ΔΕΛΤΙΟ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ
ΟΜΙΛΟΥ

Περιοδικό τιμημένο με τὸ Ζάππειο βραβεῖο ἀπὸ τὸ Σύλλογο γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν στὸ Παρίσι.

ΤΟΜΟΣ 6, 1916

ΑΘΗΝΑ
1918

ΝΙΚΗ

Τὸ Μάη τοῦ 1917 δημοσιεύτηκε στὴ Θεσσαλονίκη στὴν Ἐπίσημη Ἐφημερίδα, Διάταγμα «περὶ τῶν διδακτικῶν βιβλίων», ποὺ ὥριζε πὼς ἡ γλῶσσα τῶν νέων ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου θὰ εἶναι γιὰ τὶς 4 πρῶτες τάξεις ὑποχρεωτικὰ ἡ δημοτική, χωρὶς ὅμως, καθὼς ὥριζε ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεση, νὰ «ἐγκαταλείπεται αὕτη ἀποτόμως εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων».

Δύο μῆνες ἀργότερα ἡ νέα κυβέρνηση Ἀθηνῶν καθιερώνει μὲ τὸ νόμο 827 γιὰ ὁλόκληρο τὸ κράτος τὸ Διάταγμα τῆς Θεσσαλονίκης, τροποποιημένο καὶ συμπληρωμένο. Λίγες ἑβδομάδες ἀργότερα τὸ Ἐκπαιδευτικὸ συμβούλιο ἐγκρίνει τὰ νέα βιβλία, γραμμένα στὴ δημοτική, ποὺ θὰ διαβαστοῦν ἀπὸ τὸ σχολικὸ ἔτος 1917 - 18 σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα, στὴν α΄ καὶ β΄ δημοτικοῦ. Μὲ τὸν ἐρχόμενο χρόνο καὶ σιγὰ σιγὰ ἡ νέα σχολικὴ γλῶσσα θὰ καθιερωθῆ σὲ ὅλες τὶς ἄλλες τάξεις.

Τὸν ἴδιο καιρὸ ἡ Βουλὴ ψηφίζει μὲ τὸ νόμο 826 τροπολογία τοῦ νόμου «περὶ διοικήσεως τῆς μέσης καὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως» καὶ ὁρίζει δύο θέσεις «ἀνωτέρων ἐποπτῶν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως». Σκοπὸς τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ εἶναι, καθὼς ὁρίζει ἡ εἰσηγητικὴ ἔκθεση, «κατόπιν τῆς εἰσαγωγῆς τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς τὰ σχολεῖα» ἡ «μελέτη καὶ εἰσήγησις πάντων τῶν σύναφῶν πρὸς τὴν μεταρρύθμισιν ταύτην ζητημάτων καὶ προπαρασκευὴ τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, ὥστε νὰ καταστῇ τοῦτο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἱκανὸν πρὸς ἐπιτυχῆ ἐφαρμογὴν καὶ πραγματοποίησιν τῆς σημαντικωτάτης διὰ τὸ ἔθνος καινοτομίας ταύτης».

Ἔτσι γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἔγινε ἡ δημοτική, κι ἕνα μέρος τοῦ ἔργου ποὺ μὲ τὰ μικρά του μέσα ἀπὸ καιρὸ προσπαθοῦσε ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος νὰ ἑτοιμάσῃ καὶ νὰ ὀργανώσῃ ἔξω ἀπὸ τὸ κράτος, στὴν ἥσυχη ἐλευθερία τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας — τοῦ ἔργου ποὺ στὴν τελευταία ἀκόμη λογοδοσία

τοῦ σωματείου μας εἶχε χαραχτηριστῆ ἐπαναστατικό — βρίσκεται τώρα ἔξαφνα ἀναγνωρισμένο ἀπὸ τὴν πολιτεία.

Γιὰ ὅποιον παρακολούθησε τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ δρόμο ποὺ εἶχαν πάρει οἱ γλωσσικοὶ ἀγῶνες, ἡ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς ὡς γλώσσας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἦταν φυσικὴ καὶ μοιραία ἐξέλιξη, ὅσο κιὰν μᾶς ξάφνισε λίγο ἡ ἀπροσδόκητη αὐτὴ ἀπόφαση.

Ἦταν φυσικὸ καὶ μοιραῖο νὰ καθιερωθῆ ἡ δημοτικὴ στὴν ἐκπαίδευση, γιατὶ ἐδῶ εἶχαν συγκεντωθῆ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια οἱ σκέψεις καὶ οἱ κυριώτερες προσπάθειες τοῦ δημοτικισμοῦ.

Γιατὶ καὶ μέσα στὴν κοινωνία ἄρχισαν νὰ καταλαβαίνουν πὼς ἄσχετα ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ καθενὸς γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ γλῶσσα ποὺ τὸ κράτος θέλει νὰ ἔχη γιὰ ἐπίσημη, δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀποχτήσωμε οὔτε μόρφωση ἀληθινὴ τῶν παιδιῶν μας, οὔτε παιδεία δημοτική, οὔτε λαὸ ἐλεύθερο κι ἐθνικὰ μορφωμένο, ὅσο δὲ στηριχτοῦμε στὴν πρώτη βάση τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ μας, τὴ μητρικὴ γλῶσσα μὲ τὴ φιλολογία της, δημοτικὴ κι ἔντεχνη.

Γιατὶ καὶ ὁ κόσμος τῶν δασκάλων καὶ ἰδίως τῶν δημοδιδασκάλων, ποὺ ἡ καθημερινὴ πεῖρα τοὺς δίδαξε τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ ἀδιέξοδο τοῦ σύγχρονου σχολείου, νιώθει ὅλο καὶ περισσότερο τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση.

Γιατὶ τέλος, ὅσο κιὰν μοιάζη πρωθύστερο, τὸ σχολεῖο εἶναι τὸ κυριώτερο μέσο ποὺ θὰ χαρίση μιὰ μέρα στὴν ἑλληνικὴ φυλὴ τὴ γλωσσικὴ γαλήνη καὶ ἁρμονία.

Καὶ ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ βαρυσήμαντη κυβερνητικὴ ἀπόφαση δὲ μᾶς ἦρθε ἔξαφνα.

Ὅσο κιὰν εἴμαστε συνηθισμένοι νὰ λύνωνται μεγάλα κοινωνικὰ καὶ κρατικὰ ζητήματα, ὄχι μὲ ὥριμη ἀπόφαση τῆς κοινωνίας κι ἐπίγνωση βαθειὰ γιὰ τὴ σκοπιμότητά τους, ἀλλὰ μὲ τὴν πρωτοβουλία καὶ τὸ σπρώξιμο λίγων φωτισμένων, ἦταν δύσκολο νὰ φανταστοῦμε πὼς ἀκόμη καὶ μιὰ ἐπανάσταση ποὺ ἔφερε τέτοιο κλονισμὸ στὸ κράτος καὶ ποὺ ζήτησε νὰ κάμη τόσο ριζικὲς μεταρρυθμίσεις, πὼς δὲ θὰ σταματοῦσε καὶ αὐτὴ στὴν πιὸ παλιὰ καὶ βαθειὰ καὶ τόσο καλὰ θεμελιωμένη ἐθνικὴ πρόληψη.

Ὡστόσο ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἔχει ἀρχίσει, καὶ μαζὶ μὲ τὰ νέα ἀναγνωστικὰ ἡ γλῶσσα τῆς ζωῆς

καθιερώνεται πιὰ γιὰ ὄργανο ὅλης τῆς διδασκαλίας μέσα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο. Ἡ καθαρεύουσα θὰ διδάσκεται ὡς ἰδιαίτερο μάθημα στὶς δύο ἀνώτερες τάξεις. Καὶ δίνεται ἡ ἐλπίδα πὼς μαζὶ μὲ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα ἡ δημοτικὴ μας παιδεία θὰ δεχτῆ καὶ θὰ καθιερώση ὁλόκληρο τὸ νεοελληνικὸ κόσμο καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ του, ποὺ ὡς τώρα μὲ τὴν καθαρεύουσα εἶχαν μείνει παραμερισμένα.

Ἔτσι τ' ὄνειρο ποὺ γιὰ γενεὲς ἔθρεψε διαλεχτοὺς ἀντιπροσώπους τῆς φυλῆς παίρνει σάρκα. Ἡ ἐπαναστατικὴ ζύμωση τῆς τελευταίας διετίας ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὴν κυβέρνηση νὰ πραγματοποιήση ἕνα ἀπὸ τὰ λίγα φωτεινὰ σημεῖα ποὺ φανερώθηκαν ὡς σήμερα στὴν πνευματικὴ Ἑλλάδα, στὴν ἱστορία τῶν πολιτικῶν προγραμμάτων.

Ἀφοῦ κιόλας ἀπὸ καιρὸ ἡ μητρικὴ γλῶσσα νίκησε στὴ λογοτεχνία, ὁ δημοτικισμὸς ἔχει σήμερα τὴ δεύτερή του νίκη, καὶ μὲ ἐλπίδα γιὰ αὔριο βλέπει νὰ ἐφαρμόζεται σήμερα ἕνα ἀπὸ τὰ οὐσιαστικώτερα αἰτήματά του.

Καὶ ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος, ποὺ σκοπός του εἶναι νὰ βοηθήση τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση, καὶ ποὺ προϋπόθεση τοῦ σκοποῦ του πιστεύει τὴ γλωσσικὴ ἀνακαίνιση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, μὲ ἰδιαίτερη χαρὰ χαιρετᾶ τὸ κυβερνητικὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, καὶ θεωρεῖ ξεχωριστὴ ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐπιτυχία του πὼς ἡ ἐφαρμογή του ἐγκαινιάστηκε μὲ τὸ θεσμὸ τῶν ἀνωτέρων ἐποπτῶν, δυὸ θέσεις ἐκπαιδευτικὲς ἀνώτερες ποὺ δόθηκαν σὲ δυὸ ἀπὸ τὰ μέλη του στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο.

Πρόσφατη εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου καὶ δὲ λησμονήθηκαν ὅλες οἱ δυσκολίες, οἱ προλήψεις καὶ οἱ μικρομιζέριες πρὸς τὶς ὁποῖες ἀγωνίστηκε ὡς τώρα, οὔτε τὰ σχόλια ποὺ ὑποδέχτηκαν τὰ πρῶτα δειλὰ βήματα στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία τοῦ σωματείου μας, τοῦ *Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου*. Ἀκόμη στὰ τελευταῖα, ἅμα πρωτόβγαιναν τὰ πρῶτα μας παιδικὰ βιβλία, τὰ «Μεγάλα χρόνια» τοῦ Βλαχογιάννη, τῆς κ. Δέλτα τὸ «Γιὰ τὴν Πατρίδα» καὶ τ' ἄλλα ποὺ τόσο ἀγαπήθηκαν ἀργότερα, κι ἔγιναν πολλὲς φορὲς ἀποκλειστικὸ ἀνάγνωσμα στὰ ἑλληνόπουλα τῆς Μακεδονίας, ἡ Διοικητικὴ ἐπιτροπὴ εἶχε σοβαρὰ συλλογιστῆ νὰ μὴ φανῆ τ' ὄνομα τοῦ κακοφημισμένου Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου πουθενὰ

στὰ βιβλία αὐτά, γιὰ νὰ μὴν κακοσυστηθῆ μὲ τ' ὄνομά του τὸ νέο του ἔργο.

Τώρα ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος βλέπει μὲ περηφάνεια ν' ἀναγνωρίζεται τόσο ἐπίσημα ἀπὸ τὴν πολιτεία τὸ ἔργο γιὰ τὸ ὁποῖο καὶ αὐτὸς ἀγωνίστηκε. Καὶ τὴ νίκη αὐτὴ τοῦ δημοτικισμοῦ, τὴ νίκη τῆς Ἰδέας ποὺ πρῶτος στὰ χρόνια μας ξανακήρυξε καὶ θεμέλιωσε βαθιὰ στὴν ἐθνικὴ συνείδηση ὁ Ψυχάρης, τὴ χαιρετοῦμε καὶ σὰ δική μας νίκη.

Ὄχι πὼς δὲ βλέπομε πόσων εἰδῶν αἰτίες δὲ βοήθησαν νὰ ὡριμάση ἡ κυβερνητικὴ ἀπόφαση, ἢ πὼς ὑπερτιμοῦμε τὴν ἀληθινὴ σημασία ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχη γιὰ τὴ φυλή μας μιὰ μεταρρύθμιση μόνο γλωσσική. Ὄχι καὶ πὼς γι' αὐτὴ μονάχα, νομίζομε πὼς τὴν ἐξασφαλίζουν νόμοι καὶ διατάγματα ἢ λίγα βιβλία. Οὔτε μᾶς συγκινεῖ ἢ μᾶς δίνει μεγάλες ἐλπίδες ἡ ἔξαφνη συμπάθεια ποὺ δείχνεται τώρα ἀπὸ πολλοὺς στὴ γλωσσικὴ ἰδέα, τὴν ὥρα τῆς νίκης—ποὺ λείπει πιὰ ὁ κατατρεγμός.

Ξέρομε ἴσια ἴσια πὼς ἐκεῖνες οἱ νῖκες ἔχουν ἀληθινὴ καὶ ἀκέραιη τὴν ἀξία τους γιὰ ἕνα λαό, ὅσες κερδίστηκαν μὲ σκέψη καὶ μὲ θυσίες ἀπὸ μέρος του, βγαλμένες ἀπὸ ἀγῶνες κοινωνικούς, σὰ στεφάνωμα ἐργασίας πολύχρονης.

Μὰ καὶ γιαυτὸ ἀκριβῶς ἀντὶ νὰ βλέπωμε τώρα πιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ὁμίλου στὸ τέλος του, καὶ νὰ πιστεύωμε πὼς ὁ σκοπός του εἶναι πιὰ πραγματοποιημένος, μιὰ κι ἐφαρμόζεται ὁ νόμος γιὰ τὰ διδακτικὰ καὶ διωρίστηκαν στὸ ὑπουργεῖο δυὸ ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες του, νιώθομε ἴσια ἴσια μεγαλύτερη καὶ βαθύτερη τὴν ἀνάγκη νὰ συνεχιστῆ, νὰ στερεωθῆ στὴν κοινωνία καὶ νὰ συμπληρωθῆ ἡ ἐργασία τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου σύμφωνα μὲ τὸ παλιό του πρόγραμμα.

Ἔτσι μένει σκοπὸς τοῦ Ὁμίλου μας ἀκόμη καὶ τώρα, ποὺ τὸ κράτος ἐργάζεται παράλληλα καὶ κάπως πλατύτερα γιὰ τὸν ἴδιο ἀπώτερο σκοπό: νὰ βοηθήση τὴ μελέτη καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση τῶν ὅρων τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ μάλιστα τὴν ψυχολογία τοῦ ἑλληνόπουλου—νὰ βοηθήση ὥστε ἡ ἑλληνικὴ παιδεία νὰ θεμελιωθῆ στὰ πραγματικὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, καθὼς τὴν ἔχει διαμορφώσει ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἔθνους—νὰ φωτίση τοὺς δασκάλους καὶ τὴν κοινωνία γιὰ τὸ πῶς θὰ γίνη ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀναμόρφωση στὶς ἐπιστημονικὲς καὶ ἀληθινὰ ἐθνικὲς βάσεις — νὰ

ἑτοιμάση βιβλία, παιδικὰ καὶ σχολικά, ποὺ θὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ τὸ ἑλληνόπουλο, γιὰ νὰ μορφωθῆ στὸ σχολεῖο καὶ στὸ σπίτι—νὰ δώση περιεχόμενο καὶ κατεύθυνση στὶς δυνάμεις ποὺ ξυπνοῦν — νὰ τὶς ὀργανώση κάτω ἀπὸ ἕνα πλατύτερο πρόγραμμα στὸ σκοπό του — νὰ ἑτοιμάση ὅ τι θὰ χρειαστῆ ἕνα νέο σχολεῖο ποὺ θὰ ἱδρυθῆ σὲ μιὰ φωτισμένη κοινωνία.

Γιὰ νὰ πετύχη τὸ ἔργο του αὐτὸ χρειάζεται νὰ βοηθήσουν τὸν Ὅμιλο, μὲ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν ὑλική τους ὑποστήριξη, ὅλοι οἱ φίλοι τῆς γλωσσικῆς καὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἰδέας. Μόνο ἅμα ἔτσι στηριχτῆ σὲ αὐτοὺς θὰ ἔχη ὁ ἰδεολογικὸς ἀγῶνας ὅλη τὴν κοινωνικὴ βαρύτητα τὴν κοινωνικὴ μορφὴ ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν τελικὴ ἐπιτυχία.

Μὲ τέτοιο πρόγραμμα καὶ μὲ αὐτὲς τὶς ἐλπίδες συνεχίζει ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος τὸ ἔργο του.

Α. ΜΕΛΕΤΕΣ

Κ. ΠΑΛΑΜΑ

ΠΩΣ ΤΡΑΓΟΥΔΟΥΜΕ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΗΣ ΚΟΡΗΣ*

«Οἰκοδόμος φανταστικῶν πύργων καὶ παλατιῶν ἀέρινων, ἰδιαίτερο γνώρισμα ἔχει πὼς εἶναι πάντα νέος καὶ παντοτινὰ παρθένας». Ἔτσι μεγάλος διανοητής, ὁ ἐπιστημονικώτατος Ταίν, μέσα στὴν ἱστορία του τῆς ἀγγλικῆς λογοτεχνίας, χαραχτηρίζει τὸν ποιητή. Σύμφωνα μὲ τὴν πνευματικὴν αὐτὴ καὶ τὴν ἰδεώδη τάξη τῶν πραγμάτων, καὶ τὸ ἄνθος τῆς ἰδέας τῆς γυναικός, ἡ κόρη, ποὺ συμβολίζει στὴν ἐντέλεια τὰ νέα καὶ τὰ παρθένα, μπορεῖ νὰ στοχαστῆ κανεὶς πὼς εἶναι ἡ φυσικὴ Μοῦσα τοῦ ποιητή. Ἡ κόρη ζῆ, καὶ χύνεται πηγὴ ἀπὸ τὶς δροσερώτερες γιὰ τὰ ποτήρια τῶν ποιητῶν. Πεθαίνει, καὶ τὸ μνῆμα της ἀνοίγεται σὰν τὸ χάσμα τοῦ Σολωμοῦ· «τὸ χάσμα π' ἄνοιξε ὁ σεισμὸς κι εὐθὺς ἐγέμισ' ἄνθη.» Γι' ἄνθη αὐτὰ εἶναι τὰ τραγούδια τῶν ποιητῶν· εἶναι καὶ τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας μου: Πῶς τραγουδοῦμε, καὶ οἱ ἀρχοντικώτεροι στὶς κορφὲς τοῦ Παρνασσοῦ καὶ οἱ ταπεινότεροι στὰ πλάγια τοῦ ἱεροῦ βουνοῦ, πῶς τραγουδοῦμε τὸ θάνατο τῆς κόρης. Θέμα πλατὺ ποὺ εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ τὸ περιορίσω σὲ χωρισμένα σύνορα.

Λὲ θὰ κάμω λόγο γιὰ τὸ θάνατο τῆς κόρης τὸν τραγουδημένο ἀπὸ τὸν ποιητὴ πατέρα ἢ καὶ ἀπὸ τὴ μητέρα ποιήτρια. Ὁ κύκλος τῶν ποιημάτων τῶν ἐμπνευσμένων ἀπὸ τὴ σπιτικὴ στοργὴ τὴ χτυπημένη ἀπὸ τὸ Χάρο, εἶναι ξεχωριστός, καὶ ξεχωριστὸ ἀξίζει λόγο,

* Ὁμιλία ποὺ ἔγινε στὶς 11 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1917 στὸ Θέατρο Κοτοπούλη γιὰ τὴν «Ἀκαδημία γυναικείας παιδεύσεως» τοῦ Λυκειάρχη κ. Ἡ. Κωνσταντινίδη — καὶ στὶς 16 τοῦ ἴδιου μῆνα στὸν Πειραιᾶ, μέσα στὸ Δημοτικὸ Θέατρο κατὰ πρόσκληση τοῦ «Φιλεκπαιδευτικοῦ Κέντρου Νέα Ζωή».

σπουδαιότατος, μεστωμένος ἀπὸ ἔργα καὶ ξένα καὶ δικά μας, καὶ ἀπὸ ἀριστουργήματα ποὺ θὰ μᾶς ἔφερναν πολὺ μακριά, καθὼς εἶναι οἱ ζωφερὲς «Ἀγρυπνίες» τοῦ ἄγγλου Γιούγκ, τοῦ ποιητή, τοῦ ξεχασμένου σχεδὸν τώρα, ὅμως μὲ παγκόσμιαν ἐπίδραση καὶ θαυμασμὸ καὶ φήμη κατὰ τὸ τέλος τοῦ προπερασμένου αἰῶνα, ρητορικοφιλοσοφικὰ μοιρολόγια στὸν τάφο τῆς θυγατέρας του, καθὼς εἶναι στὶς «Contemplations» τοῦ Βιχτὸρ Οὐγκὼ ἡ σειρὰ τῶν ἀπαράμιλλων ποιημάτων ποὺ τὰ γέννησεν ὁ τραγικὸς πνιγμὸς τῆς νεοπαντρεμένης του κόρης, ἢ τὸ μοναδικὸ ἀνάμεσα καὶ σὲ ὅλες τὶς λογοτεχνίες βιβλίο χιλιάδων στίχων ἑνὸς εὐγενικώτατου τοῦ καιροῦ μας ποιητή, τοῦ Καρόλου Πομμιαιρὸλ ποὺ ἐπιγράφεται «Γιὰ τὴν παιδούλα», μὲ αὐστηρὴ μεγαλοπρέπειαν ὑψωμένο μνημεῖο στὸ ἐξαφνικὰ καὶ πρόωρα ἀπὸ τὸ Χάρεν τ' ἁρπαγμένο μονάκριβο βλαστάρι του. Καὶ κατὰ μέρος, γιὰ νὰ στηθῶ στὸ πρόγραμμά μου, βάζονται τὰ πατρικὰ μοιρολόγια τοῦ Κανδιάνου Ρώμα, τοῦ Χαλκιώστα, τοῦ Βκλαιρίτη, ἑνός, καὶ μὲ ὅλη του τὴν καθαρεύουσα, παλαιοῦ ἀγνώριστου λαμαρτινικοῦ τραγουδιστή, τοῦ Μύρωνος Νικολαΐδη, καὶ ἄλλων ἀκόμα. Γιὰ τοῦτο καὶ ἀνάμεσα στὰ δυσκολοαρίθμητα ποιήματα ποὺ τὰ τόνισε ὁ θάνατος τῆς κόρης, θὰ προτιμήσω νὰ κοιτάξω τὰ ἰδιαίτερα ἐκεῖνα ποὺ φαίνεται πὼς πολὺ περισσότερο τὰ γέννησε ὄχι τόσον ὁ πάθος ἀπὸ τὴν ὁμορφιὰ τῆς κόρης, ὅσο κάποιος πλατωνικὸς ἐνθουσιασμός, κάποιο λευκὸ αἴσθημα, αἴσθημα κι ἐνθουσιασμός, ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς κόρης. Μέσα στὰ δημοτικά μας τραγούδια, ποὺ ἀτίμητα μαργαριτάρια τους εἶναι τὰ μοιρολόγια, κάπως ἀραιὰ καὶ κάπως σπάνια βογκάει ὁ πόνος ξεχωριστὸς γιὰ τὸ θάνατο τῆς κόρης, καὶ ἴσως τότε τὸ μοιρολόι δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ ὡραιότερα:

> Ἡ κόρη τό 'ιδε τ' ὄνειρο ποὺ θέλε νὰ πεθάνῃ·
> μάιδ' ἔτρωγε, μάιδ' ἔπινε, μάιδε γλυκοκαιμᾶται,
> στὸ περιβόλι σιριανᾶ μὲ τὸ γραμματικό της.
> Γραμματικέ μου γλήγορε καὶ κοσμοξακουσμένε,
> πιάσε καὶ γράψε μιὰ γραφὴ σὲ τρεῖς μεριὲς καημένη,
> καὶ στεῖλ' τη στὰ Καλάβρυτα ποὺ εἶναι οἱ παλιοὶ μαστόροι.
> Μαστόροι Καλαβρυτινοὶ καὶ μαρμαροχτιστάδες,
> γιὰ πελεκᾶτε μάρμαρο τῆς κόρης τὸ κιβούρι,
> μάιδε μακρύ, μάιδε πλατύ, ταιμάμι τοῦ κορμιοῦ της,
> καὶ στὴ δεξιά της τὴ μεριὰ μικρὸ παραθυράκι,
> νὰ μπαίζοβγαίνουν τὰ πουλιὰ νὰ φέρνουν τὸ χαιμπέρι.

Στὰ μοιρολόγια μας βασιλεύει ὁ λεβέντης, ἀκόμα καὶ στὸν τάφο,

δυνατώτερος ἀπὸ τὴ λυγερή. Ὁ Θάνατος τοῦ λεβέντη κελαηδεῖ καὶ δογκομαχεῖ, λιβανίζεται καὶ δακρυοποτίζεται. Μάλιστα μπορῶ νὰ πῶ πὼς ὁ Θάνατος τοῦ λεβέντη ἐμπνέει τὸ θρῆνο στὸ δημοτικὸ ἀνώνυμο τραγουδιστὴ μὲ τὸ ἴδιο πάθος, μὲ τὸν ἴδιο τόνο, μὲ τὰ ἴδια λόγια ποὺ τὰ βρίσκει εὐρωπαῖος ποιητὴς μπροστὰ στῆς κόρης τὸ νεκρό, ἢ ποὺ σοῦ θυμίζει τὸ μεθύσι τοῦ ἀρχαίου ἑλληνολατίνου λυρικοῦ μπροστὰ στὸν ἔφηβο:

Τὸ νιὸ ποὺ συνεβγαίνουμε τί ἔχουμε νὰ τοῦ ποῦμε ;
Πού 'το ψηλὸ σὰν ἄγγελος, λιγνὸς σὰν κυπαρίσσι,
πού 'χε τὸ μάη στὶς πλάτες του, τὴν ἄνοιξη στὰ στήθη,
τ' ἄστρα καὶ τὸν αὐγερινὸ στὰ μάτια καὶ στὰ φρύδια,
πού 'τον στοὺς κάμπους τὸ βιολί, στὴν ἐκκλησιὰ καντήλι,
ἤτανε καὶ στὸ σπίτι του καράβι ἁρματωμένο...

Ἔπειτα νομίζεις πὼς ἡ γυναίκα, καθὼς πιὸ παράμερα στέκεται στὴ ζωὴ τῶν ἁπλῶν, ἔτσι καὶ στὸ θάνατο παραμερίζεται· καὶ πὼς ἀκέρια συμφορὰ δὲ λογαριάζεται παρὰ τὸ κατέβασμα στὸν ἅδη τοῦ παλικαριοῦ. Ἢ νομίζεις πὼς τὰ μοιρολογημένα πλάσματα τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ γένος δὲν ἔχουν, ἢ πὼς εἶναι ἀξεχώριστ' ἀνταμωμένα καὶ τὰ δύο φύλα στὰ χωρὶς γένος, μαζὶ καὶ ἀρσενικὰ καὶ θηλυκά, νιάτα ποὺ σβήσανε καὶ ποὺ τὰ λαχταρίζουν. Ἢ μπροστὰ στὸ συγκρατητὸ θρῆνο γιὰ τὸ παλικάρι, ἂν προσεχτικώτερα κοιτάξῃς, μπροστὰ σὲ κάποια, καὶ λεπτότερα καὶ ἁβρότερα καὶ στὴ σύλληψη καὶ στὴν ἔκφραση, σὲ κάποια θηλυκὴ ὁμορφιὰ τῶν περισσότερων ἀπὸ τὰ μοιρολόγια μας, αἰσθάνεσαι πὼς οἱ δημιουργοί τους εἶναι γυναῖκες, ρουφηγμένες ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ γοητεία τῆς ἀντρίκειας λεβεντιᾶς καὶ στὴ ζωὴ καὶ στὸ θάνατο. Ἀλλὰ καὶ ὅπου μέσα σ' αὐτὰ κλαίγεται ὁ Θάνατος τῆς κόρης, ὁ κλαημὸς ἔχει τὴ θέση του, σωστότερα, στὸν κύκλο τῶν τραγουδιῶν τῶν κινημένων, καθὼς εἶπα ἀπὸ τὴ σπιτικὴ στοργή. Ἡ μοιριολογημένη κόρη δέκα φορὲς μέσα στὴ μιά, εἶναι ἡ ἀκριβοθυγατέρα. Καὶ κεῖ πάλι, τὶς περισσότερες φορές, εἶναι ἡ χήρα ἢ παντρεμένη· συχνά, μικροπαντρεμένη ἢ νιόνυφη, μιὰ ποὺ δὲν παύει καὶ τότε νὰ ὀνομάζεται κόρη, μπρὸς στὰ μάτια τῆς ἁρμονικῆς ἑλληνικῆς Μούσας, καὶ σὰν κόρη νὰ μοιρολογιέται σὲ στίχους ποὺ καὶ γιὰ τὸ θάνατο ἀκόμα φωτεινοὶ καὶ πλαστικοὶ ρυθμίζονται, ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἀνάγλυφα τοῦ λόγου.

Ψιλὲ μου καὶ τρισήλιε μου καὶ κοσμογυριστή μου,
ψὲς ἔχασα μιὰ λυγερή, μιὰ ἀκριβοθυγατέρα·
νὰ μὴν τὴν εἶδες πουθενά, νὰ μὴ τὴν ἀπαντῆσες ;
— Ἐψὲς προχτὲς τὴν εἶδηκα στοῦ Χάρου τὸ σαράι,
Ὁ Χάρος ἔτρωγε ψωμὶ κι' ἡ κόρη τὸν κερνοῦσε,
καὶ τρέχαν τὰ ματάκια της σὰ μαρμαρένια βρύση,
κι ἔτρεμε κι ἡ καρδούλα της σὰ μῆλο μαραμένο.
Κι ἀπὸ τὸ συχνοκέρασμα τῆς πέφτει τὸ ποτήρι,
μάιτε σὲ πέτρα βάρεσε, μάιτε σὲ καλντερίμι,
μέσα στοῦ Χάρου τὴν ποδιὰ ἔπεσε καὶ ραΐστη.

Ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀκριβοθυγατέρα καὶ ἡ νιόνυφη:

Τρεῖς ἀντρειωμένοι βούλονται νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸν ἅδη,
κανεὶς δὲν τοὺς ἀγρίκησαν ἀπὸ τοὺς παντρεμένους
παρὰ μιὰ κόρη νιόνυφη, δέκα μηνῶν νυφούλα,
ἐκείνη τοὺς ἀγρίκησε καὶ κείνη τοὺς φωνάζει.

Τὸ τραγούδι τοῦτο εἶναι παραλλαγή, ὠχρότερη κάπως, τοῦ λαμπροῦ τραγουδιοῦ τῆς Λυγερῆς στὸν ἅδη:

Τρεῖς ἀντρειωμένοι βούλονται νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸν ἅδη·
ἄλλος νὰ βγῇ τὴν ἄνοιξη, κι ὁ ἄλλος τὸ καλοκαίρι,
κι ὁ τρίτος τὸ χινόπωρο ὁπού εἶναι τὰ σταφύλια.
Μιὰ κόρη τοὺς παρακαλεῖ, τὰ χέρια σταυρωμένα :
Πάρτε κι ἐμέ, λεβέντες μου, γιὰ τὸν ἀπάνω κόσμο.
— Δὲν ἠμποροῦμε, λυγερή, δὲν ἠμποροῦμε, κόρη,
βροντομαχοῦν τὰ ροῦχα σου κι ἀστράφτουν τὰ μαλλιά σου.

Στὸ τραγούδι ποὺ πρωτοανάφερα κλαίγεται μιὰ κόρη ποὺ πέθανε, γυρεύοντας τὸ Θάνατο. «Ἡ κόρη τό εἶδε τ' ὄνειρο πού θελε νὰ πεθάνῃ». Εἶναι ἡ κόρη αὐτὴ ἐξαίρεση. Τὰ κορίτσια τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ δὲν τὸν φαντάζονται τὸ Θάνατο παρὰ σὰν ἄλλη ζωὴ τοῦ σκοταδιοῦ, τὸ σκέλεθρο τῆς πρώτης ζωῆς, ἀλλὰ ζωὴ πάντα. Ἀγαποῦν παθητικὰ τὴν ἀπάνου ζωή, τὴ συνηθισμένη ζωή, μόνο γιατ' εἶναι ἡ ζωή, «τὸ καλοκαίρι πρόβατα, καὶ τὸ χειμῶνα χιόνια», καὶ καλοτυχίζουν τὰ βουνὰ καὶ τοὺς κάμπους ποὺ δὲν καρτεροῦνε Χάρο. Ἡ, περήφανα, παλικαρίσια, ἀσυλλόγιστα, μὲ τῆς φυλῆς μας τὰ γνωρίσματα, τὸν ἀψηφοῦν τὸ Χάρο, σὰν τὴν ἀρχοντικὴν Εὐγενούλα:

Ἡ Εὐγενούλα ἡ μοσκονιὰ καὶ ἡ μικροπαντρεμένη
ἐβγῆκε καὶ παινεύτηκε πὼς Χάρο δὲ φοβᾶται,
γιατ' εἶν' τὰ σπίτια της ψηλὰ κι ὁ ἄντρας της παλικάρι,
γιατ' ἔχει τοὺς ἐννιὰ ἀδερφοὺς τοὺς καστροπολεμίτες...

Κι ὁ Χάρος ὁπού τ' ἄκουσε πολὺ τοῦ βαρυφάνη.
Μαῦρο πουλίν ἐγίνηκε, σὰν ἄγριο χελιδόνι,
καὶ βγῆκα καὶ σαΐτεψε τὴ μοναχὴ τὴν κόρη.

Τὰ δύο οὐσιαστικὰ αἰσθήματα τῶν παρθένων τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, τὴν ἀγάπη τῆς ζωῆς, τὴν ἀψηφησιὰ τοῦ θανάτου, ἀντίθετα, ὅμως ἀπὸ τὴν ἀντίθεσή τους ἴσα ἴσα φέρνοντας πρὸς ὕψη τὴν ποιητικὴν ὡραιότητα, τὰ δύο αὐτὰ γενικά, καὶ τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς καὶ τέχνης, γνωρίσματα σφραγίζουν καὶ τὶς κόρες τῆς ἀρχαίας τραγωδίας. Ὁ θάνατος τῆς κόρης ἐμπνέει ἀθάνατα τὸ λυρισμὸ τῶν ἀθηναίων τραγικῶν. Οἱ ἑλληνίδες ἡρωίδες τοῦ Εὐριπίδη καὶ τοῦ Σοφοκλῆ λυγίζονται καὶ γονατίζουν γιὰ ν' ἀγκαλιάσουνε στερνὴ φορὰ μὲ ὅλο της τὸν ἥλιο τὴ ζωή. Ὅμως ὀρθές, ἀλύγιστες, κατεβαίνουν πρὸς τὸν Ἅδη. Ἡ Μακαρία καὶ ἡ Πολυξένη, θυμιαστὰ πλασμένες, καὶ θυμιαστότερ' ἀκόμα, ἡ Ἰφιγένεια καὶ ἡ Ἀντιγόνη, ὄχι ἀπὸ τοὺς ἀστοὺς ἢ ἀπὸ τὸ λαὸ θνητές. Βασιλοπούλες, συγκεντρώνουν καὶ συμβολίζουν, ἐκδηλωμένο ἀρρενωπὰ μὲ τὴ γυναίκα, τὸ ἄνθος τῆς ἀνθρώπινης εὐγένειας. Ἡ πρώτη, θυγατέρα τοῦ Ἡρακλῆ, δυστυχισμένη στὴ ζωή, προσφέρετ' ἐξιλαστήριο θῦμα, γιὰ νὰ λυτρώση τ' ἀδέρφια της. Ἐλεύτερα καὶ ἀπαραπόνετα βαδίζει πρὸς τὸ θάνατο.

Πεθαίνω γιὰ τ' ἀδέρφια μου καὶ γιὰ τὴν ἴδια ἐμένα.
Φιλόζωη δὲν εἶμ' ἐγώ, πανώριο εὕρηκα ἥβρα,
ν' ἀφήσω τὴ ζωή μου δοξασμένα.

Ἡ δεύτερη, κόρη τῆς πολύπαθης Ἑκάβης, ἀδυνατεῖ νὰ ὑποφέρη τὴ σκλαβιά. Ἡ δουλεία τὴν κηλιδώνει καὶ τὴ βεβηλώνει. Ἐκλέγεται ἀπὸ τὸ νικητὴ θῦμα ἐξιλαστήριο τῆς σκιᾶς τοῦ Ἀχιλλέα, καὶ σφάζεται στὸν τάφο του ἀπὸ τὸ Νεοπτόλεμο, τὸ παιδί του. Ἡ Πολυξένη δέχεται μὲ χαρὰ τὴν καταδίκη της. Φτάνει ἄγγιχτη, παρθένα νὰ πεθάνη· νὰ πάη στὸν Ἅδη ἐλεύτερη· γιατὶ ντρέπεται, λέει, στοὺς νεκροὺς ἀνάμεσα, δούλα νὰ τὴ λένε, τὴ βασιλοπούλα. Καὶ ἡ διήγηση τοῦ σφαγμοῦ της, ὁλοζώντανη ζωγραφιά, ἔντονη ἀπὸ ἕναν ἐλευτερόστομο πραγματισμό, καὶ λαμποκοπώντας μέσ' ἀπὸ τὰ ὕψη ἀπαραδειγμάτιστου ἡρωισμοῦ· θὰ ἔφτανε καὶ μόνος αὐτὸς ὁ θάνατος νὰ τὸν ἀθανατίση τὸν ψάλτη του.

Τοὺς πέπλους ὡς τὸν ὀφαλὸ ξεσκίζει, ξεσκεπάζει
τὸ σῶμα της καὶ τοὺς μαστοὺς καὶ σὰν τῶν ἀγαλμάτων
ὡραῖα τὰ στέρνα, καὶ μιλεῖ γονατιστή: Λεβέντη,

τὸ στῆθος μου ἂν ὑρέγεσαι, τὸ στῆθος νά το! χτύπα!
Κιὰν τὸ λαιμό μου ἐπιθυμεῖς, πρόθυμος εἶναι, χτύπα!...
Καὶ ἐνῶ ξεψύχαε, περισσὴ φροντίδα εἶχε νὰ πέση
πρεπούμενα, σεμνά, κρατώντας ἀποσκεπασμένα
ὅσα στὰ μάτια τῶν ἀντρῶν νὰ φαίνωνται δὲν πρέπει.

Καὶ περισσότερο εὐλύγιστη κι ἀνθρωπινώτερα ψυχολογημένη ἡ πάγκαλη Ἰφιγένεια, δὲ θέλει νὰ παραδοθῆ στὸ θάνατο· πεσμένη στοῦ πατέρα της τὰ γόνατα, τὴν ὀμορφιὰ καὶ τὴν ἀγάπη τῆς ζωῆς τὴν κελαηδεῖ σὰν ἀηδόνι: «Μὴ μ' ἀπωλέσῃς ἄωρον· ἡδὺ γὰρ τὸ φῶς βλέπειν...»

Ὅσα εἶναι κάτου ἀπὸ τὴ γῆ νὰ ἰδῶ μὴ μ' ἀναγκάσῃς,
τρελὸς τὸ θάνατο πουθεῖ, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο
γλυκύτερο στὸν ἄνθρωπο παρὰ τὸ φῶς νὰ βλέπῃ.
Καλύτερα νὰ κακοζῆς, παρὰ καλὰ νὰ σβήσῃς!

Κι ὅταν βλέπη πὼς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ πεθάνη, ἔξαφνα στυλώνεται ἀποφασιστική, ἀτρόμητη. Ἡ τιμὴ τῶν Ἑλλήνων τὸ ἀπαιτεῖ, νὰ πεθάνη. Καὶ μὲ τὸ θάρρος τῆς Πολυξένης τὸν ἀποχαιρετᾶ τὸν ἥλιο. Καὶ ὑπέρτατον ἄνθισμα τοῦ τραγικοῦ ὕψους, ἡ Ἀντιγόνη, ἀντίθετα, ἀντάρτισσα καταφρονήτρα τοῦ γραφτοῦ νόμου γιὰ τὸ νόμιο τὸν ἄγραφο, τὴ λατρεία καὶ τὴ θρησκεία της, ἀπὸ ἐκδικήτρια καὶ ἀνορθώτρια, θυμᾶται στὸ τέλος πὼς δὲν εἶναι παρὰ μιὰ κόρη, καὶ μὲ τὴν κλάψα τῆς ἐρωτικῆς τρυγόνας λέει τῆς ζωῆς τὸ ἔχε γειά: «Ὁρᾶτ' ἐμέ, ὦ γᾶς πατρίας πολῖται, τὰν νεάταν ὁδὸν στείχουσαν»..

Ἀνύπαντρη, ἄφιλη, ἄκλαυτη
στὸν τάφο μὲ τραβοῦνε,
τὸν ἥλιο πιὰ τὰ μάτια μου
δὲ θὰ τὸν ξαναϊδοῦνε.
Κι ἐμὲ κανένας φίλος μου
δὲ θὰ μοιρολογήσῃ,
δάκρυ γιὰ μὲ νὰ χύσῃ
κανεὶς δὲ θὰ βρεθῆ*.

Παράλληλα, στῆς Ἁγίας Γραφῆς τὰ ὕψη, ἡ κόρη τοῦ Ἰεφθάε, ἱερὸ θέμα ποὺ συχνὰ τὸ καλλιέργησε καρποφόρα ἡ κοσμικὴ Μοῦσα, ἀκούει ἀπὸ τὸν ἀπαρηγόρητο πατέρα της πὼς πρέπει νὰ προσφερθῆ ὁλοκαύτωμα στὸν Ἰεχωβά. Ὑποτάσσεται στοῦ κυρίου τὸ θέλημα.

---

* Ἀπὸ τὴ μετάφραση Κ. Μάνου.

Μόνο παρακαλεῖ τὸν πατέρα της νὰ τῆς ἐπιτρέψῃ νὰ πάῃ νὰ κλάψῃ τὴν παρθενιά της δυὸ μῆνες μαζὶ μὲ τὶς συντρόφισές της πέρα στὰ βουνά. Καὶ εἰσακούεται. «Καὶ ἐπορεύθη — μᾶς λέγει ὁ βιβλικὸς ἐποποιός — αὐτὴ καὶ αἱ συνεταιρίδες της, καὶ ἔκλαυσεν ἐπὶ τὰ παρθένια αὐτῆς ἐπὶ τὰ ὄρη». Καὶ ἀπὸ τότε νόμος κράτησε· στὸ χρόνο τέσσερες ἡμέρες «συνεπορεύοντο αἱ θυγατέρες Ἰσραὴλ θρηνεῖν τὴν θυγατέρα Ἰεφθάε τοῦ Γελααδίτου».

Οἱ παρθένες τῆς ἀρχαίας τραγωδίας καὶ μοιρολογώντας τὰ νιάτα τους καὶ πεθαίνοντας, κρατιένται ὀρθοστύλωτες, ἀγάλματα στὰ βάθρα τους ἐπάνω. Πρέπει μπροστά, μὲ πλατιὰ τινάσματα νὰ πηδήσουμε τοὺς αἰῶνες, γιὰ νὰ φτάσουμε στὸ ἀπέραντο βασίλειο τοῦ Σαιξπήρου. Ἐκεῖ, στὸν «Ἅμλέτο» του μέσα, τραγουδιέται ὁ θάνατος τῆς κόρης. Πόσο διαφορετικά! Ἀντίθετα πρὸς τὴν κλασικὴ βασιλοπούλ' Ἀντιγόνην ἡ φτωχὴ ταπεινὴ Ὀφελία εἶναι ὁ τύπος τῆς ρομαντικῆς παιδούλας. Τίποτε δὲ μᾶς λέει ἂν τὸν ἀποζητᾶ τὸ θάνατο, ἢ ἂν τὸν ἀψηφᾷ τὸν τάφο· κανένα κήρυγμα, καμιὰ ρητορική· ἕνα κομμένο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ λυρικὸ παραλήρημα μᾶς προμηνᾶ μονάχα κάτι κακό. Δὲν ξέρουμε ἂν τὴν ἀγαπᾶ τὴ ζωή· μόνο γνωρίζουμε πὼς ἀγαπᾶ· τίποτε περισσότερο, μὰ καὶ τίποτε βαθύτερο ἀπὸ τὸ πάθος της· ὄχι ἡ ἀγάπη τῆς ζωῆς· ἡ ἀγάπη· αὐτὴ τὴν παραδίνει στὸ θάνατο, κλὰ καλὰ δὲν ξανοίγουμε ἂν ἀθέλητα· ἢ θεληματικά. Γιατὶ καὶ ἡ Ὀφελία δὲν παρουσιάζεται μὲ τὴν πλαστικότητα τῶν ἀρχαίων παρθένων· μᾶς τραβᾶ μὲ τὴν ἀοριστία τῆς μουσικῆς· σφραγῖδα ποὺ ζωηρὰ σημαδεύει καὶ τὴ χριστιανικὴ καὶ τῶν καιρῶν τῶν ὑστερνότερων τὴν ποίηση. Στὸ ἑξῆς μπορεῖ νὰ ποῦμε πὼς οἱ κόρες ποὺ παρατοῦνε τὴ ζωὴ καὶ ποὺ τὸ θάνατό τους τραγουδοῦν οἱ ποιητὲς δὲν εἶναι παρὰ τοῦ ὀνείρου ἀχτῖδες ἀπὸ τὸ φεγγάρι τῆς Ὀφελίας.

Σ' ἕνα ρυάκι ἐπάνω
ἰτιὰ γυριένη τὰ χλομά της φύλλα δείχνει
μὲς στὸν καθρέπτην τοῦ νεροῦ ποὺ ἀγάλι ρέει·
ἔφερε ἡ κόρη αὐτοῦ φανταστικὰ στεφάνια
ἀπὸ τσουκνίδες, χρυσολούλουδα καὶ κρίνα...
..... καὶ ὡς προσπαθοῦσε
αὐτοῦ σκαρφαλωμένη τὰ πλεκτά της ἄνθη
στὰ κλωνάρια, ποὺ ἐκλίναν, νὰ κρεμάσῃ, ἐκόπη
ἓν' ἄσπλαγχνο κλαδί, καὶ αὐτὴ μὲ τὰ χλωρά της
τρόπαια πέφτει στὸ ποτάμι ποὺ τὴν κλαίει.
Τὸ ἁπλωμένο φόρεμα της τὴν βαστοῦσε

ἐπάνω ὡς νύμφην τοῦ νεροῦ καὶ κείνη ὡστόσο
ἄσματα παλαιὰ κομμένα ἐτραγουδοῦσε,
ὡς αἴσθησιν τῆς συμφορᾶς της νὰ μὴ εἶχε,
ἢ ὡσὰν πλάσμα ἐκ γενετῆς του μαθημένο
σὲ κεῖνο τὸ στοιχεῖον· ἀλλ' ἀγάλι ἀγάλι
ποτισμένα βαρῦναν τὰ φορέματά της,
καὶ τὴν δυστυχισμένην κόρην κάτω ἔσυραν
ἀπ' τὸ γλυκό της ἄσμα εἰς βουρκωμένο μνῆμα.. *

Ὕστερ' ἀπὸ καιρούς, ἕνας ἀπὸ σαιξπηρισμὸ γεμάτος μεγάλος ποιητής, ὁ Βικτὼρ Οὐγκώ, τὴν ὡραία μὲ τὰ δεκαπέντε χρόνια της Ἱσπανίδα ποὺ τραγουδεῖ τὸ πρὶν τῆς ὥρας τέλος της μέσα στὰ πασίγνωστα «Φαντάσματα» τῶν «Ἀνατολικῶν» του, θὰ τὴν παρομοιάσῃ μὲ τὸ θῦμα τοῦ Ἅμλέτου.

Καθὼς ἡ Ὀφελία ποὺ πῆρε ὁ ποταμός,
λουλούδια νὰ μαζεύῃ τὴν ἤβρεν ὁ χαμός.

Καὶ στὰ «Φαντάσματα» τονίζει τὸ λυρικό του θρῆνο, νέος ὁ ποιητὴς εἰκοσιέξι μόλις χρόνων γιὰ πόσες λυγερὲς ποὺ ζωντανὲς τὶς γνώρισε καὶ ποὺ τὶς πῆρε ὁ τάφος: «Ἄ! πόσες παιδοῦλες εἶδα νὰ πεθαίνουν». Καὶ μία μία τοῦ παρουσιάζονται, γλυκὲς χαριτωμένες ὀπτασίες, ὠχρές, λευκές, ρόδινες, λεπτοκάμωτες, συλλογισμένες, ὀνειροπλέχτρες, δροσολούλουδα, ἀλκυόνες, περιστέρια. Κι ἀπάνω ἀπ' ὅλες ἡ Ἱσπανίδα, μὲ τὰ δεκαπέντε χρόνια της, μαυροματούσα, μὲ τὸ στῆθος ποὺ τὸ φούσκωναν ἀθῶοι ἀναστεναγμοί, ὅλη γέλις καὶ χοροὶ καὶ χαρά. Ὅμως τὸ ποίημα ποὺ παρασταίνει ὑποδειγματικὰ στὴν ἐντέλεια καὶ τὴ συγκίνηση ποὺ δίνει στὸν ποιητὴν αὐτὸν ὁ θάνατος τῆς κόρης καὶ ὁπωσδήποτε τὴν τεχνοτροπία τῆς ὕλης του ποιητικῆς, γράφτηκε ὕστερ' ἀπὸ τὰ θαυμαστὰ μοιρολόγια στὸν τραγικὸ θάνατο τῆς θυγατέρας του.

Ἐσὺ ποὺ μέσα στὴν ἀθῶα καὶ στὴ συλλογισμένη
μαζὶ ὁμορφιά σου ταιριαζες μὲ τὴ σεπτὴ μαντόνα
τῆς Ἰταλίας, τὴν Παναγιὰ τὴ γελαστὴ τῆς Φλάντρας,
Κλαίρη μὲ τὰ ξανθὰ μαλλιὰ καὶ μὲ τὰ μαῦρα μάτια!

Τὸ ποίημα τῆς Κλαίρης ἁπλώνεται σ' ἑκατὸν πενήντα καὶ πλέον στίχους· γιατὶ ὁ Οὐγκὼ ὅταν ἀρχίσῃ λησμονεῖ νὰ τελειώσῃ. Ἡ κεντρική του ἰδέα πολὺ συνηθισμένη, κοινότατη, καθὼς εἶναι

* Ἀπὸ τὴν μετάφραση τοῦ Πολυλᾶ.

σὲ πολλὰ ἡ οὐγκικὴ φιλοσοφία· ἡ κόρη ποὺ πάει νὰ γίνῃ ἄγγελος στοὺς οὐρανούς. Θέμα ποὺ ξέφτισε μεταχειρισμένο, συχνὰ ἢ κακά, ἀπὸ στιχοπλόκους κάθε λογῆς. Ἀξίζει ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξή του. Στὰ χέρια τοῦ Οὐγκὼ ἀποχτᾶ ὄγκο καὶ θαμπώνει μὲ τὴ μεγαλοπρέπειά του. Γιατὶ ὁ Οὐγκώ, καθὼς ἐπιγραμματικὰ τὸν ἀναφέρει ὁμότιμός του κριτικὸς εἶναι «τιτὰν τῶν λέξεων καὶ τῶν εἰκόνων».

Παιδούλα ποὺ ἔδιωχνε τὴν θλίψη ἡ ἀχτιδοβολιά σου,
ποὺ ἡ μάνα ὡς ψὲς σὲ κοίμιζε μὲ τὸ νανούρισμά της,
ποὺ πρῶτα τὴ γοήτεψες μικρούλα καθὼς ἤσουν,
καὶ ποὺ ὕστερα τῆς ἄπλωσες τὸ φῶς ὁλόγυρά της.

Νά ποὺ κοιμᾶσαι τώρα κάτου ἀπ τὴ σταχτειὰ τὴν πέτρα!
Ἐσὺ ποὺ μόλις ἔζησες, νά πιὰ ποὺ δὲν ὑπάρχεις!
Τὸν κρίνο τὸ ἄστρο τὸν τραβᾶ, νὰ ποὺ ξανὰ σὲ πῆρε,
παρθένα, ἡ ἄλλη παρθενιά, τὸ γαλανὸ τοῦ ἀπείρου.

Στὸ ὑπέρτατο στερέωμα πάλε εἶσαι ἀνεβασμένη,
στὰ οὐράνια, ξέφυγες, καθὼς στὰ δάση ἡ δροσοπάχνη,
καὶ ἄρωμα, φλόγα, ὕμνος, φτερό, βυθίστηκες καὶ πάλι
στὸ ἀπὸ φωνὲς καὶ ἀπὸ εὐωδιές, λάμψη καὶ ἀγάπη, Χάος.

Ἁπλή, καλὴ καὶ ἀληθινὴ καὶ ταπεινὴ καὶ ἀθῶα,
καὶ τ' ὀνειροτραγούδι της σιγαλοτραγουδοῦσε,
κι εἶχε δὲν ξέρω κάτι τί σ' ὅλο της τὸν ἀέρα
καὶ μακρινὸ καὶ ἀόριστο, ποὺ ἔλεγες: ὄραμα εἶναι.

Τὸ αἰστάνοσουν πολὺν καιρὸ στὴ γῆ πὼς δὲ θὰ ζοῦσε,
μπροστά μας πὼς δὲν πρόβαλε παρὰ γιὰ νὰ μᾶς λείψῃ,
πὼς λίγο τὴ λογάριαζε τὴν ἄθελη ζωή της,
κι ἔδειχνε πὼς τὴ θάμπωνε πότε καὶ πότε ὁ τάφος.

Πιστεύουμε πὼς θὰ σταθοῦν. Πλάνη! Ὁ Θεὸς τὰ βιάζει,
κι ὅταν τυλίγουν τ' ἄσπρα τους χεράκια στὸ λαιμό μας,
ἀπ τὸ βαθὺ οὐρανὸ μιὰ νοὴ κάνει ἄπαυτα νὰ τρέμουν
τὰ ὡραῖα φαντάσματα ποὺ λέμε πὼς δικά μας εἶναι.

Στὸν οὐρανὸ τὸ σπλαχνικὸ ποὺ εἶναι τὰ βάλσαμα ὅλα,
τ' ἀγνά, τὰ πρᾶα κι οἱ ἀγαπητοὶ καὶ κεῖνοι ποὺ μᾶς λείπουν,
καὶ τῶν πνευμάτων τὰ φιλιὰ καὶ τῶν ψυχῶν τὰ μάτια,
πότε καὶ μεῖς θὰ πᾶμε κεῖ; πότε καὶ μεῖς θὰ πᾶμε;

Ὅπου εἶν' ἡ αὐγὴ καὶ ὁ κεραυνὸς πότε καὶ μεῖς θὰ πᾶμε;
Πότε θὰ ἰδοῦμε λυτρωμένοι πιά, κι ὅμως ἀκόμα
ἄνθρωποι, τὴ σκοταδερὴ τὴ σάρκα μας ἀχτίδα,
καὶ τὰ ἀπὸ νύχια πόδια μας φτερὰ μαλαματένια;

Καὶ μόνο γιὰ τὴν ἀντίθεση, πρὸς τὴν πολυτέλεια τοῦ Βιχτὸρ Οὐγκὼ ἀξίζει νὰ τὸ ἀναφέρω ἐδῶ τὸ ποίημα σὲ μιὰ παιδούλα πεθαμένη — Λούση τ' ὄνομά της — τὸ λιγόλογο, πολὺ ἁπλὸ καὶ λιτὸ πολύ τοῦ ἄγγλου Οὐόρθουορθ. Εἶναι ὁ σύγχρονος, ὅμως ἀντιπαθητικὸς τοῦ Μπάιρον, σιγαλόφωνος ψάλτης τῶν ταπεινῶν καὶ τῶν ἠθικῶν, ὁ «ποιητὴς τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας», καθὼς κάπου τὸν ὀνομάζει στὸ στίχο του ἕνας δικός μας:

Στοὺς δρόμους τοὺς ἀπάτητους, ἐκεῖ
στὰ ποταμάκια ζοῦσε ποὺ κυλοῦσαν,
καλὸ ἕνα λόγο λίγοι τοῦ 'χαν πεῖ,
πιὸ λίγοι ἀκόμα τ' ἀγαποῦσαν.
Ἕνα κοράσι σάν ἀνθὸς χλωρό,
μισοκρυμμένο κι ἀπ τὸ μάτι,
κι ὅμορφο ἀστέρι, μοναχὸ
στ' οὐρανοῦ ποὺ πορεύται τὰ πλάτη.
Κι ὅταν νὰ ζῇ ἔπαψε ἡ Λούση πιά,
λίγοι ἤτανε ποὺ τό 'χαν ἀκουσμένα.
Μὰ τώρα εἶναι στὸν τάφο της βαθιά,
καὶ ὦ! τί καημὸς γιὰ μένα! *

Μπροστὰ σὲ πόσους ἀκόμα θὰ εἴχαμε ν' ἀργοπορήσουμε καὶ μὲ πόσων τὰ τραγούδια γιὰ τὸ θάνατο τῆς κόρης νὰ γλυκοβαυκαληθοῦμε! Θὰ ἔπρεπε νὰ φέρω ἐδῶ τὸ Λεοπάρδη, τὸ μεγαλύτερο, ὕστερ' ἀπὸ τὸ Ντάντε, ποιητὴ τῶν Ἰταλῶν, γιὰ τὸ σπαραχτικὸ στὸ αἴσθημα καὶ μαζὶ κλασικὸ στὴν τέχνη θρῆνο ποὺ τοῦ ἐμπνέει ὁ θάνατος τῆς κόρης μὲ τὸ διπλὸ τ' ὄνομα, ποὺ τὴ λέει πότε Σιλβία, πότε Νερίνα. Θὰ ἔπρεπε νὰ μνημονέψω τὸν Ἕλληνα ἀπὸ τὴ μητέρα του Ἀντρέα Σενιέ, ποὺ ἔκαμε νὰ ξανανθίσῃ ὁ μαραμένος γαλατικὸς λυρισμός. Θὰ ἔπρεπε νὰ πῶ γιὰ τὸν ἀμερικανὸ Ἔδγαρ Πόε, ποὺ τὸ ἔργο του ὅλο ἀστροφέγγει ἀπὸ γυναικῶν καὶ ἀπὸ παρθένων περάσματα. Γιὰ τὸ Γάλλο Λεκὸντ Δελίλ ποὺ κάποτε καὶ πότε κόβει τὸ ἐπικό του ἀνάμεσ' ἀπὸ τὴν ἱστορία κι ἀπὸ τὴ φύση σοφὰ προσχεδιασμένο περπάτημα καὶ στέκεται γιὰ νὰ ρεμβάσῃ μὲ τὴ μακρινή, μὰ πάντα ὁλόφωτη μπροστά του ἐνθύμηση μιᾶς πεθαμένης κόρης.

Γιὰ τὸν Μπάιρον, γιὰ τὸ Μυσσέ, πολυδόξαστα ὀνόματα. Γιὰ τὸν αἰθέριο γερμανὸ Νοβάλη μὲ τὴ Σοφία Kühn. Γιὰ τὸν ἄγγλο Ρωσσέττη τῆς «Μακαρισμένης Κόρης» ποὺ μᾶς φτάνει ἀπὸ τὸν ἕβδομο

* Μετάφραση ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ κείμενο Λέαντρου Παλαμᾶ.

οὐρανὸ τὸ κελάδημά της*. Γιὰ τὸ θάνατο τῆς Μιρέγιας ποὺ ἀριστουργηματικὰ ξεχωρίζει στὸ ἀριστούργημα τοῦ Μιστράλ. Γιὰ τοῦ μεγαλόστομου Βέλγου Βερράρεν τὴν «Ἐξαφανισμένη», παραδείσιον ὄνειρο. Καὶ πεζὰ ἐδῶ σημειώνω μόλις τὴν ἀξέχαστην ἐντύπωση ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ «Βίλελμ Μάιστερ» τοῦ Γκαῖτε· ἐκεῖ ποὺ ἡ Μινιόν, ἀγνὴ τῆς Ὀφελίας ἀδερφούλα, ὁ ἀφρὸς τῆς παιδούλας καὶ στὸ θάνατο, καθὼς καὶ στὴ ζωή της, γοητεύει μὲ τὸ φῶς του ἰταλικοῦ της ἥλιου ποὺ ἱλαρύνει τοὺς βορειανοὺς συγνεφιασμένους οὐρανούς. Κιὰν μποροῦσα νὰ περάσω τὰ σύνορα τοῦ στίχου καὶ τῆς ὁμιλίας μου, θὰ ἔβρισκα πῶς κάποιες σκοτεινότερες γωνιὲς τοῦ φωτεινοῦ, ὅμως ἄψαχτου ἀκόμ' ἀπὸ ἐμᾶς ἐδῶ ἔργου τοῦ ἱεροφάντη τοῦ «Ταξιδιοῦ», ἀστράφτουν ἀπὸ τὸ μυστικὸ φάντασμα μιᾶς πεθαμένης κόρης. Μόνο ἐξαιρετικὰ θὰ σταματήσω στὸ Ροβέρτο Μπράουνιγκ. Εἶναι ὁ Ἄγγλος μὲ τὴν τεράστια φαντασία, τῶν ψυχῶν ἀνατόμος ἀκάματος ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ συγκριθῇ μὲ τὸ Σαιξπῆρο, γιὰ τὸν κόσμιο τῶν προσώπων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν κάθε λογῆς, κάθε τόπου, κάθε καιροῦ ποὺ ξαναζῇ στὸ ἔργο του. Ἐβελίνα Χὸπ εἶναι τ' ὄνομα τῆς κόρης ποὺ τραγούδησε: Γράφει ἕνας ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μπράουνιγκ: «Στὴν Ἐβελίνα Χὸπ κρατεῖ ὁ τόνος τῆς ἐλπίδας καὶ τῆς πίστης πρὸς τῆς ἀγάπης τὸ θρίαμβο. Ἡ Ἐβελίνα πέθανε νέα. Ὁ ποιητὴς ἦταν πολὺ πιὸ ἡλικιωμένος ἀπὸ ἐκείνη. Τὴν ἀγαποῦσε, ἡ κόρη δὲν ἐγνώριζε τίποτε. Ὅλα λοιπὸν τελείωσαν καὶ πάει χαμένη καὶ ἡ ἀγάπη του; Γνωρίζουμε πῶς ἀποκρίνεται ὁ Μπράουνιγγκ καὶ πῶς πιστεύει στὴν αἰωνιότητα τῆς ἀγάπης. Ἡ ἀπόκριση αὐτὴ ξαναβίνεται ἀκόμα μιὰ φορά. Μὰ κάθε σχόλιο, κάθε ἀνάλυση δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὴν ἀδυνατίσῃ τὴν ἐντύπωση ἀπὸ τὸ θαυμάσιο ποίημα, ποὺ τὸ ξεχωρίζει μιὰ ἰδιαίτερη διαπεραστικὴ συγκίνηση καὶ μιὰ εὐγενικώτατη σκέψη μὲ ὅλο τὸ ἀπὸ τὸ θάνατο πάθος καὶ τὸ ἀπὸ τὸν ἔρωτα ὕψος».

Ἡ ὄμορφη Ἐβελίνα πέθανε καὶ πάει.
Στὴν πεθαμένη ἔλα νὰ σκύψῃς ἀπὸ πάνω.
Νά τὰ βιβλία της τὰ κλειστά, νά τὸ κλινάρι,
νὰ κόψῃ πρόφτασε μονάχα ἕνα γεράνι,
λουλούδι ποὺ ἀργοπέθαινε μὲς στὸ ποτήρι.
Σὰν πρῶτα εἶν' ὅλα, τίποτε δὲν ἔχει ἀλλάξει,
τὰ παραθύρια εἶναι κλεισμένα, καὶ μονάχα
δυὸ μεγάλες ἀχτίδες μέσα ἐδῶ γλιστρᾶνε.

* Τὸ ποίημα μεταφρασμένο στὴ γλῶσσα μας ἀπὸ τὸν Ἀγι Θέρο.

Κι ἦτανε μόνο στὰ δεκάξι της τὰ χρόνια,
τ' ὄνομά μου μπορεῖ ἀκουστὰ καὶ νὰ μὴν τόχε.
Ὁ καιρός της δὲν ἔφτασε γιὰ νὰ γνωρίσῃ
τὸν ἔρωτα, κι εἶχε σκοποὺς ἄλλους καὶ πόθους
στὴ ζωή της, καὶ χρέη πολλὰ καὶ μικρὲς ἔγνοιες.
Κι ἦτανε τώρα ὁρμή, καὶ τώρα μιὰ γαλήνη,
ὥπου τῆς ἔγνεψε ἀπὸ πάνω κάποιο χέρι
καὶ μοναχὰ τ' ἀχνό της μέτωπο ἀπομένει.

Λοιπὸν γιὰ πάντα νάναι ἀργὰ τώρα, Ἐβελίνα;
Κιὰν ἦταν διάφανη κι ὁλόδροση ἡ ψυχή σου
καὶ μὲ τὴ μοῖρα σου τ' ἀστέρια ταιριασμένα
καὶ σὺ πλασμένη ἀπὸ δροσιὰ καὶ νοῦ καὶ φλόγα,
κιὰν ἀπὸ σένα τρεῖς φορὲς πιὸ γέρος ἤμουν
κιὰν μακρυσμένα ἦταν τὰ δυό μας μονοπάτια,
γιὰ τὸν ἄλλον καθένας ἦτανε καὶ ξένος;
Κι ἤμαστε δυὸ μονάχα ἀνθρώποι, τίποτε ἄλλο;

Μὰ ὄχι, ὄχι. Γιατὶ αὐτὸς ποὺ στέκει ἐπάνω
κι εἶναι ὁ ποὺ πλάθει δυνατός, κι ἀγαθὸς δίνει,
τὴ μιὰν ἀγάπη σμίγει ἐδῶ μ' ἄλλην ἀγάπη:
γιὰ τὴ δική μου σὲ προσμένω τὴν ἀγάπη.
Καὶ ἂν εἶναι ὁλόκληρες ζωὲς ν' ἀργοπορήσω
κι ἀπ' ἄλλους κόσμιους νὰ διαβῶ καὶ νὰ περάσω,
νὰ μάθω τόσα, κι ἄλλα τόσα νὰ ξεχάσω,
θἄρθῃ ὁ καιρὸς ποὺ θὰ γυρίσω νὰ σὲ πάρω.

Ὁ καιρὸς θἄρθῃ καὶ θὰ ρθῇ καὶ ἡ μέρα ἐκείνη
ποὺ θὰ μιλήσω· θὰ σοῦ πῶ: Ἐβελίνα, ξέρω,
κάτω στὴ γῆ, στὰ περασμένα μας τὰ χρόνια,
γιατ' ἦταν ἔτσι καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ κορμί σου.
Χρυσὰ γιατ' ἦταν τὰ μαλλιὰ σὰν κεχριμπάρι,
γιατ' ἦταν κόκκινο τ' ἀχείλι σου κοράλλι,
κι ὅ,τί δὲν ἔγινε στὰ χρόνια μας τὰ πρῶτα,
στὴ ζωή μας θὰ γίνῃ τώρα ποὺ θ' ἀρχίσῃ.

Καὶ θὰ σοῦ πῶ τὰ ὅσα πολλὰ πούχω περάσει,
καὶ τὴ ζωὴ ποὺ ἔζησα μόνος μου, πῶς ἔχω
καρδίσει ἀμέτρητο χρυσάφι, καὶ τοὺς τόπους
καὶ τοὺς αἰῶνες διαγουμίσει καὶ κουρσέψει,
μὰ βαθιά μου, βαθιά μου εἶν' ἕνας ὁ καημός μου,
καὶ πῶς μόνο γι' αὐτὸν προσμένω κι ἀπαντέχω,
καὶ σένα εἶναι ποὺ θέλω. Νά, ξανὰ σὲ βρίσκω,
παιδούλα, ἀγάπη μου... Καὶ τώρα τί θὰ γίνῃ;

Ἐβελίνα καὶ σ' ἀγαπῶ καιροὺς καὶ χρόνια.
Ἡ καρδιά μου ποιὸς ξέρει πόσο ἦταν γιομάτη!

Μέσα της ἦταν τὸ μικρό σου χαμογέλιο,
τὰ χρυσά σου μαλλιά, τὸ κόκκινο τὸ στόμα·
Τώρα σωπαίνω· καὶ χλωρὸ σοῦ θἀνω φύλλο,
στὸ παγωμένο σου τὸ χέρι νὰ τὸ κλείσης.
Τὸ μυστικό μας εἶν' αὐτό. Κοιμήσου τώρα,
κι ὅταν ξυπνήσης καὶ τὸ βρῆς, θὰ καταλάβης *

Λίγο ἔλειψε μχαραίνοντας τὸν περίπατο νὰ λησμονήσω τὸ σπιτάκι μας. Καιρὸς νὰ γυρίσουμε. Μᾶς περιμένει ἡ γωνιὰ τοῦ φτωχικοῦ μας ὁλόζεστη. Ἂς κλείσουμε τὰ παράθυρά μας πρὸς τῶν βαθειῶν ὁριζόντων τὰ ξαγναντέματα, καὶ τὰ μάτια μας ἂς τὰ στυλώσουμε πρὸς τὴ φωτιὰ τῆς γωνιᾶς ποὺ καίει καὶ ποὺ σπιθοβολᾶ καὶ παίζει καὶ σιγοτρίζει· καὶ μᾶς ἀνοίγει τὴν ὄρεξη τῶν ἱστοριῶν, τῶν παραμυθιῶν καὶ τῶν ἤχων ποὺ εἶναι τοῦ τόπου μας.

Στὸ φῶς τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Σολωμοῦ ρίχνει γλυκὰ τὸ βαθυγάλανον ἴσκιο του ὁ χαμιὸς τῆς κόρης. Στὰ πρῶτα εἰδυλλιακά του χρόνια ὁ ζακυθινὸς τραγουδιστὴς τονίζει τὸ μοιρολόγι του στὸ θάνατο τῆς ὀρφανῆς.

Ἡ παιδούλα εἶναι:

Ὁποῦχε στὰ ξανθὰ μαλλιὰ νιοθέριστη μυρτούλα..
ὁποῦχε σὰν παρθενικὸ τριαντάφυλλο τὸ στόμα,
ποῦχε τὰ μάτια γαλανὰ σὰν τ' οὐρανοῦ τὸ χρῶμα...
Τὴ μαύρη! τὴν ἀπάντησα τὸ χάραμα στὸ δρόμο,
ἀλλὰ τὴν κόρη τέσσεροι τὴν εἶχανε στὸν ὦμο...

Ὅταν ἡ σολωμικὴ Μοῦσα μεστωμένη, δοκιμάζει τοῦ φτεροῦ της τὴ δύναμη σὲ μεταφυσικὰ ὕψη, ὁ σελλεϊκὸς ποιητὴς βλέπει «στὴ θύρα τὴν ὁλόχρυση τῆς Παντοδυναμίας—πνεύματα μύρια παλαιά, πνεύματα μύρια νέα», νὰ καρτεροῦνε, φερμένη μὲς στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ θνάτου, τὴν Παρθένα, γιὰ νὰ τῆς ποῦν: «Πῶς ἄργησες νὰ φτάσης!» «Ἡ φαρμακωμένη στὸν Ἅδη» ποὺ περισσότερο ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς δαντικῆς κόλασης θυμίζει τ' ἀσφοδελόσπαρτα λιβάδια τῶν Ἠλυσίων, ἐξιδανικευτικὴ συνέχεια τῆς πρώτης Φαρμακωμένης, καρτερεῖ στὸν ἅδη τὸν ἀγαπημένο της. «Πῶς ἀργεῖς, γλυκειὰ ψυχή;» Καὶ τὸ τραγούδι της ἐρωτεμένο, μπροστὰ στοὺς ἴσκιους, ἐξυπνοῦσε τοὺς ἤχους ὅλους καὶ τοὺς ἔκανε γλυκοὺς καὶ κείνους.

---

* Μετάφραση ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ κείμενο Λέοντρου Παλαμᾶ.

Ἀλλὰ τὸ ποίημα τὸ ὑποδειγματικό, ποὺ ἀντιλάλησε ζωηρὰ στὶς καρδιὲς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, καθὼς πάντα συμβαίνει, δὲν εἶναι ἡ ὑπερκόσμια «Φαρμακωμένη στὸν Ἅδη», εἶναι ἡ κοσμικὴ «Φαρμακωμένη» τοῦ 1826. «Τὰ τραγούδια μου τάλεγες ὅλα...». Ποιὸς δὲν ἄκουσε ἢ ὅλους ἢ κάποιους ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ περίφημου μαζὶ λαϊκοῦ καὶ ἀριστοκρατικοῦ τραγουδιοῦ, ποιὸς δὲν ἔριξεν ἀπάνω τους τὸ μάτι περίεργα ἢ ἀπρόσεχτα, σὰν ἔτυχε νὰ τοὺς βρῆ στριμωμένους μέσα στὰ φύλλα μιᾶς ἀνθολογίας; Ποιὸς δὲν τοὺς ἄκουσε ἀπαγγελμένους, ἢ χοντρὰ παραλλασμένους μέσ' ἀπὸ στόματα λογῆς; Στὸν καιρό μου οἱ νέοι τραγουδούσαμε μὲ τὴ βοήθεια τῆς κιθάρας παθητικὰ τονισμένη ἀπὸ τὸν Καρρέρ, νομίζω, τὴ Φαρμακωμένη, καὶ πάντα μοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ ὁ στίχος τῆς ἀχώριστος ἀπὸ τὸν ἦχο τῆς μελωδίας της. Ἂς τὸ ξανατραγουδήσω τώρα προσεχτικά, πιστά, μὲ τὸ στίχο του μόνο:

Τὰ τραγούδια μοῦ τάλεγες ὅλα,
τοῦτο μόνο δὲ θέλει τὸ πῆς,
τοῦτο μόνο δὲ θέλει τ' ἀκούσης,
Ἄχ! τὴν πλάκα τοῦ τάφου κρατεῖς!

Ὦ παρθένα, ἂν ἠμπόρειαν οἱ κλάψες
πεθαμένου νὰ δώσουν ζωή,
τόσες ἔκαμα κλάψες γιὰ σένα,
ποὺ θελ' ἔχεις τὴν πρώτη πνοή.

Συφορά! Σὲ θυμοῦμαι. Καθόσουν
στὸ πλευρό μου μὲ πρόσωπο ἀχνό.
Τί ἔχεις; σοῦ εἶπα. Καὶ σὺ μ' ἀποκρίθης:
—Θὰ πεθάνω! φαρμάκι θὰ πιῶ.

Μὲ σκληρότατο χέρι τὸ πῆρες,
ὡραία κόρη, κι αὐτὸ τὸ κορμί
ποὺ τοῦ ἔπρεπε φόρεμα γάμου
πικρὸ σάβανο τώρα φορεῖ.

Στὴν ἀρχὴ κρατεῖ ὁ θρῆνος, χωρὶς καμιὰν ἄλλη βλέψη. Ὁ ποιητὴς κλαίει, χωρὶς νὰ συλλογίζεται. Ὕστερα ὁ τόνος ἀρχίζει ν' ἀλλάζη:

Τὸ κορμί σου καὶ μέσα στὸν τάφο
τὸ στολίζει σεμνὴ παρθενιά.
Τοῦ κακοῦ σ' ἀδικοῦσεν ὁ κόσμος
καὶ σοῦ ἔλεγε λόγια κακά.

Αἰσθάνεται καθεὶς πὼς τὸ ἱερὸ πένθος τὸ συνταράζει βέβηλα κάποιο κοινωνικὸ ἀνακάτεμα. Ἡ κόρη πέθανε, παίρνοντας μὲ τὸ χέρι της φαρμάκι. Τοῦ κόσμου ἡ καταλαλιὰ τὴν κυνηγᾶ καὶ στὸν τάφο της. Λόγια σπέρνοντ' ἐξευτελιστικὰ γιὰ τὴ μνήμη τῆς πεθαμένης, ὕβριστικὰ γιὰ τὴν τιμὴ τῆς κόρης. Ἀλλὰ ὁ ποιητὴς πιστεύει στὴν ἀγνότητά της. Βλέπει τὸν ἄγγελο τῆς παρθενιᾶς νὰ σκύβῃ πάντα λευκοφτέρουγος ἀπάνω ἀπὸ τὸ μνῆμα της. Δὲν τοῦ φτάνει νὰ μείνῃ μοιριολογητής. Γίνεται κριτής. Δικάζει, καὶ καταδικάζει. Τὰ λόγια τοῦ κόσμου εἶναι κακά, ὕβριστικὰ γιὰ τὴν κόρη:

Τέτοια λόγια ἂν ἠμπόρειες ν' ἀκούσῃς
ὀχ τό στόμα σου τ' ἤθελε βγῇ;
—Τὸ φαρμάκι ποὺ ἔπῆρα καὶ οἱ πόνοι
δὲν ἐστάθηκαν τόσο ἀκληροί.

Καὶ παρατώντας τὸ λυπητερὸ μὲ τὴν κόρη σιγομίλημα ὁ ποιητής, ἐκεῖνος πιὰ κατήγορος, καὶ τὴ φωνὴν ὑψώνοντας, βροντολαλεῖ:

Κόσμε ψεύτη! τὲς κόρες τὲς μαῦρες
κατατρέχεις ὅσο εἶν' ζωντανές,
σκληρὲ κόσμε! καὶ δὲν τὲς λυπᾶσαι
τὴν τιμὴν ὅταν εἶναι νεκρές.

Σώπα, σώπα, θυμήσου πὼς ἔχεις
θυγατέρα, γυναῖκα, ἀδερφή,
Σώπα, κόσμε, κοιμᾶται στὸ μνῆμα,
καὶ κοιμᾶται παρθένα σεμνή!

Μετὰ τὸν ἁπλὸ πικρὸ θρῆνο ἡ θερμὴ ρητορική, γιὰ νὰ τυπωθῇ ζωηρότερα, μιλεῖ ἀτημέλητα καὶ ἀκατάσκευα. Ὁ Πολυλᾶς σημειώνει τὸ «ἀκαλλώπιστον ὕφος», καθὼς τὸ λέγει, τοῦ τραγουδιοῦ.

Ὁ πρωτόφαντος καλλιτέχνης τοῦ στίχου ποιητὴς τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων» καὶ τοῦ «Πόρφυρα» εἶμαι βέβαιος πὼς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ θυμηθῇ κάποιους, ὅσο κιὰν εἶναι λίγοι, στίχους ἀπὸ τὸ τραγούδι του, χωρὶς νὰ γιώσῃ μέσα του κάποιον ἀποδοκιμασίας ἀνατρίχιασμα. Ἀδιάφορο. Τὸ ποίημα τῆς Φαρμακωμένης, μάζι ἐλεγειακὸ καὶ ρητορικό, θὰ ἦταν ὄχι εὐκολοκαταφρόνητο δεῖγμα τοῦ ξανανθισμοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς Μούσας, κιὰν ἀκόμα τοῦ λεῖπαν τὰ τελευταῖα του τέσσερα τετράστιχα. Ὅμως καθὼς ἀντικρύζουμε κάποιο φτερωτὸ πλασματάκι, συμμαζεμένο νὰ σαλεύῃ

σὲ κάποιαν ἄκρη, καὶ τὸ παίρνουμε γιὰ σπιτικὸ πουλάκι, ποὺ εἶν' ἕτοιμο χαμοπετώντας νὰ γυρίσῃ στὴ φωλίτσα του, καὶ νομίζουμε πὼς φτάνει νὰ τοῦ ἁπλώσουμε τὸ χέρι γιὰ νὰ τὸ περιλάβουμε, καὶ νὰ τὸ κλείσουμε στὸ κλουβί' κι ἔξαφνα τὸ πουλὶ τινάζεται ἀπ' ἐμπρός μας, ἀνοίγοντας μακριὰ φτερούγια διάπλατα, καὶ χύνεται πρὸς τὰ ὕψη, ἀδέσμευτο, ἀκράταγο, καὶ χάνεται ἀπ' ἐμπρός μας· ὅμοια ὁ ποιητὴς ἀπροετοίμαστα, ξαφνικά, ἀκόπιαστα, μ' ἕνα πέταμα, στὸν ἴδιο τῆς περπατησιᾶς του ρυθμό, ὅμως ἀνάερο, ἀκράταγο, ἐξακολουθεῖ τὸ ἀνορθωτικὸ τῆς γονατισμένης τραγούδι, ἔτσι:

Θὰ ξυπνήσῃ τὴν ὕστερη μέρα
εἰς τὸν Πλάστην ἐμπρὸς νὰ κριθῇ,
καὶ μὲ σέβας ἐμπρός του κινώντας
τὰ λευκά της τὰ χέρια θὰ εἰπῇ:
Κοίτα μέσα στὰ σπλάχνα μου, Πλάστη,
τὰ φαρμάκωσ' ἀλήθεια ἡ σκληρή,
καὶ μοῦ βγῆκε ἀπ τὸ νοῦ μου, Πατέρα,
πὼς πλασμένα μοῦ τά 'χες Ἐσύ.
Ὅμως κοίτα στὰ σπλάχνα μου μέσα
ποὺ τὸ κρῖμα τους κλαῖνε, καὶ πές,
πὲς τοῦ κόσμου ποὺ μόλεγε τόσα,
ἐδῶ μέσα ἂν εἶν' ἄλλες πληγές.
Τέτοια, ἐμπρὸς εἰς τὸν Πλάστη κινώντας
τὰ λευκά της τὰ χέρια θὰ πῇ:
Σώπα, κόσμε, κοιμᾶται στὸ μνῆμα
καὶ κοιμᾶται παρθένα σεμνή.

Ἔτσι τὸ τραγούδι τοῦτο, ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς κόρης, ἁπλὰ θρηνητικό, σκόπιμα ρητορικό, γίγλιζει στὸ τέλος του τὸν ὑψηλότατο χαραχτῆρα τῆς τέχνης· γίνεται ποίημα θρησκευτικό.

Στὰ ποιήματα τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου, ἀξίου μαθητῆ καὶ μεγάλου θαυμαστῆ τοῦ Σολωμοῦ ποὺ τὸ φῶς εἶδανε στὰ 1856, βρίσκονται τὰ «Δυὸ λουλούδια». Τὸ δεύτερο ὑποδειγματικὸ μοιρολόγι ποὺ μᾶς γέννησε ὁ Θάνατος τῆς κόρης. Στὴ Φαρμακωμένη ὁ Σολωμὸς δακρύζει, ἐλέγχει, φαντασιώνεται. Μὲ τὰ «Δυὸ λουλούδια» του ὁ Τυπάλδος μᾶς φέρνει σιμότερα στὸ ἁπλό, ἁγνό, χωρὶς κανένα σκοπὸ τραγούδι· ἂν ἔχῃ ὁ στίχος συγγένεια μὲ τὸν ἦχο, ἡ συγγένεια πῶς ἄκοπα παρουσιάζεται στοὺς τραγουδιστούς, κι' ὅταν τοὺς ἀπαγγέλλῃς μόνο, τροχαίους του! Οἱ στίχοι του ἀπὸ λουλούδια, ἀπὸ διακοσμητικὰ ἐπίθετα γενικοῦ, κοινότατου μεταχειρισμοῦ, παραγεμίζουν καὶ πλατύνουν τοὺς ὀχτασυλλάβους του, καὶ εἶναι σὰν τρίλιες καὶ σὰν τρέ-

μολα, μὰ κυματιστά, ἁπαλὰ πόσο! Τὸ ποίημά του, ἕνα εἰδύλλιο, πλαισιώνει τὴν εἰκόνα του ἡ αὐγὴ τῆς ἑλληνικῆς πρωτομαγιᾶς· καὶ χρωματίζεται ἡ εἰκόνα ἴλαρὰ μαζὶ καὶ πκθητικά, ἀπὸ τὴν ἐνθύμηση τῆς γλυκύτερης εὐτυχίας ποὺ μᾶς δόθηκε νὰ χαροῦμε· ἀπὸ τὸ πέρασμα μιᾶς κόρης.

Μόλις ἔφεγγε τὸ ἀστέρι
τῆς αὐγῆς γλυκὰ γλυκά,
μὲ σχους ἔχυνε τὸ ἀέρι
στὴν ὡραία πρωτομαγιά.

Πρὶν ἀρχίσουν τὰ τραγούδια,
τὸ ξεφάντωμα, οἱ χοροί,
μέσα στ' ἄγγιχτα λουλούδια
πρώτη ἐπρόβαλες ἐσύ.

Πρώτη ἐπρόβαλες, Μαρία,
καὶ σ' ἀπάντησα σιμὰ
στὶς τὴν ἔρημη ἐκκλησία
ὁποῦ ἐπήγαμε συχνά.

Τὰ μαλλιά σου ἐπέρτων πλῆθος
εἰς τὸν κάτασπρο λαιμὸ
καὶ σοῦ στόλιζε τὸ στῆθος
ρόδο ὡραῖο παρθενικό.

Μὲ τὸ χέρι σὰν τὸν κρίνο
μοῦ τὸ ἐπρόσφερες γλυκά.
—Πάρ' το, μοῦ εἶπες, σοῦ τὸ δίνω.
Καὶ μοῦ ἐσπάραξε ἡ καρδιά.

Μὲς στὸ χρόνιασμα, Μαρία,
πάλι γύρισ' ἀπ' ἐκεῖ
εἰς τὴν ἔρημη ἐκκλησία
ποὺ σὲ εἶχα πρωτοϊδεῖ.

Ἀλλ' ἀντὶ τὸ οὐράνιο στόμα,
τὰ θεῖα βλέμματα νὰ ἰδῶ,
καὶ τ' ἀέρινο τὸ σῶμα,
ὡραῖο πλάσμα ἀγγελικό,

μὲς στὸ ἀπάτητο χορτάρι
εἶδα ἔρμο μοναχὸ
ἕνα κάτασπρο λιθάρι
μ' ἕνα ὁλόμαυρο σταυρό.

Μοναχὸς μὲς στὴν ἐρμιὰ
εἰς τὸ μνῆμα σου ἐμπροστὰ
ἐγονάτισα, Μαρία,
καὶ τὸ ἐφίλησα θερμά.

Κι ἀπὸ τ' ἄνθη ἐκεῖ σπαρμένα
ἔκοψα ἕνα μοναχὸ
ἀχνὸ καὶ ἄσπρο σὰν ἐσένα,
σὰν ἐσὲ παρθενικό.

Καὶ τὸ ταίριασα μὲ κεῖνο
ὁποῦ μοῦ εἶχες δώσει ἐσύ,
νάν' τὸ ρόδο μὲ τὸν κρίνο
πάντα ἐνθύμηση πικρή.

Ἐδῶ ἠμποροῦσ' ἐξαίρετα νὰ τελειώση τὸ τραγούδι· ἡ τελευταία του στροφή:

Τό 'να σύμβολο θανάτου,
τ' ἄλλο νιότης καὶ ὁμορφιᾶς.
Ἡ χαρὰ πάντα ἐδῶ κάτου
ἀδερφὴ τῆς συμφορᾶς.

ἡ τελευταία αὐτὴ στροφή, ἡ φιλοσοφικὴ τρόπον τινὰ ἐξήγηση τῆς τρυφεράδας, καὶ τὸ γενικὸ συμπέρασμα τοῦ πόνου τοῦ ποιητῆ

μποροῦν νὰ προσθέτουν κάποιον ὄγκο στὸ τραγούδι, μὰ δὲν τοῦ περισσεύουν τὴν ὁμορφιά. Ὅμως ὁ Τυπάλδος ἤξερε καλὰ νὰ συνταιριάζῃ τὴ σκέψη μὲ τὸ αἴσθημα, γιατί τὰ δυὸ αὐτὰ φανερώματα τῆς ψυχῆς δὲ στέκονται σὲ ὡρισμένα σύνορα καὶ ὁλοένα συναλλάζονται καὶ συγκυριαρχοῦνε στὴν τέχνη.

Ἀλλὰ μέσα στὰ Ποιήματα τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου ἕνα τραγούδι ποὺ ξεχωρίζει τὸ δεῖγμα, στὴν ἐντέλεια, τῆς γαλαζοαίματης τέχνης του, εἶναι ἡ «Ἐπιθυμία». Κι αὐτὸ εἶν' ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς κόρης. Στὴν κριτική μου γιὰ τὸν Τυπάλδο, τὴ δημοσιευμένη στὶς ὁμιλίες τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ), χαρακτήρισα τὸ ποίημα: «Μία ἰδέα μεγάλη», πλασμένη ἀπὸ τὸν ποιητὴ ἀνάλαφρα, ἁπαλότατα, ἐλεύτερ' ἀπὸ κάθε φιλοσοφικὴ ρητορική, σὰν ἕνα κομμάτι παρμένο ἀπὸ τὰ ὡραιότερα μεσαιωνικὰ συναξάρια. Τὸ ποίημα τῆς «Ἐπιθυμίας» εἶναι σὰν ἕνα ρόδου φύλλο δροσερό— παίρνω τὴν παρομοίωση ἀπὸ ἕν' ἄλλο ποίημα τοῦ Τυπάλδου, τὸ «Θάνατο τοῦ γέρου» — ἔγραφα κάποτε, ποὺ χάραξε ἀπάνου του ἡ Ἄνοιξη «κρυφὸ παράδεισος τραγούδι». Καὶ προσθέτω τώρα: Ἡ «Ἐπιθυμία» εἶναι τὸ ἴδιο ποίημα, τὰ «Δυὸ λουλούδια» του, μετουσιωμένα· μεταφερμένα ἀπὸ τὴν πλαστικὴ κορνίζα τοῦ ἑλληνικοῦ εἰδυλλίου τῆς πρωτομαγιᾶς στὸ μαγικὸ οὐρανὸ τοῦ Μύθου· ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος ξετυλίγεται μὲ τὸ σημάδι τῆς ὑψηλῆς τέχνης ποὺ παρατήρησα ποὺ τὸ ἄγγιξε στὸ τέλος τῆς Φαρμακωμένης του ὁ Σολωμός· εἶναι ποίημα θρησκευτικό. Ἡ Μαρία τῶν «Δύο Λουλουδιῶν» μεταμορφώνεται σὲ πλάσμα ποὺ κρατεῖ κάτι ἀπὸ τὴ χάρη τῶν ἀγγελουδιῶν τοῦ προραφαηλιτικοῦ ἁγιογράφου τῆς Φλωρεντίας, τοῦ Φρὰ Ἀγγέλικο, καὶ κάτι ἀπὸ τὴν πνοὴ τῆς ὠδῆς τοῦ Ἰταλοῦ Πετράρχη ποὺ τὴν ἀφιερώνει στὸ θάνατο καὶ ποὺ μέσα ἐκεῖ δραματίζεται νεκρὴ τὴ Λάουρα, δέσποινα πολύτεκνη στὴ ζωή της, ὅμως ἀειπάρθενη πάντ' ἀγάπη του· ἐκεῖ ποὺ τὴν δραματίζεται πεθαμμένη, ὅμως «ὄχι πελιδνή, ἀλλὰ λευκότερη κι ἀπὸ τὸ χιόνι ὅταν πέφτῃ δίχως ἄνεμος νὰ πνέῃ, σὲ μιὰ ὡραία κοιλάδα»:

Στοῦ ἥλιου τὸ βασίλεμα
κόρη ξανθὴ προβαίνει
καὶ στ' ἀκρογιάλι κάθεται
ροδοστεφανωμένη.

Τὰ μάτια χρῶμα τ' οὐρανοῦ,
στὸν οὐρανὸ γυρίζει·
λάμπει ὁ καθρέφτης τοῦ γιαλοῦ
καὶ γύρω ἡ γῆς ἀνθίζει.

Περνᾶ τὸ βασιλόπουλο, τοῦ σπάραξε καὶ κείνου ἡ καρδιά, κα-

θὼς τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητὴ στὸ ἀντίκρυσμα τῆς Μαρίας. Τὴν ἀγάπησε. Τῆς προσφέρει ὅλα τ' ἀγαθὰ ποὺ περνοῦν ἀπὸ τὸ χέρι του, τῆς ὑπόσχεται ὅλες τὶς χαρὲς ποὺ στέκονται κάτου ἀπὸ τὸ θέλημά του. Τοῦ κάκου. Ἡ κόρη εἶναι ἀγγελικὰ πλασμένο τὸ σύμβολο τοῦ ἴδιου τοῦ ἰδανικοῦ. Ὀνειρεύεται τοὺς ἀφάνταστους παραδείσους τῶν ὑπερκόσμιων, καὶ μόνον αὐτὰ πιστεύει πὼς θὰ τὴν ἔσβηναν τὴ δίψα της. Τὸ βασιλόπουλο ἀπελπισμένο φεύγει. «Μόνο τοῦ κόσμου, κόρη μου, ἔχωχαρὲς γιὰ σένα... Παράτησε τὰ ὀνείρατα». Φεύγει, ἀλλὰ γυρίζει μὲς στὸ χρόνιασμα, καθὼς γυρίζει κι ὁ ποιητὴς ὁ ἴδιος μέσα στὰ «Δυὸ λουλούδια». Μ' ἕνα θάνατο, μ' ἕνα μνῆμα, καὶ μ' ἕνα κρίνο καταστρέφεται, καθὼς καὶ στὰ «Δυὸ λουλούδια», ἡ πλατωνικὴ τραγωδία τῆς «Ἐπιθυμίας». Ἀλλὰ πόσο διαφορετικὸ τὸ μυστικόπαθο τροπάρι ἀπὸ τὸ παθητικὸ εἰδύλλιο!

Καὶ τὸ βασιλόπουλο; καὶ ὁ λατρευτής;

Ἡ κόρη ποὺ καμιάρωνε
τ' ἀέρι καὶ τὸ κῦμα
πέθανε καὶ τὸ χάραμα
τὴν ἔβαλαν στὸ μνῆμα.

Πόθος θερμὸς τὸν ἄναψε
νὰ ξαναϊδῇ τὰ κάλλη
π' ἄρπαξε ὁ Χάρος κι ἔκρυψε
στῆς γῆς τὴν ἔρμη ἀγκάλη.

Ἦταν ἀκόμη σὰν ἀνθὸς
τὸ τρυφερό της στόμα
καὶ βγῆκε κρίνος δροσερὸς
στοῦ τάφου της τὸ χῶμα.

Τὴ γῆ πετάει ποὺχε κλειστῇ
ἀπάνω ἀπ τὴν καρδιά της,
καὶ μέσα βρίσκει μιὰ ξανθὴ
πλεξίδα ἀπ τὰ μαλλιά της.

Στὸ μνῆμα πλιὸ δὲν ἤτανε
ἡ ἀγγελικὴ εὐμορφιά,
καὶ βγάνανε τὰ χώματα
μιὰ μυστικὴ εὐωδιά.

Κι ἔτσι οἱ ἀθῶες παιδοῦλες, οἱ Μαρίες τῆς πρωτομαγιᾶς, γίνονται ὅσιες Μαρίες ἐκστατικές, κι ἔτσι ὁ ποιητὴς ἀποθεώνει τὶς ἐγκόσμιες ἀγάπες του.

Ρεγκίνα Σκάρπα εἶναι τ' ὄνομα τῆς κόρης ποὺ τραγουδεῖ τὸ θάνατό της, ὁ φίλος καὶ δημότιμος τοῦ Ἰουλίου Τυπάλδου, πετραρχικὸς καὶ κεῖνος καὶ σολωμικός, ὁ Γεράσιμος Μαρκορᾶς.

Ξενιτεμένος ἄγγελος,
εἶσαι, ἀκριβὴ παρθένα!
Τοῦ κάκου μὲ ταπείνωση
τ' ἄσπρα φτερά κλεισμένα,
ὅλο τὸ φῶς σου ἀπόκρυψες
μὲς στὴν ὡραία ψυχή.

Τοῦτα στὸ νοῦ μου φώναξα
εὐθὺς ποὺ σ' εἶδα ἐμπρός μου.
Ἀλλὰ σὺ τώρα ξέφυγες
τὴν τρικυμία τοῦ κόσμου
σὰ χελιδόνι πρόθυμο
τὴν ἄνοιξη νὰ βρῇ.

Ὁ ποιητὴς ἔχασε στὴ ζωὴ τὴν κόρη· τὴν πηγὴ ποὺ τοῦ γέννησε τὴν ἔκσταση. Καὶ καθὼς ὅταν θέλουμε καλύτερα νὰ συλλογιστοῦμε, καλύτερα ν' ἀκούσωμε, καλύτερα ἀκόμα καὶ νὰ ἰδοῦμε κάτι, τὰ κλείνουμε τὰ μάτια μας, ἔτσι καὶ ὁ ποιητὴς κλείνει τὰ μάτια του στὴν πραγματικότητα, καὶ τ' ἀνοίγει καθὼς ὁ ἴδιος μᾶς εἶπε στὰ ὄνειρά του. Ἐκεῖ ἐλπίζει νὰ τὴν ξαναϊδῇ ὁλόψυχα μὲ μάτι ἀθάμπωτο, σὲ ὅλη της τὴ λάμψη. Τότε, μᾶς ἐξομολογιέται στὸ ἴδιο του τὸ τραγούδι, τότε ἡ φαντασία του ἀναμμένη, ὁλόφλογη ἀπὸ τὰ θεῖα κάλλη τῆς κόρης, θὰ ὀγάλη «ἕνα τραγούδι ἀμίμητο». Τὸν πόθο τοῦ ποιητὴ γέννησε κάτι βαθύτερο ἀπὸ μιὰ διαβάτραν ἔξαψη δημιουργικῆς ὁρμῆς· ἡ ἐλπίδα του δὲν πῆγε στὰ χαμένα. Ἀπόδειξη ὁ «Ὅρκος» τὸ μέγα καὶ τὸ κύριο ἔργο τοῦ Μαρκορᾶ. Καὶ μ' ὅλη τὴν ἐπιφύλαξην ἀνθρώπου ποὺ δὲν καλογνωρίζει τὴ χρονολογικὴ τάξη τῶν ποιημάτων τοῦ Μαρκορᾶ, στὴν κριτικὴ φαντασία μου παρουσιάζεται ἡ Εὐδοκιά, ἡ ἡρώισσα κόρη τοῦ «Ὅρκου», ἴδια ἡ Ρεγκίνα Σκάρπα, μεταμορφωμένη ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα, κοιταγμένη μὲ μάτι ἀθάμπωτο πιὰ σὲ ὅλη της τὴ δόξα. Μέσα στὸ ποίημα τοῦτο, ἡ κρητικοπούλα παρθένα, ποὺ συμβολίζει ἀξεχώριστα καὶ τὴν Κρήτη ποὺ μᾶς ζῇ μὲ τὴν ἡρωικὴ ἀντίσταση, καὶ τὴν Ἑλλάδα ποὺ ξαναζῇ, καὶ τὴν ἐλευθερία ποὺ θαυματουργεῖ, δὲν εἶναι, μὲ τὴν πραγματική της ὑπόσταση, παρὰ μιὰ κόρη ποὺ γυρίζει στὰ πάτρια χώματα μαρτυρικὴ γιὰ νὰ πεθάνῃ σὲ κεῖνα ἀπάνω. Καὶ μέσα στὸν «Ὅρκο» δὲν τραγουδιέται παρὰ σὲ τρόπον ἐπικὸν ὁ θάνατος τῆς κόρης.

Μολαταῦτα τὸ «ἀμίμητο τραγούδι» ποὺ ὁ ποιητὴς θρηνώντας τὸ χαμὸ τῆς Ρεγκίνας Σκάρπα, μᾶς ὑπόσχεται πὼς θὰ τονίσῃ «σὰν ἤχα τ' οὐρανοῦ», καθὼς λέγει, τὸ ἀμίμητο αὐτὸ τραγούδι, δὲν εἶναι ὁ Ὅρκος· εἶναι κάποιο ἄλλο του τραγούδι λιγόστιχο. Εἶναι τὸ παράπονο τῆς πεθαμένης. Καὶ τοῦτο θέλω νὰ τοποθετήσω ἐδῶ γιὰ νὰ συμπληρώσω τὸ τρίπτυχο εἰκόνισμα τοῦ θανάτου τῆς κόρης ὕστερ' ἀπὸ τὴ Φαρμακωμένη καὶ ἀπὸ τὰ Δυὸ λουλούδια. Ὁ ποιητὴς ἐκφράζεται δραματικά. Δὲ μᾶς μιλεῖ πιὰ γιὰ τὴν πεθαμένη κόρη, σὰν τοὺς ἄλλους· ἡ πεθαμένη κόρη μιλεῖ μὲ τὸ στόμα του. Τὸ ποίημα, οἰκονομημένο, πλεγμένο ἀναπτύσσεται, καὶ μὲ ὅλη του τὴ συντομία, γύρω στὴν κρισιμώτερη στιγμὴ τῆς ψυχῆς μιᾶς κόρης, στὴ στιγμὴ ποὺ θὰ γνώριζε ὅ τι μέγιστο γιὰ κείνη τὴν ἀγάπη. Δὲ πρόφτασε νὰ τὴ γνωρίσῃ. Καὶ ξεσπᾶ τὸ παράπονό της ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ τάφου, ποὺ μᾶς θυμίζει καὶ τὸν ἑλληνικὸ πολυθεϊσμὸ τοῦ δημοτικοῦ

μας τραγουδιοῦ μὲ τῆς ζωῆς ἀκόμα καὶ πάντα τὴ λαχτάρα, καὶ τὴν εὐαγγελικὴ πνευματικότητα.

Κόσμε ὡραῖε, μὲ πόση λάβρα
σ' ἔχω τώρα στὴν καρδιά !
Τ' Ἀπριλιοῦ σου ἀκούω τὴν αὔρα
καὶ στὸ λάκκο μου βαθιά.

Μ' ὅσα ὁλοῦθε ἡ γῆ φυτρώνει
νάταν, Θέ μου, βολετὸ
ἀπ' τὸ χῶμα ποὺ μὲ ζώνει
σὰν τραντάφυλλο νὰ βγῶ.

Πρὶν ὁ θάνατος μὲ σύρη
σὲ ἀλυυλούδιαστες ἐρμιὲς
εἶδα τέτοιο πανηγύρι
δεκατέσσερες φορές.

Μόλις εἶχα ἡ μαύρη ἀρχίσει
ἀνταπόκριση γλυκειὰ
μὲ τ' ἀέρι, μὲ τὴ βρύση,
μὲ τὰ πράσινα κλαριά.

Τὰ λουλούδια, ἡ χλόη, τὸ πλῆθος
ἀπὸ τ' ἄστρα τοὐρανοῦ
κάτι μόλεγε στὸ στῆθος
ποὺ δὲν ἔφτανε στὸ νοῦ.

Σ' ἀνθισμένα ἢ σ' ἄγρια μέρη
περπατώντας μοναχή,
ποιός, ἐρώτουνα, ποιὸς ξέρει
τὸ τί αἰσθάνομαι νὰ πῆ :

Σὲ θωριὰ χαριτωμένη,
σ' ἕνα βλέμμα ἀγγελικὸ
τὴν ἀπόκριση γραμμένη
κάπως πρόφτασα νὰ ἰδῶ.

Προτοῦ ξάστερα μὲ θάρρος
μοῦ τὴ δώση κι ἡ φωνή,
σὰ γεράκι ἐχύθη ὁ Χάρος
καὶ δῶ μ' ἔριξε νεκρή.

Μνήμη τέτοια μὲ πλακώνει
σὰν τὸ χῶμα μου βαρειά.
Τ' ἄλλου κόσμου χελιδόνι
θὲ νὰ πάω καὶ γὼ ψηλά.

Ὦ Χριστέ μου ! ὡς ξαναζήσω
μόνον ὅσο εἶν' ἀρκετὸ
τῆς καρδιᾶς μου νὰ γνωρίσω
τὸ μεγάλο μυστικό.

Τὰ ποιήματα ποὺ ἀκούσατε, ὅσο κιὰν εἶναι διαφορετικὰ τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο, μοιάζουνε, δουλεμένα στὸ ἴδιο τὸ ἐργαστήρι. Ἔχουν κοινὰ γνωρίσματα τὴ γλῶσσα, τὸ ὕφος, τὸ αἴσθημα, τὴν τέχνη· Σφραγίζονται μὲ τὴ σφραγῖδα τῆς σχολῆς τῶν Ἑπτανησίων. Ἡ ἑλληνικὴ Μοῦσα τὰ ζωντανεύει μὲ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, καὶ τὴν κρητικὴ τὴ ρίμα. Ἡ ἰταλικὴ πνοὴ τὰ ὑψώνει μὲ τὴ γνώση τοῦ Ντάντε, μὲ τὸν ἔρωτα τοῦ Πετράρχη, μὲ τὰ δόγματα τοῦ Μαντσόνη. Μυρίζουν μοσκολίβανο. Ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο καὶ τὴν Κέρκυρα ἕως τὴν Ἀθήνα ὁ ἀέρας ἀλλάζει. Στὴ σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὰ 1870, ὁ γαλλικὸς ρομαντισμὸς μὲ τὴν καθαρεύουσα, πότε ἀρχαϊκὴ ἀπελπιστικά, πότε ἀφρόντιστα δημοσιογραφική, ἔχουν πέρασι. Ὁ θάνατος τῆς κόρης ἐμπνέει καὶ τὴν ποιητικὴ λύρα, εὔγλωττα κάποτε, πάντα διαφορετικά. Ἀθηναία δεσποσύνη, ἡ Ἀμαλία Λιντερμάιερ, μὲ γερμανικό, ὑποθέτω, αἷμα στὶς φλέβες της, εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ χάση τὸν ἀρραβωνιαστικό της· ἀδυνατώντας νὰ ὑποφέρη τὸ θάνατο τοῦ πολυαγα-

πημένου της, καθὼς ἀναφέρει ἡ παράδοση, αὐτοχειριάζεται. Διερμηνεύει τὴν κοινὴ συγκίνηση, νέος γιὰ τὸν καιρό του ξεχωριστὸς ποιητής, ὁ Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, ψάλτης, ἀπὸ τοὺς πρώτους του στίχους καὶ τῆς ἰδέας τῆς κόρης, καὶ ὕστερα θρηνητὴς μιᾶς κόρης, ἀνεβασμένης ἀπὸ τὸ θάνατο ἴσα μὲ τὸ ὕψος τῆς ἰδέας. Ἀλλ' ὅ τι προξενεῖ ἐντύπωση στὸν Ἀθηναῖο ποιητὴ τοῦ 1870 εἶναι ἡ δύναμη τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους τῆς κόρης ποὺ τὴν ἔσυρε στὸ μνῆμα, πόσο ἀντίθετα στὰ μάτια του ἀπὸ τὴν πεζή, τὴν πρόστυχην ἐλαφρότητα τοῦ ὁμόφυλου ὄχλου τριγύρω της! Ὁ ποιητής, πεσιμιστής, σατυριστής, μισογύνης, πικρός, σκληρός, ἔντονος, καὶ μὲ ὅλη τὴν ἀτονία τῆς γλώσσας του.

Ἐκλείσθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς Ἀμαλίας πλέον,
ἐπὶ πολὺ ἐθρήνησαν καὶ τώρα ἠρεμοῦσι,
τέφρα ἐγένετο ψυχρὰ τὸ στῆθος της τὸ καῖον,
αἱ χεῖρες της ἀναίσθητοι ἕνα σταυρὸν κρατοῦσι.

Ἀπέκαμεν ἡ δυστυχὴς παρθένος, ἐκοιμήθη
ἐν μέσῳ τῆς ἀνοίξεως τοῦ νεαροῦ της βίου·
πολὺ ἠγάπησε πολύ, ἐκ τούτου κατεβλήθη,
καὶ κεῖται ὑπὸ γῆν ψυχράν, ἐντὸς κοιμητηρίου.

Ταλαίπωρε ! Δὲν ἤξευρες ὅτι θερμὴ καρδιὰ
τρέφουσα ἔρωτος σφοδροῦ βαθείας συγκινήσεις
δὲν δύναται ἐπὶ πολὺ νὰ ζήσῃ, καὶ ταχεῖα
ἐπέρχεται ἡ παρακμή, ἐπέρχεται ἡ φθίσις ;

Πῶς τὰ συνήθη γύναια καὶ σὺ δὲν ἐμιμεῖσο,
τὰ ἀρειδῶς προσφέροντα τὴν χεῖρα εἰς τὴ πλήθη ;
Πῶς ἐρωτότροπος καὶ σὺ ὡς αἱ λοιπαὶ δὲν ἦσο,
ἔχουσα θέσιν ἕτοιμον δι' ὅλους εἰς τὰ στήθη ;

Θὰ ἔζης τότε· ἡ στενὴ τῆς γῆς μας ἀτμοσφαῖρα
θὰ ἤρκει εἰς τὴν ἄπτερον ψυχὴν τῆς Ἀμαλίας,
θὰ ἦσο ἴση τῶν λοιπῶν, καὶ ὄχι ἀνωτέρα,
ἀλλὰ θὰ ἔζης· δὲν ἀρκεῖ ; δὲν ζῇ καὶ ὁ κοχλίας ;

Ὕπνωττε τώρα. Ἔζησες πολὺ καὶ ἐκουράσθης,
εἶναι αἰὼν ὁλόκληρος στιγμὴ ἀγάπης μία·
σ' ἐφόνευσεν ἡ εὐτυχὴς Ἐδὲμ ἣν ἐφαντάσθης,
ἀλλ' ὁδηγεῖ ἀπώτερον τοῦ τάφου ἡ καρδία.

Στὸ διάστημα εἴκοσι χρόνων ὁ λυρισμὸς τῶν ἀθηναίων ποιητῶν ἀγάλια ἀγάλια ἀλλάζει. Στὰ 1890 δὲν ἔχει σχεδὸν τίποτε ποὺ νὰ

ἐνθυμίζῃ τὴν τέχνην ἢ τὴν ἀτεχνίαν, ὅπως θέλετε, τῆς σχολῆς τοῦ 1870. Ἕνα βιβλίο ποιημάτων τυπώνεται στὰ 1892. «Τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου» μὲ τὸ ρητὸ τοῦ Σολωμοῦ στὸ ἐξώφυλλό του: «Ἀνοιχτὰ πάντα κι ἄγρυπνα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου». Καὶ μόνο τὸ ρητὸ τοῦτο φτάνει νὰ δηλώσῃ τὴ μεταβολή. Ἕν' ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ βιβλίου ἐπιγράφεται: «Ὁ θάνατος τῆς κόρης». Ξαναγυρίζει, ξαναδοκιμάζεται, ξανατραγουδιέται τὸ ἀγαπημένο θέμα τῶν ποιητῶν. Ἂν ἄτυχα ἢ ἐπιτυχημένα, ἐμποδίζομαι νὰ σᾶς τὸ πῶ, ἀλλὰ βέβαια σὲ καινούριο τρόπον, ὡς τότε ἀδοκίμαστο ἀπὸ τὴ νέα ἑλληνικὴ ποίηση. Ἡ Φαρμακωμένη τοῦ Σολωμοῦ, ἡ Μαρία τοῦ Τυπάλδου, μὲ τὰ δεκατέσσερα χρόνια της ἡ παιδούλα τοῦ Μαρκορᾶ δὲν ἔχουν τίποτε κοινὸ μὲ τὴν κόρη ποὺ τρεμοφέγγει στὰ μάτια τῆς ψυχῆς τοῦ ἀθηναίου στιχουργοῦ τοῦ 1892. Ἐκεῖνες εἶναι πλάσματα ποὺ ἔζησαν, εὐκολοπερίγραφτ' ἀνθρώπινα προσωπάκια καὶ μὲ ὅλη τους τὴν ἰδανικοποίηση.. Ἡ κόρη τῶν «Ματιῶν τῆς ψυχῆς» εἶναι ἰδέα ἀζωγράφιστη· ξετυλίγεται ἀπάνω ἀπὸ τὸ χρόνο κι ἀπὸ τὸν τόπο. Τὸν ποιητὴ κρατεῖ κυριευμένο μιὰ ἰδεολογικὴ συγκίνηση. Χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, χωρὶς καλὰ καλὰ νὰ τὸ γνωρίζῃ, κεντημένος ἀπὸ κάποια μελέτη, καὶ μαζὶ παρωρισμένος ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν κλίση τότε πρὸς τὰ καθόλου, πρὸς τὸ κοίταγμα τοῦ γενικοῦ καὶ τοῦ ἀπρόσωπου ἀνάμεσ' ἀπὸ τὰ ἄτομα κι ἀπὸ τὰ πρόσωπα, χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ φιλοσοφήσῃ, σωστότερα, τραγουδεῖ μὲ κάποια φιλοσοφία, ποὺ δὲν εἶναι κανένας συστηματικὸς τρόπος νὰ τὰ κοιτάζῃ τὰ πράγματα, εἶναι, καθὼς εἶναι, γενικά, ἡ φιλοσοφία τῶν ποιητῶν, ἕνα διανοητικὸ μεθύσι, τὸ ἴδιο τὸ αἴσθημα ποὺ πάει νὰ γίνῃ πνεῦμα. Δὲν ἀναστενάζει ἐλεγειακά, δὲν ἐρωτεύεται παθητικά, δὲν παραστατίνει περιγραφικά· μυστικολάτρης, βλέπει· ἐκστατικός, ἀποκαλύπτει· ἔξω ἀπὸ τὴν καθιερωμένη θρησκευτικὴ κατάνυξη, καὶ ζῇ καὶ παίζει μέσα σὲ κάποιους ὀνειροφάνταστους κύκλους ἰδεῶν πολυσύνθετων καὶ ἀπὸ νοῦ καὶ ἀπὸ καρδιά, καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης τὰ δόγματα καὶ ἀπὸ τὰ σύγνεφα τῆς μεταφυσικῆς. Αὐτὸς δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ φυλὴ τῶν ψαλτῶν ποὺ εἴτε ἀπὸ καθιερωμένη ποιητικὴν εὐαισθησία, εἴτε ἀπὸ νωθρὴ μετριότητα, μοιρολογοῦν, στοὺς νωπὰ σκαμμένους τάφους τῶν παρθένων μὲ τοῦ χριστιανικοῦ ρομαντισμοῦ τὰ παραδομένα, ἢ ποὺ ἐξοφλοῦν μὲ τὸ θέμα κάθε φορὰ ποὺ θὰ μᾶς φέρουν τὴν κόρη ἐξόριστη ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἢ ποὺ θὰ τὴν ξαναφέρουνε στὴν πρωτινὴ πατρίδα της μὲ τὸ στερεότυπο ζευγάρι στοὺς ὤμους της τῶν ἀγγελικῶν φτερῶν. Ὁ ἀθηναῖος ποιητὴς τοῦ 1892 νά πῶς χειρίζεται τὸ θέμα, καὶ πῶς μὲ κεῖνο ἐνεργεῖ τὴν ἀποθέωση τῆς ἰδέας τῆς κόρης:

Γνωρίζω κάποια μυστικὰ ποὺ δὲν τὰ ξέρουν ἄλλοι!
Ἀφοῦ ξεχώρισες ἀπ' τὴν ἀγκάλη,
ἀπ' τὴν ἀγκάλη τοῦ Παντός, πρὶν τῆς ζωῆς τὸ κῦμα
σὲ ρίξῃ στ' ἀκρογιάλια μας μὲ κόρης ἀγνὸ σχῆμα,
ἀφοῦ ξεχώρισες, ψυχὴ λευκὴ σὰ Γαλαξίας,
ἀπ' τὴ γαλήνη τῆς ἀνυπαρξίας,
ἔνιωσες πρῶτα τὴ ζωή, μέσα στῆς γῆς τὰ βάθη,
ἀκίνητη, ἄνεργη, θολὴ καὶ δίχως νοῦ καὶ πάθη.

Πατράδι, πρωτοβρέθηκες βαθιὰ σ' ἀνήλια μέρη,
καὶ μιὰν ἡμέρα σκόρπισες λευκὴ φεγγοβολιά.
Μὰ πρὶν στολίσῃ κανενὸς τὸ χέρι,
καὶ στέμμα πρὶν πλουτίσῃς βασιλιά,
ἡ Μοῖρα ἦρθε τὴ λάμψη σου νὰ κόψῃ
καὶ χάθηκες, κι ἄλλαξες ὄψη.

Κι ἀκόμ' ἀνέβης ἕνα σκαλοπάτι,
τὴν σκάλα τὴν τεράστια, τὴ Ζωή,
κι ἔγινες κρίνο ὁλόλευκον· ἀλλὰ προτοῦ ἕνα μάτι
νὰ σ' ἀντικρύσῃ, καὶ προτοῦ νὰ σὲ χαϊδέψῃ μιὰ πνοή,
ἡ Μοῖρα σὲ ξερίζωσε, μαράθηκες καὶ πάλι
μορφὴν ἐδέχθης ἄλλη·

ἄλλη, ἀκριβώτερη μορφὴ μὲ πιὸ σοφὰ στολίδια,
καὶ, κύκνος, γλυκοτάραξες τῆς λίμνης τὰ νερά·
ἀλλ' ὅμως πρὶν ἀνοίξῃς τὰ φτερὰ
γοργὰ γιὰ μακρινὰ ταξίδια,
ἡ Μοῖρα κάρφωσε τὸ πέταμά σου
καὶ πέθανες, κι ἀνοίχτηκαν ἄλλοι οὐρανοὶ μπροστά σου.

Ἄλλοι οὐρανοὶ κατάβαθοι καὶ ἀσύγκριτοι, κι ἐφάνης
στὰ νυχτωμένα μάτια μας ὁλόφωτη παρθένα!
Ἀλλ' ὅμως πρὶν νὰ κάνῃς
τὴν εὐτυχία μιᾶς καρδιᾶς ποὺ εἶχε πλαστῇ γιὰ σένα,

τῆς Μοίρας ἦταν ἡ βουλὴ
καὶ σ' ἔβαλαν νὰ κοιμηθῇς ξανὰ βαθιὰ στὸ χῶμα...
Ψυχή, ποιὸ σχῆμα σὲ προσμένει ἀκόμα;
ποιὸς κόσμος τελειότερος, παρθένα, σὲ καλεῖ;

—Ἀλλὰ γνωρίζω κάποια μυστικὰ
ποὺ δὲν τὰ ξέρουν ἄλλοι...—
Δὲν ἀρμενίζεις πλέσον γλυκὰ γλυκά,
δὲ σὲ τραβάει κανένα περιγιάλι,

δὲν ἔχεις πιὰ καρδιά, εὐωδιά, καὶ ἀκτῖνες καὶ φτερά,
καὶ δὲ σὲ ξεχωρίζει πιὰ θωριά, ὁμορφιὰ καμία,
δὲ σὲ μεθάει τοῦ κόσμου πιὰ ἡ χαρά,
τοῦ κόσμου δὲ σὲ δέρνει ἡ τρικυμία.

Τίποτε πλέον τ' ὄνειρο τοῦ κόσμου - ὄνειρο πλάνο —
τίποτε πλέον στὰ μάτια σου δὲ θὰ τὸ ξαναφέρῃ,
Ψυχή, ν' ἁπλώσῃ δὲν μπορεῖ πλέον σ' ἐσένα ἐπάνω
ἡ Μοῖρα σιδερένιο χέρι.

Ἡ θεία τοῦ Παντὸς δικαιοσύνη,
ἡ ὁλόγυρνη, τὴν ἄρραστην ἀνάπαυση σοῦ δίνει,
γιατὶ ἀπὸ τὴ στιγμὴ τὴ μακρυνὴ
ὁποῦ ξεχώρισες ψυχὴ λευκὴ σὰ Γαλαξίας
ἀπ τὴ γαλήνη τῆς ἀνυπαρξίας,
ἄδολη, πάναγνη ἔζησες, ἔλαμψες, μοσχομύρισες.
Γιαυτὸ μὲς στὴ γαλήνη τὴν παντοτινή,
μὲς στὴν ἀσάλευτη γαλήνη ἐγύρισες.

Ἔτσι περίεργα, μὰ πολὺ συνηθισμένα στὸν ἀπέραντο κόσμο τῆς φαντασίας, μέσα στὸ πρωτοδοκίμαστο καὶ ὄχι ἀκόμα τελειωτικὰ συνειδητὸ τῆς τέχνης του ἔργο ἑνὸς ἀθηναίου ποιητῆ τοῦ 1892, συνταιριάζονται κάποια θετικὴ φιλοσοφία ποὺ δοξάζει τὴν ἀνάπτυξη τῶν εἰδῶν, τὸ περπάτημα τῶν ὄντων ἀπὸ τ' ἁπλούστερα στὰ συνθετώτερα, μὲ κάποιο θεοσοφικὸ πανθεϊσμὸ ποὺ ὅλα τὰ θέλει ζωντανά, θεῖα, καὶ νὰ ἀνεβαίνουν καὶ νὰ τελειώνωνται, τὴ μετεμψύχωση σὲ ὅραμα, τὸ δαρβινισμό, ποιητικὰ ἑρμηνευμένο.

Ἀλλὰ τὸ ἴδιο θέμα, ὁ θάνατος τῆς κόρης ἐγγίζεται, ἀπὸ μιὰν ἄλλη ὄψη στὸ βιβλίο τῶν «Ματιῶν τῆς ψυχῆς μου». Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος, καθὼς καὶ μὲ τὴν κριτική του γλῶσσα τὸ διαπιστώνει καὶ τὸ ἐξηγεῖ ὁ ποιητὴς μέσα στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του, ὁ κόσμος αὐτὸς ποὺ μὲ τὶς εἰκόνες καὶ μὲ τὰ σύμβολα, μὲ τοὺς ἥρωες καὶ μὲ τὶς ἡρωίδες τῆς ἀρχαίας κλασικῆς ἑλληνικῆς τέχνης, γέννησε κι ἔπλασε κι ἐξακολουθεῖ νὰ γεννᾶ καὶ νὰ πλάθῃ στὴ νεώτερη παγκόσμια ποίηση μεγαλοφάνταστα καὶ ποικιλοσήμαντα ἔργα, πρώτη φορὰ παρουσιάζεται ἁδρότερα, συστηματικώτερα γυρεύοντας νὰ χυθῇ καὶ νὰ ἐπιβληθῇ μὲ νεοελληνικὰ ποιήματα, ποὺ θεμελιώνονται ἀπάνω στὴ γλῶσσα καὶ στὸ στίχο ἀπάνω τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τοῦ Σολωμοῦ. Ἔτσι μὲ προδρόμους ἀτελέστερους, μὰ σεβαστοὺς πάντα, τὸν Παπαρηγόπουλο φιλοσοφικὸ ποιητὴ ἀπὸ τὸ μέρος τῶν ὠχρῶν καθαρευουσιάνων καὶ, ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ δημοτικισμοῦ, μὲ τὸν Τερτσέτη, τὸν ἀρχαιολάτρη τραγουδιστὴ τοῦ «Πινδάρου καὶ τῆς Κόρινναις» καὶ τῶν «Γάμων» τοῦ Μεγάλου «Ἀλεξάνδρου», ὁ νέος ποιητὴς τοῦ 1892 ἔρχεται νὰ πλατύνῃ καὶ νὰ πλουτίσῃ τὰ σύνορα τῆς ποιητικῆς τέχνης. Παραδείγματα τυπικὰ τῆς ἀναπλαστικῆς ἐργασίας μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν; ἀνάμεσα σὲ ἄλλες ὡριμώτερα στοχασμένες καὶ δουλεμένες καλύτερα δοκιμές, τὸ προαναφερμένο ποίημα «Ὁ θάνατος τῆς κόρης», καὶ τὸ ἄλλο ὁμοια βαλμένο στὸ βιβλίο τῶν «Ματιῶν τῆς ψυχῆς μου» κομμάτι τῶν «Τάφων τοῦ Κεραμεικοῦ. Εἶναι ἡ «Ἡγησώ». Ἕνας ὕμνος καὶ κεῖνο στὸ θάνατο τῆς κόρης. Εἶναι ἡ κόρη τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν καὶ μὲ καμιὰν ἱστορία καὶ μὲ καμιὰ δόξα· μόνο συγκεντρώνει καὶ συμβολίζει τὴν παρθενικὴ χάρη στὴν ἀττικὴν ἰδεώδη της εὐγένεια. Ὁ ἀνώνυμος ἀρχαῖος καλλιτέχνης τὴν ἀνάστησε ἀπάνω στὸ μάρμαρο, παντοτινὴ διαλαλήτρα τῆς χάρης αὐτῆς. Ὁ ποιητὴς τριγυριστὴς μέσα στοὺς ἀρχαίους τάφους ποὺ λαμποκοποῦν ἀπὸ τὸν ἥλιο τῆς ζωῆς περισσότερο ἢ ὅσο συγνεφιάζουν ἀπὸ τὸ πένθος τοῦ θανάτου, τὴν εἶδε τὴν παρθένα Ἡγησώ, καὶ τὴν ἀγάπησε. Καθὼς ἡ πεθαμένη τοῦ Μαρκορᾶ, ἔσβησε καὶ κείνη τὴν ὥρα ποὺ λαχτάριζε ἀπὸ τὸ ἀνέκφραστο προμήνυμα τῆς πρώτης ἀγάπης. Μόλις πρόφτασε νὰ περάσῃ ἀπὸ τὰ μάτια της ὁ ἴσκιος τοῦ νέου θεοῦ στὴν εἰκόνα τοῦ ἔρωτα, ἢ τοῦ ὡραίου σὰν τὸν ἔρωτα παλικαριοῦ ποὺ πρόφτασε νὰ τὴν κεντήσῃ στὸν πέπλο ἀπάνω τῶν Παναθηναίων μὲ τὶς ἄλλες ἀθηναῖες παρθένες γιὰ τὸ πανηγύρι τῆς πολιούχου θεᾶς. Ἀλλὰ ὁ τελευταῖος λόγος τῆς Ἡγησὼς δὲν εἶναι ἀναστεναγμὸς παραπόνου, καθὼς εἶναι τῆς παιδούλας τοῦ κερκυραίου ποιητή. Εἶναι κραυγὴ θριάμβου. Ἡ τέχνη ἐνίκησε τὴ μοῖρα. Ἡ κόρη μακαρίζεται ἀναστημένη ἀπὸ τὸν τεχνίτη στὰ μαρμαρένια Ἠλύσια. Καὶ στὸ τέλος ὑμνολογιέται ἀπὸ τὸν ποιητή, ὄχι ὁ θάνατος, ἀλλὰ ἡ ἀθανασία τῆς κόρης. Καὶ νά οἱ τελευταῖοι μόνο στίχοι τῆς Ἡγησώ, ὅσο κιὰν δὲ δίνουν σωστὴ τὴν εντύπωσι τοῦ συνόλου:

Ἄ ! κι ἀπὸ κείνη τὴ στιγμὴ τὸν εἶχα ἐμπρός μου πάντα
τὸν ἄγνωστο ποὺ ἀνίκρυσα μὲ τῆς ψυχῆς τὰ μάτια
κι ἔπλασα μὲ τὰ χέρια μου στὸ θεῖο πέπλο ἐπάνω.
. . . . . Καὶ καρτεροῦσα
νὰ μοῦ φανῇ ὁ ἀγνώριστος, νὰ λάμψῃ ἐμπρός μου ἐκεῖνος,
νὰ λάμψῃ καὶ νὰ τὸν ἰδῶ κι εὐθὺς νὰ τὸν γνωρίσω.
Καὶ γνώρισα τὸ θάνατο ἀντὶ γιὰ τὸν καλό μου.
Παρθένα μυρτοστόλιστη κι ἀπ' ὄνειρα γιομάτη

μὲ παίρνει ἀπὸ τὴ γῆν αὐτή, μὲ φέρνει σ' ἄλλον κόσμο.
Δὲ μ' ἔριξε στὰ Τάρταρα, δὲ μ' ἄφησε στὸν Ἅδη.
Μακαρισμένη, ἀθάνατη μ' ἀνάστησε γιὰ πάντα
στὰ μαρμαρένια Ἠλύσια, στὰ Ἠλύσια τῆς Τέχνης.
Ὁ χρόνος φεύγει, ἀλλάζει ἡ γῆ, περνοῦν λαοὶ καὶ κόσμοι,
καὶ πέφτουν καὶ ξεραίνονται σὰ φθινοπώρου φύλλα,
κι ἀσάλευτη κι ἀμάραντη ἐγὼ ἐδῶ πέρα στέκω
ὑπάνω ἀπ' τὰ στολίδια μου μὲ μιὰ γλυκειὰν ἐλπίδα,
καὶ τὸν προσμένω καὶ ποτὲ δὲ σβήνεται ἡ ἐλπίδα,
ὦ χάρη, ὦ νίκη τῆς ζωῆς, ἀνήκουστη εὐτυχία
στὰ μαρμαρένια Ἠλύσια...

Πρέπει ἐδῶ νὰ σταματήσω. Τὸ θέμα μου «Πῶς τραγουδοῦμε τὸ θάνατο τῆς κόρης» δὲν εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἐξαντλοῦνται σὲ μιὰν ὁμιλία. Εἶναι γόνιμο σὲ πολλά. Στάθηκα στὰ 1892. Ἀλλὰ ἡ ποίηση, γενικά, πολὺ περισσότερο, ἡ νέα ἑλληνικὴ ποίηση δὲ σταματᾶ στὰ 1892. Ἀπεναντίας ἀπὸ τότε προχωρεῖ μεγαλώνοντας. Ὁ ἴδιος ὁ ἀθηναῖος ποιητὴς τοῦ 1892 ποὺ σᾶς ἀνάφερα, συχνὰ καθὼς βρέθηκε κάτου ἀπὸ τὸ μαῦρο ἴσκιο τοῦ θανάτου, ξαναγύρισε στὸ θέμα, τραγούδησε πολλὲς φορὲς τὴν πεθαμένη κόρη, προσωπικώτερα μπορεῖ, παθητικώτερα, τεχνικώτερα. Καὶ θὰ μποροῦσα νὰ ἀνθολογήσω ἀπὸ ἔργα ἑλλήνων ποιητῶν ποὺ λάμπουν ἀπὸ νεότητα καὶ ποὺ βαραίνουν ἀπὸ ἀξία, σύγχρονων ποιητῶν ἢ ποὺ ἦρθαν ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1892, διαλεχτὰ ὡραῖα κομμάτια.

Ὅμως κι ἔτσι κομματιαστὸς ἀναγκαστικά, μὲ παράλειψες καὶ μὲ χάσματα, ὁ λόγος μου ἐλπίζω πὼς ἀφήνει μιὰν ἐντύπωση πλατύτερη κάπως ἀπ' ὅσα ὑπόσχεται ὁ τίτλος του. Λείχνοντας, ἂς εἶναι καὶ γοργά, πῶς τραγουδοῦμε τὸ θάνατο τῆς κόρης, θύμισα καὶ μιὰν ἰδέαν ἔδωκα, θέλοντας μὴ θέλοντας, σ' ἕνα εἶδος δοκιμαστικῆς μελέτης, πῶς ἐμπνέεται, πῶς ἐργάζεται, πῶς τραγουδεῖ, καὶ πῶς ἐνῶ ἡ ἴδια μένει στὴν οὐσία της, μεταμορφώνεται ἡ αἰώνια ποίηση. Καὶ κάτι σπουδαιότερο γιὰ μᾶς: πῶς, θρηνολογώντας τὸ θάνατο τῆς κόρης ἡ νέα ἑλληνικὴ ποίηση, ἀπὸ τὸ Σοφοκλῆ ἕως τὸ Σολωμό, ἀπὸ ἐκεῖνον ὡς ἐμᾶς ἐδῶ, εἶναι, καὶ μὲ ὅλα τὰ χτυπήματα τῶν καιρῶν, ἡ ποίηση πάντα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἀθάνατης.

Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

Η ΓΛΩΣΣΑ ΜΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1914-1916

βιογραφία[*]

Α. Λογοτεχνία (βλ. καὶ Δ): 1. Ἀννίνου Μπ., Ζητεῖται ὑπηρέτης, κωμωδία μονόπρακτος. Ἑταιρ. Ἑλλήνων θεατρικῶν συγγραφέων (Σιδέρης), 1915. —2. Ἀρβανίτη Λέκα [= Πάλλη Ἀ.], Κούφια καρύδια. Λίβερπουλ 1915.— 3. Βέλμου Ν., Ἔγρα τραγούδια. Στοχασμοὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ποίηση, Λ. Παπαρρηγοπούλου τραγούδια μεταφρασμένα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, 1915. — 4. Βλαχογιάννη Γ., Ὁ πετεινὸς (Δικαῖος) 1914.— 5. Δροσίνη Γ., Φωτερὰ σκοτάδια (Σιδέρης) [1916].—6. Θεοτόκη Γ., Ἡ τιμὴ καὶ τὸ χρῆμα. Κέρκυρα 1914. —7. Ἴδ.: Σαίξπηρ, Ὁ Ὀθέλλος, ὁ Μαῦρος τῆς Βενετίας, μτφρ. (Βασιλείου) 1916.— 8. Ἴδ.; Σαίξπηρ, Ἡ τρικυμία. Ἀλεξάντρεια 1914.—9. Ἴδα [Δραγούμη Ἰω.], Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἷμα, 1914. — 9α. Καλομοίρη Μ., Ὁ πρωτομάστορας, μουσικὴ τραγωδία, διασκευὴ ἀπὸ τὴν τραγωδία τ. Π. Ψηλορείτη, 1916. Ἐκδοτ. ἑταιρ. «Τὰ ἔργα». — 10. Καμπούρογλου Δ., Διηγήματα, 1915. — 11. Καραβία Ἀ., Πολεμικὴ ἀνθολογία, 1919.—12. Κογεβίνα Ν., Τὰ ἔργα του, 1916.—13. Κονδυλάκη Ι., Ὁ Πατούχας. Βιβλ. Φέξη 1916.—14. Ἴδ., Ὅταν ἤμουν δάσκαλος καὶ ἄλλα διηγήματα. Βιβλ. Φέξη 1916. — 15. Ἴδ. Ἐνῶ διέβαινα, 1916.—16. Μαβίλη, Τὰ ἔργα τοῦ Λορέντσου, ἐκδ. «Γραμμάτων». Ἀλεξάντρεια 1915. — 17. Ἴδ.: Μαχαιροχαράτα, Νάλας καὶ Νταμαγιάντη, μτφρ., ἐκδ. «Γραμμάτων». Ἀλεξάντρεια 1914. — 18. Μαρῆ

---

[*] Οἱ βιβλιογραφικὲς ἐργασίες εἶναι δυστυχῶς πρόωρες καὶ δύσκολες στὴν Ἑλλάδα. Ἀκόμη καὶ οἱ ἐκδότες δὲ δείχνονται πάντα πρόθυμοι ν' ἀνακοινώσουν ὅσα τουλάχιστο βιβλία ἔβγαλαν οἱ ἴδιοι. Ἔτσι καταρτίζοντας τὸν ἀκόλουθο κατάλογο δὲν μποροῦσα νὰ ξέρω ὅλα τὰ βιβλία ὅσα εἶχαν βγῆ.

Μὰ κι ἀπ' ὅσα γνώριζα σημειώνονται ἐδῶ μόνο ὅσα ἔκρινα κατάλληλα γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς μελέτης αὐτῆς· κυρίως ὅσα μνημονεύονται στὸ κείμενο.

Τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι τὰ τρία τελευταῖα χρόνια, 1914, 1915, 1916. Ὅσα τυχὸν ἀπτὰ βιβλία ποὺ ἀναφέρω εἶναι χρονολογημένα ἀπὸ τὰ 1913 βγῆκαν ἢ κυκλοφόρησαν μόνο στὸ 1914, ὅσα πάλι ἔχουν χρονολογία τὰ 1917 ἔχουν δημοσιευτῆ ἀπὸ τὰ 1916, μερικὰ κιόλας ἀπτὸ καλοκαίρι. Σημείωσα ὅμως γιὰ ἰδιαιτέρους λόγους καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ κυκλοφόρησαν στὰ 1913 ἢ στὰ 1917. Σὲ ὅσα ἔχουν διπλῆ χρονολογία — γιατὶ κι αὐτὸ κάποτε γίνεται — λογαριάστηκε ἡ χρονολογία τοῦ ἐσώφυλλου. Δὲ σημειώνονται ὅσα κυκλοφόρησαν τὸ 1917, χρονολογημένα ὅμως — ἰδίως περιοδικά — ἀπτὸ 1916.

Τὴν ἐπιθεώρηση αὐτὴ λογαριάζω νὰ τὴ συνεχίσω, ἴσως συστηματικώ-

Μ., Τὸ θάρρος τῆς ἀγνοίας, κωμωδία' μονόπρακτος. Ἑταιρ. ἑλλ. θεατρ. συγγραφέων (Σιδέρης) 1915.—19. Μελᾶ Σπ., Τὸ κόκκινο πουκάμισο, 1915· — 20. Νιρβάνα Π., Ἡ βυσκοπούλα μὲ τὰ μαργαριτάρια της καὶ ἄλλες μικρὲς ἱστορίες. Βιβλ. Φέξη 1914. — 21. Ἴδ., Ὁ Παπαπαρθένης. Βιβλ. Φέξη 1914.—22. Ἴδ., Τὸ βιβλίον τοῦ κυρίου ἀσόφου. Βιβλ. Φέξη 1915.— 23. Ἴδ., Ἡ ζωὴ τοῦ δρόμου (Ἄγκυρα) [1916]. — 24. Ἴδ.: Κνούτ Χάμσουν, Πᾶν, μτφρ. (Ἄγκυρα) [1916].— 25. Ξενοπούλου Γρ., Ὁ κόκκινος βράχος, 1915. — 26. Παλαμᾶ Κ., Βωμοί, 1915.— 27. Ἴδ.: Verhaeren, Ἡ Ἑλένη τῆς Σπάρτης, μτφρ., Ἐκδ. ἑταιρ. «Τὰ ἔργα», ἀρ. 6, 1916.—27α— Palumbo V., E. Allan Poe, Il corvo, o kraulo - the raven, in due tradizioni nel metro dell' originale Italiana e greco - salentina. Καλημέρα 1913. 28. Παρορίτη Κ., Τὸ μεγάλο παιδί, 1916.—29. Πολέμη Ι., Ἡ γυναῖκα, ἕμμετρος κωμωδία μονόπρακτος. Ἑταιρ. Ἑλλ. θεατρ. συγγραφέων (Σιδέρης) 1915. — 30. Πολίτη Φ., Τσιμικής, τραγωδία. Νέα Ζωὴ 1916, 491. Ἀλεξάντρεια. — 31. Πολυλᾶ Ι., Διηγήματα καὶ ἄλλα πεζά, μὲ βιογραφικὴν εἰσαγωγὴν ὑπὸ Μ. Σιγούρου. Βιβλ. Φέξη, 1916. — 32. Πορφύρη Ν.: Οὐάιλδ, Σαλώμη, μτφρ., Ἐκδ. ἑταιρ. «Τὰ ἔργα», ἀρ. 1, 1916'. —33. Ἴδ.: Τζιακόζα, Σὰν τὰ φύλλα, μτφρ., Ἐκδ. ἑταιρ. «Τὰ ἔργα» ἀρ. 2, 1916.— 34. Ἴδ.: Maeterlinck, Μαρία ἡ Μαγδαληνή, μτφρ., Ἔκδ. Ἔργα 4, 1916.—35. Ἴδ.: Μπενέλλη, Ὁ δεῖπνος μὲ τὰ σκάμματα, μτφρ., Ἔκδ. Ἔργα 5, 1916.— 36. Προβελεγγίου Ἀρ., Νικηφόρος Φωκᾶς, τραγωδία (Κολλάρος) 1916. — 37. Σικελιανοῦ Ἀ., Πρόλογος στὴ Ζωή, τόμ. Α', Ἡ συνείδηση τῆς γῆς μου [1915], Β', Ἡ συνείδηση τῆς φυλῆς [1915], Γ', Ἡ συνείδηση τῆς γυναίκας [1916].— 38. Σκόκου Φ., Ἐθνικὸν ἡμερολόγιον, 1916.— 39. Τὸ Κνούτ Χάμσουν, Μυστήρια, μτφρ., 1916.—40. Τυπάλδου Ἰ., Ποιήματα μετὰ βιογραφίας τοῦ ποιητοῦ ὑπὸ Μ. Σιγούρου. Βιβλ. Φέξη 1916. — 41. Φιλήντα Μ., Στὰ βουνὰ τῆς Χαλκιδικῆς, 1916.— 42. Χατζόπουλου Δ.: Κνούτ Χάμσουν, Ὑπὸ τὰ φθινοπωρινὰ φύλλα (Ἄγκυρα) [1916].—43. Χατζόπουλου Κ., Ὁ πύργος τῆς ἀκροποταμιᾶς. Βιβλ. Φέξη 1915. —44. Ἴδ., Ὁ ὑπεράνθρωπος. Βιβλ. Φέξη 1915. — 45. Ἴδ., Τάσω, στὸ σκοτάδι κι ἄλλα διηγήματα, 1916. — 46. Ἴδ. : Γκεϊγερσταμμ, Τὸ βιβλίο τοῦ μικροῦ ἀδερφοῦ, μτφρ., 1915. — 47. Ἴδ.: Goethe Ἰφιγένεια, μτφρ., Λογοτεχν. βιβλ. Ἐκπαιδ. Ὁμίλου, ἀρ. 1, 1916. — 48. Ἴδ.: Hofmannsthal Ἠλέκτρα, μτφρ., 1916. — 49. Ἴδ.: Goethe Φάουστ, μτφρ., 1916.

50. Ἁρμονία, ἑβδομαδιαῖον φιλολογικὸν περιοδικόν, 1916 σταμάτησε). — 51. Γράμματα [φιλολογικὸ περιοδικό], Ἀλεξάντρεια 1913 - 1916. 52. Κερκυραϊκὴ ἀνθολογία [λογοτεχνικὸ περιοδικό]. Κέρκυρα 1915 - 1916.— 53. Κριτικὴ καὶ ποίηση [φιλολογικὸ περιοδικό], 1915 - 1916. — 54. Νέα ζωή, ὄργανο τοῦ ὁμωνύμου φιλολογικοῦ συλλόγου. Ἀλεξάντρεια 1913 - 1916.— 55. Νουμᾶς 1913 - 1916 (σταμάτησε).— 56. Πάπυροι [φιλολογικὸ περιοδικό]. Πόλη 1914. — 57. Ποιητικὴ ἔκδοση. μηνιάτικη, 1914 (σταμάτησε).—58. Σφίγγα, μηνιαῖο φιλολογικὸ περιοδικό, 1916 (σταμάτησε). — 59. Φοίνικας, μηνιάτικη λογοτεχνικὴ ἔκδοση. Κάιρο 1915. — 60. Φύλλα, μηνιαῖον περιοδικὸν λογοτεχνικόν, 1915 (σταμάτησε). — 61. Χαραυγή, δεκαπενθήμερον περιοδικὸν [φιλολογικό], 1914 (σταμάτησε).

Β. Δημοτικισμός (βλ. καὶ Ε) : 62. Ἀμπελᾶ Τ., Τίς ἔφερε τὸν Ἡρακλέα; Ἐπὶ τῆς «Ἀπολογίας τῆς Δημοτικῆς» «Ἐφημερὶς» 29 Δεκ. 1914.— 63. Ἴδ., Ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης καὶ οἱ σύγχρονοί του. Διαλέξεις Παρνασσοῦ, ἀρ. 8, 1916. — 64. Βαμπακιᾶ Γ., Σημειώματα διοικητικά, 1914. — 65. Βιβλιοθήκη τοῦ γεωργοῦ (Βάσ. γεωργικὴ ἑταιρεία), ἀρ. 1, Ἡ πατάτα, 1916· ἀρ. 3, Τὸ κρασί, 1916· ἀρ. 5, Τὸ τριφύλλι, 1916.— 66. Βλαστοῦ Π., Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς, 1914.— 67. [Ἴδ.] Γλωσσικὰ στὸν πόλεμο καὶ στὴν κοινωνικὴ ζωή, Δελτίο β. 313 α. — 68. Βλαχογιάννη Γ., Τὰ πρῶτα ταχυδρομεῖα Α' 1821 - 1827, (Προκύλαια), α' [1917]. — 69. [Βότση Ν.], Πάντοτε διὰ τὴν πατρίδα. Τυπογραφεῖον Θωρηκτοῦ Κιλκίς, 1915.—70. Γεωργακοπούλου Ἀ., Πρακτικὰ βιβλιακὰ γιὰ τοὺς γεωργοὺς τοῦ γεωργικοῦ περιοδικοῦ «Ὁ καλλιεργητής», ἀρ. 1, Πῶς γίνεται τὸ καλὸ λάδι, 1916. — 71. Γιανίδη Ἐ., Γλῶσσα καὶ ζωή, 1914².—72. Γιαννιοῦ Ν., Τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἔκδ. Σοσιαλ. κέντρου Ἀθηνῶν, 1914.—73. Ἴδ., Ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ κράτους κτλ. Ἔκδ. Σοσ. κέντρ., 1914.— 74. Ἴδ., Πῶς θὰ ὑπάρξῃ νεοελληνικὴ φιλολογία. Ἐκδόσεις Σοσιαλ. φύλλ., 1915.—75. Γκόλφη Ρ., [βιβλιοκρισία:] Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ ὀρθογραφία μας. Νουμᾶς 12, 1914, σ. 142. — 76. Δελμούζου Ἀ., Ἀπολογία ἐνώπιον τῶν ἐφετῶν Ναυπλίου. Ἀπόσπασμα στενογραφ. πρακτικῶν, 1915. —, 77. Ἴδ., Δημοτικισμὸς καὶ ἑλληνικὴ παιδεία. Ἐπιθεώρησις τ. κοινωνικῶν κ. πολιτικ. ἐπιστημῶν 1 (1916) 188 - 197. — 78. Δεντρινοῦ Εἰρ., Κας, Ὁ ποιητὴς Λαυρέντιος Μαβίλης. Κέρκυρα 1915.—78α. Δημοτικιστικὴ ὁμάδα. Καταστατικό. Κάιρο 1916.—79. Δίκη τοῦ Ναυπλίου, ἡ, στενογραφημένα πρακτικά, 1915.—80. Δραγούμης Ι., Προγραμματικοὶ πολιτικοὶ στοχασμοί. Πολιτικὴ ἐπιθεώρησις 1, 1916, ἀρ. 27, σ. 924α, 935.— 81. Ἴδ., Αὐτοκρατορία καὶ ἀνατολή. Πολιτ. ἐπιθ., 1. 1916, ἀρ. 32, σ. 1085, 1089. — 82. Δραγούμη Φ., Ὁ ἀγῶνας τοῦ δημοτικισμοῦ. Νέα Ζωή, 10. 1915.— 83. Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, πρόγραμμα [τυπωμένο μὲ τὸ καταστατικό του], 1915. — 84. Ζάφρ., Σοσιαλισμὸς καὶ δημοτικὴ γλῶσσα. Σοσιαλιστικὰ φύλλα 1915, ἀρ. 3. — 85. Ζερβοῦ Γ., Ἀνδρέας Λασκαράτος, Διαλέξ. Παρνασσοῦ, ἀρ. 7, 1916. — 86. Horwath E., [βιβλιοκρισία:] Πέτρου Βλαστοῦ, Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς. Νουμᾶς 13 (1915) 74.— 87. Θέρου Ἄ., Κας, Μουσικὲς μελέτες, Παλαμᾶ - Καλομοίρη, Ἴαμβοι καὶ ἀνάπαιστοι. Ἀλεξάντρεια 1913. — 88. Ἴδα [=Δραγούμης.], Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς 1913. Ἀλεξάντρεια 1914. (Ἀνατύπωση τῶν «Γραμμάτων»). — 89. Kalitsunaki's J., Neugriechisches Lesebuch, Schrift - und Volkssprache, mit Glossar. Συλλογὴ

τερα. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ παρακαλῶ τοὺς κ.κ. ἐκδότες ἔργων, μὲ κάποιο γλωσσικὸ ἐνδιαφέρον νὰ μοῦ στέλνουν ἕνα ἀντίτυπο ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τους, ἢ τουλάχιστο ἕνα βιβλιογραφικὸ σημείωμα.

Ὅσο γιὰ τοὺς βιβλιογραφικοὺς πίνακες ποὺ παραθέτονται ἐδῶ, ἅμα δὲ σημειώνεται ὁ τόπος ποὺ βγῆκε τὸ βιβλίο, θὰ ἐννοήσῃ ὁ ἀναγνώστης : Ἀθήνα. Οἱ νέες ἐκδόσεις σημειώνονται μ' ἕνα μικρὸ συντελεστὴ κοντὰ στὸν ἀριθμὸ τῆς χρονιᾶς. Ὁ ἐκδότης, ἅμα ὑπάρχει, σημειώνεται στὴν παρένθεση στὸ τέλος τοῦ κάθε τίτλου.

Τὰ βιβλία αὐτὰ πουλιοῦνται τὰ περισσότερα στὰ βιβλιοπωλεῖα Βασιλείου, Ἑστίας, Δεπάστα, Σιδέρη κι Ἐλευθερουδάκη.

Goeschen. Βερολίνο - Λειψία, 1914. — 90. Καμπάνη Α., Ἡ ὀρθογραφία μας. Νέα Ἑλλάς, 30 καὶ 31 Μαρτίου 1914. — 91. Νιρβάνα, Π., Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, Διαλέξ. Παρν., ἀρ. 11, 1916. — 92. Ἰδ., Τὸ δάσος, ἔκδ. Φιλοδασικῆς ἑνώσεως, 1916. — 93. Ξενοπούλου Γρ., Ἡ ὀρθογραφία μας. Ἐφημερὶς 3 Φεβρ. 1914. — 94. Ἰδ., Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς. Ἐφημερὶς 27 Δεκεμβ. 1914. — 95. Ἰδ., Ἡρακλῆς ψεγόμενος. Ἐφημερὶς 4 Ἰαν. 1915. — 95α. Ἰδ., Ὁ κ. Παλαμᾶς ὡς κριτικός. Ἐφημερὶς 3 Ἰανουαρ. 1919. — 96. Οἰκονομίδου Δ., Σεβαστοπούλειος ἀγὼν Κων/πόλεως. Ἔκθεσις τῆς ἀγωνοθίκου ἐπιτροπείας. Πόλη 1914. — 97. Ὀρθογραφία μας, ἡ. Δελτίο Ἐκπαιδ. Ὁμίλ., 1913. — 98. Παλαμᾶ Κ., Βιζυηνὸς καὶ Κρυστάλλης, 1917. Διαλέξεις Παρνασσοῦ, ἀρ. 16. — 99. Π[απανδρέου] Γ., Τὰ ὄρια τοῦ δημοτικισμοῦ. Δελτίο 1914. — 99α. [Ἰδ.], Ἡ δίκη τοῦ Ναυπλίου. Δελτίο 1915. — 100. Ἰδ., Οἱ δύο πολιτικοὶ κόσμοι. Μηνιαία ἐπιθεώρησις, 1916. — 101. Pernot, Lexique Français Grec Moderne à l'usage du corps expeditionnaire d'Orient. Παρίσι 1915. — 102. Πολίτη Ν., Τοπωνυμικὰ Α' καὶ Β', 1915. (Ἀνατύπ. Λαογραφίας τόμος 4. καὶ 5.) — 103. Σκιᾶ Α., Ἔκθεσις περὶ τῆς κρίσεως τοῦ σεβαστοπουλείου διαγωνισμοῦ, 1915. — 104. Ἰδ.: Ἔκθεσις περὶ τῆς κρίσεως τοῦ σεβαστοπουλείου κτλ. 1916. — 105. Ἰδ., *Δευτερολογία περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἁπλοποιήσεως* τῆς γραφομένης γλώσσης καὶ τῆς ὀρθογραφίας, 1916. (Ἀπόσπασμα Ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδας Πανεπιστημίου 1915-1916). — 106. Σκληροῦ Γ., Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κοινωνικόν μας ζήτημα. Νέα Ζωή, τ. 10., ξανατυπωμένα στὸ Νουμᾶ τόμ. 14, ἀρ. 595-597. — 107. Στεφάνου Δ., Γ. Τερτσέτης, 1916. Διαλέξεις Παρνασσοῦ, ἀρ. 10. — 108. Thumb. A., Grammatik der neugriechischen Volkssprache. Βερολίνο - Λειψία 1914. Συλλογὴ Goeschen. — 109. Ἰδ., Οἱ Νεοέλληνες καὶ ἡ καταγωγή τους, μετάφρ. Φ. Δραγούμη. Βιβλιοθ. Ἐκπ. Ὁμ., 1916. Ἀνατύπ. Δελτίου 5. 1915. — 110. Τριανταφυλλίδη Μ., Ἡ ὀρθογραφία μας, 1914. Βιβλ. «Ἐπιστήμη καὶ Ζωὴ» (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ Δελτίο 3. 1913). — 111. [Ἰδ.], Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς, 1914. Βιβλ. Ἐκπ. Ὁμίλου. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ Δελτίο.) — 112. Ἰδ., Συμβολὲς στὴν ἱστορία τοῦ δημοτικισμοῦ. Δελτίο 5. 1915. — 113. Ἰδ., Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωή. Δελτίο 4. 323 α., 5. 181 ἀ. 114. Τσιριμώκου Μ., Εἰσαγωγὴ σὲ βιβλίο ποὺ θὰ γραφῆ γιὰ τὴν ἀξία τοῦ δημοτικισμοῦ. Νέα Ζωή 10. 1915. — 115. Φιλήντα Μ., Μιὰ γραμματικούλα: Π. Βλαστοῦ, Γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς. Νουμᾶς 13 (1915) 84. — 116. Φωτεινοῦ Δ., Ἔθνος καὶ γλῶσσα. Δελτίο 5. 1915. — 117. Χατζιδάκη Ν., Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἀναλυτικὴν θεωρίαν τῶν ἐπιφανειῶν. Πανεπιστημιακὴ βιβλ. ἀρ. 1, 1913. — 118. Χατζιδάκι Γ., Ἔκθεσις τοῦ σεβαστοπουλείου διαγωνισμοῦ, ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Πανεπιστημίου κτλ. 1914. — 119. Χριστουλάκη Χρ., Φυλὴ καὶ κράτος. Ἔκδοση τῶν Γραμμάτων, 1915.

120. Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, τόμ. 3. 1913, 4. 1914, 5. 1915. — 121. Ἐξάγγελος [ἐφημερίδα ἑβδομαδιάτικη], ἔργον. Raymond Duncan διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀναγέννησιν, τόμ. 1. 1915 (σταμάτησε). — 122. Ἐπιθεώρησις τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, τόμ. 1, ἀρ. 1-2, 1916. — 123. Ἐφημερὶς τῶν ἐργατῶν, 1915 (σταμάτησε). — 124. Λαὸς [ἐφημερίδα] 1914 (σταμάτησε). — 125. Πάτρια, τόμ. 12. 1914, 13. 1915. — 126. Πολιτικὴ ἐπιθεώρησις, τόμ. 1. ἀρ. 1-52, 1916. — 127. Σοσιαλιστικὰ φύλλα, τόμ. 1. ἀρ. 1-3, 1915, ἀρ. 4-10, 1916, ἀρ. 11. 1917.

Γ'. Θεωρητικὴ ἔρευνα: 128. Ἀμάντου Κ., Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ χιακοῦ γλωσσαρίου. Χιακὰ χρονικά, τεῦχ. 2. 1914. — 129. Ἀναγνωστοπούλου Γ., Περὶ τοῦ δυναμικοῦ τονισμοῦ ἐν τῷ ἰδιώματι τοῦ Ζαγορίου. Θεσσαλονίκη 1915. — 130. Βογιατζίδη Ἰ., Αἱ ἐργασίαι τοῦ ἱστορικοῦ λεξικοῦ. Πινακοθήκη 16. 1916. — 131. Brugmann-Thumb, Griechische Grammatik κτλ. Μόναχο 1913. — 132. Γενναδίου Π., Λεξικὸν ἀρτυτολογικόν, 1914. — 133. Dawkins R., Modern Greeck in Asia minor, a study of the dialects of Silli, Cappadocia and Pharasa κτλ., Κέμπριτς 1916. — 134. Ἔκθεσις πέμπτη τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τῆς ἐπιτροπείας ἐπὶ τῆς συντάξεως καὶ ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἔτος ε' 1913. Παράρτημα Ἐφημ. κυβερν. τεῦχ. Β., 1917, 22 Ὀκτ., ἀρ. 211. — Ἔκθεσις ς' κτλ., 1914. Ἐφημ. κυβ. παράρτ. Β', 1915, 9 Ἰαν., ἀρ. 128. Ἔκθεσις ζ' κτλ. 1915 Ἐφημ. κυβ. παράρτ. Β', 1916. 29 Φεβρ., ἀρ. 31. — 135. Hesseling-Pernot, Ἐρωτοπαίγνια (chansons d'amour). Bibl. grecque vulgaire, τόμ. 10. Παρίσι - Ἀθήνα (Ἐλευθερουδάκης) 1913. — 136. Ζαφειρίου Ν., Περὶ τῆς συγχρόνου σαμίας διαλέκτου, 1915. — 137. Ζώη Α., Λεξικὸν φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν Ζακύνθου, Ν-Σ., 1916. σ. 705-988. — 138. Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, περὶ συντάξεως, νόμος 222. Ἐφημερ. κυβερν. τεῦχ. Α'., ἀρ. 89, 11 Ἀπριλ. 1914. — 139. Κανονισμὸς συντάξεως τοῦ νεοελληνικοῦ λεξικοῦ. Ἱστορικὸν λεξικὸν ἑλλην. γλώσσης. Παράρτημα Δελτίου ὑπουργ. ἐκκλησιαστικῶν κτλ. 1916. — 140. Κορνάρου, Ἐρωτόκριτος, ἔκδοση κριτικὴ ἀπὸ τὸ Στ. Ξανθουδίδη. Ἡράκλειο 1915. — 141. [Λορεντζάτου Π.], Διάγραμμα συναγωγῆς γλωσσικοῦ ὑλικοῦ, 1914. Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ἑλλην. γλώσσης. Ἀνατύπ. ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ τόμ. 25. — 142. Meillet A., Aperçu d'une histoire de la langue grecque. Παρίσι 1913. — 143. Μπούτουρα Ἀ Θ., Neugriechische Spottnamen und Schimpfwörter, στὴν Zeitschrift f. Volkskunde in Berlin, 1914, σ. 162. — 144. Ἰδ., Στοιχεῖα μεταδοθέντα ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων εἰς τὴν νεοελληνικὴν κοινήν. Ἀγωγή, 1, 1916. — 145. Ξενοπούλου Γρ., Τὸ μέμπρο, ζακυνθινὰ ἠθογραφήματα. Ἡμερολόγιο Σκόκου 1916. — 145α. Παπαδάκη Ν., δικηγόρου, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις Χανιὰ 1914. — 146. Παπαχατζῆ Ε., Δοκίμιον τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Καρύστου καὶ τῶν πέριξ, 1915. — 147. Pernot H., Leçon d'ouverture du cours de langue et littérature grecques modernes. Παρίσι 1913. — 148. Ἰδ., Études de littérature grecque moderne. Παρίσι 1916. — 149. Πολίτη Ν., Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, 1914. — 150. Προκήρυξις διαγωνισμοῦ τῆς γλωσσικῆς ἑταιρείας, 16 Δεκ. 1915 (Ἑστία). — 151. Scutt C., The Tsaconian Dialect The Annual of the British school at Athens 19, 1912-13, 20. 1913-14. — 152. Στ[αμ]ινοπούλου] Ἰ., Γλωσσάριο ἀπὸ διάφορα ἑλληνικὰ μέρη, 1914. — 152α. Ἰδ., Λουμνιτσώτικα ὀνόματα. Νουμᾶς 14. ἀρ. 596, (598) — 153. Thumb A., On the value of modern Greek for the studies of ancient Greek. Λονδίνο 1914. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ The classical Quarterly). — 154. Τριανταφυλλίδη Μ., Τὸ λῆμμα. 1915. — 155. Ἰδ., Βιβλιοκρισία: Handbuch τοῦ Thumb. Λαογραφία 5. 1915. — 156. Ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Νόμοι καὶ βασιλικὰ δια-

τάγματα: α. Περὶ γενικῶν ἀρχείων τοῦ κράτους. β. Περὶ βυζαντινοῦ καὶ χριστιανικοῦ μουσείου. Παράρτημα τοῦ Δελτίου τοῦ Ὑπουργείου, 1916. — 157. Φιλήντα Μ., Γλωσσικά, Νουμᾶς 16, ἀρ. 600, 605. — 158 Χατζιδάκι Γ., Σύντομος ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, 1915.— 159. Ἴδ., Ἀκαδημεικὰ ἀναγνώσματα, τόμ. Γ', γενικὴ γλωσσική. Μέρος α' 1915, β' 1916.

160. Ἀθηνᾶ, σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιστημονικῆς ἑταιρείας, τόμ. 26. 1914 - 15, 26. 1915 - 16. — 161. Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς, 1914, 1915, 1916. — 162. Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας, τόμ. 7. 1916. — 163. Ἐπετηρὶς ἐπιστημονικὴ ἐθνικοῦ καὶ καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου τόμ. 9. 1913, 9 [; ι] (1913 - 1914) 1915. — 164. Ἑπετηρίς, φιλολογικὸς σύλλογος Παρνασσός, τόμ. 10. 1914, 11. 1915, 12. 1916. — 165. Λαογραφία, δελτίον τῆς ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἑταιρείας τόμ. 4.1914, 5,1915 - 16. — 166. Λεξικογραφικὸν ἀρχεῖον τῆς μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς, τόμ. 1. 1915 (παράρτημα Ἀθηνᾶς, τόμ. 26). — 167. Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. 11. 1914, 12.1915. — 168. Χιακὰ χρονικὰ [τόμ. 1] τεῦχ. 2., 1917.

Δ. Παιδικὰ βιβλία: 169. Ἀδάμ, Ἀπὸ τὸ χωριό μου. Παιδικὴ βιβλιοθ. Ἐκπαιδ. Ὁμίλου, 1913. — 170. Ἀνδρεάδου Δ., Ἑλλην. ἀναγνωσματάριον κτλ. Μέρος α', ἐγκριθὲν διὰ τὴν τετραετίαν 1914 - 1918 Ἀθῆναι[;] 1914.—171. Ἴδ., Ἑλλ. ἀναγνωσμ. κτλ. μέρ. β' γιὰ τὴν α' τάξη τοῦ δημοτικοῦ.—172. Ἴδ., Τὰ παραμύθια τῆς γριᾶς Στάθαινας, 1914.—173 Βελώνη, Τὰ διαμάντια, ἀμερικανικὸν διήγημα, μετάφρ., ἀρ. 1. Θεσσαλονίκη 1915.—174. Βλαχογιάννη Γ., Μεγάλα χρόνια. Παιδ. βιβλ. Ἐκπ. Ὁμίλου 1913.—175. Γρηγοριάδου Ν., λοχαγοῦ πεζικοῦ, Πῶς οἱ στρατιῶται μου μαθαίνουν γράμματα. Ἀλφαβητάριον ἐνηλίκων διὰ στρατιῶτας καὶ νυκτερινὰς σχολάς, 1915.—176. Δελμούζου Α., Τὰ καράλλια, μετάφρ. 1913. Παιδ. βιβλ. Ἐκπ. Ὁμίλου. — 177. Δέλτα Π., Κας. Γιὰ τὴν πατρίδα, 1913[2]. Παιδ. βιβλ. Ἐκπ. Ὁμίλου. — 178. Ἴδ., Παραμύθια καὶ ἄλλα 1915. Παιδ. βιβλ. Ἐκπ. Ὁμίλου.— 179. Δίκενς Κ., Τὰ κάλαντα, χριστουγεννιάτικο διήγημα, μετάφρ. Κας Ο. Βελλίνη. Βιβλιοθήκη τοῦ Λυκείου τῶν ἑλληνίδων ἀρ. 1. [Ἀθήνα 1915]. — 180. Δραγούμη Ι., Κας, Τρία παιδιά, παιδικὴ βιβλιοθ. Ἀγκύρας [1916].— 181. Ἔβαλτ Κ., Παραμύθια, μετάφρ. Δελμούζου Ἀ., 1915. Παιδικὴ βιβλ. Ἐκπαιδ. Ὁμίλου.—182. Ἐλάτου Νώντα., Νεοελληνικὰ παραμύθια, γιὰ μικροὺς καὶ μεγάλους, 1914. τεῦχ. 1, 2, 3, 4. — 183. Ἴδ., Ἀντρέας Λάρας, Βιβλιοθ. Νέα γενεά, ἀρ. 8, 1916, ἔκδ. «Ἀκροπόλεως».—184. Καζαντζάκη Γ., Κας, Τὰ δύο βασιλόπουλα, ἑλλην. ἀναγνωσματάριον κτλ. πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῆς γ' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. 1914. — 185. Κουρτίδου Ἀρ., Θέατρον οἰκογενείας καὶ σχολείου, παιδικὰ δράματα καὶ κωμιῳδίαι, 1915[2].—186. Μπέρτου, Ν., Νεοελληνικὰ ἀναγνώσματα διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς α' τάξεως τῶν γυμνασίων ἐγκεκριμένα κτλ. 1913.—187. Ἴδ., Νεοελληνικὰ ἀναγνώσματα πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῆς β' τάξεως τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, ἐγκεκριμένα γιὰ τὴν τετραετία 1913 - 1917, 1913. — 188. Ἴδ., (Τὸ ἴδιο γιὰ τὴν α' τάξη). — 189. Παπαδοπούλου Ἀ., Κας, Ἡ ὁλοπράσινη βασιλίσσα, 1915.—190. Ἴδ., Ὁ ἥρως τῶν Σερρῶν. Ἡ Ἀθηναία σουλτάνα, 1915. — 191. Περγιαλίτη Γ., Οἱ 150 παιδαγωγικοὶ μῦθοι. Ἐκδ. Ἀγκύρας, 1916. — 192. Πολέμη Ἰ., Παιδικὴ λύρα, ἐκλογὴ ποιημάτων,

μονολόγων καὶ διαλόγων πρὸς ἀπαγγελίαν εἰς σχολικὰς καὶ οἰκογενειακὰς ἑορτάς, πρόλογος Γ. Δροσίνη, 1914.— 193. Πολεμικὰ διηγήματα βραβευθέντα εἰς τὸν διαγωνισμὸν τοῦ συλλόγου, 1915. Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων.— 194. Σιδέρη Ἰ., Ἐκλογὴ ἀναγνωσμάτων ἐκ ξένων λογοτεχνιῶν ἐν μεταφράσει κτλ. Παράρτημα, ἐκλογὴ ἀποσπασμάτων ἐκ νεοελληνικῶν δραμάτων, 1915.—195. Ἴδ., Ἐκλογὴ ἐμμέτρων μεταφράσεων ἀρχαίων ἑλλήνων ποιητῶν, ἰδίᾳ δραματικῶν κτλ., 1915.—196. Σωτηριάδη Γ., Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, 1915.

197. Διάπλασις τῶν παίδων, ἑβδομαδιαῖον περιοδικὸν διὰ παιδία, ἐφήβους καὶ νεάνιδας, περ. β', 21. 1914, 22. 1915, 23. 1916. — 198. Ἔσο ἕτοιμος, περιοδικὸν διὰ προσκόπους κτλ. Ἀλεξάντρεια, τόμ. 1 (1913 - 4), 2 (1914 - 5), 3 (1915 - 6).

Ε. Γλῶσσα καὶ παιδεία (βλ. καὶ Β, Γ.): 199. Ἀναγνωστικά μας, τὰ. Δελτίο 4.329.—200. Βελλιανίτη Θ., Τὰ σχολεῖα μας. Ἀθῆναι 17 Ἰαν. 1915, 201. Βιβλία τῶν παιδιῶν μας, γιὰ τὰ. Δελτίο 3.322.— 202. Βιζυηνοῦ Γ., Διατί ἡ μηλιὰ δὲν ἔγινε μηλέα. Δελτίο 3.269. — 203. Γληνοῦ Δ., Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀνόρθωσις. Νέα Ἑλλάς, Μάρτ. - Ἀπρ. 1914. — 204. Γλῶσσα μας τὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας, ἡ. Δελτίο 5.331. — 205. Γλῶσσα στὴ Μακεδονία, ἡ αχολική. Δελτίο 5.337. — 206. Γλῶσσα γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ἡ καλύτερη. Δελτίο 5.63. — 207. Δελμούζου Ἀ., Τρία χρόνια δάσκαλος, Α' 1913, Β' 1914. Βιβλιοθ. Ἐκπ. Ὁμίλου. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ Δελτίο).— 208/ [Ἴδ.]; Εἰκόνες ἀπὸ τὰ σχολεῖα μας. Δελτίο, 3. 257.— 209. Δέλτα Π., Κας, Τὰ ἀναγνωστικά μας, 1913. Βιβλ. Ἐκπ. Ὁμίλου. (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ Δελτίο).— 210. Ἔκθεσις τῆς ἐπὶ τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως κριτικῆς ἐπιτροπείας περὶ τῶν εἰς κρίσιν ὑποβληθέντων ἀναγνωστικῶν τῆς α' κτλ. τάξεως. Ἐφημ. κυβερν., παράρτημα Β', 1916 Ἰούλ., ἀρ. 105, 107, 110, 112, 115 κτλ.— 211. Ἔκθεσις τῆς ἐπὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τακτικῆς ἐπιτροπείας τῆς βουλῆς ἐπὶ τοῦ σχεδίου νόμου «περὶ τῶν προκαταρκτικῶν καὶ συμπληρωματικῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου», 1916 (εἰσηγητὴς Δ. Παπαζαχαρίου). 212. Θεοδωροπούλου Ἀ., Κας, Τὸ Κυριακὸ σχολεῖο ἐργατριῶν. Δελτίο 1915.— 213. Καλλιάφα Σ., Συμβολὴ εἰς τὴν μεθοδικὴν διδασκαλίαν τῶν συνθέσεων. Ἀγωγὴ τόμ. 1. — 214. Καλομοίρη Μ., Ἡ μουσικὴ στὸ σκολειό. Δελτίο 3. 1913.—215. Κούσουλα Ι., Ὑπόμνημα πρὸς τὴν βουλὴν τῶν συλλόγων τοῦ γυμνασίου καὶ ἄλλ. σχολείων Πειραιῶς, εἰσηγουμένου τοῦ καθηγ. — , περὶ νομοσχεδίων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσ. κ. περὶ τῆς διοικήσεως αὐτῆς, 1914. (Ἀνατύπ. Ἀθηνᾶς).— 216. Κυριαζῆ Δ., Ἡ γλῶσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας. Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησις, ἀρ. 21 σ. 747.—217. Λορεντζάτου Π. Ο. κ. Τζαρτζάνου Ἀ., Λεξιλογικὰ ὑπομνήματα εἰς τὰ νέα ἑλληνικὰ ἀναγνώσματα, 1915.— 218. Νάκου, Λ., Ἔκθεσις της ἐπιτροπῆς τῆς βουλῆς ἐπὶ τῶν νομοσχεδίων 1) περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, 2) περὶ διδασκαλείων τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, 3) περὶ διδασκαλείου τεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως· πρὸς τὴν βουλήν, 1914. 219. Ξενόφωνοι καὶ τὰ σχολεῖα μας, οἱ. Δελτίο 3. 324.—220. Παντελάκη Ἐ., Νεοελληνικὰ παράδοξα, ἤτοι ἐπίσημος ἔλεγχος τῆς περὶ τῶν νεοελληνικῶν ἀναγνωσμάτων κρίσεως, 1915. — 221. Παιδική μας βιβλιοθήκη, ἡ. Δελτίο 3. 334.— 222. Σκιᾶ Α., Ἡ ὁμιλουμένη εἰς τὰ σχολεῖα. Ἑστία 29 Δεκ. 1914. — 223. Σκοπὸς ἀγωγῆς, ἀναγνώσματα καὶ θεά-

ματα έλληνοπαίδων. Ὑπουργ. ἐκκλησ. καὶ δημοσ. ἐκπαιδ. (Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκπαιδεύσεως), 1915.—224. Τριανταφυλλίδη Μ., Ἡ παιδεία μας καὶ ἡ γλῶσσα της, 1913². Βιβλ. Ἐκπ. Ὁμ. (Ἀνατύπ. Δελτίου, τ. 2. — 225. Ἴ δ., Ἡ γλῶσσα μὰς στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας, 1916. Βιβλ. Ἐκπ. Ὁμ. Ἀνατύπ. Δελτίου, τ. 5. — 226 [Ἴ δ.], Τὸ ἔργο τοῦ Ὁμίλου. Δελτίο 5, σ. 1— 227. Τριβιζᾶ Γ., Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία εἰς τὰ πλήρη δημοτικὰ σχολεῖα, ὁ σκοπὸς καὶ τὰ ὅρια τῆς τοιαύτης διδασκολίας, θέσις τῶν γλωσσικῶν μαθημάτων ἐν τῷ προγράμματι. Πρακτικὰ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ α' Πανιονίου Συνεδρίου, 1915.—228. [Τσιριμώκου Ι.], Ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια, γενικὴ εἰσηγητικὴ ἔκθεσις κτλ. κτλ. [1913]—229. Χάτζιδάκη Ν., Μιὰ ματιὰ στὰ μαθηματικὰ βιβλία τῶν γυμνασίων. Δελτίο 4. — 230. Χατζιδάκι Γ., Γλωσσικὰ καὶ ἐκπαιδευτικά. α' περὶ τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου, β' περὶ τῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδακτέας γραμματικῆς, γ' περὶ τῆς γλώσσης τῶν ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις ἀναγνωστικῶν βιβλίων. Ἐπιστημ. ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου, τ. 9 [β]. — 231. Ἴ δ., Ἔκθεσις περὶ τῶν εἰς κρίσιν ὑποβληθέντων ἀναγνωσμάτων. Παράρτ. Ἐφημ. κυβερν. 1915, τεῦχ. Β., ἀρ. 68, 78, 83, 86.

232. Ἀγωγή, ἐπιστημονικὸν καὶ παιδαγωγικὸν περιοδικὸν 1.1915-16 — 233. Δελτίον τοῦ ὑπουργείου ἐκκλησ. καὶ δημοσ. ἐκπαιδεύσεως. 1, 1-2,3-4, 1915.

---

*De taal is gansch het volk.**

I. Εἰσαγωγή. — II. Ἡ δημοτικὴ στὴ λογοτεχνία — στὴν κοινωνικὴ ζωή — στὴν ἐπιστήμη. — III. Θεωρητικὴ ἔρευνα. — IV. Ὁ δημοτικιστικὸς ἀγῶνας: ἔργα αὐστηματικά, διαφωτιστικά, πολεμικά, ἱστορικά. — V. Ἡ δημοτικὴ στὴν παιδεία: ἡ σχολικὴ γλῶσσα — τὸ γλωσσοεκπαιδευτικὸ ἰδανικὸ τοῦ κράτους. — VI. Ἀνασκόπηση: ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξη — τὸ περιεχόμενο τοῦ δημοτικισμοῦ.

Ι. Εἰσαγωγή.

1. Ἡ γλῶσσα ποὺ γράφεται δὲν παρουσιάζει σήμερα σὲ κανένα πολιτισμένο λαὸ τόσο ποικίλους τύπους καὶ τόσο γρήγορες καὶ ἄφθονες ἀλλαγές, ὅσες ἡ δική μας γραπτὴ γλῶσσα στὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια· γιατὶ κανεὶς τους δὲν ἔχει νὰ λύση σήμερα, στὴν ἀρχὴ τοῦ 20. αἰῶνα, τὸ δικό μας γλωσσικὸ ζήτημα, καὶ νὰ συγχρονίση τὴν ἐθνική του γλῶσσα, μὲ τὶς πολυποίκιλες ἀνάγκες τῆς λογοτεχνίας

---

* «Ἡ γλῶσσα εἶναι ὁλόκληρος ὁ λαός»· φλαμανδικὸ ρητό.

1. Τὰ κεφάλαια Ι, ΙΙ[α] καὶ ΙΙ[γ] χρησιμοποιήθηκαν γιὰ μιὰ ἀνακοίνωση ποὺ ἔκαμα τὴν περασμένη ἄνοιξη (5 Μαΐου) μὲ τὸν τίτλο «Ἡ δημοτικὴ στὴ λογοτεχνία καὶ στὴν ἐπιστήμη» σὲ κύκλο καλεσμένων, στὴν αἴθουσα τῆς «Ἑταιρείας τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν». (Βλ. «Μιὰ ἀνακοίνωση γιὰ τὴ γλῶσσα μας» στὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου τόμ. 6).

καὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς παιδείας καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς — ὁλόκληρου τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ τωρινὲς γλῶσσες ἦταν συνήθως καρπὸς ἐκπολιτιστικῆς ἐργασίας μακρόχρονης· ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ τελειοποίησή τους ἔγιναν παράλληλα μὲ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀνέλιξη τῶν μεσαιωνικῶν λαῶν· σὲ νέα ἔθνη, καὶ ἡ σκέψη καὶ ἡ δημιουργία διαλεχτῶν συγγραφέων κι ἐπιστημόνων—πλούσιο ἄνθισμα τῆς ἐθνικῆς τους τέχνης κι ἐπιστήμης—ἀγωνίστηκαν ν' ἀναδείξουν τὴν ἐθνική τους γλῶσσα ὄργανο κατάλληλο γιὰ κάθε ἐκδήλωση τῆς ἐθνικῆς ἰδιοφυΐας καὶ τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ.

Σημαντικὰ ἱστορικὰ περιστατικὰ κανόνισαν διαφορετικὰ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς πατρίδας μας, ὥστε ἀκόμη δὲν κατωρθώθηκε νὰ καθιερώσωμε τὴ μητρική μας γλῶσσα. Καὶ ὅμως τὸ ὡρίμασμα τῆς γλώσσας αὐτῆς θὰ βεβαιώση τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους. Γιαυτὸ καὶ δὲν εἶναι σύμπτωση ποὺ οἱ ἀγῶνες γιὰ νὰ μορφωθῆ μιὰ νέα ἐθνικὴ γραφομένη βρίσκονται τὰ τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια στὸ κέντρο τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Οὔτε μποροῦμε καλὰ καλὰ νὰ τὴ φανταστοῦμε ἔξω ἀπὸ τοὺς κύκλους τοῦ δημοτικισμοῦ ἢ ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὴν πνοή του.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια οἱ ἀδιάκοπες πολεμικὲς καὶ πολιτικὲς ἀνωμαλίες καὶ περιπέτειες, μὲ τὴν ἀνησυχία ποὺ ἔφεραν σὲ ὅλη τὴν κοινωνική μας ζωή, ἐπηρέασαν τὴν ἐργασία ποὺ ὁλοένα γίνεται γιὰ τὴ δημοτική μας γλῶσσα. Ἡ ἐπίδραση ὅμως αὐτὴ δὲν ἦταν πάντα γιὰ κακό. Καὶ εἶναι πάντοτε ἐπίκαιρη μιὰ ἐπιθεώρηση γλωσσική — ἕνας ἀπολογισμὸς γιὰ τὴ γλωσσική μας κατάσταση καὶ τὴ θέση ποὺ ἔφτασε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τὰ τελευταῖα χρόνια.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ πρωτακούστηκε τὸ σάλπισμα τοῦ Ψυχάρη μακρὺς φαίνεται ὁ δρόμος ποὺ πῆρε ἡ γλωσσική μας ἐξέλιξη. Μέσα σὲ ἀτελείωτους γλωσσικοὺς ἀγῶνες τόσες γνῶμες ἀκούστηκαν στὸ μεταξύ, τόσες γλῶσσες γράφηκαν καὶ τόσες λύσεις δοκιμάστηκαν· τὸ κάθε βῆμα γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς νέας γλώσσας τόσα ζητήματα ἔχει συχνὰ ν' ἀντικρύση· τόση ἔκταση παρουσιάζει τέλος σήμερα ἡ καλλιέργεια τῆς μητρικῆς γλώσσας, πραχτικὴ καὶ θεωρητική, ὥστε εἶναι καιρὸς νὰ συγκεντρωθοῦν οἱ προσπάθειες καὶ τὰ διδάγματα τῶν περασμένων καὶ νὰ μελετηθοῦν οἱ δυσκολίες — ὄχι πιὰ μία μία, κατὰ τὴν τύχη ποὺ τὶς φέρνει στὸν καθένα, ἀλλὰ συ-

στηματικώτερα καὶ μαζί. Ἐξετάζοντας τὴν ἐργασία ποὺ ἔχει γίνει καὶ τὴ σημερινὴ μορφὴ τῆς νέας γραφομένης θ' ἀντικρύσωμε πιὸ ὡριμασμένα τὰ προβλήματά της καὶ θὰ πετύχωμε γιὰ τὸ μέλλον ἐργασία περισσότερο προγραμματικὴ καὶ μὲ μεγαλύτερη ἐνότητα, ποὺ νὰ ὁδηγήση ἀσφαλέστερα στὸ τέρμα.

2. Δὲν πέρασε βέβαια ἀκόμη καλὰ καλὰ οὔτε μία γενεὰ ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ψυχάρη, καὶ ἄλλοι λαοὶ χρειάστηκαν πολὺ περισσότερο καιρό — κάποτε ἑκατοστὲς χρόνια — γιὰ νὰ μορφώσουν τὴν ἐθνική τους γραφομένη καὶ νὰ τῆς δώσουν τὴν τελειωτική της μορφή, ἀφοῦ εἶχαν κατορθώσει μὲ ἐπίπονη ἐκπολιτιστικὴ ἐργασία νὰ σπάσουν τὶς ἁλυσίδες τοῦ μεσαιωνικοῦ λογιωτατισμοῦ. Ἐμεῖς ὅμως δὲ ζοῦμε πιὰ σήμερα στὸ μεσαιῶνα, καὶ ἡ ἔνταση τῆς σύγχρονης ζωῆς ἀπαιτεῖ νὰ λύσωμε γρηγορώτερα καὶ τελειωτικὰ τὴ μεσαιωνικὴ αὐτὴ κληρονομιά. Χρέος μᾶς λοιπὸν νὰ κάνωμε ὅ τι μποροῦμε, ὥστε νὰ τὸ κατορθώσωμε μιὰ ὥρα ἀρχύτερα.

Ὄχι πὼς εἶναι δυνατὸ νὰ λύσωμε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα τελειωτικὰ μέσα σὲ λίγα χρόνια, καὶ νὰ γράφωμε πάντοτε καὶ παντοῦ μιὰ ὁμοιόμορφη γλῶσσα. Ὁ καρπὸς δὲ θὰ ὡριμάση πρὶν τῆς ὥρας του καὶ θὰ ἦταν μάταιο νὰ ζητοῦμε νὰ διάσωμε ὅ τι ἀργότερα μόνο θὰ κριθῆ. Μποροῦμε ὅμως νὰ παρακολουθήσωμε τὸ ἄνθισμα— καὶ ἀφοῦ καρπὸς εἶναι ἡ γλῶσσα ποὺ οἱ ἴδιοι μιλοῦμε καὶ γράφομε καὶ μελετοῦμε, μποροῦμε νὰ γνωρίζωμε τί γράφομε καὶ ποῦ πηγαίνομε. Γιὰ νὰ μιλήσω χωρὶς εἰκόνα: εἶναι ἀνάγκη ν' ἀντικρύσωμε πιὸ συνειδητὰ τὰ ζητήματα — γιατὶ τὸ ζήτημα εἶναι πιὰ λυμένο — τῆς νέας γραφομένης.

3. Σύμφωνα μὲ τὶς γενικὲς αὐτὲς ἰδέες σκοπός μου εἶναι νὰ εἰκονίσω στὴ μελέτη αὐτὴ τὴ γλωσσική, γλωσσολογικὴ καὶ γλωσσοεκπαιδευτικὴ κίνηση στὰ τρία τελευταῖα χρόνια.

Μὲ ὁδηγὸ τὴ λογοτεχνικὴ καὶ φιλολογικὴ ζωὴ τῶν τριῶν χρόνων 1914 - 1916, ἰδίως τὶς ἐκδόσεις, ἐξετάζω τὴ σημερινὴ θέση καὶ κατάσταση τῆς νέας γλώσσας στὴ λογοτεχνία καὶ στ' ἄλλα πεζογραφικὰ εἴδη, σὲ ὁλόκληρη τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ στὴν ἐπιστήμη, καθὼς καὶ τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε στὸ μεταξὺ γιὰ ν' ἁπλοποιηθῆ ἡ καθαρεύουσα (κεφ. II). Ἐξετάζω ἔπειτα ποιὰ πράσδο δείχνουν οἱ θεωρητικὲς σπουδὲς τῆς δημοτικῆς, ποιὲς εἶναι οἱ τάσεις τους καὶ ποιὰ τ' ἀποτελέσματά τους (κεφ. III), καθὼς καὶ τὰ συστηματικὰ ἔργα τοῦ δημοτικισμοῦ σχετικὰ μὲ τὸν κανονισμὸ καὶ τὴν πρακτικὴ χρήση τῆς δημοτικῆς, τὰ διαφωτιστικὰ καὶ πολεμικὰ ἔργα καὶ ὅ τι ἄλλο σχετίζεται μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ δημοτικισμοῦ (κεφ. IV)· καὶ ἀκόμη τ' ἀποτελέσματα ποὺ εἶχε ὅλη αὐτὴ ἡ κίνηση στὴν παιδεία: στὸ παιδικὸ βιβλίο, στὴ σχολικὴ γλῶσσα καὶ γραμματική, στὴν ἀντίληψη τοῦ κράτους καὶ τῶν παιδαγωγῶν του (κεφ. V). Στὸ τέλος ἐξετάζω ἔξω ἀπὸ τὰ γλωσσικὰ ὅρια τὸ βαθύτερο χαραχτῆρα ποὺ κρύβεται στὸν ἀγῶνα τοῦ δημοτικισμοῦ (κεφ. VI). Καὶ παρακολουθώντας ὅλην αὐτὴ τὴν κίνηση θὰ προσπαθήσω νὰ τονίσω κυρίως ὅ τι ἔχει γενικώτερη σημασία, καὶ νὰ δείξω ἐκεῖνα προπάντων τὰ σημεῖα ποὺ χρειάζονται περισσότερη φροντίδα καὶ μελέτη στὸ μέλλον.

II. Ἡ δημοτικὴ στὴ λογοτεχνία.

4. Σωστὸ εἶναι νὰ γίνη ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὴ λογοτεχνία. Ἐδῶ ἔδωσε ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση τὶς πρῶτες μάχες, καὶ στὴ φωτισμένη κρίση τῶν συγγραφέων μας χρωστοῦμε πρῶτα πρῶτα ὅ τι ὡς σήμερα κατωρθώθηκε. Γιατὶ ἦταν οἱ πρῶτοι ποὺ αἰσθάνθηκαν τὴ γλωσσικὴ σκλαβιὰ καὶ ζήτησαν στῆς φαντασίας τὰ ἔργα ν' ἀναδείξουν τὴν παραγνωρισμένη μητρικὴ γλῶσσα. Καὶ ἡ λογοτεχνία εἶναι τὸ πρῶτο κάστρο ποὺ πῆρε ἡ δημοτική. Διήγημα καὶ ποίηση γράφονται σήμερα πέρα πέρα στὴ ζωντανὴ γλῶσσα, καὶ ἡ ἐποχὴ ποὺ ἡ δημοτικὴ ἦταν ἐκεῖ «ἀνεκτὴ» πέρασε γιὰ πάντα. Ἂν μάλιστα πιστέψωμε τὸν ποιητὴ ποὺ μᾶς παρουσίασε τελευταῖα τοῦ Παπαρρηγόπουλου τὰ ποιήματα μεταφρασμένα (3), εἶναι ἀνάγκη ν' ἀρχίσωμε νὰ μεταφράζωμε στὴ δημοτικὴ μας τὸ ποιητικὸ ἔργο ποὺ οἱ περασμένες γενεὲς μᾶς ἄφησαν στὴν καθαρεύουσα. Καὶ εἶναι χαραχτηριστικὸ πὼς σὲ μιὰ «Πολεμικὴ ἀνθολογία» ποὺ βγῆκε τελευταῖα (11), καὶ ποὺ κατὰ τὸν ἐκδότη «περιλαμβάνονται τὰ ἄριστα τῶν κατὰ τοὺς δύο πολέμους δημοσιευθέντων ἀρίστων δημοτικῶν ποιημάτων», μέσα σὲ 183 ποιήματα μόλις τρία εἶναι γραμμένα στὴν καθαρεύουσα.

Δὲ θ' ἀναφέρω ἐδῶ τὶς ἄφθονες σὰν πάντα ποιητικὲς συλλογὲς κι ἐκδόσεις ποὺ εἶδαν τὸ φῶς στὰ τρία τελευταῖα χρόνια. Σημειώνω μόνο τὴν ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Μαβίλη (16,17), ποὺ τὰ τελευταῖα του σονέτα ξεχωρίζουν γιὰ τὴν αὐστηρὴ γλωσσικὴ

τους μορφή, τοῦ Δροσίνη τὴν τελευταία συλλογή (5), ποὺ μᾶς δείχνει μιὰ χαραχτηριστικὴ κι ὄμορφη ἐξέλιξη τοῦ πάντα συντηρητικοῦ τραγουδιστὴ πρὸς κάποια τολμηρότερη γλωσσοπλαστικὴ ἐνέργεια, τοῦ Παλαμᾶ τὸ νέο ἔργο (26), ὅπου μὲ τὴ γνώριμή μας τέχνη ξεσκεπάζει ὁ ποιητὴς τὴ δύναμη καὶ τὴν πλαστικότητα τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ. Πλούσια γνώση τῆς μητρικῆς γλώσσας μᾶς δείχνει καὶ ὁ Σικελιανὸς (37), καὶ σὲ κάτι παρόμοιες ἐκδόσεις ποιητικῶν ἔργων — ἐδῶ συλλογίζομαι καὶ τὴ νεόβγαλτη ἀνατύπωση τοῦ Κρυστάλλη καὶ τὰ «Γεωργικὰ» τοῦ Θεοτόκη — μοῦ ξανάρχεται πάντοτε ἡ βέβηλη ἴσως γιὰ ἕναν καλλιτέχνη σκέψη, πόσο χρήσιμοι θὰ ἦταν γιὰ τὴ σημερινὴ γενεά, ποὺ ξαναβρίσκει τὴ χαμένη της γλῶσσα, σύντομοι γλωσσικοὶ καὶ λαογραφικοὶ ὑπομνηματισμοὶ ποὺ νὰ συνοδεύουν τὶς λογοτεχνικὲς ἐκδόσεις, κι ἔτσι νὰ βοηθοῦν τὴ γλωσσικὴ κατανόηση καὶ νὰ ἱκανοποιοῦν κάθε ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη[2]. Γιὰ τὴν ποιητικὴ γλῶσσα ἔχω ἀκόμη νὰ παρατηρήσω, πῶς ὅσο ἁπλώνεται σὲ κάθε εἶδος πεζογραφία, τόσο ἀπομένουν μερικά της στοιχεῖα — ἰδίως λέξεις καὶ φράσεις, ἴσως ὅμως καὶ μερικοὶ τύποι — γιὰ τὴν *ποιητικὴ* μόνο γλῶσσα. Ἔτσι ἀρχίζουν καὶ ξεχωρίζουν τὰ «ποιητικὰ» στοιχεῖα τῆς νέας γλώσσας, πρᾶμα ποὺ ἔγινε καὶ σὲ ξένες φιλολογίες. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι καιρὸς νὰ μελετηθῇ σὲ ξεχωριστὴ μελέτη· θὰ βοηθήσῃ νὰ διαμορφωθῇ ἡ δημοτικὴ τῆς πεζογραφίας.

δ. Ἡ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς θὰ κριθῇ καλύτερα στὰ πεζά. Γίνονται ἐδῶ πλατύτεροι οἱ ὁρίζοντες καὶ λείπει ἡ ποιητικὴ ἄδεια καὶ τῆς φαντασίας ἡ μέθη ποὺ κάνει τὴ γλῶσσα τοῦ τραγουδιοῦ νὰ λησμονῇ κάποτε τοὺς νόμους ποὺ τὴν κυβερνοῦν ἅμα γράφεται· ἂς μὴν ξεχνοῦμε καὶ τὴν ποιητικὴ τεχνοτροπία ποὺ θὰ καταφύγῃ καὶ σὲ ἀσυνήθιστα καὶ ἀπαρχαιωμένα γλωσσικὰ στοιχεῖα, καὶ ποὺ μᾶς παρουσιάζει λ. χ. ἔτσι τελευταῖα στ' ἀλεξαντρινὰ ἰδίως περιοδικὰ (51, 54) μιὰ ἀναδρομικὴ κίνηση πρὸς τὴν καθαρεύουσα, μὲ ὅλη τὴ δημοτικὴ ποὺ τῆς μένει βέβαια πάντα γιὰ βάση.

---

2. Μὲ τέτοια λεξιλόγια συνώδευε συχνὰ ὁ Βαλαωρίτης τὰ ποιήματά του. Ἕνα «λεξιολόγι» βρίσκεται στὸ τέλος τῆς «Ἄσπρης γενιᾶς» τοῦ Σπήλιου Ἄνθια, στὸ Νουμᾶ 4 (1906) 10· τὸ ἴδιο ἔγινε ὅπου ἦταν ἀναγκαῖο στὴν Παιδικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου (ἀρ. 1, 3). Τὸ ἐφαρμόζει κάποτε καὶ ὁ Ξενόπουλος.

Συνολικώτερη εἰκόνα γιὰ τὴ νέα μας λογοτεχνικὴ γλῶσσα μποροῦν νὰ δώσουν ὅσα περιοδικὰ ἔχουν τὴ λογοτεχνία γιὰ ἀποκλειστικὸ ἢ κύριο περιεχόμενο, καὶ συγκέντρωσαν στὰ τελευταῖα χρόνια κάποια πνευματικὴ κίνηση, στὴν πρωτεύουσα ἢ στὶς ἐπαρχίες. Γιατὶ καὶ ἀπὸ κεῖ ἄρχισε νὰ φανερώνεται τελευταῖα μιὰ εὐοίωνη καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς, κι ἔχομε κοντὰ στὸ Νουμᾶ (55), τὴν Κριτικὴ καὶ Ποίηση 53), τὰ Φύλλα (60), τὴν Ἁρμονία (50) καὶ τὴ Σφίγγα (58), τὴ Χαραυγὴ (61) ποὺ ἤρθε νὰ ξεψυχήσῃ ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη στὴν πρωτεύουσα, τὰ Γράμματα (51) καὶ τὴ Νέα Ζωὴ (54) ἀπὸ τὴν Ἀλεξάντρεια, τὸ Φοίνικα (59) στὸ Κάιρο, τοὺς Παπύρους στὴν Πόλη (56) καὶ — last not least — τὴν Κερκυραϊκὴ ἀνθολογία (56). Παντοῦ βασιλεύει ἡ ζωντανὴ γλῶσσα.

Ἀπὸ τὰ νέα βιβλία μᾶς σταματοῦν πρῶτα τὰ γνώριμα ὀνόματα τοῦ Βλαχογιάννη (4,174) καὶ τοῦ Νιρβάνα (21, 27), τοῦ Ἴδα (9), τοῦ Μελᾶ (19) καὶ τοῦ Παρορίτη (28), τοῦ Θεοτόκη (6), καὶ τοῦ Χατζόπουλου (43, 44, 45), καὶ ἀκόμη οἱ μεταφράσεις τῶν δύο τελευταίων, καθὼς καὶ τοῦ Πορριώτη, τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Μαβίλη, τοῦ Κογεβίνα καὶ τοῦ Πάλλη (6λ. § 11).

Λίγα μόνο ὀνόματα ἔτυχε νὰ λείπουν, ἀλλιῶς θὰ εἴχαμε ὁλόκληρη τὴν πλειάδα ὅσων πρωτοστάτησαν στὰ τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια γιὰ νὰ καθιερωθῇ ἡ νέα γλῶσσα. Καὶ ἂν στὰ ἔργα αὐτὰ προσθέσωμε μερικὰ ἄλλα, φιλεξενημένα στὰ περιοδικὰ ποὺ εἴδαμε, θὰ βροῦμε βέβαια στὴ γλῶσσα τους ἐδῶ καὶ κεῖ μικροδιαφορές, ὥστόσο ὅμως μᾶς παρουσιάζουν, μποροῦμε νὰ τὸ ποῦμε, μία φιλολογικὴ γλῶσσα, ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια περίπου γραμματική, καὶ ποὺ καὶ στὴ φωνητικὴ φανερώνει σημαντικὴ ὁμοιομορφία. Ἂν κρίνωμε τὴ γλῶσσα αὐτὴ σχετικὰ μὲ τὸ πρότυπό της ἰδανικό, τὴ λαϊκή, γλῶσσα, θὰ δοῦμε ὅτι: στὸ τυπικὸ σχεδὸν πάντοτε τὴν ἀκολουθεῖ—τουλάχιστον οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι λιγοστὲς καὶ περιορίζονται σὲ μερικοὺς συγγραφεῖς. Στὴ φωνητικὴ πάλι, ἐδῶ καὶ κεῖ φανερώνεται—προπάντων στὶς λέξεις ποὺ καθιερώθηκαν ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα — κάποια συστηματικώτερη ἀπομάκρυνση ἀπὸ τῆς δημοτικῆς τὸν κανόνα, καὶ ἰδίως τὸν τύπο ποὺ ζήτησε νὰ καθιερώσῃ ὁ Ψυχάρης καὶ συχνὰ ἔχει ἀναγνωρίσει καὶ ὁ Χατζιδάκις ὡς τὸ δημοτικό. Ἔτσι γιὰ παράδειγμα, ὅλοι σχεδὸν οἱ παραπάνω συγγραφεῖς μεταχειρίζονται κανονικὰ τὰ συμπλέγματα

πτ, σθ, φχ, νθ σὲ λέξεις καθώς: *λεπτός, λεπτότητα, προσθέτω, αἴσθημα, φχαριστῶ, ἄνθρωπος, ἀνθρωπισμός*, ἐκεῖ ὅπου ὁ Ψυχάρης γράφει σὲ ὅμοιες ἢ ἀνάλογες περιστάσεις: *πρόστεση, φχαριστημένος, ἀθρωπιστικός, ἀφιθέατρο*. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ κριθῇ τυχαῖο καὶ χωρὶς σημασία, ἀφοῦ κοντὰ στὴν ἐπιστημονικὴ του ἐξήγηση ἔχομε στὰ παραπάνω ὀνόματα τοὺς γνωστότερους συγγραφεῖς μας, ποὺ μὲ ξεχωριστὴ φροντίδα καλλιέργησαν τὴ γλῶσσα τους καὶ πρόσεξαν τὴ γραμματική της[8]. Μὴν ξεχνοῦμε ἀκόμη πὼς οἱ περισσότεροί τους ἔχουν τὴ συγγραφικὴ πεῖρα δέκα καὶ εἴκοσι χρόνων καὶ πὼς μερικοί τους παρουσιάζονται στὴν τελευταία τους

---

3. Σημειώνω μερικὰ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἔργα τῶν παραπάνω συγγραφέων. Μᾶς δείχνουν πῶς γράφουν μερικὰ συμπλέγματα συμφώνων, — συνήθως σὲ λόγιες λέξεις — ἕνα ἀπὸ τὰ δυσκολώτερα φωνητικὰ ζητήματα τῆς νέας γραφομένης:

α = πτ - φτ, *β* = σθ, *γ* = φθ, *δ* = χθ, *ε* = φχ, *ζ* = σχ, *η* = βμ, *θ* = γμ, *ι* = (*α*)νθ, *κ* = ἄλλο φων. + νθ, *λ* = ν ἢ μ + φ, χ, β, δ. *μ* = τελικὸ ν + σύμφ., *ν* = ἄλλα συμπλέγματα, *ξ* = τρία σύμφ.,

Θεοτόκης (6): *β. ἐπρόσβεσε* — *ε. σᾶς φχαριστήση εὐχαριστήθηκε*, (κλ.λ.ῶ καὶ *εὐκή, εὐκηθοῦμε*) — *η. θαυμάζουν* — *ι. φιλάνθρωπα, ἄνθρωπο* — *λ. σκέφ-φτομαι, συγχυσμένος, σύγχυση* — *ξ. εὐγνωμοσύνη*.

Νιρβάνας (22): *β. ἐπρόσθεσε* — *γ. ἐλεύθερη* — *δ. ἐχθρός* — *ε. εὐχαριστημένη, εὐχαριστήσω, εὐχαριστῶ, εὐχηθῶ* — *ζ. σχολεῖα, μοσχάτο, Μοσχάτο* — *ι. ἀνθρῶποι* — *λ. συμφέρον, συνδυασμοί* — *μ. τῶν χριστιανῶν, τῶν μαυρῶν κ.τ.λ., τὰ τὸν δῶ, τὸν φοβέριζαν* (μὰ καὶ *νύφη ζέσταινε, τόνε λέγανε, τόνε θυμᾶσαι*) — *ξ. πολυεύσπλαγχνος*.

Παλαμᾶς (27): *α. ἄποστα, Λέγεστο* — *β. αἰσθάνομαι, Λέγεσθαι* — *δ. ἐχθρική* — *ε. εὐχόμουν* — *κ. πένθος, πένθιμη, πενθῶ, ἐνθύμησες, Τέρψενδρα* — *λ. συμβουλεύω, συμβουλή, θριαμβος, θριαμβευτικό, ἑκατόμβη, ἀμφιβάλλω, μεταφορά* — *μ. ὅταν γύρω, ὅταν χορεύουμε, περὶν γένη, τῶν θεῶν* — *ξ. ἐκστατικά*.

Παρορίτης (28): *α, λεπτότητα, ἀνύποπτος, πεῦμα, σὰν πεῦμα*, (κλ.λ.ὰ καὶ *ἀποκαλυφτικά, ἀκατάληφτα*)—*γ. διεύθυνση, διευθυντὴς* (μὰ *ἀντιλήφτηκε*) — *ε. νὰ φχαριστήση, εἶμαι φχαριστημένος* — *ι. ἀνθρῶποι, εὐφράνθη* — *κ. σπινθηρισματικά, ἐνθουσιασμό* — *λ. θριαμβικός, ἄμφια, ρεμβός, ἐνδιαφέρο* (μὰ *σπιρτόζο, συβουλές*) — *ν. ἔκθεση* — *ξ. λάμψη, αὐστηρό, ἐμπνευσμένος, ἐμπνεύσθη, ἐκτυπωτικά, ἐκλεκτός*.

Πορφύτης (33): *α. ἤσουνα, λεπτότητα, λεπταίνανε, κρύπτη, πεῦμα* — *ζ. σχεδόν, σχῆμα, ὑποσχετικό* — *θ. στιγματίσουν, γραμμάτων, σχήματι* — *λ. ἔνδοξη* — *μ. τῶν γυριαμῶν* — *ξ. ἐκστατικός*.

Χατζόπουλος (44): *α. εὐκάλυπτα* — *β. συναίσθημα, αἴσθημα, καθαυτόνανε, πρόσθεσε* (μὰ *μιστός*) — *γ. διευθυντής* — *ε. εὐχή, μ' εὐχαριστοῦσα, τὸν εὐχαρίστησα* — *ζ. σχολιάστηκε, ἄσχημη, ἀσχημιά* (μὰ *σκολειό*) — *η. θαυμασμό* (μὰ *θάμα*) — *θ. σταλαγματιές, πηγμένα* — *ι. ἄνθρωπος* — *λ. συμφέρει, μεγαλοφυΐα, λαιχολικός* — *μ. τὸν στενοχώρησε, τὸν ξημέρωμα, τὸν θυμήθηκα, ἂν γελοῦσε, ὅταν βγῆκε, ὅταν φάγαμε, τέσσερων χρόνων*.

Τὴν αὐστηρότερη ὀρθοδοξία τὴ βρίσκω στὸ Φιλήντα (41) ὅπου κοντὰ στὸ *εὐχαριστῶ, ἀνυπαίσθητος* βρίσκονται τά: *ἀστηρά, φχαριστιόμουνα, ἄντο..*

Γιὰ νὰ συμπληρωθῇ ἡ εἰκόνα αὐτὴ προσθέτω ἀπὸ τὸ τελευταῖο ἑλληνικὸ βιβλίο τοῦ Ψυχάρη, τὴν Ἀγνὴ (1912 - 13; 217 σελ.), τοὺς τύπους ποὺ παρουσιάζουν τὰ ἴδια φωνητικὰ ζητήματα:

β. εὐαστηρία, αἴστημα, πρόστεση — *γ. καϋτάδια, σϋτυμὴ* — *ε. εὐχαριστημένος, καυκηθῶ* — *ζ. σκεπάστηκε, σκολίαζε* — *ι. ἄθρωπο, ἀθρώπινο, ἀθρωπιστικές, ξαθά, χρυσάξαθα* — *λ. ἀμπρούδα, ἀμφιθέατρο, συβολική, μελαχολοῦσε* — *μ. τῶ ματιῶνε της, τὸν ἀναθρεπτιομένονε, τῶν αἰώνωνε, λεξικὸ τῶ γραμμάτωνε καὶ τῶν τεχνῶνε, ἃ ρώτησε, ὅτα σάν* — *ξ. κομποστρωμένα, βγωμοσύνη, ἀναπόφαντα*.

4. Θ' ἄξιζε νὰ μελετηθῇ ἰδιαίτερα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄποψη τὸ γλωσσικὸ ἔργο τοῦ Χατζόπουλου. Γιὰ τὸν Πάλλη παρατήρησα κιόλας (78, τόμ. Β. σ. 297) πὼς στὴν τελευταία ἀνατύπωση τῶν ἔργων του (2) γράφει *ἂν χτίστηκε, ἀντὶ ἃ χτίστηκε κτλ.*

5. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ πὼς στὸ τελευταῖο αὐτὸ διήγημα ἡ δημοτικὴ παρουσιάζεται πιὸ προσεχτικὰ καὶ καθαρὰ γραμμένη παρὰ σὲ ἄλλα ἔργα του ποὺ κυκλοφόρησαν τελευταῖα:

α. σκεπτική, ἐπισκέπτης, ὀπτασία, πτωχός, λεπτός, λεπτὰ τῆς ὥρας, δευτερόλεπτα, καταλεπτῶς, δεκαεπτά, ἐλλειπτικώτερο, πτυχωτό, πτῶμα — *β. αἰ-*

ἐξέλιξη ἢ στὸ ξανατύπωμα τῶν ἔργων τους κάπως ἐπιφυλακτικώτεροι, ἀκριβῶς στὰ φωνητικὰ ζητήματα ποὺ σημείωσα παραπάνω[4].

6. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομιστῇ πὼς ὅλη μας ἡ λογοτεχνία γράφεται σήμερα — μὲ ὅλα τὰ ὀνόματα ποὺ εἴδαμε — σ' αὐτὴν τὴ γλῶσσα. Ἡ καθαρεύουσα δὲν ὑπάρχει βέβαια πιὰ γιὰ τὴ δημιουργικὴ φιλολογία, ἔχομε ὅμως ἀκόμη μερικοὺς *διάμεσους γλωσσικοὺς τύπους*. Θὰ ξεσηκώσω τοὺς κυριωτέρους, ἀκολουθώντας τὰ χαρακτηριστικώτερα ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ βγῆκαν καὶ τοὺς ἀντιπροσωπευτικώτερους συγγραφεῖς.

Ἔχομε πρῶτα μιὰ γλῶσσα ποὺ εἶναι καὶ δὲν εἶναι δημοτική. Τὴ βρίσκομε στὸν *Ξενόπουλο*, στὰ διηγήματά του (25)[5] — γιατὶ στὸ θέατρό του ἀκολουθεῖ τὴ δημοτικὴ πιστότερα. Ἐκεῖ ὄχι μόνο δείχνεται ἐπιφυλακτικὸς στὴ φωνητικὴ γιὰ ὅ'τι θὰ μποροῦσε τὸ κάτω κάτω νὰ εἶναι συντηρητικὴ ὀρθογραφία, μὰ καὶ ἀποφεύγει, τουλάχιστο στὴ διήγηση, κάθε δημοτικώτερο φωνητικὸ τύπο ποὺ θὰ ξάφνιζε ἕνα μέσον ὅρο ἀναγνῶστες καὶ ποὺ ὁ ἴδιος καλὰ καλὰ δὲν τὸν λέει ἢ δὲν τὸν παραδέχεται, καὶ ἀκόμη μεταχειρίζεται πολὺ

---

4. Γιὰ τὴν ἀνατύπωση τῶν ἔργων τοῦ Παλαμᾶ ἔχω ἤδη μιλήσει ἀλλοῦ (Νουμᾶς, τόμ. ΙΔ΄, σ. 1 κ.ἑ.).

5. Ἡ ἀνατύπωση τῶν διηγημάτων τοῦ Ξενόπουλου ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἑκατονταετηρίδας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἔχει ἐκδοθῆ ὡς τώρα ὁ τόμος Α΄ (1821) καὶ ὁ Β΄ (1822 - 1827). Ἀπὸ τὸ Γ΄ (1828 - 1832) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1828 - 1829). Ἀπὸ τὸ Δ΄ (1833 - 1862) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1833 - 1835). Ἀπὸ τὸ Ε΄ (1863 - 1912) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1863 - 1865). Ἀπὸ τὸ ΣΤ΄ (1913 - 1921) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1913 - 1914). Ἀπὸ τὸ Ζ΄ (1922 - 1927) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1922 - 1923). Ἀπὸ τὸ Η΄ (1928 - 1935) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1928 - 1929). Ἀπὸ τὸ Θ΄ (1936 - 1938) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1936 - 1937). Ἀπὸ τὸ Ι΄ (1939 - 1941) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1939 - 1940). Ἀπὸ τὸ ΙΑ΄ (1942 - 1944) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1942 - 1943). Ἀπὸ τὸ ΙΒ΄ (1945 - 1947) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1945 - 1946). Ἀπὸ τὸ ΙΓ΄ (1948 - 1950) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1948 - 1949). Ἀπὸ τὸ ΙΔ΄ (1951 - 1953) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1951 - 1952). Ἀπὸ τὸ ΙΕ΄ (1954 - 1956) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1954 - 1955). Ἀπὸ τὸ ΙΣΤ΄ (1957 - 1959) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1957 - 1958). Ἀπὸ τὸ ΙΖ΄ (1960 - 1962) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1960 - 1961). Ἀπὸ τὸ ΙΗ΄ (1963 - 1965) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1963 - 1964). Ἀπὸ τὸ ΙΘ΄ (1966 - 1968) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1966 - 1967). Ἀπὸ τὸ Κ΄ (1969 - 1971) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1969 - 1970). Ἀπὸ τὸ ΚΑ΄ (1972 - 1974) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1972 - 1973). Ἀπὸ τὸ ΚΒ΄ (1975 - 1977) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1975 - 1976). Ἀπὸ τὸ ΚΓ΄ (1978 - 1980) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1978 - 1979). Ἀπὸ τὸ ΚΔ΄ (1981 - 1983) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1981 - 1982). Ἀπὸ τὸ ΚΕ΄ (1984 - 1986) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1984 - 1985). Ἀπὸ τὸ ΚΣΤ΄ (1987 - 1989) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1987 - 1988). Ἀπὸ τὸ ΚΖ΄ (1990 - 1992) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1990 - 1991). Ἀπὸ τὸ ΚΗ΄ (1993 - 1995) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1993 - 1994). Ἀπὸ τὸ ΚΘ΄ (1996 - 1998) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1996 - 1997). Ἀπὸ τὸ Λ΄ (1999 - 2001) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (1999 - 2000). Ἀπὸ τὸ ΛΑ΄ (2002 - 2004) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2002 - 2003). Ἀπὸ τὸ ΛΒ΄ (2005 - 2007) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2005 - 2006). Ἀπὸ τὸ ΛΓ΄ (2008 - 2010) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2008 - 2009). Ἀπὸ τὸ ΛΔ΄ (2011 - 2013) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2011 - 2012). Ἀπὸ τὸ ΛΕ΄ (2014 - 2016) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2014 - 2015). Ἀπὸ τὸ ΛΣΤ΄ (2017 - 2019) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2017 - 2018). Ἀπὸ τὸ ΛΖ΄ (2020 - 2022) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2020 - 2021). Ἀπὸ τὸ ΛΗ΄ (2023 - 2025) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2023 - 2024). Ἀπὸ τὸ ΛΘ΄ (2026 - 2028) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2026 - 2027). Ἀπὸ τὸ Μ΄ (2029 - 2031) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2029 - 2030). Ἀπὸ τὸ ΜΑ΄ (2032 - 2034) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2032 - 2033). Ἀπὸ τὸ ΜΒ΄ (2035 - 2037) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2035 - 2036). Ἀπὸ τὸ ΜΓ΄ (2038 - 2040) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2038 - 2039). Ἀπὸ τὸ ΜΔ΄ (2041 - 2043) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2041 - 2042). Ἀπὸ τὸ ΜΕ΄ (2044 - 2046) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2044 - 2045). Ἀπὸ τὸ ΜΣΤ΄ (2047 - 2049) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2047 - 2048). Ἀπὸ τὸ ΜΖ΄ (2050 - 2052) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2050 - 2051). Ἀπὸ τὸ ΜΗ΄ (2053 - 2055) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2053 - 2054). Ἀπὸ τὸ ΜΘ΄ (2056 - 2058) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2056 - 2057). Ἀπὸ τὸ Ν΄ (2059 - 2061) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2059 - 2060). Ἀπὸ τὸ ΝΑ΄ (2062 - 2064) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2062 - 2063). Ἀπὸ τὸ ΝΒ΄ (2065 - 2067) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2065 - 2066). Ἀπὸ τὸ ΝΓ΄ (2068 - 2070) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2068 - 2069). Ἀπὸ τὸ ΝΔ΄ (2071 - 2073) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2071 - 2072). Ἀπὸ τὸ ΝΕ΄ (2074 - 2076) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2074 - 2075). Ἀπὸ τὸ ΝΣΤ΄ (2077 - 2079) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2077 - 2078). Ἀπὸ τὸ ΝΖ΄ (2080 - 2082) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2080 - 2081). Ἀπὸ τὸ ΝΗ΄ (2083 - 2085) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2083 - 2084). Ἀπὸ τὸ ΝΘ΄ (2086 - 2088) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2086 - 2087). Ἀπὸ τὸ Ξ΄ (2089 - 2091) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2089 - 2090). Ἀπὸ τὸ ΞΑ΄ (2092 - 2094) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2092 - 2093). Ἀπὸ τὸ ΞΒ΄ (2095 - 2097) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2095 - 2096). Ἀπὸ τὸ ΞΓ΄ (2098 - 2100) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2098 - 2099). Ἀπὸ τὸ ΞΔ΄ (2101 - 2103) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2101 - 2102). Ἀπὸ τὸ ΞΕ΄ (2104 - 2106) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2104 - 2105). Ἀπὸ τὸ ΞΣΤ΄ (2107 - 2109) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2107 - 2108). Ἀπὸ τὸ ΞΖ΄ (2110 - 2112) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2110 - 2111). Ἀπὸ τὸ ΞΗ΄ (2113 - 2115) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2113 - 2114). Ἀπὸ τὸ ΞΘ΄ (2116 - 2118) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2116 - 2117). Ἀπὸ τὸ Ο΄ (2119 - 2121) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2119 - 2120). Ἀπὸ τὸ ΟΑ΄ (2122 - 2124) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2122 - 2123). Ἀπὸ τὸ ΟΒ΄ (2125 - 2127) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2125 - 2126). Ἀπὸ τὸ ΟΓ΄ (2128 - 2130) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2128 - 2129). Ἀπὸ τὸ ΟΔ΄ (2131 - 2133) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2131 - 2132). Ἀπὸ τὸ ΟΕ΄ (2134 - 2136) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2134 - 2135). Ἀπὸ τὸ ΟΣΤ΄ (2137 - 2139) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2137 - 2138). Ἀπὸ τὸ ΟΖ΄ (2140 - 2142) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2140 - 2141). Ἀπὸ τὸ ΟΗ΄ (2143 - 2145) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2143 - 2144). Ἀπὸ τὸ ΟΘ΄ (2146 - 2148) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2146 - 2147). Ἀπὸ τὸ Π΄ (2149 - 2151) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2149 - 2150). Ἀπὸ τὸ ΠΑ΄ (2152 - 2154) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2152 - 2153). Ἀπὸ τὸ ΠΒ΄ (2155 - 2157) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2155 - 2156). Ἀπὸ τὸ ΠΓ΄ (2158 - 2160) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2158 - 2159). Ἀπὸ τὸ ΠΔ΄ (2161 - 2163) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2161 - 2162). Ἀπὸ τὸ ΠΕ΄ (2164 - 2166) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2164 - 2165). Ἀπὸ τὸ ΠΣΤ΄ (2167 - 2169) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2167 - 2168). Ἀπὸ τὸ ΠΖ΄ (2170 - 2172) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2170 - 2171). Ἀπὸ τὸ ΠΗ΄ (2173 - 2175) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2173 - 2174). Ἀπὸ τὸ ΠΘ΄ (2176 - 2178) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2176 - 2177). Ἀπὸ τὸ Ρ΄ (2179 - 2181) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2179 - 2180). Ἀπὸ τὸ ΡΑ΄ (2182 - 2184) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2182 - 2183). Ἀπὸ τὸ ΡΒ΄ (2185 - 2187) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2185 - 2186). Ἀπὸ τὸ ΡΓ΄ (2188 - 2190) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2188 - 2189). Ἀπὸ τὸ ΡΔ΄ (2191 - 2193) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2191 - 2192). Ἀπὸ τὸ ΡΕ΄ (2194 - 2196) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2194 - 2195). Ἀπὸ τὸ ΡΣΤ΄ (2197 - 2199) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2197 - 2198). Ἀπὸ τὸ ΡΖ΄ (2200 - 2202) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2200 - 2201). Ἀπὸ τὸ ΡΗ΄ (2203 - 2205) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2203 - 2204). Ἀπὸ τὸ ΡΘ΄ (2206 - 2208) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2206 - 2207). Ἀπὸ τὸ Σ΄ (2209 - 2211) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2209 - 2210). Ἀπὸ τὸ ΣΑ΄ (2212 - 2214) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2212 - 2213). Ἀπὸ τὸ ΣΒ΄ (2215 - 2217) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2215 - 2216). Ἀπὸ τὸ ΣΓ΄ (2218 - 2220) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2218 - 2219). Ἀπὸ τὸ ΣΔ΄ (2221 - 2223) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2221 - 2222). Ἀπὸ τὸ ΣΕ΄ (2224 - 2226) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2224 - 2225). Ἀπὸ τὸ ΣΣΤ΄ (2227 - 2229) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2227 - 2228). Ἀπὸ τὸ ΣΖ΄ (2230 - 2232) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2230 - 2231). Ἀπὸ τὸ ΣΗ΄ (2233 - 2235) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2233 - 2234). Ἀπὸ τὸ ΣΘ΄ (2236 - 2238) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2236 - 2237). Ἀπὸ τὸ Τ΄ (2239 - 2241) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2239 - 2240). Ἀπὸ τὸ ΤΑ΄ (2242 - 2244) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2242 - 2243). Ἀπὸ τὸ ΤΒ΄ (2245 - 2247) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2245 - 2246). Ἀπὸ τὸ ΤΓ΄ (2248 - 2250) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2248 - 2249). Ἀπὸ τὸ ΤΔ΄ (2251 - 2253) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2251 - 2252). Ἀπὸ τὸ ΤΕ΄ (2254 - 2256) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2254 - 2255). Ἀπὸ τὸ ΤΣΤ΄ (2257 - 2259) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2257 - 2258). Ἀπὸ τὸ ΤΖ΄ (2260 - 2262) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2260 - 2261). Ἀπὸ τὸ ΤΗ΄ (2263 - 2265) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2263 - 2264). Ἀπὸ τὸ ΤΘ΄ (2266 - 2268) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2266 - 2267). Ἀπὸ τὸ Υ΄ (2269 - 2271) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2269 - 2270). Ἀπὸ τὸ ΥΑ΄ (2272 - 2274) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2272 - 2273). Ἀπὸ τὸ ΥΒ΄ (2275 - 2277) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2275 - 2276). Ἀπὸ τὸ ΥΓ΄ (2278 - 2280) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2278 - 2279). Ἀπὸ τὸ ΥΔ΄ (2281 - 2283) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2281 - 2282). Ἀπὸ τὸ ΥΕ΄ (2284 - 2286) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2284 - 2285). Ἀπὸ τὸ ΥΣΤ΄ (2287 - 2289) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2287 - 2288). Ἀπὸ τὸ ΥΖ΄ (2290 - 2292) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2290 - 2291). Ἀπὸ τὸ ΥΗ΄ (2293 - 2295) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2293 - 2294). Ἀπὸ τὸ ΥΘ΄ (2296 - 2298) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2296 - 2297). Ἀπὸ τὸ Φ΄ (2299 - 2301) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2299 - 2300). Ἀπὸ τὸ ΦΑ΄ (2302 - 2304) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2302 - 2303). Ἀπὸ τὸ ΦΒ΄ (2305 - 2307) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2305 - 2306). Ἀπὸ τὸ ΦΓ΄ (2308 - 2310) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2308 - 2309). Ἀπὸ τὸ ΦΔ΄ (2311 - 2313) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2311 - 2312). Ἀπὸ τὸ ΦΕ΄ (2314 - 2316) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2314 - 2315). Ἀπὸ τὸ ΦΣΤ΄ (2317 - 2319) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2317 - 2318). Ἀπὸ τὸ ΦΖ΄ (2320 - 2322) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2320 - 2321). Ἀπὸ τὸ ΦΗ΄ (2323 - 2325) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2323 - 2324). Ἀπὸ τὸ ΦΘ΄ (2326 - 2328) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2326 - 2327). Ἀπὸ τὸ Χ΄ (2329 - 2331) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2329 - 2330). Ἀπὸ τὸ ΧΑ΄ (2332 - 2334) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2332 - 2333). Ἀπὸ τὸ ΧΒ΄ (2335 - 2337) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2335 - 2336). Ἀπὸ τὸ ΧΓ΄ (2338 - 2340) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2338 - 2339). Ἀπὸ τὸ ΧΔ΄ (2341 - 2343) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2341 - 2342). Ἀπὸ τὸ ΧΕ΄ (2344 - 2346) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2344 - 2345). Ἀπὸ τὸ ΧΣΤ΄ (2347 - 2349) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2347 - 2348). Ἀπὸ τὸ ΧΖ΄ (2350 - 2352) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2350 - 2351). Ἀπὸ τὸ ΧΗ΄ (2353 - 2355) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2353 - 2354). Ἀπὸ τὸ ΧΘ΄ (2356 - 2358) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2356 - 2357). Ἀπὸ τὸ Ψ΄ (2359 - 2361) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2359 - 2360). Ἀπὸ τὸ ΨΑ΄ (2362 - 2364) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2362 - 2363). Ἀπὸ τὸ ΨΒ΄ (2365 - 2367) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2365 - 2366). Ἀπὸ τὸ ΨΓ΄ (2368 - 2370) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2368 - 2369). Ἀπὸ τὸ ΨΔ΄ (2371 - 2373) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2371 - 2372). Ἀπὸ τὸ ΨΕ΄ (2374 - 2376) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2374 - 2375). Ἀπὸ τὸ ΨΣΤ΄ (2377 - 2379) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2377 - 2378). Ἀπὸ τὸ ΨΖ΄ (2380 - 2382) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2380 - 2381). Ἀπὸ τὸ ΨΗ΄ (2383 - 2385) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2383 - 2384). Ἀπὸ τὸ ΨΘ΄ (2386 - 2388) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (2386 - 2387). Ἀπὸ τὸ Ω΄ (2389 - 2391) ἔχει τυπωθῆ μόνο τὸ πρῶτο μέρος (

περισσότερο καὶ μὲ μεγαλύτερη ἐλευθερία παρὰ οἱ συγγραφεῖς ποὺ εἴδαμε λόγιες λέξεις ἀναφομοίωτες στὴ φωνητικὴ καὶ στὸ τυπικὸ ἀκόμη (*ἔκπληκτη, μετημφιεσμένος, ἐθρασύνθη*). Φυσικά, τὸ καθετὶ ποὺ γράφει *λέγεται*, ἀφοῦ πολλὰ λόγια στοιχεῖα ἔχουν πάρει κάποια θέση στὴν καθημερινὴ ὁμιλία, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ τρόποι νὰ ἐφαρμοστῆ ἡ γενικὴ ἀρχή: «γράφε ὅπως μιλεῖς». Καὶ ὁ Ξενόπουλος ἀκολουθεῖ ἐδῶ μιὰ ἄποψη ποὺ ἀπὸ καιρὸ τὴν ἔχουν ἀφημένη οἱ ἄλλοι δημοτικιστές, ἀκόμη καὶ ὅταν εἶχαν πειστῆ πὼς οἱ γραμματικὲς ἀνωμαλίες τῆς καθημερινῆς γλώσσας δὲν μποροῦν ὅλες τους νὰ ἰσοπεδωθοῦν μὲ τοὺς κανόνες τῆς καθαρῆς δημοτικῆς. Στοῦ Ξενόπουλου τὴ γλῶσσα ταιριάζει ὅ τι εἰπώθηκε μιὰ φορὰ γιὰ τὸν Κοραῆ, πὼς «π α ρ α π λ έ ε ι» σ τ ὴ δ η μ ο τ ι κ ή. Γράφει τὴ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε, καὶ δὲν τὴ γράφει ποτὲ ὅπως δὲ μιλήθηκε. Ὁ τύπος ὅμως ποὺ τῆς δίνει ξεφεύγει ἀπὸ τὸ λαϊκὸ τύπο περισσότερο ἀπ' ὅ τι ἕνας «δημοτικιστὴς» νομίζει σωστό, καὶ παρουσιάζεται γραμματικὰ κάπως ἀκανόνιστη. Ἡ σύνταξή του ἁπλή, συνήθως τῆς δημοτικῆς [6].

7. Οἱ γραμμὲς ποὺ κλείνουν τὰ σύνορα τῆς σημερινῆς φιλολο-

σθήματα, προαίσθημα, ἀναίσθητος, ἀνεπαίσθητα, συλλογίσθηκε, ἐξελληνισθῶ, ἀναγκάσθηκε, εἶσθε, θυμᾶσθε, σκεπάσθηκαν, ζαλίσθηκε (μὰ καὶ *θρονιαστῆ*) *σχισθῆ* — *γ. ἔφθασε, πρόφθαινε* (μὰ καὶ *φτάνει*), *ἐλευθερία, ἐλεύθερος, ἀφθονία, εὐθύς, σοβαρεύθηκε, ἀναπαυθῆτε, προπορευθῆ* (μὰ καὶ *παραξενεύτηκε*) — *δ. δεχτῆτε, δέχθηκε, ἐδέχτηκε κτλ.* — *ε. εὐχαριστῶ, εὐχαρίστηση* — *ζ. σχεδόν, σχολεῖο* (καὶ *σκολειό*), *σχηματάκι, ἄσχημο, σχισθῆ* — *η. θαυμάσια, θαυματουργήση, πρόγευμα* — *θ. πρᾶγμα, πραγματοποίηση, πραγματικῶς, ἄνοιγμα* — *ι. ξανθός, ξανθάδα* — *κ. ἐνθύμηση, ἐνθύμιζε, Ζάκυνθο, Ζακυνθινός* (μὰ καὶ *Ζακυθο, Ζακυθινός*), *ἐνθουσιασμός, κατενθουσιασμένος* — *λ. θαμβή, συμβίωση, κίνδυνος, ἐκινδύνευε, ἀνδρική, ἀνδρίκια, ἐλαιόδενδρα, δενδρομολόχες* (μὰ καὶ *καλοπαντρευτῆ*), *μελαγχολικά, συγχυσμένος, συγχωροῦσε* — *μ. τὸν θυμότανε, τὸν βοηθοῦσεν, τὸν γελοῦσε, τὸν σκουντοῦσε* (μὰ καὶ *τὸν ἐφίλησε*), *τὴν ἐγνώρισε, νὰ τὸν διασκεδάση, τὴ θέλει, τῶν χρωμάτων, ἦταν βάρος, τεσσάρων χρονῶν, ἂν θέλετε, δὲν θά* — *ξ. ἐκστατική, ἔκπληξη, λάμψη.*

6. Γιὰ τὸ σύστημά του μιλεῖ ὁ Ξενόπουλος στὸ Νουμᾶ 14 (1916) ἀριθ. 586, σ. 51: «Γράφω τὴ ζωντανή μας γλῶσσα ὅπως νομίζω ἐγὼ πὼς πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ γράφεται, γιὰ νὰ χρησιμεύη στὸν καλλιτέχνη πεζογράφο, καὶ μεταχειρίζουμαι τὴ γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς μὲ κάμποσες ἐξαιρέσεις. Γιατὶ ἔχω τὴν πεποίθηση πὼς χωρὶς αὐτὲς δημοτικὴ πεζογραφία δὲν μπορεῖ νὰ σταθῆ ἀκόμα» (βλ. ἀκόμη 95α). Οἱ ἐξαιρέσεις αὐτὲς γίνονται κατὰ τὴ γνώμη μου καὶ πάρα πολλές, καὶ κάπως ἀσυστηματοποίητα, ἐκεῖ ποὺ μᾶς χρειάζεται σήμερα περισσότερη γραμματικὴ ἑνότητα.

γικῆς γλώσσας θὰ φανοῦν καλύτερα ἂν ἀναφέρω κι ἕνα τύπο ποὺ καλὰ καλὰ δὲν ἔχει τὴ θέση του ἐδῶ: εἶναι ἡ ἁ π λ ο π ο ι η μ έ ν η κ α θ α ρ ε ύ ο υ σ α τῶν δημοσιογραφικῶν χρονογραφημάτων, καθὼς λ. χ. τὴ βρίσκω στ' ἀνατυπωμένα ἔργα τοῦ Ν ι ρ β ά ν α (22, 23) καὶ ἰδίως τοῦ Κ ο ν δ υ λ ά κ η (15, 13, 14). Εἶναι καθαρεύουσα ζωντανεμένη ἐδῶ καὶ κεῖ ἀπὸ τοῦ δημοτικισμοῦ τὸ φύσημα, μὲ ἀρκετὲς ὅμως ἀνομοιομέρειες καὶ ἀσυνέπειες, ἰδίως ἅμα λογαριάσωμε καὶ τὸ διάλογο, πάντα ζωντανώτερο, χωρὶς ὅμως νὰ γίνεται ποτὲ καὶ αὐτὸς φυσικός. Βάση μένει ἡ παράδοση, καὶ ἡ γλῶσσα εἶναι μὲ τὸ παραπάνω τεχνητή, ἀκανόνιστη, ἀφύσικη καὶ καθυστερημένη.

8. Ἀνάμεσα στοὺς δύο τελευταίους τύπους ἔχομε διάφορες ποικιλίες — θὰ τὶς ἔλεγα: γ λ ῶ σ σ α ἀ ν α κ α τ ω μ έ ν η — ὅπου μᾶς παρουσιάζονται διάφορα ἀνακατώματα ἀπὸ τὶς δύο πάγιες ὅπως καὶ νὰ εἶναι γλῶσσες, καθαρεύουσα καὶ δημοτική. Ὑπάρχει, ὑποθέτω, συνήθως ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ προσπάθεια ν' ἀποδοθῆ πιστὰ ἡ «ζωντανὴ» γλῶσσα, αὐτὸ ὅμως γίνεται μὲ διαφορετικοὺς τρόπους. Στοῦ Κ α ρ μ π ο ύ ν η τὶς «Πολεμικὲς σελίδες» ἔχομε ἕνα ἀρκετὰ τεχνικὸ κρᾶμα, ἐνῶ στὸν Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ (10) λ. χ. θὰ βρῆς κοντὰ σὲ δημοτικώτατη γλῶσσα ἄφθονα καὶ ἀκανόνιστα τὰ λόγια στοιχεῖα [7]· ἀλλοῦ, σὲ περιοδικὰ ἰδίως, κοντὰ στοὺς τολμηρότερους δημοτικισμοὺς καθαρεύουσα περιττή, κάποτε καὶ ἀκαλαίσθητη — ὄχι μόνο στὴ γραμματικὴ μὰ καὶ στὴ σύνταξη.

Ἡ γλῶσσα αὐτή, ὅσο κιὰν φαίνεται συνεπέστερη στὸ καθρέφτισμα ποὺ ἔχει νὰ κάνη τῆς ζωντανῆς λαλιᾶς, καὶ ὅσο κιὰν εἶναι γιὰ τὴν ἀρχὴ βολικὴ στὸ γράψιμο, εἶναι συχνὰ καὶ ἡ πιὸ δυσάρεστη καὶ δυσκολοδιάβαστη, εἶναι συνήθως καὶ ἀντικαλλιτεχνική. Στὴ σκάλα ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸν Κόντο στὸν Ψυχάρη εἶναι βέβαια ἀδύνατο νὰ ζητήσωμε σήμερα ἀπόλυτη συμφωνία γλωσσικῶν τύπων, καὶ φυσικὸ εἶναι γιὰ καιρὸ ἀκόμη νὰ χρησιμοποιοῦνται στὴ λογοτεχνικὴ γλῶσσα τύποι πολλαπλοί, θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ ὑπάρχη κάποια συνέπεια κι ἕνα σύστημα στὸν καθένα ποὺ γράφει — ἡ γ ρ α φ ο μ έ ν η κ α ὶ τ ε χ ν η τ ὴ ν ὰ μ ὴ ν ε ἶ ν α ι τ ε χ ν ι κ ὴ

---

7. Π. χ. *ἐξηκολούθησε, μία ἀπὸ τὰς μονομανίας, ἀνέμεναν τὴν μετὰ τοῦ μυστικοῦ κόσμου ἐπικοινωνίαν των.*

είναι πάντα — καὶ ὁ καλλιτέχνης συγγραφέας πρέπει νὰ διαλέγῃ καὶ νὰ μᾶς δείχνῃ τὸ σκαλοπάτι του, κάποια μορφὴ γλωσσική, ὅπου νὰ μὴν ἀνακατώνωνται τὰ πιὸ ἀνόμοια γλωσσικὰ στοιχεῖα.

9. Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ εἴδαμε παραπάνω (20,21,22,43,44) εἶνε δημοσιευμένα στὴ Λογοτεχνικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Φέξη, καὶ πρέπει νὰ τονιστῇ πόσο βοηθεῖ τὸ δημοτικισμὸ τὸ ἀθόρυβο ἔργο τοῦ ἐκδοτικοῦ αὐτοῦ οἴκου, ποὺ ἔκανε στὰ τελευταῖα χρόνια γνωστὰ στὸ κοινό μας τὰ ἔργα τοῦ Βηλαρᾶ καὶ τοῦ Χριστόπουλου, τοῦ Κρυστάλλη, τοῦ Πολυλᾶ(31), τοῦ Τυπάλδου(40) καὶ τοῦ Λασκαράτου. Θὰ ἤθελα μόνο, μιὰ καὶ ξαναεκδίνονται μὲ τόση φροντίδα καὶ συστηματικότητα ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα τοῦ νεοελληνικοῦ Παρνασσοῦ, νὰ παρουσίαζε ἡ ἔκδοσή τους περισσότερη ἀρτιότητα, ἂν ὄχι στὸ ποσὸ τοῦ ὑλικοῦ — ἐδῶ εἶναι συχνὰ ἐμπόδιο καὶ οἱ ἐμπορικοὶ λόγοι ποὺ δὲν μποροῦν νὰ παραγνωριστοῦν σὲ μιὰ τέτοια ἐπιχείρηση — ὅμως ὡς πρὸς ἄλλες πληροφορίες καὶ ἀκόμη στὴ «συνταχτική» τους οἰκονομία. Τὸ περιμένομε ἀπὸ ἐκδόσεις ποὺ φιλοδοξοῦν νὰ εἶναι οἱ καλύτερες, καὶ ποὺ συχνὰ καταντᾶ νὰ εἶναι, καὶ θὰ εἶναι ἴσως γιὰ πολὺν καιρό, οἱ μοναδικές.

10. Ἰδιαίτερος κλάδος τῆς λογοτεχνικῆς μας παραγωγῆς εἶναι οἱ μεταφράσεις ἀπὸ τ' ἀρχαῖα καὶ ἀπὸ τὶς ξένες φιλολογίες, πεζὲς ἢ ἔμμετρες. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθοῦν οἱ μεταφράσεις τοῦ Θεοτόκη (7, 8) καὶ τοῦ Χατζόπουλου (46, 47, 48, 49), τοῦ Πορριώτη μιὰ διαλεχτὴ σειρὰ στὴ νέα καὶ καλοπρόσδεχτη βιβλιοθήκη τῆς ἐκδοτικῆς ἑταιρείας Τὰ ἔργα «ἄριστα δράματα» (32,33,34,35), τοῦ Παλαμᾶ μιὰ μετάφραση στὴν ἴδια σειρὰ (27), τοῦ Πάλλη (2), τοῦ Μαβίλη (17,18) καὶ τοῦ Κογεβίνα (12) τὸ παλιότερο γνωστὸ καὶ ἀνέκδοτο μεταφραστικὸ ἔργο, τέλος διάφορες μεταφράσεις στὴν «Κριτικὴ καὶ πολιτικὴ» (53) καὶ στ' ἀλεξαντρινὰ περιοδικὰ (51, 54). Λείπει μόνο τ' ὄνομα τοῦ Γρυπάρη.

Ἡ σημασία ποὺ ἔχει γιὰ τὴ φιλολογία μας ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν ἀριστουργημάτων ἀπὸ ξένες ὥριμες φιλολογίες εἶναι στὴ σημερινὴ κατάσταση τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς μοναδική, καὶ εἶναι καιρὸς νὰ μελετηθῇ μιὰ πλατύτερη καὶ συστηματικώτερη μεταφραστικὴ ἐκδοτικὴ ἐργασία μὲ τὴ συνεργασία τῶν ὀκίμων μεταφραστῶν μας, ἀφοῦ ὅμως πρῶτα ἐξασφαλιστῇ μιὰ οἰκονομικὴ βάση, ὥστε νὰ μὴν καταστρέψῃ ἡ ἐμπορικὴ ἄποψη τὴν καλλιτεχνική. Ἕνα τέτοιο ἔργο θὰ ἔχῃ καὶ γιὰ τὴ γραφομένη ποὺ μορφώνομε σημασία

μεγάλη, καὶ πρέπει κιόλας νὰ χαιρετίσωμε ὡς εὐνοϊκὰ σημάδια τοῦ Γκαῖτε τὸ «Φάουστ» (49) καὶ τοῦ Γκέιγερσταιμ «Τὸ βιβλίο τοῦ μικροῦ ἀδερφοῦ» (46) ποὺ μᾶς ἔδωσε τελευταῖα ὁ Χατζόπουλος. Μετάφράσεις τέτοιες σημαίνουν ἀλήθεια καθὼς παρατηρήθηκε, κάποιο σταθμὸ γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς, καὶ τὸ ἐξελληνισμένο ἔργο τοῦ σουηδοῦ συγγραφέα δείχνει μὲ πόση ἐπιτυχία μπόρεσε ἡ ἐθνική μας γλῶσσα, περιφρονημένη ὡς ἐχτὲς ἀκόμη, νὰ ἐκφράσῃ ὅλην τὴ σκέψη καὶ τὸ αἴσθημα ποὺ ἔχει ἕνα ἔργο τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς λογοτεχνίας. Στὸ Χατζόπουλο διακρίνω καθαρώτερα ἔπειτα ἀπὸ τὴν τελευταία του ἐξέλιξη τὴν προσπάθεια νὰ βρεθῇ ὁ τύπος τῆς κοινῆς ἐξευγενισμένης δημοτικῆς, ἐνῶ στὸ παράλληλο ἔργο τοῦ Θεοτόκη ἡ κερκυραϊκη παράδοση σὰ νὰ ἐπιμένῃ ἀκόμη σὲ ἐπαρχιωτισμοὺς καὶ σὰ νὰ συμπαθῇ — ἀντίθετα ἄλλωστε μὲ τὰ παλιά της χρόνια — στοιχεῖα γλωσσικὰ ποὺ ἄρχισαν νὰ μᾶς φαίνωνται μὲ τὸ παραπάνω λαϊκά. Ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς βορεινῆς φιλολογίας σημειώνω καὶ τοῦ Κνοὺτ Χάμσουν ἕνα ἀπὸ τὰ ἐλκυστικώτερα μυθιστορήματα (39), σὲ μετάφραση μὲ κάπως συντηρητικώτερη γλωσσικὴ μορφή. Λιγώτερο δημοτικὴ καὶ συχνὰ ἀρκετὰ ἀκανόνιστη παρουσιάζεται ἡ γλῶσσα ποὺ δίνουν οἱ μεταφράσεις στὴ λογοτεχνικὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἄγκυρας (23, 24, 42).

11. Δυὸ λόγια ἀκόμη γιὰ τὸ θέατρο, ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα στηρίγματα τῆς δημοτικῆς στὰ τελευταῖα δέκα χρόνια. Τὰ Ὀρστειακὰ καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ Μιστριώτη δὲν εἶναι μακριά, κι ὅμως ὁ κόσμος σήμερα ἀκούει ἀκόμη καὶ τὶς ἀρχαῖες τραγῳδίες στὴ δημοτικὴ χωρὶς νὰ πειράζεται. Ἐδῶ ἦταν τοῦ Χατζόπουλου καὶ τοῦ Πορριώτη ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία πολύτιμη, καὶ τὰ λίγα πρωτότυπα ἔργα ποὺ παίχτηκαν, καθὼς λ.χ. τοῦ Ξενόπουλου καὶ τοῦ Χόρν — τοῦ Πορριώτη ἡ τραγῳδία Ροδόπη (1913) δὲν παίχτηκε στὸ θέατρο — μαρτυροῦν τὴν καθολικὴ καὶ τελειωτικὴ ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς. Τὴ ζωντανὴ γλῶσσα ξαναβρίσκομε, καὶ μόνο αὐτήν, στὰ θεατρικὰ ἔργα ποὺ ἔβγαλε σὲ ξεχωριστὴ σειρὰ ἡ «Ἑταιρεία τῶν ἑλλήνων θεατρικῶν συγγραφέων», τοῦ Ἀννίνου (1), τοῦ Πολέμη (29), τοῦ Μάρκου Μαρῆ (19), καθὼς καὶ στὴν τελευταία μυσικὴ τραγῳδία τοῦ Καλομοίρη (9α). Ἔτσι ἡ ἐπικράτηση τῆς νέας γλώσσας στὸ θέατρο ὄχι μόνο γι' αὐτὴν σημαίνει σημαντικώτατη νίκη, μὰ καὶ δίνει τὴν κυριώτατη βάση

στὸ θέατρο τὸ ἴδιο γιὰ νὰ πετύχῃ τὴν ἀλήθεια στὴ συγκίνηση, τὴ φυσικότητα στὴν ἔκφραση καὶ τὴ μορφὴ στὴν τέχνη.

Ἡ δημοτικὴ στὴν κοινωνικὴ ζωή.

12. Δημοτικισμὸς ὅμως δὲ θὰ πῇ νὰ γράφεται ποίηση καὶ διήγημα στὴ δημοτική, δὲν εἶναι μόνο ἡ λογοτεχνία· δημοτικισμὸς εἶναι νὰ γράφωμε τὴ ζωντανὴ γλῶσσα στὸν τύπο καὶ στὶς συναλλαγές, στὸ σχολεῖο καὶ στὴν ἐπιστήμη καὶ σὲ κάθε εἶδος πεζογραφία, πέρα πέρα—σὲ ὅλη τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ σὲ κάθε ἐκδήλωση τοῦ κράτους. Δημοτικισμὸς εἶναι, καθὼς εἶπε ὁ Παλαμᾶς, «ἡ δημοτικὴ γλῶσσα νὰ γίνῃ τὸ καθολικὸ ὄργανο τῆς ἐθνικῆς ζωῆς ἀπὸ τ' ἁπλούστερα τῆς ζωῆς καὶ τὰ ταπεινότερα, ὡς τὰ πιὸ σημαντικὰ καὶ τὰ πολυσύνθετα σὲ ὅλους τοὺς κύκλους τῆς ἐνέργειας». Καὶ βρισκόμαστε πάντα ἀκόμη σήμερα «στὴν κρίσιμη ὥρα γιὰ ἕνα ἔθνος» ποὺ εἶπε ὁ Ψυχάρης, τὴν ὥρα «ποὺ ἀρχίζει καὶ γράφει τὰ πεζά». Ἔχομε λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμε ποιὰ πρόοδο δείχνει ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση ἔξω ἀπὸ τὴ λογοτεχνία, στὴν πεζογραφία κάθε εἴδους.

Ἂν ἡ ἔρευνα τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας μᾶς ἔδειξε κοντὰ στὴ δημοτικὴ καὶ ἄλλους διάμεσους τύπους πρὸς τὴν καθαρεύουσα, σὰν ἕναν πρόσκαιρο συμβιβασμὸ μὲ τὸ παλιὸ γλωσσικὸ καθεστὼς ἢ καὶ κάποια ἀναγνώριση γιὰ τὶς ἀνάγκες ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπ' αὐτό, ἡ εἰκόνα ἀλλάζει, ἢ σωστότερα χρωματίζεται διαφορετικά, τὴ στιγμὴ ποὺ ἀφήνοντας τὴ λογοτεχνία ἀντικρύζομε τὴ γλῶσσα μας καθὼς γράφεται ἔξω ἀπὸ τοὺς κύκλους της, σὲ ὅλη τὴν ἄλλη ζωή. Γιὰ νὰ νιώσωμε ὅμως καλύτερα τὶς βαθύτερες γραμμὲς ποὺ παρουσιάζονται, καλὸ εἶναι νὰ κάμωμε ἀμέσως τὴν ἀκόλουθη διάκριση: Νὰ ἐξετάσωμε δηλ. χωριστὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα — ἐδῶ μέσα ἐννοῶ γενικώτερα ὁλόκληρη τὴ σοβαρώτερη, ἂς τὴν πῶ ἔτσι, πεζογραφία—καὶ χωριστὰ ὅ τι ἄλλο γράφεται σὲ κάθε ἄλλη περίσταση, ποὺ μπορεῖ βέβαια νὰ κρύβῃ μέσα του κι ἐπιστήμη καὶ τέχνη χωρὶς ὅμως οὔτε λογοτεχνία νὰ εἶναι οὔτε ἐπιστήμη — τὸ καθετὶ δηλαδὴ ποὺ γράφεται στὴν καθημερινὴ ἐπικοινωνία ὅλων τῶν ὁμογλώσσων, γιὰ νὰ εὐκολύνῃ τὶς σχέσεις τους μεταξύ τους, στὸ ἐμπόριο καὶ στὴ συγκοινωνία καὶ ἀλλοῦ, κι πρῶτα πρῶτα στὸν τύπο.

Ἡ διαίρεση αὐτὴ θὰ ὠφελήσῃ γιὰ δύο λόγους: Ὅσο δηλαδὴ

φεύγομε ἀπὸ τὰ καθημερινὰ τῆς ζωῆς πρὸς τ' ἄδυτα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σκέψης, σὲ τόσο μεγαλύτερες οὐσιαστικὲς δυσκολίες φτάνομε γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς νέας γλώσσας, καὶ τόσο περισσότερες γίνονται οἱ ἀξιώσεις ποὺ θὰ κρίνουν τὸ ὡριμασμά της. Μὲ μεγαλύτερη εὐκολία μποροῦμε νὰ μεταχειριστοῦμε τὴ δημοτικὴ σὲ μιὰ εἴδηση ἐφημερίδας ἢ σ' ἕνα ἀγγελτήριο γάμου παρὰ γιὰ νὰ ὑποστηρίξωμε λ. χ. ἕνα θέμα σὲ νομικὸ σύγγραμμα. Ἔπειτα, ὅσο μεγάλη σημασία κιὰν δώσωμε, ὄχι στοὺς λίγους ἐπιστήμονες—ποὺ καθισμένοι στὸ γραφεῖο τους ζυγιάζουν τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ καὶ ἀποφασίζουν, βγαίνοντας ἴσως κι ἔξω ἀπὸ τὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ ἀλήθεια — ἀλλὰ στοὺς πολλούς, ποὺ πρόχειρα καὶ χωρὶς πολλὴ σκέψη γράφουν μέρα μὲ τὴ μέρα, χωρὶς νὰ κάνουν φιλολογία καὶ χωρὶς νὰ σταματοῦν ἀπὸ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴ γλωσσικὴ καθαρότητα καὶ θεωρίες ἐκ τῶν προτέρων, ἄλλο τόσο εἶναι φανερό, πὼς στὴ λύση γιὰ τὴν ὁποία θὰ συνεργαστοῦν ὅλοι οἱ κοινωνικοὶ παράγοντες, δὲ θὰ πρέπῃ νὰ ξεχάσωμε τὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα, ποὺ καὶ αὐτὴ θὰ πρέπῃ νὰ βρεθῇ μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἐθνικῆς γραφομένης —μὰ ποὺ κι αὐτή, καθὼς καὶ ἡ ὅμοια φροντισμένη γλῶσσα τῆς λογοτεχνίας, δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ μείνῃ ὡς τὸ τέλος ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὴ γλῶσσα ποὺ προχειρότερα γράφεται στὴν καθημερινὴ ζωή.

13. Στὴ δεύτερη αὐτὴ γλῶσσα δὲ θὰ σταματήσω σήμερα πολύ. Ἡ σπουδαιότητά της εἶναι δίχως ἄλλο μεγάλη, καὶ ποσοτικὰ παρουσιάζει βέβαια περισσότερο ἀπὸ τὰ ἐννέα δέκατα τοῦ ὅ τι γράφεται· ἀκριβῶς ὅμως ἡ προχειρότητα ἡ δημοσιογραφικὴ ποὺ ἔχει ἡ γλῶσσα αὐτή, ἀκόμη κι ἅμα γράφεται ἔξω ἀπὸ τὴ δημοσιογραφία, δὲν ἀφήνει νὰ ἔχῃ ἀκόμη σημασία γιὰ τὰ πιὸ λεπτολογημένα ζητήματα τῆς γλωσσικῆς μορφῆς, ποὺ πολλαπλασιάζονται καὶ μεγαλώνουν προπάντων στὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα. Κυρίως λοιπὸν μόνο ἡ γενικώτερη ροπὴ καὶ οἱ τάσεις της μποροῦν νὰ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ.

Τὸ καλύτερο καθρέφτισμα τῆς γλώσσας ποὺ γράφεται μᾶς τὸ δίνει ὁ καθημερινὸς τύπος. Ἐδῶ θὰ δοῦμε, λιγώτερο γιὰ τὴν ὥρα στ' ἄρθρα καὶ στὰ τηλεγραφήματα, περισσότερο στὰ χρονογραφήματα, τὶς πενιές, τὶς μικροειδήσεις, τὶς ἐπιφυλλίδες, τὶς διατριβὲς καὶ τὶς ἀγγελίες, πὼς ἡ πρόχειρη δημοσιογραφικὴ γλῶσσα δὲν ἔμεινε ἀνεπηρέαστη ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς. Ἀκό-

μη και φύλλα αντίδραστικά πού δέν άφησαν εύκαιρία νά μήν ύπερασπιστοῦν τήν προγονική γλῶσσα και νά εἰρωνευτοῦν τή δημοτική, δείχνουν τά τελευταῖα χρόνια όλοφάνερη άλλαγή. Μόνο πού αὐτό γίνεται συνήθως άσυνείδητα και άπό τή δύναμη τῆς ἐποχῆς, χωρίς πρόγραμμα και σύστημα, χωρίς καμιά όμοιομορφία ἡ γραμματική ἑνότητα. Κατά τήν ἐφημερίδα, κατά τή σελίδα, κατά τό συντάχτη, κατά τό ἄρθρο θ' ἀλλάξουν οἱ λέξεις, οἱ τύποι, ἡ σύνταξη: εἶναι ἡ περίφημη «γλῶσσα τῶν ἐφημερίδων». Ἀκόμη και στις ἐπικεφαλίδες σοβαρῶν φύλλων ξεμυτίζουν ἔξαφνα: *τό στάρι, τό ξέφτισμα τοῦ τάδε κόμματος, ἡ χειρουργική στό μακελειό τοῦ πολέμου*. Προγραμματικώτερη βλέπω τήν προσπάθεια τῆς ἁπλῆς γλώσσας στις ἐργατικές ἐφημερίδες (123, 124) και τώρα τελευταῖα στό «Ριζοσπάστη», και στόν «Ἐργατικό ἀγῶνα». Και κοντά στόν καθημερινό τύπο τό ἴδιο φαινόμενο παρουσιάζουν τά κάθε εἴδος καλλιτεχνικά κι ἐλαφρά περιοδικά, τά ἡμερολόγια, οἱ ἀγγελίες και τά προγράμματα κοντσέρτων, οἱ ἐπικήδειοι λόγοι, οἱ ρεκλάμες, ὁδηγίες και φυλλάδια γιά τό λαό (70), ἀκόμη και ἄμα βγαίνουν ἀπό τά ὑπουργεῖα, ἡ βιβλιοθήκη τοῦ γεωργοῦ τῆς Γεωργικῆς ἑταιρείας (65), προκηρύξεις πολιτικές και προγράμματα, βιβλία γιά τούς ναύτες γραμμένα ἀπό ἀνώτερους ἀξιωματικούς τοῦ ναυτικοῦ (69), ἐγκύκλιες ἐκκλήσεις και τά ὅμοια. Διδαχτικώτατα δείγματα ἀπό ὅλην αὐτή τήν κίνηση — κίνηση πού πρό πέντε ἀκόμη χρόνων ἦταν ἀδύνατη — δίνονται ταχτικά σέ ἰδιαίτερη στήλη στούς τελευταίους τόμους τοῦ Δελτίου (67, 113)· ἀλλοῦ δειλή κι ἀλλοῦ τολμηρότερη ξεμυτίζει παντοῦ ἡ ζωντανή γλῶσσα: «Πρόχειρος ἔλεγχος παντός γνησίου κρασιοῦ, λέγει ἔξαφνα μιά ὁμορφοτυπωμένη ρεκλάμα, εἶναι: νά μή γρατζουνίζεται ὁ λάρυγγας, νά μή ταραχιάζη ἡ γλῶσσα, νά μή κτυπάη στό κούτελο, οὔτε νά χαλᾶ τό στομάχι... Τό κρασί κερνιέται εἰς καθαρά ποτηράκια...». «Λόγια ξάστερα, ἀρχίζει μιά πολιτική προκήρυξη, ἕνα εἶναι τό ζήτημα...». Και μιά ἔκκληση ἀπό φιλανθρωπικό σωματεῖο: «πλησιάζουν τά χριστούγεννα και ἡ πρωτοχρονιά. Τήν θερμή σας φωλίτσα αἱ τρυφεραί φροντίδες τοῦ πατέρα και τῆς μητέρας θά γεμίσουν ἀπό χίλια ὡραῖα πράγματα... Παιδάκια, γιά τά ὁποῖα ἡ ζωή δέν ἔχει ἄλλο ἀπό χαρές, ἀκούσατε τήν φωνήν τῆς καρδιᾶς σας και κάμετε ὅτι σᾶς λέγει αὐτή διά τήν περίστασιν...». Πόσο ὅμορφα λέγονται ὅλα αὐτά ἔτσι, και πῶς ἦταν δυνατό σέ μιά ὄχι πολύ μακρινή ἐποχή νά λέγωνται ἀλλιώτικα.

14. Αὐτά ὅλα δέ σημαίνουν βέβαια ἀκόμη πολύ, και μικρά εἶναι τ' ἀποτελέσματα σχετικά μέ τό τέρμα· θά τά τιμήσωμε ὅμως καλύτερα ἅμα συλλογιστοῦμε ποιά ἐσωτερική ἐξέλιξη ἔπρεπε νά γίνη στις ἰδέες τοῦ κόσμου, γιά νά κατορθώσουν και αὐτά νά παρουσιαστοῦν, και πού μπορεῖ νά δόηγήση μιά ὅμοια γρήγορη ἐξέλιξη στά χρόνια πού ἔρχονται. Ἀληθινά ὁ πάγος ἔσπασε. Τό εὐχάριστο εἶναι πώς τό παράδειγμα τῆς πρωτεύουσας ἄρχισαν νά τό ἀκολουθοῦν και οἱ ἐπαρχίες, ὅπου μάλιστα οἱ ἐφημερίδες τους — ὁ «Λαός» στήν Κόρινθο, ἡ «Θεσσαλία» στό Βόλο, ἡ «Πρόοδος» στή Λάρισα — μέ περισσότερη κάποτε τόλμη ἀπό τις ἀθηναϊκές, δείχνουν τή συμπάθεια τους γιά τή ζωντανή γλῶσσα. Και πῶς ὄχι; Καθώς ὁμολογεῖ στόν «Ἐξάγγελο» (121), σ' ἕνα ἀπό τά πρῶτα του φύλλα ὁ φιλέλληνας ἀμερικανός συντάχτης του «ἔξω εἰς τά χωριά ὁ κόσμος μοῦ ὁμιλεῖ μέ ἔκφραση ἀγάπης και εἰλικρινείας και ἐννοῶ κάθε λέξη μέ χαρά... Βέβαια αὐτή θά εἶναι ἡ ἀληθινή ἑλληνική. Αὐτή ὑποθέτω θά εἶναι ἡ δημοτική ὅπως λέγουν. Θά ἐπιθυμοῦσα πολύ νά ἐκφράζεται ὁ «Ἐξάγγελος» σ' αὐτή τή γλῶσσα...».

Και τώρα ποιά τάση μᾶς φανερώνεται μέσα ἀπ' ὅλες αὐτές τις γλῶσσες; Γενικά, καθώς δά τό περιμέναμε, και εἶναι και φυσικό νά γίνη, ἔχομε μεγαλύτερο συντηρητισμό παρά στή λογοτεχνική γλῶσσα. Ἂν ἐκεῖ τό κέντρο τοῦ βάρους βρίσκεται πιά στή δημοτική, ἡ πολύ κοντά της, και ἡ καθαρεύουσα θά παρουσίαζε ἀνυπόφορη ἐξαίρεση, ἐδῶ ἡ δημοτική δέν εἶναι πιά βέβαια σπάνιο κι ἐξαιρετικό ἄνθος, μά και ἡ καθαρεύουσα συνηθίζεται ἀκόμη — χωρίς ὅμως τήν παλιά της παγερότητα, (μόνο σέ ἐπίσημες πανεπιστημιακές γιορτές μπορεῖ ἀκόμη ν' ἀκουστῆ ἀπό πρυτανικά χείλη κάτι σάν ταῖς *μεγαλειότησι*, και σέ ἐφημερίδες μεγαλόσχημες ξεφεύγουν ἐπικεφαλίδες καθώς «τ' ἀποτελέσματα τοῦ διδασκαλείου θηλέων: τά ὀνόματα τῶν ἐπιτυχόντων μαθητριῶν») — και μέ τούς διάμεσους μεταβατικούς και συχνά ἀνάκατους τύπους πού ἀφθονοῦν ὅλο και περισσότερο, τό κέντρο τοῦ βάρους μᾶς παρουσιάζεται σημαντικά μετατοπισμένο πρός τά ἐμπρός, πρός τή γλῶσσα τῆς ζωῆς. Φυσικά, και τά πλατύτερα πιά ὅρια τῶν γλωσσικῶν τύπων και ἡ προχειρότητα και ἡ ἔλλειψη φροντισμένης τέχνης και στοχαστικῆς ἐπιστήμης μεγάλωσαν τή γλωσσική ἀναρχία, ἀλλά ὅλα δείχνουν μιά εὐοίωνη ζύμωση. Ὅλα μηνοῦν πώς ἡ βασιλεία τῆς παλιᾶς καθαρεύουσας τελειώνει.

Ἡ δημοτικὴ στὴν ἐπιστήμη.

15. Τὸ τελευταῖο κάστρο ποὺ πῆρε σὲ κάθε λαὸ ἡ δημοτική του γλῶσσα ἦταν ἡ ἐπιστήμη. Ὅταν ἡ γλωσσικὴ ἀναγέννηση εἶχε καταχτήσει καὶ αὐτήν, ἦταν πιὰ βεβαιωμένο πὼς οἱ πολιτισμένοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης εἶχαν πολιτογραφηθῆ στοὺς νέους χρόνους, ἡ ἀριστοκρατικὴ γλῶσσα τῆς μεσαιωνικῆς παιδείας ἔχανε τὸ τελευταῖο της στήριγμα, καὶ ἡ νεοκαλλιέργητη ἐθνικὴ γλῶσσα, ποὺ εἶχε ἀμφισβητήσει σπιθαμὴ μὲ σπιθαμὴ τὸ δίκιο της σὲ ὅλα τὰ εἴδη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου, χάριζε στὸ τέλος στὴ φυλή —στεφάνωμα τῆς νίκης της — τὴ γλωσσικὴ ἁρμονία κι ἑνότητα, σύμβολο γιὰ τὴν ὡριμασμένη πιὰ ἐθνικὴ συνείδηση κι ἑνότητα, καὶ μοναδικὸ ἐχέγγυο γιὰ νὰ μορφωθῆ ὁ λαὸς καὶ ν' ἀναπτυχτοῦν ἁρμονικὰ ὅλες οἱ πνευματικὲς δυνάμεις τῆς φυλῆς. Ἂν γιὰ νὰ κατορθωθῆ αὐτὸ μεσολάβησαν ἀλλοῦ κάποτε κι ἑκατοστὲς χρόνια ἀπὸ τὸ πρῶτο ἄνθισμα τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας ὡς τὴν καθολικὴ ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς, ὅπ ἦταν δύσκολο νὰ εἶχε γίνει αὐτὸ σὲ μᾶς μέσα σὲ λίγες δεκαετηρίδες, καὶ νὰ μπῆ ἡ δημοτικὴ σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς πεζογραφίας καὶ τῆς ἐπιστημης γλώσσας, ἀκόμη κιὰν ἀναγνωρίζαμε πὼς ἡ ἀντικατάσταση τῆς ἀρχαίας μὲ τὴν καθαρεύουσα ἐδῶ κι ἑκατὸ χρόνια, ἦταν πάντοτε μιὰ λύση ποὺ μποροῦσε νὰ φέρῃ πιὸ κοντὰ πρὸς τὴ λύση τὴν τελική.

Φυσικὸ λοιπὸν νὰ μὴν περιμένωμε ἀκόμη ἐδῶ μεγάλες ποσοτικὰ ἐπιτυχίες. Ἡ σημασία ὅμως τοῦ κέρδους θὰ κριθῆ προσεχτικὰ ἀπὸ τὴν ἄποψη κυρίως τοῦ ποιοῦ. Γιαυτὸ θὰ ἐξεταστοῦν ἐδῶ στοχαστικώτερα καὶ ποιὲς γενικὲς τάσεις παρουσιάζονται στὸν ἐρευνητὴ καὶ ποιὰ μορφὴ ἀκριβῶς παίρνει ἡ νέα γλῶσσα.

Ἐνῶ γιὰ ὅποιον περιορίζεται νὰ ἐξετάζῃ μονάχα τὴ λογοτεχνία μας, φαίνεται βέβαιο πὼς ἡ δημοτικὴ τῶν δόκιμων συγγραφέων θ' ἁπλωθῆ σιγὰ σιγὰ σὲ ὁλόκληρη τὴ λογοτεχνικὴ χρήση, καὶ ἡ ζύμωση ποὺ παρατήρησα παραπάνω στὴν καθημερινὴ γραφομένη δείχνει γιὰ τὴν ὥρα μιὰ ἀναρχία ποὺ μᾶς κάνει κι ἀμφιβάλλομε, ὄχι τόσο γιὰ τὸ τελικὸ τέρμα ὅσο γιὰ τὸ εἶδος τοῦ δρόμου ποὺ θ' ἀκολουθήσῃ ἐκεῖ ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξη, ἐδῶ, στὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα, ἀρχίζει καὶ μᾶς ξεκαθαρίζεται αὐτὸ καλύτερα, καθὼς

εἶναι καὶ πιὸ συνειδητὴ ἐδῶ στοὺς ἐργάτες της ἡ γλωσσικὴ ἐργασία ποὺ ἔχει γίνει.

Δύο δρόμοι διαγράφονται ἤδη καθαρά, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ κυριαρχήσῃ ἡ ζωντανὴ γλῶσσα. Ὁ ἕνας εἶναι ἡ ἁπλοποίηση τῆς σημερινῆς καθαρευούσας, ὁ ἄλλος ἡ ὅλο καὶ συχνότερη χρήση τῆς δημοτικῆς. Ἂς δοῦμε πρῶτα τί γράφεται σήμερα στὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ πῶς γράφεται.

16. Ἔχομε πρῶτα καὶ κύρια διάφορα περιοδικά, μὲ περιωρισμένη σχετικῶς διαδόση, καθὼς συνήθως τὸ περιοδικὸ στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἢ προγραμματικὰ καὶ ἀποκλειστικά, ἢ μὲ κάποια ἐπιφύλαξη καὶ χωρὶς ἀποκλειστικότητα γράφεται ἡ δημοτική. Στὰ πρῶτα ἀνήκει τὸ πλούσιο σχετικῶς σ' ἐπιστημονικὴ ὕλη Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου (120) καὶ ὁ Νουμᾶς (55), τὸ γνωστὸ φιλολογικὸ καὶ πολιτικακοινωνικὸ φύλλο, τὸ πρῶτο περιοδικὸ στὴ δημοτικὴ ἔπειτα ἀπὸ τὴν «Τέχνη» τοῦ Χατζόπουλου, ποὺ ἀπὸ τὰ 1903 ὕψωσε τὴ σημαία τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ τῆς γλωσσικῆς ὀρθοδοξίας καὶ βοήθησε σημαντικὰ στὰ πρῶτα του ἰδίως χρόνια — θεωρητικὰ καὶ πρακτικά — τὸ ἄπλωμα τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἀπὸ τὸ δεύτερο εἶδος ἔχομε: τὴν «Κριτικὴ καὶ πολησι» (53)· ἡ γλῶσσα μελετημένη πάντα, ἀλλὰ παρουσιάζει κατὰ τὸ συγγραφέα — καὶ εἶναι μόλις τρεῖς τέσσερεις οἱ συνεργάτες της — σημαντικὲς διαφορές[8]· τὰ «Σοσιαλιστικὰ φύλλα» (127), ποὺ ἡ γλῶσσα τους κυμαίνεται μέσα σὲ πλατύτερα ὅρια καὶ εἶναι καὶ λιγώτερο κανονισμένη· τὰ δύο ἀλεξαντρινὰ περιοδικὰ (51,54), ἄνθισμα μεγάλου καὶ πλούσιου ἑλληνικοῦ κέντρου, μὲ μεγαλύτερη ποικιλία συγγραφέων ἀπὸ τ' ἄλλα μας περιοδικὰ φύλλα. Κυριαρχεῖ ἡ προσπάθεια τῆς ζωντανῆς γλώσσας, τῆς λείπει ὅμως συχνά, στὴ σοβαρὴ πεζογραφία ἰδίως, ἡ γραμματική, περισσότερο ἀπ' ὅ τι ἐπιτρέπεται σήμερα σὲ φιλολο-

---

8. Τ' ἀκόλουθα παραδείγματα εἶναι παρμένα ἀπὸ δυὸ διαφορετικὲς μελέτες, γραμμένες καὶ τὶς δυὸ μὲ πολλὴ φροντίδα γιὰ τὴ γλωσσικὴ μορφή, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀρκετὰ διαφορετικὴ θέση στὸ γλωσσικὸ ζήτημα: α) *οὔτε βαθειὲς σκέψεις οὔτε αἰσθήματα τῆς στιγμῆς δὲ φιλοῦνε, συγγενῆδες, ξακολουθητικὲς μὰ παροδικὲς πάντα εὐκαίριστες τοῦ ὀργανισμοῦ μας διάθεσες, ἡ σκέψη τῶ δύο γέρωνε, τὴν καθυπόταξη τοῦ σκεφτικισμοῦ, τῶν ἀμβολιῶνε του, εὐκαριστηση, ἐχτίμηση.* β) *συνθέματα γραμμένα σὲ διάφορες περιστάσεις, ἀπὸ τὴν αἰσθητικότητα ἕως τὸν τρόπο τῆς ὁμιλίας, ἐλεύθερη ἀπὸ κάθε προσωπικὸ πάθος μὲ τὸ περιβάλλον ἐξαιτίας εἴτε παραγωρίσεως εἴτε κτλ., κάθ' ἑαυτὰ μεγάλα πράγματα, τὸ χαμαχτηριστικὸ αἰσθημα τῶν παλιῶν χρόνων.*

γικὸ περιοδικό, καὶ ἡ ἀποτυχία μὲ ὅλες τὶς καλὲς προσπάθειες νὰ βρεθῇ γιὰ κάθε μικροφράσούλα ἀκόμη στὴ σύνταξη ἡ σωστὴ διατύπωση μᾶς κάνει διπλὰ νὰ τιμήσωμε τὴ σχετικὴ ὡριμότητα ποὺ ἔδειξαν ἐδῶ οἱ ἀθηναϊκοὶ φιλολογικοὶ κύκλοι.

Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ περιοδικὰ ἔχομε μελέτες κριτικές, γλωσσικές, παιδαγωγικές, φιλοσοφικές, αἰσθητικές, ὅπου βλέπομε τὴ δημοτικὴ νὰ καταχτᾶ ὅλο καὶ τολμηρότερα τὰ εἴδη τοῦ πεζοῦ λόγου. Ἰχοντά τους ἔχομε καὶ τ' ἀκόλουθα βιβλία καὶ φυλλάδια: τὶς φιλοσοφοκοινωνικὲς μελέτες τῶν ἀλεξαντρινῶν περιοδικῶν, τὰ ἔργα δηλαδὴ τοῦ Ἴδα(88), τοῦ Χρηστουλάκη(119)κ.ἄ., τὶς γλωσσοεκπαιδευτικὲς ἐργασίες τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου (207, 209, 224 - 5), τὶς γραμματολογικὲς μελέτες τοῦ Ζερβοῦ, τοῦ Νιρβάνα καὶ τοῦ Παλαμᾶ ἀπὸ τὴ σειρὰ τῶν διαλέξεων τοῦ Παρνασσοῦ (86,91,98) τὶς κοινωνιστικὲς ἐκδόσεις τῶν «Σοσιαλιστικῶν φύλλων» τοῦ Γιαννιοῦ (72 - 4), μερικὰ ἄρθρα σὲ περιοδικὰ (122, 126 - 7), καὶ ἀκόμη τοῦ Βλαστοῦ (66) καὶ τοῦ Γιανίδη (71) τὰ γλωσσικὰ βιβλία, τοῦ Βαμπακιᾶ τὰ «Διοικητικὰ σημειώματα» (64), τῆς Κας Θεοδωροπούλου τὶς «Μουσικὲς μελέτες» (87), τῆς Κας Δεντρινοῦ τὴν ὁμιλία γιὰ τὸ Μαβίλη (78). Στοῦ Πάλλη τὸ νέο βιβλίο (2) ἔχομε συγκεντρωμένο τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς γλωσσικῆς ἐργασίας ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ ριζοσπαστικώτερους ὀπαδοὺς τῆς νέας γλώσσας, ἐνῶ στοῦ Κογεβίνα τὰ πεζὰ (12) βρίσκομε ἕναν ἀντιπρόσωπο τῆς πολὺ συντηρητικώτερης κερκυραϊκῆς παράδοσης.

17. Βέβαια δὲν εἶναι πολλὰ ὅλα αὐτά, καθὼς δὲν εἶναι σχετικῶς πολὺ περισσότερα καὶ ὅσα πρὶν ἀπ' αὐτὰ βγῆκαν, τὰ γνωστά μας ἔργα τοῦ Ψυχάρη, τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Ἐφταλιώτη καὶ ὅσοι ἄλλοι. Μὰ δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀπαισιοδοξοῦμε. Ἅμα συλλογιστοῦμε πὼς στὰ 1900 ἀκόμη ὁ Παλαμᾶς ὁ ἴδιος δὲν πίστευε πὼς μποροῦσε νὰ καθιερωθῇ ἡ δημοτικὴ στὸ πεζό, καὶ πὼς εἶναι μόλις δέκα χρόνια ποὺ ἄρχισε νὰ τὴ γράφῃ ἔξω ἀπὸ τὴ λογοτεχνία ἕνας πλατύτερος κάπως κύκλος· πὼς ἔξω ἀπὸ τοὺς λογοτέχνες, κυρίως οἱ νέοι ἔνιωσαν τὴν ἀνάγκη νὰ τὴν καλλιεργήσουν, καὶ ὅτι καὶ αὐτοὶ ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀγωγή τους, ἀπὸ τὸ ἔργο τους καὶ ἀπὸ κοινωνικὴ ἀνάγκη σπάνια μποροῦν νὰ μεταχειριστοῦν ἀνεπηρέαστα τὴν ἰδανική τους γλῶσσα· ἂν ἀκόμη συλλογιστοῦμε τὴν ἀπέραντη ἀντίδραση ποὺ ἴσια ἴσια στὰ χρόνια αὐτὰ γέννησε τὸ ἄπλωμα τοῦ δημοτικισμοῦ —

τέσσερεις φορὲς μέσα σὲ δέκα χρόνια εἴχαμε γλωσσικὲς ταραχές — καὶ ἂν ἀκόμη ἐξετάσωμε τί βγῆκε στὸν ἴδιο αὐτὸ καιρὸ στὴν καθαρεύουσα, τότε δὲ θὰ βροῦμε λίγο ὅ τι κατωρθώθηκε ὡς σήμερα. Σημαντικὸ εἶναι γιὰ τὴν ὥρα ὅτι ἡ τέχνη, ἡ δημιουργία καὶ ἡ πρωτοτυπία νοσταλγοῦν τὴ γλῶσσα τὴ δημοτική. Γιὰ νὰ παρουσιαστοῦν σὲ ὁλόκληρη τὴν πεζογραφία πυκνὰ τὰ ἔργα στὴ νέα γλῶσσα, πρέπει, νομίζω, νὰ περάσουν ἀκόμη ἀρκετὰ χρόνια, ὡσότου νὰ ξεθυμάνῃ ἡ παλιὰ ἀντιδραστικὴ ἀτμοσφαῖρα — καὶ μόνο μιὰ νέα γενεὰ ἔπειτα ἀπὸ εἴκοσι τριάντα χρόνια θὰ δῇ τὴ δημοτικὴ κυριαρχη, καὶ θὰ τῆς δώσῃ, νὰ πῶ ἔτσι, τὴν τελειωτική της μορφή.

Στὸ μεταξὺ ὅμως χρειάζεται σύντονη ἐργασία γιὰ νὰ μορφωθῇ αὐτὴ ἡ γλῶσσα. Καὶ γιαυτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ δοῦμε ἀναλυτικώτερα τὰ ζητήματα ποὺ τόσο καθαρὰ μᾶς παρουσιάζει ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξη τῶν τελευταίων χρόνων.

18. Ἡ μόρφωση κοινῆς ἐθνικῆς γραφομένης εἶναι, κι᾽ ἐξεταστῇ ἀπὸ τὴ στενὰ γλωσσικὴ ἄποψη, φαινόμενο πολύπλοκο καὶ καρπὸς ὥριμος πολλῆς ἐργασίας.

Ἡ γλῶσσα ποὺ μιλεῖ ἕνας λαὸς ἔχει πάντοτε, μὲ ὅλους της τοὺς νόμους, κάτι ρευστὸ καὶ παρουσιάζει σάλο καὶ ποικιλία. Ἀλλάζει ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό, ἀλλάζει ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεά, ἀλλάζει ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ποὺ δέχεται ἀπὸ τὶς ξένες γλῶσσες καὶ ἀπὸ τὰ βιβλία. Ἕνα πολιτισμένο ἔθνος χρειάζεται κάτι πιὸ στερεὸ καὶ μόνιμο: πρέπει νὰ μορφώσῃ τὴ γλῶσσα του ὥστε νὰ δημιουργηθῇ ἕνας ἀπόλυτος κοινὸς τύπος ποὺ θὰ τὸν μαθαίνῃ ὅποιος «μάθῃ γράμματα», ποὺ θὰ τὸν χρησιμοποιοῦν γράφοντας ὅλοι παντοῦ καὶ πάντοτε, καὶ ποὺ θὰ τὸν ἀκολουθοῦν ἅμα μιλοῦν τουλάχιστον οἱ «μορφωμένοι», σὰν κανόνα καὶ σὰν ἰδανικό. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ πρέπει ἡ γλῶσσα ποὺ γράφεται νὰ δείξῃ τὴν ὡριμότητά της σὲ τρία θεμελιακὰ κεφάλαια:

Ἀπὸ τὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα δὲ θὰ κρατήσῃ πιὰ ὅ τι καταστάλαξε στὴν κοινὴ γλῶσσα καὶ πῆρε γενικὸ ἐθνικὸ χαραχτῆρα, καὶ ἀκόμη ὅ τι, καθὼς ὄμορφα παρατηρεῖ ὁ Κογεβίνας στὸ νεόβγαλτο ἔργο του, «ἠμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ἀνωτέρους σκοπούς, καθὼς εἶναι ὁ πλουτισμὸς τῆς γλώσσας κι ἡ τελειοποίησις τῆς ἐκφράσεως».

Ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν βιβλίων, ἀπὸ τὴν παράδοση, θὰ κρατήσῃ ὅ τι εἶναι ἀπαραίτητο, ζωντανὸ καὶ ἀληθινὰ χρήσιμο. Δὲ θὰ

θυσιαστῆ δέβαια ἡ ἔκφραση σ' ἕνα ψυχρὸ ἰδανικὸ μὲ ἀνέφικτη χημικὴ καθαρότητα, μὰ καὶ δὲ θὰ διατηρηθῆ ἡ παράδοση τύπων ξερῶν ποὺ ἀπόμειναν χωρὶς ζωή.

Κοντὰ σ' αὐτὰ μιὰ κοινωνία σύγχρονη, καθὼς ἡ δική μας, μὲ ἕναν πολιτισμό, ὰς εἶναι καὶ ἁπλαστο κι ἀχρωμάτιστο, καὶ μὲ κάποια κοινωνικὴ ὑφή, χρειάζεται, ἀκριβῶς γιὰ νὰ προκόψη στὴν κοινωνικὴ κι ἐκπολιτιστική της ἐξέλιξη, νὰ εἶναι ἡ γλῶσσα της ἀρκετὰ σύγχρονη καὶ εὐρωπαϊκή, ἱκανὴ νὰ ἐκφράσῃ ὁλόκληρη τὴ σύγχρονη πνευματικὴ ζωή.

Τί κατωρθώθηκε ἀπ' μᾶς ἀπὸ αὐτά, ἔπειτα ἀπὸ τὶς προσπάθειες τῶν τελευταίων χρόνων;

19. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο, τὸν καθαρισμὸ τῆς κοινῆς γλώσσας ἀπὸ τὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα, ποτὲ δὲν ἦταν οἱ δυσκολίες ποὺ βρῆκε ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση πολὺ μεγάλες, καὶ μόνο μιὰ τυφλὴ πολεμικὴ ἀντίδρασης πεισματάρικης μποροῦσε νὰ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ αἰώνιο ἐπιχείρημα «ποιὰ γλῶσσα θὰ πρωτοδιαλέξωμε;» Ὄχι πὼς λείπει—δόξα τῷ Θεῷ—ἀπὸ τὴν πατρίδα μας ὁ πλοῦτος τῆς διαλεκτικῆς ποικιλίας· ὄχι πὼς τὸ λεξιλόγιον ἑνὸς χωρικοῦ ἀπὸ τ' Ἄγραφα, κι ἑνὸς ἄλλου ἀπὸ τὴ Μάνη κι ἑνὸς τρίτου ἀπὸ τὴν Κάρπαθο δὲ δείχνουν σημαντικὲς διαφορές, καὶ πὼς ἀκόμη καὶ στὸ τυπικὸ δὲ θὰ βροῦμε παραλλαγές—κάποτε καὶ στὴ σύνταξη. Μὰ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα παρουσιάζει ὄχι βέβαια λιγώτερο ἀπ' ἄλλου, ὅσο πλησιάζομε ἀπὸ τ' ἀπόμερα χωριὰ πρὸς τὰ κέντρα, μικρὰ καὶ μεγαλύτερα, ἀδιαφιλονίκητη ἑνότητα, ὄχι μόνο συνταχτικὴ καὶ μορφολογική, μὰ ὡς σ' ἕνα μεγάλο μέρος καὶ φωνητικὴ καὶ λεξιλογική. Ἡ κοινὴ γλῶσσα ποὺ μιλοῦμε—ποὺ δὲ βγῆκε βέβαια οὔτε ἀπὸ τὸ σχολεῖο οὔτε ἀπὸ τὴν ἐπίσημη γλῶσσα—ἔχει ἕναν κοινὸ κι ἐνιαῖο τύπο, καὶ αὐτὸς εὔκολα δίνει τὰ περισσότερα στοιχεῖα στὴ γλῶσσα ποὺ γράφομε. Γιαυτὸ παρουσιάζουν τόσες λίγες διαφορὲς μεταξύ τους ὁ Ψιλάρας—μόλα του τὰ ἠπειρώτικα—ὁ Σολωμός, μὲ τοὺς λίγους ἰδιωματισμούς του, ὁ Κωστανταῆς καὶ οἱ ἄλλοι ὅσοι πρωτόγραψαν, χωρὶς καμιὰ σχεδὸν παράδοση, τὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ τόπου των καὶ τῆς ἐποχῆς τους. Γιαυτὸ καὶ βρίσκομε στὰ ἔργα τῶν σημερινῶν, τοῦ Βλαχογιάννη, τοῦ Νιρβάνα, τοῦ Χατζόπουλου καὶ τῶν ἄλλων—δὲ μιλῶ ἐδῶ γιὰ καθαρὰ ποιητικὰ ἔργα—τέτοια ἑνότητα στοὺς γλωσσικοὺς τύπους. Μὲ τὸ ν' ἀντιπροσωπεύεται στὴ νέα μας φιλολογία τόσο πλούσια ἡ

Ρούμελη, φαντάζομαι πὼς κάτι θάμεινε ἀπὸ τὴν ἀρρενωπὴ γλῶσσα τῶν ἑλληνικῶν βουνῶν καὶ στὴ νέα μας λογοτεχνικὴ γλῶσσα, καὶ τὸ ἀξίζει. Θὰ ἔπρεπε νὰ μελετηθῆ αὐτὸ μιὰ μέρα. Ἂν ὅμως πρὸ δέκα καὶ δεκαπέντε χρόνων ξέφυγαν ἀπὸ τοὺς πρωτόπειρους τῆς δημοτικῆς μερικοὶ ἰδιωματισμοί, ἡ ἀρχὴ τοῦ Ψυχάρη—τὰ κοινά!—πάντα κυβερνοῦσε, καὶ πρέπει ἀλήθεια νὰ πάῃ κανεὶς γυρεύοντας γιὰ νὰ ξετρυπώσῃ σήμερα στοιχεῖα διαλεχτικά, τέτοια ποὺ μὲ τὸ δίκιο θὰ καταδικάσῃ τὴ χρήση τους.

Ἀκόμη καὶ στῶν Κερκυραίων τὰ ἔργα, ποὺ μὲ κάποιο φιλόδοξο ἀκκισμὸ προσπαθοῦν νὰ συγκεράσουν μὲ τὴν ξεχωριστή τους ἑφτανησιώτικη παράδοση τὴν ἐξέλιξη ποὺ πῆρε ἡ γλῶσσα στὴν πρωτεύουσα, λίγοι εἶναι οἱ τύποι οἱ ἰδιωματικοὶ ποὺ θὰ ξενίσουν ἕναν Ἀθηναῖο ἀναγνώστη. Ἔτσι λ. χ. στῆς Κας Δεντρινοῦ τὴ μικρὴ μελέτη γιὰ τὸ Μαϊλη (78) διαβάζω τὸ *ἐμπόρειε, νὰ συλλογιῶνται, ἤτουν, ἐσεβότουν, ἀγωνιζότουν*. Καὶ ὰς παρατηρηθῆ καὶ τοῦτο: ὅτι ὁ δημοτικισμὸς δὲν ἔχει ἀναπόφευχτη συνέπεια τὴ χρήση καὶ κατάχρηση τῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων· ἴσια ἴσια στὴ σχολὴ τοῦ Πολυλᾶ βρίσκομε ἰδιωματισμούς, κι ὡστόσο γλῶσσα πολὺ συντηρητικώτερη ἀπὸ τὴν κοινὴ δημοτικὴ ποὺ καθιερώνομε ἐμεῖς σήμερα.

Μένει ὅμως πάντα ἡ διάλεχτος, καθὼς εἶπε ὁ Goethe, τὸ στοιχεῖο ἀπ' ὅπου ἡ ψυχὴ ἀντλεῖ τὴν ἀναπνοή της, καὶ μὲ τὸ νὰ εἶναι ἡ γέα μιᾶς γραφομένη τόσο κοντὰ στὴ ζωὴ τῶν ἰδιωμάτων ἔχει τὸ μοναδικὸ χάρισμα ν' ἀντλῆ κάθε τόσο ἀπὸ τὴν ἀστείρευτη πηγή τους καὶ νὰ πλουτίζεται μὲ λέξεις κι ἐκφράσεις, ποὺ δύσκολα—κιὰν ἀκόμη τὸ ἀποφάσιζε—θὰ τὶς δέχουνταν ἡ καθαρεύουσα. Ὅταν μάλιστα ἀναδειχτῆ σ' ἕνα ἔθνος μιὰ κοινὴ γλῶσσα καὶ ξεπέσουν ἔτσι τὰ ἰδιώματά του καὶ περιοριστῆ ἡ χρήση τους, κάποια θέση θὰ τοὺς διατηρηθῆ ὡστόσο πάντα στὴ λογοτεχνία. Γιὰ μᾶς δὲν ἦρθε ἀκόμη ὁ καιρὸς γι' αὐτό. Πρόδρομος τέτοιων ἔργων εἶναι καὶ τοῦ Χατζοπούλου ἡ «Ἀγάπη στὸ χωριὸ» (1910), ὅπου ἡ δημοτικὴ στὴ διήγηση τόσο καλὰ συνταιριάζεται μὲ τὰ ρουμελιώτικα τοῦ διαλόγου. Κερκυραϊκὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα βρίσκομε στοῦ Θεοτόκη τὸ τελευταῖο βιβλίο (6), ἐνῶ ἕνας ἑλληνόγλωσσος Ἰταλὸς μᾶς ἔδωσε τὸν «Κόρακα» τοῦ Edgar Poe μεταφρασμένο στὴν ἑλληνικὴ διάλεχτο τῆς ἰταλικῆς του πατρίδας (27α), γιὰ νὰ πιστοποιήσῃ, καθὼς λέει, πὼς οὔτε «χαλασμένη» εἶναι, οὔτε «ἀνίκανη νὰ ἐκφράσῃ ἔννοιες ψηλές».

20. Ἂν μὲ τόση εὐκολία ξεκαθαρίστηκε ὁ κοινὸς δημοτικὸς τύπος, δὲν ἦταν ὅμοια εὔκολο νὰ νικηθοῦν οἱ δυσκολίες ποὺ μᾶς ἑτοίμασε ἡ ἐπίδραση τῆς καθαρεύουσας. Ἀκόμη, μέσα στὰ ὅρια τῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν θεμάτων ποὺ συνηθίζει ἦταν κάπως εὐκολώτερο νὰ παραμεριστῆ μιὰ ἐπήρεια ποὺ δὲν ἦταν βαθειά. Ἀλλὰ στὴ γλῶσσα τῆς μὴ λογοτεχνικῆς πεζογραφίας καὶ μάλιστα τῆς ἐπιστημονικῆς, ἐνῶ τὸ λεξιλόγιο παραφορτωμένο ἀπὸ λόγια στοιχεῖα σπανιώτατα μποροῦσε νὰ ξαφνίση μὲ ἰδιωματισμούς, ἴσια ἴσια παρουσίαζε ἐδῶ ἡ παλιὰ γραφομένη, ἡ καθαρεύουσα, τόσο βαθειὰ ἀντίθεση μὲ τὴ λαϊκή μας γλῶσσα, καὶ στὸ τυπικὸ καὶ στὴ σύνταξη, καὶ στὶς λέξεις καὶ στὴ φωνητική τους, ὥστε ἦταν ἀληθινὰ πολὺ δύσκολο νὰ γραφῆ ἡ δημοτικὴ μὲ τὴ θεωρητική της καθαρότητα.

Πρέπει νὰ συλλογιστοῦμε πὼς ἡ γλῶσσα ποὺ γιὰ δύο χιλιάδες σχεδὸν χρόνια εἶχε μεινει περιφρονημένη ἀπὸ τὸ ἔθνος καὶ δὲ χρησιμοποιήθηκε συστηματικὰ καὶ μὲ κάποια παράδοση γιὰ νὰ ἐκφράση τὴ σκέψη του· ἡ γλῶσσα ποὺ τὰ τελευταῖα ἑκατὸν πενήντα χρόνια τοῦ ἐθνικοῦ ξαναγεννημοῦ πολεμήθηκε ἀπὸ τὸ κράτος, τὴν παιδεία του καὶ τὴν ἐπιστήμη· ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτὴ σήμερα ὑψώνεται καὶ ζητοῦμε νὰ τὴν κατασταστήσωμε ἐθνικὴ γραφομένη.

Δὲν εἶναι λέξη κούφια αὐτὸ τὸ *ὑψώνεται*. Ὄχι μόνο ὑψώνεται ἡ γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ἅμα σ' αὐτὴν ἐκφράζεται ὁ ποιητὴς ποὺ ἔκλεισε στὴν ψυχή του τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο, μὰ ὑψώνεται καὶ πλαταίνουν τὰ σύνορά της καὶ βαθαίνει ἡ σκέψη της, καὶ γίνεται συνθετώτερη καὶ πολυπλοκώτερη ἡ διατύπωσή της τὴ στιγμὴ ποὺ ἀφήνοντας τὸ ποιητικὸ ἐπίπεδο ἔρχεται νὰ γίνη καθολικὸ ὄργανο τῆς ἐθνικῆς ζωῆς. Τότε θὰ μᾶς φανερώση ἡ γλῶσσα τὴν ἐπάρκεια ποὺ ἔχει γιὰ ἕνα τέτοιο σκοπό.

Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἔχει ὁ καθένας μας πρόχειρη τὴ συγγραφικὴ ἢ τὴν ἀναγνωστική του πεῖρα. Μᾶς παρουσιάζονται μέσα στὴ δημοτικὴ λέξεις λόγιες ἀπαραίτητες ποὺ δὲ συμμορφώνονται μὲ τὴ φωνητική της—λ. χ., γιὰ νὰ περιοριστῶ μόνο σὲ μία λέξη μὲ τὰ παράγωγά της: *ὀπτικός, ὀπτική, ὕποπτος, συνοπτικός, ἐποπτικός, ἐποπτεία, προοπτική* (γιὰ τὸ *ὑποπτεύομαι, ἀνύποπτος* ἔχομε τὸ *ὑποψιάζομαι, ἀνυποψίαστος*) — ἢ ποὺ δὲν μποροῦν ν' ἀκολουθήσουν τὸ τυπικὸ τῆς δημοτικῆς· ἔτσι τύποι καθὼς *ἐκκρεμές, γεγονός, ὄν, ἐνδιαφέρον, τοῦ συστήματος, τῆς μεθόδου, τῶν σχέσεων*· καὶ στὴ

σύνταξη μᾶς σταματᾶ μιὰ λιτότητα στὴ φράση μὲ τὸ παραπάνω πενιχρὴ καὶ στενόχωρη, ἅμα εἶναι νὰ ἐκφραστοῦν χωρὶς καθαρεύουσα συνθετώτερες σκέψεις.

Ἡ πρώτη σκέψη ἦταν νὰ κανονιστοῦν μὲ τὴ βία ὅσα δὲν ἀφωμοιώνουνταν ἢ νὰ πάρουν τὴ θέση τους λέξεις δημοτικώτερες, ἢ καινούριες δημοτικοφανέστερες—καὶ ἀπάνω ἀπ' ὅλα ἡ συμβουλή: σκέψου ὅσο πιὸ μπορεῖς ἁπλὰ ἑλληνικά, συλλογίσου *ρωμαίικα*, καὶ θὰ πετύχης τότε καὶ τὴ γλωσσικὴ καθαρότητα.

Στὴν ἀρχὴ δοκιμάστηκε μὲ περισσότερη πίστη τὸ σύστημα αὐτό, ἀργότερα ὅμως καὶ σιγὰ σιγά, ὅσο πλουσιώτερους καρποὺς ἔφερνε τοῦ Ψυχάρη ἡ κεντρικὴ διδασκαλία καὶ ἁπλώνουνταν ἡ χρήση τῆς νέας γλώσσας ὡς τὴν ἐπιστήμη, πυκνὲς γραμματικὲς δυσκολίες σὰν τὶς παραπάνω ἔδειξαν τὸ ἰδανικὸ τῆς καθαρῆς δημοτικῆς σὰν ἀνεφάρμοστο καὶ πειστήκαμε πὼς ἡ γλῶσσα ποὺ σήμερα καλλιεργοῦμε δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη παντοῦ, ἰδίως στὴ φωνητική, τὴν καθαρότητα ποὺ τῆς ὠνειρεύτηκαν ὅσοι πρῶτοι ἀγωνίστηκαν νὰ τὴν καθιερώσουν.

Ἔτσι μαζὶ μὲ τὴν προσπάθεια νὰ κανονιστῆ καὶ νὰ καθιερωθῆ ἡ νέα γραφομένη βλέπομε συνήθως παράλληλα, συνειδητὴ ἢ ἀσυνείδητη, τὴν ἀδυναμία νὰ ἐφαρμοστοῦν ὅλοι οἱ κανόνες τῆς καθαρῆς λαϊκῆς γλώσσας, καὶ συγχρόνως τὴ διαμόρφωση σιγὰ σιγὰ ἑνὸς δημοτικοῦ τύπου, περισσότερο ἐναρμονισμένου μὲ τὴ γλωσσικὴ καὶ τὴ γλωσσικοκοινωνική μας συνείδηση. Αὐτὸς παρουσιάζει τὴ γραμματική του κι ἔξω ἀπὸ τοὺς γνώριμούς μας ὡς τώρα κανόνες, κι ἔτσι χάνεται τὸ φόβητρο γιὰ κείνους ποὺ δίσταζαν ἀνάμεσα στὴ γλωσσικὴ ἀναρχία καὶ τὴ στενόκαρδη ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τῆς ἀκαλλιέργητης λαϊκῆς γλώσσας.

21. Ἅμα μελετήσωμε τὴν ἐξέλιξη τῶν τελευταίων χρόνων καὶ συγκρίνομε τὴ δημοτικὴ τῶν νεώτερων ἔργων πρὸς τὴ γλῶσσα τῶν πρώτων χρόνων τοῦ δημοτικισμοῦ, βλέπομε ἀρκετὰ καθαρά, ἀπάνω ἀπ' ὅλες τὶς ἀτομικὲς κάποτε μικροδιαφορές, νὰ συγκλίνουν οἱ διάφορες τάσεις σ' ἕνα ρεῦμα: Ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιο δὲν ἔχουν ἀκόμη παντοῦ ἐπικρατήσει ἑνιαῖοι τύποι, ἐδῶ καὶ κεῖ μάλιστα φαίνεται πὼς θὰ παραμείνουν διπλὲς λέξεις [9], μὲ διαφορετικὴ κάποτε ἀπόχρωση στὴ σημασία, ἐνῶ ἀλλοῦ ἀπαρχαιώθηκαν οἱ δημοτι-

9. Ἔτσι γιὰ παράδειγμα: *δουλειά — ἐργασία, δουλεύω — ἐργάζομαι, ἀκρογιάλι ἀκρογιαλιὰ γιαλός — παραλία, ἐκκλησιά — ἐκκλησία, περήφανος — ὑπερήφανος, μύγδαλο — ἀμύγδαλο.*

κὲς λέξεις, κυρίως ἅμα εἶχαν σχέση μὲ τὴν παλιὰ κοινωνικὴ καὶ κρατικὴ ζωὴ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας [10]. Ἀλλὰ οἱ νεολογισμοὶ εἶναι πιὰ μετρημένοι καὶ ἡ δημιουργία νέων λέξεων στὰ πεζά, ὅπου πρόκειται ν' ἀντικαταστήσουν παλιότερες, γίνεται σὲ μικρότερο βαθμὸ ἀπὸ πρῶτα. Βέβαια μένει δικαίωμα ἀναφαίρετο γιὰ τὸ συγγραφέα νὰ μεταχειριστῆ νέες λέξεις, τὸ παράδειγμα ὡστόσο τῆς ἀγγλικῆς σχολῆς μὲ εἰσηγητὴ τὸν Πάλλη, ποὺ βρῆκε καὶ τελευταῖα θερμὸ συνήγορο ἕναν Οὔγκρο καθηγητή (86), δὲν ἔχει ἀπηχήσει. Vestigia terrent. Ὅσο κιὰν εἶναι μεγάλη ἡ ἀνάγκη γιὰ φωνητικὴ καὶ τυπικὸ καθαρώτερα, ὅσο θερμὴ κιὰν ἦταν ἡ ἐπιθυμία νὰ εἶναι ὁμοειδέστερη καὶ λαϊκώτερη ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ποὺ πρωτογράφεται σήμερα, τὸ σχέδιο τοῦ Πάλλη εἶχε παραγνωρίσει στὸ ζήτημα αὐτὸ τὴ δύναμη ποὺ κρύβει ἡ παράδοση, καὶ ἡ συστηματικὴ ἀνακαίνιση τῶν ἐπιστημονικῶν τεχνικῶν ὅρων δείχτηκε γιὰ μᾶς σήμερα, καθὼς παρατήρησα καὶ ἄλλοτε (120 : π.205.284), πρόωρη, κάποτε καὶ ἐπικίνδυνη. Ἄφησε ποὺ σὲ βιβλία γιὰ τὰ σημερινὰ παιδιὰ χάνει καὶ τὴ σκοπιμότητά της, ὅσο διατηρεῖ ἡ σχολικὴ γλῶσσα τοὺς παλιοὺς ὅρους. Ἀκόμη καὶ ὁ Βλαστὸς ποὺ εἶχε συνεχίσει στὴ φυσική του (1912) τὸ σύστημα τοῦ Πάλλη, φάνηκε στὸ τελευταῖο του ἔργο (61) σὰ ν' ἄλλαξε γνώμη [11]. Μένει ὡστόσο νὰ μελετηθῆ ὅπως τῆς ἀξίζει ἡ ἑλληνιστικὴ αὐτὴ ἐργασία ποὺ ἄκουσε καὶ τόσες ἄδικες εἰρωνεῖες, καὶ περιμένω πάντα τὴ μονογραφία ποὺ θὰ μᾶς δείξῃ σὲ ποιὰ ὅρια εἶναι ὅλοι αὐτοὶ οἱ νεολογισμοὶ θεωρητικὰ σωστοὶ καὶ ἴδιος γιὰ τὸ μέλλον πρακτικὰ χρήσιμοι. Μιλῶ πάντα γιὰ τοὺς νεολογισμοὺς στὰ πεζὰ καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα, γιατὶ στὴ λογοτεχνία δὲ θὰ ἀρνηθοῦμε βέβαια τὸ δικαίωμα αὐτὸ στὸ συγγραφέα, προπάντων ἅμα ἔχει γλῶσσα τόσο πλαστικὴ καὶ τόσο πλούσια στὶς συνθέσεις καθὼς ἡ δική μας.

22. Εἴδαμε πὼς δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀποφύγωμε διάφορες λόγιες

10. Πβ. *φτερᾶς, ἀραμπᾶς, σιχάνω* (χαρτονόμισμα), *σταβλίς* (δίκη) κτλ., *μαΐστορος* (ὑπουργός), *ἀβοκάτος* (δικηγόρος), *δρατσάλες* (ἀξιωματικός), *σιμπάτες* (λοχίας), *κομπανάλε* (κακουργιοδικεῖον) κτλ.

11. Σημειώνω μοναδικὸ κροῦσμα ἀπὸ τὴ φιλολογία τῶν τελευταίων χρόνων τὸ βιβλίο τοῦ Βαμπακᾶ (64), ποὺ ὡστόσο παρουσιάζει μιὰ καλοσυνείδητη γλωσσικὴ προσπάθεια. Κοντὰ σὲ ἀρκετοὺς καλοὺς νεολογισμοὺς ἔχει καὶ λέξεις καθὼς: *τοπογραφικοί, συναθροιστικά, ἀπολουθιστικὰ* (=ἀκολούθως), *λογαριαί, νὰ προχωρέσῃ ἀκόμα ἡ ἄμαξα τῆς λαγκάδιας τεμπεσίῃς δρόμῃς.*

λέξεις· ὅμοια δύσκολη εἶναι συχνὰ ἡ φωνητική τους ἀφομοίωση σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς. Γιαυτὸ ἐλέπομε στὴ γλῶσσα τῶν ἐπιστημονικῶν, κριτικῶν καὶ ἄλλων διατριβῶν ἀρκετοὺς *διασκελισμούς*, πολὺ περισσότερους παρὰ στὴ δημοτικὴ τῆς λογοτεχνίας. Ἀκόμη καὶ στὸ τυπικὸ παρουσιάζονται ἐδῶ τολμηρότερα, σχεδὸν συστηματικά, μερικοὶ λόγιοι τύποι. Τὴν εἰκόνα αὐτὴ παρουσιάζουν ὅλες σχεδὸν οἱ μελέτες ποὺ εἴδαμε παραπάνω, ὄχι μόνο ἐκεῖ ὅπου τυχαίνει νὰ συμφωνοῦν, μὰ καὶ κεῖ ἀκόμη, ὅπου ἡ χρήση ποὺ κάποτε κάνουν μερικῶν δημοτικώτερων τύπων δείχνεται ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ γλωσσικό μας αἴσθημα (§ 16) [12]. Τὰ ὅρια τους στε-

12. Σημειώνω ἐδῶ μερικὰ παραδείγματα, καθὼς ἔκαμα παραπάνω μὲ τὴ λογοτεχνία, ἀπὸ κείνους ποὺ μεταχειρίζονται στὰ πεζά τους τὴ δημοτική.:

Ἀποστολάκης (53: 1.225)· φωνητική: *ὀπτιμιστής, ἀνακαλύπτει, ἀνατση — ἄνθρωπος, ἀρθίζει — πένθιμος, ἐνθουσιασμός, ἀνθαρρυντικά — αὐσημός* — τυπικό: *παρών, γεγονός* (μὰ καὶ *μέλλω, διαφέρω*) *γεγονάτα.*

Βλαχογιάννης (68)· φωνητική: *λεπτομέρειες, ἀνάπτυξη, ὀπτικὴ τηλεγραφία — μαθές, μαθητοί* — (*ἐλεύτερο — ἐχτρικούς*) — *εὐχάριστα νέα — σχέδιο, ἄοχετος* — (*πνέμα*) — *διαλεγμένοι — ἄνθρωποι — οἱ ἐνδιαφερόμενοι, κίνδυνο — σύμφωνα μέ, (συμφέρο, συμφωνημένα σημάδια)* + *ἂν δέν — Ναύπλιο — αὐστηρὴ διαταγή, ἔγγραφα.* Καὶ ἀκόμη, κοντὰ στὸ *ταχτικό, χαραχτῆρα: ἔκτακτο, ταχτικὰ κι ἔκτακτα.*

Λαμπροῦζος (122 : 1.188)· φωνητική: *γραπτός — προσθέσωμε, ἀλαθανθοῦμε — φιλελευθέρων, αὐθέκαστο, αὐθυναρξία, ἐλευθερία — σχολεῖο, σχολειὸς, ἀκριβέστερο, σχεδόν, σχετική, νομοσχέδια — πραγματικότητα, πραγματικά, πραγματοποιηθῆ — πνεύματα, ρεῦμα, πνευματικός — ἐκπαίδευση — ἀνθρωπινός, ἀνυφαρθοῦν — κινδυνεύω, κίνδυνος — συμφωνῶ, σύμφωνα, σύγχρονες — τῶν σχολείων, τῶν λογάδων, πολλῶν βιβλίων — ἐμπνευσμένα* — τυπικό: *ἐκπαιδεύσεως, κυβερνήσεως, μορφώσεως, παραδόσεως, τάξεως — ἀκριβείας, ἀκρίβειας, διατάξεις, ἐκθλίψεις, ἐπιδράσεις, ἐκθέσεις, κατατακτήριες, τάξεις, τάξεις — ἀντάσεως, πραγματικότητας — μεθόδου — ζητήματος — ἀποχειρώδης.*

Ἴδας (84)· φωνητική: *λεπτότητα, γλύτσες* — *προσθῆκες, μισθούς, αἰσθητική, αἰσθαντικές, αἴσθημα — αὐθυναρξία, κοντόφθαλμη* (μὰ *ἐλευτερωθῆ*) *— κύκλοτερημένη — σχηματισμός, σχετική, σχέδιο, σχολαστικισμός* (μὰ *πάσκιζε, ἀσκημιά*) *— ρεύματα — ἠμερολλεκτικὸν — ἐνθουσιάζει, καταπραϋνθῆ — συμβούλευε, συμβιβασμός, συμβιβαστικοί, σύνθυασμός, ἐνδιάμεσος, ἐνδιαφέρω (συνεδένει), σύμφωνα, ἀπύρφορο, συμφέρῳ, σύγχρονη — ἂν δέ, γειτονικῶν αὐτά, ἀγοπλατηκαργιὰ λογιῶν λογιῶν — ἐκατομμύρια, ἐκπληρώση — τυπικό: περίσταπος, θέσες — ἠμερολλέκτικον, μάθησης, ἐθνικήτων, μέλλον, ἐνδιαφέρῳ, συμφέρῳ — εἰλικρινώτεροι.*

Παλαμᾶς (98)· φωνητική: *ἀνάπτυξη, ἀγαπτύσσει, ἀντιληπτή, λεπτομέρειες, λεπτολογημένα, λεπτότητα, λεπτή, διασκέπτεται, Ἐκτύλοφη — αἰσθητική, καλλιαθητικὴ ἀπόλαυση, εὐαισθησία, προσθέτει, αἴσθημα, συναισθήματα, αἰσθαντικῆς, αἰσθανθῶ* (μὰ καὶ *αἰσταυθοῦμε*), *μισθός — σχεδόν, σχετική, σχήματα, σχῆμα, μασχοβολισμένο, σχολὴ (σκολειό), ἐλεύθερα (ζηλοφτονοῦν)* —

νεύουν μὰ γιὰ νὰ πάρουν καὶ πιὸ ὡρισμένη μορφή, στὶς διάφορες ἐκδόσεις τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου.

Ἡ ἐργασία τοῦ σωματείου αὐτοῦ ἔχει κι᾽ κάποια γενικώτερη σημασία, γιατὶ ἡ ποικιλία τῶν ἄρθρων τοῦ περιοδικοῦ του ἔδωσε εὐκαιρία νὰ μελετηθῇ ἡ ἐπάρκεια τῆς δημοτικῆς σὲ ὕρια κάπως πλατύτερα ἀπὸ τὰ συνηθισμένα, γιατὶ μᾶς παρουσιάζει ἕνα κίνημα ὁμαδικό, ἀπὸ ἀνθρώπους φωτισμένους ἐξαρχῆς βαθύτατα γιὰ τὴ σημασία τοῦ δημοτικισμοῦ, μὰ καὶ καλεσμένους νὰ δοκιμάσουν στὴ ζωὴ τῆς θεωρητικῆς ἀλήθειας τοὺς καρπούς, καὶ ἀκόμη γιὰ τὴν

θαυμαστής, θαυμαστά, θαυμασμὸς (θάμα) — *(ἔκπαρξ), ἀπόλαυση* — *δηλώνω, ἔκθεση, ἔκθετη* — *ἄνθρωπος, ἄνθισμα* — *ἐνθουσιαστικά, σύνθημα, συνθηκολογεῖ, σύνθεση, σύνθεσε* — *συμβολίζει, σύμφωνα, συμφωνημένα, συμφωνικὸ τραγούδι* — *συνδρομή, πενδαρίζει, κινδυνεύουν (θὰ κινδύνευε)* — *νὰ τὴ λαχταρᾷ, τόνε γιόρισε, κι ἃ δὲν ἔφερε,, τόπων σὰν ξένων, ἐῶν ποιητῶν μιά, μεγάλων συμπαθητικώτερος* — *ἐκφράζει, ἔκφραση, ἀνέκφραστη, ἐκστατική* — *τυπικό: ποιητές* — *ὁρίζοντες* — *γεγονότα* — *διηγιέται.*

Τριανταφυλλίδης (120 : 5.19)· φωνητική: *αἴσθημα, αἰσθητήρια, αἰσθητικός, συναισθηματικά* — *αὐθαίρετη, ἄρθρωνος, ἀθάγγιχη γλῶσσα* — *ἀργόσχολος, ἀποσχίζεται, ἀποσχίστηκε, σχετίζεται, ἀνοχετίζεται, σχήματα, σχετικοί, σχολή, σχεδόν, σχέση* — *θαῦμα, πνευματικός, ἀπαγορευμένες* — *ἄνθρωποι, ἀνθρώπινη, ἀνθρωπισμός* — *συνθετώτερη, πολυσύνθετη* — *σύμβολο, συμβολικός, ἀσυμβίβαστος, συμβίωση, συνδέονν, σύμφωνα, σύγχρονα* — *ἂν γεννήθηκε, ἅταν σιγά, τῶν χεριῶν, τῶν μωρῶν, τὸν γεννοῦσαν, σ᾽ αὐτὴν βρίσκεται* — *συμπτώματα, συμπτωματικά* — *ἐκδήλωση, ἐκδηλώνεται, ἐκδότη, ἔκφραση, ἐκφράζει, ἐκμεταλλευτῆ* — *τυπικό: ἄρνηση κάθε ἐξήγησης, ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης, τὸ περιεχόμενο τῆς σκέψης μας, προϊόντα μακρᾶς ἐξέλιξης, χωρὶς τὸ σκοπὸ τῆς ἀνακοίνωσής, τὸ περιεχόμενο τῆς συνείδησης, τῆς ψυχοανάλυσης* — *λέξεις, καταστάσεις, ἀξιώσεῖς, ἐπιφυλάξεις, ἀντιρρήσεις, καταστάσεις, παραστάσεις, δυνάμεις φωνητικές, ψυχολογικὲς προϋποθέσεις, ψυχονευρώσεις, ἐντυπώσεις, ἀπαιτήσεις, ἀντιθέσεις, συγκρούσεις, ἐκφράσεις, καταλήξεις, πρωτάσεις, ἀπόψεις* — *ἐξέλιξη τῶν ἐκφραστικῶν κινήσεων, ἐντυπώσεων, τὰ συμπτώματα τῶν νευρώσεων, στοιχεῖα τῶν παραστάσεων* — *δευτερεύοντες τόνοι* — *αὐτόματος* — *προϊόντα* — *τῆς μεθόδου* — *προηγεῖται· δικαιολογεῖται.*

Χατζόπουλος (122 : 1.183)· φωνητική: *καταλάβουμε, ἀνάπτυξη* — *αἰσθάνεται, προαισθαντικό, διαισθαντικά* — *ἐλεύθερη, ἀπελευθερωτικά* — *ἐχθρός* — *καυχηθῆ* — *σχεδόν, ἰσχυρές, σχηματισμένος, σχολαστικισμός, ἐνίσχυση* — *θαυμαστό, πνευματική* — *ἔπανσε* — *ἀνθρωπότητα, ἀνθρωπιστικά* — *ἐνθουσιασμός, σύνθημα, πολυσύνθετες* — *θρίαμβος, σύμβολο, ἀναμφίβολα, σύγχρονη, ἐγχώρια* — *τῶν Βέλγων* — *συμπτώματα, συμπτωματικά* — *τυπικό: σκέψεις, θέλησης, τάσης, δύναμης* — *κινήσεις* — *δυνάμεων* — *μυθιστορήματος, προβλήματος* — *σταρόν* — *μέλλοντος.*

Ἔτσι βρίσκομε κανονικὰ περίπου τοὺς ἀκολούθους τύπους ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα: *τάσεις (οἱ, τὶς), ἐκδηλώσεις, ἐπιδράσεις* — *τῶν παραστάσεων, κινήσεων, ἐντυπώσεων, δυνάμεων* — *τῆς μεθόδου* — *προβλήματος, σώματος* — *τὸ μέλλον, (πρωΐ, συμφέρον)* — *τὰ γεγονὸς τὰ γεγονότα.* Ἡ γενικὴ σὲ *-ους* παρουσιάζεται πιὸ πολὺ ἀφομοιωμένη κατὰ τὰ δημοτικὰ βρύσης ἀνοιξῆς.

(Τὴ μεγαλύτερη προσπάθεια ν᾽ ἀκολουθήσῃ πιστὰ τὴ δημοτικὴ τὴ σημειώνω στὸ Βαμπακιᾶ (64)· φωνητική: *συναιστάνεται, προπάντα, ὅτα* — τυπικό: *μελετητάδες* — *διοίκησης, ἀντίληψης, κυβέρνησης, ἐκτέλεσης* — *παραστήρησης, ἀπαλτήσεις, ὑπάβρυσες, δύναμίες* — *συμφέροντα* — *ὕπαρχε).*

ἀπήχηση ποὺ ἄρχισε νὰ βρίσκῃ τὸ ἔργο αὐτὸ μέσα στὴν κοινωνία.

Μένει ἀκόμη τὸ ζήτημα τῆς ἐσωτερικῆς ὑφῆς, ἡ σύνταξη. Ἐδῶ διακρίνομε πάντα τὴν προσπάθεια γιὰ μιὰν ἁπλὴ δημοτικὴ διατύπωση, μὲ ἀποτελέσματα ὅμως ἀμφίβολα καὶ ποὺ εἶναι δύσκολο γιὰ τὴν ὥρα νὰ ἐκτιμηθοῦν, καθὼς θὰ ἐξηγηθῇ πάρα κάτω.

22. Θὰ μποροῦσε ἴσως κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἂν δὲ γράφεται ἡ δημοτικὴ πιστὰ κατὰ τὴ γραμματική της, φταίνε οἱ συγγραφεῖς, ποὺ γράφουν μὲ λιγώτερη προσοχὴ καὶ μὲ μικρότερη καλλιτεχνικὴ συνείδηση ἀπὸ τοὺς λογοτέχνες μας, ἢ μὲ λιγώτερο σωστὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ γλωσσικὴ καθαρότητα. Αὐτὸ ὅμως μπορεῖ ν᾽ ἀληθεύῃ μόνο σὲ μικρὸ βαθμό, ὅσο καὶ ἂν εἶναι βέβαιο πὼς τὸ ἐπιστημονικὸ ὕφος δὲν ἀναδείχτηκε ἀκόμη ἐφάμιλλο μὲ τὸ λογοτεχνικό, καὶ ὅσο κι᾽ ἂν εἶναι κρῖμα ποὺ οἱ δόκιμοί μας διηγηματογράφοι ποὺ τόσα τοὺς χρωστᾶ ἡ δημοτική, δὲ ζήτησαν ἢ δὲν ἦταν τοῦ κύκλου των νὰ τὴν καλλιεργήσουν καὶ σὲ ἄλλα εἴδη πεζοῦ λόγου. Ἀλλωστε, στὶς σπάνιες φορὲς ποὺ τὸ δοκίμασαν μ᾽ ἐπιτυχία δὲ βλέπει κανεὶς νὰ μὴν ἀκολουθοῦν τοὺς ἄλλους πεζογράφους μας, ἢ καλύτερα, νὰ μὴ εἶνουν καὶ αὐτοὶ τὸ ἴδιο παράδειγμὰ μὲ κείνους (βλ. § 23 τέλος).

Ἔπειτα εἶναι ἀνάγκη ν᾽ ἀναγνωριστῇ πὼς καὶ ἀπὸ τ᾽ ἄλλα ἔργα ποὺ κρίνονται ἐδῶ δὲ λείπει ἀληθινὰ ἡ φροντίδα γιὰ τὴ γραμματικὴ ἐνότητα· καθὼς εἶπα, οἱ γραμμὲς συγκλίνουν καὶ διαγράφεται μέσα τους ἡ «Γραμματική» — ὄχι καθρέφτισμα καθαρὸ τῆς μιλημένης γλώσσας τοῦ λαοῦ μας, ἀλλὰ κανόνας αὐτῆς ποὺ ἄρχισε νὰ γράφεται μὲ βάση τὴ γλῶσσα ἐκείνη, καὶ ἡ ὁποία, στηριγμένη πάντα στοὺς νόμους τῆς ζωντανῆς ἐθνικῆς γλώσσας, λογαριάζει κάπως περισσότερο, ἂν ὄχι τὴ σημερινὴ ἀστικὴ-γλωσσικὴ συνείδηση ἀλλὰ τουλάχιστο τὴ γλωσσικὴ της χρήση.

23. Ἡ γραμματικὴ αὐτή, μὲ κάπως λιγώτερο νομοθετικὸ χαρακτῆρα ἀπ᾽ ὅσο τὴ φαντάζονται ἀκόμη πολλοὶ καὶ περισσότερο κανονιστική, θὰ ἔρθῃ νὰ κοδικοποιήσῃ τὴ χρήση ποὺ σιγὰ σιγὰ διαμορφώ-

νεται μέσα στοὺς λογοτεχνικοὺς καὶ φιλολογικοὺς κύκλους. Ἂν οἱ λέξεις δὲ θὰ ἔχουν πάντοτε, ἅμα εἶναι λόγιες, τὴ νέα φωνητική — ἕνα *προσθέτω*, ἕνα *σχεδόν*, ἕνα *αὐστηρός*, ἕνα *εὐγνωμοσύνη* καὶ τὰ ὅμοια — ἡ ζημία δὲν εἶναι σημαντική, ἀρκεῖ μόνο ἡ πολιτογράφηση τῶν δασκαλισμῶν αὐτῶν νὰ δικαιολογῆται ἀπὸ τὴ ζωντανὴ χρήση, καὶ νὰ φροντίσωμε, καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω (κεφ. V), ὥστε ἡ πρώτη διδασκαλία στὸ δημοτικὸ σχολεῖο νὰ δώση στὰ παιδιὰ μόνο τέτοιες λέξεις καὶ τέτοια γλωσσικὰ στοιχεῖα ποὺ νὰ τοὺς ἐμπεδώσουν τὸ αἴσθημα τῆς μητρικῆς γλώσσας.

Τὸ κύριο μένει πάντα τὸ τυπικό. Καὶ δῶ θὰ ἔχη ν' ἀναγνωρίση ἡ γραμματικὴ αὐτὴ σὲ μερικὲς περιστάσεις τ ύ π ο υ ς δ ι π λ ο ύ ς, εἴτε γιατὶ ἡ δημοτικὴ ἔχει καὶ τοὺς δύο κοινούς, καθὼς *ἀγαπιοῦμαι* καὶ *ἀγαπιέμαι*, *δερόσουν(α)* ἢ *δέρνουσουν*, *φοβοῦνταν* καὶ *φοβόταν(ε)*, καὶ ἡ λογοτεχνικὴ χρήση δὲν ἔδειξε ὡς τώρα καμιὰ ὁριστικὴ προτίμηση, εἴτε γιατὶ ὁ λογοτεχνικὸς σήμερα τύπος δὲν κατώρθωσε νὰ βγάλη ἀπὸ τὴν κοινὴ χρήση τὸ λόγιο· ἔτσι *βρύσες βρυσῶν* καὶ *συνειδήσεις συνειδήσεων*. Γιὰ τὴ σχολικὴ γλῶσσα θὰ δοθῆ καὶ δῶ φροντίδα, τὰ πρῶτα χρόνια νὰ μὴν παρουσιάζωνται παρὰ οἱ δημοτικοὶ τύποι (κεφ. V).

Γιὰ νὰ ἐξακριβώσωμε τοὺς κοινοὺς τύπους καὶ γιὰ νὰ καθορίσωμε τὴ δόκιμη φωνητικὴ θὰ πάρωμε τὴν ἐπικουρικὴ βοήθεια τῶν νεώτερων γλωσσολογικῶν μεθόδων, τὸν ἄτλαντα τὸ γλωσσογεωγραφικό, ποὺ μᾶς πιστοποιεῖ τὴ γεωγραφικὴ ἔκταση τῶν γλωσσικῶν τύπων ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν, καὶ τὸ φωνητικὸ πείραμα. Ἔτσι ἐνῶ μὲ τὰ καθαρὰ γλωσσολογικὰ ἀξιώματα τοῦ Ψυχάρη εἶχε γεννηθῆ μιὰ ἀντίθεση στὴ γλωσσικὴ καὶ τὴν αἰσθητικοκοινωνικὴ μας συνείδηση (111: ἢ.116), μὲ τὴ γραμματικὴαὐτή, στηριγμένη στὴ σύγχρονη δόκιμη χρήση, ὅπου λογαριάζονται κάπως περισσότερο ἡ ἐπίδραση τῆς γραφῆς καὶ ἡ κοινωνικὴ ἄποψη στὴ γλῶσσα, σβήνει ἡ ἀντίθεση ἐκείνη καὶ ὁ συγγραφέας ξαναμπαίνει στὸ νόμο τῆς γλωσσικῆς πολιτείας.

Ἡ δύναμη αὐτὴ ποὺ φανερώνει ἡ παράδοση στὴ νέα γραφομένη βγαίνει ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο ποὺ ἔχει νὰ ἐκφράση ἡ δημοτική μας. Μέσα στὰ στενώτερα ὅρια τῆς λογοτεχνίας τὴ νιώθομε, καθὼς εἴδαμε, λιγώτερο, καὶ ὅποιος γράφει λ. χ. ἕνα διήγημα θὰ χρειαστῆ πάρα πολὺ λίγες ἀπὸ τὶς λόγιες λέξεις ποὺ θὰ δυσκόλευαν μὲ τὸν κανονισμό τους τὸ συγγραφέα ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ

ἔργου. Ἔτσι στοῦ Ψυχάρη τὸ τελευταῖο ἑλληνικὰ γραμμένο ἔργο, τὴν Ἀγνὴ (βλ. σημ. 3), δὲ βρίσκονται μέσα σὲ 217 σελίδες οὔτε κὰν δέκα τύποι καθὼς *τοῦ κυμάτου*, *ποιητάδες*, *ἐλληνρινός*, *πρόβελνε*, ἀπὸ κεῖνους ποὺ ὡστόσο θὰ πλημμυρίσουν μιὰ ἐπιστημονικὴ διατριβή [13]. Καὶ τὸ σημαντικώτερο: Εἶναι εὔκολο σχετικὰ στὸ λογοτέχνη νὰ συλλογιστῆ *ρωμαίικα* καὶ ν' ἀποφύγη ἀρκετὰ λόγια στοιχεῖα, ἐνῶ ἡ ἐπιστημονικὴ γλῶσσα, πιὸ δεμένη καὶ περιεχτική, λιγώτερο πλαστικὴ καὶ περισσότερο ἀφηρημένη μᾶς ἀναγκάζει — ἀναγκάζει καὶ τὸν ἴδιο ἀκόμη λογοτέχνη, καθὼς βλέπομε λ. χ. συγκρίνοντας τοῦ Χατζόπουλου τὰ διηγήματα μὲ τὶς κριτικές — νὰ «μεταχειριστοῦμε καὶ τύπους ποὺ θὰ τοὺς ξεφεύγαμε ὅσο θ' ἀποβλέπαμε μόνο στῆς δημοτικῆς τὴν καθαρότητα [14].

---

13. Ἡ παραβολὴ γίνεται εὔκολα μὲ τοὺς τύπους ποὺ σημειώθηκαν στὴ σημείωση (12), ἀπὸ τοὺς διάφορους συγγραφεῖς, καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴ δική μου μελέτη, ποὺ μὲ τὸ φιλοσοφικό της ἀφηρημένο περιεχόμενο χρειάστηκε πολλὲς λόγιες λέξεις. Αὐτὲς εἶναι πολὺ περισσότερες ἀπ' ὅσες ἔτυχε νὰ μνημονευτοῦν γιὰ τὸν ἰδιαίτερό τους τύπο στὴν παραπάνω σημείωση. Θηλυκὰ σὲ *-η* ἔχομε στὴ μελέτη μου ἐκείνη ἀκόμη (σὲ ὀνομαστική) καὶ τ' ἀκόλουθα: *μίμηση*, *ἐπιβεβαίωση*, *δράση*, *ἐξήγηση*, *ἀπόσταση*, *θέληση*, *ἀντίσταση*, *διάθεση*, *μετάδοση*, *ἐξύψωση*, *πρόσοψη*, *φράση*, *κλίση*, *ἔνταση*, *ἐξέταση*, *ἔλλειψη*, *συμβίωση*, *σύσταση*, *ἐκτίμηση*, *χρήση*, *παρατήρηση*. Καὶ οὐδέτερα σὲ *-μα -ματος* ἔχομε (στὴν ὀνομ. ἢ αἰτ.) τ' ἀκόλουθα: *ἀποτέλεσμα*, *πορίσματα*, *σχήματα*, *σύστημα*, *συναισθήματα*, *παραμέρισμα*, *κατακάθισμα*, *στρώματα*, *συμπλήρωμα*, *ὄργωμα*, *προϊόντα*, *ἐπιχειρήματα*. Δηλαδὴ μέσα σὲ 12 σελίδες ἔχομε θηλυκὰ ἀφηρημένα σὲ *-η* ὅλα ὅλα ἀπάνω ἀπὸ 50, καὶ 15 οὐδέτερα σὲ *-μα -ματος*. Ἐννοεῖται πὼς ὅσο περισσότερο ἔδαφος κερδίζει ἡ δημοτικὴ στὴν ἐπιστήμη, τόσο συχνότερες οἱ περιστάσεις ποὺ ὅλες οἱ λέξεις αὐτὲς καὶ οἱ παρόμοιες, πρέπει νὰ κλιθοῦν.

14. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς φωνητικῆς μορφῆς τῶν λέξεων ποὺ παίρνομε ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα, καὶ ποὺ συχνὰ στὴν ἐπιστημονικὴ πεζογραφία εἶναι ἀνάγκη νὰ διατηρηθοῦν ἀναφομοίωτες, σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὴν προφορικὴ ἀνεπιτήδευτη χρήση, ἕνα χτυπητὸ παράδειγμα βρίσκομε στὸ ἔργο τοῦ Βλαχογιάννη, ἅμα συγκρίνομε τὰ διηγήματά του μὲ τὶς ἱστορικές του διατριβές. Παραπάνω στὴ σημ. (2) οὔτε κὰν ἄφερα παραδείγματα δικά του γιὰ φωνητικοὺς δασκαλισμούς, γιατὶ στὰ μικρὰ διηγήματα ποὺ μᾶς δίνει, τόσο καλὰ γράφει τὴ δημοτική, καὶ τόση ἐπάρκεια φαίνεται πὼς βρίσκει μὲ τὰ φραστικά της μέσα, ὥστε δὲν ἀναγκάζεται νὰ πειράξη τὸ γλωσσικό μας αἴσθημα μὲ καμιὰ βιασμένη φωνητικὴ ἀφομοίωση, οὔτε καὶ παρουσιάζει παραδείγματα φωνητικῆς ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα. Ὡστόσο, στὴν τελευταία του ἱστορικὴ μελέτη (68) δὲν ἔχομε πιὰ τὸν ἴδιο Βλαχογιάννη. Στὴ σημ. (11) βλέπει κανεὶς πὼς καὶ κεῖνος ἀναγκάζεται νὰ μεταχειριστῆ ἀρκετοὺς φωνητικοὺς τύπους ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα.

24. Ἔτσι ἔρχομαι νὰ μιλήσω γιὰ τὴν τρίτη ἰδιότητα ποὺ ζήτησα ἀπὸ τὴ νέα μας γραφομένη, τὴν ἐπάρκεια γιὰ κάθε εἶδος λόγου, τὸ συγχρονισμό της μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη.

Στὰ δύο ζητήματα ποὺ εἴδαμε παραπάνω, κοινὴ καὶ δημοτική — καθαρότητα δηλαδὴ ἀπὸ ἰδιωματισμοὺς καὶ ἀπὸ δασκαλισμούς — ἦταν εὔκολο σχετικῶς νὰ καθοριστοῦν grosso modo τὰ στοιχεῖα τῆς νέας γλώσσας καὶ ἡ γραμματική της, καὶ εἴχαμε τὴ διδασκαλία τοῦ Ψυχάρη καὶ τὰ ἔργα τόσων δόκιμων πιὰ συγγραφέων, ποὺ ἀκόμη καὶ ἅμα δὲ θὰ μιμηθοῦμε τὸ παράδειγμά τους, παραμένει ὅμως αὐτὸ πάντα σὰ γνώμωνας καὶ σὰν ἰδανικό.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐσωτερικῆς ὑφῆς, τὴ σύνταξη, ἡ γλωσσικὴ ἐργασία τῆς τελευταίας γενεᾶς δὲν ἔχει δώσει ἀκόμη σημαντικὰ θετικὰ ἀποτελέσματα καὶ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ σημερινὴ χρήση δίνει — μιλῶ πάντοτε γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα — ἕνα βέβαιο ὁδηγό. Ἀρχίζουν ὡστόσο νὰ φαίνωνται καθαρώτερα τὰ προβλήματα καὶ νὰ ὡριμάζουν οἱ δυσκολίες. Ἂν ἦταν ἐδῶ δυσκολώτερο νὰ βρεθῇ ὁ δρόμος οἱ λόγοι εἶναι, καθὼς νομίζω, πολλοί.

Πρῶτα ἦταν φυσικό, ἀφοῦ ἡ καθαρεύουσα προσπαθοῦσε κύρια καὶ ἄμεσα νὰ ξαναφέρῃ ἀρχαίους γραμματικοὺς τύπους καὶ νὰ ξαναζωντανεύῃ τὴν παλιὰ μορφὴ τῶν λέξεων, ἦταν φυσικὸ ἡ γλωσσικὴ ἐπανάσταση νὰ ζητήσῃ πρῶτα πρῶτα ν' ἀποκαταστήσῃ τὴ γραμματικὴ τῆς σημερινῆς γλώσσας καὶ τὶς λέξεις της μὲ τὴ νέα τους μορφή.

Ἔπειτα ἔχομε στὰ ζητήματα τῆς μορφῆς προχειρότερη τὴν ἀντίληψη καὶ κρίνομε ἀσφαλέστερα παρὰ ἅμα πρόκειται γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ συνάφεια τῶν λέξεων· ἐκεῖ δυσκολεύεται ἡ σκέψη μας, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τῆς ἐπίσημης γλώσσας τοὺς δασκαλισμούς, νὰ διακρίνῃ τὸ σωστό. Ὁ ξενισμὸς δὲν εἶναι πιὰ ἐδῶ τύπος, ποὺ κάποτε βρίσκεται μόνο στὸ χαρτί, ἀλλὰ συχνὰ ἔχει ἀγγίξει τὴ σκέψη μας τὴν ἴδια, ἔχει γίνει σκέψη μας, καὶ κάποτε μοιάζει σὰν κάτι ἀναφαίρετο δικό μας.

Ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα εἶναι στὸ ζήτημα αὐτὸ λίγο σχετικῶς προχωρημένη. Γραμματικὲς τῆς δημοτικῆς ἔχομε ἀρκετές, συνταχτικὰ ὅμως ὄχι· ἄλλωστε τὸ συνταχτικὸ τῆς λογοτεχνικῆς μόνο δημοτικῆς δὲ θὰ μποροῦσε καὶ νὰ προβλέψῃ καὶ νὰ νομοθετήσῃ τὴ χρήση τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας, ποὺ τώρα μόνο μορφώνεται.

Πρέπει νὰ προσθέσωμε ἴσως ἀκόμη κάποιο νεοελληνικὸ φορμαλισμό, ποὺ μᾶς κάνει νὰ δίνωμε τὴν περισσότερη σημασία στὴν ἐξωτερικὴ μορφή· ἔπειτα τὴν ἔλλειψη ἀπὸ συστηματικὲς ἀπανωτὲς προσπάθειες, ποὺ θὰ δημιουργοῦσαν κάποια παράδοση γόνιμη, γιὰ νὰ λυθοῦν ὅλες αὐτὲς οἱ δυσκολίες, καὶ τέλος μερικὲς ὑπερβολὲς καὶ κάποιο παραστράτημα φυσικὸ καὶ δικαιολογημένο, ποὺ ἔγινε στὴν ἀρχή.

Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε τὸ κυριώτερο: Γιατὶ δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ γλῶσσα, ποὺ θὰ ἐκφράσῃ μόνο τὶς προχειρότερες χρήσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀλλὰ γιὰ γλῶσσα γραπτή, ποὺ εἶναι ὄργανο κάποιου πολιτισμοῦ. Ἡ γλῶσσα ποὺ μιλιέται, ἁπλὴ καὶ ἀτλωτή, μὲ φράσεις συνήθως παραταχτικές, καὶ νοήματα ἁπλά, ἀκαλλιέργητη ὡς ἐχτές, δὲν εἶναι εὔκολο νὰ χρησιμοποιηθῇ ἀπαράλλαχτη, γιὰ νὰ ἐκφράσῃ πολυπλοκώτερες συνταχτικὲς σχέσεις, καὶ νὰ κλείσῃ μέσα της ὅλη τὴ σύγχρονη σκέψη. Θὰ στενοχωρέσωμε τὴ σκέψη μας ὅσο ποὺ νὰ χωρέσῃ στὴν ἁπλὴ φράση, ἢ θὰ πλατύνωμε τὰ ὅρια τοῦ λόγου γιὰ νὰ χωρέσῃ μέσα του ἡ ὅποια μας σημερινὴ σκέψη; Μὲ ποιὸ τρόπο θὰ ἐναρμονίσωμε τὴν καθαρότητα τῆς λαϊκῆς γλώσσας μὲ τὴ φραστική μας ἀνάγκη;[15]

---

15. Θὰ φανῇ αὐτὸ καλύτερα μὲ δυὸ παραδείγματα ἀπὸ τὴ χρήση τῶν ἀφηρημένων οὐσιαστικῶν καὶ τῆς παθητικῆς ἐνεστωτικῆς μετοχῆς.

Σ' ἕνα ἀφηρημένο θέμα συνηθίζομε πολὺ τ' ἀφηρημένα οὐσιαστικὰ σὲ -ις (ἀρχ.) -εως, -εις, -εον (καθὼς *συνείδηση, ἐξέλιξη, κίνηση, προϋπόθεση* κτλ.). Ἐνῶ ὁ λαός, καὶ μαζί του ἡ λογοτεχνικὴ γλῶσσα, συλλογίζεται συνήθως πλαστικώτερα καὶ ἁπλούστερα μὲ ρήματα. Τὸ ὑποκείμενο ὅμως ἢ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ρήματος — λ. χ. *τὸ νὰ πιώθῃ κανεὶς τὶς τάσεις* γίνεται στὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα γενικὴ ἐξαρτημένη ἀπὸ τὸ ἀφηρημένο οὐσιαστικό — *ἡ συνείδηση τῶν τάσεων* — καὶ ἀπὸ αὐτὴν πρέπει συχνὰ νὰ κρεμαστῇ καὶ ἄλλη γενική. Εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποφύγωμε σὲ ἐπιστημονικὴ μελέτη τὴν ἀφηρημένη διατύπωση — ὅσο κιὰν περιορίσωμε τὴ χρήση της — καὶ τότε θὰ ἔχωμε νὰ μεταχειριστοῦμε ἀναγκαστικὰ καὶ γενικὲς ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα *πορίσματος, ἐξελίξεων*.

Ἐπίσης ἔχομε ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἐνεστωτικὴ μετοχή. Γιὰ τὰ ἐνεργητικὰ ρήματα ἡ δημοτικὴ τὴ μεταχειρίζεται πλουσιώτατα: *ἤρθα τρέχοντας*. Τὴ μετοχὴ αὐτή, καλύτερα τὸ *γερουντίβο*, τὸ χρειαζόμαστε πολὺ περισσότερο γράφοντας σοβαρώτερα θέματα μὲ συνθετώτερη σκέψη. Ὡστόσο ἐκεῖ, στὰ παθητικὰ καὶ στ' ἀποθετικὰ ρήματα, ἡ δημοτικὴ δὲ μᾶς δίνει παρὰ βοήθεια ἀρτιχή καὶ δυσκολοεφάρμοστη. *Διηγώντας, γράφαντας* δὲ γράφονται τόσο εὔκολα στὸ πεζό. Δὲ μένει τότε γιὰ τὶς περιστάσεις αὐτὲς παρὰ νὰ καθιερώ-

25. Κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ τὴν πρώτη ἐποχὴ τοῦ δημοτικισμοῦ δὲν μποροῦμε νὰ μείνωμε εὐχαριστημένοι. Ἡ γενικὴ τάση εἶναι ὑπερβολικὴ ἐκλαϊκεψη τῆς σκέψης· ὕφος ὁμιλίας, causerie, ἕνας τόνος «κουβεντιαστός», μὲ κάποια οἰκειότητα ποὺ μοιάζει σὰν προσποίηση, καὶ ποὺ δὲν ἀνήκει στὸ ἐπιστημονικὸ ὕφος ποὺ ζητοῦμε [16]. Εἶναι ἀλήθεια πὼς κάποτε οἱ ἴδιοι οἱ συγγραφεῖς κυνήγησαν τὸ ὕφος αὐτό, καὶ ἀκόμη πὼς τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ πρῶτα πεζὰ στὴ δημοτικὴ τοῦ Ψυχάρη, τοῦ Πάλλη καὶ ἄλλων, εἶχαν μὲ ὅλο τους τὸ ἐπιστημονικὸ περιεχόμενο, χαρακτῆρα διαφωτιστικό, ἐκλαϊκευτικό. Ὡστόσο ἀρκετὲς φορὲς ἔγινε, καθὼς νομίζω, ἡ ἀνάγκη φιλοτιμία καὶ ἀπὸ ὑπερβολικὴ φροντίδα γιὰ τὴ γλωσσικὴ καθαρότητα περιωρίστηκαν τὰ φραστικά τους μέσα. Στὶς μεταφραστικὲς προσπάθειες τοῦ Πάλλη (2), ὅπου τὸ ξένο πρότυπο δέσμευε σημαντικὰ τὴ φράση τῆς νέας μας ἐπιστημονικῆς γλώσσας ἔχομε τὴν ἐντύπωση καθὼς παρατήρησα ἄλλοτε (120 : 5.294) πὼς ἡ γλῶσσα, δημοτικὴ ὅσο παίρνει στὴ μορφή, δὲν εἶναι ἀρκετὰ ζυμωμένη μὲ τὴ σκέψη μας—τόσο ποὺ συχνὰ δὲν τὴ νιώθομε ἔκφρασή της.

Δὲ θ' ἀρνηθῶ βέβαια τὴν ὑπερβολικὴ ἐπίδραση ποὺ δεχτήκαμε ἀπὸ τὶς ξένες γλῶσσες καὶ ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα, καὶ σωστὸ εἶναι νὰ πάρη ὁ λόγος μας ὅσο γίνεται ἑλληνικώτερη ὑφή. Ἔχομε δυστυχῶς μὲ τὸ παραπάνω παραδείγματα δημοτικῆς, ποὺ κρύβουν πίσω ἀπὸ τὸν ἀψεγάδιαστο τύπο καθαρεύουσα ἀνυπόφορη, καὶ βέβαια δὲν εἶναι πετυχημένες φράσεις καθώς: *ἀπ' ὅλες τὶς προσπάθειες ποὺ γινήκανε γιὰ μελέτη τῆς κατάστασης τῆς νέας Ἑλλάδας δὲν εἶδα κτλ., ἢ: ἡ διοικητικὴ διαίρεση ἑνὸς κράτους δὲ σημαίνει λίγο γιὰ τὸ γρήγορο ξετέλεμα κάθε ὑπόθεσης* (64). Ἀλλὰ ὡς σὲ ποιὸ σημεῖο ἔχομε τὸ δικαίωμα—καὶ τὴ δύναμη — ν' ἀρνηθοῦμε τὸ δασκαλισμὸ

σωμε, μὲ τὸ ἀναγκαῖο μέτρο, τοὺς ἀρχαίους τύπους. Ἔτσι ἔγραψα *ὑποστηρίζοντας τὴν παράδοση καὶ ἀρνούμενος κάθε νεωτερισμό* (110).

Ἔτσι βλέπομε καὶ στὰ δυὸ παραδείγματα πὼς πλαταίνοντας τὴ συνταχτικὴ χρήση δεχόμαστε κι ἕνα λόγιο τύπο.

16. Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸ εἶδος τοῦ ὕφους ποὺ περιγράφεται ἐδῶ εἶναι ἡ ἀκόλουθη φράση παρμένη ἀπὸ μιὰ νομικὴ διατριβὴ δημοσιευμένη ἄλλοτε στὸ Νουμᾶ, «Ὁ ἄσωτος καὶ ἡ προστασία του ἀπὸ τὸ νόμο» (τ. 4., 19 Μαρτ.). «... Μὰ ἔλα νὰ ἰδοῦμε πῶς μορφώθηκε στὸ δικό μας δίκαιο ἡ τέτοια προστασία τοῦ ἀσώτου...». Πβ. ἀκόμη καὶ φράσεις καθὼς *τὸ βρῆκα στὰ κιτάπια μου, ἔγραψε φυλλάδα ἀπὸ 400 σελίδες* (βλ. 220 : 51.296), *σκάρωσα ἕνα ἔργο, ὁ ἐρίψης κτλ.*, ποὺ κυρίως δὲν ἀνήκουν στὴ γραφομένη γλῶσσα.

στὴ σύνταξη τῆς νέας γραφομένης; [17] Μήπως καὶ ἂν μιὰ φυσιολογικώτερη γλωσσικὴ ἐξέλιξη δὲ μᾶς εἶχε ρίξει γιὰ ἑκατὸ καὶ περισσότερα χρόνια στὸ ζυγὸ τῆς καθαρεύουσας, δὲ θὰ εἶχε δεχτῆ ἡ δημοτική μας ἔξαφνα τὴν ἐπίδραση ἀπὸ τὶς καλλιεργημένες γλῶσσες τὴ στιγμὴ ποὺ θά ὑψώνουνταν σὲ πνευματικὸ ἐκπολιτιστικό μας ὄργανο; ἐπίδραση ποὺ τῆς μετοχετεύεται σήμερα μὲ τὴν καθαρεύουσα καὶ ποὺ καὶ οἱ εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες στὴν ἐποχή τους δὲν κατώρθωσαν πάντα νὰ μὴ δεχτοῦν ἀπὸ τὰ λατινικά;

Τὸν ξενισμὸ στὴ διατύπωση δὲν εἶναι ἀκόμη σήμερα εὔκολο νὰ τὸν κρίνωμε, καὶ ἀκόμη δυσκολώτερο εἶναι νὰ κρίνη κανεὶς ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὅσα ὁ ἴδιος γράφει. Ἔχω ὅμως τὴν πεποίθηση ὅτι καθὼς καὶ γιὰ τ' ἄλλα γραμματικὰ ζητήματα ἔτσι θὰ ὡριμάση σιγὰ σιγὰ καὶ δῶ ἡ γλωσική μας συνείδηση.

26. Τὸ ὡρίμασμα αὐτὸ θὰ τὸ βοηθήση, νομίζω, διπλὴ ἐργασία· ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα. Μελετώντας σὲ διάφορες μονογραφίες τὰ σχετικὰ ζητήματα θὰ ἐξετάση λ. χ. ποιὰ εἶναι ἡ χρήση τῆς ἐνεργητικῆς μετοχῆς στὴ δημοτική: (*λέγοντας*, (σὲ ἀποθετικὰ) *διηγώντας*, (στὸν ἀόριστο) *περάσαντας*, ποιὰ ἡ χρήση μερικῶν προθέσεων καὶ συνδέσμων στὶς ἐξαρτημένες προτάσεις, καὶ τὰ ὅμοια· δηλαδή: ποιὰ εἶναι ἡ ἐπάρκεια τῶν φραστικῶν μέσων ποὺ διαθέτομε ἀπὸ τὴ δημοτική· καὶ ποιὰ βοήθεια μποροῦμε καὶ πρέπει νὰ πάρωμε ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο ὅμως μέρος χρειάζεται, σύμφωνα καὶ παράλληλα μὲ τὴν ἔρευνα αὐτή, ἡ πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς νέας γλώσσας σὲ ἐπιστημονικὰ ἔργα, ἂς εἶναι καὶ ἐκλαϊκευτικά, πρωτότυπα καὶ μεταφράσεις. Ἂν παραπάνω ζήτησα γιὰ λόγους λογοτεχνικοὺς καὶ γλωσσικοὺς τὴ συστηματικὴ προγραμματικὴ μετάφραση ἔργων ἀπὸ τὶς ἄλλες φιλολογίες (§ 10), ἀκόμη σημαντικώτερο γιὰ μᾶς σήμερα, ὄχι μόνο γιὰ τὴ γλῶσσα μὰ καὶ

17. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα καὶ πιὸ ἐνδιαφέροντα ζητήματα εἶναι ἡ χρήση τῶν ἀφηρημένων μὲ γενικὲς ἐξαρτημένες. Ὁ ἴδιος τὶς μεταχειρίζομαι ἀρκετὰ (δὲς παραπάνω σημ. 12), ἂν καὶ περιορίζω τὴ χρήση τους σὲ ὅ τι νομίζω ἀναγκαῖο. Καὶ βλέπω πὼς καὶ ὁ Βλαχογιάννης (68) δὲν τὶς ἀποφεύγει ὅσο θὰ περίμενε κανείς: Πβ. λ. χ., *νὰ καταλάβοι τὴν ἀξία μιᾶς ὀργάνωσης πολιτικῆς, ἔδωσε τὴ συγκατάθεσή του γιὰ τὴ σύσταση ταχυδρομείου, ἔνιωθε τὴν ὠφέλεια τῆς σύστασης γενικοῦ ταχυδρομείου στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κράτους κτλ.*

γιὰ τὴ φτωχὴ ἐπιστημονική μας ζωή, εἶναι νὰ ἐκδοθοῦν σὲ δόκιμη γλῶσσα, μὲ ὡρισμένο πρόγραμμα, μαζὶ μὲ πρωτότυπες κριτικοφιλολογικὲς ἐργασίες, μεταφράσεις ἀπὸ καταλληλα ξένα ἐπιστημονικὰ ἔργα.

Ἡ πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς νέας γλώσσας σὲ ἔργα ἐπιστημονικὰ εἶναι ἐργασία γιὰ τὴν ὁποία δὲ φτάνει ἡ δύναμη λίγων — ἐνῶ οἱ ἄλλοι θὰ κάθωνται, περιμένοντας νὰ «ἑτοιμαστῇ» ἡ γλῶσσα καὶ ἡ γραμματική της. Εἶναι ἔργο ποὺ ἀπαιτεῖ τὴ συνεργασία πολλῶν ἀντιπροσώπων τῆς σκέψης καὶ τῆς ἐπιστήμης[18]. Πῶς ἀλλιῶς; Ἀφοῦ δὲν πρόκειται νὰ ἑτοιμαστῇ μηχανικὰ ἕνα ἰδίωμα, ἀλλὰ πρέπει νὰ διαμορφώσωμε τ' ὄργανο ποὺ θὰ ἐκφράσῃ ὁλόκληρη τὴ σκέψη μας. Φυσικὰ οἱ δυσκολίες θὰ εἶναι περισσότερες γιὰ κείνους τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης ποὺ εἶναι περισσότερο ἀφηρημένοι, καὶ ποὺ στέκονται πιὸ μακριὰ σχετικῶς ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωή. Ἐδῶ μὲ περισσότερη ἐπιτυχία θὰ δοκιμαστῇ στὴν ἀρχὴ ἡ ἁπλοποίηση τῆς καθιερωμένης ἐπίσημης γλώσσας.

Ἡ τελικὴ ἐσωτερικὴ διαμόρφωση τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δριστῇ σὲ κάθε της λεπτομέρεια ἀπὸ τώρα. Θὰ μποροῦσε κανεὶς ν' ἀναφέρῃ ξενισμοὺς ποὺ φαίνονται ἀπαραίτητοι, καὶ ποὺ ὡστόσο, μὲ ὅση εὐμένεια κι' ἂν τοὺς κοιτάξωμε, δὲ συντηρίζονται μὲ τὸ χαρακτῆρα τῆς ἐθνικῆς γλώσσας. Μποροῦμε ὅμως νὰ ἐλπίσωμε ὅτι ὅσο φανερώνεται στὴν ἑλληνικὴ ἐπιστήμη πρωτότυπη σκέψη καὶ ἀληθινὴ δημιουργία, τόσο εἰλικρινέστερη θὰ εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια νὰ γίνῃ τ' ὄργανό της ἑλληνικὸ καὶ σύμμετρο πρὸς τὸ περιεχόμενό του. Καὶ ἀκόμη, ἡ διαμόρφωση τῆς νέας γλώσσας θὰ πετύχῃ καὶ θὰ προκόψῃ, ὅσο περιορίζεται ἡ ἐπιπόλαιη μίμηση ἀπὸ τὶς ξένες καὶ ὡριμάζει ἡ πεποίθηση στὶς ἐθνικὲς δυνάμεις.

Ἀγγίζομε ἐδῶ τὴ γλωσσικὴ μας ὑπόσταση στὶς ρίζες της, καὶ ξαναθυμούμαστε τὸν κοινωνικὸ χαρακτῆρα ποὺ ἔχει τὸ

18. Νομίζω πὼς δὲ θὰ ἦταν ἄσκημο ὡς ὁδηγὸς γιὰ τοὺς πρωτόπειρους τῆς δημοτικῆς ἕνα βιβλιαράκι στὸ εἶδος τοῦ γερμανικοῦ τοῦ Dunger, Zur Schärfung des Sprachgefühls (1906), ὅπου νὰ διορθώνωνται χαρακτηριστικὲς στραβογραμμένες φράσεις, σύμφωνα μὲ τὸ σωστὸ καὶ μὲ τὸν κανόνα τὸ γλωσσικόν. Στὸν ἴδιο σκοπὸ μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ καὶ τὸ προσεχτικὸ διάβασμα δόκιμων ἀντιπροσώπων τῆς λογοτεχνίας μας.

γλωσσικὸ ζήτημα, ὄχι μόνο γιὰ τ' ἀποτελέσματά του, μὰ καὶ γιὰ τὴ γέννησή του καὶ τὴ φύση του. Σκέψη πρωτότυπη καὶ δημιουργικὴ καὶ ὡρίμασμα τοῦ ἐθνικοῦ ἐγὼ θὰ βοηθήσουν νὰ διαπλαστῇ καὶ νὰ διαμορφωθῇ τελειωτικὰ ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα.

27. Πήρα βάση ὅσα γράφονται σήμερα στὴ δημοτική, σὲ ἐπιστημονικὲς μελέτες καὶ ἄλλα λογογραφικὰ ἔργα, κι ἐξέτασα τὴ μορφὴ καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ὑφὴ τῆς γλώσσας αὐτῆς, καθὼς καὶ τὰ προβλήματα ποὺ μᾶς παρουσιάζει ἡ διαμόρφωσή της. Καιρὸς νὰ δοῦμε καὶ τὴν ἄλλη τάση ποὺ καθὼς εἶπα φανερώνεται στὴν ἐπιστημονικὴ πεζογραφία, τὴν ἁπλοποίηση τῆς καθαρεύουσας. Γιὰ δύο αἰτίες ἔχει ἡ κίνηση αὐτὴ σημασία: Ἡ μία εἶναι πὼς ἡ δημοτικὴ δὲ θὰ ἦταν δυνατὸ καὶ γιὰ οὐσιαστικοὺς λόγους νὰ χρησιμοποιηθῇ ξαφνικὰ σήμερα σὲ κάθε εἶδος ἐπιστημονικὰ ἔργα, ἅμα παρουσιάζουν πολὺ ἀφηρημένη καὶ σύνθετη σκέψη (πδ. § 26). Ἡ ἄλλη, σημαντικώτερη γιὰ τὴν ὥρα, περισσότερο ψυχολογικοκοινωνικὴ καὶ ὑποκειμενική, εἶναι ἡ ἀκόλουθη: ὅτι δηλαδὴ πολλοὶ ἐπιστήμονες δὲν ἔχουν τὴ δύναμη, τὴ θέληση ἢ καὶ τὸν καιρὸ νὰ μελετήσουν τὴ γλωσσικὴ ἐργασία ποὺ ἔχει γίνει ὡς σήμερα ἢ νὰ δημιουργήσουν μονάχοι τους τὸ φραστικὸ μέσο τῆς ἐπιστήμης τους, ποὺ ὅσο κιὰν θὰ γίνουνταν ἀνώτερο ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα, ἔχει ὅμως γιὰ σήμερα καὶ γιὰ τὸν πρῶτο καιρὸ δυσκολίες, ποῦ κάνουν ν' ἀφήνουν τὴν παράδοση δυσκολώτερα ὅλοι ὅσοι τοὺς λείπει ἡ βαθύτερη ἐπίγνωση γιὰ τὴ σκοπιμότητά της καὶ γιὰ τὸ καθῆκον ποὺ ἔχουν νὰ βοηθήσῃ ὅποιος μπορεῖ.

Τὴν ἁπλοποίηση αὐτήν, τὴν προσπάθεια γιὰ μιὰ τέτοια ἁπλοποίηση τὴ βρίσκομε πρῶτα σὲ μερικὰ πολιτικὰ ἢ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ ποὺ βγῆκαν τελευταῖα (122, 126)[19], καὶ ποῦ καὶ ποῦ σὲ

19. Ἔτσι οἱ μελέτες τοῦ Ἰω. Δραγούμη, Α. Παπαναστασίου, Δ. Κυριαζῆ. Μιὰ ἀρκετὰ ἰδιόρρυθμη προσπάθεια δείχνει ὁ Α. Ροῦφος (126: ἀρ. 3): «Ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἰδίως ριζοσπαστικὴ καινοτομία ἀπέφερε τὰ θαυμασιώτερα τῶν ἀποτελεσμάτων εἶνε ἡ δικονομία τῆς ἐκδικάσεως τῶν ἀγροζημιῶν. Μακρυὰ ἀπὸ τὸ καχύποπτο πνεῦμα τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει ὅλη τὴν ἑλληνικὴ νομοθεσία (κατὰ τὸ ὁποῖον ἀπὸ ἔλλειψι ἐμπιστοσύνης δὲν ἀφήνεται πρωτοβουλία καὶ ἐξουσία εἰς τὰ ὄργανα τοῦ κράτους καὶ καταντᾷ νὰ βασανίζωνται αἰωνίως καὶ διαρκῶς ὅλοι οἱ πολῖται ἀπὸ τὴ διαιώνισι τῶν ὑποθέσεών των μεταβαλλομένου τοῦ κράτους εἰς ἕνα ἀπέραντο χαρτοβασίλειο) ἡ βεβαίωσις

Χατζιδάκις γλήγορα τὴν παράτησε ὕστερα ἀπὸ τὸ 1884. Γιατὶ καὶ ὁ δρόμος ποὺ φυσικὰ θὰ πάρῃ ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξη θὰ εἶναι ὁ ἀκόλουθος: Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ θὰ πληθαίνουν τὰ ἔργα στὴ δημοτική, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ καθαρεύουσα θὰ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἁπλή. Θὰ συνηθίζῃ ἔτσι τὸ μάτι τοῦ λαοῦ στοὺς τύπους τῆς δημοτικῆς καὶ τὴν ἁπλούστερη φράση, ὥσπου νὰ νιώσῃ ἡ νέα γενεὰ τὴν ψευτιὰ καὶ νὰ τολμήσῃ νὰ πηδήσῃ τὸ τελευταῖο χάσμα. Μὲ τὸ νὰ ἐνθαρρύνωμε λοιπὸν μιὰ ζωντανώτερη καθαρεύουσα, ποὺ δὲ θὰ φοβηθῇ νὰ μεταχειριστῇ ἰδιωματισμοὺς καὶ ἄλλα ζωντανὰ στοιχεῖα, τῆς σκάβομε τὰ θεμέλια καὶ φέρνομε πιὸ κοντὰ τὴς ζωντανῆς γλώσσας τὴν ἐπικράτηση. Ἡ ἀντίθετη γνώμη μοιάζει σὰ νὰ μὴν πιστεύῃ κανεὶς βαθιὰ στοῦ δημοτικισμοῦ τὴν ἀλήθεια, νομίζοντας πὼς μιὰ ἁπλοποιημένη καθαρεύουσα θὰ σβήσῃ τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ ριζικώτερη μεταρρύθμιση. Γιὰ μερικὲς λεπτομέρειες εἶναι βέβαια σωστό, πὼς ἅμα συγγραφεῖς ἢ γραμματικοὶ κανονίσουν ἔτσι ἢ ἀλλιῶς μιὰ γραφομένη, ἡ ἀπόφασή τους μπορεῖ νὰ ἔχῃ τὴν ἐπίδρασή της στὴν κοινὴ γλῶσσα ποὺ θὰ ἔχῃ αὔριο διαμορφωθῇ. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ στὴν περίσταση ποὺ ἐξετάζεται, ὅπου ἡ ζωντανὴ γλῶσσα τόσο μακριὰ βρίσκεται ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν βιβλίων. Ἀλλιῶς, ἂν ἡ τελικὴ λύση δὲ θὰ εἶναι ἡ δημοτικὴ ὅπως τὴν ὀνειρευόμαστε, ἡ λύση αὐτὴ θὰ ἐπικρατήσῃ κιὰν ἐμεῖς σήμερα ἐπιμένωμε νὰ τὴ γράφωμε καθαρώτερα.

III. Ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα.

30. Ἂν τὴ σημερινὴ προκοπὴ τῆς ἐθνικῆς μας γλώσσας τὴ χρωστοῦμε πρῶτα πρῶτα στοὺς συγγραφεῖς μας καὶ τὴν ἐπίδρασή ποὺ τὸ ἔργο τους ἄρχισε νὰ ἔχῃ στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸ νὰ φανταστοῦμε πὼς ἡ γλῶσσα αὐτὴ μπορεῖ ἀληθινὰ νὰ κυριαρχήσῃ ὅσο δὲν προκόβει καὶ δὲν ὑψώνεται μέσα στὴ σύγχρονη κοινωνία καὶ ἡ θεωρητική της σπουδή. Ὄχι μόνο εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα γιὰ νὰ βοηθήσῃ, καθὼς εἴδαμε, νὰ διαμορφωθῇ τελειωτικὰ ἡ νέα γλῶσσα καὶ νὰ κρίνῃ διάφορες λεπτομέρειες τοῦ κοινοῦ της τύπου, μὰ καὶ θὰ γίνῃ μέσα στὴν ἀμόρφωτη ἀκόμη κοινωνία ἡ ἑστία ποὺ θὰ φωτίσῃ ἀπ' ὅλες τὶς ἀπόψεις καὶ ποὺ θὰ στερεώσῃ στὴ συνείδησή της τὸ νέο γλωσσικὸ καθεστώς. Κιὰν σὲ ἄλλες χῶρες ἡ πραγματικὴ καλλιέργεια τῆς

ἐθνικῆς γλώσσας πρωτοπαρουσιάστηκε ἀδερφωμένη μὲ τὸ ἄνθισμα γραμματικῶν σπουδῶν — ἀποτέλεσμά της μὰ καὶ σύμπτωμα ἰσότιμο καὶ αἰτία της — φυσικὸ εἶναι νὰ περιμένωμε γιὰ τὴν ἀργοπορημένη μας γλῶσσα πλουσιώτερους καρποὺς ἀπὸ τὴ συνεργασία τῆς τέχνης καὶ τῆς ὥριμης πιὰ γλωσσικῆς ἐπιστήμης.

Οὔτε εἶναι σύμπτωση μόνο πὼς ὁ ἐπιστημονικὸς «φωτισμὸς» ποὺ φανερώνεται ἔπειτα ἀπὸ τὰ 1870 σιγὰ σιγὰ στὴν Ἀθήνα, μὲ τὸν Πολίτη καὶ τὸ Λάμπρο, τὸ Δέφνερ καὶ τὸ Χατζιδάκι (114, σ. 93), ξεσπᾶ τέλος μὲ τὸν Ψυχάρη, τὸν πρῶτο εἰδικὸ ἐπιστήμονα δημοτικιστή. Ἀκριβῶς ὅμως ὅ τι ὡς σήμερα ἔχει κατορθωθῇ, καὶ ἀκόμη περισσότερο ὅ τι δὲν κατωρθώθηκε, βεβαιώνουν πὼς χρειάζεται πλατειὰ ἐπιστημονικὴ ἐργασία, ποὺ δὲν τῆς φτάνει ἡ δράση λιγοστῶν ἐπιστημόνων μέσα στὴν Ἑλλάδα κι ἔξω, μιὰ ποὺ πρέπει νὰ εἶναι δημιουργία ἀληθινῶν νεοελληνικῶν γραμματικῶν καὶ φιλολογικῶν σπουδῶν καὶ καθαρὸ ἑλληνικὸ δημιούργημα. Ὅταν ὅμως θὰ ἔχῃ ὡριμάσῃ ἡ πνευματική μας ζωὴ γιὰ ἕνα τέτοιο ἔργο, τότε πιὰ θὰ εἶναι ἕτοιμη νὰ δεχτῇ καὶ τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα ὡς καθολικό της ὄργανο. Ἀλλοῦ ἔχω δώσει μιὰ συντομώτατη εἰκόνα γιὰ τὶς γλωσσικές μας σπουδὲς καὶ τὴν τελευταία τους ἐξέλιξη (120: 5.284)· ἐδῶ θὰ μελετηθῇ ἀναλυτικώτερα ἡ ἐπιστημονικὴ κίνηση τῶν τελευταίων χρόνων. Ἡ ἀρχὴ θὰ γίνῃ φυσικὰ ἀπὸ τὴ *συλλογὴ τοῦ ὑλικοῦ*.

31. Στὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια εἶδαν τὸ φῶς ἀφόρητες καὶ συχνὰ πολύτιμες *γλωσσικὲς συλλογές*, χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς μὲ αὐτὲς γνωρίσαμε ἀρκετὰ τὴ γλῶσσα μας. Πρέπει νὰ συλλογιστοῦμε πῶς ἀπάνω κάτω μόνο ἡ τελευταία γενεὰ ἦταν δυνατὸ νὰ κάμῃ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ ἐργασία, καὶ ἀκόμη, πὼς ἡ ἑλληνικὴ περιέργεια καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μητρικὴ γλῶσσα, τουλάχιστον ὅσο φαίνεται αὐτὴ ἡ συνέχεια τῆς ἀρχαίας, μποροῦσαν νὰ κινήσουν τὸ συλλογέα νὰ καταγράψῃ διάφορες πληροφορίες, χωρὶς ἡ σημασία τους καὶ τὸ ποιό τους νὰ εἶναι πάντοτε ἀνάλογα μὲ τὴ φιλοτιμία καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸ ποὺ εἶχαν συνοδέψει τὴν ἐργασία. Ἔτσι κοντὰ σὲ ἀρτιώτατες μελέτες καὶ συλλογὲς ἔχομε καὶ ἄλλες ποὺ δίνουν ὑλικὸ ἀσήμαντο καὶ κακὰ μαζεμένο ἢ ἀπρόσεχτα δημοσιευμένο. Ἄλλες διαφωτίζουν τὴ γλῶσσα μόνο ἀπὸ ὡρισμένη ἀπόψη — λ. χ. ἑρμηνεύουν διάφορες λέξεις καὶ πιστοποιοῦν τὸν τύπο τους καὶ τὴν προφορά τους. Γιὰ ὁλόκληρα ἰδιώματα ἔχομε

ἀτελέστατες, σχεδὸν μηδαμινὲς πληροφορίες· καὶ τέλος μᾶς εἶναι λίγο ἢ πολὺ ἄγνωστο τὸ πλουσιώτατο λαογραφικὸ ὑλικό, ἀφοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Πολίτη τὸ μεγάλο ἔργο μόνο μέρος κατωρθώθηκε νὰ δημοσιευτῇ.

Εἶναι φανερὸ πόσο θὰ βοηθήσῃ νὰ καταρτιστῇ ἡ νέα γλῶσσα ἡ συλλογὴ καὶ δημοσίευσῃ ὅλου αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ, καθὼς εἶναι πάλι φανερὸ πὼς δὲν μποροῦσε νὰ κατέχωμε τὸ ὑλικὸ τῆς νέας γλώσσας σήμερα καλύτερα, ἀφοῦ τὸ χρωστοῦμε στὴν ἐργασία τῶν πιὸ διαφορετικῶν συλλογέων, ποὺ σὲ διάφορες ἐποχές, μὲ ἄνιση γλωσσολογικὴ προπαιδεία καὶ μὲ διαφορετικοὺς σκοποὺς ἐργάστηκαν νὰ τὸ μαζέψουν. Καὶ ὅμως γιὰ νὰ γνωρίσωμε καλὰ τὴ λαϊκή μας γλῶσσα, τὴ σημερινή της σύσταση καὶ διαμόρφωση καὶ τὴν ἱστορία της, γιὰ νὰ μάθωμε ἀκριβῶς τὸν ἰδιωματικό της πλοῦτο καὶ τὰ κοινά της στοιχεῖα, γιὰ νὰ γνωρίσωμε πολὺ καλύτερα τὴ χρήση καὶ τὴ σημασία τῶν λέξεών της, γιὰ νὰ φωτιστοῦμε ἀπὸ τὴ γλῶσσα γιὰ τὴν ἱστορία μας καὶ τὶς σχέσεις μας μὲ τοὺς γειτονικοὺς ἢ ἀφωμοιωμένους λαούς, χρειάζεται ν' αὐξήσουν σημαντικὰ καὶ νὰ γίνουν πολυμερέστερες οἱ γνώσεις μας γιὰ ὅλα τὰ ἰδιώματα. Ὄχι μόνο πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν πρασεχτικώτερα ὅλα τὰ κεφάλαια τῆς γραμματικῆς, μὰ καὶ αὐτὰ ὅλα πρέπει νὰ γίνουν μὲ τὴν ἀπαραίτητη ἐπιστημονικὴ προπαιδεία, ἀκρίβεια καὶ μέθοδο, καὶ ἀκόμη, σύστημα τικά, σύμφωνα μὲ καθωρισμένο πρόγραμμα, ὥστε σκοπιμώτερα νὰ ἔχωμε ἔπειτα τὰ πορίσματα μιᾶς τέτοιας συλλογικῆς ἐργασίας καὶ πρῶτα πρῶτα ὁλόκληρη τὴ λεξιλογικὴ χρήση.

Εἶναι αὐτὸ ἀξίωση ποὺ δὲν ἀκούεται βέβαια πρώτη φορά, μὰ ποὺ πάντοτε μένει πόθος εὐσεβής, ὅσο δὲν κατωρθώθηκε γιὰ πολλοὺς λόγους νὰ πραγματοποιηθῇ σὲ περασμένα χρόνια. Γιαυτὸ καὶ μὲ καινούριες ἐλπίδες ξανακούστηκε ἡ εἴδηση πὼς ἀποφασίστηκε νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ συλλογὴ ὁλοκλήρου τοῦ λεξιλογικοῦ μιᾶς θησαυροῦ ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ. Ἂς δοῦμε ὅμως τώρα, ἀνκλυτικώτερα, τί νέο ὑλικὸ μᾶς ἔφερε ἡ ἐργασία τῶν τελευταίων χρόνων.

32. Ἀπὸ τὶς διατριβὲς μὲ γλωσσικὸ ὑλικὸ ἔχομε πρῶτα μερικὰ γλωσσάρια, δηλαδὴ συλλογὲς ἀπὸ λέξεις μὲ τὴν ἑρμηνεία τους. Τέτοια ἔχομε: τὴ συλλογὴ ἑνὸς δικηγόρου ἀπὸ τὴν Κρήτη (145α), τὸ «γλωσσάριο» ποὺ μᾶς ἔδωσε ἕνας δημοτικιστής, ὁ Στεμνόπουλος (152), ἕνα συμπλήρωμα στὸ «Χιακὸν γλωσσάριον» τοῦ Πασπάτη ἀπὸ τὸν Ἀμαντο (128), τέλος τοῦ Ζώη ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο τὴ συνέχεια τοῦ ζακυνθινοῦ του λεξικοῦ (137)[20].

Ἔρχονται ἔπειτα μερικὲς μονογραφίες μὲ γλωσσικὸ ὑλικὸ ἢ καὶ μὲ γραμματικὲς μελέτες ἀπὸ διάφορα νεοελληνικὰ ἰδιώματα, τὴ Σάμο (136), τὸ Ζαγόρι στὴν Ἤπειρο (129), τὴν Κάρυστο (146), τὴν Τσακωνιὰ (151) καὶ τὴν Καππαδοκία (133).

Τὰ ἔργα αὐτά, καθὼς καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραπάνω, εἶναι γραμμένα μὲ ἐπιστημονικὴ ἀντίληψη κι ἐξετάζουν τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα ὄχι μὲ τὸν πραχτικὸ σκοπὸ νὰ διορθώσουν τὴ γλῶσσα, οὔτε γιὰ νὰ πιστοποιήσουν τὴν καταγωγή της, καὶ νὰ ἐξηγήσουν καλύτερα τὴν ἀρχαία. Ἔτσι καὶ τοῦ Κορκῆ τὰ λόγια ποὺ στολίζουν ὡς μότο τὸν τίτλο τῆς σαμιώτικης μελέτης — «ἡ καλλιέργεια τῆς κοινῆς γλώσσης συμβάλλεται πολὺ εἰς τὴν κατάληψιν τῆς παλαιᾶς» — δὲν ἔχουν εὐτυχῶς, καθὼς δὰ καὶ πολλὰ ἄλλα ρητὰ νεοελληνικῶν βιβλίων, ὀργανικὴ συνάφεια μὲ τὴ διατριβή[21].

---

20. Ἡ κρητικὴ συλλογὴ (145α) εἶναι κατάλογος μὲ λατινοϊταλικὲς λέξεις· κοντὰ σὲ διάφορες παρατηρήσεις ἔχει καὶ πρόλογο μὲ γράμμα τοῦ Μιστριώτη· ποὺ συγχαίρεται τὸ συγγραφέα «ἐπὶ τῇ συλλογῇ ταύτῃ τῶν ὀθνείων λέξεων, διότι πολὺ συμβάλλεται πρὸς καθαρισμὸν τῆς γλώσσης ἡμῶν», «ἐν ᾧ οἱ χυδαΐσται μαίνονται, ἵνα ἐκχυδαΐσωσι λαὸν εὐγενέστατον». Τέτοιος εἶναι πραγματικῶς ὁ κάπως ἀντινομικὸς σκοπὸς τῆς συλλογῆς, τὸ ὑλικό της ὅμως εἶναι χρήσιμο, φτάνει μόνο νὰ διαλέξῃ κανεὶς μὲ προσοχή. Τὴν ἀναφέρω κυρίως γιατὶ χαρακτηρίζει τὸ συχνὸ ἄλλοτε φαινόμενο τῶν μὴ εἰδικῶν ποὺ γλωσσολογοῦν, καὶ ποὺ μὲ ὅλη τὴν ἀγάπη τους γιὰ τὴ μητρικὴ γλῶσσα κατανοοῦν, ὅσο προβαίνει ὁ ἐπιστημονικὸς διαφωτισμός, οἱ πιστότεροι ὑπαδοὶ τῆς γλωσσικῆς πρόληψης.

Τὸ λεξιλόγιο τοῦ Ἀμάντου ἔχει διάφορες χιώτικες λέξεις ἀπὸ Α, καὶ κεῖ βλέπομε μαζὶ μὲ τὸ συλλογέα πόσο λίγο ἀκόμη γνωρίζομε τὸ λεξιλογικὸ πλοῦτο τῆς γλώσσας μιᾶς καὶ «πόση ἐργασία ἀκόμη καὶ ἐν τούτῳ ὑπολείπεται νὰ συμπληρωθῇ», καὶ γιὰ κεῖ ἀκόμη ὅπου εἴχαμε ὅπως καὶ νὰ εἶναι ἱκανοποιητικὲς συλλογὲς σὰν τοῦ Πασπάτη.

21. Ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ τὸ πρῶτο (130) δίνει λεξιλόγιο, φωνητικὴ καὶ τυπικὸ τῆς σαμιώτικης γλώσσας, τὸ δεύτερο (129) ἐξετάζει τὴν προφορὰ καὶ τὰ παθήματα τῶν φωνηέντων στὰ Ζαγοροχώρια, τὸ τρίτο (146) ἔχει λεξιλόγιο, τραγούδια, παροιμίες καὶ παλιότερα ἔγγραφα ἀπὸ τὴν Κάρυστο, ἐνῶ τὸ τέταρτο (151), γραμμένο ἀπὸ ἕναν ἑταῖρο τῆς ἀγγλικῆς σχολῆς, δίνει τσακωνικὰ παραμύθια μαζὶ μὲ μαρικὰ εἰσαγωγικὰ κεφάλαια καὶ μιὰ σύντομη φωνητικὴ γραμματική. Τέλος στὸ ἔργο τοῦ Dawkins (138) ἔχομε μαζὶ μὲ τὴ γραμματική, καμιὰ ἑκατοστὴ παραμύθια ἀπὸ τὴ Σίλλια, τὰ Φάρασα καὶ τὰ χωριὰ τῆς Καππαδοκίας, μὲ τὴν ἀγγλική τους μετάφραση, μ' ἕνα *καππαδοαγγλικὸ καὶ μ' ἕνα τουρκοκαππαδοκικὸ* λεξιλόγιο (βιβλιοκρισία βλ. 120:Β,284).

Οἱ δύο ἀγγλικὲς ἐργασίες χωρὶς νὰ ἐξαντλοῦν τὸ θέμα τους δίνουν ὅμως μιὰ ἀναλυτικώτερη καὶ ἀρτιώτερη εἰκόνα γιὰ τὰ ἰδιώματα ποὺ ἐρευνοῦν. Οἱ ἑλληνικὲς μελέτες, ἰδίως οἱ δυὸ γιὰ τὰ ζαγοριανὰ καὶ τὰ σαμιώτικα, παρουσιάζουν σημαντικὴ διαφορὰ πρὸς ὅσες συνηθίζουνταν σὲ παλιότερα χρόνια. Ἐξετάζουν κυρίως τὴν ἐξωτερικὴ μορφὴ τῆς γλώσσας. Γραμμένες ὅλες τους σχεδὸν ἀπὸ μαθητὲς τοῦ Χατζιδάκι δείχνουν πὼς οἱ συγγραφεῖς τους ξέρουν νὰ παρατηρήσουν, νὰ σημειώσουν καὶ νὰ κατατάξουν τὰ γραμματικὰ φαινόμενα τῆς γλώσσας τῆς πατρίδας τους. Μόνο στὴν ἐπεξεργασία τους, καὶ κεῖ ἀκόμη ποὺ δὲν περιορίζονται στὰ «Μεσαιωνικὰ» τοῦ Χατζιδάκι καὶ παραπέμπουν σὲ ξένα βιβλία, δὲ σὲ πείθουν πάντα πὼς ἔχουν καλοχωνέψει τὸν ἀπαραίτητο αὐτὸ μηχανισμὸ μιᾶς ἐργασίας ἐπιστημονικῆς.

Ἂν τὰ τελευταῖα ἔργα ποὺ εἴδαμε μᾶς ἔφεραν στὰ σύνορα τῆς συστηματικῆς περιγραφικῆς γραμματικῆς οἱ καθαρὰ συλλογικὲς ἐργασίες δὲν ἐξαντλήθηκαν. Πρέπει νὰ σημειωθῇ τὸ πλούσιο μεταλλεῖο ἀπὸ συλλογὲς μὲ παραμύθια, δημοτικὰ τραγούδια, παροιμίες, ἀνέκδοτα καὶ ἄλλα λαογραφικὰ εἴδη ποὺ μᾶς δίνει τὸ περιοδικὸ τοῦ καθηγητῆ Πολίτη (165). Τὸ κύριο ἐνδιαφέρον τὸ συγκεντρώνει βέβαια πάντα τὸ ἰδιαίτερο λαογραφικὸ εἶδος, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώση μας γιὰ τὴ γλῶσσα βγαίνει καὶ αὐτὴ πάντα κερδισμένη. Γλωσσικὸ ὑλικό, ἰδίως ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, δημοσιεύεται ἐδῶ καὶ κεῖ στὰ ἱστορικὰ καὶ φιλολογικά μας περιοδικὰ (βλ. § 36).

38. Καὶ οἱ τρεῖς ἑλληνικὲς μονογραφίες ποὺ ἀνάφερα παραπάνω εἶναι βραβευμένες, οἱ δυό τους σὲ διαγωνισμοὺς τῆς «Γλωσσικῆς ἑταιρείας», καὶ μᾶς κάνουν νὰ συλλογιστοῦμε πόσο θὰ ὠφελήση γιὰ νὰ συναχτῇ γλήγορα ἄφθονο καὶ ἐξακριβωμένο ἐπιστημονικά, συστηματικὰ καὶ μὲ ὡρισμένο σχέδιο τὸ ἄγνωστό μας ὑλικὸ τῆς μητρικῆς γλώσσας, ἕνα ἵδρυμα ἐπιστημονικὸ ἀνάλογο μὲ ὅμοια ξένα, ποὺ θὰ δώσῃ στοὺς συλλογεῖς του τὴν κατάλληλη προπαιδεία καὶ τὶς χρειαζούμενες ὁδηγίες, ποὺ θὰ τοὺς κινήσῃ καὶ θὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ προσφέρουν ὅ τι χρειάζεται καὶ ὅ τι καλύτερο μποροῦν.

Γιὰ ἕνα τέτοιο ἔργο ἔχουν γίνει κιόλας διάφορες προσπάθειες. Σὲ περασμένα χρόνια, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὰ 1880, κάτι εἶχε προσπαθήσει νὰ κάμῃ ὁ Δέφνερ μὲ τὴ σύσταση ἑνὸς γλωσσικοῦ συλλόγου μὲ πνεῦμα δημοτικιστικὸ (111, σ. 84), ἀργότερα ἱδρύθηκε μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Χατζιδάκι ὁ λιγόζωος καὶ καθαρὰ ἐρευνητικὸς «Κοραῆς», κι ἔπειτα συστήθηκε μὲ πρωτοβουλία πάλι καὶ μὲ τὴ μοναδικὴ φροντίδα τοῦ Χατζιδάκι ἡ «Γλωσσικὴ ἑταιρεία», ποὺ μὲ ὅλη της τὴ φτώχεια ἔφερε ἀρκετοὺς καρποὺς στὰ δεκαπέντε χρόνια ποὺ βαστιέται. Ἔμμεσα βοηθεῖ τὴ γνώση μας γιὰ τὴ δημοτικὴ καὶ ἡ «Λαογραφικὴ ἑταιρεία». Τελευταῖα ἱδρύθηκαν μὲ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα γλωσσικοὺς σκοποὺς τὸ «Ἱστορικὸν λεξικὸν» (1908) καὶ τὰ «Γενικὰ ἀρχεῖα» τοῦ κράτους (1914).

Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ ἱδρύματα τὰ χρωστοῦμε στὴν ἀναγνώριση καὶ τὴν ὑποστήριξη, νομοθετικὴ καὶ ὑλική, τοῦ ἐπίσημου κράτους (γιὰ τὸ Ἱστορικὸ λεξικὸ κυρίως ἀπὸ τὸ 1914) (138, 233, 139, 141). Ἡ γεννικόδωρή του βοήθεια μαρτυρεῖ πὼς καὶ αὐτὸ ἄρχισε τελευταῖα νὰ τιμᾶ καλύτερα τὴν ἱστορία καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ του καὶ νὰ δείχνῃ περισσότερη στοργὴ γιὰ τὴν ἐπιστημονική τους ἔρευνα, ἂν καὶ ἐπεισόδια καθὼς τὸ τελευταῖο τῆς Βουλῆς γιὰ τὸ Ἱστορικὸ λεξικὸ (120 : 5.141) βεβαιώνουν πὼς τ' ἄξια κινήματα τοῦ κράτους δὲν τὰ χρωστοῦμε ἀκόμη σὲ ὡρίμασμα κοινωνικό, παρὰ μόνο στὴν πρωτοβουλία ἀτόμων φωτισμένων. Τὰ «Γενικὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους» λίγο μόνο μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ· ὡστόσο, ἂν ὄχι ἡ σημερινὴ μας γλῶσσα, πάντα ὅμως ἡ ἱστορία της, θὰ φωτιστῇ μὲ τὴν προκοπή του, καὶ περιμένομε ἀνυπόμονα τὰ «Μνημεῖα τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας», τὸ περιοδικὸ ποὺ προβλέπει ὁ νόμος γιὰ τ' Ἀρχεῖα (156).

Ἀμεσώτατη σχέση μὲ τὴ συλλογὴ καὶ τὴ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ τῆς μητρικῆς γλώσσας ἔχει τὸ «Ἱστορικὸν Λεξικόν», ποὺ ἀφοῦ τὰ πρῶτα του χρόνια βαστάχτηκε μὲ τὴν ὑπομονὴ κι ἐπιμονὴ τοῦ Χατζιδάκι, ἄρχισε τολμηρότερα νὰ ἐργάζεται ἀφοῦ τὸ βοήθησε τὸ κράτος. Εἴπα πὼς τὸ Ἱστορικὸ λεξικὸ σχετίζεται ἀμεσώτατα μὲ τὴ σημερινὴ μας γλῶσσα. Καὶ ἀλήθεια, ἡ ἀρχικὴ ἰδέα νὰ συνταχτῇ ἕνα μεγάλο Λεξικό, ὅπου νὰ συνεξετάζεται «σύμπασα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, λαλουμένη καὶ γραφομένη, ἀρχαία, μέση καὶ νεωτέρα» μὲ τὰ ἰδιώματά της, καὶ νὰ εἰκονίζεται ἡ ἱστορία τῆς κάθε λέξης ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Πλάτωνα ὡς τὸν Προκόπιο καὶ τὸν Πρόδρομο, ὡς τὸν Ἐρωτόκριτο καὶ ὡς σήμερα φαίνεται πὼς ἔχει ἀγκαταλειφτῇ ὁριστικά. Οἱ σοβαρώτατες ἐσωτερικὲς κι ἐξωτερικὲς δυσκολίες γιὰ ἕνα τέτοιο τεράστιο ἔργο φάνηκαν γλήγορα καὶ ἀποφασίστηκε, γιὰ τὴν ὥρα τουλάχιστο, νὰ καταρτιστῇ τὸ πιὸ

ἀναγκαῖο καὶ σχετικῶς εὐκολώτερο, τὸ νεοελληνικὸ λεξικό, ποὺ θὰ εἰκονίζῃ τὴ σημερινὴ μας γλῶσσα — ὄχι μόνο στὴν κοινή της μορφή, ἀλλὰ μὲ ὅλες τὶς λέξεις, τοὺς τύπους, τὶς σημασίες ποὺ συνηθίζονται στὰ τοπικὰ ἰδιώματα, μὲ τὴν ἐτυμολογία τῶν λέξεων καὶ μὲ ἄφθονα παραδείγματα ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ χρήση, φράσεις, ἰδιωτισμοὺς καὶ παροιμίες.

Ἅμα συλλογιστοῦμε πὼς μιὰ σύγχρονη ζωντανὴ γλῶσσα ὅσο λίγο κιὰν εἶναι τοπικὰ ἁπλωμένη, δὲν περιορίζεται καθὼς οἱ νεκρὲς ἀρχαῖες σὲ ὅ τι μᾶς παραδόθηκε στὸ χαρτί, ἀλλὰ καταντᾶ ἀληθινὰ ἀνεξάντλητη μὲ τὸ φραστικὸ πλοῦτο τῆς καθημερινῆς χρήσης — ὅταν μάλιστα θελήσωμε νὰ καταγράψωμε ὅλην τὴ διαλεκτική της ποικιλία ποὺ τόσους θησαυροὺς κρύβει — τότε βλέπομε πὼς κι ἔτσι τὸ ἔργο παραμένει πολὺ μεγάλο, καὶ πὼς μιὰ τέτοια συλλογὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ ὅλο καὶ πιὸ πλούσια κι ἐξαντλητική, ὅσο συστηματικώτερα γίνεται κι ὅσο πραγματοποιοῦμε τὶς ἀξιώσεις ἑνὸς σύγχρονου ἐθνικοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου. Γιατὶ ἐθνικὸ θὰ εἶναι ἀληθινὰ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιχειρεῖ σήμερα τὸ κράτος, γιὰ τὴ σημασία ποὺ θὰ ἔχῃ[22].

34. Διδάγματα ὅμως γιὰ τὸ τί ἔχει γίνει ὡς τώρα καὶ τί μένει νὰ γίνῃ ἂν θέλωμε νὰ γνωρίσωμε καὶ νὰ μελετήσωμε τὴ μητρική μας γλῶσσα δὲν εἶναι εὔκολο νὰ στηριχτοῦν στὴ γνωστὴ ὡς τώρα ἐργασία τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ. Καὶ νέο εἶναι ἀκόμη τὸ ἔργο, τουλάχιστο στὶς ἀνακαινισμένες του βάσεις, καὶ τῶν τελευταίων χρό-

22. Ἔτσι καὶ τοῦ Νεοελληνικοῦ λεξικοῦ τὸ σχέδιο σιγὰ σιγὰ μεγάλωσε, ἰδίως ἀφοῦ τὸ υἱοθέτησε τὸ κράτος καὶ τοῦ ἐξασφάλισε ἄφθονα τὰ ὑλικὰ μέσα (293,σ.70ἀ). Στὴ σύνταξη ἐργάζονται τὰ τελευταῖα τρία χρόνια 14 συντάχτες, ταχτικοὶ κι ἔκτακτοι, μὲ βάση κυρίως τὸ ἤδη γνωστό, δημοσιευμένο ἢ ἀνέκδοτο ὑλικό. Οἱ ἐκθέσεις κάθε χρονιᾶς (134) δείχνουν σὲ τί σημεῖο φτάνει κάθε φορὰ ἡ ἐργασία. Ἡ σύνταξη τοῦ Λ ἔχει περίπου τελειώσει. Μένει ὅμως τὸ κυριώτατο : νὰ συμπληρωθῇ τὸ λίγο σχετικῶς γνωστὸ ὑλικὸ μὲ ἐπιτόπια μελέτη καὶ συστηματικὴ συλλογικὴ διερεύνηση τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων καὶ νὰ ἐνεργηθοῦν ἐγκαίρως οἱ ἀπαραίτητες γλωσσογεωγραφικὲς ἐργασίες. Μιὰ ἰδέα γιὰ τὶς ἀναγκαῖες προεργασίες καὶ τὰ ποικίλα μεθοδολογικὰ ζητήματα ποὺ παρουσιάζονται δίνει μιὰ μικρή μου διατριβὴ γιὰ τὸ λῆμμα(154). Ἕνας πρόχειρος μικρὸς κανονισμὸς(139) φιλοξενημένος στὸ Δελτίο τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐκκλησιαστικῶν (293) δὲν ἔχει νὰ κάμῃ παρὰ μὲ ζητήματα ἐσωτερικὰ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ λεξικοῦ. Σὲ γενικώτατες γραμμὲς τὸ νέο σχέδιο συλλογῆς φαίνεται στὸ τελευταῖο δημοσίευμα τῆς ὑπηρεσίας τοῦ λεξικοῦ (141), ἐνῶ διάφορες ἄλλες πληροφορίες δίνει στὸ πολὺ κοινὸ ὁ συντάχτης κ. Βογιατζίδης (130).

νων οἱ πολεμικὲς ἐπιπλοκὲς δυσκόλεψαν φυσικὰ τὴ συλλογή, κι ἀκόμη εἶναι δύσκολο νὰ γνωριστῇ ἡ σημερινὴ ἐργασία ἀπὸ τὸ μοναδικό του δημοσίευμα (166) μὲ τὸ αὐστηρὸ φιλολογικό του περιεχόμενο. Τὴν κρίση μας θὰ τὴ μορφώσωμε σωστότερα μελετώντας τὸ ἔργο καὶ τοὺς καρποὺς τῆς Γλωσσικῆς ἑταιρείας, ποὺ λίγο πολὺ ὑποκίνησε καὶ συγκέντρωσε μὲ τοὺς διαγωνισμούς της ὁλόκληρη σχεδὸν τὴ συλλογικὴ ἐργασία ποὺ ἔγινε ἀπὸ Ἕλληνες στὴν Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια. Τὸ ὑλικὸ ποὺ μαζεύτηκε, γιὰ κακὴ τύχη συνήθως ἀνέκδοτο, εἶναι ἴσως ἐφάμιλλο τῶν «μνημείων» τοῦ Φιλολογικοῦ συλλόγου τῆς Πόλης· ἂν δὲν ἔγινε περισσότερο φτάνει βέβαια οἱ λίγοι πόροι. Ὡστόσο ἅμα ζητήσωμε νὰ μάθωμε μὲ ποιὸ πρόγραμμα, ποιὲς ὁδηγίες καὶ ποιὰ ὑποδείγματα ζήτησε ἡ Γλωσσικὴ ἑταιρεία νὰ τελειώσῃ τόσα χρόνια τώρα τὸ μεγάλο της ἔργο, θὰ δυσκολευτοῦμε νὰ μείνωμε εὐχαριστημένοι. Ἀκόμη καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια, ποὺ οἱ ἀνάγκες τοῦ Νεοελληνικοῦ λεξικοῦ κίνησαν σὲ νέα δράση τὴν ἑταιρεία, τὴ βλέπομε στὴν τελευταία της προκήρυξη νὰ περιορίζεται ἰδιαιτέρως «νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν ἐπὶ τὴν συλλογὴν καὶ τὴν ὅσον ἔνεστι πιστὴν καὶ ἀκριβῆ γραφὴν τῶν τοπωνυμιῶν καὶ λέξεων ἰδιαζουσῶν εἰς ἐπαγγέλματα» (150). Καὶ ὅμως, κυριώτερο βοήθημα τῶν ἐρευνητῶν, ἀπαιδαγώγητων συχνά, ἦταν ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια οἱ μεγάλες συλλογὲς τοῦ Χατζιδάκι, προπάντων τὰ «Μεσαιωνικὰ καὶ νέα ἑλληνικά», καὶ σ᾽ αὐτὰ ἤρθε τελευταῖα νὰ προστεθῇ τὸ γενικώτατο σχετικῶς διάγραμμα συλλογῆς ποὺ ἀνάφερα παραπάνω (141).

Ἅμα σταθοῦμε στὴν ἄποψη ποὺ τόνισα, τὴ μόνη ποὺ μᾶς ἐξασφαλίζει μεθοδική, ἀπακριβωμένη καὶ συστηματικὴ ἐργασία, ἀπαραίτητη γιὰ νὰ φτάσωμε χωρὶς χρονοτριβὲς καὶ μὲ ὅλη τὴν ἐπίγνωση σκοποῦ καὶ μέσων στὸ ἀποτέλεσμα, καθὼς δὰ γίνεται σήμερα καὶ στὴ δύση, χωρὶς ἄλλο θὰ βροῦμε τὶς ἐργασίες αὐτὲς πάρα πολὺ φτωχές. Πόσο πολλὲς καὶ πόσων εἰδῶν συλλογὲς δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ξυπνήσῃ καὶ νὰ ποδηγετήσῃ μιὰ γλωσσικὴ ἑταιρεία στὴν ἑλληνικὴ πατρίδα, ἂν μὲ κατάλληλη πραγματικὴ ἐργασία ἐμψύχωνε καὶ κατάρτιζε ὅλους ὅσοι θέλουν καὶ μποροῦν νὰ βοηθήσουν τὴ μελέτη τῆς μητρικῆς γλώσσας. Ὅσο πολύτιμα κιὰν εἶναι γιὰ τὸ δημοδιδάσκαλο στὸ χωριό του καὶ τοὺς ἄλλους συλλογεῖς τὰ διδαχτικὰ πορίσματα ὅσα θησαύρισε στοὺς πολυσέλιδους τόμους τῶν

Μεσαιωνικῶν ἡ πολύχρονη ἐργασία τοῦ συγγραφέα τους, δὲν εἶναι βέβαια αὐτὰ τὰ ἔργα ποὺ θὰ τοὺς ὁδηγήσουν καὶ στὴν ἔρευνα. Κοντά τους χρειάζονται γιὰ νὰ κινήσουν καὶ ν' ἀνοίξουν τὸν ὁρίζοντα καὶ νὰ δείξουν δρόμους μεγάλους μερικὰ εἰσαγωγικὰ βιβλιαράκια, συστηματικώτερα καὶ πολυμερέστερα, καὶ ἀκόμη ἕνα πρότυπο διαλεκτολογικὸ ἔργο, στὸ εἶδος τῆς μοναδικῆς ἐργασίας τοῦ Kretschmer γιὰ τὰ μυτιληνιώτικα, ὅπου ὅμως μὲ λιγώτερες λεπτομέρειες γιὰ τὰ φωνητικὰ ζητήματα καὶ μὲ πλατύτερα ὅρια θὰ ἐξετάζωνται ὑποδειγματικὰ ὅλα ὅσα μᾶς ἐνδιαφέρουν στὴν ἐθνικὴ γλῶσσα, καὶ ζητοῦμε νὰ μᾶς τὰ δείξῃ ὁ ἐρευνητὴς ποὺ ἔρχεται νὰ μᾶς μιλήσῃ γιὰ τῆς ἰδιαίτερής του πατρίδας τὸ ἰδίωμα. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ποιὸς θὰ μᾶς τὸ χαρίσῃ; Ἕνα τέτοιο πρότυπο ἔργρ, ὄχι μόνο θὰ δώσῃ ἀφορμὴ νὰ πληθύνουν μὲ κάποιο ἐνιαῖο πρόγραμμα κάθε εἶδος συλλογὲς καὶ μονογραφίες, τώρα ποὺ κι ἔξω ἀπὸ τοὺς κύκλους τοῦ δημοτικισμοῦ ἄρχισαν νὰ μελετοῦν ἀφοβώτερα τὴ δημοτικὴ — δημοσιεύονται μάλιστα καὶ διορθώσεις δημοτικῶν τραγουδιῶν κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Κόντου (130, τ. 26) — μὰ καὶ θὰ βοηθήσουν ὥστε ὅ τι δημοσιεύεται νὰ εἶναι πιὸ καλλιγραμμένο, μεθοδικό, εὐσύνοπτο, πιὸ οὐσιαστικὸ ἀκόμη ἀπὸ τὰ σημερινὰ καὶ πλουσιώτερο σὲ ὕλη χρήσιμη.

35. Ὡς ἐδῶ θέλησα νὰ δώσω μιὰ εἰκόνα γιὰ τὶς θησαυριστικὲς ἐργασίες ποὺ ἔγιναν καὶ ποὺ ἔχουν νὰ γίνουν, ἀναγκαστικὰ ὅμως ἔγινε λόγος καὶ γιὰ συλλογὲς ποὺ συνοδεύονται μὲ τὴν κατάταξη καὶ μὲ κάποια γραμματικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ. Καιρὸς τώρα νὰ δοῦμε ὅσα ἔργα ἔχουν ἀποκλειστικώτερα γραμματικὸ χαρακτῆρα, καὶ εἴτε περιορίζονται νὰ διαφωτίσουν ἕνα ἐτυμολογικὸ ἢ γραμματικὸ ζήτημα ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἤδη ὑλικό, ἢ καθρεφτίζουν γραμματικὰ καὶ συνολικώτερα μιὰ διάλεκτο ἢ μιὰ γλῶσσα ἢ ὡρισμένα γλωσσικὰ φαινόμενα. Στὰ ἔργα κυρίως αὐτὰ θὰ κριθῇ ἡ ἐπιστημονικὴ παραγωγὴ κι ἐργασία, ὅσο κιὰν αὐτὴ χρειάζεται καὶ φανερώνεται καὶ στὴ μέθοδο ποὺ θησαυρίζεται καὶ καταγράφεται ἡ πιὸ ἀσήμαντη ἀκόμη συλλογή. Καὶ προπάντων στὶς συνολικώτερες μελέτες ποὺ ἀνάφερα τελευταῖα θὰ κρίνωμε τὸ ὡρίμασμα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης καὶ τὴ γενικώτερη μόρφωση τῶν δημιουργῶν της.

Ὄχι πὼς πρέπει νὰ ὑποτιμηθοῦν οἱ διάφορες λεπτομερειακὲς μικροεργασίες, ἀπαραίτητες ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἐπιστήμονα, ποὺ ἐκεῖ

θὰ ὀξύνῃ τὸ παρατηρητικό του καὶ θὰ δοκιμάσῃ τὴν κρίση του, μὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη τὴν ἴδια, ποὺ τῆς χρειάζεται ἕνα ποσὸ ἐξακριβωμένη πέτρα γιὰ νὰ στηρίξῃ τὶς γενικώτερές της ἀλήθειες. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὴν ξερὴ λεπτομερειακὴ ἐργασία, μιὰ γενικώτερη ἀντίληψη εἶναι κείνη ποὺ ζωογονεῖ καὶ ποὺ ὑψώνει τὸν ἐπιστήμονα, ἡ συναίσθηση τοῦ μεγάλου σκοποῦ τοῦ ὅλου στ' ὁποῖο ἀνήκει τὸ ἐπιμέρους· καὶ αὐτὴ γίνεται γόνιμη καὶ ὠφέλιμη, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ἅμα μᾶς καθρεφτίζει ἁρμονικὰ συνυφασμένα σὲ μιὰ ἀλήθεια τὰ μέρη της, ποὺ μόνο σὰ μέρη ἑνὸς ὅλου πρέπει συνθετικὰ νὰ ἔχουν νοηθῇ, μὰ καὶ ἀμεσώτερα γιὰ τὴν κοινωνία — ἅμα δημιουργοῦνται μὲ κάποια ἀνώτερη σύνθεση ἔργα συγολικά, ποὺ νὰ φωτίζουν ὁλόκληρα θέματα ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ κλάδου ἢ καὶ ἐποχές.

Σύμφωνα μὲ αὐτὰ θὰ ἐξετάσω ἐδῶ μικρότερες γλωσσικὲς διατριβές, ἔργα γραμματικὰ συνολικώτερα κι ἐκδόσεις.

36. Ἂν σὲ ἄλλα ἔθνη μὲ μεγαλύτερη πνευματικὴ κίνηση καὶ μὲ πιὸ θερμὴ ὑποστήριξη τῶν γλωσσικῶν σπουδῶν εἶναι σπάνιες οἱ αὐθυπόστατες γραμματικὲς μελέτες σὲ βιβλία, εἶναι φυσικὸ νὰ βροῦμε στὴν Ἑλλάδα τὶς μελέτες αὐτὲς σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὰ γλωσσικὰ καὶ φιλολογικὰ περιοδικά. Αὐτὰ εἶναι πρῶτα ἡ Ἀθηνᾶ, τὸ γνωστὸ ὄργανο τῆς Ἐπιστημονικῆς ἑταιρείας (160), ποὺ μὲ τὴν τεχτικὴ συνεργασία τοῦ Χατζιδάκι καὶ τὸ νεοσύστατο Λεξικογραφικό της ἄρχετο (164), ἔγινε τὸ κύριο ὄργανο τῶν γραμματικῶν διατριβῶν, ἔπειτα ἡ Λαογραφία (165) καὶ ἡ Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς (163), καὶ τέλος μερικὰ ἄλλα περιοδικά, καθὼς ἡ Ἐπετηρὶς τοῦ Παρνασσοῦ (144), ὁ Νέος Ἑλληνομνήμων, ἡ Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερὶς (161), τὰ Χιακὰ χρονικὰ (168) καὶ ἡ Ἀγωγὴ (232). Τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔχουν κυρίως ἱστορικό, φιλολογικὸ καὶ ἐκπαιδευτικὸ χαρακτῆρα, φιλοξενοῦν ὅμως ἐδῶ καὶ κεῖ γραμματικὲς μελέτες, ἢ τουλάχιστο γλωσσικὸ ὑλικό, ἐνῶ τὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου τὶς ἔχει ἀποκλεισμένες σύμφωνα μὲ τὸ γενικώτερό του πρόγραμμα, ὅσο δὲ σχετίζονται ἀμεσώτερα μὲ τὴν πραχτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισης[28].

28, Οἱ τελευταῖοι τόμοι τῶν περιοδικῶν αὐτῶν μᾶς δίνουν ὡς κυριώτερες γραμματικὲς διατριβές, ἡ Ἀθηνᾶ: δυὸ μικρὲς διατριβὲς τοῦ Χατζιδάκι γιὰ τὸ 'εὐφωνικὸ ν στὴ γλῶσσα μας καὶ τὴν ἐτυμολογία τῶν *Γιαν-*

Ἄφησα ἐπίτηδες τελευταῖο τὸ Λεξιγραφικὸ ἀρχεῖο (166), τὸ νεοσύστατο παράρτημα τῆς Ἀθηνᾶς, ποὺ ὡστόσο εἶναι τὸ πλουσιώτερό μας περιοδικὸ σὲ γλωσσικὲς διατριβές. Ἡ ἵδρυσή του δίνει καινούρια ζωὴ στὴν Ἀθηνᾶ, ποὺ μὲ ὅλες τὶς ἀξιόλογες μελέτες τοῦ διευθυντή της γίνουνταν τὰ τελευταῖα χρόνια ὅλο καὶ ἰσχνότερη, καὶ ἡ συνεργασία ποὺ τῆς φέρνουν τόσες νέες δυνάμεις ἀπὸ τὴ σύνταξη τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ ἔδωσε κάποια ἐλπίδα πὼς μέσα ἀπὸ μιὰ εὐγενικὴ ἁμιλλα θὰ μπορέσῃ μιὰ μέρα νὰ γεννηθῇ ἡ κίνηση ποὺ θὰ μᾶς δικαιώσῃ ἅμα μιλοῦμε γιὰ σπουδὲς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι μόνο κρῖμα ποὺ ὁ σκοπὸς τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ ὡρίστηκε τόσο στενὸς καὶ περιωρισμένος, ὄχι τόσο ἀπὸ γενικώτερη ἄποψη, νὰ προκόψουν δηλαδὴ οἱ γραμματικὲς σπουδές, ὅσο κυρίως ἀπὸ τὴ στενώτερα εἰδικὴ σκοπιμότητα τοῦ

τσῶν, μαζὶ μὲ τὴν ἐξήγηση μερικῶν τοπωνυμιῶν ἀπὸ τὸ Στ. Ἀραγούμη καὶ τὸ Φ. Κουκουλέ, καὶ — σημεῖα τῶν καιρῶν — μιὰ μελέτη γιὰ τὸν Κάλβο — ἡ Πανεπιστημιακὴ Ἐπετηρίδα: διάφορες διατριβὲς τοῦ Χατζιδάκι γιὰ ἐτυμολογικὰ καὶ γραμματικὰ ζητήματα (λ. χ. γιὰ τὸ πῶς βγῆκαν οἱ ὀνομασίες *Γιάννενα, Λουκάτες, Φιλιάτες*, πῶς ἔγινε ὁ Παῦλος *Παυλής*, γιὰ τὴν ἐτυμολογία τοῦ *ξερτῶ*, τοῦ *δραγάτης*, γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Ἐρωτοκρίτου—στὴ Λαογραφία ἔχομε μιὰ διδακτικὴ μελέτη τοῦ Πολίτη γιὰ τὰ «ῥιζικὰ σχήματα» (*σφάκελο, μούντζα, σταῦλος, σαμάρωσ*) — στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Παρνασσοῦ μιὰ διατριβὴ τοῦ Χατζιδάκι «περὶ τῆς χρήσεως τῶν ξένων καὶ τῶν νεωτέρων καταλήξεων», στὴν Ἀγωγὴ ἄρθρο τοῦ Μπούτουρα γιὰ ἕνα πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ σημαντικὸ ζήτημα ποὺ δὲν τὸ λύνει ὅμως («Στοιχεῖα μεταδοθέντα ἐκ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων εἰς τὴν νεοελληνικὴν κοινήν»· τέλος στὴν Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίδα (1919) τὸ ἄρθρο τοῦ Μιστριώτη γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῶν Γιανιτσῶν (ἀπὸ τὸ τούρκικο *Γιουνάνηδες* = Ἴωνες, Ἕλληνες — γιατὶ τάχα οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῶν *Γιανιτσῶν*, μὲ τὰ ἐρείπια τῆς Πέλλας θύμιζαν στοὺς Τούρκους τοὺς Ἕλληνες στὴ Μικρασία, ὀνομασμένους ἀπὸ τοὺς Πέρσες *Ἴωνες*, κι ἔτσι ἔβγαλαν τὴν πόλη τους *Γιουνανιστάν*—ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ γραφοῦν σειρὰ ἀπὸ ἀντίγνωμα ἄρθρα ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι (163), ποὺ τὸ ἐτυμολόγησε ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ *Γιάνιτζα* (τόπος τοῦ *Γιανιτσιά*, δηλ. τοῦ *Γιάννη*), ἐνῶ ὁ ἀρχαιολόγος Οἰκονόμου (161) ἀντιπρότεινε μὲ περισσότερη πιθανότητα τὸ τούρκικο *Γιενιτζὲ* (=νέα πόλη), κι ἐπικαλέστηκε τὴν *Καραμοῦ Γενιτζὲ* (παλιὰ πόλη), ποὺ βρίσκεται κοντὰ στὴ δική μας *Γενιτζὲ* ἢ *Γενιτζεβαρδάρ*, καὶ ποὺ τὸ *πζὲ* αὐτὸ τὸ βρίσκομε στὸ *Βακιτζὲ* (Παλαιόπολις), *Σερμπιτζὲ* (τὰ *Σέρβια*), *Γκουμενιτζὲ* (*Γουμένιτσα*). Τοῦ Μπούτουρα ἔχομε ἀκόμη σὲ ξενόγλωσσο περιοδικὸ μιὰ μικρὴ μελέτη γιὰ ὅσες ὀνομασίες δίνομε περιγελαστικὰ στοὺς γειτονικοὺς μας λαούς (143). Ἂς προσθέσω καὶ τοῦ Χατζιδάκι μιὰ γραμματικὴ μελέτη γιὰ τὰ κρητικά, ποὺ συνοδεύει τὴ νέα ἔκδοση τοῦ Ἐρωτοκρίτου (140).

λεξικοῦ τοῦ ἴδιου. Τὸ μοναδικό του ὄργανο γιὰ νὰ ἐπικοινωνῇ μὲ τὸ κοινό, ποὺ θὰ εἶχε κοντὰ στ' ἄλλα ἔργο νὰ φωτίσῃ ὅλους ὅσους ἐνδιαφέρονται γιὰ τὸ σκοπό, τὸ πρόγραμμα καὶ τὴν προκοπὴ τοῦ λεξικοῦ, ποὺ θὰ τὸ στήριζε καλύτερα στὴν κοινωνικὴ συνείδηση, καὶ ἀκόμη ποὺ θὰ προκαλοῦσε μὲ κατάλληλη ἀρθογραφία κι ἐνέργεια τὴν πλούσια συγκομιδὴ νέου ὑλικοῦ, περιωρίστηκε κυρίως νὰ καταχωρίζουν οἱ συντάχτες τοῦ λεξικοῦ διατριβὲς ποὺ συμπληρώνουν τὰ συνταχτικά τους ἄρθρα (166, σ. γ')[24].

37. Τελείωσε ἡ σειρὰ τῶν γραμματικῶν διατριβῶν. Ἔργα μὲ γενικώτερο χαρακτῆρα ἔχω νὰ σημειώσω τοῦ Χατζιδάκι ἕνα γλωσσικὸ ἐκλαϊκευτικὸ βιβλιαράκι (158· βλ. § 48), μιὰ Γενικὴ γλωσσική, ποὺ χρησιμοποιεῖ ἄφθονο τὸ ὑλικὸ τῆς νέας μας γλώσσας, κι ἕνα χρησιμώτατο βοτανολογικὸ λεξικὸ μὲ 1150 πυκνοτυπωμένες σελίδες ἀπὸ τὸ βοτανικὸ Γεννάδιο (132), «περιλαμβάνον τὰ ὀνόματα, τὴν ἰθαγένειαν καὶ τὸν βίον ὑπερδεκακισχιλίων φυτῶν τῶν ὁποίων περιγράφονται καὶ ἡ ἱστορία, ἡ καλλιέργεια, τὰ προϊόντα, αἱ νόσοι» (βιβλιογρ. 164: σ. 666). Ἡ σημασία τοῦ Λεξικοῦ αὐτοῦ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα καὶ λαογραφία εἶναι μοναδική, καὶ κοντὰ στὴ βιβλιογραφική του ἐπάρκεια σημαντικὴ εἶναι ἡ ἰδιαίτερη ἐργασία ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ συγγραφέα. Γενικώτερο χαρακτῆρα ἔχουν ἀκόμη ἔργα καθὼς ἡ Ὀρθογραφία μας (110)

---

24. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ Ἀρχείου μᾶς δίνει μιὰ σειρὰ διατριβὲς γιὰ διάφορα ἐτυμολογικὰ καὶ γραμματικὰ ζητήματα τῆς νέας γλώσσας. Ἔτσι γίνεται λόγος μέσα σὲ διακόσιες πλούσιες σελίδες γιὰ τὸ *ἀνεμάνω, ξανταίνω* κτλ., γιὰ τὴν πρόθεση *ἐξ*, τὸ *βάτραχος* καὶ τὸ *ὄπου, σπού* (=ὁ ἅπαξ), τὸ *βρόμα, βρομῶ* ἀπὸ τὸ *βρέμω, βρομέω*) ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι, γιὰ τὴν ἐτυμολογία τοῦ *Γραβιὰ* (*γράβος, γάβρος*, ὀνομασίες δέντρων, ἀρχ. *γάβριον*), τοῦ *γκαβὸς* (λατ. *cavus*) κτλ. ἀπὸ τὸν Ψάλτη, τοῦ *θλάβω, θλαμπούρι* ἀπὸ τὸ *Δεκαβάλλα*, τοῦ *βάλ' του μήγαν*, (κυρίως: *βάλε τοῦ παστοῦ σου μήγαν*), *στρώνω* στὸ *ξύλο* (οἱ Βυζαντινοὶ φώναζαν κατὰ τὸν Τζέτζη: *ἄρον, ἄρον, στρῶσον αὐτούς*... γιὰ νὰ δέσουν χειροπόδαρα ὅσους θὰ ξυλοκοπηθοῦν ἀργότερα) κτλ. ἀπὸ τὸν Κουκουλέ, γιὰ τὴν ἐτυμολογία τοῦ *μαγαρίζω* ἀπὸ τὸν Ἀμαντο. γιὰ τὰ *καφουρὰ* ἀπὸ τὸ Βογιατζίδη, γιὰ διάφορους φυτολογικοὺς ὅρους ἀπὸ τὸ Στεφανίδη, τέλος γιὰ διάφορες ἀκόμη λέξεις ποὺ ἐτυμολογεῖ πειστικὰ ἡ ὑμορφη ὁ Ξανθουδίδης ἀπὸ τὴ Κρήτη, καθὼς *ἀγάλι* (*γαληνὰ - ἀγαληνὰ - ἀγάληνα, ἀγάλην' ἀγάλην*), *ζουγλὸς* (ὁ σακάτης, *ζουλῶ, ζουλὸς*), *λαγκάδι* (*λαγών, λάκκος*, μεσαιων. κ. νέο (=καὶ *λαγών*) *λαγκός* = κοιλάδα), *λαχτάρα* (*λαχτίζω, —εκ ἡ καρδιά*), *μαγκάδι* (λεπτὸ σκέπασμα (τοῦ κεφαλιοῦ), *μανὸς* ἀραιός), *μιζικὸ* (*μίζα*, πβ. *ἐμίζωσαν καὶ γέρασαν, νὰ μιζώσ' ἡ γύφτη*), *στανιὸ* (*ἀσθενέως*).

πού ἀποβλέπουν στὴ συστηματικὴ καὶ τὴν πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς· γι' αὐτὰ ὅμως θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω.

Μένει νὰ ἐξετάσω τὴν τελευταία κατηγορία, τὶς φιλολογικὲς ἐκδόσεις. Ἐδῶ δὲν ἔχουν νὰ σημειωθοῦν πολλὰ βιβλία, τὰ δυὸ ὅμως ποὺ βγῆκαν ἀξίζει νὰ τ' ἀναφέρω ἰδιαίτερα. Εἶναι ὁ Ἐρωτόκριτος ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη στὴν Κρήτη (140) καὶ ἀπὸ τὸν Πολίτη μιὰ διαλεχτὴ συλλογὴ τραγουδιῶν (149). Οἱ «Ἐκλογὲς» αὐτὲς μᾶς παρουσιάζουν συγκεντρωμένο καὶ «ἀποκαταστημένο» ἀπὸ τὸ μοναδικὸ μελετητὴ ὅ τι καλύτερο ἔχει νὰ δείξῃ ἡ λαϊκή μας ποίηση, μὲ διδαχτικοὺς ὑπομνηματισμούς, μὲ ἑρμηνευτικὲς σημειώσεις καὶ μὲ ὁλόκληρη τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἡ συλλογὴ κρίθηκε κιόλας σὲ περασμένο Δελτίο (120 : 3.289) καὶ γιὰ νὰ ξαναπῶ τὰ ἴδια λόγια: «ἡ σημασία της πολλαπλή. Ὄχι μόνο μᾶς δίνει κορυφωμένη τὴν ἐντύπωση ἀπὸ τὴ λαϊκὴ λογοπλαστικὴ δύναμη, μὰ μᾶς ἀνοίγει τώρα γιὰ πρώτη φορὰ ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Ἀκόμα παραπάνω, γιὰ τὸν ποιητή, γιὰ τὸ ζωγράφο, γιὰ τὸ μουσικό, γιὰ κάθε τεχνίτη καὶ κάθε πλάστη ὑλικοῦ ποὺ θάθελε ν' ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν πηγή... τῆς λαϊκῆς μούσας, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὸν παιδαγωγὸ ποὺ θάθελε καὶ νὰ γνωρίσῃ στὸ παιδὶ τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα σὲ ὅλες της τὶς συγκινήσεις καὶ σὲ ὅλα της τὰ συναισθήματα καὶ... νὰ πλάσῃ γνήσιους Ἕλληνες, δίνονται τώρα ζωντανεμένα τ' ἀριστουργήματα, ποὺ κίνησαν τὸ θαυμασμὸ τῶν πιὸ διαλεχτῶν πνευμάτων τοῦ αἰῶνα μας».

Ὁ Ἐρωτόκριτος πάλι, ἡ ἔκδοση ποὺ περιμέναμε ἀπὸ καιρό, μὲ ὅλα τὰ ψεγάδια καὶ τὶς ἀτέλειες ποὺ παρουσιάζει, τιμᾶ καὶ αὐτὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, καὶ θάπρεπε νὰ κριθῇ διεξοδικὰ καὶ νὰ γνωριστῇ περισσότερο· αὐτὸ θὰ τὸ βοηθήσῃ μιὰ μικρότερη λαϊκὴ ἔκδοση. Ἂς ἐλπίσωμε πὼς τὰ βιβλία αὐτὰ θὰ ἐγκαινιάσουν μιὰ σειρὰ φιλολογικὲς ἐκδόσεις ἀπὸ τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα τῆς γλώσσας μας, ἔργο ποὺ καὶ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία θὰ γυμνάσῃ καὶ θὰ τιμήσῃ, καὶ τὴν κοινωνία θὰ φέρῃ σὲ στενώτερη γνωριμία μὲ τὴ φιλολογία της. Νὰ ἐλπίσωμε πὼς ἀνάμεσα σ' αὐτὰ θὰ δοῦμε καὶ νέες «ἐκλογές», ἀπὸ τὶς παραδόσεις καὶ τὰ παραμύθια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ;

38. Εἴδαμε τὴ γλωσσικὴ καὶ γραμματικὴ ἐργασία τῶν Ἑλλήνων *νεοφιλολόγων*. Γιὰ νὰ ἔχωμε ὅμως ὁλόκληρη τὴν εἰκόνα τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν πρέπει ν' ἀναφερθοῦν καὶ τὰ ἔργα τῶν ξένων, τουλάχιστο τὰ κυριώτερά τους.

Ἀπὸ τὶς μελέτες ποὺ μιλοῦν ἀποκλειστικώτερα γιὰ τὴ γλῶσσα μας ἔχομε πρῶτα τοῦ Γάλλου Pernot (147) τὴν πρώτη παράδοση ποὺ ἔκαμε στὴ νεοσύστατη ἕδρα τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας στὸ Παρίσι, μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση γιὰ τὸ νέο μάθημα ποὺ διδάσκεται τώρα στὸ γαλλικὸ Πανεπιστήμιο μὲ χορηγία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀπὸ τὸν ἴδιο ἔχομε καὶ μιὰ συλλογὴ νεοελληνικὲς γραμματολογικὲς μελέτες γιὰ τὸ Διγενῆ, τὸν Πρόδρομο καὶ τὰ ἑκατόλογα τῆς ἀγάπης, καθὼς καὶ μερικὰ ἔργα τῆς κρητικῆς φιλολογίας (148). Ἔπειτα ἔρχεται μιὰ ἄλλη διάλεξη σ' ἕνα ἀγγλικὸ Πανεπιστήμιο, ἀπὸ τὸ νεκρὸ δυστυχῶς σήμερα νεοελληνιστὴ καὶ φίλο τῆς Ἑλλάδας A. Thumb, μὲ θέμα τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ νέα μας γλῶσσα γιὰ ὅσους ξέρουν τ' ἀρχαῖα, καὶ ἰδίως ὅσους καταγίνονται μὲ τὰ ἑλληνικὰ τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς (153). Κοντὰ στ' ἄλλα ὁρίζει στὴ μελέτη αὐτὴ ὁ συγγραφέας, ἀναχωρώντας ἀπὸ τὰ σημερινὰ ἰδιώματα ποὺ ἀπὸ τὰ 500 μ. Χρ. πρωτοπαρουσιάζουν χαρακτηριστικὲς διαφορές, γνωρίσματα τῆς κοινῆς γλώσσας ποὺ μιλοῦσαν τότε (λ. χ. ἔλεγαν ἀπὸ τότε *ὀχτώ, Κωσταντῖνος* (χωρὶς *ν*), *τῆς γλώσσας - γλῶσσες, ψωμὰς - ψωμάδες, ἐμέν(α,)* (*ἐσέν(α), σεῖς - σᾶς, εἶμαι - εἶσαι* - (*ἔνι*)), καὶ δείχνει ἀκόμη σὲ ποιὲς ἀπὸ τὶς σημερινὲς διαλεχτικὲς ποικιλίες ἔχουν τὴ ρίζα τους ἀκόμη παλαιότερα, στὴν ἀρχαία γλῶσσα (λ. χ. *ἀδερφὸς* κοντὰ στὸ *ἀδελφός, ἐλάβασι* κοντὰ στὸ *ἔλαβαν, γράψε - γράψον*). Εἶναι μελέτη ἀξιολογή, πλούσια στὶς ἀπόψεις της καὶ διδαχτική, ποὺ ἀξίζει νὰ μεταφραστῇ ὁλόκληρη. Συνολικώτερα ἔργα ἔχομε τοῦ Thumb τὴ γραμματικούλα (βλ. § 51) καὶ τοῦ Dawkins τὸ βιβλίο (§ 32) μὲ τὴ φωνολογία, τὸ τυπικὸ καὶ τὴ σύνταξη τῶν μικρασιατικῶν ἰδιωμάτων.

Μένουν ἀκόμη μερικὰ μεγαλύτερα γραμματικὰ ἔργα, ἱστορικὰ ἢ γλωσσολογικά, ὅπου, ἂς εἶναι καὶ παραστικά, μνημονεύεται καὶ ἡ νέα γλῶσσα: τοῦ Brugmann - Thumb ἡ νέα ἔκδοση τῆς (ἀρχαίας) ἑλληνικῆς γραμματικῆς (131), καὶ τοῦ Meillet ἡ σύντομη καὶ τόσο φωτεινὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας (142· βιβλιογρ. 232 : 133). Τὸ πρῶτο, ἱστορικὴ κυρίως γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας γλώσσας, ἔδωσε στὴ νέα του ἔκδοση, γινωμένη ἀπὸ τὸν Thumb, κάποια θέση καὶ στὴ μεταγενέστερη ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἐνῶ τὸ δεύτερο, γραμμένο ἀπὸ τὸ γνωστὸ καθηγητὴ τῆς γλωσσολογίας στὸ Παρίσι, ἀφιερώνει τὸ τελευταῖο του κεφάλαιο στὸ σχηματισμὸ τῆς νεοελληνικῆς κοινῆς.

Ἀπὸ ἐκδόσεις κειμένων τῆς δημοτικῆς ἔχομε, ἀπὸ τὰ 1913 καὶ αὐτήν, τὴν ὁμορφη συλλογὴ τῶν τραγουδιῶν τῆς ἀγάπης ἀπὸ τὸ 15. αἰῶνα (135), μὲ γαλλικὴ μετάφραση καὶ κριτικὲς σημειώσεις, βιβλίο ποὺ ἐνδιαφέρει καὶ πλατύτερο κύκλο ἀναγνῶστες.

39. Οἱ μελέτες ὅσες εἴδαμε ὡς ἐδῶ εἶναι πολλὲς καὶ ποικίλες. Καιρὸς τώρα νὰ ζητήσωμε νὰ πάρωμε μιὰ συνολικὴ ἐντύπωση γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία ποὺ γίνεται σήμερα στὴ γλῶσσα μας. Ἂν ἡ προσπάθεια αὐτὴ δείχτηκε παραπάνω γόνιμη (§ 4ὰ, 15ὰ), ἅμα ἐξετάζουνταν ἡ πραχτικὴ καλλιέργεια καὶ ἡ σημερινὴ διαμόρφωση τῆς δημοτικῆς, εἶναι φυσικὸ νὰ περιμένωμε καὶ τώρα ὅμοιο κέρδος. Ὄχι μόνο θὰ κριθῆ καλύτερα τὸ περιεχόμενο καὶ οἱ καρποὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας μὰ θὰ ξεκαθαριστῆ καλύτερα τὸ εἶδος της, ἡ προκοπὴ καὶ ἡ ἀξία της.

Οἱ νεοελληνικὲς γραμματικὲς σπουδὲς παρουσιάζουν σήμερα στὴν Ἑλλάδα, ὅσο βλέπω, τ' ἀκόλουθα γενικὰ γνωρίσματα ποὺ θ' ἀναλύσω ἀμέσως παρακάτω:

α) τὸ θέμα τους εἶναι συνήθως ἡ ἐξωτερικὴ μορφὴ τῆς γλώσσας, ἡ λέξη, ἡ φωνητικὴ καὶ τὸ τυπικό, ἐνῶ ἡ σύνταξη λ. χ. λίγο μελετήθηκε ἀκόμη καὶ τῆς σημασιολογίας τῆς λείπει κάποια συστηματικώτερη διερεύνηση (120 : σ. 285). Ἡ ἔρευνα, ποὺ δὲν ἐφαρμόζει ἀκόμη πάντοτε τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ μέθοδο, περιορίζεται συνήθως στὰ στενώτερα ὅρια τῶν προχειρότερων ἀπόψεων ποὺ μπορεῖ νὰ παρουσιάσῃ ἡ μητρικὴ γλῶσσα, χωρὶς νὰ ἔχουν μελετηθῆ μὲ ἀνάλογη φροντίδα καὶ συστηματικώτερα οὔτε τόσες ἄλλες γλωσσικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ, οὔτε τὰ φαινόμενα δανεισμοῦ μεταξὺ διαλέκτων, οὔτε οἱ σχέσεις τῆς ἐθνικῆς γλώσσας μὲ τὶς γειτονικές, οὔτε τὰ γλωσσικὰ διδάγματα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

β) τὸ εἶδος τους εἶναι συνήθως, ὅσο δὲν πρόκειται γιὰ συλλογὲς ὑλικοῦ καὶ ἄλλα περιγραφικὰ ἔργα, μικροεργασία λεπτομερειακὴ (Detailarbeit).

γ) ἡ γλωσσικὴ τους μορφὴ εἶναι ἡ καθαρεύουσα, μάλιστα μὲ τὸν ἀκαδημαϊκό της φιλολογικὸ τύπο.

δ) στὴ διατύπωσή τους παρουσιάζουν κάποια ἀρρυθμία, ποὺ γενικώτερα παρουσιάζεται σὰν ἔλλειψη ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ὀργάνωση.

ε) ὡς πρὸς στὴ σχέση τους μὲ τὴν κοινωνία, τοὺς λείπει ἡ σωστὴ προσαρμογὴ στὶς σημερινὲς κοινωνικὲς καὶ γλωσσικὲς ἀνάγκες.

ζ) τὰ ἰδιαίτερά τους γνωρίσματα μαρτυροῦν γενικὰ πὼς δὲν εἶναι γέννημα νεοελληνικῆς ἐπιστημονικῆς ζωῆς.

40. Α) Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο παρατήρησα κιόλας ἀλλοῦ πὼς εἶναι καιρὸς καὶ γιὰ τὴ συλλογὴ τοῦ ὑλικοῦ νὰ ἐφαρμοστοῦν καὶ νὰ γενικευτοῦν οἱ μέθοδοι τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης (λ.χ. φωνητικὴ πειραματική, διαλεκτολογία συστηματική, γλωσσικοὶ γεωγραφικοὶ ἄτλαντες κτλ.) καὶ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ γλωσσικοῦ ὑλικοῦ πρέπει νὰ γίνῃ πολυμερέστερη. Ἂν ὡς σήμερα προσέξαμε περισσότερο τὴν ἐξωτερικὴ μορφὴ τῆς γλώσσας ὁ λόγος εἶναι βέβαια καὶ πὼς ὕστερα ἀπὸ τὸ 1870 εἴχαμε καὶ στὴν Εὐρώπη μιὰ γονιμώτατη ἀνάλογη ἔρευνα, καὶ πὼς ἡ σχολὴ ἐκείνη, νὰ πῶ ἔτσι, ἡ νεώτατη τότε καὶ μόνη σύγχρονη ἐπιστημονική, μεταφυτεύτηκε στὴν Ἑλλάδα μὲ τὸ Χατζιδάκι. Ἕνας λόγος εἶναι καὶ ἡ εὐκολία ποὺ παρουσιάζει ἡ ἔρευνα τῶν ζητημάτων αὐτῶν. Φταίει ὅμως ἀκόμη, νομίζω, ὁ νεοελληνικὸς φορμαλισμὸς ποὺ σημείωσα (§ 24), ποὺ μᾶς κάνει νὰ βλέπωμε τὴν οὐσία πρὶν ἀπ' ὅλα στὸν τύπο. Ἔτσι ὄχι μόνο ὑψώνομε ἀπόλυτα τὴ γλωσσικὴ μορφὴ πάνω ἀπὸ τὸ περιεχόμενο (ἀττικισμός, ψευτοκλασικισμός, καθαρεύουσα), μὰ καὶ στὴ γλῶσσα καθ' ἑαυτὴν προσέχομε πρωτάντων τὴν ἐξωτερική της μορφὴ (στὴ φωνητικὴ τὸ γράμμα πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸν ἦχο). Καὶ ἄσχετα ὅμως ἀπ' αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ πολυμερέστερη μελέτη, γιὰ τὰ διάφορα γλωσσικὰ καὶ ἱστορικὰ θέματα καὶ τὰ ζητήματα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ κρύβει ἡ ἔρευνα τῆς γλώσσας, τῆς δικῆς μας καὶ τῶν γειτόνων μας. Ἔτσι θὰ κινηθῆ καὶ τῶν μὴ εἰδικῶν ζωηρότερο τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς νεοελληνικὲς σπουδές[23].

41. Β) Ὡς πρὸς τὸ λεπτομερειακὸ χαρακτῆρα τῶν γραμματικῶν διατριβῶν εἶπα παραπάνω (§ 35) πὼς τὸ γνώρισμα αὐτὸ δὲν

---

23. Τέτοια θέματα σημειώνω πρόχειρα: ἐπαγγελματικὲς καὶ συνθηματικὲς γλῶσσες, χυδαϊσμός, δάνεια μεταξὺ διαλέκτων, τὰ ἰδιωματικὰ στοιχεῖα τῆς κοινῆς· ἀρβανίτικα, βλάχικα, βουλγάρικα, τσιγκάνικα, ἡ ἐπίδρασή τους στὰ ἑλληνικὰ καὶ ἀντίθετα, ἡ ἐπίδραση τῆς καθαρεύουσας στ' ἀρβανίτικα· ἑλληνοαρβανίτικη ἀνάμιξη κτλ.— ἡ γλωσσοπλαστικὴ ἐργασία τοῦ δημοτικισμοῦ κτλ.

μπορεῖ νὰ ἐλαττώσῃ τὴ σημασία καὶ τὴν ἀξία τῆς καθεμιᾶς τους. Τονίζω ὅμως πὼς μᾶς χρειάζονται καὶ γενικώτερες καὶ συνθετικώτερες ἐργασίες, καὶ πὼς ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ τὶς ζητήσωμε μὲ ὅσα ξέρομε πιὰ σήμερα γιὰ τὴ γλῶσσα μας καὶ τὴν ἱστορία της. Ὡστόσο ἡ σχετικὴ ἀποκλειστικότητα τῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς σὲ λεπτομερειακὲς ἐργασίες καὶ ἡ ξερὴ συσχέτιση ἢ ἡ ἐξωτερικὴ γενίκευση ποὺ δοκιμάζεται συνήθως σ' αὐτὲς δυναμώνουν τὴν ὑποψία πὼς οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς δὲν ἔχουν φτάσει ἀκόμη στὸ ἐπιστημονικὸ ὡρίμασμα ποὺ θὰ κάνῃ τοὺς ἐργάτες τους ν' ἀντικρύζουν ὁλόκληρο τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης τους, καὶ μὲ ἀκέραιη τὴν ἐπίγνωση τοῦ ὅλου νὰ διαλέγουν ἔπειτα ὁ καθένας τὴ συμβολή του καὶ νὰ τὴ ζωντανεύῃ μὲ κεῖνου τὴ συνείδηση. Κυρίως, ἂν ἐξαιρέσωμε τὶς ἐργασίες τῶν ξένων, στοῦ Χατζιδάκι τὸ ἔργο καὶ τοῦ Μπούτουρα τὶς ἐργασίες νιώθει ὁ μελετητὴς μιὰ γενικώτερη ἀντίληψη, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲ βλέπῃ τὰ ἔργα ποὺ ζήτησα· αὐτὸ ὅμως ἀποτελεῖ τὴν ἐξαίρεση καὶ δὲν κάνει τὸν κανόνα. Ἔτσι καὶ ὅπου θὰ ἔβρισκε χρήσιμες τὴν καθεμιὰ ἀπ' ὅλες τὶς ἐτυμολογικὲς καὶ ἄλλες γραμματικὲς διατριβὲς ποὺ τυπώνονται, πνίγεται μέσα στὴ μονότονη ξερὴ ἀτμόσφαιρα τῆς νεοελληνικῆς γραμματικῆς μὲ τὸ στενεμένο της ὁρίζοντα. Καὶ φοβοῦμαι πὼς στοὺς μαθητὲς τοῦ Χατζιδάκι, ποὺ ὡστόσο συνηθίζουν ὅμοιες μὲ κεῖνον ἐργασίες, ἀδυνατίζει ἡ πολυμερέστερη κι ἐσωτερικώτερη γλωσσικὴ ἀντίληψη ποὺ ἔδειξε ἐκεῖνος.

Τὴν ἔλλειψη κάποιας βαθύτερης καὶ γενικώτερης ἐπιστημονικῆς προπαιδείας, ἀδερφωμένης συνήθως μὲ τὴ δημιουργικότητα, τὴν αἰσθανόμαστε καὶ στὴ σύνθεση ἢ καὶ στὴν ἀπουσία γενικώτερων ἔργων κι ἐκδόσεων. Ὁ γραμματικὸς ἔχει ἐκεῖ ν' ἀφήσῃ τὴ μονομέρεια τῶν εἰδικῶν θεμάτων καὶ σὲ πολυμερέστερο ἔργο νὰ μᾶς καθρεφτίσῃ ψηλαφητότερα τὴ ζωή. Μιὰ φιλολογικώτερη ἀντίληψη τῆς γλώσσας καὶ τῶν γραμματικῶν σπουδῶν μᾶς κάνει τότε νὰ θυμηθοῦμε πὼς φιλολογία εἶναι ἡ νόηση τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐκδηλώσεων ἑνὸς λαοῦ, καθὼς πρῶτα καθρεφτίζεται στὴν ἐθνική του λογοτεχνία, καὶ δὲ θὰ ἦταν ἀταίριαστο νὰ σκεφτοῦμε ἐδῶ πὼς καὶ ξένοι ἀκόμη νεοελληνιστὲς καὶ γραμματικοί—ὁ Meyer, ὁ Krumbacher, ὁ Thumb, ὁ Pernot, ὁ Hesseling, ὁ Dietrich — παρακολούθησαν τὴ σύγχρονή μας ζωὴ καὶ λογοτεχνία, κι ἔδειξαν καὶ μὲ εἰδικὲς ἀκόμη ἐργασίες τὸ ἐνδιαφέρον τους γι' αὐτές, ἐνῶ οἱ δικοί μας

ἢ τοὺς μένουν ὡς ἐπιστήμονες ξένοι, ἢ καὶ πολέμησαν τὸ δημοτικισμό, σὰ νὰ μὴν ἦταν οὔτε κἂν σύγχρονοί του.

42. Γ) Τί θέση βαστοῦν οἱ Ἕλληνες γλωσσοδίφες ὡς πρὸς τὴν πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς γλώσσας ποὺ μελετοῦν; Θεωρητικὰ ἔχει γίνει στὴ νέα γενεὰ μεγάλη ἀλλαγή, ἀφοῦ ἔσβησε πιὰ ἡ παλιὰ πολεμική, κι οἱ νεώτεροι γραμματικοὶ εἶναι ἂν ὄχι ἄλλο, τουλάχιστον ἀδιάφοροι στὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση. Πραχτικὰ ὅμως καμιὰ διαφορά· τ' ὄργανο τῆς νεοελληνικῆς γραμματικῆς ἐπιστήμης, νεογέννητης ὡστόσο, ἔχει κοκαλιάσει. Σὰ νὰ μὴν εἶχε καμιὰ ἐσωτερικώτερη σημασία γιὰ τὸ γλωσσοδίφη ἡ μελέτη τῆς μητρικῆς γλώσσας ἐξακολουθεῖ νὰ τὴ γράφῃ μὲ τὸν τύπο ποὺ πῆρε κατὰ τὰ 1890 μὲ τὸ Χατζιδακι. Γιὰ δημοτικὴ οὔτε λόγος· ἐργασία μάλιστα γλωσσικὴ γιὰ τὴ δημοτική, γραμμένη στὴ δημοτική, εἶναι ἀποκλεισμένη ἀπὸ περιοδικὰ καθὼς ἡ Ἀθηνᾶ ἢ ἡ Ἐπετηρίδα τοῦ Παρνασσοῦ. Μὰ καὶ καμιὰ ἁπλοποίηση, ὅπως τὴ ζήτησα παραπάνω, τῆς φιλολογικῆς γλώσσας.

Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ μεταξὺ ἐπιστήμονα καὶ ἀνθρώπου δὲν ἔχει τίποτε τὸ παράδοξο γιὰ τόπο ποὺ ἡ γλωσσικὴ δίψυχα ἔχει καταντήσει φυσιολογικὴ σχεδόν· ὑψώθηκε μάλιστα ἄλλοτε ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι σὲ δόγμα πὼς εἶναι ἐντελῶς ξεχωριστὰ ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα μιᾶς γλώσσας καὶ ἡ πραχτική της καλλιέργεια. Ὅσο βέβαιο κιὰν εἶναι αὐτό, χωρὶς ἄλλο ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἐπικαλεστῇ στὰ χρόνια μας ἡ γλωσσικὴ μας ἐπιστήμη, ὅμα συλλογιστῇ πὼς καὶ οἱ ἐπιστήμονες γενικὰ καὶ οἱ νεοφιλόλογοι ἀκόμη περισσότερο πρέπει νὰ βοηθήσουν τὴν καλλιέργεια τῆς νέας γλώσσας (§ 26, 28). Καὶ νομίζω πὼς εἶναι ἀνάγκη, τώρα μάλιστα ποὺ οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς ἀρχίζουν κάι ἀποχτοῦν περισσότερους ἐργάτες καὶ φίλους, ν' ἀναθεωρηθῇ καὶ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας τους. Γιατὶ πιστεύω πὼς γιὰ νὰ προκόψῃ ἀληθινὰ ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ εἶναι ἀνάγκη κοντὰ στ' ἄλλα νὰ πάρῃ ὄργανό της τὴ μητρικὴ γλῶσσα· αὐτὸ γιὰ λόγους α) ἄμεσα ἐπιστημονικούς, καὶ β) κοινωνικούς.

43. Φαντάζονται οἱ περισσότεροι πὼς δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μεταξύ τους ἐπιστημονικὴ σκέψη καὶ γλωσσικὴ ἔκφραση, κι ἔχει συχνὰ εἰπωθῇ πὼς ἀντίθετα μὲ τὶς λογοτεχνικὲς ἀνάγκες καὶ τὴ «γλῶσσα τῆς καρδιᾶς» γιὰ τὴν ἐπιστήμη εἶναι κάθε γλῶσσα καλή. Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι τί ἐννοοῦμε λέγοντας ἐπιστήμη. Γιατὶ ἡ γλῶσσα ἔχει πολὺ ἐσωτερικώτερη σχέση μὲ τὴ σκέψη

μας, ὅσο δύσκολα κιὰν μᾶς φανερώνεται αὐτό, καὶ γιαυτὸ μόνο μὲ τὴ μητρική του γλῶσσα, ἢ ὡς σ' ἕνα σημεῖο καὶ μὲ μιὰ ξένη ζωντανὴ καλὰ σπουδασμένη, μπορεῖ ἕνα ἄτομο νὰ ἐκφράση τὴ δική του σκέψη κι ἐπιστήμη. Ὅπου ὄργανο τῆς ἐπιστήμης γίνεται γλῶσσα ξένη γιὰ τὸ λαὸ καὶ νεκρή, ὅπου ἰδίως ἡ παραδομένη μορφὴ τῆς γλώσσας ἀπομακρύνεται τόσο ἀπὸ τὴ μητρικὴ ὅσο ἡ δική μας καθαρεύουσα, καὶ χωρὶς μάλιστα νὰ εἶναι κάτι ὁλότελα ξένο καὶ ξεχωριστό, βγῆκε ἀπὸ τὴν περιφρόνησή της, καὶ προπάντων τὴν ἄρνηση τῆς ἐσωτερικῆς της ὑφῆς, στὸ λαὸ αὐτὸ μπορεῖ νὰ βγοῦν ἐπιστήμονες ποὺ νὰ γράφουν τὴν καθιερωμένη γλῶσσα, μὲ τόση μάλιστα εὐκολία ὥστε νὰ τὴ νομίζουν ἐπαρκέστατη, καὶ νὰ τὴν αἰσθάνωνται μοναδικό τους ὄργανο, δὲ θὰ δημιουργηθῆ ὅμως βέβαια ἐπιστήμη ἐθνική. Φτάνει μόνο νὰ μὴν ἐννοοῦμε μὲ αὐτὸ τὸ νὰ μεταδίνωνται ὡρισμένες γνώσεις, ἢ τὴ διανοητικὴ παραγωγὴ λιγοστῶν ἀτόμων ξενοσπουδασμένων, ἀλλὰ μιὰ πρωτότυπη ἐθνικὰ πάντα χρωματισμένη σκέψη, μιὰ βαθύτερη ἀφαίρεση τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, ἕνα δημιουργικὸ καθρέφτισμα τῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς, ποὺ προϋπόθεση ἔχει μιὰ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ νὰ συνέχεται ὀργανικὰ μὲ τὴ σκέψη τοῦ τόπου. Ἔτσι ἡ ἐπιστήμη σὰν κοινωνικὸ φαινόμενο δὲ στέκει ξεκάρφωτη μέσα στὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς φυλῆς, μὰ ἀποτελεῖ μαζὶ μὲ τὴν τέχνη τὸ ἄνθισμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Ἅμα νιώσωμε ἔτσι γιὰ τὸν ἐπιστήμονα τὴν ἔρευνα, σὰν κάτι ποὺ δὲν μπορεῖ ὀργανικὰ νὰ χωριστῆ ἀπ' ὁλόκληρη τὴν παιδεία του, τὸν ἀνθρωπισμὸ καὶ τὸν ἐθνισμό του, τότε θὰ δεχτοῦμε πὼς ἐπιστήμη ἀληθινή, ἱκανὴ νὰ δημιουργήση ρεύματα πνευματικὰ καὶ νὰ βγάλη δασκάλους, μαθητές, σχολές, δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀνθίση σ' ἕνα λαὸ ὅσο οἱ ρίζες τῆς σκέψης του μένουν δεμένες μὲ δεσμοὺς μεσαιωνικούς, ὅσο ἡ παιδεία του περιφρονεῖ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα καὶ ζωή, ὅσο ἀληθινὴ δημιουργία κι ἐπιστημονικὴ συνείδησή μένουν πνιγμένες ἀπὸ τὴν περιφρόνηση, ἄμεση ἢ ἔμμεση, τῆς μητρικῆς γλώσσας, ποὺ εἶναι ἡ βάση τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ [26].

126. Ὅ τι ὑποστηρίζω ἐδῶ δὲν εἶναι βέβαια εὔκολο ν' ἀποδειχτῆ. Θὰ εἶχα μόνο νὰ προσθέσω γιὰ τὴν προχειρότερη ἀντίρρηση, πὼς ἡ δυτικὴ Εὐρώπη εἶχε κι αὐτὴ ἐπιστήμη στὰ χρόνια ποὺ βασίλευαν τὰ λατινικά, τ' ἀκόλουθα λόγια ἑνὸς ἀπὸ τοὺς κορυφαίους τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης γιὰ τὸ περιεχόμενο ἀκριβῶς τοῦ κλάδου του στὰ χρόνια τῶν λατινικῶν καὶ ἀργότερα: «...Ἀφοῦ καὶ τῆς φιλοσοφίας ἡ ἐξέλιξη κρέμεται περισσότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες

44. Μὰ καὶ γιὰ περισσότερο κοινωνικοὺς λόγους πρέπει ν' ἀφήσουν οἱ νεοελληνικὲς σπουδὲς τὴ σημερινή τους γλῶσσα γιὰ νὰ προκόψουν. Ἐδῶ δὲ συλλογίζομαι τόσο τὶς καθαρὰ ἀκαδημαϊκὲς διατριβές, ποὺ τὶς φιλοξενεῖ λ.χ. ἡ Ἀθηνᾶ καὶ τ' ἄλλα βαριὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικά, ὅσο μελέτες καὶ βιβλία γραμμένα καὶ γιὰ ὅσους βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ στενώτατο κύκλο τῶν εἰδικῶν. Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐργασίες ποὺ ἀναφέρω παραπάνω βγῆκαν μὲ τὴν ὑλικὴ βοήθεια τῶν κινοτήτων ποὺ ἐνδιαφέρονται ἀμεσώτερα, ἢ περιμένουν γιὰ νὰ συνεχιστοῦν τὴν ὑποστήριξη τῶν φιλομούσων· γράφονται πάντα μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ γεννήσουν προσοχὴ κι ἐνδιαφέρον σὲ πλατύτερους κύκλους. Καὶ ὅμως, μὲ τὴ διάταξή τους, μὲ τὸ ὕφος τους, μὲ τὴ γλῶσσα τους μοιάζει σὰ νὰ θέλη ὁ συγγραφέας νὰ πετύχουν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο, καὶ σὰν ὁ ἴδιος νὰ μὴ νιώθη ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ γεννήση τὸ βιβλίο του. Καθὼς ὅμως εἶπε ὁ ποιητής, «σὰ δὲν τὸ αἰσθάνεστε προσπάθεια περιττή, ἀπτὴν ψυχὴ σας ἅμα δὲν πηγάζει». Γιὰ νὰ ξυπνήσης στοὺς ἄλλους τὴν κοιμισμένη ἀγάπη γιὰ τὴ μητρικὴ γλῶσσα πρέπει καὶ σὺ νὰ τὴν ἔχης αἰσθανθῆ. Ὄχι ὅμως πλατωνικὴ ἀγάπη καὶ ἐνδιαφέρο ξερό, σὰν περιέργεια γιὰ κάτι παράξενο, γιὰ τὶς ἰδιορρυθμίες τῆς «χυδαίας» γλώσσας τοῦ λαοῦ, ποὺ θὰ τὶς τοποθετήσωμε στὸ τραπέζι νὰ τὶς ἐπεξεργαστοῦμε σὰ μὲ μικροσκόπιο, ἀλλὰ ἀγάπη σὰ γιὰ κάτι δικό μας, μέρος ἐγκάρδιο τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ κομμάτι πολύτιμο τῆς ἐθνικῆς κληρονομίας [27].

ἐπιστῆμες, ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τοῦ λαοῦ. Ἕνα μέτρο ὅμως γι' αὐτὸν τὸν καθολικὸ πολιτισμό, ἂς εἶναι κι ἐξωτερικό, μᾶς τὸ δίνει ἡ γλῶσσα. Ἡ λαϊκὴ γλῶσσα, μὲ τὸ νὰ κατακτήση τὴν ποίηση καὶ ὕστερα τὴν ἐπιστήμη, ξεσκλάβωσε τὴν πνευματικὴ ἰδιοφυΐα τῶν ἐθνοτήτων. Ἔτσι γίνεται σφραγῖδα τῆς νέας φιλοσοφίας ποὺ ξεχωρίζεται ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ σκέψη καὶ μοιράζεται σὲ διευθύνσεις ποὺ ἐκφράζουν τὸν πνευματικὸ χαρακτῆρα τῶν λαῶν. Τὰ λόγια τοῦ Φίχτε: «ἡ φιλοσοφία τοῦ καθενὸς δείχνει τί ἄνθρωπος εἶναι», μπορεῖ ἔτσι πρῶτα πρῶτα νὰ ἐφαρμοστοῦν καὶ στὰ ἔθνη. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἀρχίζει σ' ἐποχὴ ποὺ τὰ λατινικὰ κυριαρχοῦσαν ἀκόμη στὴ φιλοσοφία. Καθαρώτερα ὅμως παρουσιάζεται τὴ στιγμὴ ποὺ δέχονται τὴ λαϊκὴ γλῶσσα. Γιαυτὸ καταλαβαίνομε τὸ παράπονο τοῦ Λάιμπνιτς, πὼς σὲ ἄλλους τόπους ἀπὸ καιρὸ ἔχει ξημερώσει ἡ μέρα γιὰ μιὰ νέα αὐθύπαρχτη φιλοσοφία, ἐνῶ στὴ Γερμανία βασίλευε ἀκόμη «ἡ σχολαστική». Wundt, Die Nationen und ihre Philosophie. Λειψία 1910, σ. 11.

27. Τὴν ἀγάπη αὐτὴ εἶναι δύσκολο νὰ τὴ νιώση ὁ ἀναγνώστης ἅμα λ.χ. τοῦ ἀνακοινώνεται σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς παραπάνω συλλογὲς ὅτι «τοῦ πλούτου τῆς ὁποίας (γλώσσης) πενιχρὰ μοῖρα ἔν γε τῷ παρόντι ἔχει συλλεγῆ», καὶ οὔτε

45. Δ) Ἔπειτα ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ μορφὴ τῶν γραμματικῶν διατριβῶν θὰ ἐξετάσω κάτι ἄλλο ποὺ χτυπᾶ λιγώτερο στὰ μάτια, ποὺ εἶναι ὅμως ἴσως σημαντικώτερο· εἶναι κάποια ἀ ρ υ θ μ ί α στὴ δ ι α τ ύ π ω σ η καὶ στὴ δ ι ά τ α ξ η. Τὸ ἐλάττωμα αὐτό, ποὺ καθὼς καὶ μερικὰ ἄλλα ὅσα ἐξετάζονται ἐδῶ, δὲν περιορίζεται μόνο στὸ φιλολογικὸ κλάδο, μὰ ποὺ θὰ τὸ ξαναβροῦμε σὲ ὁλόκληρη τὴ νεοελληνικὴ ἐπιστήμη, μᾶς γνωρίζει ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἄποψη τὸ ποιὸ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης. Ἴσως δὲ μᾶς ἐνοχλεῖ πάντοτε ὅμα διαβάζομε τὴ μιὰ καὶ τὴν ἄλλη διατριβή· ὅταν ὅμως τύχη νὰ χρειαστοῦμε καὶ νὰ διαβάσωμε πολλὲς μαζί, γιὰ μιὰ συνολικώτερη ἢ μιὰ βιβλιογραφικὴ ἐργασία, τότε πυκνώνονται οἱ ἐλλείψεις αὐτὲς κι αἰσθανόμαστε πόσο λείπει ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ μας παραγωγὴ μιὰ ὀργάνωση — ὄχι μόνο πρακτική — ποὺ θὰ ρυθμίση σκοπιμώτερα πρὸς τὸ γενικώτερο σκοπό του ὅτι δημοσιεύεται.

Τὸ πρῶτο ποὺ μᾶς κάνει ἐντύπωση στὶς μελέτες αὐτὲς εἶναι πὼς συχνὰ ὁ συντάχτης τους δὲ φαίνεται νὰ ἔχη ξεκαθαρισμένο γιὰ ποιοὺς ἀκριβῶς γράφει, ὥστε ἡ ἐργασία του νὰ εἶναι καλύτερα προσαρμοσμένη στὶς ἀνάγκες καὶ στὶς γνώσεις τοῦ ἀναγνώστη. Τοὺς λείπει ἔπειτα ἡ σύνθεση καὶ ἡ προοπτική, ποὺ θὰ δώση στὰ κεφάλαια τὴ σωστὴ ἀναλογία καὶ θέση, καὶ ἀκόμη ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸ περιττὸ καὶ τὸ ἀπαραίτητο. Τὸ non sunt longa quibus nihil est quod demere possis τοῦ Μαρτιάλη δὲν ἐφαρμόζεται οὔτε σὲ μικρὲς διατριβές, εἰδικὰ ἀκαδημαϊκές, ποὺ οἱ περιττολογίες τους θὰ

βέβαια θὰ συγκινήση κανένα πατριώτη του ὁ συγγραφέας, ὥστε νὰ προσέξη μὲ ἀγάπη στὴ γλῶσσα ποὺ μιλεῖ, ὅμα γυρεύει νὰ «προσδοποιήση πως τὴν ὑπ' ἄλλου ἐμπειροτέρου τὰ τοιαῦτα πλήρωσιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου καὶ σπουδαιοτάτου διὰ τὴν σπουδὴν τῆς νεοελληνικῆς γλωσσικοῦ ἔργου», ὅταν γιὰ νὰ πῆ λ.χ. ὅτι ὅσο δυνατότερα τονίζεται μιὰ συλλαβή, τόσο ἀδυνατίζουν ἄλλα φωνήεντα, λέη: «τὸ τοσὸν δὲ τῆς ἐξασθενώσεως ταύτης ἐξήρτηται ἐκ τῆς ἰσχύος τοῦ ἐν ἑκάστῃ συλλαβῇ φωνήεντος φθόγγου, ἧς ἀφ' ἑτέρου μέτρον» κτλ. κτλ. Καὶ τὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν χαρουσιάζει τίποτε ἐξαιρετικούς ἀρχαϊσμούς· ἔχει τὴν ἀναγνωρισμένη φιλολογικὴ γλῶσσα. Φιλόλογοι ὅμως ποὺ τόσῳ μακριὰ βρίσκονται χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνουν ἀπὸ τὴ ζωή, πῶς θὰ ξυπνήσουν στοὺς πατριῶτες τους μὲ τέτοιο ὁμίλητο ἰδίωμα τὴν ἀγάπη γιὰ τὴ ζωντανὴ μητρικὴ γλῶσσα; Μπορεῖ μιὰ τέτοια ἀντίφαση ποὺ φώλιασε μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ λογιοτατισμοῦ ν' ἁπλωθῆ σὲ ὁλόκληρο τὸ ἔθνος; Βέβαια ὄχι. Καὶ ὅσο κιάν τῆς δημοτικῆς ἡ μελέτη εἶναι ἀπ' ὅλους καλοπρόσδεχτη, τὸ ἄνθισμα τῶν σπουδῶν της θὰ τὸ δοῦμε ὅμα θὰ λείψη ὁ φυσικός της ἐχθρός, ἡ σημερινὴ καθαρεύουσα.

εἶχαν κάποια θέση μόνο σὲ ἐκλαϊκευτικὲς ἀνακοινώσεις· καὶ πάλι βιβλία γραμμένα γιὰ τὸ κοινὸ δείχνουν καὶ αὐτὰ τὴν ἀδυναμία νὰ τοῦ μιλήσουν ὅπως χρειάζεται. Τὸ εἴδαμε καὶ σὲ ἐκλαϊκευτικὲς συλλογὲς καθὼς τὰ κόκκινα βιβλιαράκια τοῦ συλλόγου τῶν ὠφελίμων βιβλίων, τὸ εἴδαμε καὶ τελευταῖα σὲ μιὰ λαϊκώτατη εἰδικὴ γεωργικὴ βιβλιοθήκη (65), ποὺ κατὰ τὸ σκοπό της τὰ βιβλία της πρέπει ὄχι μόνο «νὰ τὰ διαβάσῃ κάθε γεωργός, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς γείτονάς του πρέπει νὰ τὰ δίδῃ νὰ τὰ διαβάσουν καὶ νὰ τοὺς τὰ ἐξηγῇ, ἂν δὲν τὰ κ κ α λ α β α ί ν ο υ ν καλά»: ἔξαφνα παρουσιάζονται βιβλία γραμμένα σὲ καθαρεύουσα, καὶ ἄλλα ποὺ δὲν ἔχουν γιὰ τὸ περιεχόμενό τους ἐκεῖ καμιὰ θέση[28]. Ἔπειτα οἱ μελέτες αὐτές, ἀντὶ νὰ ἔρθουν γλήγορα στὸ θέμα τους καὶ νὰ τὸ ἐξαντλήσουν, ἀνακοινώνοντας μόνο ὅ τι εἶναι ἀληθινὰ νέο κι ἐνδιαφέρει, μᾶς βασκνίζουν συχνὰ καὶ στὴν εἰσαγωγὴ καὶ ὕστερα μὲ μικρόλογες ἐξηγήσεις, μὲ ἀτελείωτους πλατειασμοὺς καὶ μὲ παρεκπομπὲς μέσα στὸ κείμενο, ἢ γιὰ νὰ ξανα-ποῦν στοιχειώδεις ἐπιστημονικὲς ἀλήθειες, ποὺ θὰ τοὺς ἔφτανε συ-

28. Πβ. «Βιβλιοθήκης τοῦ γεωργοῦ» ἀρ. 6., Γ ε ν ν α δ ί ο υ, Μέτρα διὰ τὴν σιτάρκειαν τῆς χώρας 1917· ἀρ. 11, Γ ε ν ν α δ ί ο υ, Ἡ ἀπαλλοτρίωσις τῶν τσιφλικίων καὶ ἡ διανομὴ αὐτῶν καὶ τῶν δημοσίων κτημάτων εἰς τοὺς ἀκτήμονας γεωργούς, 1917. Τὸ πρῶτο ἀρχίζει ἔτσι: «Ὅτε τῷ 1884 ἐμελέτων τὴν ἔναρξιν τῆς δημοσιεύσεως τῆς «Ἑλληνικῆς Γεωργίας» ὁ φιλογέωργος καὶ πράγματι φιλόπατρις σεβαστός μου φίλος μακαρίτης Π. Χαλικιόπουλος μοὶ ἀπηύθυνεν ἔνθερμον ἐνθαρρυντικὴν ἐπιστολήν, ἣν ἀντὶ ἄλλου προλόγου, προέταξα εἰς τὸ πρῶτον δημοσιευθὲν τεῦχος (Ἰανουαρίου τοῦ 1885) τοῦ περιοδικοῦ ἐκείνου συγγράμματός μου, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων παρατηρήσεών του μοὶ ἔγραφε καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἄνθρωποι ἀγνοοῦντες ὁλοτελῶς τοὺς οἰκονομικοὺς ὅρους τῆς ποικίλης ἐγγείου παραγωγῆς, διότι εἶδον τοὺς Παρισίους, ἢ τὸ Λονδίνον, ἐπίστευσαν ὅτι εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ μᾶς δώσωσι πρακτικωτέρας συμβουλὰς καὶ περὶ γεωργίας. Αἱ δοκησισοφίαι καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι εὗρον στάδιον εὐρύτατον...». Καὶ τὸ δεύτερο ἀρχίζει: «Περὶ τῆς ἀνάγκης ὅπως τὰ τσιφλίκια περιέλθωσιν εἰς τὴν κατοχὴν καὶ τὴν κυριότητα τῶν ποτιζόντων τὰς γαίας αὐτῶν διὰ τοῦ ἱδρῶτος τοῦ προσώπου των ἔγραφον ἐν τῇ «Ἑλληνικῇ Γεωργίᾳ» τοῦ 1885 (σ. 70) τὰ ἑξῆς: «Ἡ μεγάλη καὶ ἡ μικρὰ ἰδιοκτησία, συζήτησις ἀνεξάντλητος τῶν πολιτευτῶν καὶ τῶν οἰκονομολόγων! Συζήτησις πανάρχαιος, καθ' ὅσον ὁ μὲν Β ι ρ γ ί λ ι ο ς, ἐπιτρέπων τὸ ἐγκώμιον τῶν μεγάλων κτημάτων, σὺνεβούλευε τὴν καλλιέργειαν μόνον μικρῶν τοιούτων (Laudato ingentia rura, exiguum colito)· καθόσον ὁ Πλίνιος ἀπέδιδε τὴν ἀπώλειαν τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν ὑπέρμετρον ἔκτασιν τῶν κτημάτων (Latifundia Italiam perdidere). Ἕκαστος ἔκρινε τὸ ζήτημα τοῦτο κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀντίληψιν. Οἱ Λατῖνοι συγγραφεῖς...» Μὲ αὐτὰ πρόκειται νὰ τελειοποιήση τὶς γνώσεις του ὁ γεωργός.

νοπτικώτατη μνεία, μὲ τρόπο ὥστε χωρὶς νὰ ζημιωθῆ καθόλου ἡ οὐσία, μεθοδικώτερη διατύπωση θὰ περιώριζε πολλὲς φορὲς στὸ μισὸ τὸ περιεχόμενό τους.

46. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἔλλειψη. Εἶναι φυσικὸ σὲ μιὰ ὑποδειγματικὴ καὶ κάπως ἐκλαϊκευτικὴ διατριβή, κλεογραμμένη πάντα, νὰ δοθῆ τύπος ἀναλυτικώτερος. Ὅ τι ὅμως θὰ ταίριαζε γιὰ ἐξαίρεση φιλοδοξεῖ νὰ ὑψωθῆ σὲ σύστημα—πολὺ ἀντιμεθοδικό, ἀφοῦ ὄχι μόνο ξεγελᾶ ὡς πρὸς τὴν οὐσία τῆς ἐργασίας ποὺ παρουσιάζει μὰ καὶ δυσκολεύει τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Γιατί ὁ γραμματικὸς λ. χ. ποὺ θὰ μελετήση τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ ἕνα γλωσσικὸ φαινόμενο εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀναδιφήση σὲ ἀτελείωτες διατριβὲς καὶ νὰ ξαναδιαβάση στὴν καθεμιά τους διεξοδικὰ τὶς ἴδιες πάντα γνωστὲς ἑρμηνεῖες τῶν «Μεσαιωνικῶν».

Γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτὸ φταίει, νομίζω, κυρίως τὸ ὅτι μᾶς ἔλειψαν ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο φροντιστήρια ποὺ νὰ μυήσουν στὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο καὶ ποὺ νὰ διδάξουν πῶς ἐργάζεται κανεὶς μόνος του καὶ πῶς γράφεται ἕνα βιβλίο· φταίει βέβαια ἀκόμη ἡ πανεπιστημιακὴ ὀργάνωση καὶ ἡ γυμνασιακὴ προπαιδεία. Φταίει ἴσως καὶ τὸ ὅτι μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐργασίες ποὺ λογαριάζω ἐδῶ πρωτογράφηκαν ὡς διδακτορικὲς διατριβὲς ἢ πήγαιναν γιὰ βραβεῖο, κι ἔτσι παραφορτώθηκαν ἀπὸ περιττὴ σοφία ad captandam benevolentiam. Δὲ θὰ ἔπρεπε ὅμως τότε νὰ ἔχουν καὶ οἱ ἄλλες τὰ ἴδια γνωρίσματα. Μᾶς λείπει δυστυχῶς τὸ περιοδικὸ ποὺ θὰ ὠργάνωνε καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἄποψη τὶς νεοελληνικὲς σπουδές· ὡστόσο εἶναι καιρὸς νὰ γίνῃ μεστότερη καὶ οὐσιαστικώτερη ἡ γλῶσσα τους. Πίσω ἀπὸ τὶς ἕτοιμες κάποτε φράσεις της κρύβονται τρόποι χωρὶς περιεχόμενο, ποὺ θυμίζουν τὶς λατινικὰ γραμμένες ἐπιστημονικὲς διατριβὲς στὴ δύση τῶν περασμένων δεκαετηρίδων. Τελευταῖα ἄρχισαν νὰ καθιερώνωνται ἀρκετὰ καλὰ καταρτισμένοι πίνακες λέξεων, μὰ αὐτὸ δὲ φτάνει. Καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ βιβλιογαφικοὶ κατάλογοι χρειάζονται; ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μένουν τὰ πιὸ πετυχημένα τμήματα κακογραμμένων διατριβῶν.

47. Ε) Ὅ τι *παρατήρησα στοὺς τελευταίους παραγράφους* εἶναι ἀνάγκη νὰ τονιστῆ καὶ ἀπὸ μιὰ γενικώτερη καὶ βαθύτερη ἄποψη: Οἱ νεοελληνικὲς σπουδές, καθὼς σήμερα γίνονται, δὲν εἶναι ὅσο ἔπρεπε συντονισμένες στὶς σημερινὲς κοινωνικὲς καὶ γλωσσικὲς ἀνάγκες.

Ὄχι πῶς θὰ ἤθελα νὰ κατεβῆ ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴ θεωρητική της θέση καὶ νὰ περιοριστῆ νὰ ἐξυπηρετῆ πραχτικοὺς σκοπούς. Μὰ οὔτε καὶ εἶναι σωστό, βγαίνοντας ἀπὸ τὴ ζωὴ ἡ ἴδια, νὰ μένῃ ἔξω τῆς ζωῆς, ἐκεῖ ποὺ μπορεῖ καὶ ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ βοηθήσῃ. Καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴ βοήθεια της εἶναι μεγάλη.

Πρῶτα ἔχομε μιὰ οὐσιαστικὴ ἄποψη, τὴ γλωσσική. Καθὼς ἔδειξα δηλαδὴ παραπάνω (§ 26) πολλὰ μικροπροβλήματα τῆς νέας γραφομένης μένουν ἄλυτα, κι ἔχουν ἀνάγκη, κοντὰ στὴ συστηματικώτερη μελέτη τῆς σημερινῆς γλώσσας, νὰ καταπιαστῆ εἰδικώτερα ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα μὲ διάφορα ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς. Ἂν στὰ 1884 μὲ τρομερὴ ὑπερβολὴ τόνιζε ὁ Χατζιδάκις, ζητῶντας νὰ σταματήσῃ τὸ δημοτικισμὸ *στὰ πρῶτα του βήματα*, πῶς εἶναι ἀνάγκη πρὶν ἀρχίσωμε νὰ γράφωμε τὴ γλῶσσα μας ὅπως τὴ μιλοῦμε, νὰ τὴ μελετήσωμε πρῶτα καὶ νὰ μάθωμε ὅλους τοὺς κανόνες της, γιὰ νὰ μὴν τὴ γράφωμε στραβὰ καὶ μὲ λάθη, καὶ νὰ γράφῃ ὁ ἕνας *εὔμορφος ἀντὶς ἔμορφος* καὶ ὁ ἄλλος *ἡ πόλις ἀντὶ ἡ πόλη*[20]—σὰ νὰ ἦταν δυνατὸ καὶ σωστὸ νὰ μαράνωμε τὸ ἄνθισμα τῆς λογοτεχνίας μιας τότε, καὶ σὰ νὰ μὴν ἔπρεπε μιὰ ὥρα ἀρχύτερα καὶ μὲ κάθε τρόπο νὰ ἔσπαζε ἡ παράδοση—καταντᾶ ἀστεῖο σήμερα ἀκόμη, ἀφοῦ πέρασε μιὰ ὁλόκληρη γενεά, τὴ στιγμὴ ποὺ καὶ τὸ κράτος ἀρχίζει καὶ κλονίζεται στὴν ἀντίληψή του γιὰ τὴ σημασία τῆς μητρικῆς γλώσσας, ἡ παράδοση τῶν γραμματικῶν σπουδῶν ποὺ ὡρμήθηκε ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι, μὲ τόσο ὀλιγαρχικὸ ἀριστοκρατισμὸ ν' ἀγνοῇ τὰ ὡριμασμένα πιὰ προβλήματα καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς καλλιεργημένης νέας γλώσσας. Εἶναι ὅμως φανερὸ πῶς ἂν αὐτὴ χρωστᾶ τὶς ἐπιτυχίες της ὡς σήμερα — μὲ ὅλη τὴ συμβολὴ τοῦ Ψυχάρη ὡς γραμματικοῦ καὶ τὴν πολύτιμη ἀκόμη ἐργασία τοῦ Χατζιδάκι — στὴ λογοτεχνικὴ καὶ ὄχι τὴν ἐπιστημονικὴ δουλειὰ ποὺ ἔχει γίνει, μονάχα μὲ τὴ συνεργασία ὅλων, μὲ «τὸ ἀδέρφωμα τῆς θεωρητικῆς ἔρευνας μὲ τὴν πραχτικὴ χρήση» θὰ πετύχωμε, καθὼς ἔγραφα τελευταῖα (120 : 5.285) τελειωτικὰ «τὴ διαμόρφωση τῆς νέας ἐθνικῆς γραφομένης». Τὴν κάπως ἀκατάδεχτη αὐτὴ στάση τῆς σύγχρονης νεοελληνικῆς γραμματικῆς θὰ τὴ δικαιολογοῦσε

---

29. Βλ. Χατζιδάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς ἢ βάσανος ἐλέγχου ψευδαττικισμοῦ, 1884, σ. 95 - 96.

μόνο μιὰ ἐξαιρετικὴ ἰδιοφυΐα καὶ ἀνάδειξη σὲ καθαρὰ θεωρητικὰ θέματα, ποὺ ἐπιτέλους δὲν μπορεῖ νὰ σημειωθῆ. Καὶ πιστεύω πὼς καὶ γιὰ τὴν ἔρευνα τὴν ἴδια θὰ εἶναι πιὸ γόνιμη μιὰ ἐγκαρδιώτερη καὶ φιλολογικώτερη ἐνατένιση τῆς γλώσσας τῆς ζωῆς, ποὺ θὰ κάμη τὸ γλωσσοδίφη, σὰν ἄλλο Ἀντιαῖο, νὰ νιώση βαθύτερά καὶ ἀληθινώτερα τὶς σχέσεις τῶν γλωσσικῶν φαινομένων καὶ τοὺς νόμους των.

48. Ἡ δεύτερη ἄποψη ποὺ θέλω νὰ ξεσηκώσω ἐδῶ εἶναι ἡ κοινωνική, ἡ ἐκλαϊκευτική. Ἂν δὲν εἶναι ἀκόμη μακριὰ ἡ ἐποχὴ καὶ γιὰ τὴν περισσότερο ἀπὸ μᾶς πολιτισμένη Εὐρώπη, ὅπου οἱ ἐπιστήμονες γενικὰ ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὸ τί ἤξεραν ἀπὸ τὰ θέματα τοῦ κλάδου τους οἱ πατριῶτες τους, ἔχομε ὅμως νὰ σημειώσωμε στὶς τελευταῖες δεκαετίες πλατύτατη ἐκλαϊκευτικὴ ἐργασία κάθε εἴδους. Καὶ ἂν σὲ κάθε ἐπιστήμη παρουσιάζεται ξεχωριστὸ καθῆκον γιὰ τὸ σύγχρονο πολίτη ἐπιστήμονα νὰ μεταδώση σὲ πλατύτερο κύκλο μὴ εἰδικῶν ἢ ἀνίδεων τὶς ἀρχὲς καὶ τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης του, πρῶτα πρῶτα γιὰ τὴ γενικώτερα μορφωτική, τὴν εἰδολογικὴ σημασία μιᾶς τέτοιας ἐργασίας, πολὺ ἀναγκαιότερο εἶναι νὰ γίνη αὐτὸ σὲ μᾶς γιὰ τὴ γλῶσσα μας, ὅπου καὶ τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι μεγαλύτερο (ὅπου δὲν εἶναι, μπορεῖ εὐκολώτερα νὰ καλλιεργηθῆ) καὶ ἡ πρόληψη ὅμως πιὸ βαθιὰ ριζωμένη. Ἡ ἐκλαΐκευση τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης εἶναι ἀπὸ τ' ἀποτελεσματικώτερα μέσα ποὺ θὰ ὑψώσουν καὶ τῆς κοινωνίας τὴν πνευματικὴ κατάσταση καὶ τῶν μορφωμένων της τὴ διανόηση. Γιαυτὸ ἔγραφα ἐγκαινιάζοντας ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια τὸν πρῶτο ἀριθμὸ τῆς βιβλιοθήκης «Ἐπιστήμη καὶ ζωὴ» τὰ στοχαστικὰ λόγια τοῦ Κρουμπάχερ: «Ὅσο περισσότερο δουλεύομε γι' αὐτὸν τὸ σκοπό, τόσο καλύτερα θεμελιώνεται ὁ πολιτισμός μας, τόσο ἀσφαλέστερα μποροῦμε νὰ ἐλπίσωμε πὼς θὰ ὑψωθῆ τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας, καὶ θὰ γίνουν εὐκολώτερα τὰ σπουδαῖα καὶ δύσκολα ζητήματα τῆς κοινωνικῆς μεταρρύθμισης...»[30]. Τῆς βιβλιοθήκης ὅμως ἐκείνης ἀπομένω γιὰ τὴν ὥρα μοναδικὸς συνεργάτης, καὶ στὰ τελευταῖα χρόνια δὲ βγῆκε παρὰ μόνο ἕνας ἀριθμὸς (110. βλ. § 52).

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ὡς τώρα ὁ ἐπιστήμονας δείχτηκε στὴν

30. Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἕνα βιβλίο γιὰ τὴ γλῶσσα μας, 1912.

Ἑλλάδα πολὺ λίγο ἐκλαϊκευτής, ἴσως καὶ ἀπὸ λάθος τοῦ κοινοῦ, ἀμόρφωτου ἀκόμη καὶ στὸ βάθος ἀδιάφορου, βέβαια ὅμως καὶ ἀπὸ δική του ἀδιαφορία. Ἐκλαϊκευτικὰ βιβλία γλωσσικὰ μᾶς ἔχει δώσει (μερικὰ ἡ πολεμικὴ καὶ οἱ πρακτικὲς ἀνάγκες τοῦ δημοτικισμοῦ (6λ. § 53). Ἀλλιῶς ὁ μόνος ἴσως ποὺ ἀξίζει ν' ἀναφερθῆ εἶναι ὁ Χατζιδάκις. Μὲ τὴ μεγάλη του ἐνημερότητα γιὰ τὸν κλάδο του, ποὺ συναυξήθηκε μαζί του καὶ μεγάλωσε μὲ τὴ συνεργασία του, θὰ ἦταν καὶ ὁ καταλληλότερος νὰ ἐκλαϊκέψη τὴν ἑλληνικὴ γραμματική. Τρομαγμένος ὅμως ἴσως ἀπὸ τοὺς γλωσσικοὺς ἀγῶνες, ἔπειτα ἀπὸ λίγες ἐκλαϊκευτικὲς διατριβὲς στὰ παλιὰ χρόνια, καὶ μερικὲς πολεμικὲς γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα μὲ λαϊκώτερο χαρακτῆρα ἀργότερα, εἶχε περιοριστῆ στὴν ἐπιστήμη του. Γιαυτὸ χαιρέτησα μὲ χαρὰ τὴν τελευταία του ἐκλαϊκευτικὴ ἐργασία (158· βιβλιοκρ. 120 : 5.289)· διδαχτικώτατο ὑλικὸ καὶ χρησιμώτατο βιβλίο. Μόνο ποὺ δὲν πέτυχε ὅσο ἔπρεπε ἡ ἐκλαϊκευτικὴ προσπάθεια. Ζημιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ γλῶσσα του, συνταγματικώτερη κάποτε καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη τῆς ἀναθεωρητικῆς βουλῆς. Ὅσο γιὰ τὴν κριτικὴ ποὺ κάνει τοῦ δημοτικισμοῦ μᾶς ξαναφέρνει στὴν πολεμικὴ ἀτμοσφαῖρα τῶν εὐαγγελικῶν. Ἡ πνευματικὴ γαλήνη, ἡ δημιουργικὴ ἐργασία καὶ οἱ ἐπιτυχίες ἀκόμη τῆς μεταρρυθμιστικῆς ἰδέας στὰ χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τότε, δὲ βοήθησαν τὸν ἱστορικὸ νὰ κρίνη μὲ περισσότερη δικαιοσύνη;... Tantaene animis irae?[31].

49. Μὲ ὅσα ἐξετάστηκαν ὡς ἐδῶ κρίθηκε ἀπὸ ποικίλες ἀπόψεις τὸ ποιὸ τῆς φιλολογικῆς μας ἐπιστήμης καὶ δείχτηκε ποιές της

31. Ἄλλη μιὰ σύντομη ἐκλαϊκευτικὴ διατριβὴ τοῦ Χατζιδάκι «περὶ τοῦ ἐτυμολογεῖν»— καὶ δῶ συνδυάζεται ἡ ἐκλαΐκευση μὲ ἀπαρέμφατα—δημοσιεύτηκε στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Σκόκου (38). Ἐκεῖ βρίσκονται ἀκόμη: τοῦ Μπούτουρα «ἡ ἔννοια καὶ ἡ σημασία τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», καὶ ἕνα «Ζακυνθινὸ ἠθογράφημα» ἀπὸ τὸν Ξενόπουλο, ὅπου καλύτερα ἀπὸ κάθε ξερὴ ἐπιστημονικὴ ἐξιστόρηση μᾶς δίνει ὁ ζακυνθινὸς λογοτέχνης μιὰ ὅμορφη ζωντανὴ εἰκόνα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς γλώσσας, δείχνοντας πῶς μιὰ ξένη λέξη, τὸ *μέτρο*, κατώρθωσε μ' ἕνα ἀσήμαντο μικροπεριστατικὸ τῆς καθημερινῆς ζωῆς νὰ διαδοθῆ μέσα σὲ λίγα χρόνια, ν' ἀλλάξη σημασίες, νὰ βγάλη ὁλόκληρη οἰκογένεια, παράγωγα καὶ σύνθετα, νὰ μπῆ στὴν παροιμία καὶ τὴν ποίηση, δίνοντας ἔτσι ἀφορμὴ σ' ἕνα μὴ εἰδικὸ νὰ δώση στοὺς ἀμύητους ἕνα ὅμορφο μάθημα γλωσσολογίας. Ἄμα θελήση μιὰ μέρα κανεὶς νὰ μελετήση τὴν ἱστορία νεολογισμῶν φρέσκων καθὼς ὁ *τραμπούκος*, ἡ *ἐργολάβα*, ὁ *κουραμπιές*, τὸ *καλέσματα*, τὸ *ἄερας* κτλ., ὄς ἐλπίσωμε πὼς καὶ ἄλλοι θὰ ἔχουν ὡς τότε ἀνιστορήσει τὶς περιπέτειές του.

τάσεις πρέπει νὰ καλλιεργήσωμε καὶ νὰ δυναμώσωμε, γιὰ νὰ ὑψώσωμε τὶς νεοελληνικὲς σπουδὲς σὲ μιὰ θέση ποὺ ν' ἀξίζη τὸ μοναδικό τους περιεχόμενο— τὴν ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ φιλελογία— καὶ τὶς ἐλπίδες ποὺ στηρίζομε σ' αὐτές. Νομίζω τώρα πὼς συνοψίζοντας τὰ παραπάνω εἶναι ἀνάγκη ἀκόμη νὰ ἐξετάσω γενικώτερα ποιὰ εἶναι ἡ φιλολογική μας ἐπιστήμη.

Τελευταῖα ἔγραφε ὁ Δελμούζος (120 : 5.301) πὼς ἡ ἐπιστήμη προϋποθέτει ἀδιάκοπη ἐξέλιξη αἰώνων μὲ χίλιες δυὸ προσπάθειες καὶ ἐντατικὴ ἐνέργεια, πὼς τέτοια προϋπόθεση δὲν μποροῦσε βέβαια νὰ ὑπάρξη στὴν Ἑλλάδα καὶ πὼς ἂν ἔχωμε μερικὲς προσπάθειες, αὐτὲς τὶς χρωστοῦμε σὲ λόγους ἐξαιρετικούς· περιορίζονται στὶς ἱστορικὲς κυρίως ἐπιστῆμες καὶ μετριοῦνται στὰ δάχτυλα. Μᾶς δίνουν μόνο λιγοστὰ σπέρματα ποὺ μόνο μὲ πολὺν καιρὸ θὰ δώσουν τὴ βάση γιὰ δημιουργία πραγματική.

Ὅσα διατυπώθηκαν ἔτσι γενικὰ γιὰ ὅλη τὴν ἐπιστημονική μας παραγωγὴ νομίζω πὼς τὰ βεβαιώνει ἡ σύντομη ἀνάλυση τῶν γραμματικῶν ἔργων ποὺ εἴδαμε, ἂν καὶ πιστεύω πὼς ἡ φιλολογική μας ἐπιστήμη, τουλάχιστο στὸ γλωσσικό της μέρος, γρηγορώτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἱστορικοὺς κλάδους θ' ἀποδώση «τὸ ἄνθος ἑνὸς καλλιεργημένου πολιτισμοῦ». Ἔχομε βέβαια καὶ δῶ σήμερα ἐπιστήμονες στὴν Ἑλλάδα, ὄχι ὅμως κι ἐπιστημονικὴ ζωή, παράδοση, κίνηση. Ἔχομε ἐπιστήμονες, μορφωμένους σὲ πανεπιστήμια εὐρωπαϊκὰ καὶ μὲ ξένες σύγχρονες γλῶσσες, ποὺ κατέχουν ὅσες γνώσεις χρειάζονται γιὰ τὸ ἐπάγγελμά τους, ποὺ μπορεῖ νὰ ξέρουν ὅ τι σχετικὸ μὲ τὸν κλάδο τους ἔχει γραφῆ σὲ μιὰ ἢ σὲ πολλὲς ξένες γλῶσσες, ποὺ διδάχτηκαν ἀκόμη τὴ μέθοδο τῆς ἐργασίας· θὰ ἔπρεπε ὅμως ν' ἀποκλείνονταν ἡ ξένη γλῶσσα κι ἐπιστήμη γιὰ νὰ καταλάβωμε καλύτερα τί θὰ εἴχαμε χωρὶς ἐκεῖνα. Γιατὶ λείπει ἡ πνευματικὴ ἀτμοσφαῖρα καὶ τὸ ρεῦμα ποὺ θὰ ξυπνήση καὶ θ' ἀπαζητήση τὴ σκέψη καὶ τὴ συνεργασία τοῦ ἀτόμου, λείπει ἡ σωστὴ παιδεία, ἀπαραίτητη προϋπόθεση, λείπει ἡ ἐπιστημονικὴ παράδοση (ὅτι ἄρχισε νὰ δημιουργῆται εἶναι μὲ τὸ παραπάνω ἐξωτερικὸ κι ἐπίπλαστο)· λείπει ὡς σ' ἕνα σημεῖο ἡ οἰκονομικὴ βάση μέσα στὴν κοινωνία ποὺ θὰ δυναμώση ὑλικὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα· λείπει ἀκόμη μιὰ δημόσια βιβλιοθήκη ποὺ θὰ δώση στοὺς ἐπιστήμονες τὰ βιβλία καὶ τὰ περιοδικὰ ποὺ χρειάζονται. Καὶ ἀπὸ τὸ ἄτομο λείπει ἡ δημιουργικότητα, τὸ

πρωτότυπο καθρέφτισμα τῆς ζωῆς, ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ὁρμὴ γιὰ τὴ σκέψη, καὶ κάποια πνευματικὴ ἀφιλοκέρδεια ποὺ θὰ τὸ ὑψώση σ' ἐργάτη μιᾶς ἀπρόσωπης δημαδικῆς ἐργασίας. Ὁ τύπος τοῦ ἰδιώτη ἐπιστήμονα λείπει. Κυριώτερος τύπος καταντᾶ ὁ ἐπαγγελματίας, ποὺ συχνὰ γράφει γιατὶ πρέπει ἢ νομίζει πὼς πρέπει νὰ γράψη, ἰδίως ὅσο βρίσκεται ἀκόμη χωρὶς θέση ἀκαδημαϊκή.

Ἔτσι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ ἀτόμου εἶναι μὲ τὸ παραπάνω προσωπική, ποὺ τὴν αἰσθάνεται σὰν κάτι δικό του, ἀναφαίρετα ἑνωμένο μὲ τὸ πρόσωπό του—ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ μὲ δυσκολία καὶ μὲ τὴ βία βγάζουν μαθητὲς ἀκόμη καὶ καλοὶ δάσκαλοι στὸ Πανεπιστήμιο. Γιὰ τὸν ἴδιο ὅμως λόγο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχωμε κριτική. Στὸν τόπο ὅπου στὴν ἰδιωτική τους ζωὴ ὅλοι κρίνουν κι ἐπικρίνουν, τὸ ἀπαραίτητο καὶ θεμελιακὸ αὐτὸ συμπλήρωμα κάθε ἐπιστημονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, τὸ δικαίωμα καὶ καθῆκον μαζὶ τῶν ὁμοτέχνων νὰ κρίνουν μὲ φωτεινὲς δημιουργικὲς ἐργασίες, ματαιώνεται καὶ καταστρέφεται. Τὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ δὲν κατώρθωσαν νὰ μονιμοποιήσουν στῆλες βιβλιοκρισίας. Ἡ κριτικὴ ἅμα γίνεται (κυρίως σὲ ἐφημερίδες) καταντᾶ μικροκολακεία ἢ ἀνούσιες γενικότητες. Βλέπουν βέβαια τὸ φῶς καὶ σωστὲς κριτικές, δὲν εἶναι ὅμως σπάνιες μεταξύ τους οἱ χρωματισμένες μὲ τὸ παραπάνω προσωπικά — πολεμικὲς ἀκατασταλάχτες· καὶ ὅταν καταρθώνουν νὰ ὑψωθοῦν σὲ ἀντικειμενικὴ φωτεινὴ ἐξέταση, δὲν εἶναι σπάνιο νὰ τὶς ἀποδώσουν σὲ προσωπικὰ ἐλατήρια καὶ δὲ θὰ τὶς προσέξουν ὅπως τοὺς ἀξίζει. Παίρνουν τὴν ἅρπη τους γιὰ προσωπικὴ πρόκληση τῆς ξένης ἐργασίας. Σημάδια ὅλα τῶν καιρῶν, πὼς ἡ «ἑλληνικὴ ἐπιστήμη» βρίσκεται σὲ πρωτόγονη κατάσταση. Ὄχι πὼς πρέπει ἢ πὼς μπορεῖ νὰ λείπη ἀπὸ τὴν ἔρευνα, κριτικὴ ἢ καθαρὰ δημιουργική, ἡ φιλοδοξία καὶ ὁ ἀτομικὸς ἐγωισμός, ἀπαραίτητο συνακόλουθο καὶ ὁμορφη παρόρμηση κάθε δημιουργίας. Ἴσια ἴσια ὅμως σὲ κοινωνία πολιτισμένη οἱ προσωπικὲς φιλοδοξίες καὶ ἀντιθέσεις ὑποτάσσονται στὸν ἀνώτερο σκοπό, παίρνουν κοινωνικὸ χαρακτῆρα καὶ δουλεύουν ἔτσι πρῶτα πρῶτα, ἔξω καὶ πάνω ἀπὸ τὸ ἄτομο στὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθεια.

IV. *Ὁ δημοτικιστικὸς ἀγῶνας.*

Ἔργα πολεμικά, διαφωτιστικὰ καὶ συστηματικά.

50. Ἔχω ἐξετάσει ὡς ἐδῶ τὴν πραχτικὴ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς καὶ τὴ θεωρητική της σπουδή. Γιὰ νὰ καθιερωθῆ ἡ μητρικὴ γλῶσσα εἶναι καὶ τὸ δεύτερο ἀπαραίτητο καὶ τὸ πρῶτο αὐθυπονόητο, ὡστόσο γιὰ νὰ πολεμηθῆ ἡ πρόληψη καὶ νὰ κερδιστῆ ὅτι ὡς σήμερα κερδίστηκε χρειάζεται κοντὰ στὰ δύο ἐκεῖνα καὶ κάτι ἄλλο, ποὺ πῆρε καὶ ἀπὸ τὰ δυό τους, πρόσθεσε ὅμως κι ἕνα νέο στοιχεῖο στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς: εἶναι ἡ π ί σ τ η στὴν ἀλήθεια τῆς δημοτικιστικῆς ἰδέας καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς νίκης. Στὸ κέντρο τῶν ἀγώνων αὐτῶν ποὺ ἄρχισαν νὰ γίνωνται πιὸ συνειδητοὶ καὶ συστηματοποιημένοι παρὰ σὲ περασμένα χρόνια, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσουν ἀκόμη νὰ πάρουν κοινωνικὴ προγραμματικὴ ὀργάνωση, ἔχομε τὰ τελευταῖα χρόνια τὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλο. Τὸ πρόγραμμά του (83, 226) δείχνει πῶς ἡ ἰδέα τοῦ δημοτικισμοῦ ἐφαρμόζεται κι ἔξω ἀπὸ τὴ γλῶσσα, στὴν παιδεία ὁλόκληρη, μὲ τὸ ἐθνικὸ κι ἐκπολιτιστικὸ περιεχόμενο ποὺ βρίσκεται θησαυρισμένο στὴ γλῶσσα αὐτή, καὶ ποὺ τοῦ εἶναι μοναδικὴ ἔκφραση (βλ. κεφ. VI). Στὸ μεταξὺ ἱδρύθηκε ἕνα νέο σωματεῖο δημοτικιστῶν στὸ Κάιρο (78α), μὲ σκοπὸ «νὰ διαδώση τὴν ἰδέα πὼς μόνο στὴν πανελλήνια κοινὴ δημοτικὴ γλῶσσα μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ γίνεται ἡ ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶ μας». Ἀντίθετα, μὲ τὸ τέλος τοῦ 1916 ἔσβησε ὁ Νουμᾶς (55), ἔπειτα ἀπὸ 65 χρόνων ζωή, ἀφοῦ γιὰ χράνια συγκέντρωσε στοὺς τόμους του τὴν κίνηση τοῦ δημοτικισμοῦ.

Ἡ ἐργασία ποὺ παρουσιάζει ὁ δημοτικισμὸς ὡς ἀγῶνας εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων τριπλή: π ο λ ε μ ι κ ή, διαφωτιστική, κανονιστική. Ἡ π ο λ ε μ ι κ ὴ γυρεύει νὰ κλονίση τὴν τεχνητὴ γλῶσσα, νὰ δείξη τί τῆς λείπει καὶ ν' ἀποκαταστήση μέσα στοὺς διανρούμενους κύκλους τὰ δίκαια τῆς δημοτικῆς. Παράλληλη δ ι α φ ω τ ι σ τ ι κ ὴ ἐργασία γυρεύει νὰ στερεώση τὴν πίστη στὴ μητρικὴ γλῶσσα, κι ἐξηγεῖ τοὺς λόγους ποὺ ἐπιβάλλουν νὰ καθιερωθῆ. Μαζὶ μ' αὐτὰ καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα δημιουργικὴ ἐργασία κ α ν ο ν ι σ τ ι κ ὴ θὰ συνταιριάση τοῦ λογοτέχνη τὸ ἔργο μὲ τῆς ἐπιστήμης τὰ φῶτα, ὥστε σ' ἔργα συστηματικὰ νὰ ἑτοιμαστῆ ὁ γραμματικὸς καθορισμὸς τῆς νέας γραφομένης.

51. Ὁ κανονισμὸς τῆς νέας γραφομένης ἔχει φυσικὰ τὴ μεγαλύτερη ἐσωτερικὴ σημασία καὶ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴ γλωσσικὴ μεταρρύθμιση. Γιαυτὸ καὶ ἡ ἔ κ δ ο σ η τῆς γ ρ α μ μ α τ ι κ ῆ ς, ποὺ θὰ συστηματοποιήση καὶ θὰ κανονίση τοὺς κανόνες τῆς νέας γλώσσας εἶναι σήμερα ἀπὸ τὰ κυριώτερα αἰτήματα τοῦ δημοτικισμοῦ.

Εἴδαμε παραπάνω (§ 20) πῶς μὲ τὴ συγγραφικὴ ἐργασία τῶν τελευταίων χρόνων ὡριμάζει τὸ ζήτημα τῆς γραμματικῆς καὶ γίνεται κάπως εὐκολώτερο τὸ ἔργο τοῦ γραμματικοῦ ποὺ θὰ τὴ γράψη (πδ. 120 : 5.280). Ἡ κυριώτερη ὡς τώρα προεργασία ποὺ εἴχαμε ἦταν ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παλιὲς γραμματικὲς τοῦ Pernot, τοῦ Thumb καὶ τοῦ Φιλήντα, οἱ σκόρπιες παρατηρήσεις τοῦ Ψυχάρη στὸ πολύτομο ἔργο του, ἰδίως στὰ Ρόδα καὶ μῆλα. Τὴν ὑποσχημένη γραμματικὴ οὔτε αὐτὸς οὔτε ὁ Χατζιδάκις δὲ μᾶς τὴν ἔδωσε.

Γραμματικὲς βγῆκαν τὰ τελευταῖα χρόνια δύο (66,108), κι ἔχω ἀναλύσει ἀλλοῦ σὲ διεξοδικὴ βιβλιοκρισία (120 : 5.280) τὴ χρησιμότητά τους καὶ τὴ σημασία τους, τί νέο μᾶς παρουσιάζουν καὶ τί τοὺς λείπει. Ὁ Thumb περιορίζεται νὰ καθρεφτίση τοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς ὅπως μιλήθηκε ἀπὸ τὸ λαό, καὶ δὲ φροντίζει καθόλου γιὰ τὴ φιλολογική της ἐξύψωση στὰ τελευταῖα δεκαπέντε χρόνια. Ὁ Β λ α σ τ ὸ ς πάλι διάλεξε σκοπιμώτερα γιὰ μᾶς τὸ σκοπό του, ἀφοῦ θέλει νὰ βοηθήση «νὰ *γράφουμε* τὴ δημοτικὴ κανονικά», καὶ γυρεύει ἀκόμη «νὰ δώση στὰ παιδιὰ μιὰ σύντομη καὶ σωστὴ γραμματικὴ τῆς γλώσσας τους», ἀλλὰ δέχεται μὲ τὸ παραπάνω περιωρισμένη τὴ λόγια ἐπίδραση, καὶ μόνο σὲ μερικὰ φωνητικὰ ζητήματα. Ἔτσι μᾶς λείπει ἀκόμη ἡ γραμματικὴ ποὺ θέλομε καὶ ποὺ δὲ θ' ἀργήση νὰ βγῆ. Θὰ χρειαστῆ ὅμως κοντὰ σὲ μιὰ συντομώτερη σχολικὴ, καὶ μιὰ μεγάλη ἔκδοση μὲ προλεγόμενα καὶ μὲ ἄφθονα παραδείγματα. (Γιὰ τὴ νέα γραμματικὴ τοῦ Pernot βλ. Δελτίο 1916).

52. Κοντὰ στὴ γραμματικὴ τὸ ζήτημα τῆς ὀ ρ θ ο γ ρ α φ ί α ς δὲν ἔχει βέβαια τόση σημασία, μὰ καὶ αὐτὸ κρύβει μιὰ σπουδαιότητα ποὺ δὲν πρέπει νὰ τὴν ὑποτιμήσωμε. Καὶ ὅσο ἁπλώνεται καὶ κανονίζεται κι ἐπικρατεῖ ἡ δημοτική, τόσο περισσότερο αἰσθανόμαστε τὴν ἀνάγκη νὰ κανονιστῆ καὶ νὰ διαρρυθμιστῆ καὶ ὅσο γίνεται ν' ἁπλοποιηθῆ ἡ ὀρθογραφία της. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ ἄρχισε καὶ ὡριμάζει στὴν κοινὴ γνώμη γονέων καὶ δασκάλων. Ὡστόσο καὶ δῶ ὑπάρχουν σημαντικὰ ἐμπόδια. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ λείπει ἡ πνευματικὴ κίνηση ποὺ θὰ βοηθήση ν' ἀντικρυστῆ, νὰ συζητηθῆ

και νὰ ὡριμάσῃ γιὰ τὴ λύση του ὁμαδικὰ ἕνα ζήτημα· καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἰδικὰ γιὰ τὴν ὀρθογραφία, ἀντιστέκονται ἰδιαίτεροι ὀπτικοὶ καὶ ψυχολογικοὶ λόγοι.

Τὸ ζήτημα τῆς ὀρθογραφίας ἀνακινήθηκε τελευταῖα μὲ τὴ δική μου μελέτη (110), ὅπου κυρίως ζήτησα νὰ ἑτοιμάσω τὴν κοινὴ γνώμη νὰ δεχτῇ καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴ μεταρρύθμισή της. Φιλόλογοι καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες δήλωσαν πὼς συμφωνοῦν μὲ τὶς κυριώτερες προτάσεις μου, νὰ γράφωνται δηλαδὴ φωνητικώτερα οἱ νεωτερικοὶ τύποι (κι οἱ ξένες λέξεις), καὶ ν' ἁπλοποιηθῇ ὁ τονισμὸς (120 : 3.316· βιβλιοκρισίες βλ. 75, 93, 54 : 9,209). Ἡ νέα αὐτὴ βάση ποὺ καθώρισα δὲ γέννησε ἀντιλογίες στοὺς πολυάριθμους ὀπαδοὺς τῆς ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς. Μόνο ὁ Χατζιδάκις βρῆκε εὐκαιρία νὰ ὑπερασπιστῇ γενικώτατα τὴν παράδοση (118), καὶ τελευταῖα δημοσίεψε ὁ κ. Σκιᾶς μιὰ ἔντονη ἀπόκρουση (105). Ὅσο γιὰ τὴ σκοπιμώτατη ἁπλοποίηση τοῦ τονισμοῦ εἶναι πιὰ ἑτοιμασμένη ἡ κοινὴ γνώμη καὶ μόνο ἡ πρωτοβουλία χρειάζεται ἀπὸ ἐκδότες καὶ συγγραφεῖς, ἢ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας. Μὲ ἁπλοποιημένο τόνο (ὀξεῖα μόνο) ἄρχισε νὰ βγαίνῃ στὴ Θεσσαλονίκη μιὰ σειρὰ διηγήματα παιδικὰ (173), καὶ δημοσιεύτηκε ἡ Γραμματικὴ τοῦ Βλαστοῦ (66), ἡ Ὀδύσσεια τοῦ Σιδέρη καὶ διάφορα ἄρθρα στὸ Νουμᾶ.

53. Τ' ὀρθογραφικό μας ζήτημα παρουσιάζεται ὕστερα ἀπὸ τὴν Ὀρθογραφία μου ἔτσι: Ὡς τώρα ἡ ἐπίσημη φιλολογικὴ ἀντίληψη, καθὼς ὑποστηρίχτηκε θεωρητικὰ ἰδίως ἀπὸ τὸ Χατζιδάκι, ἀναγνωρίζει τὶς μεγάλες δυσκολίες τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας, θεωρεῖ ὅμως αὐτὴν ἀπόφαση ἀνέκκλητη τοῦ ἔθνους, καὶ νεωτερίζει μόνο ὅσα πρόκειται νὰ ἐφαρμοστῇ πιστότερα καὶ πλατύτερα ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ (*τραυῶ, τώρα, καλύτερος, τὸ φιλεῖ, κωπέλλα*), γιὰ ν' ἀποχτήσῃ ἡ ὀρθογραφία μεγαλύτερη ἀκόμη λογικὴ συνέπεια κι ἐτυμολογικὴ διαφάνεια, σύμφωνα μὲ τὴν ἰδέα ὅτι τὸ ζήτημα δὲν εἶναι: εὔκολη ἢ δύσκολη ὀρθογραφία, παρὰ μόνο ἂν θὰ γράφωμε καθὼς οἱ ἀρχαῖοι ἢ ἂν θὰ χωρίσωμε τὴ γλῶσσα μας ἀπὸ τὴ δική τους.

Σ' αὐτὰ ἀντιτάχτηκε ἀπὸ μένα ἡ ἀκόλουθη ἄποψη:

α) Οἱ ἐκπαιδευτικές, λαϊκὲς καὶ κοινωνικὲς ἀνάγκες ἀπαιτοῦν κάποια μεταρρύθμιση· ἰδίως μὲ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς τὸ σχολικὸ ὄνομα τῆς «ἱστορικῆς» ὀρθογραφίας καταντᾶ ἀνέφικτο.

β) Ἀπόλυτη συνέπεια ἢ ἐτυμολογικὴ διαφάνεια δὲ μᾶς ἐνδιαφέρουν. Πρῶτα πρῶτα, ὀρθογραφία εὔκολη καὶ εὐκολομάθητη.

γ) Φυσικά, ἀφοῦ ἀναγνωρίζομε τὴ σημασία γιὰ μᾶς τῆς ἀρχαίας γλώσσας, κι ἔχομε καὶ τὴν καθαρεύουσα, δὲν μποροῦμε νὰ ἐγκαταλείψωμε τὴν ἱστορικὴ ἀρχή. Θὰ ἐπιδιώξωμε ὅμως κάθε γραφὴ καὶ κάθε μεταρρύθμιση ποὺ δὲ μᾶς φέρνει σὲ ἄμεση ἀντίθεση μὲ τὴν «ἀρχαία» ὀρθογραφία (*τραβῶ, ἀγόρι, ἴσκιος, κανελόριζα, τιμόνι, καπέλο, λημήτρης* ἀντὶς *τραυῶ, ἀγώρι ἥσκιος, καννελλόρριζα, τημώνι, καππέλλο, Δημήτρις*).

Γιὰ τὴ διεξοδικὴ ἐπίκριση τοῦ κ. Σκιᾶ θὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος ἀλλοῦ. Ἐδῶ σημειώνω πὼς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας του δὲν εἶναι ἀνάλογο τῆς φιλοπονίας ποὺ ἔδειξε νὰ μελετήσῃ τ' ὀρθογραφικὸ ζήτημα· μὲ τὴ συμβολή του δὲν προχωροῦμε, οὔτε βλέπομε καθαρώτερα. Ὁ Χατζιδάκις εἶχε κάνει τουλάχιστο σωστὴ διάγνωση γιὰ τὴ σημερινὴ κατάσταση καὶ τὶς δυσκολίες της, καὶ μᾶς ἔδινε ἕνα ξεκαθαρισμένο ὀρθογραφικὸ πρόγραμμα—ἱστοριστικό, συντηρητικό, ἀντιλαϊκὸ (110, σ. 13α)· ὑποστήριξα ἐγὼ μιὰ ἐξελικτικὴ, πιὸ δημοκρατικὴ καὶ κοινωνικὴ ἄποψη. Ὁ κ. Σκιᾶς ὅμως, μὲ τὸ ν' ἀρνηθῇ πὼς ἁπλοποιῶ κἀν τὴ σημερινὴ ὀρθογραφία μὲ ὅσα προτείνω, μὲ τὸ ν' ἀρνηθῇ ἀκόμη πὼς εἶναι κάτι αὐτὸ ποὺ λέμε ὀρθογραφία φωνητική, καὶ πὼς αὐτὴ εἶναι σημαντικὰ εὐκολώτερη ἀπὸ κάθε ἄλλη, ἀφαιρεῖ μόνος του στὸν ἑαυτό του τὴ δύναμη νὰ φωτίσῃ.

Ὁ κ. Σκιᾶς ἀπαιτεῖ ἀκόμη στ' ὄνομα τῆς ἐπιστημοσύνης πρὶν δοκιμαστῇ ὅποια κιὰ εἶναι ἀλλαγή, νὰ τὴν ἀποφασίσουν καὶ νὰ συμφωνήσουν ὅλοι οἱ εἰδικοί. Στὸ μεταξὺ ἡ χρήση τῆς ζωντανῆς γλώσσας γενικεύεται ὅλο καὶ περισσότερο καὶ ὁ καθένας τὴν ὀρθογραφεῖ ὅπως μπορεῖ καὶ ξέρει, χωρὶς οὔτε στὸ ἴδιο βιβλίο νὰ βρίσκῃς πάντοτε ἑνιαῖο σύστημα. Ἀρκετοὶ δημοτικιστὲς ἀκολουθοῦν τὸ συντηρητικώτερο σχετικῶς σύστημα τοῦ Ψυχάρη, μερικὲς νεώτερες ἐκδόσεις δέχτηκαν τὸ σύστημα τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, ἐνῶ οἱ «φιλόλογοι» ἀκολουθοῦν τὶς ἱστορικὲς γραφές, μὲ κάποια προτίμηση γιὰ τὶς ἀρχὲς καὶ τοὺς νεωτερισμοὺς τοῦ Χατζιδάκι (*τώρα, χτήριο, Βασίλεις*). Μὲ τὴ διαφορὰ πὼς ἐνῶ ὡς τώρα τὶς βλέπαμε μόνο μέσα στὴν Ἀθηνᾶ ἢ σὲ πολυσέλιδα σοφὰ γραμματικὰ ἔργα, τώρα τελευταῖα δοκιμάζουν τὴν τύχη τους καὶ στὴ νέα λογοτεχνία. Ἔτσι τελευταῖα (89) ἔγινε ἡ περίφημη «*Ἐλιὰ*» τοῦ Μαβίλη *Ἐλαιὰ* καὶ τὸ *πουλάκι πουλλάκι*, *Βοσκοπούλλα* ἢ «*Βοσκοπούλα*» τοῦ Ξαλκώστα, καὶ μὲ ὅμοιο τρόπο διορθώνονται σὲ ἀλλαγνώριμά

μας ποιήματα τὸ *πεὰ* (= *πιά*), *ἡ ἀμυγδαλεά*, *τὸ ἀγάλημι ἀγάλημι*.

54. Ὅταν ἡ διάδοση μιᾶς ἰδέας ἔχει νὰ παλέψῃ καθὼς ὁ δημοτικισμὸς πρὸς τόσο βαθειὰ καὶ πολυκέφαλη πρόληψη, μόνο μὲ ἐπίμονη συστηματικὴ δουλειὰ μπορεῖ νὰ ἑτοιμαστῇ καὶ νὰ φωτιστῇ ἡ κοινὴ γνώμη. Γιαυτὸ χρειάζονται μαζὶ μὲ τὴ δημιουργικὴ ἐργασία στὴ γλῶσσα αὐτή, ποὺ θὰ τὴν ἀναδείξῃ ἄξιο ὄργανο φραστικό, ἰδιαίτερα διαφωτιστικὰ φυλλάδια καὶ βιβλία, ποὺ νὰ ἐξηγήσουν τὴ σημερινὴ γλωσσικὴ κατάσταση καὶ νὰ δείξουν τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴ μεταρρύθμιση. Τυχαίνει ὅμως νὰ παρουσιάζεται στὸν ἀγῶνα αὐτὸν ἕνα ἐξαιρετικὸ ἐμπόδιο, ἄγνωστο σὲ κάθε ἄλλο πνευματικὸν ἀγῶνα: Τὸ ὄργανο τοῦ δημοτικισμοῦ, ἡ μητρικὴ γλῶσσα, εἶναι ἴσια ἴσια ἐκεῖνο ποὺ οἱ ἀντίγλωμοι πολεμοῦν καὶ ποὺ δὲ θέλουν νὰ τὸ δοῦν γραμμένο. Ἔτσι τὸ κυριώτατο στοιχεῖο τῆς γλωσσικῆς προπαγάνδας, τὸ βιβλίο, χάνει μέρος ἀπὸ τὴ δύναμή του καὶ τὴν πρακτική του ἀποδεικτικότητα μὲ τὸ ξάφνισμα τοῦ ματιοῦ καὶ μὲ τὴ δυσφορία ποὺ ἐξαρχῆς γεννᾶ πολλὲς φορὲς στὸν κακομαθημένο ἀναγνώστη. Γιαυτὸ εἶναι σωστὴ ἡ γνώμη ποὺ δὲν ἀποκλείνει ἀπὸ τέτοια βιβλία τὴ γνώριμη σὲ ὅλους καθαρεύουσα. Γιὰ τὸν ἴδιο ὅμως λόγο παίρνει καὶ ἡ διάλεξη περισσότερη σημασία.

Οἱ ὁμιλίες ποὺ ὀργάνωσε στὰ 1914 ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος, ἂν καὶ μόνο ἔμμεσα ἔκαναν λόγο γιὰ τὴ γλῶσσα, ἦταν ὅμως μὲ τὴ γλωσσική τους μορφὴ καὶ μὲ τὸ διαλεχτὸ κόσμιο ποὺ τὶς ἀκολούθησε μοναδικὴ βεβαίωση γιὰ τὴν πρόοδο τῆς γλωσσικῆς ἰδέας μέσα στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία (120 : 3.382. Καὶ ἂν τότε ὁ Παλαμᾶς πρώτη φορὰ παρουσιάζονταν σὲ κοσμοπλημμυρισμένη αἴθουσα γιὰ νὰ συγκινήσῃ μὲ τὴ δημοτική του τὸ ἀκροατήριο, ἀργότερα στὶς ὁμιλίες τοῦ Παρνασσοῦ, σὲ κέντρο συντηρητικώτερο ἀκούστηκε ὄχι μόνο ἡ ἴδια δημοτικὴ γλῶσσα (85, 91, 98) μὰ καὶ συχνὲς συνηγορίες γιὰ τὴ χρῆση της.

55. Εἶπα πὼς μᾶς χρειάζονται βιβλία διαφωτιστικά. Τὸ βιβλίο τοῦ δημοτικισμοῦ, ὅπως ἐγὼ τ' ὀνειρεύομαι, δὲ γράφηκε ἀκόμη, καὶ εἶναι ἴσως θλιβερὸ σημάδι πὼς ἔπειτα ἀπὸ ἀγῶνες εἴκοσι χρόνων τὸ καλύτερο βιβλίο ποὺ ἔχει γραφῆ γιὰ τὸ ζήτημά μας, τὸ χρωστοῦμε σ' ἕναν ξένο, τὸν Κρουμπάχερ. Ὡστόσο ἔχομε σὲ 3. ἔκδοση μιὰ καλὴ ἐκλαΐκευση τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος γραμμένη ἀπὸ ἕναν καθηγητὴ (71), καὶ καθὼς εἶπα καὶ ἀλλοῦ, καλὸ εἶναι ἡ «Γλῶσσα καὶ ζωὴ» νὰ βγῇ μεταφρασμένη καὶ στὴν καθαρεύουσα (βιβλιογρ. 120 : 5.122). Στὴ θέση αὐτὴ πρέπει ἀκόμη ν' ἀναφέρω τὴ νεόβγαλτη σειρὰ τῆς Διαφωτιστικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ὁμίλου (βλ. 226), ὅπου σὲ διάφορες μικρὲς διατριβὲς ἐκλαΐκεύονται ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ γλῶσσα καὶ τὴν παιδεία (207, 209, 224 - 5, 111, 109). Εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεχιστῇ ἡ βιβλιοθήκη αὐτὴ μὲ περισσότερους συνεργάτες καὶ πιὸ ποικίλα θέματα. (Ἂς προσθέσω ἀκόμη ἐδῶ καὶ τὴ συνηγορία γιὰ τὴ δημοτικὴ τοῦ Γάλλου γλωσσολόγου Meillet στὸ τελευταῖο του βιβλίο[32]).

Στὴ σειρὰ αὐτὴ δημοσιεύτηκε καὶ ἡ «Ἀπολογία τῆς δημοτικῆς» (111), ὅπου ἔχουν συγκεντρωθῆ οἱ γνῶμες ἀπὸ λογοτέχνες, ἐπιστήμονες, παιδαγωγούς, πολιτικοὺς καὶ ἄλλους ἀντιπροσωπευτικοὺς τύπους τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς, καθὼς καὶ ξένους. Τὸ βιβλίο αὐτὸ γράφηκε γιὰ τοὺς *κατηχουμένους*, τὸ νομίζω ὅμως κατάλληλο νὰ διαβαστῇ καὶ ἀπὸ τοὺς πιστούς: παρουσιάζει ξεχασμένους προδρόμους σὰν τὸν Γερτσέτη καὶ τὸ Φατσέα, καὶ μᾶς συγκινεῖ μὲ τῶν νειώτερων τὰ κινήματα, καθὼς τοῦ Ν. Χατζιδάκη, καθὼς ἡ ἵδρυση τῶν δυὸ δημοτικιστικῶν συλλόγων στὴν Κρήτη. Καὶ προπάντων μᾶς ἀποσπᾶ ἀπὸ τὸ περιωρισμένο πάντα σημερινὸ πλαίσιο, καὶ μᾶς δείχνει πῶς μέσα σ' ἑκατὸ χρόνια τὸ ἀρχικὸ μικρὸ φῶς δυναμώνει καὶ φωτίζει, καὶ πῶς πολλαπλασιάζονται οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἰδέας ποὺ παίρνει σιγὰ σιγὰ κοινωνικὴ μορφὴ καὶ βαδίζει μὲ ἀποφασιστικὰ *βήματα πρὸς τὴ νίκη*[33].

---

32. «Ἡ φιλολογικὴ γλῶσσα ἐξαρχαΐστηκε μὲ ἀπίστευτο σχεδὸν τρόπο. Ὅποιος πάτησε στὴν Ἑλλάδα, ποὺ νὰ ἤξερε τ' ἀρχαῖα ἑλληνικά, βεβαιώθηκε πόσο εὔκολα διάβαζε τὶς ἐφημερίδες, χωρὶς νὰ καταλαβαίνῃ ὅμως λέξη ἀπὸ τὴ γλῶσσα ποὺ μιλοῦν. Ἔξω ἀπὸ μερικοὺς ἕλληνες λόγιους ποὺ ἐπιδρᾶ ἀπάνω τους τὸ περιβάλλον τους, δὲν ὑπάρχει γλωσσολόγος ποὺ νὰ μὴ σάστισε μὲ τὴν κατάσταση αὐτή.

Τέτοιου εἴδους τεχνητὲς γλῶσσες ἔχουν ἕνα σοβαρὸ λάθος: ὁ λαὸς τὶς μισοκαταλαβαίνει μόνο καὶ δὲν τὶς αἰσθάνεται. Βοηθοῦν τὴν ἐθνικὴ ἑνότητα, μὰ τὴ ρίχνουν, νὰ πῶ ἔτσι, στὰ περασμένα· κάνουν ἀφαίρεση ἀπὸ τὶς πιὸ σύγχρονες τάσεις, ποὺ ἔχουν καὶ τὴ μεγαλύτερη δύναμη. Εἶναι βέβαια ἀδυναμία τοῦ ἑλληνισμοῦ νὰ μὴν ἔχῃ μιὰ γλῶσσα ποὺ καθὼς τὰ βουλγάρικα στηρίζεται στὴ δημοτική, ποὺ νὰ τῆς εἶναι ἡ κανονισμένη καὶ ἐξιδανικευμένη μορφή... Ἦταν φυσικὸ ν' ἀκολουθήσῃ ἀντίδραση...» (σ. 365).

33. Ἡ «Ἀπολογία τῆς Δημοτικῆς» ἔδωσε ἀφορμὴ σὲ μιὰ σειρὰ ἄρθρα γιὰ τὴ δημοτικὴ στὸν καθημερινὸ τύπο: ἔτσι ἔγραψε ὁ Ξενόπουλος (94) καὶ ὁ Τιμ. Ἀμπελᾶς, «Τίς ψέγει τὸν Ἡρακλέα» (62), ὅπου βρῆκε περιττὴ καὶ ἀπροσδόκητη τὴν ἀπολογία τῆς δημοτικῆς, γιατὶ τάχα ποτὲ δὲ

56. Κοντὰ στὴ διαφωτιστικὴ ἐργασία εἶναι ἀπαραίτητη καὶ ἡ πολεμική, γιὰ νὰ γίνῃ ἡ κριτικὴ τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος καὶ νὰ ἑτοιμαστῇ ἔτσι καλύτερα ἡ κοινωνικὴ συνείδηση νὰ δεχτῇ τὴ νέα ἀλήθεια. Ὡστόσο τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ γλωσσικοὶ ἀγῶνες ἔχασαν τὸν ἐριστικό τους χαρακτῆρα, καὶ μέσα στὸ στρατόπεδο τοῦ δημοτικισμοῦ ὅλη σχεδὸν ἡ ἐργασία ἀφιερώθηκε σὲ ἄλλους σκοπούς. Κάπου κάπου μόνο, ἰδίως στὸ Νουμᾶ, δημοσιεύτηκαν πολεμικές, μὲ περισσότερο οἰκογενειακὸ χαρακτῆρα.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ μὴ θυμηθῶ στὴ θέση αὐτὴ καὶ τὴ κριτικὴ ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ ἀντίθετο στρατόπεδο. Καὶ αὐτὴ ξεθυμασμένη πιά, χωρὶς τὴν παλιὰ ὀξύτητα· μὲ τὴ διαφορὰ πὼς οἱ παλιοὶ ἀγωνιστὲς σβήνουν καὶ δύσκολα βρίσκονται οἱ διάδοχοι. Τὸ ἄστρο τοῦ Μιστριώτη καὶ τοῦ Χατζιδάκι τὸ διαδέχεται τώρα ὁ Σκιᾶς (105), ποὺ πολεμεῖ τὸ δημοτικισμὸ ὄχι μόνο στοὺς τυπικώτερούς του ἀντιπροσώπους μὰ καὶ στὸ Χατζιδάκι, συνήγορο πάλι τῆς ἁπλῆς γλώσσας[34]. Μὲ τὴν ἐργασία τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου μετατοπίστηκε ὁ ἀγῶνας στὴν ἐκπαίδευση, κι ἔτσι θὰ γίνῃ παρακάτω ὁ λόγος ποὺ πρέπει (κεφ. V). Ἐδῶ φτάνει ν' ἀναφέρω πὼς ὁ Χατζιδάκις δὲν παρουσιάζεται μόνο ὡς ἀντίγνωμος στὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα. Γιαυτὸ καὶ προκάλεσε τὶς ἀντιρρήσεις καὶ τὴν πολεμικὴ τοῦ κ. Σκιᾶ, καὶ τώρα, καὶ πρὸ λίγων χρόνων. Ἀνασκευάζοντας τὶς γνῶμες τοῦ τελευταίου ὁ Χατζιδάκις βεβαιώνει στὴν τελευταία του μελέτη

θεωρήθηκε ἀνελλήνιστη «οὐδενὸς ἕως τώρα θεωρήσαντος τὴν δημώδη γλῶσσαν ἐξοστρακιστέαν». Τὴν ἀπάντηση ἔδωσε ὁ Ξενόπουλος, «Ἡρακλῆς ψεγόμενος» (95). Στὸν καθημερινὸ τύπο δημοσιεύτηκαν καὶ ἄλλα διάφορα ἄρθρα καὶ χρονογραφήματα γιὰ τὴ δημοτική, στὴν ἐποχὴ τῆς δίκης τοῦ Ναυπλίου καὶ σὲ ἄλλες περιστάσεις. Ἕνα ἀπὸ τὰ χαριτωμένα γλωσσολογικὰ χρονογραφήματα τοῦ Νιρβάνα βρίσκομε καὶ σ' ἕνα του βιβλίο (22).

84. Πρ. πόσο ὄμορφα καὶ διδαχτικὰ εἰκονίζει ὁ Χατζιδάκις τελευταῖα καὶ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Κορνάρου τὸ δικαίωμα τοῦ ποιητὴ νὰ δημιουργῇ νέες λέξεις (140 : 460): «Ὅπως πᾶς γνήσιος ποιητὴς οὕτω καὶ ὁ Κορνᾶρος δὲν ἠδύνατο νὰ σταρηθῇ τοῦ μεγίστου ποιητικοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἐκ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ πηγάζοντος γλωσσικοῦ πλούτου. Ἕνεκα τούτου πλάττει πολλὰς νέας λέξεις, συνάπτει ἄλλας, καὶ οὕτω πλουτίζει τὸν γλωσσικὸν θησαυρὸν αὐτοῦ... (*ἀντρειάτη, ἀντρειοσύνη, απλαχνοσύνη, απλαχνότητα, κλιτότητα, κυκλότητα, ἐχθριά, στραβάγρα, σκοτεινάγρα, ζαβάγρα, τῆς ἐρωτιᾶς, τῆς ἀντιγνωμιᾶς, τοῦ κύκλου τὰ στρατέματα, τὰ ὀνειροφαντάσματα*). Ὅτι δὲ κατὰ τὴν ἐνέργειαν (αὐτοῦ ταύτην ἐνίοτε βιάζει πως τὴν γλῶσσαν, δὲν θὰ εὕρῃ παράδοξον ὁ ἐπιστάμενος τὰς γλωσσικὰς καὶ ποιητικὰς συνηθείας τῶν χρόνων ἐκείνων».

(230) ὅτι ἡ γλῶσσα ποὺ γράφομε ὄχι μόνο δὲν παραμένει στάσιμη μὰ καὶ ἁπλούστερη γίνετκι[35].

Τὴν ἁπλοποίηση αὐτὴ ποὺ τὴ βλέπομε ὅλοι μας ἀπὸ καιρό — τί πιὸ ἁπλὸ ἀπὸ τὴ δημοτικὴ ποὺ γράφομε; — τὴν κήρυξε κι ἕνας ἄλλος καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο ὁ Σωτηριάδης, καὶ δο-

35. Ἔτσι ἐνῶ πρὸ λίγων ἀκόμη χρόνων ἔβρισκε πὼς οἱ τύποι *λαμπάδα* (ἀντὶ *λαμπάς*), *πατρίδᾰ φύση, πόλη* εἶναι ἀδικαιολόγητοι, ἀδύνατοι καὶ ἀκαλαίσθητοι, καὶ θεωροῦσε τύπους σωστούς, πρότυπους καὶ καθόλου ἐξεζητημένους τὸ *δύο ὥρας, τοῦ καλλιτέχνου, τοῦ ποιητοῦ, τὴν ψυχάπα, ἐτόλμα, ἐφύσα*, καὶ πίστευε ἀκόμη πὼς μὲ τὸ νὰ γράφωμε τέτοιους καὶ ἀνάλογους τύπους θὰ μποροῦσε νὰ ξαναγυρίσῃ αὐτὴ ἡ ἁπλοποιημένη κάπως γλῶσσα σὲ αὐστηρότερη καθαρεύουσα, δείχνει σήμερα στὸ συνάδερφό του καθηγητὴ πὼς ἡ γλῶσσα ποὺ γράφομε ἁπλοποιεῖται ὁλοένα, ὅτι ἄρχισαν καὶ τὰ τριτόκλιτα νὰ «ἐκβάλλωνται» καὶ πὼς κάθε μέρα βλέπομε νὰ γράφουν *τοῦ μαθητή, ὁ πατέρας, οἱ τιμές, τὲς τιμὲς* (τελευταῖα δέχεται ἀκόμη καὶ τύπους καθὼς *μαθητές*· βλ. 159 : σ. 539, μέρ. β') καὶ ἀκοῦμε νὰ λένε: *ἄντρας, ἐδέχουμουν, τοῦ Πειραιᾶ, τοῦ εἰσαγγελέα*, ὅσο κιὰν προσπαθῇ τὸ σχολεῖο νὰ μάθῃ στὸ λαὸ τὴν ἀρχαῖα γραμματική.

Τὶς γνῶμες τοῦ Σκιᾶ γιὰ τὴ γλῶσσα τὶς ἔχομε στὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης ποὺ μιλεῖ καὶ γιὰ τὴν ὀρθογραφία (105). Καθὼς δὲ δέχεται τῆς ὀρθογραφίας τὴν ἁπλοποίηση, ἔτσι καὶ δῶ ἀποκρούει τοῦ Χατζιδάκι τὶς τελευταῖες συστάσεις γιὰ ν' ἁπλοποιηθῇ ἡ καθαρεύουσα, νομίζοντας πὼς ἔτσι «ἡ γλωσσικὴ ἡμῶν κατάστασις ἔμελλεν ἀμέσως νὰ καταστῇ χειροτέρα τῆς σήμερον ὑπαρχούσης». Κατὰ τὸ Σκιᾶ ὅ τι προτείνει ὁ Χατζιδάκις εἶναι ἀντιρατικὸ καὶ τελείως ἀνεφάρμοστο· χωρὶς σχέδιο καὶ χωρὶς κατεύθυνση ὁδηγεῖ σὲ ἀδιέξοδο. Ἀποκλείνει τὴ βάση ποὺ συνεπέστερα ὥρισε ὁ δημοτικισμός, καὶ ζητεῖ νὰ ὁδηγηθῇ ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν, καθὼς τὴ λένε, καὶ ποὺ τὴν παρίστανει σὰν ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴ δημοτική, γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ ἀντὶς ἁπλότητα μονάχα ἀνωμαλία καὶ ἀκαταστασία. Θέλει ν' ἁπλοποιήσωμε βαθμηδόν, καταργώντας ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα ὅ τι δὲ χρειάζεται. Μὰ τότε γιατί νὰ μὴ βγάλωμε ὅλα τὰ περιττὰ ἀμέσως τώρα; Κι ἔπειτα τί σημασία ἔχουν οἱ ἀόριστες θεωρητικὲς συμβουλὲς τοῦ Χατζιδάκι, ὅσο δὲ μᾶς πείθει μ' ἕνα πετυχημένο δικό του ὑπόδειγμα; Ὅπως δίνονται, ὁ καθένας θὰ τὶς ἐφαρμόσῃ ἀλλιῶς. Ἔπειτα πῶς δέχεται νὰ γράφωμε στοιχεῖα ποὺ ὁ ἴδιος τὰ ἔλεγε ἄλλοτε ἐπικίνδυνα, καὶ πῶς συμβουλεύει πράματα, ποὺ γι' αὐτὰ ἔχει καταδικασμένους ὁ κόσμος τοὺς μαλλιαρούς—καὶ ποὺ ὁ ἴδιος κατηγόρησε ἄλλοτε τὸ Βερναρδάκη;

Δὲν εἶναι μοῦ φαίνεται δύσκολη ἡ κριτικὴ γιὰ τὸ τελευταῖο σύστημα τοῦ Χατζιδάκι, καὶ βρίσκω δικαιολογημένες τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς ἀντιγνωμίες τοῦ κ. Σκιᾶ. Σωστὴ ὅμως δὲν εἶναι βέβαια στὴ γενικὴ της βάση οὔτε ἡ δική του ἄποψη. Ἀλλὰ non nostrum tantas componere lites. Μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς οἱ ἀμφισβητήσεις τῶν φιλολόγων καὶ γλωσσολόγων ἂν πρέπῃ νὰ γράφωμε *φυσοῦσα* ἢ *ἐφύσα* καὶ *περίμενε* ἢ *περιέμενα* δὲν ἔχουν πιὰ καμιὰ πραχτικὴ σημασία.

κίμασε μάλιστα νὰ γράψη μιὰ ἁπλούστερη γλῶσσα στὴν Ἱστορία ποὺ ἔβγαλε γιὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα[36].

57. Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθοῦν ἀπὸ τὴν ἐπιθεώρηση αὐτὴ δύο ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα ὄργανα τῆς ὀρθοδοξίας τοῦ καθαρισμοῦ. Τὸ πρῶτο εἶναι τὰ «Πάτρια» (125), ποὺ μὲ χειροπιαστὰ σημάδια δείχνουν τὸν τελευταῖο καιρὸ πῶς τὸ γλωσσικὸ τουλάχιστο περιεχόμενο τῶν «πατρίων» σαλεύει. Ἄρχισαν νὰ δημοσιεύουν ὄχι μόνο κομμάτια ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ, μὰ καὶ ὁλόκληρα διηγήματα στὴ δημοτική. Μόνε σὲ μερικὰ γλωσσικά τους ἄρθρα ζητοῦν ἀκόμη τὴν εὐγνωμοσύνη τῶν συγχρόνων γιὰ τοὺς «φιλοτίμως ἐργασθέντας λογίους», ὅσοι ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐντεῦθεν ἀγωνίστηκαν νὰ κάμουν τὴ γλῶσσα μας — τὴ δημοτική — «ὁμοειδεστέραν, ἁπλουστέραν, φυσικωτέραν».

Μὲ περισσότερο ἀκαδημαϊκὸ κῦρος παρουσιάζεται ὁ σεβαστοπούλειος διαγωνισμός, καθὼς ἐξελίσσεται στὶς πανεπιστημιακὲς ἐκθέσεις κάθε χρονιᾶς (103-4, 118). Αὐτὸς δείχνει περισσότερη προσήλωση στὰ «πάτρια»· εἶναι ὅμως στίγμα καὶ ντροπὴ γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο. Ἱδρύθηκε, καθὼς δὲν εἶναι ἴσως γνωστό, στὴν Ἀθήνα μαζὶ καὶ στὴν Πόλη ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια, ἀπὸ ἕνα κληροδότημα ποὺ θὰ βράβευε ἀπαρέμφατα, εὐκτικές, καὶ μονολεκτικοὺς μέλλοντες, κι ἔτσι «μέλλει χρησιμεύειν ὡς βραβεῖον, εἰς διαγωνισμὸν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης»[37]. Αὐτὸ ἔγινε στὰ

36. Γ. Σωτηριάδη, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, Σιδέρης, 1915.

37. «... Τὸ διαγώνισμα τοῦτο σκοπὸν θέλει ἔχειν τὴν μόρφωσιν τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὴν κατὰ τὸ ἐφικτὸν προσέγγισιν πρὸς τὸ πάντοτε θαυμαζόμενον ὕφος τῶν ἀρχαίων λαμπρῶν συγγραφέων μιας διὰ τὸ σύντομον καὶ εὐκρινές, διὰ τῆς χρήσεως ἀπαρεμφάτου, εὐκτικῆς ἐγκλίσεως καὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου, ἀπαράλλακτα ὡς ἀνώτερω ἀναγράφω». Διαθῆκαι καὶ δωρεαὶ ὑπὲρ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, τόμ. 2, 1899-1908, 1909, σ. 39-40.

Καθαρώτερα ἔχομε τὶς ἰδέες τοῦ Σεβαστοπούλου στὸ μέρος τῆς διαθήκης ὅπου κληροδοτεῖ καὶ στὴ Μεγάλη τοῦ γένους σχολὴ στὴν Πόλη ἕνα ποσὸ ποὺ «μέλλει» χρησιμεύειν ὡς βραβεῖον εἰς διαγωνισμὸν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης». Ἐκεῖ λέγει διεξοδικώτερα τ' ἀκόλουθα: «Ὁ σκοπὸς τοῦ διαγωνίσματος εἶναι ἡ ὅσον ἐνέστι προσέγγισις τοῦ ὕφους τῆς γλώσσης μας μετὰ τοῦ παλαιοῦ, τοῦ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μεγάλων συγγραφέων μας παραδεκτοῦ· δηλαδὴ χρῆσις ἀπαρεμφάτου, εὐκτικῆς ἐγκλίσεως, μέλλοντος χρόνου, ὡς καὶ ἡ συντομία καὶ σαφήνεια τοῦ ὕφους, αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν ὑψίστην ὡραιότητα τῆς γλώσσης μας· καὶ οὕτω ζώσης γενομένης τῆς γλώσσης μας βαθμηδόν, θέλουσιν ἐναναλάβει οἱ Εὐρωπαῖοι τὴν σπουδὴν κατὰ τὸν ἡμέτερον τρόπον. Ὁ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης θέλει δίδειν ἰδίαις χερσὶ τὸ βραβεῖον εἰς τὸν ἀριστεύοντα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν του διὰ τὸ διαγώνισμα, ὅπερ θέλει φέρειν τὸ ὄνομά του» (ὄπ. παραπ. σ. 39).

1907. Καὶ τὸ Πανεπιστήμιο — καθὼς καὶ ἡ Μεγάλη σχολὴ στὴν Πόλη — ἀποδέχτηκε τὸ κληροδότημα γιὰ νὰ βοηθήση σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἀγωνοθέτη τὴν «βελτίωσιν τῆς σημερινῆς γλώσσης»[38]. Ἀφοῦ δόθηκε γιὰ χρόνια εὐκαιρία μὲ τοὺς διαγωνισμοὺς αὐτοὺς ν' ἀκουστοῦν ἀπὸ καθηγητικὰ χείλη σὲ πανηγυρικὲς πανεπιστημιακὲς γιορτὲς μεσαιωνικὲς γνῶμες γιὰ τὴ μητρική μας γλῶσσα καὶ οἱ πιὸ ἀδικαιολόγητες ἀναλήθειες γιὰ τὸν ἀγῶνα τοῦ δημοτικισμοῦ[39], ἔχομε τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ ἐπιστημονικώτερους κριτές,

38. Βλ. Κρίσις τοῦ Σεβαστοπουλείου ἀγῶνος τοῦ ἱδρυθέντος πρὸς βελτίωσιν τῆς σημερινῆς γλώσσης κτλ., 1908. Ἡ ἐπιτροπεία: Γ. Μιστριώτης (εἰσηγητής), Γ. Χατζιδάκης, Σ. Βάσης. Φαίνεται ὅμως πὼς ἡ φιλολογικὴ σχολὴ δὲν ἤθελε νὰ δεχτῆ τὸ κληροδότημα. Κατὰ τὴν Κρίση (σ. 10): «Πάντες γινώσκουσιν ὅτι τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον ἐκινδύνευσε νὰ περιπέσῃ εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, διότι ἔμελλε νὰ ὑβρίσῃ τὴν μνήμην φιλογενεστάτου τῆς πατρίδος τέκνου καὶ ἔμελλε νὰ κωλύσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης. Οἱ ἀντιδρῶντες ἐνόμιζον ὅτι ὁ ἀγωνοθέτης ἠξίου... διὰ τῆς ἀντιδράσεως ταύτης ἐτέθη πρὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου τὸ βαρυσήμαντον ζήτημα, ἂν τοῦτο σκοπῇ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν χυδαϊσμὸν ἢ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν. Ἀλλὰ τύχῃ ἀγαθῇ, διὰ τὴν φιλοπατρίαν τοῦ πρυτάνεως κ. Κατσαρᾶ καὶ τὴν σύνεσιν τῆς συγκλήτου ὁ κίνδυνος ἀπεσοβήθη».

39. Γιὰ παράδειγμα σημειώνω μερικὲς φράσεις ἀπὸ τὸ «Κρίσις τοῦ δευτέρου σεβαστοπουλείου ἀγῶνος τοῦ ἱδρυθέντος πρὸς βελτίωσιν τῆς σημερινῆς γλώσσης, ἀπαγγελθεῖσα ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Πανεπιστημίου τῇ 15 Μαρτίου 1909 ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ Γ. Μιστριώτου, 1909· (μέλη τῆς ἐπιτροπῆς Σ. Βάσης καὶ Γ. Χατζιδάκις). «Ὁσοδήποτε καὶ ἂν ἐπιχειρήσῃ, ἵνα δημιουργήσῃ λέξεις ἐκ τοῦ βορβόρου τῆς καλουμένης δημοτικῆς γλώσσης θέλει μόνον ρυπάνει τὰς ἑαυτοῦ χεῖρας» (σ. 5). «Δὲν εἰσάγομεν τὰ ρηματικὰ ἀπαρέμφατα καὶ τὰς εὐκτικάς... διότι ἐπιθυμοῦμεν ἵνα ἡ γραπτὴ ἡμῶν γλῶσσα μὴ ποιῇ ἅλματα μείζονα ἐκείνων ἅπερ ἐπιτρέπει ἡ γλωσσικὴ τοῦ ἔθνους αἴσθησις» (σ. 6). «Βεβαίως ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα αἴτια τῆς καταπτώσεως τοῦ δημοσίου τῆς Ἑλλάδος βίου, ἀλλὰ πάντως συναίτιοι εἶναι καὶ οἱ χυδαΐσταί... ὕψωσαν τὸν Ἐρωτόκριτον, ὃν μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας μελετῶσιν. Ἀλλ' ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ὁ Ὀνειροκρίτης εἶναι τὰ μόνα βιβλία τὰ κοσμιοῦντα τὰς βιβλιοθήκας τῶν θεραπαινίδων» (σ. 8). Ἡ «Τετάρτη κρίσις» 1911, σ. 19, βεβαιώνει κιντὰ στ' ἄλλα πὼς οἱ «χυδαΐσταὶ» μεταφράζουν τὸ Σολωμὸ εἰς «χυδαίαν γλῶσσαν», κι ἔτσι τῶν στίχων: «Τὴν εἶδα τὴν Ξανθούλα, τὴν εἶδα ψὲς ἀργὰ κτλ.» ἡ μετάφρασις (ἔχει) οὕτωσί: Τὴ μπάνισα τὴν Ξανθούλα, τὴ μπάνισα ψὲς σουρουπωτά, ποὺ γιούρντανε στὴ βαρκούλα, γιὰ πούλεμα στὴ ξενιτιὰ κτλ. κτλ. Φρίκη.

Στὴν ἴδια ἔκθεση (σ. 10) ἔχομε τὸ ἀκόλουθο δεῖγμα γιὰ τὸ γλωσσικὸ πρώ-

τὸ Χατζιδάκι καὶ τὸ Σκιᾶ, τὴν ἐπίσημη ἀντίληψη τῶν γλωσσικῶν ἀρχηγῶν τῆς φιλοσοφικῆς μας σχολῆς γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα: οἱ λόγιοι ποὺ μᾶς ἔφεραν στὸ σημερινὸ γλωσσικὸ ἀπροχώρητο ἦταν ἄνθρωποι μυαλωμένοι καὶ πραχτικοὶ κι ἔκαμαν πολὺ καλά[40]· στὸν ἀγῶνα τὸ γλωσσικὸ τὸ Πανεπιστήμιο πρέπει νὰ ὑποστηρίζῃ, σὰν ἑστία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ποὺ εἶναι, τὴν καθαρεύουσα[41]· ἡ ἐπίσημη γλῶσσα δὲ μαθαίνεται στὰ σχολεῖα μας ὅπως πρέπει καὶ ἡ γραμματική της δὲ βγῆκε ἀκόμη[42], οὔτε καὶ γυμνάζονται ἀρκετὰ σ' αὐτὴν τὰ παιδιά, ὥστε δὲ φταίει καθόλου γιὰ τὴ σημερινὴ κατάσταση ἡ καθαρεύουσα· τὴ διαμόρφωσή της θὰ βοηθήσῃ

τυπο ἰδανικὸ τῶν εἰσηγητῶν τοῦ διαγωνισμοῦ: «Εἰ δ' ἐπραγματοῦτο, κατελύοντο οὐ μόνον τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἀλλὰ καὶ τὰ γυμνάσια ... Τί δ' ἔμελλε συμβῆναι ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ εἰ ἐσβέννυντο τὰ φῶτα τῆς ἐπιστήμης, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ κατίδῃ τις».

40. Στὴν Ἔκθεση τοῦ 1914 (Χατζιδάκις εἰσηγητής, Πολίτης, Σκιᾶς), ἔχομε μιὰ σύντομη ἐξιστόρηση γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Οἱ λόγιοι τοῦ 1800 δὲ θέλησαν νὰ ξαναφέρουν τ' ἀρχαῖα, μὰ «ὡς ἄνθρωποι νουνεχεῖς. καὶ πρακτικοὶ ἀποβλέποντες τὰς μεγάλας καὶ ἐπιτακτικὰς ἀνάγκας τοῦ παρόντος ἐπεδίωξαν παντοιοτρόπως νὰ συμβιβάσωσι τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συγχρόνου βίου πρὸς τὸ εὐκταῖον μὲν κατ' αὐτοὺς ἀλλὰ πάντως μακρὰν κείμενον ἀγαθόν, πρὸς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν... Τῶν τοιούτων νουνεχῶν καὶ φιλοπατρίδων ἀνδρῶν ἦν καὶ ὁ ἀείμνηστος Κ. Σεβαστόπουλος...» (σ. 5).

41. Πβ. Χατζιδάκι, Ἔκθεσις 1914: «...Ὅτι κατὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον, καθ' ὃν τρόπον ὁ Ἀθήνησιν Ἄρειος Πάγος τὸ πάλαι φαίνεται συντηρητικὸν καὶ δὲν δύναται νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν καινοτόμων τούτων καὶ ὀσπασθῇ ἀνεξετάστως τὰς καινοτομίας αὐτῶν, θὰ εὕρῃ, ἐλπίζω, ἕκαστος ἐκ τῶν προτέρων εὔλογον. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ τοιοῦτοι διεξάγονται παρ' ἡμῖν ἀγῶνες περὶ τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν καὶ τοιαῦτα προτείνονται καὶ παντοιοτρόπως ὑποστηρίζονται καινὰ δαιμόνια, ἀναγκαῖον καὶ ὠφέλιμον φαίνεται ν' ἀκούηται καὶ ἡ ἄλλη μερίς, νὰ ὑποστηρίζηται καὶ ἡ πατρικὴ παράδοσις, καὶ τοῦτο ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἑστίᾳ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Τοῦτο θά μοι ὁμολογήσῃ ἕκαστος ἐνθυμηθεὶς ὅτι ἐκ τῆς συζητήσεως καὶ συγκρούσεως τῶν ἀντιμαχομένων γνωμῶν ἀναφαίνεται ἡ περιπόθητος ἀλήθεια, ὅτι ἐκ τῆς πάλης τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων προέκυψε καὶ ἀνεπτύχθη τὸ κράτιστον τῶν ἐν ἀνθρώποις παιδευμάτων, ἡ φιλοσοφία. Κατὰ ταῦτα ἄρα χρησιμώτατος δύναται ν' ἀποβῇ ἡμῖν ὁ σεβαστοπούλειος διαγωνισμός...» (σ. 7).

42. «Ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ ὑπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν καὶ ὑπὸ τοῦ θεμελιώδους ἡμῶν νόμου, τοῦ συντάγματος, ἡ χρῆσις τῆς ἐπισήμου γλώσσης εἰς πάσας τὰς ἐπισήμους ἡμῶν σχέσεις, ἀλλὰ παραδόξως δὲν διδασκόμεθα αὐτὴν προσηκόντως... οὔτε γραμματικὴν καθορίζουσαν..., τὸ τυπικὸν τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου... συνεγράψαμεν καὶ διδάσκομεν ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν» (Χατζιδάκι ὅπ. παραπ. σ. 9).

ὁ σεβαστοπούλειος διαγωνισμός. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὅσοι διαγωνίστηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια—φοιτητὲς καὶ τελειόφοιτοι τῆς φιλολογίας καὶ τῶν ἄλλων) σχολῶν, διαλεγμένοι ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἔπειτα ἀπὸ προκριματικὸ διαγωνισμὸ στὴν «ἐπίσημον γραφομένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν»—γράφουν μὲ λάθη γραμματικά, καὶ ἀκόμη κι ὅσοι βραβεύτηκαν κάνουν ἀσυγχώρητα γραμματικὰ λάθη, ἀνορθογραφίες, βαρβαρισμοὺς καὶ ἀσυνταξίες, καὶ τοὺς λείπει ἀκόμη τὸ γοῦστο, εἶναι γεμάτα ἀπὸ ἀσυναρτησίες καὶ δὲν ξέρουν τί λένε, ἄλλα τοὺς ζητοῦν καὶ ἄλλα γράφουν[43]· ὡστόσο οἱ ἀγωνοθέτικες ἔχουν τὴν πεποίθηση πὼς μὲ τὸ σεβαστοπούλειο διαγωνισμὸ θὰ λύσῃ τὸ Πανεπιστήμιο τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ πὼς ἀπὸ κεῖ θὰ βγοῦν καὶ οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς ποὺ ὀνειρευόμαστε γιὰ τὴν Ἑλλάδα[44].

43. Στὴν Ἔκθεση τοῦ 1915 (Σκιᾶς εἰσηγητής, Χατζιδάκις, Πολίτης), ἀναγνωρίζεται πὼς «οὐδὲν τῶν δοκιμίων τῶν διαγωνισθέντων φοιτητῶν εἶναι ἀπηλλαγμένον γραμματικῶν σφαλμάτων, καὶ ἐν αὐτῷ δὲ τῷ ὑπ' ἀρ. 1 [ποὺ ἦρθε πρῶτο καὶ πῆρε τὸ ἔπαθλο] εὑρίσκονται καὶ ἀσυνταξίαι καὶ ἀνορθογραφίαι καὶ ἀσυνταξίαι καὶ βαρβαρισμοί, οἷον *εὑρείας, ἅπως συντελέσουσι, ἅπως σπείρουσι... ἢ μᾶλλον σφριγῶσα*, κ. ἄ. τ., ἐν ἄλλοις δὲ δοκιμίοις ὑπῆρχον τοιαῦτα σφάλματα καὶ πλείονα καὶ δεινότερα». Ἀκόμη σπουδαιότερα ὅμως ἀπὸ τὰ λάθη αὐτὰ εἶναι σὲ ὅλα τὰ δοκίμια «ἀπειροκαλία περὶ τὴν φράσιν καὶ παραλογισμοὶ καὶ ἀσυναρτησίαι πολλαί. Ἴδιος δεινὸν ἐφάνη... ὅτι ἐκτὸς δύο δοκιμίων... πάντα τὰ ἄλλα παρεξετράπησαν πάμπολυ ἐκ τοῦ δεδομένου θέματος ἤτοι τῶν αἰτίων καὶ τῆς μέχρι τοῦδε διεξαγωγῆς τοῦ παρόντος πολέμου, δὲν περιέχουσι δὲ οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ γενικὰ θεωρήματα περὶ τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης ἱστορίας καὶ ἰδίως περὶ τῆς πολὺ παλαιοτέρας τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἐχούσης πρὸς τὸν καθ' ἡμᾶς πόλεμον ἢ ὑποκειμενικὰς καὶ ὅλως ἐπιπολαίας κρίσεις περὶ τῆς πολιτικῆς τῶν διαμαχομένων κρατῶν ἢ καὶ ἄλλων ὅλως ἀσχέτων πρὸς αὐτά, οἷον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, ἐπὶ πᾶσι δὲ ρητορείαν πολλὴν καὶ ὅλως ἀνοίκειον».

44. Στὴν Ἔκθεση τοῦ 1916 (Σκιᾶς εἰσηγητής, Χατζιδάκις, Εὐαγγελίδης) ὑποστηρίζεται πὼς ὁ Σεβαστόπουλος εἶναι ἀπὸ τοὺς «ὀλιγίστους» ὅσοι «εἰργάζοντο προσηκόντως πρὸς ἄρσιν τῶν αἰτίων τῆς ὀλεθρίας ἔριδος» στὸ γλωσσικὸ ζήτημα (σ. 11), καὶ διατυπώνεται ἡ βέβαιη ἐλπίδα (σ. 13) πὼς «ἐὰν μεταξὺ τῶν μετεχόντων τοῦ διαγωνισμοῦ εὑρεθῶσι τινὲς ὑπέροχον εὐφυΐαν κεκτημένοι καὶ οὗτοι ἐντεῦθεν λαμβάνοντες τὴν πρώτην παρόρμησιν φιλοτιμηθῶσι... κτλ. κτλ. ... τότε ἐκ τῶν αὐτοσχεδίων δοκιμίων μέλλουσιν ἀναμφιβόλως νὰ παραχθῶσιν ἔν τε τῷ πεζῷ λόγῳ καὶ ἐν τῇ ποιήσει λογοτεχνικὰ ἀριστουργήματα, ἱκανὰ ν' ἀναδείξωσι τὴν γραφομένην ἡμῶν γλῶσσαν τελείως ἀνανταγώνιστον, ὥστε νὰ λυθῇ καὶ διὰ τῶν πραγμάτων τὸ γλωσσικὸν ζήτημα».

Στὸ μεταξὺ ὅμως τὰ γραμματικὰ λάθη ἐξακολουθοῦν. Δὲν εἶναι «συνή-

Ὁ σεβαστρπούλειος διαγωνισμὸς καιρὸς εἶναι νὰ καταργηθῇ. Τὸ κακὸ ποὺ κάνει στὴ γλῶσσα εἶναι βέβαια ἀσήμαντο, ἀλλὰ ἡ ἠθικὴ ζημία ποὺ δίνει στὸ Πανεπιστήμιο εἶναι μεγάλη. Ὅσο γιὰ τὸ σεβαστοπούλειο τῆς Πόλης καὶ κεῖνος μᾶς παρουσιάζει ἰδανικὰ γλωσσικὰ σὰν τὰ ἐδῶ καὶ ἀποτελέσματα ἀνάλογα (96)[45].

58. Ἅμα συλλογίζεται κανεὶς πόση δύναμη κρύβεται ἀκόμη στὴν παράδοση, ὄχι τόσο οὐσιαστικὴ καὶ δημιουργικὴ ὅσο κυρίως ἐξωτερικὴ κοινωνική, διατηρημένη ἀπὸ τὰ παλιότερα χρόνια, καταλαβαίνει τότε πόσο σκόπιμο εἶναι νὰ ὀργανωθῇ καλύτερα ὁ ἀγῶνας τοῦ δημοτικισμοῦ. Γιὰ κακὴ ὅμως τύχη δύσκολο νὰ κινηθῇ στὴν κοινωνία μας τὸ ἄτομο στὴ σκέψη καὶ στὴν ἐργασία, καὶ ἀκόμη δυσκολώτερο νὰ δράσῃ ὁμαδικὰ καὶ νὰ συνεργαστῇ κοινωνικά. Τὴ δράση αὐτὴ εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ τὴ ζητήσωμε ὅπου δὲν ἔχουν ἀκόμη ξεκαθαριστῇ προγράμματα ἰδεολογικά, ἀπάνω ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ ἔτυχε νὰ τὰ ὑποστηρίζουν ἢ ποὺ τοὺς ἔγιναν φορεῖς· περισσότερο δικαιολογημένοι ὅμως εἴμαστε νὰ τ' ἀπαιτήσωμε σὲ ἀγῶνα καθὼς ὁ γλωσσικός, ὅπου τόσο πολλοὶ σήμερα ἀναπτυγμέ-

---

θως πολλά», εἶναι ὅμως ἐνίοτε «δεινὰ καὶ ἀσύγγνωστα». «Πολὺ περισσότερα ὅμως εἶναι ἐν αὐτοῖς τὰ λογικὰ σφάλματα, ἤτοι ἀκυρολεξίαι, κακόζηλος καὶ ἐν οὐ δέοντι χρῆσις ποιητικῶν καὶ ρητορικῶν καλλωπισμάτων, παραποιήσεις τοῦ θέματος καὶ παρεκτροπαὶ εἰς ἀλλότρια διανοήματα, ἀσυμμετρία καὶ κακὴ διάταξις τῆς πραγματείας» (σ. 13).

45. Καθὼς μαθαίνομε ἀπὸ τὴν ἔκθεση (96) τὸ θέμα δίνεται στὴν Πόλη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη. Καὶ κεῖ, τὴν τελευταία φορά, «πάντες οὐ μόνον ἰστόχησαν ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν γλώσσης τοιαύτης, οἵαν ἀπαιτεῖ ὁ ἀοίδιμος ἰγνωοθέτης, ἀλλὰ καὶ εἰς ἱκανὰ περὶ τοὺς τύπους τῶν λέξεων καὶ τὴν σύναξιν ὑπέπεσον σφάλματα καὶ ἀβλεπτήματα» (σ. ὃ). Γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ ὅμως ἡ ἐπιτροπὴ «τὴν πρὸς τὰ ἀπαράμιλλα κάλλη τῆς ἀθανάτου ἡμῶν γλώσσης ἀγάπην καὶ ἐπίδοσιν τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς καὶ ἄλλων μὲν ὑπεκκαύσῃ τὸν ζῆλον, ἄλλοις δ' ἐμπνεύσῃ τοιοῦτον ἢ παραθαρρύνῃ αὐτούς» κτλ. κτλ., ἔδωσε σὲ δύο ἀπὸ ἑκατὸ χρυσὰ φράγκα «διότι τοῦ μὲν πρώτου ἡ γλῶσσα μᾶλλον τῶν ἄλλων φαίνεται προσεγγίζουσα τῇ ἀρχαίᾳ» κτλ. κτλ. Ὁ εἰσηγητὴς νομίζει ὅτι ἡ ἀποτυχία αὐτή, γιὰ δεύτερη φορά, τοῦ διαγωνισμοῦ ἔγινε γιατὶ τ' ἀρχαῖα διδάσκονται τώρα λιγώτερες ὧρες γιὰ νὰ ὠφεληθοῦν πρακτικώτερα μαθήματα, γιατὶ καταργήθηκε ἡ θεματογραφία, ἐνῶ «οὐδεὶς ὁ μὴ ἀνομολογῶν τὴν ἀλήθειαν ὅτι ἀδύνατον ἴνα γράψῃ τις ὁπωσδήποτε καλῶς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἢ ἐν τῇ καθαρευούσῃ ἐφ' ὅσον οὗτος ἀγνοεῖ τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα ἑκατέρας αὐτῶν, τὸν κοινὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν σχέσιν ἀμφοτέρων» κτλ. Καὶ πρέπει κατὰ τὸν εἰσηγητὴ ὄχι μόνο τ' ἀρχαῖα νὰ διδάσκωνται μὲ περισσότερες ὧρες, μὰ καὶ στὴ δημοτικὴ ἐκπαίδευση νὰ διδάσκεται ἡ νέα γλῶσσα «πάντοτε κατὰ τρόπον ἐν μείζονι βαθμῷ διευκολύνοντα τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀρχαίας» (σ. 7).

νοι ἄνθρωποι ἔχουν κινηθῇ ἀπὸ τὰ γλωσσοεκπαιδευτικὰ αἰτήματα τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἂν ἤδη στὰ 1911 ἔλεγα πὼς ὁ φωτισμὸς τῆς κοινῆς γνώμης γίνεται μὲ τὸ παραπάνω σιγά, γιατὶ δὲν εἶχαν δείξει ὡς τότε οἱ δημοτικιστὲς πολλὴ ὀργανωτικὴ ἰδιοφυΐα[46], δὲν μπορῶ οὔτε σήμερα, μὲ τὴν πεῖρα ποὺ ἔδωσε ἐργασία ὀλιγόχρονη στὸν Ἐκπαιδευτικὸ Ὅμιλο, νὰ μὴ συμφωνήσω μὲ τὸ Σκληρό, ποὺ στὴν τελευταία ἀξιόλογη μελέτη του (106) κατηγορεῖ ἀναλυτικὰ τὸ δημοτικισμό, γιὰ ὅτι ὡς σήμερα δὲν κατώρθωσε. Φταίει κατὰ τὸ φωτεινὸ συγγραφέα ὁ νεοελληνικὸς ἀτομισμός, ποὺ τὸ πολὺ γίνεται οἰκογενειακὸς ἐγωισμός, χωρὶς νὰ μπορῇ ν' ἁπλωθῇ καὶ νὰ ὑψωθῇ σὲ γενικὴ κοινωνικὴ ἰδέα, καὶ ποὺ κρύβει διαλυτικὲς ἀποκεντρωτικὲς τάσεις, καὶ φταίει ἀκόμη ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὸν κατώτερο λαό, ἡ ἔλλειψη ἀπὸ μόρφωση θετικὴ καὶ αὐστηρὰ πειθαρχημένη σκέψη, ἡ ἀνικανότητα γιὰ σοβαρὴ δημιουργικὴ ἐπιστημονικὴ ἐργασία, ἡ μονομερὴς λογοτεχνικὴ ποιητικὴ δράση.

Ζήτημα μένει ποιὰ στοιχεῖα τῆς φυλετικῆς ἰδιοσυγκρασίας μποροῦν ν' ἀλλάξουν καὶ πῶς θὰ διαπαιδαγωγηθοῦν οἱ Ἕλληνες στὴν κοινωνικὴ δράση. Ὡστόσο ἕνα εἶναι βέβαιο, καὶ τονίστηκε συχνὰ τὰ τελευταῖα χρόνια μέσα στὸν Ὅμιλο, ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ περιμέναμε νὰ ἐπικρατήσῃ ἀληθινὰ ἡ δημοτιστικὴ ἰδέα ὅσο δὲν ἀφομοιώνεται καὶ δὲν ὑποστηρίζεται σὰ δική της ἀξίωση, ἔμμονα καὶ πραγματικά, ἀπὸ μερίδα κοινωνική.

59. Αὐτὴ εἶναι ἡ γλωσσικὴ κίνηση τῶν τελευταίων χρόνων (ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γλωσσοεκπαιδευτική), καὶ τώρα ποὺ φωτίζεται καλύτερα ἡ ποικιλία τοῦ συγκεντρωμένου ὑλικοῦ συλλογίζεται κανείς πόσο διδαχτικὴ θὰ εἶναι ἀκόμη καὶ ἀπὸ γενικώτερη ἄποψη μιὰ ἱστορία τῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισης, ἀπὸ τὰ πρῶτα της χρόνια, στὸ τέλος τοῦ προπερασμένου αἰῶνα, ὡς σήμερα. Γιὰ μιὰ τέτοια ἱστορία, ὅσο ἀναγκαία κιὰν εἶναι, φοβοῦμαι πὼς δὲν ὡριμάσαμε ἀκόμη, καὶ μᾶς λείπουν ἀκόμη καὶ οἱ ἀπαραίτητες προεργασίες. Μιὰ τέτοια σκέψη ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ συστηθῇ στὸ Δελτίο τοῦ Ὁμίλου τὸ ἀρχεῖο του (120 : 3.339) καὶ τελευταῖα οἱ συμβολὲς στὴν ἱστορία τοῦ Δημοτικισμοῦ (112). Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ

---

46. Triandaphyllidis, Die Sprachfrage in Griechenland. Süddeutsche Monatshefte 1911, σ. 536.

ζητήματος μᾶς δίνει ὁλικὸ ξεχασμένο ἢ ἄγνωστο ἡ «Ἀπολογία τῆς Δημοτικῆς» (111) καὶ στὶς γενικὲς ἰδίως εἰσαγωγὲς τῶν κεφαλαίων προσθέτει νέους χαρακτηρισμούς. Διάφορες ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες βρίσκομε ἀκόμη στὶς ἐκδόσεις τοῦ Φέξη γιὰ τὸν Πολυλᾶ (31) καὶ τὸν Τυπάλδο (40), καὶ στὶς διαλέξεις τοῦ Παρνασσοῦ γιὰ τὸν Ὀρφανίδη (63), τὸ Λασκαράτο (85) καὶ τὸν Τερτσέτη (107). Τὴ σημαντικώτατη ὅμως συμβολὴ μᾶς τὴ δίνουν τὰ πρακτικὰ τῆς δίκης τοῦ Ναυπλίου (79), ἄξιο ταίρι τῶν πρακτικῶν τῆς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1911, μὲ τὶς ἱστορικὲς συνεδρίες γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Τὰ πρακτικὰ αὐτὰ εἶναι πολύτιμο μνημεῖο γιὰ τὴν ἱστορία τῶν γλωσσικῶν μας ἀγώνων, ὅπου καθρεφτίζεται μέσα του ὅλη ἡ μεσαιωνικὴ ἀντίδραση ποὺ σηκώθηκε καὶ τὰ κάθε εἴδους ἐμπόδια ποὺ εἶχαν νὰ νικηθοῦν, «καθρέφτης φωτεινότατος, μέσα στὸν ὁποῖο ξεχωρίζουν καθαρὰ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν δύο ἐντελῶς ἀντιθέτων ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν κόσμων». Ἔτσι λέει ὁ Παπανδρέου κρίνοντας τὴ δίκη αὐτὴ (99α). Ἡ ἀντίδραση τοῦ καθαρισμοῦ ψυχολογήθηκε ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἄποψη σ' ἕνα ἄλλο μου ἄρθρο, «Ἀπὸ τὰ ψυχολογικὰ τῆς καθαρεύουσας», στὶς συμβολὲς (112). Ἤδη ὅμως ἀπ' ὅσα λέγω ἐδῶ γίνεται φανερὸ πόσο δύσκολο καὶ ἄτοπο θὰ ἦταν μιὰ ξερὴ ἱστορία γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἐξέλιξη, ποὺ νὰ μὴν ἐξετάζῃ μαζὶ λογοτεχνία καὶ παιδεία καὶ τὰ πλατύτερα πνευματικὰ καὶ κοινωνικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς· καὶ σωστότερο φαντάζομαι ἡ ἱστορία τῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισης ν' ἀποτελέσῃ μερικὰ κεφάλαια ἢ τὸ πλαίσιο κάθε φορὰ τοῦ βιβλίου ποὺ θὰ μᾶς ἱστορήσῃ τὶς προσπάθειὲς γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ στὴν πατρίδα μας στὰ τελευταῖα ἑκατὸν πενήντα χρόνια.

(ἀκολουθεῖ)

Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΥ

ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

I

Τὸ ζήτημα ἂν οἱ ἀρχαῖοι κλασικοὶ μπορῇ καὶ πρέπῃ νὰ διδάσκωνται μεταφρασμένοι γεννήθηκε στὴ δύση ἀπὸ τὴν πάλη ποὺ ὁ θετικισμὸς δυναμωμένος ἀπὸ τὴν ἔντονη ἐθνικὴ συνείδηση ἔκανε ἐναντίον στὴ μονοκρατορία τοῦ κλασικισμοῦ. Στὸ ἐπιχείρημα ὅτι καταργώντας τὶς ἀρχαῖες γλῶσσες ἢ περιορίζοντάς τες μόνο στὰ κλασικὰ γυμνάσια ἀφαιροῦμε ἀπὸ τὰ σχολεῖα τὴν ἱστορικὴ βάση τοῦ νεώτερου πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἀδύγκριτη μορφωτικὴ δύναμη τῶν κλασικῶν, ἀντιτάχτηκε πὼς τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀρχαίου κόσμου μποροῦμε νὰ τὸ δώσωμε ἀπὸ τὶς πρῶτες πηγὲς σὲ καλὲς μεταφράσεις. Καὶ ὅπως ἦταν φυσικό, μὲ ὅλη τὴν ἀντίδραση, ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ τῆς ζωῆς βρῆκε στὸ τέλος τὴ λύση της σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων. Ἔτσι οἱ ἀρχαῖοι κλασικοὶ μποροῦν νὰ διδάσκωνται σὲ μετάφραση ὄχι μόνο σὲ σχολεῖα ποὺ ζητοῦν νὰ δώσουν μόρφωση γενικὴ ἀνώτερη ἀπ' αὐτὴν ποὺ δίνει τὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ἀλλὰ καὶ σὲ ἀνώτατα πραγματικὰ σχολεῖα, καὶ ἀκόμη συχνότατα καὶ σ' αὐτὰ τὰ κλασικὰ γυμνάσια τὶς καλὲς μεταφράσεις τὶς μεταχειρίζονται ὡς μέσο βοηθητικό.

Ὅπως στὴ δύση ἔτσι καὶ στὴν Ἑλλάδα τὸ ἴδιο ζήτημα γεννήθηκε, ὅταν ἄρχισε νὰ ξυπνᾶ ἡ συνείδηση τῆς νεοελληνικῆς αὐθυπαρξίας καὶ ἡ ἀντίληψη τῆς πραγματικότητας. Τὸ ξύπνημα αὐτὸ τὸ ἔχομε στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, καὶ ἀπὸ τὸ 18. ἀκόμη αἰῶνα* βλέπομε ὁπα-

---

* Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι καὶ πολὺ πρίν, στὸ 16. ἀκόμη αἰῶνα, ὁ Σοφιανὸς στὸν πρόλογο τῆς γραμματικῆς του, τῆς πρώτης δημοτικῆς γραμματικῆς, γράφει γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ μεταφράστοῦν οἱ κλασικοὶ τ' ἀκόλουθα: «Βλέποντας ὅτι διὰ τὴν μακρὰν καὶ πικροτάτην δουλοσύνην, τὸ ἡμέτερον γένος ἐξέπεσε καὶ οὐδὲ κἂν ἀναθυμᾶται τὴν προκοπὴν ὅπου εἶχαν οἱ πρόγονοί μας... ἠθέλησα πολλάκις περὶ τούτου νὰ συμβουλευθῶ καὶ νὰ κοινολογήσω τὸ πρᾶγμα μὲ ὅσους σοφοὺς καὶ πεπαιδευμένους... μὲ ποῖον τρό-

δοὺς τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως νὰ ὑποστηρίζουν τὴ διδασκαλία τῶν κλασικῶν ἀπὸ μεταφράσεις. Ἡ ἀνάγκη ὅμως τῶν μεταφράσεων προβάλλει ἐντονώτερα ὡς θέμα ἐκπαιδευτικό, ὅταν καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἁπλώνεται στὴν παιδεία μας καὶ ἐξετάζεται ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτική του ἄποψη. Ἔτσι ὁ Φωτιάδης τῆς Πόλης ποὺ πρῶτος* ἐπιχείρησε συστηματικὰ καὶ ψυχολογικὰ τὴν ἔρευνα αὐτή, μίλησε πλατιὰ γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ διδάσκωνται οἱ Ἕλληνες κλασικοὶ μεταφρασμένοι ὄχι μόνο στὸ δημοτικὸ σχολεῖο, ἀλλὰ καὶ στὴ μέση ἐκπαίδευση, στὰ παιδιὰ ποὺ δὲ σκοπεύουν νὰ γίνουν φιλόσοφοι καὶ φιλόλογοι. Τὴν ἐποχὴ ὅμως ἐκείνη ἦταν ἀκόμη νωρὶς γιὰ νὰ σηκώσῃ συζήτηση ἡ γνώμη ἑνὸς «βεβήλου», ὅσο καὶ ἂν τὴ γνώμη αὐτὴ τὴν ὑποστήριζαν δυνατὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ κλόνιζαν τὸ θρόνο τοῦ ψευτοκλασικισμοῦ**. Γιὰ νὰ ξυπνήσῃ ἡ ἀδιαφορία τῶν ὀπαδῶν του, ἔπρεπε ἡ θεωρία νὰ σιμώσῃ στὴν πραγματοποίησή της καὶ νὰ γίνῃ ἔτσι ὁ κίνδυνος χεροπιαστός. Καὶ τέτοιος κίνδυνος πρόβαλε μόλις στὰ 1913, ὅταν τὸ κράτος ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὸ θετικισμὸ καὶ τὴν ἔντονη πιὰ συνείδηση τῆς νεοελληνικῆς αὐθυπαρξίας, ζήτησε μὲ τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τοῦ κ. Τσιριμώκου νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία στὴ σύγχρονη πραγματικότητα τῶν φιλελευθέρων.

Αὐθόρμητα σηκώθηκε ἀμέσως ἡ ἀντίδραση, καὶ δημιουργήθηκε ἔτσι ἡ βάση γιὰ συζήτηση σχετικὴ μὲ τὸ ζήτημα ποὺ ἐξετάζομε. Καὶ πράγματι τέτοια συζήτηση ἄρχισε ν' ἀνοίγῃ μὲ τὴν πρώτη συστηματικὴ ἐπίκριση τῶν νομοσχεδίων, ὅσο καὶ ἂν ὁ ἐπικριτής τους, ὁ κ. Ἐξαρχόπουλος***, κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ φανατικὸς

πον ἤθελε διορθωθῇ τὸ πάθος τοῦτο τῆς ἀπαιδευσίας καὶ νὰ γυρίσουν εἰς τὸ καλόν. Καὶ ὅλοι ἀπὸ μίαν γνώμην ἦσαν, ὅτι ἂν ἤθελαν διαβάσουν καὶ γρυκήσουν τὰ βιβλία ὅπου ἀφῆκαν ἐκεῖνοι οἱ παλαιοὶ καὶ ἐνάρετοι ἄνδρες, εὔκολα ἤθελε διορθωθῆν ἡ ἀπαιδευσία ὅπου πλησιάζει εἰς τοὺς πολλούς». Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἕνα βιβλίο γιὰ τὴ γλῶσσα μας.

* Φωτιάδη, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κ' ἡ ἐκπαιδευτική μας ἀναγέννησις, 1901.

** Ὅτι ἀντίθετα μὲ ὅ τι γίνεται ἔξω, στὸν τόπο μας μόνο ψευτοκλασικισμὸ ἔχομε καὶ ὄχι ἀληθινὸ κλασικισμό, τὸ παραδέχονται ὅλοι χωρὶς ἐπιφύλαξη καμία.

*** Ἡ μελέτη τοῦ κ. Ἐξαρχοπούλου δημοσιεύτηκε σὲ πολλὰ φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Νέα Ἑλλὰς» τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1913.

κλασικιστής. Στὴν ἔρευνά του περιωρίστηκε στὴ διδασκαλία τῶν κλασικῶν ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, διδασκαλία ποὺ γιὰ πολλοὺς λόγους τὴ θέλει ἐντατικὴ καὶ πολύωρη καὶ στὰ τριτάξια ἀκόμη ἀστικὰ σχολεῖα, ὅπου ἡ μέση ἀστικὴ τάξη θὰ παίρνῃ γενικὴ μόρφωση ἀνώτερη καὶ πραγματική. Ἀπὸ τὴν καταστροφὴ ὅμως τοῦ κλασικισμοῦ ποὺ περιμένει ὁ κ. Ἐξαρχόπουλος στὸν τόπο μας, ὅταν περιοριστῇ ἡ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς στὰ ἀστικὰ ἰδίως σχολεῖα, συμπεραίνομε εὔκολα τὴ γνώμη του ὅτι ὁ προγονικός μας μεγάλος πολιτισμὸς εἶναι ἀδύνατο νὰ διδαχτῇ γόνιμα ἀπὸ τὶς πηγές του μεταφρασμένες.

Τὸ ζήτημα τὸ ἔβαλε καθαρὰ ὁ κ. Γληνὸς στὴν ἀπάντηση ποὺ ἔκαμε τότε στὶς διάφορες ἐπικρίσεις τῶν νομοσχεδίων*: «Δύναται ἡ μέση τάξις, ἡ ὁποία μόλις τρία ἔτη δύναται νὰ διαπανήσῃ ἀκόμη διὰ τὴν γενικήν της μόρφωσιν νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν καὶ νὰ γνωρίσῃ ἀληθῶς αὐτὸν μόνον διὰ τῆς ἀρχαίας γλώσσης;... Ἡ ἐπιδίωξις ὁμοίου σκοποῦ ὑπὸ τῆς μέσης τάξεως θὰ ἦτο ἐπιδίωξις ἰδανικοῦ ἀνεφίκτου, ἐπιδίωξις χιμαίρας, δι' ἣν θὰ ἐθυσιάζοντο πάλιν ὅλαι αἱ πολύτιμοι πνευματικαὶ δυνάμεις τῶν παίδων καὶ θὰ ἔμενον ἀτροφικαὶ ὅλαι αἱ δεξιότητες. Διὰ τοῦτο τὸ ἀστικὸν σχολεῖον πρέπει νὰ φέρῃ τοὺς μαθητάς του πρὸς τὴν ἀρχαιότητα διὰ δύο ὁδῶν· διὰ τῆς νέας γλώσσης καὶ διὰ τῆς ἀρχαίας. Καὶ ἐνῷ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ μὴ ἐπιδιωκομένης τῆς πλήρους καὶ τελείας ἐκείνης γνώσεως τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς συντάξεως τῆς ἀττικῆς διαλέκτου... θὰ εἶναι δυνατὸν διὰ ταχείας μᾶλλον ἀναγνώσεως νὰ μελετήσουν οἱ μαθηταὶ τὰ ἁπλούστερα τῶν ἱστορικῶν ἔργων... ταυτοχρόνως δὲ καὶ ἐκ παραλλήλου θὰ γνωρίσωσι διὰ μεταφράσεων τὴν ἀρχαίαν λογοτεχνίαν καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκδηλώσεις, θὰ ἀναγνώσωσιν ὁλόκληρον τὴν Ὀδύσσειαν καὶ μέρη τῆς Ἰλιάδος, Θουκυδίδην, Πλούταρχον, τραγικοὺς ποιητὰς καὶ τὸν Κρίτωνα ἀκόμη καὶ ἄλλον τινὰ τῶν μικρῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Τὸ ζήτημα τῶν μεταφράσεων ἐπιστημονικῶς εἶναι λελυμένον...»

*

Ὁ κ. Γληνὸς παίρνοντας τὸ ζήτημα τῶν μεταφράσεων ὡς

---

* Ἐφημερίδα «Νέα Ἑλλὰς» Μάρτιος καὶ Ἀπρίλιος τοῦ 1914.

λυμένο ἐπιστημονικά, δὲ μίλησε εἰδικώτερα γι' αὐτό. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι μέσα στὴ γενικώτερη συζήτηση ποὺ θὰ ξαναρχίση μόλις περάσουν οἱ τόσοι ἐξωτερικοὶ καὶ ἐσωτερικοὶ περισπασμοί, θὰ συζητηθῆ καὶ τὸ εἰδικὸ αὐτὸ ζήτημα. Μὰ φυσικὰ θὰ συνδυαστῆ καὶ θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὸ γενικώτερο θέμα, τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς στὴ μέση ἐκπαίδευση. Γιὰ τὸ δημοτικὸ σχολειὸ, ὅπου ὅλοι συμφώνησαν ὅτι ἀρχαῖκα ἑλληνικὰ δὲν πρέπει νὰ διδάσκωνται, δὲ θὰ σηκωθῆ βέβαια καμιὰ ἀντίρρηση νὰ δίνωνται μέρη ἀπὸ τὸν Α ἢ τὸ Β κλασικὰ μεταφρασμένα. Ὅσο ὅμως γιὰ τὴ μέση ἐκπαίδευση, ὄχι μόνο γιὰ τὰ ἀστικὰ σχολεῖα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ πραγματικὰ γυμνάσια, καὶ προπάντων γι' αὐτά, οἱ ἀντιρρήσεις θὰ εἶναι πολλὲς καὶ διάφορες. Καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγκη τῶν πραγμάτων τὸ ζήτημα τῶν μεταφράσεων δὲ θὰ περιοριστῆ μονάχα ὡς τὸ ἀστικὸ σχολειό, ὅπου καὶ ὅπως τὸ περιώρισαν τὰ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τῶν φιλελευθέρων. Γιατὶ πραγματικὴ γνώση ὅλου τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς πηγὲς στὸ πρωτότυπο μονάχα στὸ κλασικὸ τμῆμα τοῦ γυμνασίου μπορεῖ νὰ κατορθωθῆ. Ἐνῶ ἂν θελήσωμε στὸ πραγματικὸ τμῆμα νὰ μελετήσουν τὰ παιδιὰ στὸ πρωτότυπο ὅλη τὴν ἀρχαία λογοτεχνία, ποὺ θὰ χρειάζεται γιὰ μόρφωση γενικὴ ἀληθινὰ ἀνώτερη, ἡ τέτοια μελέτη θὰ γίνη μὲ ζημία τοῦ σκοποῦ ποὺ θὰ ζητῆ νὰ πετύχη τὸ πραγματικὸ γυμνάσιο. Ἂν βγάλωμε τοὺς πεζούς, τὸν Ὅμηρο καὶ ἕνα ἢ δύο τὸ πολὺ δράματα ποὺ θὰ διδαχτοῦν ἐντατικὰ στὸ ἀρχαῖο κείμενο, τ' ἄλλα ποιητικὰ ἔργα μόνο σὲ μετάφραση θὰ μπορῆ νὰ διαβοῦν. Ἂν ὅμως ἐδῶ χρησιμοποιηθοῦν οἱ μεταφράσεις ὡς συμπληρωματικὸ μονάχα μέσο, θὰ εἶναι γιὰ τὸ ἀστικὸ σχολειὸ ἡ μόνη συγγραφικὴ πηγὴ γιὰ νὰ γνωρίσουν οἱ τρόφιμοί του τὸν ἀρχαῖο πολιτισμό. Γιατὶ ἂν θελήση τὸ ἀστικὸ σχολειὸ νὰ ἐφαρμόση τοὺς δύο δρόμους τῶν νομοσχεδίων, ἐπειδὴ στὸν ἕνα, στὴ διδασκαλία δηλ. τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, γιὰ νὰ φτάση σὲ κάποιο ἀποτέλεσμα θὰ πρέπη ν' ἀφιερωθοῦν σὲ κάθε τάξη πέντε ὧρες τὸ λιγώτερο τὴν ἑβδομάδα, ὅπως προτείνει στὴ μελέτη του ὁ κ. Γληνός, τότε θὰ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀνταποκριθῆ ὅπως πρέπει τὸ σχολειὸ αὐτὸ στὶς ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς τάξεως ποὺ ζητεῖ νὰ ὑπηρετήση.

*

Φυσικὰ θὰ ξανακούσωμε, καὶ πολὺ ἐντονώτερα τώρα, ὅτι μὲ τὴν κατάργηση τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν στὰ ἀστικὰ σχολεῖα καὶ μὲ τὸν περιορισμὸ τῆς διδασκαλίας τους στὰ πραγματικὰ γυμνάσια καταστρέφομε τὴν ἀστείρευτη πηγὴ γιὰ κάθε ἀνώτερη γλωσσικὴ μόρφωση· ὅτι χάνομε τὸ σπουδαιότερο, ἴσως τὸ μόνο μέσο ποὺ ἔχει ὁ δάσκαλος μὲ τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας γλώσσας γιὰ νὰ γυμνάζη τὴν κρίση καὶ ἄλλες πνευματικὲς ἰδιότητες τῶν παιδιῶν· καὶ τέλος ὅτι καταστρέφομε τὴ γνώση τοῦ μεγάλου κλασικοῦ πολιτισμοῦ μας.

Τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα εἶναι ἀπὸ κεῖνα ποὺ καταδικάζουν μόνα τους ὅ τι ζητοῦν νὰ ὑποστηρίξουν. Ἂν εἶναι σωστό, ὅπως τονίζει στὴν ἐπίκρισή του ὁ κ. Ἐξαρχόπουλος, ὅτι: «ὁ μὴ κατέχων τὸν μηχανισμὸν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς δὲν δύναται νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης... καὶ θὰ εἶναι ἀνίκανος νὰ χειρίζεται ταύτην μετὰ χάριτος, κομψότητος καὶ ἀκριβείας», τότε γλωσσικὸς σκοπὸς ποὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τέτοια γλῶσσα εἶναι σωστὴ καταδίκη τῆς ἑλληνικῆς παιδείας! Χειρίζομαι μιὰ γλῶσσα «μετὰ ἀκριβείας» θὰ πῆ ὅτι τὴν κατέχω, ὅτι εἶναι κτῆμα δικό μου. Καὶ ὁ κάθε πολίτης, καὶ ὁ τελευταῖος ἀκόμη χωριάτης τότε μόνο ἔχει τὸ Α ἀπὸ τὴ στοιχειώδη μόρφωση, ἂν κατέχη καλὰ ἕνα τέτοιο γλωσσικὸ ὄργανο. Ἂν αὐτὸ μονάχα μὲ τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μπορῆ νὰ κατορθωθῆ, πρέπει σὲ κάθε εἶδος σχολειὸ ν' ἀπαιτήσωμε τὴν ἐντατικὴ καλλιέργεια τῆς προγονικῆς μας γλώσσας. Ἔτσι θὰ πετύχωμε τὸ Α ἀπὸ τὴ γενικὴ μόρφωση καὶ στὸ δημοτικὸ καὶ στὸ ἀστικὸ σχολειό, ἀφοῦ γιὰ τὸ σκοπὸν αὐτὸ θυσιάσωμε πρῶτα κάθε ἄλλη μόρφωση καὶ ἀνάγκη. Μὰ καὶ πάλι στὸ ἀκριβοαγορασμένο ἀποτέλεσμα θὰ φτάσωμε ἔμμεσα καὶ ὄχι ἄμεσα· δηλαδὴ θὰ δώσωμε στὸν κάθε μαθητὴ τὴ βάση γιὰ νὰ σχηματίση μόνος του τὴν ἀτομική του γλῶσσα πλέοντας σὲ ὁλόκληρο γλωσσικὸ πέλαγος ἀπὸ τὴν ἀττικὴ στὴν κοινὴ τῶν ἁγίων γραφῶν καὶ ἀπ' αὐτὴ στὴ δημοτική. Κυριώτερος σκοπὸς τοῦ σχολείου θὰ γίνη ἔτσι ὁ γλωσσοπλάστης μαθητής, ποὺ θὰ θυμίζη τὴν τραγικὴ δουλειὰ τῶν Δαναΐδων.

Ἂν ὅμως ὅσοι φέρνουν τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα ποὺ εἴδαμε, δὲν ἐννοοῦν ὅτι εἶπα παραπάνω, ἀλλὰ ζητοῦν μόνο καὶ γιὰ τὴ μέση

ἀστική τάξη ἀνώτερη γλωσσική μόρφωση *, τότε πάλι πρέπει νὰ ὁριστῆ ἡ ἔννοια τῆς ἀνώτερης αὐτῆς γλωσσικῆς μορφώσεως. Ὁ Γερμανὸς ποὺ φοιτᾶ σὲ σχολεῖα ἀνάλογα μὲ τὰ δικά μας ἀστικά, θὰ διδαχτῆ τὴ μητρική του γλῶσσα ἐπιστημονικώτερα, βαθύτερα καὶ πλατύτερα ἀπ' ὅ τι τὴ διδάσκεται ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ, χωρὶς νὰ τὸν ἀπασχολήσουν ἐκεῖ μὲ τὴν ἱστορικὴ γλωσσικὴ ἔρευνα **. Τέτοια ἔρευνα γίνεταί στὰ γυμνάσια, καὶ κεῖ ὅμως ὄχι γιὰ νὰ στερεωθῆ ἢ νὰ τελειοποιηθῆ ὁ γλωσσικὸς σκοπὸς ποὺ σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα εἶναι ὁ ἴδιος, ἀλλὰ γιὰ νὰ καλλιεργήση στὸ μαθητὴ γενικὰ τὴ βαθύτερη ἱστορικὴ σκέψη καὶ γνώση.

Στὴν Ἑλλάδα ὅμως ἡ διγλωσσία ἔχει δημιουργήσει ἀλλιώτικους ὅρους. Καὶ ὅταν παραδεχτοῦμε γιὰ ὅλα τὰ σχολεῖα ὡς γλωσσικὸ σκοπὸ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, σκοπὸ πραγματοποιήσιμο καὶ γιὰ τὸν τελευταῖο ἀγρότη ὅπως καὶ γιὰ τὸν ἐπιστήμονα, πάλι θὰ ἔχωμε τὰ δημιουργήματα τῆς λογίας παραδόσεως, ποὺ ἂν τ' ἀφήσωμε, κομματιάζομε τὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι γιὰ τὸ μαθητὴ τοῦ δημοτικοῦ ἡ γενικὴ μόρφωση ποὺ τοῦ χρειάζεται δὲν ἔχει νὰ πάθη οὐσιαστικὰ τίποτα ἂν τῆς λείψουν τέτοια δημιουργήματα ὅσα ἀνήκουν πιὰ στὴν ἱστορία. Μὰ οὔτε σωστὸ εἶναι οὔτε καὶ δικαίωμα ἔχομε ν' ἀποξενώσωμε τὸ μαθητὴ αὐτὸν ὅλως διόλου ἀπὸ τὶς σύγχρονες πνευματικὲς ἐκδηλώσεις ποὺ διατυπώνονται στὴν καθαρεύουσα ὅπως ἐφημερίδες κ. ἄ., μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι κι αὐτὲς εἶναι κάτι πρόσκαιρο καὶ παροδικό· γιατὶ τέτοια ἀποξένωση θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ μερικὴ πνευματικὴ ἀπομόνωση. Γιαυτὸ δέχομαι μὲ τόσους ἄλλους τὴν ἀνάγκη νὰ διδάσκεται πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἡ καθαρεύουσα ὡς ἀπαραίτητη ἀνάγκη καὶ στὸ δημοτικὸ ἀκόμη σχολεῖο. Νὰ διδάσκεται ὅμως τὸν πέμπτο καὶ τὸν ἕκτο χρόνο στὶς ἁπλούστερες φάσεις της, ὅπως αὐτὲς ποὺ παρουσιάζουν τὰ ὠφέλιμα βιβλία. Καὶ νὰ διδάσκεται ἀκόμη μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι δὲν ἐπιδιώκεται ἡ ἀνέφικτη κατοχή της, ἀλλὰ μόνο ἡ κατανόησή· θὰ μάθη νὰ τὴν καταλαβαίνη καὶ ὄχι νὰ τὴ μαντεύη μόνο· δηλαδὴ κάτι πολὺ καλύτερο ἀπ' ὅ τι γίνεται σήμερα, μὲ τὴ μόνη διαφορὰ ὅτι τώρα ὁμολογοῦμε καθαρὰ τὰ πράγματα *. Στὸ ἀστικὸ ὅμως σχολεῖο ὁ φόρος αὐτὸς στὴ λογία παράδοση θὰ πρέπη νὰ πληρωθῆ πλουσιώτερος. Ἀπὸ τὰ δημιουργήματά της ποὺ ἀνήκουν στὴν ἱστορία, θὰ μελετηθοῦν ἀρκετά, ἔτσι ποὺ ὁ ἀπόφοιτος τοῦ ἀστικοῦ καὶ τὴν πνευματικὴ καὶ τὴ λογοτεχνικὴ κίνηση τοῦ τόπου μας νὰ τὴν ἔχη παρακολουθήσει στὴν ὁλότητά της, καὶ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ καταλαβαίνη καλὰ καὶ νὰ παρακολουθῆ ὅλες τὶς σύγχρονες πνευματικὲς ἐκδηλώσεις ὅσες διατυπώνονται μὲ τὸν περιεκτικὸ ὅρο τῆς λογίας παραδόσεως, καὶ ἀκόμη καὶ νὰ γράφη τὴν ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους. Καὶ δῶ πάλι θὰ κατορθώσωμε ἔτσι κάτι ἀσυγκρίτως καλύτερο ἀπ' ὅ τι γίνεται σήμερα μὲ τὸ μαθητὴ ποὺ τελειώνει τὴ δευτέρα γυμνασίου, ποὺ φοιτᾶ δηλ. ὅσα χρόνια θὰ φοιτᾶ καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ ἀστικοῦ. Τὸ πῶς θὰ γίνη αὐτὸ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιο εἶναι ἄλλο ζήτημα ἄσχετο μὲ τὸ θέμα μας, ἀπ' ὅπου ἀρκετὰ μὲ μάκρυνε τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα μὲ τὴν ἀνώτερη τάχα γλωσσικὴ μόρφωση.

Ὅσο γιὰ τὸ δεύτερο ἐπιχείρημα, τὸ γνωστὸ ὡς «ἀρχὴ τῆς εἰδολογικῆς μορφώσεως» (formales Prinzip), ἀπὸ καιρὸ πιὰ δὲ στέκεται στὴν παιδαγωγικὴ ἐπιστήμη ὅπως τὸ εἶχε προβάλει ὁ κλασικισμός, ὅταν διεκδικοῦσε γιὰ τὶς ἀρχαῖες γλῶσσες τὸ μονοπώλιο, πὼς μόνον αὐτὲς μποροῦν νὰ μορφώνουν τὴν κάθε πνευματικὴ ἱκανότητα καὶ δεξιότητα τοῦ παιδιοῦ. **. Γιὰ τὸν παιδαγωγικὸ ἐπιστήμονα σήμερα δὲν ὑπάρχει ἕνα μάθημα, «ἕνας κλάδος ποὺ νὰ προπαιδεύη γιὰ ὅλους τοὺς κλάδους καὶ ν' ἀναπτύσση

---

* Τὸ ἐπιχείρημα ποὺ ἔφερναν ἄλλοτε οἱ Γάλλοι κλασικισταὶ καὶ οἱ Γερμανοὶ καὶ ποὺ τὸ τονίζει ὁ κ. Ἐξαρχόπουλος «ὅτι ὁ Γάλλος καὶ ὁ Γερμανὸς ὁ μὴ ἐκμανθάνων τὴν λατινικὴν εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ βαθέως καὶ νὰ γράφῃ μετὰ κομψότητος τὴν μητρικήν του γλῶσσαν» ἔχει πιὰ πέσει ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, ἀφοῦ στὴ νεώτερη γαλλικὴ καὶ τὴ γερμανικὴ φιλολογία παρουσίασαν μοναδικὴ γαλατικὴ κομψότητα καὶ βαθὺ γλωσσικὸ αἴσθημα συγγραφεῖς ὅλως διόλου «ἀλατίνιστοι».

** Τὰ ἔργα ποὺ εἶναι γραμμένα σὲ παλαιότερη γλωσσικὴ φάση τὰ διαβάζει σὲ μεταφράσεις.

* Ὅτι ὁ ἀπόφοιτος τοῦ δημοτικοῦ ποὺ θὰ ἔχη ὡς κύριο γλωσσικὸ σκοπὸ τὴ δημοτική, θὰ εἶναι σὲ θέση καὶ τὴν καθαρεύουσα ἀκόμη νὰ γράφη καλύτερα ἀπ' ὅτι τὴ γράφει ὁ ἀπόφοιτος τοῦ σημερινοῦ δημοτικοῦ, δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία. Μόνο ποὺ γιὰ νὰ εἴμαστε εἰλικρινεῖς τὴν τέτοια γλωσσικὴ ἱκανότητα κάθε ἄλλο παρὰ κατοχὴ γλωσσικοῦ ὀργάνου μποροῦμε νὰ τὴν ποῦμε.

** «Τὸ χειρότερο γλωσσικὸ μάθημα ξυπνᾶ πάντα περισσότερο πνεῦμα ἀπὸ ἕνα μέτριο πραγματογνωστικὸ μάθημα» εἶπε ἄλλοτε ἕνας φανατικὸς κλασικιστής.

ὅλες τὶς πνευματικὲς ἱκανότητες τὶς ἀπαραίτητες γιὰ τὴ διδασκαλία καὶ τὴ ζωή». Καὶ ἀκόμη στὴν ἀμφισβήτηση τοῦ Meumann «ἂν μὲ τὶς ἀρχαῖες γλῶσσες, τὴν ἀρχαία ἱστορία καὶ τὰ κλασικὰ κείμενα μορφώνεται καλύτερα ἡ μνήμη, ἡ ἀντίληψη, ἡ παρατηρητικότητα, ἡ προσοχὴ καὶ ἡ λογικὴ σκέψη, παρὰ μὲ τὴν πραγματογνωσία καὶ τὰ μαθηματικά», θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ προσθέσῃ ὅτι καὶ ἡ διδακτικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἀπὸ ἄλλες καλλιεργημένες νεώτερες γλῶσσες εἶναι πολὺ ἀμφίβολη.

Τὸ τρίτο ὅμως ἐπιχείρημα, ὅτι μὲ τὴν κατάργηση ἢ τὸν περιορισμὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καταστρέφομε τὴ γνώση τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ μας θὰ ἦταν, ἂν ἀλήθευε, σωστὴ καταστροφὴ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τὸ νεοελληνικὸ πολιτισμό. Γιατὶ τότε δὲ θὰ ἔλειπε ἀπὸ τὰ δικά μας σχολεῖα μόνον ἡ ἀσύγκριτη μορφωτικὴ δύναμη τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀλλὰ καὶ ἡ βάση γιὰ κάθε ἀνώτερη καὶ βαθύτερη ἐθνικὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴ μόρφωση. Καὶ εἶναι τόση ἡ ἐθνική, ἡ ἐκπολιτιστικὴ καὶ δυναμογόνα σημασία τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ὥστε ὅλοι οἱ δημοτικισταὶ πλειοδοτοῦν στοὺς ὕμνους τῶν κλασικιστῶν καὶ τὸ νομίζουν ἀπαραίτητο καὶ ὁ ἀπόφοιτος ἀκόμη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου κάτι δυνατὸ νὰ αἰσθανθῇ καὶ νὰ νιώσῃ ἀπὸ τὴ μεγάλη προγονικὴ δημιουργία*· πολὺ περισσότερο ὁ ἀπόφοιτος ἑνὸς ἀστικοῦ

---

* «Τὸν Ὅμηρον πρέπει νὰ καταστήσῃ τὸ σχολεῖον μιας σύντροφον τοῦ μαθητοῦ ἀπὸ τὴν τρυφερωτάτην ἡλικίαν. Ὁ Πάλλης μὲ τὴν μετάφρασίν του μᾶς ἑτοίμασε τὸ ἔργον αὐτό. Ὁ Ὅμηρος μπορεῖ νὰ ξαναρχίσῃ νὰ ζῇ διὰ τὸν λαόν του. Ἂς τὸ ἐννοήσωμεν αὐτὸ καὶ ὁ Ὅμηρος θὰ ἐκτοπίσῃ τότε ἀπὸ τὸ σχολεῖο ἕνα σωρὸ σαλιάρικα καὶ μυξιάρικα βιβλία ἠθοπλαστικὰ αὐτοκαλούμενα, κυρίως δὲ παραποιητικὰ τοῦ ἤθους, διότι παρουσιάζουν εἰς τὸν παιδικὸν νοῦν ἀνθρώπους καὶ πράγματα ἐξογκωμένα, παραμορφωμένα καὶ φέρουν μὲ τὰς ὑπερβολάς των αὐτὰς καὶ ὑποκρισίαν ἢ ὑστερικὴν τοῦ ἤθους ἀπόχρωσιν. Ἐὰν θέλωμεν ἡ ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὰς διαφόρους κοινωνικὰς τάξεις ἐντὸς τοῦ σχολείου διὰ τῶν γραμμάτων μόρφωσις νὰ εἶναι ἐνιαία, ἐὰν θέλωμεν εἰς μὲν τὰς λαϊκὰς τάξεις νὰ μὴν ἀφήνῃ νὰ μαραίνεται ἡ ποιητικὴ ρλέβα, νὰ αβήνει ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ λαϊκὰ καὶ τὰ πάτρια, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἡ ὁμοιότης τούτων πρὸς ἐκεῖνα τὰ πανάρχαια νὰ γεννᾷ τὴν αὐτοποποίθησιν καὶ νὰ φέρῃ τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἐλπίδα...τότε ἂς εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὁ Ὅμηρος καὶ ἡ ὀρθὴ τῶν ἐπῶν διδασκαλία, μᾶς φέρουν πρὸς τὸ ἰδεῶδες ἐκεῖνο». Ψυχιμάδη, Γλωσσ. ξήτ., σ. 250 κ.ἀ.— «Καὶ εἰς μὲν τὸ δημοτικὸν σχολεῖον θὰ διδαχθῇ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς οὐχὶ μὲ τὰς συνήθεις ἀηδεστάτας περιλήψεις, ἀλλὰ μὲ *καταλλήλους μεταφράσεις μερικῶν ποιητῶν καὶ πεζογράφων*». Δελμούζου,

σχολείου καὶ πιὸ πολὺ ὅποιος θὰ φοιτήσῃ σὲ γυμνάσιο πραγματικό. Καὶ ἡ γνώση αὐτὴ ζητοῦν νὰ εἶναι ὄχι κομματιασμένη, ἐπιπόλαια καὶ σχολαστική, καὶ νὰ κρέμεται ἀπὸ λιγώτερα ἢ περισσότερα κουρέλια τοῦ Α ἢ τοῦ Β συγγραφέα, ὅπως θὰ γινόταν ἂν στὸ ἀστικὸ σχολεῖο δίναμε σὲ κάθε τάξη δυὸ καὶ τρεῖς ὧρες τὴν ἑβδομάδα γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ τοὺς συγγραφεῖς της* · ἀλλὰ τὴ θέλουν γνώση ἀληθινή, πολυμερέστατη καὶ γόνιμη. Ἀπέναντι ὅμως στὴν ἀπαίτηση αὐτή, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶναι ἔγκλημα νὰ μὴ δίνεται σὲ σχολεῖα ἀνώτερα ὅπως τὸ ἀστικὸ ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμός, ὑψώνεται ἡ ἀπαίτηση τῆς πραγματικότητας, ποὺ ζητεῖ ἀπὸ τὸ σχολεῖο αὐτὸ νὰ δίνῃ μόρφωση ἀνώτερη ἀλλὰ γενικὴ καὶ πραγματική, καὶ ν' ἀνταποκρίνεται στὶς πνευματικὲς καὶ τὶς ἄλλες ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς τάξεως ποὺ θέλει νὰ ὑπηρετήσῃ. Ἔτσι τὸ μόνο μέσο ποὺ μένει γιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν καὶ οἱ δυὸ ἀπαιτήσεις εἶναι οἱ κλασικοὶ οἱ κατάλληλοι γιὰ τὸ σχολεῖο νὰ διδαχτοῦν στὸ ἀστικὸ ὅλοι ἀπὸ μεταφράσεις, καὶ στὸ πραγματικὸ γυμνάσιο ἕνα μέρος ἀπ' αὐτούς, ὅπως π.χ. οἱ τραγικοί.

τὸ πρότυπον δημοτικῶν σχολείων καὶ οἱ ἐπικριταί του, Δελτίο, 1, (1911) σ.51.

«Κατὰ τὸ νέον σύστημα θὰ διδάσκωνται οἱ ἑλληνόπαιδες ἐν τῷ δημοτ. σχολείῳ μόνον τὴν νέαν ἑλλ. γλῶσσαν καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸν νέον ἑλλην. πολιτισμόν. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι οὐδεμίαν γνῶσιν θὰ λαμβάνωσι τοῦ ἀρχαίου κόσμου... Καὶ ἔργων ἀρχαίων δύνανται νὰ λάβωσι γνῶσιν οἱ μαθηταὶ ἐκ μεταφράσεων ἤδη ἐν τῷ δημοτ. σχολείῳ. Οὕτω θὰ δύνανται νὰ δοθῶσιν εἰς αὐτοὺς ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ σχετικὸν ἀνάγνωσμα καὶ μέρη ἐκ τῆς Ὀδυσσείας κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Πολυλᾶ ἢ ἄλλου τινὸς ἢ ὁ ὕμνος τοῦ Τυρταίου «Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν» κατὰ τὴν παράφρασιν τοῦ Σ. Τρικούπη. Τεμάχια τοῦ Ἡροδότου καὶ αὐτὸς ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος τοῦ Πλουτάρχου καταλλήλως μεταφραζόμενος ἢ καὶ ἔργον τι τοῦ Λουκιανοῦ... Οὕτω πᾶς ἀπόφοιτος τοῦ δημοτ. σχολείου καὶ αὐτὸς ὁ τελευταῖος ἀγρότης τῆς Ἑλλάδος θὰ ἔχῃ εἰσδύσει εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον πολλῷ ζωντανώτερον, πολλῷ ἀρτιώτερον παρ' ὅτι γίνεται σήμερον καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς ἀποφοιτῶντας ἐκ τοῦ ἑλλην. σχολείου». Δ. Γληνοῦ «Νέα Ἑλλὰς» 1 Ἀπριλ. 1914.

* Περισσότερες ἀπὸ 2 ἢ 3 ὧρες τὴν ἑβδομάδα θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ δοθοῦν, καὶ αὐτὲς πάλι μὲ ζημία τοῦ γενικοῦ σκοποῦ τοῦ σχολείου. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη δὲν μπορῶ νὰ μὴ συμφωνήσω μὲ τὴ γνώμη τοῦ κ. Ἐξαρχοπούλου: «ἂν πρόκειται νὰ διατεθῶσιν εἰς τὸ ἀστικὸν σχολεῖον ὑπὲρ τοῦ μαθήματος τῶν ἀρχ. ἑλληνικῶν 2 ἢ 3 καθ' ἑβδομάδα ὧραι, θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ λείψωσι καὶ αὗται ἐξ ὁλοκλήρου»· μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ὁ κ. Ἐξαρχ. θέλει τὴν ἐντατικὴ καλλιέργεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ μ' αὐτὴ καὶ τὴ βαθειὰ γνώση τοῦ ἀρχαίου βίου, ἐνῶ ἐμεῖς θέλομε τὴν κατάργηση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀλλὰ καὶ τὴ βαθειὰ γνώση τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.

Μπορεῖ ὅμως νὰ καταλάβῃ κανεὶς καὶ νὰ αἰσθανθῇ τὸν ἀρχαῖο κόσμο ἀπὸ μεταφράσεις; Πολλοὶ κλασικισταί—ἐξαιρῶ κορυφὲς ὅπως ὁ Wilamowitz κ. ἄ.—ἀπαντοῦν μ' ἕνα ξερὸ ὄχι. Λένε: σὲ καμιὰ μετάφραση, καὶ στὴν πιὸ τέλεια ἀκόμη, δὲν ἔχομε τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα καὶ μάλιστα τὸν ποιητή, ἀλλὰ τὸ μεταφραστή, ὅπως αὐτὸς κατάλαβε καὶ αἰσθάνθηκε ἢ καὶ καμιὰ φορὰ παραμόρφωσε τὸν ποιητή. Ἔτσι ἕνας ρομάντικὸς μεταφραστὴς μπορεῖ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὸν Ὅμηρο π.χ. ρομαντικώτερο, ἢ ἕνας ρεαλιστὴς ρεαλιστικώτερο ἀπ' ὅ τι πράγματι εἶναι. Ἔπειτα καὶ ἂν ὑποθέσωμε πὼς ὁ μεταφραστὴς ἔχει πνεῦμα συγγενικὸ μὲ τὸν πατέρα τῶν ποιητῶν «ὃς τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν», καὶ ὅτι κατώρθωσε νὰ ζήσῃ τὸν κόσμο τοῦ πρωτοτύπου ἔτσι ποὺ νὰ τὸν μετουσιώσῃ ὅλον σὲ μᾶς, πάντα ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸν Ὅμηρο πάει χαμένο καὶ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποδοθῇ. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ ὕφος ποὺ καθρεφτίζεται στὰ τόσα μόρια καὶ τοὺς λεκτικοὺς καὶ φραστικοὺς τρόπους, εἶναι πλῆθος λεπτότατες ἀποχρώσεις τοῦ λόγου, τὸ παιχνίδι μὲ τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν, μὲ τὴν ἐναλλαγὴ καὶ τὸν πλοῦτο ἀπὸ φωνήεντα καὶ σύμφωνα καὶ τὰ συμπλέγματά τους, ποὺ μᾶς δίνουν τὴν ἁρμονία τοῦ στίχου, εἶναι ἡ ἁρμονία μορφῆς καὶ περιεχομένου ποὺ βγαίνει αὐθόρμητη ἀπὸ τὴ μεγάλη ποιητικὴ ψυχή· ὅλα αὐτά—καὶ ἀναφέρουν τόσα παραδείγματα οἱ εἰδικοί—ἕνα μεγάλο καὶ ζωντανὸ κομμάτι ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ τραγουδιοῦ, χάνονται ἢ καὶ κάποτε παραμορφώνονται καὶ στὴν πιὸ καλὴ μετάφραση.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀντιρρήσεις εἶναι σωστές, μὲ κάποιον ὅμως περιορισμό. Πρέπει δηλαδὴ νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι ὅσο τέλεια καὶ ἂν κατέχωμε τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ζωή, εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο «νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν ζωὴν τὰ εἰδικὰ ἐκεῖνα χρονικὰ καὶ τοπικὰ ἀπὸ τοῦ ὕφους συναισθήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐκφάνσεις τῆς συμβιώσεως καὶ τὰ ὁποῖα μόνος ὁ παλμὸς τῆς ἀθροιστικῆς ζωῆς δύναται νὰ καταστήσῃ αἰσθητὰ καὶ συναισθητά».* Καὶ ἀκόμη ἀπὸ «τὰς ἀπολαύσεις τὰς ἐκ τοῦ μέτρου, τοῦ μακροῦ καὶ βραχέος, τοῦ

* Φωτιάδη, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κτλ., σελ. 229, πρβλ. τοῦ ἴδιου σελ. 228: «Μόνη ἡ ἀναβίωσις τῶν ἀρχαίων καὶ ἡ μετ' ἐκείνων συμβίωσις ἡμῶν θὰ παρεῖχεν εἰς ἡμᾶς μὲ τὴν νέαν καὶ κοινὴν μ' ἐκείνους συγκίνησιν, καὶ τὸ φῶς εἰς τὴν πρώτην ἀμυδρότητα καὶ τὴν διάκρισιν καὶ αἴσθησιν τῶν ἀποχρώσεων τοῦ λόγου».

ῥυθμοῦ, τῆς εἰδικῆς γεύσεως, τὴν ὁποίαν θὰ εἶχαν αἱ λέξεις, ἐὰν εἴχαμεν ἀρχαῖα ἀφτιὰ καὶ ἀρχαίαν γλῶσσαν»* μόνο νὰ διαισθανθῇ κάτι εἶναι δυνατὸν ὁ ἀληθινὸς κλασικιστής. Ἀλλὰ ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἀδύνατο νὰ ζήσωμε καὶ νὰ αἰσθανθοῦμε τοὺς κλασικούς, ὅπως οἱ σύγχρονοί τους, πάντα τὸ πρωτότυπο ἔχει γιὰ τὸ σοβαρὸ μελετητή του ἀρετὲς ποὺ δὲν τὶς δίνει καὶ ἡ πιὸ καλὴ μετάφραση. Ἀκόμη καὶ ἡ διαίσθηση ποὺ εἶπα εἶναι σημαντικὸ βοήθημα γιὰ τὴ βαθύτερη ἐσωτερικὴ συγκίνηση. Ἔπειτα τὸ ἀρχαῖο κείμενο μένει πάντοτε ὡς κάτι ἀντικειμενικό, ποὺ ὁ καθένας τὸ πλησιάζει λιγώτερο ἢ περισσότερο ἀνάλογα μὲ τὴ γνώση τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου καὶ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, καὶ ἀνάλογα μὲ τὸν ἐσωτερικό του πλοῦτο καὶ τὴν καλαισθητική του ἱκανότητα. Ἐνῶ καὶ στὴν πιὸ καλὴ μετάφραση ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ ἀρχαίου κειμένου ἔχει πιὰ πάρει γιὰ ὅλους τὴν ὑποκειμενικὴ σφραγῖδα τοῦ μεταφραστή. Γι αὐτὸ ἡ μελέτη τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου εἶναι βέβαια ἀσυγκρίτως προτιμότερη ἀπὸ τὴ μετάφραση. Ἐννοεῖται ὅμως πὼς γιὰ νὰ εἶναι τέτοια μελέτη γόνιμη χρειάζεται νὰ κατέχῃ κανεὶς σωστὰ καὶ τὴν ἀρχαία γλῶσσα καὶ τὴν ἀρχαία ζωή. Τέτοια μόρφωση μόνο στὰ κλασικὰ γυμνάσια καὶ ἐν μέρει στὰ πραγματικὰ μπορεῖ νὰ δοθῇ, γιαὐτὸ καὶ σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τὰ σχολεῖα δὲ θὰ ὑπάρξῃ ζήτημα μεταφράσεων, ἐκτὸς μονάχα ἀπὸ τὸν περιορισμὸ ποὺ ἔκαμα παραπάνω γιὰ τὸ πραγματικὸ τιμῆμα τοῦ γυμνασίου.

Καὶ γιὰ τοὺς πιὸ πολλοὺς ὅμως ἀπ' αὐτοὺς ποὺ θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ μελετήσουν καὶ νὰ αἰσθανθοῦν τὸ πρωτότυπο, ἡ τέλεια, ἀκόμη καὶ ἡ καλὴ μόνο μετάφραση, θὰ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ συμπληρώνῃ τὴν κατανόηση καὶ τὴν αἴσθηση τοῦ κειμένου. Γιατὶ μετάφραση θὰ πῇ μετουσίωση καὶ μετεμψύχωση ποὺ μονάχα ξεχωριστὴ δημιουργικὴ ἱκανότητα μπορεῖ νὰ τὴν πετύχῃ. Καὶ τέτοια ἱκανότητα, ἔστω καὶ «δυνάμει», μετρημένοι ἀναγνῶστες τῶν κλασικῶν θὰ τὴν ἔχουν, ὅσο καὶ ἂν εἶναι μορφωμένοι. Θ' ἀντιτείνουν ὅμως ὅτι ἐμεῖς τέλειες μεταφράσεις τῶν κλασικῶν δὲν ἔχομε. Συμφωνῶ μὲ τὴν ἀντίρρηση, ἀλλὰ πρῶτα τὸ ζήτημα τὸ ἐξετάζω ἐδῶ κατ' ἀρχήν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ἔχωμε ἢ ὄχι στὴν Ἑλλάδα μεταφραστικὰ ἀριστουργήματα. Ἔπειτα νομίζω ὅτι καὶ τέλεια ἀκόμη ἂν δὲν εἶναι μιὰ μετάφραση μπορεῖ νὰ μᾶς ἀνοίξῃ τὸν κόσμο τοῦ πρωτοτύπου καὶ νὰ μᾶς δώσῃ πολλά· γιατὶ ὅσο καὶ ἂν χαθῇ ἡ

* Φωτιάδη, Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κτλ., σ. 213.

άρμονία τοῦ στίχου καὶ οἱ ζδιαίτεροι πλουσιώτατοι χρωματισμόζ τοῦ, πάντα θὰ μᾶς δώση τὴν τεχνικὴ καὶ ψυχολογημένη σύνθεση, τὴ δυνατὴ περιγραφή, τὴν ἁπλότητα, τὸ βάθος καὶ τὸν πλοῦτο ἀπὸ τὶς ἰδέες καὶ τὰ συναισθήματα, τοὺς ζωντανοὺς χαρακτῆρες, κάποια δυνατὴ πνοὴ ἀπὸ τὴ μεγάλη τέχνη. Φυσικὰ ἡ διδασκαλία ἀπὸ μεταφράσεις θὰ εἶναι τόσο γονιμώτερη, ὅσο βαθύτερα ξέρει τοὺς κλάσικοὺς ὁ δάσκαλος. Γιατὶ ἔτσι εὔκολα θὰ μπορῇ νὰ καταφεύγῃ στὸ πρωτότυπο, νὰ συγκρίνῃ, νὰ διορθώνῃ καὶ νὰ συμπληρώνῃ τὸ μεταφραστή.

*

Ἡ συνηγορία ὅμως τῶν μεταφράσεων γιὰ ὡρισμένα εἴδη σχολεῖα δὲν ἀφορᾶ βέβαια τὰ μέτρια καὶ πολὺ λιγώτερο τὰ κακὰ μεταφραστικὰ ἔργα. Γιατὶ σκοπός μας δὲν εἶναι νὰ δώσωμε ὅπως ὅπως κάποιο πασάλειμμα ἀπὸ ἀρχαιογνωσία μὲ μασκαρέματα καὶ παρωδίες τῶν μεγάλων. Ποιητὴς ἢ πεζὸς ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη τὸν καλὸ μεταφραστή του, καλύτερα νὰ μὴ διδαχτῇ ὅλως διόλου. Ἂν ἦταν ἔτσι γιὰ ὅλους τοὺς κλασικούς, τότε θὰ ὑποστήριζα βέβαια καὶ πάλι τὴν ἀρχὴ τῶν μεταφράσεων, μὰ ὅσο γιὰ τὴν ἐφαρμογή της θὰ ἔπρεπε ἀκόμη νὰ περιμέναμε. Εὐτυχῶς ὅμως στὸν ἄχρηστα σωρὸ ἀπὸ νεοελληνικὲς μεταφράσεις ἔχομε μερικὲς ποὺ μὲ ὅλα τους τὰ ἐλαττώματα μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν ὅτι ζήτησα παραπάνω. Στὴν πρώτη γραμμὴ ἔρχονται τὰ ὁμηρικὰ ἔπη μὲ τὴν Ὀδύσσεια τοῦ Πολυλᾶ καὶ τὴν Ἰλιάδα τοῦ Πάλλη. Ἐδῶ ὑπῆρχε στὴ λογοτεχνία μας καλλιεργημένος καὶ σταθερὸς ὁ τύπος τοῦ ἐπικοῦ τραγουδιοῦ μὲ τὸ δεκαπεντασύλλαβο στίχο, κι ἔτσι οἱ προσπάθειες αὐτὲς εἶναι οἱ πιὸ πετυχημένες. Καὶ σ' αὐτὲς ἔχομε ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα γιὰ τὴν ὑποκειμενικότητα τοῦ μεταφραστή, ποὺ λίγο πολὺ πάντα ἐπηρεάζει τὸ ἀρχαῖο κείμενο. Ἡ Ἰλιάδα τοῦ Πάλλη ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ τεχνικὴ ἄποψη εἶναι πολὺ ἀνώτερη ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια. Γλῶσσα δημοτικὴ κανενικώτατη καὶ πλουσιώτατη, μὲ ἐπίθετα ἀκριβοζυγιασμένα καὶ βαφτισμένα στὸ γλωσσικὸ αἴσθημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ στίχος γεμάτος καὶ ἁρμονικὸς μᾶς φέρνουν τὴν Ἰλιάδα πολὺ κοντὰ στὸ αἴσθημά μας, μὲ ὅλη τὴν ἐνόχληση ποὺ νιώθει κάποτε κανεὶς ἀπὸ κάτι βλαίους μεταπλασμούς. Στὸν Πολυλᾶ τὸ ἐνοχλητικὸ κουδούνισμα ἀπὸ τὰ πολλὰ τελικὰ ν, μερικοὶ γλωσσικοὶ τύποι, μερικὲς ἰδιωματικὲς καὶ

λόγιες λέξεις καὶ μεταπλασμοὶ ὅπως ὁ «Ὀδυσσιᾶος» κ.τ.τ. παρουσιάζουν συχνὰ ἕνα περίεργο κρᾶμα, ποὺ μὲ ὅλη του τὴ ζωὴ ἐμποδίζει κάποτε τὴν ἄμεση συγκίνηση καὶ μᾶς κρατᾶ τὴν Ὀδύσσεια κάπως μακριά μας. Ὅποιος ὅμως παραβάλῃ καὶ ἀπὸ οὐσιαστικὴ ἄποψη τὰ δυὸ ἔργα θὰ ἰδῇ ὅτι ἡ διαφορετικὴ ἀντίληψη τῶν δυὸ μεταφραστῶν μᾶς ἔδωσε δυὸ ποιητὰς ποὺ διαφέρουν μεταξύ τους πολύ. Ὅσο καὶ ἂν διαφέρῃ ἡ Ὀδύσσεια ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα στὸ πρωτότυπο, οἱ ὁμοιότητες καὶ στὴν τέχνη καὶ στὸ πνεῦμα καὶ στὸν πολιτισμὸ εἶναι τέτοιες, ποὺ γιὰ τόσους αἰῶνες νόμιζαν, καὶ πολλοὶ καὶ σπουδαῖοι νομίζουν ἀκόμη, καὶ τὰ δυὸ ἔργα βγαλμένα ἀπὸ τὴν ἴδια ποιητικὴ ψυχή. Ἡ προσεχτικὴ μελέτη τῶν ἐπῶν μᾶς δείχνει πολιτισμὸ ποὺ μὲ ὅλες του τὶς ὁμοιότητες, τὶς ἀναλογίες καὶ τοὺς ταυτισμοὺς μὲ τὸ δικό μας τὸ δημοτικό, εἶναι ἀνώτερός του, πιὸ λεπτὸς καὶ πιὸ καλλιεργημένος· μᾶς μεταφέρει σὲ ἀτμόσφαιρα αὐλικὴ ποὺ συχνὰ θυμίζει τὴν ἐτικέτα, τὸ στολίδι καὶ τὴν ἱπποτικότητα τῶν γυναικῶν τῆς Ἰωνίας, ὅπως τὶς βλέπομε στὸ μουσεῖο τῆς Ἀκροπόλεως ἀπέναντι στὶς ἁπλὲς καὶ αὐστηρὲς ἀττικὲς μορφές· ἀκόμη καὶ ἡ γλωσσικὴ μορφὴ τῶν ἐπῶν ἔχει μὲ ὅλη τους τὴ ζωὴ κάτι τεχνητό, «κατὰ παράδοσιν», καθιερωμένο. Ὁ Ὀδυσσέας στὴν Ὀδύσσεια εἶναι ἱππότης τοῦ καιροῦ του, ὅπως τὸν δείχνει ἡ στάση του, ἰδίως στὶς γυναῖκες, στὴν Καλυψὼ π.χ. καὶ μάλιστα στὴ Ναυσικᾶ, καὶ ὄχι ὁ κλέφτης τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Στὴν ἀντίληψη αὐτὴ ὁ Πολυλᾶς καὶ συνειδητὰ καὶ ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία πλησίασε πολύ, κι ἔτσι ἡ μετάφρασή του εἶναι ἀντικειμενικώτερη ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα. Στηρίζεται ὅπως καὶ ὁ Πάλλης στὸ δημοτικό μας κόσμο, ἀλλὰ δημιουργώντας ἀπάνω σ' αὐτὸν προσπαθεῖ νὰ ὑψωθῇ στὸν ἀνώτερο ὁμηρικὸ πολιτισμό. Ἔχει συγχρονίσει τὴν Ὀδύσσεια, ἔτσι ὅμως ποὺ νὰ στέκεται σὲ στερεὸ ἀντικειμενικὸ ἔδαφος, χωρὶς νὰ κατεβάζῃ τὴν ὁμηρικὴ λεπτότητα στὴν τραχύτητα ἑνὸς περιωρισμένου καὶ κάπως πρωτόγονου πολιτισμοῦ. Ἐνῶ ὁ Πάλλης μετουσίωσε τὸν ὁμηρικὸ κόσμο στὸ δημοτικὸ καὶ πιὸ πολὺ στὸ κλέφτικο τραγούδι καὶ τὸ περιβάλλον του, καὶ τὸν ταύτισε ὅλως διόλου μ' αὐτό. Ἔτσι μᾶς ἔδωσε ἕναν Ὅμηρο ρεαλιστικώτερο ἀπ' ὅ τι πραγματικὰ εἶναι, κάτι τέλεια συγχρονισμένο, καὶ ἀκόμη συγχρονισμένο περιωρισμένα, μερικὰ καὶ ὄχι γενικά. Τὴ μεγαλύτερη ζωὴ ποὺ ἔχει ἡ μετάφρασή του ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Πολυλᾶ τὴν ἔχει πληρώσει μὲ μεγαλύτερο χάσιμο ἀντικειμενικότητας. Κι ἔτσι ὅμως ὅπως εἶναι καὶ τὰ δυὸ

ἔργα ἐκπληρώνουν γιὰ σήμερα τὸ σκοπὸ ποὺ ἐπιδιώκει μιὰ μετάφραση στὸ σχολεῖο, καὶ μάλιστα ἅμα ὁ δάσκαλος κατέχει καλὰ τὸν Ὅμηρο*.

Γιὰ τοὺς τραγικοὺς ἡ νεοελληνικὴ μεταφραστικὴ ἐργασία εἶναι ἀκόμη στὶς πρῶτες προσπάθειες. Ἡ δυσκολία ἐδῶ εἶναι γιὰ μᾶς πολὺ μεγαλύτερη παρὰ στὸν Ὅμηρο, γιατὶ λείπουν ἀπὸ τὴ λογοτεχνία μας ἀνάλογοι σταθεροὶ τύποι, καὶ ἡ δημιουργία τύπων δὲν εἶναι βέβαια δουλειὰ ποὺ τελειώνει μονάχα μὲ τὴ θέληση, τὴν ἐργατικότητα ἢ καὶ τὴν ἔμπνευση**. Γιαυτὸ ἡ τέλεια καὶ ἡ πολὺ καλὴ μετάφραση τῶν τραγικῶν θ' ἀργήση ἀκόμη πολύ. Ἀπὸ τὶς μετρημένες ὅμως προσπάθειες ξεχωρίζουν μερικὲς ποὺ τὸ σχολεῖο θὰ μπορέση ἀπὸ τώρα νὰ τὶς χρησιμοποιήση μὲ ὠφέλεια σημαντική. Ἔτσι ἡ «Ὀρέστεια» τοῦ Γρυπάρη, ὅσο καὶ ἂν τῆς λείπη ἡ πρωτόγονη ὁρμή, ἡ ἀπαράμιλλη γλωσσοπλαστικὴ δύναμη καὶ τὸ ξεχείλισμα τῆς ἁρμονίας ποὺ ἔχει τὸ πρωτότυπο, ὅσο καὶ ἂν ἡ ἀντικειμενικότητα ποὺ ζητεῖ νὰ κρατήση ὁ μεταφραστὴς ἐπιμένοντας κάποτε νὰ μεταφράζη λεκτικοὺς καὶ φραστικοὺς τρόπους λέξη μὲ λέξη, φέρνη τὴν ἀσάφεια καὶ συχνὰ τὴ νεκρὴ φιλολογικότητα καὶ ἀκινησία, μὲ ὅλα αὐτὰ δίνει τόσα στὰ παιδιά, καὶ ὁ δάσκαλος, ὁ ζωντανὸς κλασικιστής, μπορεῖ βασιζόμενος σ' αὐτὴν νὰ κάμη ν' ἀγγίξη τὶς παιδικὲς ψυχὲς ἡ μεγάλη πνοὴ τοῦ πρώτου τραγικοῦ***. Τὸ ἴδιο μὲ τὴν «Ἑκάβη» π.χ. τοῦ Ποριώτη κι ἕνα δυὸ ἀκόμη μετρημένα ἔργα. Οἱ κρίσεις μου γιὰ τὰ ἔργα ποὺ ἀνάφερα καὶ γιὰ τὴ σχολική τους χρησιμοποίηση βασίζονται σὲ μακρόχρονη καὶ συστηματοποιημένη πεῖρα. Κάποτε μάλιστα, στὸ Ἀνώτερο Παρθεναγωγεῖο τοῦ Βόλου, ὅταν ὕστερα ἀπὸ τὸν Ὅμηρο θέλησα νὰ διδάξω Σοφοκλῆ, χρησιμοποίησα τὴ μόνη κατάλληλη μεταφραστικὴ προσπάθεια ποὺ εἴχαμε τότε, τὴν «Ἀντιγόνη» τοῦ Μάνου. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ εἶναι λιγώτερο πετυχημένη ἀπὸ τὶς δυὸ ἄλλες τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Εὐριπίδη ποὺ εἴδαμε· οἱ παρανοήσεις καὶ οἱ παραμορφώσεις τοῦ κειμένου δὲν εἶναι λίγες, καὶ ἡ θεία ἠρεμία τοῦ Σοφοκλῆ συχνὰ ταράζεται μὲ τὸ νεωτεριστικὸ ρομαντισμὸ τοῦ μεταφραστή, ἰδίως στὰ χορικά. Ἀλλὰ κι ἔτσι, μὲ ἀφθονότερες ὅμως ἐδῶ συγκρίσεις, διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο κείμενο, οἱ μαθήτριες κατάλαβαν κάτι βαθὺ καὶ μεγάλο.

Ἂν καὶ οἱ ἀρχαῖοι λυρικοὶ καὶ ἄλλοι ποιηταὶ μποροῦν νὰ μεταφραστοῦν εὐκολώτερα ἀπὸ τοὺς τραγικούς, ἀφοῦ ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία εἶναι κατ' ἐξοχὴν λυρική, μολαταῦτα ἐδῶ δὲν ἔχομε περισσότερα ἀπὸ δυὸ τρία ἄξια μεταφραστικὰ δοκίμια. Τὸ ἴδιο καὶ στοὺς πεζούς, ποὺ ἡ μετάφρασή τους εἶναι φυσικὰ πολὺ πιὸ εὔκολη ἀκόμη. Γιατὶ λέγοντας ἄξια μετάφραση ἐννοῶ ἔργο ποὺ θὰ μᾶς δώση τὸν κλασικὸ ζωντανὸ ὅπως εἶναι, καὶ αὐτὸ μονάχα στὴ δημοτικὴ μπορεῖ νὰ γίνη. Οἱ «μεταγλωττισμοὶ» στὴν καθαρεύουσα, ὅσο πιστοὶ καὶ εὐσυνείδητοι καὶ καλοὶ καὶ ἂν εἶναι*, δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς ὁδηγήσουν γόνιμα καὶ δημιουργικὰ στὸν κόσμο τῶν ἀρχαίων. Γιατὶ δὲν πρόκειται μονάχα γιὰ βαθύτητα καὶ ἁπλότητα ἰδεῶν, μὰ γιὰ ζωὴ ὁλόκληρη, λαχταριστή. Ἀλλά, ἂν καὶ λείπουν πολλὲς καὶ κατάλληλες μεταφράσεις ἀπὸ πεζοὺς καὶ ποιητάς, τὰ ἔργα ποὺ ἀνάφερα—καὶ θὰ ἔφτανε καὶ μόνον ὁ Ὅμηρος—εἶναι τέτοια, ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ ἐφαρμοστῆ ἀμέσως ἡ διδασκαλία ἀπὸ μεταφράσεις, μόλις πραγματοποιηθῆ ἡ νέα ὀργάνωση τῶν σχολείων**. Βά-

---

* Τὴν ἀπόσταση ποὺ συχνὰ μᾶς χωρίζει γλωσσικὰ ἀπὸ τὴ μετάφραση τοῦ Πολυλᾶ, μπορεῖ ὁ δάσκαλος νὰ τὴ μικρύνη μὲ τὴ ζωντανὴ ἀπαγγελία, ὅπου εὔκολα περιορίζονται στὸ ἐλάχιστο οἱ ἀντικαλαισθητικὲς ἐνοχλήσεις ἀπὸ τὴ γλῶσσα, τὰ ν π.χ., ἀναλύσεις ὅπως καρδία, μεταπλασμοὶ κτλ. Καὶ ὁ μαθητὴς ἀκόμη εὔκολα συνηθίζει νὰ διαβάζη τὸ κείμενο ὁμαλώτερο ἀπ' ὅ τι εἶναι, καὶ νὰ ἔχη ἔτσι ἀμεσώτερη τὴ συγκίνηση. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὴν Ἰλιάδα τοῦ Πάλλη ὅσο γιὰ μερικοὺς βίαιους μεταπλασμούς. Γιὰ τὴν Ἰλιάδα τοῦ Πάλλη πρβλ. Κ. Παλαμᾶ, Τὰ πρῶτα κριτικά, σ. 306 κ.π.

** Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ὁ Ὅμηρος τοῦ Πολυλᾶ καὶ τοῦ Πάλλη εἶναι πολὺ καλύτερος ἀπὸ τὴν περιώνυμη γερμανικὴ μετάφραση τοῦ Voss, καὶ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο οἱ γερμανικὲς μεταφράσεις τῶν ἀρχαίων τραγικῶν εἶναι καλύτερες ἀπὸ τὶς γερμανικὲς μεταφράσεις τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν.

*** Γιὰ τὴν «Ὀρέστεια» τοῦ Γρυπάρη πρβλ. Πέτρου Βλαστοῦ, Τὸ ζωντάνεμα τῶν ἀρχαίων», Δελτίο 3 (1913) σ. 186.

* Ὅπως π.χ. τοῦ Γρυπάρη ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Κονδυλάκη ὁ Λουκιανὸς κ. ἄ.

** Μὲ τὴ σημερινὴ ὀλιγαρχικὴ ὀργάνωση τῶν σχολείων μας δὲν μπορεῖ νὰ γίνη τίποτα. Γιαυτὸ καὶ ὅλες οἱ παρατηρήσεις καὶ σκέψεις γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν κλασικῶν ἀπὸ μετάφραση ἔγιναν μὲ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τὴ νέα ὀργάνωση τῶν σχολείων, ὅπως μᾶς τὴν ἔδωσαν τὰ νομοσχέδια τοῦ Τσιριμώκου. Στὸ ζήτημα τῶν μεταφράσεων πῆρα τοὺς Ἕλληνες κλασικοὺς καὶ γι' αὐτοὺς ἐπιμένω, γιατὶ καὶ ἀπὸ οὐσιαστικὴ καὶ ἀπὸ ἐθνικὴ ἄποψη αὐτοὶ κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρουν. Τὰ ἴδια ὅμως ποὺ εἰπώθηκαν γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἰσχύουν καὶ γιὰ τοὺς Λατίνους κλασικούς, φυσικὰ τοὺς ποιητάς. Στὸ πραγματικὸ γυμνάσιο οἱ Λατίνοι θὰ ἐξεταστοῦν πλατύτερα συγκρινόμενοι μὲ

ζοντας ὅμως στὰ σχολεῖα τὴν ἀρχὴ τῶν μεταφράσεων δημιουργοῦμε ἕναν ἀπὸ τοὺς ὅρους τοὺς ἀπαραίτητους γιὰ ν' ἀνθίση καὶ σὲ μιᾶς πολυμερέστατη καὶ ὁλοένα τελειότερη μεταφραστικὴ ἐργασία.

II

Ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους — ἀνομολόγητος αὐτὸς καὶ καθαρὰ ἑλληνικός — ποὺ θὰ κάμουν ὄχι λίγους εἰδικοὺς νὰ μὴ θέλουν τὶς μεταφράσεις τῶν κλασικῶν σὲ ὡρισμένα εἴδη σχολεῖα, εἶναι καὶ ὁ ἀκόλουθος: ἅμα λείψη ἀπὸ τὴ διδασκαλία ἡ ἀρχαία γλῶσσα, ἡ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικό της ποὺ σπαταλεύουν ὅλη σχεδὸν τὴ δύναμη καὶ τὴν ἐργατικότητα παιδιῶν καὶ δασκάλων, τότε μὲ τί θὰ γεμίση ἡ ὥρα, τί χρειάζεται ὁ δάσκαλος; Τί θὰ ἔχη νὰ διδάξη, ἀφοῦ τὰ παιδιὰ δὲ θὰ βρίσκουν καμιὰ γλωσσικὴ δυσκολία, καὶ θὰ τὰ αἰσθάνωνται ὅλα ὅπως θὰ εἶναι γραμμένα στὴ γλῶσσα τους; Ἡ ἀπορία εἶναι δικαιολογημένη καὶ θὰ εἶναι ἀκόμη ἴσως γιὰ πολλούς, ὅσο μένομε καρφωμένοι στὴ νέκρα τοῦ ψευτοκλασικισμοῦ. Ἀλλὰ μὲ τὸν ἀληθινὸ κλασικισμὸ* γρήγορα θὰ πληθύνουν καὶ οἱ δάσκαλοι ποὺ καὶ τὸ πρωτότυπο θὰ γίνη γι' αὐτοὺς καὶ γιὰ τὰ παιδιά τους πηγὴ ζωῆς, καὶ δὲ θὰ τὰ χάνουν μόλις βρεθοῦν σὲ μετάφραση ζωντανή, μὰ θὰ μποροῦν μ' αὐτὴ νὰ ὁδηγοῦν τὰ παιδιὰ στὴν οὐσία ἑνὸς Ὁμήρου ἢ ἑνὸς τραγικοῦ ὅπως ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς.

Τέτοια προσπάθεια ἔγινε στὰ 1909 - 1911 στὸ Ἀνώτερο δημοτικὸ παρθεναγωγεῖο τοῦ Βόλου, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ἐφαρμόστηκε συστηματικὰ ἡ ἀρχὴ τῶν μεταφράσεων. Στὴ δεύτερη τάξη δίδαξα τὴν Ὀδύσσεια τοῦ Πολυλᾶ καὶ μέρη ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα τοῦ

τοὺς δικούς μας· ἀλλὰ καὶ στὸ ἀστικὸ ἀκόμη σχολεῖο θὰ μποροῦσαν ἴσως νὰ δοθοῦν μέρη ἀπὸ τὴν Αἰνειάδα τοῦ Βιργιλίου· ἡ σύγκρισή της μὲ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ὁδηγεῖ στὴ διαφορὰ τοῦ λατινικοῦ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχολογία. Αὐτὰ ὅμως ὅταν γίνουν καλὲς μεταφράσεις τῶν λατίνων κλασικῶν, ποὺ τώρα, ἂν ἐξαιρέσωμε τὶς πεζὲς παρωδίες γιὰ τὴ σχολικὴ χρήση, οὔτε καὶ κακὰ μεταφρασμένους δὲν τοὺς ἔχομε. Μοναδικὴ ἐξαίρεση καὶ προσπάθεια εἶναι τὰ Γεωργικὰ τοῦ Βιργιλίου, μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν Κ. Θεοτόκη.

* Γιὰ τοὺς ὅρους ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ δημιουργηθῆ καὶ σὲ μᾶς ἀληθινὸς κλασικισμὸς βλ. τὴ μελέτη τοῦ κ. Γληνοῦ «Νέα Ἑλλάς», Μάρτιος καὶ Ἀπρίλιος, 1914.

Πάλλη, καὶ στὴν τρίτη εἶχα ἀρχίσει νὰ διδάσκω τραγικούς, ὅταν ἔκλεισαν τὸ σχολεῖο. Ἀπὸ τὴν ἐργασία ἐκείνη, ποὺ μὲ τὸν καιρὸ θὰ δημοσιευτῆ ὅλη*, δίνω σήμερα τὸν Ὅμηρο, καὶ αὐτὸν ὄχι ὁλόκληρο μὰ μονάχα ἕνα μέρος. Παίρνω μιὰ ἀπὸ τὶς κλασικώτερες ραψῳδίες, τὴν Κυκλώπεια **, καὶ μὲ τὴν ἀνάλυση καὶ τὴ συγκέντρωση ποὺ γίνεται ἔχω τὴν πεποίθηση ὅτι θὰ ἐπιβεβαιωθῆ ὁ ἰσχυρισμὸς πὼς καὶ μὲ τὴ μετάφραση, ἂς μὴν εἶναι καὶ τέλεια, ἀνοίγεται γιὰ τὸ παιδὶ ὁ ὁμηρικὸς κόσμος καὶ ἡ μεγάλη τέχνη· φτάνει μόνο νὰ διδαχτῆ ὅπως πρέπει. Τὸν ἰσχυρισμό μου θὰ τὸν δυναμώσουν τέλος ἐκθέσεις τοῦ βολιώτικου σχολείου βγαλμένες ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Ὁμήρου. Μὰ πρὶν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰποῦν λίγα λόγια σχετικὰ μὲ τὴν μέθοδο καὶ τὴ διδασκαλία τῶν ἐπῶν.

Ἀπὸ τὰ δύο ὁμηρικὰ ἔπη προτίμησα τὴν Ὀδύσσεια, γιατὶ καὶ μὲ τὴν ψυχολογία τῶν κοριτσιῶν καὶ μὲ τὴν ἡλικία τους — ἦταν 13 καὶ 14 χρονῶν — ταιριαζε πιὸ πολὺ ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα. Γιὰ ν' ἀποφύγωμε ὅμως τὴ μονομέρεια ἔδωσα καθὼς εἶπα, σὲ λιγοστὰ μαθήματα καὶ μέρη ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν πολεμικὴ ἄποψη τῆς ἡρωικῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ καὶ τὴν Ὀδύσσεια ἦταν ἀδύνατο νὰ τὴ μελετήσωμε ὁλόκληρη μαζὶ μὲ τὶς μαθήτριες στὸ σχολεῖο, μὲ τὶς δυὸ καὶ κάποτε τὶς τρεῖς ὧρες ποὺ διαθέταμε γι' αὐτὴν κάθε ἑβδομάδα. Γιαυτὸ ἔγινε ἐπιλογὴ καὶ μερικὰ μέρη ἢ τ' ἀφήναμε ὅλως διόλου, καὶ τὴ συνέχεια τὴν ἔδινε τότε ὁ δάσκαλος χρησιμοποιώντας γι' αὐτὸ στίχους ἀπὸ τὸ κείμενο, ἢ τὰ διάβαζαν τὰ παιδιὰ μόνα τους στὸ σπίτι. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο καὶ καιρὸ κερδίζαμε γιὰ βαθύτερη ἐπεξεργασία, καὶ τὴν ἑνότητα τοῦ ἔργου δὲν τὴ χάναμε ἀπὸ μπρός μας. Στὴν ἀρχὴ προχωροῦσαμε πολὺ σιγά, μόλις 10 - 20 στίχους τὸ μάθημα, ὥσπου νὰ μποῦν οἱ μαθήτριες στὸ νόημα καὶ τοῦ Ὁμήρου καὶ τῆς μετκφράσεως. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπόθεση καὶ τὴ σύνθεση ἐβγάζαμε ὅ τι μᾶς ἔδινε ὁ ποιητὴς στὸ μέρος ποὺ ἐξετάζαμε: εἰκόνες, περιγραφές, μετκφορικὲς ἐκφράσεις, χαρακτηριστικὰ ἐπίθετα, ψυχολογία τῶν προσώπων, διάφορα στοιχεῖα τοῦ

---

* Ὡς τώρα ἔχουν δημοσιευτῆ στὸ Δελτίο τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου: Πῶς πῆρα τὰ παιδιά, 3. 1913, Ἡ πρὸς τὴ φύση καὶ πρὸς τὴ ζωή, 4. 1914, Ἕνα γράμμα στὰ παιδιά, 2. 1912, καὶ «ἡ ἀπολογία μου» στὴ Δίκη τοῦ Ναυπλίου 1914.

** Τὴ διδασκαλία τῆς Κυκλώπειας καὶ γενικώτερα τοῦ Ὁμήρου τὴν ἔχω φυσικὰ ἐπεξεργαστῆ καὶ συμπληρώσει μὲ πεῖρα καὶ μελέτες νεώτερες.

όμηρικοῦ πολιτισμοῦ κτλ. κτλ. Τὶς διάφορες ἑνότητες τὶς ὑποτάσσαμε σὲ ἄλλες μεγαλύτερες, καὶ αὐτὲς πάλι σὲ πιὸ μεγάλες, καὶ στὸ τέλος τῆς καθεμιᾶς συγκεντρώναμε ὅ τι εἴχαμε ὡς τότε βγάλει γιὰ τὴν τέχνη τοῦ ἐπικοῦ καὶ τὴν ἐποχή του. Ὅταν εἴχαμε προχωρήσει ἀρκετὰ καὶ μποροῦσαν πιὰ οἱ μαθήτριες μόνες τους νὰ προμελετήσουν, τοὺς ἔδινα ἕνα ποσὸ στίχους, ὁλόενα καὶ μεγαλύτερο, νὰ τὸ προετοιμάζουν στὸ σπίτι. Τὴν προετοιμασία τὴν ἔκαναν πιὸ γόνιμη ὡρισμένες ὁδηγίες, π.χ. νὰ βροῦν ταιριαστὸ τίτλο γιὰ τὸ μέρος ποὺ εἶχαν νὰ μελετήσουν, νὰ τὸ χωρίσουν σὲ μικρὲς ἑνότητες συγκεντρώνοντας τὴν καθεμία στὸν κατάλληλο τίτλο, νὰ βροῦν τὴν ἐσωτερικὴ σχέση τῆς προηγούμενης μὲ τὴν ἀκόλουθη, νὰ προσέξουν πῶς διηγεῖται ὁ ποιητής, πῶς περιγράφει, νὰ σημειώσουν ὅ τι νέο βγάζουν σχετικὸ μὲ τὸν πολιτισμὸ τῆς ἐποχῆς κλπ. κλπ. Ἔτσι ἐκτὸς ἀπὸ τοῦ ὅτι ξέροντας τὴν ὑπόθεση πρόσεχαν στὸ σχολεῖο κυρίως στὴ μορφή, τοὺς ζινόταν ἀκόμη ἀφορμὴ νὰ σκεφτοῦν μόνες τους γιὰ πολλὰ ζητήματα καὶ νὰ τοὺς γεννηθοῦν ἀπορίες ποὺ τὴ λύση τους θὰ τὴν ἔβρισκαν στὴν ὥρα τῆς διδασκαλίας. Φυσικὰ ἡ βαθύτερη κατανόηση κι ἐκτίμηση μονάχα μὲ τὴν ὁδηγία τοῦ δασκάλου μποροῦσε νὰ γίνῃ, γι' αὐτὴν ὅμως παρουσιαζόταν πιὸ γόνιμο τὸ ἔδαφος μὲ τὴν ἰδιαίτερη προετοιμασία τῶν παιδιῶν στὸ σπίτι.

Ὅσο προχωροῦσαμε ξεχωρίζαμε στὸ μεταξὺ διάφορα θέματα· ἔτσι π.χ. γεωγραφικά: τὸ σύμπαν, γνωστοὶ τόποι, μυθικὸς κόσμος κατὰ τὴν Ὀδύσσεια· καὶ δῶ πάλι μερικὰ τὰ χωρίζαμε σὲ ἄλλα μικρότερα: τὰ νησιά, ἡ Ἰθάκη ὅπου παίζεται τὸ σπουδαιότερο μέρος ἀπὸ τὸ ὁμηρικὸ δράμα κ. ἄ. Ἔπειτα γιὰ τοὺς θεοὺς γενικά, γιὰ τὸν καθένα χωριστά, γιὰ τὴ λατρεία τῶν θεῶν, γιὰ τοὺς οἰωνοὺς καὶ τοὺς μάντεις· γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὶς συνήθειες τους: τὴν οἰκογενειακὴ ζωή, τοὺς σκλάβους καὶ τὶς σκλάβες, τὰ ἐπαγγέλματα, τὸ πολίτευμα κατὰ τὴν Ὀδύσσεια· ἔπειτα διάφορους χαρακτῆρες: Πηνελόπη, Ναυσικᾶ, Ὀδυσσέας, Εὔμαιος κ. ἄ. Κάθε μαθήτρια ἔπαιρνε τὸ θέμα ποὺ προτιμοῦσε, καὶ ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ μαζεύῃ τὸ σχετικὸ μ' αὐτὸ ὑλικὸ ποὺ ἔβρισκε στοὺς στίχους ποὺ ἐξετάζαμε. Μέρα μὲ τὴν ἡμέρα τὸ ὑλικὸ πλήθαινε καὶ τὸ ἐπεξεργαζόμαστε λίγο λίγο μὲ ὅλη τὴν τάξη στὴν κατάλληλη στιγμή. Καὶ ὅταν πιὰ εἶχε συγκεντρώσει στὸ εἰδικό της τετράδιο ἡ κάθε μαθήτρια ὅ τι χρειαζόταν γιὰ νὰ φωτίσῃ τὸ θέμα ποὺ εἶχε ἀναλάβει, τὸ ταχτοποιοῦσε μόνη της στὸ σπίτι, καὶ σὲ ὥρα ὡρισμένη τὸ ἀνέπτυσσε ἐμπρὸς σ' ὅλη τὴν τάξη. Τὸ συζητούσαμε τότε ὅλοι μαζί, κάναμε τὴ συγκέντρωση γενικώτερη καὶ αὐστηρότερη, ἔπειτα ξαναδούλευε τὸ θέμα της ἡ μαθήτρια στὸ σπίτι, ὥσπου ἔπαιρνε τέλος τὴν τελειωτική του μορφή.

Ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα μέσα γιὰ νὰ γίνῃ ἡ διδασκαλία πιὸ ζωντανὴ καὶ πιὸ γόνιμη εἶναι νὰ συγκρίνωμε ἕνα φαινόμενο εἴτε φυσικὸ εἴτε ἠθικὸ καὶ ἱστορικὸ μὲ ἄλλα φαινόμενα ὅμοια, ἀνάλογα ἢ καὶ ἀντίθετα. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ τῆς διδακτικῆς μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστῇ πλατύτατα καὶ μὲ πλούσιες πηγὲς στὴ διδασκαλία τοῦ Ὁμήρου μόνον ὅταν μελετηθῇ πρῶτα, καὶ συστηματοποιηθῇ ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμός. Φυσικὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γι' αὐτὸ εἶναι ἡ ἀναγνώριση καὶ ὄχι ἡ ἄγνοια καὶ ἡ περιφρόνηση τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, ὅπως τὴν εἶχε ὡς τώρα τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο*. Ἔτσι ἔμενε καὶ μένει ἀκόμη ἀνεκμετάλλευτος θησαυρὸς πλουσιώτατος γιὰ σύγκριση, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βαθύτερη αἴσθηση καὶ ἐκτίμηση τῶν κλασικῶν, ἀνοίγει ἀκόμη στὰ μάτια τῶν παιδιῶν κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς μορφὲς καὶ τύπους τὴν ἴδια, τὴν αἰώνια Ἑλλάδα. Καὶ μόνο τὸ δημοτικὸ τραγούδι πόσες ἐσωτερικὲς κι ἐξωτερικὲς ὁμοιότητες καὶ ἀναλογίες δὲν παρουσιάζει στὸν τεχνίτη δάσκαλο, ἀνεκτίμητες γιὰ τὸ σκοπό του! Ἀκόμη καὶ στὸ πρόβλημα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν μπορεῖ νὰ ὁδηγήσῃ τὰ παιδιά του φυσικὰ καὶ ἀβίαστα μὲ τὴν τέτοια ἐργασία. Θυμοῦμαι τὴν ἀπάντηση ποὺ πῆρα ἀπὸ τὶς μαθήτριες στὸ Α.Δ.Π., ὅταν συγκρίναμε τὴν ἀναγνώριση τοῦ ἀντρὸς καὶ τῆς γυναίκας του στὸ δημοτικὸ τραγούδι:

Μ' κλαματένιος ἀργαλειὸς κι ἐλεφαντένιο χτένι
κι ἀγγελικὸ ἕνα κορμὶ κάθεται καὶ γυφαίνει...**

μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ Ὀδυσσέα καὶ τῆς Πηνελόπης· «τὸ ἕνα εἶναι σύντομο, ἁπλό, φυσικώτερο—τὸ ἄλλο πολύπλοκο, τεχνικώτερο, πιὸ ψυχολογημένο».

Ὅπως σ' ἄλλα μαθήματα ἔτσι καὶ στὸν Ὅμηρο ἡ διδασκαλία

---

* Ἡ πρώτη μεγάλη προσπάθεια γιὰ τὴ συστηματικὴ συλλογὴ καὶ κατάταξη τῶν δημοτικῶν θησαυρῶν τιτλοφορήθηκε κάποτε ἀπὸ τὸ μακαρίτη τὸ Μιστριώτη μὲ τὴ λέξη *παραμυθάκια*.

** Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοτικοῦ ἄσματος, σ. 209· πρβλ. Ν. Πολίτη, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, σ. 119.

τῆς Ὀδύσσειας τελείωνε μὲ μεγάλες συγκεντρωτικὲς γραμμὲς καὶ ἀφαιρέσεις, σύμφωνες φυσικὰ μὲ τὴν πνευματικὴ δύναμη τῶν παιδιῶν. Παίρνοντας τὴν ὑπόθεση μὲ τὰ τόσα ἐπεισόδια χρονολογικὰ ὅπως ἔγινε καὶ καθὼς μᾶς τὰ ἔδωσε ὁ ποιητής, βγάζαμε καθαρώτερα ὅλη τὴ σύνθεση τοῦ ἔργου· ἔπειτα συγκεντρώναμε τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὁμηρικῆς τέχνης καὶ τοῦ ὁμηρικοῦ πολιτισμοῦ *, κι ἔτσι ζωντάνευε πιὸ πολὺ γιὰ τὰ παιδιὰ ὅλος ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ κόσμος του. Καὶ τώρα ἑτοιμασμένα μὲ τὸ μεγάλο ἐπικὸ ποὺ στέκει ἀστείρευτη πηγὴ στὴν κορυφὴ τῆς ἑλληνικῆς δημιουργίας, ἔνιωθαν τὴν ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσουν καὶ μποροῦσαν νὰ καταλάβουν καὶ νὰ αἰσθανθοῦν βαθύτερα τὸ ἄνθισμα τῶν τεχνῶν ἰδίως στὴν Ἀττική.

*

Μὲ τὴν Κυκλώπεια ποὺ δίνω παρακάτω δὲ θέλησα νὰ παρουσιάσω πρότυπη διδασκαλία· αὐτὴ θὰ τὴν κάμη ἐλεύθερα ὁ κάθε δάσκαλος σύμφωνα μὲ τὶς γενικὲς ἀρχὲς τῆς διδακτικῆς καὶ τὴν ἀντίληψη τῶν μαθητῶν του. Γράφω γιὰ τὸ δάσκαλο ἔτσι ὅπως ποὺ νὰ μπορῇ εὔκολα νὰ παρακολουθῇ καὶ ὁ κάθε ἀνίδεος ἀναγνώστης· καὶ γράφω μὲ τὸ σκοπὸ ν' ἀπαντήσω σὲ πολλὲς ἀπορίες ποῦ θὰ τοῦ γεννηθοῦν διαβάζοντας τὴ μετάφραση, νὰ κάμω ν' ξυπνήσουν ἀπορίες καὶ ν' ἀνοίξουν ἀπόψεις ἄγνωστες ἴσως ἢ σκοτεινὲς σὲ πολλούς. Ἡ ἀπάντηση, τὸ ξύσιμμα καὶ τὸ ξάνοιγμα αὐτὸ γίνεται φυσικὰ καὶ ἀβίαστα μὲ τὰ ἴδια τὰ πράγματα χεροπιαστὰ στὴν ἀνάλυση καὶ στὴ συγκέντρωση. Γιὰ ν' ἀποφύγω περισσότερες ἐνοχλητικὲς ἐπαναλήψεις καὶ ἀκόμη γιὰ νὰ δώσω πιὸ ἔναιμα ἐντύπωση, προτίμησα ἀντὶ νὰ συγκεντρώνω στὸ τέλος τοῦ κάθε μαθήματος τὰ πορίσματα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση, νὰ τὰ περιλάβω στὸ δεύτερο, τὸ εἰδικὸ μέρος τῆς Κυκλώπειας, κι αὐτὸ ἔτσι ποὺ συχνὰ συγκέντρωση καὶ ἀνάλυση νὰ συμπληρώνουν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη. Νὰ ἐπιμείνω παντοῦ στὴν ἴδια διεξοδικὴ ἀνάλυση δὲν τὸ νόμισα σωστό· καὶ ἀπὸ φόβο γιὰ τὶς ἐπαναλήψεις καὶ γιατὶ σκοπός μου κυρίως εἶναι ν' ἀνοίξω διάφορες ἀπόψεις καὶ νὰ δώσω γόνιμες νύξεις. Καὶ ὅμως φρόντισα νὰ εἶμαι διεξοδικώτερος ἢ συντομώτερος ἀνάλογα μὲ τὴ μεγαλύτερη ἢ τὴ μικρότερη σημασία ποὺ ἔχουν τὰ διάφορα μέρη. Καὶ κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ τελευταῖο αὐτὸ μέτρο πρέπει ν' ἀκολουθῇ ἀνάλογα μὲ τὴν πρόοδο καὶ τὴν ἡλικία τῶν παιδιῶν καὶ ὁ κάθε δάσκαλος στὴν καθημερινή του διδασκαλία, καὶ μάλιστα ὅταν πρόκειται γιὰ ἔργα μεγάλα καθὼς τὰ ἐπη. Γιατὶ ὄχι μονάχα ὁ μεγάλος μὰ καὶ τὸ παιδὶ βαριέται ὅταν σὲ κάθε μικροῦλια ἑνότητα σὲ μιὰ ὥρα μέσα ἀκούῃ καὶ ἀναγκάζεται νὰ λέῃ τόσες φορὲς τὰ ἴδια πράγματα καὶ τὶς ἴδιες κρίσεις «εἶναι σαφής, γραμμικός, ἐναργής, πλήρης κινήσεως καὶ ζωῆς» κτλ. Ἔτσι ἄλλωστε εἶναι κοντὰ καὶ ὁ κίνδυνος νὰ πέσωμε στὸν «κατὰ συνθήκην», τὸ δογματικὸ θαυμασμό, καὶ νὰ νεκρώσωμε τὴ ζωὴ ποὺ πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ μάθημα.—Οἱ ὧρες τῆς διδασκαλίας ποὺ δίνω ἐδῶ στὴ ραψωδία, ἤξι ἀνάλυση μαζὶ καὶ συγκέντρωση, δὲν εἶναι κι αὐτὲς κάτι πρότυπο, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν προετοιμασία τῶν παιδιῶν στὸ Α.Δ.Η. Ἀπὸ τὸ ὑλικὸ ποὺ δίνεται, ἄλλο χρειάστηκε μόνο νὰ τὸ ξαναφέρω στὴ μνήμη τους καὶ ἄλλο νὰ τὸ παραλείψω ὡς γνωστὸ πιὰ καὶ κτῆμα τους πραγματικό. Σύντομες συγκρίσεις σκορπισμένες σὲ σημειώσεις δείχνουν τὴν ἀντίληψή μου γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ὁ δάσκαλος μπορεῖ νὰ συμπληρώσῃ ἢ νὰ διορθώσῃ τὴ μετάφραση ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο κείμενο. Ἂν τέλος προχώρησα κάπου περισσότερο ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἱκανότητα τῶν παιδιῶν, αὐτὸ ἔγινε ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ δάσκαλο ποὺ ἡ διδασκαλία του εἶναι τόσο γονιμώτερη, ὅσο ἀπὸ ἀρθονώτερο περίσσευμα πηγάζει.

* Ἡ συμπλήρωση καθὼς εἶπα ἔγινε μὲ μέρη ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα τοῦ Πάλλη.

ΚΥΚΛΩΠΕΙΑ

«Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν».

Α. *Πραγματική, λογικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀνάλυση.*

1. *105-230. Ὁ Ὀδυσσέας στὴ σπηλιὰ τοῦ Κύκλωπα.*

α) **105-115.** Πρῶτα μὲ λίγους στίχους δίνει ὁ ποιητὴς τὸ θέμα ποὺ θὰ τὸν ἀπασχολήσῃ παρακάτω, τὴ νέα περιπέτεια τοῦ Ὀδυσσέα στοὺς Κύκλωπες. Σύντομα ἔχομε τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Κυκλώπων: στὴν ἄγρια μὰ εὔφορη χώρα τους ζοῦν χωρὶς νὰ ἔχουν ἰδέα ἀπὸ καλλιέργεια τῆς γῆς, χωρὶς καμιὰ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση, ἀκοινώνητοι μεταξύ τους, «ἄνομοι καὶ ὕβρισταί». Τὰ χαρακτηριστικὰ ὅμως αὐτά, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο τελευταῖα, μᾶς δίνονται συγκεκριμένα, παραστατικά: Στὴ χώρα, ὅπου τὰ πάντα φυτρώνουν ἄσπαρτα καὶ ἀκαλλιέργητα «σῖτοι, κριθάρια καὶ ἄμπελοι, καὶ δίδει κρασὶ πλῆθος ὁ μεγαστάφυλος καρπός, καθὼς τὸν βρέχει ὁ Δίας», κατοικοῦν σὲ βαθειὲς σπηλιὲς στὶς ἄκρες ψηλότατων βουνῶν, ὁ καθένας χωριστὰ μὲ τὴν οἰκογένειά του, ἀπόλυτος κύριος στὴ ζωὴ τῶν δικῶν του. Ἔτσι μὲ τὴ σύντομη αὐτὴ εἰσαγωγὴ προετοιμάζεται ὁ ἀναγνώστης γιὰ κάτι κακό, καὶ μὲ περιέργεια ζητεῖ νὰ μάθῃ πιὸ πολλὰ γιὰ τοὺς πρωτόγονους αὐτοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ δῇ τί θὰ τύχῃ ἐκεῖ πέρα στὸν Ὀδυσσέα καὶ τοὺς συντρόφους του.

β) **116-175.** Πρὶν ὅμως μποῦμε στὸ θέμα περνᾶ ἐμπρός μας πλατύτατη ἡ ζωγραφιὰ ἀπὸ ἕνα εὔφορο, δασωμένο καὶ μὲ ἄφθονα

ἀγριόγιδα ἐρημονήσι, ποὺ βρίσκεται ἀπέναντι καὶ ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Κυκλώπων. Στὴ διηγηματικὴ περιγραφὴ τοῦ νησιοῦ, τὴ γεμάτη κίνηση, ζωὴ καὶ ποικιλία*, συμπληρώνει ἐν μέρει ὁ ποιητὴς τὴν εἰκόνα τῶν Κυκλώπων καὶ χρωματίζει ζωηρὰ τὸ χαμηλὸ σκαλοπάτι τοῦ πολιτισμοῦ τους, φέρνοντάς το σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς πολιτισμένους ἀνθρώπους.

Στὸ ἀπάνεμο λιμάνι τοῦ νησιοῦ αὐτοῦ πᾶμε μὲ τὸν Ὀδυσσέα καὶ τοὺς συντρόφους του, μὲ τρόπο τόσο μυστηριώδη, ποὺ ἀμέσως καὶ μὲ δύναμη μπαίνομε στὸν παράξενο μυθικὸ κόσμο ποὺ παρουσιαζεται ἐμπρός μας παρακάτω: μέσα σὲ πυκνότατο σκοτάδι τὰ πλοῖα κυκλωμένα ἀπὸ καταχνιὰ μπαίνουν στὸ ἄγνωστο λιμάνι καὶ ποδίζουν στὴν ἀμμουδιά, σὰ νὰ ὁδηγοῦσε κάποιος θεός. Καὶ μόλις τότε, μὲ τὸ πόδισμα στὴν ἀκρογιαλιά, καταλαβαίνουν ὁ Ὀδυσσέας καὶ οἱ συντρόφοι του πὼς βρίσκονται σὲ στεριά. Βγαίνουν ἔξω, πλαγιάζουν λίγο καὶ περιμένουν πότε νὰ φέξῃ.

Τὴν ἄλλη μέρα τὴν αὐγὴ φυσικὰ πρῶτα γυρίζουν παντοῦ τὸ νησὶ θαυμάζοντας τὰ φυσικά του πλούτη. Ἔπειτα ἑτοιμάζονται καὶ κυνηγοῦν ἄκοπα ἄφθονα ἀγριόγιδα, ποὺ πέφτουν ἐμπρός τους σὰν ἐπίτηδες ὡδηγημένα ἀπὸ τὶς νύμφες, τὶς κόρες τοῦ Λιός. Ἀκολουθεῖ ἀτέλειωτο φαγοπότι, ποὺ τὸ κόβει τέλος ἡ νύχτα μὲ ὕπνο ἀναπαυτικό.

Καὶ πρωὶ πρωὶ ἀκοῦμε μαζὶ τοὺς συντρόφους του ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα τὴν ἀπόφασή του νὰ πάῃ, μονάχα ὅμως μὲ τὸ δικό του καράβι στὴν ἀπέναντι χώρα, ἀπ' ὅπου τὴν προηγούμενη μέρα ἔβλεπαν ὅλοι τους καπνοὺς καὶ ἄκουγαν φωνές. Ἡ φιλοκέρδεια τοῦ ἥρωα (νὰ μάθῃ ἂν εἶναι φιλόξενοι) καὶ ἡ φιλόμαθη καὶ τολμηρή του περιέργεια (174-176 τὸ ξέρει πὼς πρόκειται γιὰ ἀνθρώπους τόσο ἀπολίτιστους ποὺ καὶ ἡ στοιχειώδης ναυτιλία τοὺς ἦταν ἄγνωστη, στ. 119 κ. π.) γ τονίζεται πιὸ πολὺ μὲ τὸ ἐρημονήσι τὸ πλουσιώτατο σὲ κυνήγι, ὅπου μποροῦσαν ἀκίνδυνα νὰ μείνουν ὅσο ἤθελαν.

γ) **176-230.** Μὲ τὴν ἴδια φυσικότητα καὶ ἄνεση ἀκολουθεῖ ἡ διήγηση. Καὶ παρακολουθοῦμε τὸν Ὀδυσσέα καὶ τοὺς συντρόφους του στὴν προετοιμασία καὶ τὸ σύντομο ταξίδι τους, καὶ βλέπομε

* Συχνότατα παρατάσσει ὁ ποιητὴς τὸ πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ἦταν (εὐκτικὴ δυν.) τὸ νησὶ ἂν ὑπῆρχαν αὐτοῦ πολιτισμένοι ἄνθρωποι, καὶ τὸ πῶς εἶναι τώρα (ὁριστική), κι ἔτσι ἡ ἄψυχη φύση ζωντανεύει μὲ τὴν ἀνθρώπινη κίνηση καὶ ἐργασία.

μαζί τους μόλις φτάνουν στὴν ἀκρογιαλιὰ μιὰ πελώρια δαφνοσκέπαστη σπηλιὰ ποὺ τὴν τριγυρίζει ψηλὴ μάντρα ἀπὸ πέτρες καὶ «ὑψηλοφούντωτα» δέντρα*. Προλαβαίνοντας ὅμως ὁ ἀφηγητὴς ὅ τι θὰ δοῦμε παρακάτω μᾶς δίνει ἀπὸ τώρα κάτι ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς σπηλιᾶς (183-184) καὶ μὲ λίγες ἁδρὲς πινελιὲς ζωγραφίζει τὸν κύριό της καὶ τὴ ζωή του. Ἔτσι ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῶν Κυκλώπων ποὺ εἴδαμε παραπάνω, ὑψώνεται σὰν ἀπὸ φόντο τὸ κύριο πρόσωπο τῆς περιπέτειας αὐτῆς, ποὺ καὶ στὴ μισανθρωπία καὶ στὴν ἀνομία ξεχωρίζει πιὸ πολὺ ἀπὸ τοὺς ἀκοινώτητους καὶ ἄνομους ὁμοφύλους του· καὶ ἡ ξεχωριστή του φυσιογνωμία ἀποκρυσταλλώνεται πλαστικώτατα στὴ μεγαλόπρεπη καὶ ὑποβλητικὴ παρομοίωση: «ἔμοιαζεν ὡς κορυφὴ λογκώδης ποὺ ὑψώνεται ὀλομόναχη στὴ μέση ἀπ' ἄλλα ὄρη».

Τὸ μυστήριο ποὺ τοὺς ἔφερε στὴ μυθικὴ χώρα, ὁ πρωτόγονος πολιτισμὸς τῶν κατοίκων της (119 κ.π.), ἡ σπηλιὰ μὲ τὴν ἀπόμερη θέση της καὶ τὸ πελώριο ὕψος** προδιαθέτουν ἔτσι τὸν Ὀδυσσέα, ὥστε μαντεύει πὼς θὰ ἔβρισκε ἐκεῖ μέσα κάποιον ἄγριο, δυνατώτατο καὶ ἄδικο ἄντρα (213). Γιαυτὸ προνοεῖ καὶ ἀφήνοντας πίσω τοὺς περισσότερους συντρόφους του νὰ φυλάγουν τὸ καράβι, παίρνει μαζί του μόνο δώδεκα μὰ διαλεχτούς, καὶ φεύγει ἐφωδιασμένος μὲ τρόφιμα καὶ μὲ ἄφθονο κρασὶ περίφημο, τὸ μόνο ὅπλο ποὺ θὰ μποροῦσε δολερὰ νὰ δαμάσῃ τὴν κτηνώδη βία. Καὶ ἀπὸ ἐπικὴ εὐρύτητα, ἴσως ὅμως καὶ γιατὶ ἀργότερα θὰ παίξῃ τέτοιο ρόλο τὸ κρασὶ αὐτό, ἀφιερώνει ὁ ποιητὴς ἀρκετοὺς στίχους γιὰ νὰ δώσῃ παραστατικώτατα τὴ μεγαλη του ἀξία καὶ τὴ δύναμη.

Ἡ σκηνὴ μεταφέρεται τώρα μέσα στὴ σπηλιά. Ὁ κύριός της λείπει, καὶ ἄνετα μποροῦμε νὰ τὴν περιεργαστοῦμε μὲ τοὺς ἐπισκέπτες· μιὰ ζωὴ ὅλως διόλου τσοπάνικη, ὅπου ὅλα εἶναι ἁπλὰ μὰ ἀφθονώτατα καὶ μὲ τάξη καὶ φροντίδα μεγάλη. Οἱ συντρόφοι του πιὸ πρακτικοὶ τὸν παρακαλοῦν θερμὰ νὰ φύγουν παίρνοντας μαζί τους ὅ τι μποροῦσαν. Στὴ μικρόψυχη ὅμως σύνεσή τους ἀντιτάσσεται ἡ φιλόμαθη περιέργεια καὶ φιλοκέρδεια τοῦ ἥρωα, ἰδιότητες ποὺ ζητοῦν νὰ ἱκανοποιηθοῦν ἔστω καὶ μὲ τὸν πιὸ μεγάλο κίνδυνο. Κι ἔτσι μένουν, ἀλλὰγ ιὰ κακὸ τῶν συντρόφων του ὅπως μετανιώνοντας τώρα

* Ἡ μετάφραση δὲ μᾶς δίνει πολὺ καθαρὰ τὴν εἰκόνα τῆς μάντρας.

** Τὴν εἶδαν ἀπόμερα (ἐπ' ἐσχατιῇ) «στὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης» νὰ ἐξέχῃ ἀπὸ τὰ πανύψηλα φουντωτὰ δέντρα ποὺ ἔφραζαν τὴν αὐλή.

πικρὰ καὶ προλαβαίνοντας τὴ ἀκόλουθη διήγηση μᾶς λέει μὲ δυὸ λόγια ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσέας.

2. *231 - 412. Τὸ ἔγκλημα τοῦ Κύκλωπα καὶ ἡ τιμωρία του.*

α) **231 - 306.** Ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ φανερώνεται ζωντανὸ τὸ προαίσθημα τοῦ φόβου ποὺ κατέχει τοὺς θεοσεβεῖς ἐπισκέπτες μέσα στὴν πελώρια σπηλιά· ζητοῦν τὴν προστασία τῶν θεῶν, ἀλλὰ μὲ ὅλο τους τὸ φόβο ἱκανοποιοῦν τὴν πεῖνα* τους τρώγοντας ἀπὸ τὰ ξένα τυριά, κι ἔπειτα φοβισμένοι κάθονται καρτερώντας ἐκεῖνον. Ἔρχεται, καὶ ἡ πρώτη ἐντύπωση τοῦ τέρατος δίνεται ἀμέσως μὲ τὸ φοβερὸ φορτίο καὶ τὸ φριχτὸ βρόντο ποὺ σήκωσε καθὼς τὸ ἔρριξε μέσα στὸ ἄντρο. Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ γίνεται πιὸ παραστατικὴ καὶ δυναμιώνει μὲ τὴν ἀντίθεση τοῦ τρόμου ποὺ πιάνει τοὺς κοινοὺς θνητούς, (στό βρόντο σὰν ἀπὸ ἔνστικτο σέρνονται στὰ βάθη τῆς σπηλιᾶς)*, καὶ τῆς ἠρεμίας τοῦ Κύκλωπα ποὺ ἀνενόχλητος καταπιάνεται τὴ συνηθισμένη του δουλειά· καὶ τέλος κορυφώνεται μὲ τὴ θεόρατη θυρόπετρα ποὺ γιὰ νὰ τὴ σείσουν δὲ θὰ ἔφταναν οὔτε εἴκοσι γερὰ καὶ μεγάλα ἁμάξια.

Μὲ τὸ κλείσιμο τῆς εἰσόδου οἱ ξένοι εἶναι τώρα σκλάβοι, μὰ τοὺς φυλάγει τὸ σκοτάδι ποὺ δὲν ἐμποδίζει τὸν Κύκλωπα νὰ κάνη τὴ δουλειά του μὲ τάξη καὶ μὲ βία, γιατὶ τὸν βιάζει ἡ πεῖνα. Μὲ τὸ ξάναμα ὅμως τῆς φωτιᾶς ἀντικρύζει ἀμέσως στὸ βάθος τοὺς τρομαγμένους ξένους, καὶ τώρα στὴν ἀγωνία μιας ἀπαντοῦν μὲ μούγκρισμα βαρὺ τ' ἀφιλόξενα λόγια του, τὰ τόσο ἀντίθετα μὲ τὴ γνωστή μας πιὰ φιλοξενία τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου.

Ἂν πρῶτα τρόμαξαν, τώρα ἡ καρδιά τους «ἐκόπη ἀπὸ τὸν τρόμο», ἔτσι ποὺ καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ὀδ., ὁ μόνος ἱκανὸς νὰ τὰ βγάλη πέρα, ἀπαντᾶ ἀργά**. Στὰ λόγια του, τὰ σύντομα καὶ οὐσιαστικά, ποὺ ψυχολογικώτατα ζητοῦν νὰ κινήσουν τὸν οἶκτο (πλανώ-

* Χαρακτηριστικὸ γιὰ ὅλη τὴν εἰκόνα εἶναι τὸ ὅτι ὁ Κύκλωπας βγαίνει γιὰ μιὰ στιγμὴ ἀπὸ τὴ σπηλιά, χωρίζει τὰ ζωντανά, ἀφήνει ἄλλα ἔξω στὴν αὐλὴ καὶ ἄλλα βάζει μέσα στὸ ἄντρο ποὺ πλημμυρίζει ἀπὸ τὰ βελάσματα καὶ τὴν κίνησή τους.

** Ἡ μετάφραση «ἀπάντησα εὐθὺς στὸ ἐρώτημά του» χάλασε τὸ νόημα τοῦ κειμένου ποὺ μὲ τὴ φράση «ἔπεσαν ἀμειβόμενος προσέφεπον» θέλει νὰ ζωγραφίση τὴν ἄργητα καὶ τὸ διστακτὸ στὴν ἀπάντηση τοῦ Ὀδυσσέα.

μενοι στὴν ἄβυσσο τῆς θάλασσας τόσον καιρό), τὴ συμπάθεια καὶ τὸ σεβασμὸ (πορθητὲ τῆς Τροίας), καὶ νὰ ὑποδείξουν ἔντονα μὰ καὶ παρακλητικὰ (ὦ μεγάλε) τὸ καθῆκον ποὺ οἱ θεοὶ ἐπιβάλλουν στοὺς θνητοὺς (ἱκέτες, ξένοι, ἐκδικητής των ὁ Δίας), γοργὰ πέφτει ἡ ἀπάντηση σκληρότατη. Καὶ εἶναι τόσο ὠμὴ καὶ βλάσφημη, ὥστε ἡ ἀπότομη μετάπτωση τοῦ Κ. στὴ δολερὴ ἐρώτηση γιὰ τὸ καράβι, δείχνει κουτοπονηριά, ποὺ οὔτε καὶ παιδὶ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ξεγελάση. Ἀπὸ δῶ ἀρχίζει νὰ παλέβη τὸ πνεῦμα μὲ τὴν κτηνώδη βία. Εὔκολα τὸν ξεγελᾶ ὁ Ὀδ. περιγράφοντας συντομώτατα μὰ πειστικὰ τὸ σπάσιμο τοῦ καραβιοῦ στοὺς "βράχους" καὶ τὴ σωτηρία τῶν λίγων συντρόφων ποὺ βρίσκονται ἐκεῖ.

Ἀντὶ γιὰ κάθε ἀπάντηση στὴ δυστυχία τῶν ναυαγῶν ἀκολουθεῖ ἡ ἀπαίσια τραγωδία ποὺ ὁλοζώντανη ἐξελίσσεται ἐμπρός μας. Στὴν ἀρχὴ σὲ δυὸ στίχους μὲ τὰ τέσσερα ρήματα ζωγραφίζονται ἐκφραστικὰ οἱ διαδοχικὲς ὁρμητικὲς κινήσεις τοῦ Κύκλωπα σὲ δυὸ ζεύγη ἀσύνδετα μεταξύ τους: «ἐτινάχθη καὶ ἅπλωσε* τὰ χέρια — ἅρπαξε δυὸ κι ἔκρουσ' αὐτούς» **. Ἡ ὁρμὴ καὶ ἡ τραγικότητα τοῦ «ἔκρουσε» δυναμιώνει μὲ τὴ σύντομη παρομοίωση «ὡσὰν σκυλάκια», ὅπου τὸ ὑποκοριστικὸ μεγαλώνει τὴν ἀντίθεση τοῦ γίγαντα μὲ τὴν ἀδυναμία καὶ τὴ μικρότητα τῶν κοινῶν θνητῶν, καὶ συμπληρώνεται τέλος μὲ τὸν ἀμέσως ἀκόλουθο στίχο, ποὺ παρουσιάζει τὰ φριχτὰ ἀποτελέσματα: κι ἐρέαν χάμου τὰ μυαλὰ κι ἐνότιζαν τὸ χῶμα». Ἀτάραχος, σὰ νὰ ἔκανε κάτι συνηθισμένο καὶ φυσικό, ἑτοιμάζει τὸ δεῖπνο του κομματιάζοντας τὰ θύματά του. Μετὰ τὴν ἑτοιμασία ἔρχεται ἡ κτηνώδης λαιμαργία (ὡς λέοντας ὀρεινὸς) ποὺ δὲν ἀφήνει τίποτα νὰ πάη χαμένο, λαιμαργία ποὺ τὴν ἔχομε πιὸ ἔντονη μὲ τὶς λεπτομέρειες***

* Ἀπὸ τὸ «ἅπλωσε» λείπει ἡ ὁρμὴ ποὺ δείχνει τὸ «ἴαλλεν» τοῦ κειμένου.

** Στὸ πρωτότυπο ἔχομε κάποτε λεπτότητες ποὺ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποδοθοῦν στὴ μετάφραση· ἐδῶ π.χ. ἔχομε δυὸ ἀσύνδετες προτάσεις καὶ στὴν κάθε μιὰ ἑνώνονται συντακτικὰ οἱ δυὸ κινήσεις ἔτσι (μετοχὴ ἀορίστου μὲ παρατατικὸ ὁριστικῆς) ποὺ ὁ ἀναγνώστης ἀφήνοντας γοργὰ τὴν πρώτη κίνηση στέκεται κυρίως στὴ δεύτερη: *ἀναΐξας ἴαλλεν - μάρψας πόπτε.*

*** Τὴν πλαστικὴ δύναμη τοῦ στίχου «*ἔγκατά τε σάρκας τε καὶ ὀστέα μυελόεντα*» ὅπου κυρίως μὲ τὰ πολλὰ συνδετικὰ ζωγραφίζεται ἡ λαίμαργη βία, κατόρθωσε ν' ἀποδώση ἐν μέρει ὁ μεταφραστὴς μὲ τὴν ἀσύνδετη παράθεση καὶ πρὸ πάντων μὲ τοὺς φθόγγους: *τ, σθ, σ,* κλπ.

«ἐντόσθια, σάρκες κόκαλα», καὶ πιὸ τραγικὴ μὲ τὴν ἀχόρταγη ἡδονὴ «κι ἐρούφα τὰ μεδούλια». Ἀφήνοντας ὁ ποιητὴς τὸ τέρας νὰ ἐξακολουθῇ τὴ δουλειά του μᾶς δείχνει ἀπέναντί του στὸ βάθος τῆς σπηλιᾶς τοὺς ξένους ποὺ σαστισμένοι στ' ἀπάνθρωπα ἔργα κλαίγοντας ὑψώνουν ἀπὸ ἀπελπισία τὰ χέρια πρὸς τὸ Δία· ἔτσι μὲ τὴν ἀντιπαράθεση αὐτὴ καὶ ἡ εἰκόνα ὅλη συμπληρώνεται* καὶ ἡ φρίκη τῆς κτηνωδίας ζωγραφίζεται ζωηρότερα. Καὶ τέλος δίνει ὁ ποιητὴς συνολικὰ τὸ λαίμαργο θηρίο, ποὺ ἀφοῦ γέμισε τὴν τρισβαθη κοιλιὰ μὲ ἀνθρώπινο κρέας καὶ ἀκράτο** γάλα, κοιτόταν φαρδιὰ πλατιὰ τεντωμένο ἀνάμεσα στὰ πρόβατα.

Ἡ μανία τῆς ἐκδικήσεως ποὺ βράζει στὴ γενναία ψυχὴ τοῦ ἥρωα προβάλλει ἀπὸ τοὺς ἀκόλουθους στίχους, ὅπου περιγράφει λεπτομερῶς*** πῶς καὶ ποῦ θὰ χτυποῦσε ὁ Ὀδυσσέας τὸν Κύκλωπα, ὅταν γιὰ μιὰ στιγμὴ σκέφτηκε νὰ τὸν σκοτώσῃ. Ἡ πρόνοια ὅμως τὸν συγκράτησε καὶ ὅλοι τους βαρυστενάζοντας περιμένουν πότε νὰ φέξῃ. Ἔτσι καὶ ὁ ἀναγνώστης ποὺ ξέρει πιὰ τὴν τολμηρὴ σύνεση τοῦ Ὀδυσσέα καὶ εἶδε πόσο λαχταρᾶ τὴν ἐκδίκησή καὶ τὴν τιμωρία, περιμένει ἀνυπόμονα τὸ φῶς τῆς ἡμέρας μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι σ' αὐτὴ τὴν πάλη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τοῦ πνεύματος ἐναντίον στὴν ἀπάνθρωπη βία θὰ νικηθῇ καὶ θὰ τιμωρηθῇ ὁ βλάσφημος γίγαντας. Ὅτι ἡ ἐκδίκηση μόνο μὲ δόλο μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ ὅτι σ' αὐτὸν τὸ κράσι θὰ παίξῃ ρόλο τὸ ξέρομε, τὸ πῶς ὅμως θὰ γίνῃ καὶ τί καταστροφὲς ἀκόμη θὰ σωριάσῃ στοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσέα, αὐτὸ μᾶς εἶναι ἄγνωστο.

β) **307 - 335**. Ἅμα ἔφεξε, ὁ Κύκλωπας ἄναψε φωτιά, τελείωσε τὸ ἔργο του, ἔφαγε δυὸ ξένους, ἔβγαλε τὰ πρόβατα ἀπὸ τὴν πόρτα, τὴν ξανάκλεισε καὶ ὡδήγοῦσε τὰ κοπάδια του στὴ βοσκή. Ὅλα λέγονται σύντομα χωρὶς νὰ ξανειποῦν οἱ γνωστὲς πιὰ λεπτομέρειες ποὺ ὑποδηλώνονται στὸν ἀναγνώστη μὲ τὸ διπλὸ «πάλι». Μόνον ἡ δύναμη τοῦ Κύκλωπα ζωντανεύει πιὸ πολὺ μὲ τὴν εὐκολία ποὺ ξανκέβαλε τὸ βράχο στὴν εἴσοδο (εὔκολα... ὡς σκέπασμα εἰς

* Ἡ ἀντίθεση ἐπιτείνεται καὶ μὲ τὴ διαφορὰ στὴν ἀκουστικὴ ἐντύπωση ποὺ προκαλοῦν οἱ δυὸ στίχοι : ὁ δεύτερος «ἡμεῖς δὲ κλαίοντες ἀνεσχέθημεν Διὶ χεῖρας» συγκρινόμενος μὲ τὴν τραχύτητα τοῦ πρώτου «ἔγκατά τε σάρκας τε καὶ ὀστέα μυελόεντα» χτυπᾶ ἀπαλώτατα.

** Τὸ ἄκρατο γάλα δείχνει ὅπως καὶ τὸ ἀνέρωτο κρασὶ ἀκράτεια.

*** Καὶ μεῖς : θὰ τοῦ τὴν μπήξω μέσ' στὴν καρδιά, θὰ τοῦ στρίψω τὸ λαρύγγι κ. ἄ.

φαρέτρα) καὶ ἡ εἰκόνα του φωτίζεται πιὸ πλούσια μὲ τὸ ἀδιάκοπο καὶ γεμάτο θόρυβο σκλάγγιμα τῶν προβάτων (παρατατικός : ὡδήγα μὲ σουριγματιές*).

Ὁ Ὀδυσσέας αἰχμάλωτος τώρα μὲ τοὺς συντρόφους του μέσα στὴ σπηλιά, ζυγίζει διάφορους τρόπους γιὰ νὰ πετύχῃ τὴν ἐκδίκησή του· σ' αὐτὴ σπρώχνει τὸ θεοσεβῆ προστατευόμενο τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὸ συναίσθημα τῆς δόξας. Βρίσκει τέλος τὸ συμφερώτερο τρόπο, ποὺ τὸν μαθαίνομε ὅμως ἀφοῦ πρῶτα παρακολουθήσωμε σ' ὅλα της τὰ στάδια τὴν ἑτοιμασία τῶν μέσων ποὺ χρειάζονται γι' αὐτήν**. Μὲ τὸ σουβλερὸ ρόπαλο, τὸ ξεραμένο κάπως στὴν ἄκρη ἀπὸ τὸ πύρωμα, θὰ τυφλώσῃ τὸ γίγαντα ποὺ παραπάνω τὸν παράστησε ἔμμεσα ὁ ποιητὴς ἀκόμη τρομερώτερο μὲ τὸ ρόπαλό του (ἦταν σὰν κατάρτι γιὰ μεγάλο φορτωτικὸ καράβι). Καὶ τὴν τύφλωση τὴν ἐγκρίνουν βέβαια οἱ θεοί, ἀφοῦ μὲ τὸ λαχνὸ ἔλαχαν γιὰ τὸ ἐπικίνδυνο ἔργο οἱ τέσσερες ἐκεῖνοι σύντροφοι ποὺ καὶ μόνος του ὁ Ὀδυσσέας αὐτοὺς θὰ διάλεγε. Μὲ ἐνδιαφέρον ὁλοένα μεγαλύτερο περιμένομε τώρα τὸν ἐρχομὸ τοῦ Κύκλωπα γιὰ νὰ δοῦμε ἂν θὰ ἐφαρμοστῇ τὸ σχέδιο καὶ πῶς.

γ) **336 - 442**. Τὸ βράδυ γυρίζει ὁ Κύκλωπας ἀπὸ τὴ βοσκή, καὶ αὐτὴ τὴ φορὰ βάζει μέσα στὸ ἄντρο ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ πρόβατα, καὶ τ' ἀρσενικὰ ἀκόμη, μέτρο ποὺ γιὰ νὰ τὸ ἑτοιμάσῃ ὁ ποιητής, θὰ πῇ ὅτι θὰ τὸ χρειαστῇ πιὸ πέρα γιὰ τὸ σκοπό του. Καὶ τὸ μέτρο αὐτὸ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ τὸ δικαιολογήσῃ, καὶ τὸ κάνει ἔτσι ποὺ καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ Κύκλωπα συμπληρώνεται μὲ τὸ νέο χαρακτηριστικό, τὴ φιλυποψία, καὶ ἡ ἔγκριση τῶν θεῶν στὴν τιμωρία προβάλλει καθαρώτερα. Ἡ πόρτα ξανακλείνει, πάλι γίνονται σύντομα οἱ συνηθισμένες δουλειὲς καὶ στὸ τέλος τὸ ἴδιο ἀπαίσιο φαγοπότι, καὶ ὅλα αὐτὰ ἀναφέρονται κατὰ τὴν ὁμηρικὴ συνήθεια μὲ τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια.

* Τὸ «πολλῇ δὲ ῥοίζῳ» τοῦ κειμένου εἶναι πολὺ περιεκτικώτερο ἀπὸ τὶς «σουριγματιὲς» τοῦ Πολυλᾶ.

** Ἡ ἑτοιμασία γίνεται μὲ τὴ συνεργασία τῶν συντρόφων, ὁδηγεῖ ὅμως πάντα ὁ Ὀδυσσέας, ποὺ τὶς σπουδαιότερες δουλειὲς τὶς κάνει μόνος του· ἔτσι αὐτὸς ὁρίζει τὸ μάκρος τοῦ ξύλου ποὺ χρειάζεται, αὐτὸς κάνει τὴν ἄκρη σουβλερὴ καὶ τὴν ξεραίνει στὴ φωτιὰ γιὰ νὰ πυρώσῃ πιὸ εὔκολα, ὅταν θὰ χρειαστῇ, καὶ τέλος μόνος του κρύβει τὸ ρόπαλο μ' ἐπιμέλεια στὴν κοπριὰ γιὰ νὰ μὴν καταλάβῃ τίποτα ὁ Κύκλωπας.

Μόλις τελείωσε τὸ δεῖπνο του, τὸν πλησιάζει ὁ νάνος ἐμπρός του Ὀδυσσέας μ' ἕνα καφκὶ στὸ χέρι γεμάτο ἀπὸ τὸ περίφημο κρασί. Τὴν ἤρεμη διήγηση τὴν κόβει καὶ πάλι ὁ γοργὸς διάλογος, ὅπου τὰ δυὸ κύρια πρόσωπα χαρακτηρίζονται μόνα τους μὲ τὰ δικά τους λόγια, καὶ ὅπου τὸ πνεῦμα νικᾶ τὴν κτηνώδη ὑλικὴ δύναμη. Ἡ τραγικὴ εἰρωνεία μὲ τὴν ὁποίαν ὁ ἥρωας ἀρχίζει τὸ λόγο του προτρέποντας τὸν Κύκλωπα νὰ πιῇ κρασί, τώρα ποὺ χόρτασε ἀπὸ νόστιμο* ἀνθρωπινὸ κρέας, εἶναι βέβαια πολὺ ἀνώτερη ἀπὸ τὸ πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ ἐπίπεδο τοῦ δυνατοῦ ζώου. Μὰ γιὰ νὰ διώξῃ κάθε τυχὸν ὑποψία του τονίζει τὴν ἐξαιρετικὴ ποιότητα τοῦ κρασιοῦ αὐτοῦ, ποὺ τὸ εἶχε φέρει ἐπίτηδες μαζί του γιὰ νὰ τὸν ἱκετεύσῃ σὰ θεό, ἴσως τὸν λυπόταν ἔτσι καὶ τὸν ἔστελνε στὴν πατρίδα του· καὶ ἀκόμη ἀντιπαραθέτοντας στὴν ἐλπίδα του τὴν πραγματικότητα δὲ διστάζει νὰ τὴν περιγράψῃ μὲ δυνατὰ χρώματα, γιὰ νὰ φανῇ ἔτσι στὸν Κύκλωπα πιὸ πιστευτὴ ἡ εἰλικρίνειά του**. Ἡ φιλυποψία τοῦ Κ. ποὺ εἴδαμε παρακάνω, ὑποχώρησε στὴν τέχνη τοῦ Ὀδ. καὶ πιὸ πολὺ στὴν ἀπληστία ποὺ τὸν ἔριξε δίχως δισταγμὸ στὸ γευστικώτατο πιοτὸ (τὸ ρούφηξε)· σὰν παιδί, τυφλωμένος ἀπὸ ὑλικὴ ἡδονή, γυρεύει καὶ ἄλλο, καὶ τὴ μεγάλη του χαρὰ τὴ φανερώνει ἡ βία ποὺ ἔχει νὰ μάθῃ τ' ὄνομα τοῦ ξένου γιὰ νὰ τὸν ἀνταμείψῃ γενναιόδωρα. Γιατὶ τὸ πιοτὸ τοῦ φαίνεται σὰ νέκταρ καὶ ἀμβροσία. Ἀντίθετα ὅμως μὲ τὴν ἀμυαλιὰ τοῦ Κύκλωπα—καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὀδ. ποὺ τόσο συμφέρον εἶχε σ' αὐτὴν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ τὴν τονίσῃ μὲ ἀηδία καὶ περιφρόνηση: τρεῖς φορὲς ἄδειασε τὸ καφκὶ ὁ χαμένος—ὁ προνοητικὸς ἥρωας τὸν ἀφήνει πρῶτα νὰ ζαλιστῇ καὶ ὕστερα τοῦ λέει τὸ ὕποπτο ὄνομά του: «Οὐδένας ὀνομάζομαι». Καὶ πάλι γιὰ νὰ μὴν ὑποψιαστῇ τίποτα, ἀκόμη καὶ στὴ ζάλη του, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι ἀφήνει νὰ πιστευτῇ πὼς ἀληθινὰ περιμένει φιλοδώρημα ***, τονίζει πειστικὰ ὅτι καὶ ἡ μάνα καὶ ὁ πατέρας καὶ ὁ κάθε γνώριμός του, ὅλοι ἔτσι τὸν λένε: Οὐδένα. Ἀμέ-

* Ἔτσι γιὰ τὸν Κύκλωπα. Γιὰ τὸν Ὀδυσσέα ὅμως καὶ τὸν ἀναγνώστη τονίζεται μὲ τὸ «νόστιμο ἀνθρωπινὸ κρέας» ἡ φρίκη τοῦ ἐγκλήματος, ποὺ τὴν τιμωρία του θὰ τὴν εὐκολύνῃ τὸ κρασί.

** Μὲ τὸν ψυχολογικώτατο λόγο τοῦ Ὀδυσσέα παρέβαλε τὴν ἀνόητη ἐρώτηση τοῦ Κύκλωπα ποὺ εἴδαμε παραπάνω, στ. 273—280.

*** Ἡ τραγικὴ εἰρωνεία φανερή· γιὰ τὸν Κ. ὅπως τὸ εἶπα παραπάνω, γιὰ τὸν Ὀδυσσέα ὅμως καὶ τὸν ἀναγνώστη τὸ φιλοδώρημα εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἥρωα καὶ τῶν συντρόφων του μετὰ τὴν τιμωρία.

σως ἀκολουθεῖ ὁ κτηνώδης σαρκασμὸς τοῦ Κύκλωπα «τὸν Οὐδένα ὕστερον Ὀὰ φάγω ἀπ τοὺς συντρόφους», σαρκασμὸς ποὺ κορυφώνεται στὸ τελευταῖο ἡμιστίχιο «ἰδοὺ ποιὸ θάχης δῶρο».

Ἔτσι τελειώνει ὁ διάλογος καὶ ἀρχίζει ἔπειτα ἡ ἐπικὴ διήγηση. Καὶ πρῶτα βλέπομε τὴ ζωγραφιὰ τοῦ μεθυσμένου ἀνθρωποφάγου ἀπαίσια μὰ πλαστική· ἡ φρίκη ποὺ αἰσθανθήκαμε στὴν προηγούμενη σκηνὴ μὲ τὸ σκότωμα, τὸ κομμάτιασμα καὶ τὸ καταβρόχθισμα τῶν δύο ξένων φτάνει ἐδῶ στὸ κατακόρυφο.

Ὅλα σχεδὸν εἶναι πιὰ ἕτοιμα: μὲ τὸ σουβλερὸ ρόπαλο μποροῦν εὐκολώτερα νὰ τυφλώσουν τὸ ἀναίσθητο ἀπὸ τὸ μεθύσι τέρας, τὸ πλαστὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα εἶναι κατάλληλο γιὰ νὰ γελαστοῦν οἱ ὁμόφυλοι τοῦ Κύκλωπα, ἂν τυχὸν στὶς φωνές του τρέξουν νὰ τὸν βοηθήσουν, καὶ τὰ δυνατὰ δασύμαλλα ἀρνιὰ καὶ κριάρια, κλεισμένα μέσα στὴ σπήλιὰ περιμένουν. Ὕστερα ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ μεθυσιοῦ ἔρχεται φυσικὰ ἡ ἑτοιμασία καὶ ἡ τύφλωση, πράξεις ποὺ ἐξελίσσονται ἐμπρός μας ὅλο κίνηση καὶ ζωή, μὲ τὴν ἴδια ἐπικὴ εὐρύτητα ὅπως πρὶν καὶ τὸ ἀποτρόπαιο ἔγκλημα. Παντοῦ προεξάρχει ὁ Ὀδυσσέας. Αὐτὸς πυρώνει τὸ λοστὸ στὴ θράκα, αὐτὸς τὸν παίρνει καὶ τὸν δίνει στοὺς συντρόφους του ποὺ στέκονται γύρω του σὰν ἀσύνειδα ὄργανά του, ἐμψυχωμένοι ἀπὸ τὰ δικά του λόγια· καὶ ὅταν μὲ τόλμη ἐμπνευσμένη ἀπὸ τοὺς τιμωροὺς θεοὺς μπήγουν οἱ διαλεχτοὶ σύντροφοι τὸ ρόπαλο στὸ μάτι τοῦ Κύκλωπα, ὁ Ὀδυσσέας—γιὰ νὰ γίνῃ ἡ τύφλωση πιὸ ἀποτελεσματική—ἀνεβασμένος ἀπάνω του τὸ σπρώχνει μὲ ὅλο τὸ βάρος τοῦ σώματός του πιὸ βαθιά, καὶ τὸ στριφογυρίζει μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἄλλων ἐπιδέξια καὶ ἀλύπητα. Ἀνάλογη μὲ τὴ μανία τοῦ Ὀδυσσέα γιὰ ἐκδίκηση καὶ μὲ τὸ ἔγκλημα τοῦ Κύκλωπα εἶναι καὶ ἡ ἀπάνθρωπη πιὰ σκληρότητα τοῦ ἥρωα, ποὺ λὲς καὶ μὲ ἡδονὴ καὶ ἱκανοποίηση ἐπιμένει νὰ ζωγραφίζῃ λεπτομερῶς* τὸ τρομερὸ στριφογύρισμα τοῦ λοστοῦ μέσα στὸ μάτι, καὶ τὰ φριχτά του ἀποτελέσματα. Οἱ δυὸ ταιριασμένες πλατειὲς παρομοιώσεις δυναμώνουν τὴ φρίκη χρωματίζοντας πλούσια ὅλη τὴ σκηνή, ποὺ ἄλλα της μέρη βλέπομε κάι ἄλλα ἀκοῦμε: «καὶ

* «Καὶ τὸν δαυλὸν περίβρεχε τὸ αἷμα. Καὶ ὅπως ἡ κόρη ἐκαίονταν ὁ ἀχνὸς καιμάλια' ὅλα, βλέφαρα, φρεΐδια, καὶ στὸ πῦρ κρατοῦσαν μέσα οἱ ρίζες». Πρβλ. στ. 292—3: «χωρὶς τὸ οὐδὲν ν' ἀρήσῃ—ἐντόσθια, σάρκες, κόκαλα, κι ἐρούφα τὰ μεδούλια».

στὸ πῦρ κροτοῦσαν μέσα οἱ ρίζες—ἔσιζε τὸ μάτι», καὶ τ' ἀκοῦμε πιὸ ἐντατικὰ μὲ τὸ μιμητικὸ ἦχο τῶν φθόγγων*.

"Οσο ἄνετα περιγράφονται ὅλα, τόσο στιγμιαῖα γίνονται, γιατὶ ὁ πόνος ποὺ παράλυσε βέβαια γιὰ μιὰ στιγμὴ τὸν Κύκλωπα, τὸν συνεφέρνει ἄγρια ἀπὸ τὸ μεθύσι, καὶ τὸ ξύπνημά του εἶναι τρομερό. Γοργὰ καὶ φυσικώτατα διαδέχεται ἡ μιὰ κίνηση τὴν ἄλλη: ὁ μεγάλος πόνος ξεσπᾶ στὸ φριχτὸ μούγκρισμα**, στὸ ἄκουσμά του οἱ ξένοι γκρεμοτσακίζονται*** τρέμοντας μακριά, τὸ χέρι ἀσύνειδα πετιέται στὸ δαυλὶ ποὺ τὸ σέρνει αἱματοβαμμένο ἔξω, ὁ πόνος καὶ ἡ μανία καὶ μὲ τὸ ἄψυχο ἀκόμη ὄργανό του τὸν σπρώχνει νὰ πετάξῃ μακριὰ τὸ ρόπαλο, μανιασμένος ἀπὸ ἀπελπισία καὶ λύσσα γιὰ τοὺς ξένους ρίχνει τὰ χέρια ἀπειλητικὰ μιὰ μιάτικα σ' ὅλες τὶς διευθύνσεις, καὶ τέλος ἀνήμπορος ζητεῖ μεγαλόφωνα τὴ συνδρομὴ τῶν γειτονικῶν Κυκλώπων****. Καὶ τοὺς βλέπομε νὰ ἔρχωνται ἀπὸ τὶς σπηλιὲς τῶν ψηλότατων βουνῶν, νὰ στέκωνται γύρω στὸ ἄντρο καὶ νὰ ρωτοῦν. Στὴν ἐρώτηση τῶν ἀγουροξυπνημένων Κυκλώπων μὲ ἀγωνία κορυφωμένη περιμένομε τὴν ἀπάντηση τοῦ Πολύφημου, ποὺ θ' ἀποφασίσῃ γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ξένων. Ἡ ἀνακούφιση ὅμως ἔρχεται γρήγορα σὰν ἀκοῦμε τὸ δολερὸ ὄνομα τοῦ ἥρωα «ὁ Οὐδένας φονεύει με» καὶ τὰ σαρκαστικὰ λόγια τῶν Κυκλώπων, τὰ τόσο σύμφωνα μὲ τὸν πρωτόγονο πολιτισμό τους. Σὰν ἐπισφράγιση τοῦ ὅλου ἔρχεται τέλος ἡ δικαιολογημένη χαρὰ καὶ ὑπερηφάνεια τοῦ Ὀδυσσέα.

Ἡ τραγικὴ ὅμως περιπέτεια δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ τελειώσῃ ἐδῶ. Γιὰ νὰ γίνῃ πραγματικὴ ἡ κάθαρση, πρέπει τὴν τιμωρία τοῦ βλάσφημου ἀνθρωποφάγου νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ ἡ φυγὴ τῶν ξένων. "Οτι καὶ αὐτὴ μόνο μὲ δόλο μπορεῖ νὰ γίνῃ εἶναι φανερό· γιατὶ καὶ τὴ θεόρατη πέτρα μονάχα ὁ Πολύφημος εἶναι δυνατὸ νὰ τὴ σηκώσῃ, καὶ μὲ τὸ σήκωμά της ὅμως πάλι ἡ φυγὴ δὲν εἶναι τόσο εὔκολη. "Ετσι τὸ πνεῦμα θὰ ἔχῃ καὶ πάλι νὰ παλέψῃ μὲ τὴν κτηνώδη δύναμη. "Οτι στὸ πάλεμα αὐτὸ θὰ νικήσῃ ὁ πολυμήχανος ἥρωας, τὸ ξέρομε· ἂν ὅμως θὰ πετύχῃ τὴ νίκη χωρὶς νέες συμφορὲς

* Τὰ πολλὰ τὰ ρ, τὰ σ, τὸ ξ καὶ τὸ σύμπλεγμα κρ, ἐπίσης τὸ ρῆμα ἔσιζε· πρβλ. τὸ κείμενο: *σφαραγεῖντο δὲ οἱ πυρὶ ῥίζαι*».

** Πρβλ. γιὰ τὴν ἁρμονία τὸ πρωτότυπο: *ἀμφιδαλέον δὲ μέγ' ὤμωξεν.*

*** Τὸ «*ἀπεσσύμεθα*» τοῦ κειμένου, δηλ. φύγαμε μὲ ὁρμή, γρήγορα, μεταφράζεται μόνο «φύγαμε».

**** Οἳ ῥά μιν ἀμφὶς ὦκεον ἐν σπήεσσι δι' ἄκριας ἠνεμοέσσας.

γιὰ τοὺς συντρόφους του καὶ πῶς θὰ τὴν πετύχῃ, μᾶς εἶναι ἀκόμη ἄγνωστο. Ἀπὸ τὰ μέσα ποὺ προετοίμασε ὁ ποιητὴς παραπάνω ἕνα μένει ἀκόμη ἀχρησιμοποίητο: τὰ δασύμαλλα πρόβατα καὶ τὰ κριάρια· ἂν θὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ σὲ τί, καὶ γενικὰ πῶς θὰ γίνῃ ἡ φυγή, αὐτὸ θὰ τὸ ἰδοῦμε στὸ ἑπόμενο μάθημα.

3. 415-625. *Ἡ φυγὴ καὶ ἡ βλαστήμια τοῦ Ὀδυσσέα.*

α) 415-461. Ὁ Πολύφημος, χωρὶς καμιὰ βοήθεια ἀπὸ τοὺς δικούς του, μέσα στοὺς τρομερούς του πόνους, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πρόβατά του συλλογίζεται κυρίως τὴν ἐκδίκηση. Νὰ πιάσῃ τοὺς ξένους στὴν κλειστὴ πελώρια σπηλιά, τὴ γειμάτη ἀπὸ τὰ κοπάδια, εἶναι πιὰ ἀδύνατο. "Ετσι μηχανεύεται ἄλλο μέσο ποὺ τὸ βάζει ἀμέσως σὲ ἐφαρμογή. Ψηλαφώντας σηκώνει τὸ βράχο ἀπὸ τὴν πόρτα, κάθεται ἐκεῖ στὴν ἄκρη καὶ ἁπλώνει τὰ χέρια του γιὰ νὰ τοὺς πιάσῃ, ἐκεῖ ποὺ θὰ προσπαθοῦσαν νὰ φύγουν ἀνάμεσα στὰ πρόβατα. "Ολα αὐτὰ γίνονται πολὺ πρὶν τῆς ὥρας, εἶναι ἀκόμη νύχτα, κι ἔτσι ὁ ποιητὴς μαζὶ μὲ τὴν τέλεια τύφλωση τοῦ Κύκλωπα, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃ τὸ φῶς ἀπὸ τὸ σκοτάδι, μᾶς δίνει καὶ τὴ βία του γιὰ τὴν ἐκδίκηση.

Τὴν ἀντίθεση τοῦ πνεύματος μὲ τὴν ἁπλοϊκότητα τοῦ Πολύφημου τὴ δίνει ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσέας (419). Αὐτὸς στὸ μεταξύ, ἐνῶ ὁ τυφλὸς γίγαντας μὲ τὰ χέρια ἁπλωμένα στὴν ἀνοιχτὴ εἴσοδο περιμένει, ὑφαίνει τὸ νέο δόλο γιὰ τὴ φυγὴ μὲ τὴν πιὸ μεγάλη προσοχή, ἀφοῦ ἐπρόκειτο γιὰ τὴ ζωή τους. Καὶ τὸν βλέπομε νὰ τὸν πραγματοποιῇ ἐμπρός μας μὲ τὸ μόνο μέσο ποὺ ἔμενε, τὰ δασύμαλλα ἀρνιά, χωρὶς θόρυβο κανένα καὶ μὲ τὴν πιὸ δυνατὴ σιγουριὰ γιὰ τοὺς συντρόφους του. Ἀπ' αὐτούς,—τὸν καθένα τους καλοδεμένο μὲ πρόχειρα μὰ στερεὰ σκοινὰ καὶ προφυλαγμένο ἀπὸ τὰ πλαγιανὰ ἀρνιά—ξεχωρίζει καὶ πάλι ὁ ἥρωας, ποὺ μόνος του, ἀφοῦ πρῶτα ἐξασφάλισε τοὺς ἄλλους, φροντίζει τέλος καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του. Καὶ παρακολουθοῦμε τὶς γρήγορες κινήσεις του*, καὶ νιώθομε τέλος τὴν αὐτοπεποίθηση μὲ τὴν ὁποίαν περιμένει κρεμασμένος σφιχτὰ ἀπὸ τὴ δασερὴ κοιλιὰ τοῦ κριαριοῦ.

* Τὴν κίνηση «ὑπὸ γαστέρ' ἐλυσθείς» = ὅπως ἦταν ἁπάνω στὸ κριάρι γλίστρησε κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιά του, δὲν τὴν ἔχομε τόσο καθαρὴ στὴ μετάφραση.

Μὲ ὅλη ὅμως τὴν αὐτοπεποίθηση εἶναι φυσικώτατα καὶ ὁ φόβος τοῦ καθενὸς καὶ ἡ ἀνυπομονησία πότε νὰ φέξῃ. Μὲ τὸ πρῶτο χάραμα τῆς αὐγῆς ἀκολουθεῖ ζωηρότατη κίνηση, κι ἐνῶ ὁ φόβος χάνεται μὲ τὴν ἐπιπόλαια ἔρευνα τοῦ Κύκλωπα ποὺ σπαράζει ἀπὸ τοὺς πόνους, ξαναέρχεται ἔξαφνα καὶ ἐπιτείνεται σὲ ἀγωνία, ὅταν τὸ κεσέμι, δυσκίνητο ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα, πάῃ νὰ βγῇ τελευταῖο, τὸ κρατῇ γιὰ λίγο ὁ Πολύφημος καὶ τόῦ μιλῇ. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἀργητά του δὲν τοῦ ξεφεύγει, τὴν ἐξηγεῖ ὅμως πὼς εἶναι τάχα ἀπὸ τὴ συμπόνια ποὺ ἔχει γιὰ τὸ σθησμένο φῶς τοῦ κυρίου. Στὰ λόγια του γιὰ πρώτη φορὰ ἠχεῖ μιὰ νότα ἀπαλώτατη ποὺ τὴν προκαλεῖ ἡ βαθειὰ ἀγάπη στὰ δικά του ζῶα. Τ' ἀνθρωποκτόνα χέρια χαϊδεύουν τὸ ἐκλεκτὸ κριάρι, ποὺ τοῦ μιλεῖ, τὸ φροντίζει καὶ τὸ καμαρώνει ὅπως ἡ μάνα τὸ παιδί. Καὶ ἡ τρυφερὴ σχέση του μὲ τὰ ζῶα προβάλλει πιὸ χτυπητὴ μὲ τὴν ἀντίθεση σ' ὅσα λέει γιὰ τοὺς ξένους καὶ μάλιστα γιὰ τὸν Ὀδυσσέα, ποὺ μὲ ἄγριες πινελιὲς ζωγραφίζει τὴν τύχη του, ἂν τυχὸν ἔπεφτε στὰ χέρια του. Τὴν ὁμορφιὰ τῆς σκηνῆς τὴ δυναμώνει καὶ ἡ δυνατὴ τραγικὴ εἰρωνεία: τὸ κριάρι ποὺ πονεῖ τάχα γιὰ τὸ δυστύχημα τοῦ κυρίου του καὶ ποὺ ἔπρεπε νὰ τοῦ δείξῃ ποῦ κρύβεται ὁ ἔνοχος, τὸ ἴδιο τὸν ἐλευθερώνει αὐτὴ τὴ στιγμὴ γιὰ πάντα Ἡ ψυχικὴ ἔνταση τοῦ ἀκροατῆ πέφτει μὲ τὸ ἀπόλυμα τοῦ κριαριοῦ, καὶ τώρα ποὺ ξεκλαβώθηκαν πιὰ οἱ ξένοι ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Κύκλωπα περιμένομε πὼς εὔκολα θὰ καταφθώσουν νὰ φύγουν.

, 6') **461 - 566** Μὲ τὴ συνηθισμένη ὁμηρικὴ ἄνεση δίνονται τὰ κύρια σημεῖα τῆς φυγῆς χωρὶς καμιὰ περιττολογία. Καὶ βλέπομε τὸν Ὀδυσσέα, ἀφοῦ περίμενε πρῶτα νὰ βγοῦν ἔξω καὶ ἀπὸ τὴν αὐλὴ τῆς σπηλιᾶς, νὰ λύνῃ τοὺς συντρόφους του, νὰ παίρνουν κρυφὰ καὶ γρήγορα τὴν πλούσια λεία καὶ νὰ φτάνουν στὸ καράβι· ἀκοῦμε ἐκεῖ τὴ χαρὰ τῶν ἀνυπόμονων συντρόφων τους, καὶ τὸ θρῆνο ποὺ τὸν κόβει μὲ σιωπηλὸ νεῦμα ὁ Ὀδυσσέας, καὶ τέλος τοὺς βλέπομε νὰ μπαίνουν στὸ καράβι καὶ νὰ φεύγουν βιαστικά. Ἡ ἐξαιρετικὴ βία καὶ ἡ προφύλαξη μὲ τὴν ὁποία γίνονται ὅλα, ζωγραφίζουν τὸν κίνδυνο ποὺ ὑπάρχει ἀκόμη ἀπὸ τὸν Πολύφημο, καὶ τὸ νέο κίνδυνο ποὺ δημιούργησαν μόνοι τους, μὴ θέλοντας σύμφωνα μὲ τὴν ψυχολογία τους ν' ἀφήσουν χαμένη τὴν εὐκαιρία γιὰ τ' ἄφθονα κι ἐκλεκτὰ ἀρνιά.

Ἡ ψυχικὴ ἠρεμία καὶ ἡ ἀνακούφιση μὲ τὴν ἀπομάκρυνσή τους κόβεται ἔξαφνα ἀπὸ νέα περιπέτεια, ποὺ ρίχνει πλούσιο φῶς στὸ χαρακτῆρα τοῦ ἥρωα καὶ τὴν ἐκτίμηση τῶν ὅσων εἴδαμε στὴ

σπηλιὰ τοῦ Κύκλωπα. Ὅταν μάκρυναν ἀπὸ τὴ στεριὰ τόσο ποὺ νὰ μὴν ἔχουν φόβο, ὁ Ὀδυσσέας φώναξε στὸν Πολύφημο, ποὺ στὸ μετξὺ εἶχε κλείσει τὴ σπηλιά του καὶ πρόβαλε ἀπὸ πάνω. Στὰ λόγια του ποὺ τὰ πλημμυρίζει ἡ δικαιολογημένη περηφάνεια* γιὰ τὴ μεγάλη του νίκη, παρουσιάζει τὸν ἑαυτό του ὡς ἐνσυνείδητο ὄργανο τῆς θείας δίκης γιὰ τὴ φριχτὴ προσβολὴ τοῦ ξενίου Δία καὶ ὅλων τῶν θεῶν, καὶ σ' αὐτὴν ἐπιμένει κατ' ἐξοχὴν ὁ ποιητής.

Ὁ Πολύφημος πιὸ πολὺ ὠργισμένος τώρα καὶ μὲ τὰ πειρακτικὰ λόγια τοῦ Ὀδυσσέα καὶ μὲ τὴ φυγή τους — τοὺς νόμιζε μὲ ἀσφάλεια κλεισμένους στὴ σπηλιά—γίνεται τρομακτικός. Ἀγωνιοῦμε μὲ τοὺς ξένους ὅταν τὸν βλέπωμε νὰ ξεκολλᾶ ἀμίλητος μιὰ κορυφὴ ἀπὸ μέγα ὄρος, νὰ τὴ ρίχνει μακριὰ ἀπάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τους ἐμπρὸς στὴν πλώρη τοῦ καραβιοῦ **, ν' ἀναταράζεται ἡ θάλασσα στὸ πόντισμά της καὶ φουσκωμένη νὰ σπρώχνῃ τὸ καράβι καὶ νὰ τὸ ρίχνῃ στὴ στεριά. Ἀνάλογα μὲ τὸ μεγάλο κίνδυνο εἶναι καὶ τ' ἀποτελεσματικὰ μέτρα ποὺ μὲ μεγάλη ἑτοιμότητα καὶ χωρὶς τὸν παραμικρὸ δισταγμὸ πνίγοντας κάθε ἀνθρώπινη φωνὴ παίρνει ὁ Ὀδυσσέας.

Ἡ ἀντίθεση ὅμως ποὺ ἀκολουθεῖ μετὰ τὴν ὁρμητικὴ καὶ βίαιη κωπηλασία, πάλι κόβει τὴ στιγμιαία ἀνακούφιση τοῦ ἀναγνώστη, καὶ ὅσο καὶ ἂν ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ στεριὰ εἶναι τώρα διπλὴ ἀπὸ πρίν ***, τὸν σπρώχνει σὲ νέα ψυχικὴ δοκιμασία ποὺ τὴν κίτλα της τὴ δίνει ὁ ποιητὴς ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ «τὸν Κύκλωπα προσφώνησα». Ἔτσι ξέρομε ὅτι ἡ συνετώτατη καὶ πειστικώτατη προτροπὴ τῶν συντρόφων δὲ θὰ ἐμποδίσῃ τὴν προσφώνηση τοῦ Ὀδυσσέα, ποὺ τὴν περιμένομε — κάθε ἄλλο βέβαια παρὰ ἤρεμη — ἀνήσυχοι γιὰ τ' ἀποτελέσματά της. Ὁ ἥρωας μανιωμένος καὶ γιὰ τὸ νέο κίνδυνο ποὺ μόλις τὸν ξέφυγε, μὲ δυναμωμένο τὸ συναίσθημα τῆς ἐκδικήσεως, τῆς ἀτομικῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς νίκης ξεσπᾶ στὰ σύντομα σαρκαστικὰ (ἡ

---

* Τὸ «δειλὸς» τοῦ Ὀδυσσέα ἀναφέρεται μὲ εἰρωνεία στὸ χαρακτηρισμὸ ποὺ τοῦ ἔκαμε ὁ Κύκλωπας, ὅταν μιλοῦσε στὸ κριάρι του. Ἐκεῖ, στ. 453, τὸ «κακὸς» τοῦ κειμένου μεταφράζεται ἄστοχα «κακοῦργος», ἐνῶ εἶναι κυρίως «δειλός».

** Ἀπὸ τὴ μετάφραση πρέπει νὰ λείψῃ ὁ στίχος 483 «ἐγγὺς ὥστ' ἐκοντόφθασε στοῦ πηδαλιοῦ τὴν ἄκρη», ποὺ κατὰ λάθος ἔχει μπῆ καὶ στὸ κείκενο ἀπὸ τὸ στ. 540, ὅπου εἶναι στὴ θέση του.

*** Σὲ ἀνακρίβειες ὅπως ἐχουμε ἐδῶ στὸ στ. 491 συγκρινόμενο μὲ τὸ στ. 478 δὲν προσέχει ὁ ποιητής, ἀλλὰ κοιτάζει τὴν ἄμεση ἐντύπωση.

ἄσχημη ἡ τύφλα τοῦ ματιοῦ σου) καὶ ἐγωιστικὰ λόγια, ὅπου ξεχνιοῦνται πιὰ οἱ τιμωροὶ θεοὶ ἐμπρὸς στὴν ἀτομικότητα τοῦ ἐκδικητή.

Ἀντίθετα μὲ τὴν ἐντύπωση ποὺ ἔκαμε στὸν Κύκλωπα ἡ πρώτη προσφώνηση τοῦ Ὀδυσσέα, ἐντύπωση ποὺ ἐκδηλώθηκε βίαια σὲ ὁρμητικὴ ὁράση χωρὶς λόγο κανένα, τώρα ἀκοῦμε τὸν Πολύφημο νὰ μιλῇ καὶ μάλιστα μὲ ἠρεμία περίεργη. Τ' ὄνομα τοῦ Ὀδυσσέα τοῦ θύμισε ἔξαφνα κάποια παλιὰ προφητεία γιὰ τὴν τύφλωσή του, ἡ ἀντίθεση ἐκείνου ποὺ περίμενε μὲ ὅ τι παρουσιάστηκε ἐμπρός του τὸν ἔριξε ἀπότομα σὲ ἔκπληξη, καὶ εἶναι σὰ νὰ μιλῇ μόνος του βυθισμένος στὸν ἑαυτό του. Ὅταν φτάνῃ στὸν πραγματικὸ Ὀδυσσέα, ἡ ἀπογοήτευση, ἡ πίκρα καὶ ἡ περιφρόνηση χύνεται μὲ τ' ἀπανωτὰ ἐπίθετα ποὺ συνοδεύουν τὸ ὑποκοριστικὸ «ἀνθρωπάκι»,—χαρακτηρισμοὶ ποὺ συγκρίνουν μὲ τὴν ἀντίθεση στὸν προηγούμενο στίχο. Ἡ μανία τῆς ἐκδικήσεως ξανανάβει μέσα του μὲ τὴν οὐτιδανὴ γι' αὐτὸν πραγματικότητα, κι ἔξαφνα ἀποτελνεται στὸν ἥρωα συγκρατώντας ὅσο μποροῦσε τὴν ὀργή του. Τὸν προσκαλεῖ μὲ τὴν ἴδια ἀνόητη μετάπτωση ὅπως καὶ ἄλλοτε (στ. 275—280) καὶ μὲ τὴν κουτὴ πρόφαση νὰ τὸν φιλοξενήσῃ καὶ νὰ τοῦ κάμῃ προδοδὸ τὸν πατέρα του τὸν Ποσειδῶνα. Μόνον αὐτὸς ἂν θέλῃ θὰ τὸν γιάνῃ, καὶ κανένας ἄλλος ἀπὸ τοὺς θεούς.

Ὁ Ὀδυσσέας μεθυσμένος ἀπὸ τὴ νίκη καὶ τὴ λύσσα τῆς ἐκδικήσεως ἐκφράζει ἔντονα τὸν πόθό του νὰ μποροῦσε νὰ σκότωνε μιὰ ὥρα ἀρχήτερα τὸν Κύκλωπα, καὶ ἀκράτητος πιὰ τυφλώνεται ὁλότελα ἀπὸ τὸν ἐγωισμὸ ποὺ τὸν σπρώχνει νὰ βλαστημήσῃ τοὺς θεούς: «ὅ τι ἔκαμα ἐγὼ οὔτε ὁ Ποσειδῶνας δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀλλάξῃ, ἀκόμη κιὰν θέλῃ».

Στὰ βλάσφημα λόγια δὲ δίνεται καμιὰ ἄμεση ἀπάντηση, μόνο βλέπομε τὸν Πολύφημο ποὺ στὴν ἀρχὴ εἶχε περιφρονήσει τόσο χυδαῖα τοὺς θεούς (στ. 276 κ. ἀ.), στὴ μεγάλη ἀνάγκη καὶ στὴν ἀδυναμία του νὰ καταφεύγῃ στὴ δέησή. Τὸν βλέπομε σὲ μεγαλόπρεπη εἰκόνα (στὸν ἀστροφόρον οὐρανὸν ἁπλώνοντας τὰ χέρια) νὰ δέεται στὸ μέγαν Ποσειδῶνα καὶ νὰ τοῦ ζητῇ σὰν παιδί του τὴν τιμωρία τοῦ Ὀδυσσέα, τὴν πιὸ σκληρή, ἂν τὸ θάνατό του δὲν τὸν ἔχῃ ἀκόμη ἀποφασισμένο ἡ Μοῖρα: νὰ γυρίσῃ ἀργὰ πολύ, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ παθήματα μὲ ξένο καράβι στὸ σπίτι του,, καὶ κεῖ νὰ βρῇ νέες δυστυχίες.

Τὴν εὐχή του τὴν ἄκουσε ὁ Ποσειδῶνας, ὅπως τὸ ξέρει πιὰ ὁ

ἥρωας ἀπ' ὅ τι ἔχει πάθει ὡς τώρα καὶ ὁ ἀναγνώστης ἀπ' ὅσα τοῦ εἶπε ὁ ποιητὴς στὸν πρόλογο καὶ στὸ συνέδριο τῶν θεῶν καὶ ἀπ' ὅσα εἶδε ἔπειτα μόνος του (Ε στ. 280 - 290).

Μὰ στὸν Πολύφημο δὲ φτάνει μονάχα ἡ κακτάρα. Ζητεῖ ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ ἱκανοποιήσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἐκδίκησή του, σηκώνει βράχο πολὺ ὅμως μεγαλύτερο ἀπὸ πρίν, καὶ τὸ μέγεθός του, προπάντων ὅμως ἡ ὁρμὴ ποὺ τὸν πέταξε ἐντείνοντας τὶς δυνάμεις του στὸ κατακόρυφο, μᾶς κάνει γιὰ μιὰ στιγμὴ νὰ περιμένωμε τρομερὰ τ' ἀποτελέσματα. Μὰ ἡ θαλασσοταραχὴ ποὺ σηκώθηκε ἀνάγκασε τὸ πλοῖο νὰ φτάσῃ βιαια στὸ νησί.

Ἔτσι ξέφυγαν πιὰ κάθε κίνδυνο ἀπὸ τὸν Κύκλωπα, καὶ ὁ ἀναγνώστης ἀνακουφίζεται ἀπὸ τὴν τραγικὴ αὐτὴ περιπέτεια, βλέποντας μὲ χαρὰ ἑνωμένους ὅλους τοὺς συντρόφους μαζί. Ἡ ἀνακούφιση ὅμως εἶναι παροδική, γιατὶ ἔχει τὴν ἴδια ἀγωνία μὲ τὸν ἥρωα ποὺ τὴ δίκαιη τιμωρία του τὴν ἀναλαβαίνει πιὰ ὁ ἴδιος ὁ Δίας. Τὴν ἐκλεκτὴ θυσία τοῦ κεσεμιοῦ ποὺ τοῦ πρόσφερε ὁ Ὀδυσσέας μόλις μοίρασαν τὴ λεία, δὲν τὴ δέχεται ὁ πατέρας θνητῶν καὶ ἀθανάτων, μὰ ἑτοιμάζει μεγάλες συμφορές.

Ἔτσι μὲ ψυχικὴ πίεση παρακολουθοῦμε τὸ ἄφθονο φαγοπότι τους στὸ νησὶ καὶ τὴν ἀναχώρησή τους τὴν ἄλλη μέρα ἀπὸ τὸν τραγικὸ τόπο ποὺ ἔδωσε ἀφορμὴ σὲ τόσα δεινά, ποὺ ἄλλα εἴδαμε ὡς τώρα, τὰ πιὸ πολλὰ ὅμως θὰ τὰ δοῦμε παρακάτω.

Β'. Συγκέντρωση.

1. Ὁ ΜΥΘΟΣ, ἡ περιπέτεια εἶναι τέτοια ποὺ καὶ μονάχα ἡ ὑπόθεσή της, ἀκόμη καὶ ἂν τὴ διηγηθῇ κανεὶς ἄτεχνα, σὰν παραμύθι, κεντᾷ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν περιέργεια, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη. Ὑψώνεται ὅμως πιὸ πολὺ μὲ τὴ σημαντικὴ ἰδέα ποὺ συμβολίζει ἀθάνατα καὶ παραστατικώτατα: τὴν πάλη τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐναντίον στὴν κτηνώδη ὑλικὴ βία.

2. Ἡ ΜΟΡΦΗ. Ὁ μῦθος ὅμως παίρνει πραγματικὴ σημασία μὲ τὴν ἐκλογὴ ποὺ κάνει ὁ ποιητὴς στὰ διάφορα περιστατικὰ καὶ τὸν τρόπο ποὺ τὰ πλέκει. Ἀφήνοντας ἀνιαρὲς λεπτομέρειες παίρνει τὰ κύρια περιστατικά, τὰ συνδέει σύντομα καὶ ἐπιμένει στὰ πιὸ χαρακτηριστικά. Καὶ ὅταν κανένα ἀπ' αὐτὰ τύχῃ καὶ ξαναγίνεται, ὅπως π.χ. τὸ σκότωμα τῶν συντρόφων, περνώντας το μὲ λίγες τυπικὲς φράσεις ἀποφεύγει ἐνοχλητικὲς καὶ ἄσκοπες ἐπαναλήψεις.

Ἡ πλοκή τους, ἡ *σύνθεση* εἶναι τεχνικώτατη καὶ ὅμως φυσικώτατη. Τὴν περιπέτεια τὴ διηγεῖται ὁ ἴδιος ὁ ἥρωας καὶ βλέπομε καὶ ζοῦμε μαζί του τὸ καθετί ὅπως ἦταν καὶ ὅπως ἔγινε μὲ τὴ σειρά. Δυὸ τρεῖς φορὲς ποὺ προλαβαίνει τ' ἀκόλουθα, τὸ κάνει τόσο σοφά, ὥστε καὶ σὲ φυσικότητα κερδίζει τὸ σύνολο καὶ τὸ ἐνδιαφέρον μας κεντιέται πιὸ πολύ. Ἔτσι μὲ τὴν εἰσαγωγὴ γιὰ τοὺς Κύκλωπες δίνει ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ θέμα καὶ τὸ μοτίβο ποὺ κυριάρχει σ' ὅλη τὴν περιπέτεια*, καὶ πρὶν μᾶς δδηγήση στὴν πελώρια σπηλιά, ἀφήνει νὰ ὑψωθῆ ἀπὸ τοὺς πρωτόγονους Κύκλωπες τὸ ξεχωριστὸ τέρας ποὺ θὰ παίξη παρακάτω τὸν κύριο ρόλο.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν τέτοια πρόληψη, ποὺ προετοιμάζει ψυχικὰ τὸν ἀναγνώστη χωρὶς νὰ τὸν προειδοποίηση γιὰ τὴν ἔκβαση, βλέπομε ἐδῶ τὸν ἀφηγητὴ νὰ προλαβαίνη κάπου τ' ἀκόλουθα μὲ τρόπο ποὺ νὰ μαθαίνωμε ἀπὸ πρὶν σὲ γενικὲς γραμμὲς πῶς θὰ τελειώση ἡ περιπέτεια. Μόλις πῆγαν στὴ πηλιὰ καὶ καρτεροῦσαν τὸν κύριό της, μᾶς εἶπε κιόλας ὁ Ὀδ. πὼς ὁ Κύκλωπας «δὲν ἔμελλε νὰ φανῆ τερπνὸς εἰς τοὺς σύντρόφους του». Ἀλλὰ τὴν ἐξωτερίκευση αὐτὴ τὴν ἔχομε σὲ τέτοια ψυχολογικὴ στιγμὴ τοῦ ἀφηγητῆ καὶ μὲ τέτοιο τρόπο, ποὺ ἡ διήγηση γίνεται φυσικώτερη καὶ πολὺ πιὸ ἀβίαστη. Γιατὶ εἶναι βέβαια φυσικώτερο καὶ ψυχολογικώτερο νὰ ἐκδηλώση ὁ ἥρωας τὸν πόνο του καὶ τὴ μετάνοιά του γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν συντρόφων, ὅπως τὸν ἐκδηλώνει τὴ στιγμὴ ποὺ θυμᾶται καὶ λέει τὴν προτροπή τους νὰ φύγουν μιὰ ὥρα ἀρχύτερα ἀπὸ τὴ σπηλιά: «νάχα δεχθῆ τὴν γνώμη τους! ἀλλ' εἶχε βάλει ὁ νοῦς μου — κεῖνον νὰ ἰδῶ καὶ ξενιὰ νὰ μοῦ χαρίση δῶρα· — καὶ ἄχ! νὰ φανῆ δὲν ἔμελλε τερπνὸς εἰς τοὺς συντρόφους!». Εἶναι πιὸ αὐθόρμητο ἔτσι καὶ πιὸ ψυχολογημένο, παρὰ ἂν ἄφηνε πρῶτα νὰ φτάσωμε στὸ ἀπαίσιο φαγοπότι τοῦ Πολύφημου. Τὸ ἴδιο βλέπομε στὴν πραγματικότητα μὲ παρόμοιες αὐτοδιηγήσεις.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὴ φυσικότητα ποὺ ἔχει ἐδῶ *ἡ προειδοποίηση γιὰ τὸ τί θὰ γίνη*, τὸ ἴδιο φαινόμενο τὸ βρήκαμε ὡς τώρα καὶ ἀλλοῦ καὶ

* Καὶ στὴν εἰσαγωγὴ αὐτή, «ἡ αὐτοδιήγηση γίνεται ἐν μέρει διήγηση τοῦ ποιητῆ», ποὺ αὐτὸς φυσικὰ ξέρει ὅ τι ὁ ἥρωας δὲν μποροῦσε νὰ ξέρη, ἂν οἱ Κύκλωπες ἔχουν ἢ ὄχι συνόδους, οἰκογένειες κλπ. Ἔτσι καταλαβαίνομε καλύτερα τί δυσκολίες εἶχε νὰ νικήση ὁ ποιητὴς στὸν τρόπο τῆς διηγήσεως ποὺ διάλεξε, στὴν αὐτοδιήγηση, καὶ πὼς οἱ «ἀπόλογοι» καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἄποψη εἶναι καλαισθητικὸ κατόρθωμα.

γιὰ τὸ ἔπος ὁλόκληρο καὶ γιὰ τὶς λεπτομέρειες· ἀμέσως π.χ. ἀπὸ τὸν πρόλογο μάθαμε ὅτι εἶχε ἔρθει πιὰ ὁ καιρὸς ποὺ οἱ θεοὶ εἶχαν ὁρίσει νὰ γυρίση ὁ Ὀδ. στὴν πατρίδα του, καὶ μάθαμε πὼς θὰ γυρίση μόνος χωρὶς τοὺς συντρόφους του ποὺ θὰ χαθοῦν γιατὶ θὰ φᾶνε τὰ βόδια τοῦ Ἡλίου· στὴν Τηλεμάχεια ξέρομε πὼς μὲ ὅλα τὰ καρτέρια τῶν μνηστήρων ὁ Τηλέμαχος θὰ ξαναγυρίση στὴν Ἰθάκη, ἀφοῦ τὸν συνοδεύει ἡ Ἀθηνᾶ, καὶ πιὸ πολὺ ἀφοῦ τὴν εὐχὴ τῆς Πηνελόπης γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ παιδιοῦ της τὴν ἄκουσε ἡ θεὰ (Δ, 767) κλπ.* Δὲν πρόκειται λοιπὸν γιὰ ποιητικὴ ἀδυναμία, μὰ γιὰ ὡρισμένο στοιχεῖο τῆς ὁμηρικῆς τεχνοτροπίας ποὺ ὁ ποιητὴς τὸ μεταχειρίζεται συχνά, μέσο καλαισθητικὸ ποὺ πιὸ πολὺ δείχνει συνείδηση ποιητικῆς δυνάμεως. Γιατὶ ὅταν, ἔστω καὶ ἀόριστα σὲ γενικώτατες γραμμές, ξέρωμε ἀπὸ πρὶν πῶς θὰ τελειώση ὅλα τὸ ἔργο ἢ ἕνα του ἐπεισόδιο, τὸ φυσικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ περιέργεια ποὺ ἔχει ὁ ἀναγνώστης γιὰ τὴν ὑπόθεση, γιὰ τὸ τί θὰ γίνη, χαλαρώνεται πολύ. Μὲ τὴ χαλάρωση ὅμως αὐτὴ εἶναι σὰ νὰ ξαλαφρώνη τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ βάρος ὑλικό, κι ἐλεύθεροι ἀπὸ μιὰ χοντρή—ἂς τὴν ποῦμε ἔτσι — καὶ ἀντικαλαισθητικὴ περιέργεια προσέχομε πολὺ περισσότερο τὸ κυρίως καλαισθητικὸ στοιχεῖο, τὴ μορφή. Ἔτσι ἔχομε βαθύτερη καὶ ἀγνότερη καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυση. Ἀλλὰ τέτοια ἀπόλαυση μπορεῖ νὰ μᾶς τὴ δώση μονάχα ἡ τέλεια μορφή, καὶ δὲν εἶναι βέβαια συνθετικὴ ἀδυναμία ὅταν ὁ ποιητὴς ἐλευθερώνοντας τὸν ἀναγνώστη ἀπὸ τὴν περιέργεια τοῦ τί θὰ γίνη, προσπαθῆ νὰ στρέψη ἐντατικὰ τὴν προσοχή του στὸ πῶς θὰ γίνη, στὴ μορφή*. Καὶ εἰδικώτερα ἐδῶ στὴν Κυκλώπεια, ὅπως καὶ σὲ ὅλους τοὺς «ἀπολό-

* Carl Rothe, Die Odyssee als Dichtung, σ. 923 κ. ἑ. «Ἀπὸ τοὺς τραγικοὺς μονάχα ὁ Εὐριπίδης μεταχειρίζεται στοὺς προλόγους του τὸ ἴδιο καλαισθητικὸ μέσον. Γιαυτὸ τὸν κατακρίνανε πολλοὶ κριτικοί, ὁ Lessing ὅμως τὸν ὑποστήριξε ὅπως ἔπρεπε.—Ὁ τραγικώτατος ἀπ' ὅλους τοὺς τραγικούς, λέει ὁ μεγάλος κριτικός, δὲν εἶχε βέβαια τόσο μικρὴ ἰδέα γιὰ τὴν τέχνη του· ἤξερε πὼς... τὸ πιὸ μικρὸ πρᾶμα ποὺ μποροῦσε ν' ἀξιώση ἦταν νὰ κεντήση μιὰ παιδιάτικη περιέργεια. Ἄφηνε λοιπὸν χωρὶς δισταγμὸ τὸν ἀναγνώστη νὰ μαθαίνη ἀπὸ πρὶν γιὰ τὸ δρᾶμα ποὺ θὰ παιζόταν τόσα ἀκριβῶς, ὅσα μονάχα ἕνας θεὸς μποροῦσε νὰ ξέρη, καὶ δὲν περίμενε νὰ συγκινήση μὲ τὸ τί θὰ γινόταν, ἀλλὰ μὲ τὸ πῶς θὰ γινόταν.—Καὶ σήμερα ἀκόμη ὅταν διαβάζωμε ἢ ἀκοῦμε ἕνα ἀληθινὸ καλλιτέχνημα, αἰσθανόμαστε μεγαλύτερη ἀπόλαυση, ὅταν ξέρωμε κιόλας τὸ περιεχόμενο, ἅμα εἴμαστε δηλ. ἥσυχοι γιὰ τὴν ἔκβαση, ἐνῶ ἔργα ἀσήμαντα ποὺ μόνο τὴν περιέργεια μᾶς κεντοῦν, ποτὲ δὲ μᾶς ἔρχεται νὰ τὰ ξαναδιαβάσωμε ἢ νὰ τὰ ξανακούσωμε».

γους» τὸ καλαισθητικὸ ἐνδιαφέρον ἐξαθλώνεται πιὸ πολὺ καὶ γίνεται ἀντικειμενικώτερο, γιατὶ ὁ ἥρωας σ' ὅλες αὐτὲς τις περιπέτειες εἶναι ὁ ἴδιος ποὺ τὶς διηγεῖται, ἑπομένως μᾶς θυμίζει πάντα ὅτι γιὰ τὴ ζωή του δὲν ἔχομε τίποτα νὰ φοβηθοῦμε.

Τὰ προηγούμενα ἑτοιμάζουν μ' ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα τὰ ἑπόμενα ἔτσι ποὺ ὅλα ἔρχονται φυσικὰ καὶ τίποτα δὲ μᾶς φαίνεται ἀπροσδόκητο καὶ στὰ μέρη καὶ στὸ σύνολο. Γιὰ τὸν Κύκλωπα π. χ. μᾶς ἔχει ἑτοιμάσει ἀπὸ πρὶν ὁ ποιητὴς μὲ ὅσα εἶπε στὴν εἰσαγωγὴ γιὰ τοὺς Κύκλωπες καὶ γιὰ τὴ χώρα τους κι ἔπειτα εἰδικὰ γιὰ τὸν Πολύφημο καὶ τὴ σπηλιά του. Ἡ βλαστήμια του, ἡ προσβολὴ τοῦ ξενίου Δία, τὰ φριχτά του ἔργα καὶ ἡ μανία ποὺ δείχνει ὁ Ὀδυσσέας νὰ ἐκδικηθῇ τὸ μεθυσμένο γίγαντα, ὁδηγεῖ μὲ ψυχολογικὴ ἀνάγκη στὴν ἐξ ἴσου φριχτὴ τιμωρία· καὶ γι' αὐτὴς τὴν ἐπιτυχία εἴμαστε ἀπὸ πρὶν ἑτοιμασμένοι μὲ τὴν ἔγκριση τῶν θεῶν καὶ τὴ δοκιμασμένη πιὰ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἥρωα ἀπέναντι στὴν ἀνήθικη κουτοπονηριὰ τοῦ Κύκλωπα. Καὶ στὰ μέρη ἀκόμη ποὺ μιὰ περιπέτεια πέφτει σὰν ἀπροσδόκητη, ἡ ψυχικὴ καὶ κάποτε καὶ ἡ πραγματικὴ προετοιμασία δὲ λείπει. Ἔτσι π. χ. ἐδῶ ἡ δεύτερη προσφώνηση τοῦ ἥρωα ἔχει ἑτοιμαστῇ πραγματικὰ μὲ τὸ πλαστὸ ὄνομα «Οὐδένας», καὶ ψυχολογικὰ μὲ τὴ γνωστή μας πιὰ φιλοδοξία τοῦ Ὀδ., μὲ τὴν ὑπερένταση τοῦ ἐγωισμοῦ του ποὺ κατώρθωσε ν' ἀποφύγῃ καὶ τὸ νέο κίνδυνο ἀπὸ τὸ πέταμα τοῦ βράχου, καὶ τέλος μὲ τὴ μανία του γιὰ ἐκδίκηση, ἐκδίκηση ποὺ συμπληρώνεται καὶ ἱκανοποιεῖ ἀληθινὰ τὸν ἐκδικητή, ὅταν αὐτὸς μπορέσῃ νὰ πετάξῃ στὸν ἀντίπαλό του κατὰ πρόσωπο τ' ὄνομά του. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ ψυχικὰ ἐλατήρια, καὶ μάλιστα τὸ τελευταῖο, εἶναι τόσο πολὺ ἀνθρώπινα! Τέλος καὶ εἰδικώτερα ἀκόμη καὶ τὸ κάθε μέσο ποὺ θὰ μεταχειριστῇ ἀργότερα ὁ ποιητὴς γιὰ τὸ σκοπό του, τὸ προετοιμάζει ἐδῶ μὲ τέχνη ἔτσι ποὺ δὲ χρειάζεται ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεὸς (κτ. ἰδίως στὸ κρασί.)*

Μὲ τὴ φυσικώτατη καὶ τεχνικώτατη σύνθεση κρατεῖ ὁ ποιητὴς πάντα ἀκολουθητὸ τὸ *ἐνδιαφέρον* μας, ποὺ *μὲ διάφορα κυματίσματα*

---

* Αὐτὸ βέβαια δὲν ἀληθεύει σὲ μικρολεπτομέρειες, γιὰ τὶς ὁποῖες τὸ *κατάλληλο μέσο βρίσκεται ἀμέσως χωρὶς προετοιμασία*, ὅπως π.χ. ἡ ἄρθονη καπριὰ γιὰ νὰ κρύψουν τὸ ρόπαλο, καὶ τὰ βυτῖνα ὅπου ἔβαλε ὁ ποιητὴς τὸν Κύκλωπα νὰ κοιμᾶται γιατὶ τὰ χρειαζόταν ὁ Ὀδ. γιὰ νὰ δέσῃ τοὺς συντρόφους του.

στὰ καθέκαστα ὑφώνεται στὸ σύνολο ὁλόενα καὶ πιὸ ἐντατικὰ ὡς ἕνα ὡρισμένο σημεῖο, ἀπ' ὅπου πέφτει καὶ πάλι κυματίζοντας. Ἔτσι ἀφοῦ μὲ τὰ προηγούμενα ἑτοιμαστήκαμε ψυχικὰ γιὰ τὸν Κύκλωπα, καρτεροῦμε μὲ τοὺς ξένους περίεργοι καὶ φοβισμένοι τὸν ἐρχομό του. Ἔρχεται, ἡ ἐντύπωση ποὺ κάνει δίνεται βαθμιαία, ἡ ἔνταση κρατιέται ψηλὰ μὲ τὴν ἀνενόχλητη συνηθισμένη του δουλειά, ἀνεβαίνει ἔξαφνα μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῶν τρομαγμένων ξένων στὸ ξάναμα τῆς φωτιᾶς, καὶ κορυφώνεται στὸ ἀφιλόξενο μούγκρισμα τοῦ Πολύφημου καὶ τὴν ἀπάντησή τοῦ Ὀδυσσέα. Μὲ τὴν ἴδια ἐντατικὴ προσδοκία παρακολουθοῦμε τὸ λόγο τοῦ Κύκλωπα καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς πάλης ποὺ κάνει τὸ πνεῦμα μὲ τὴν ἀπάνθρωπη βία, ὥσπου ξεσπᾶ ἡ σκηνὴ τῆς φρίκης. Ἡ ἔνταση πέφτει καὶ μὲ τὸν ὕπνο χύνεται κάποια ἠρεμία. Τὴν ἄλλη μέρα μὲ τὴν ἑτοιμασία τοῦ δαυλοῦ ἀρχίζει παρόμοια ψυχικὴ συγκίνηση ποὺ ὁλόενα ἀναβαίνοντας μᾶς κρατεῖ μετέωρους στὴν προσπάθεια τοῦ ἥρωα νὰ μεθύσῃ τὸν ἀνθρωποφάγο γίγαντα. Ἀπ' αὐτὴν ἐξαρτᾶται ἂν θὰ πετύχῃ ἢ ὄχι ἡ τύφλωση, τὸ κυριώτατο σημεῖο ὅπου κορυφώνεται ἡ πράξη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη* — εἶναι τὸ μόνο πιὰ μέσο ποὺ μὲ τὴν ἀντάξια τιμωρία μπορεῖ νὰ σώσῃ καὶ τοὺς ξένους — .Μετὰ τὴν τύφλωση ἐντείνεται πάλι στὸ κατακόρυφο μὲ τὸ μάζεμα τῶν Κυκλώπων ἔξω ἀπὸ τὴ σπηλιά, καὶ ὕστερα πάλι σιγὰ σιγὰ μὲ τὴν ἴδια ἐναλλαγὴ στὸν τόνο τῶν συναισθημάτων — τὸ κεσέμι στὰ χέρια τοῦ Πολύφημου καὶ τὰ πετάματα τῶν δυὸ βράχων — πέφτει, ὥσπου ἠρεμίζει μὲ τὸ βίαιο φτάσιμο τῶν ξένων στὸ νησί.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τέτοιο κυμάτισμα τοῦ ἐνδιαφέροντος, χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς δημηρικῆς τέχνης εἶναι καὶ «*τὸ μάκρεμα τῆς ψυχικῆς μιας ἐντάσεως*». Ἔτσι ἐδῶ στὴ σκηνὴ τοῦ κεσεμιοῦ ἀφήνει ὁ ποιητὴς τὸν Πολύφημο νὰ μιλῇ πολλὴ ὥρα μὲ τὸ κριάρι του, καὶ κρατεῖ σὲ ἀγωνία τὸν ἀκροατὴ ποὺ στιγμὴ τὴ στιγμὴ περιμένει ν' ἀνακαλυφτῇ ὁ ἥρωας. Κι ἐνῶ ὕστερα ἀπὸ τὴν πετρα μας γιὰ

---

* Καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γίνεται πιὸ ἀνήσυχο καὶ ἐντατικὸ γιατὶ δὲν ξέρει ὁ ἀναγνώστης ἀκόμη τίποτα πῶς πρόκειται γιὰ γίγαντα μονομάτη.—Τὰ προηγούμενα κύρια σημεῖα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς πάλης ποὺ κάνει τὸ πνεῦμα μὲ τὴν κτηνώδη βία (στ. 279 κ.ἑ.) καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Ὀδ. νὰ μεθύσῃ τὸν Κ. Τὸ γενικὸ κύριο σημεῖο ποὺ προβάλλει στὸν ἀναγνώστη ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ πιάστηκαν φυλακισμένοι μέσα στὴ σπηλιὰ εἶναι τὸ πῶς θὰ κατορθώσουν νὰ φύγουν ἀπὸ κεῖ.

τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ εἶχε ἡ πρώτη προσφώνηση τοῦ Ὀδ. καὶ τὸ πέταμα τοῦ βράχου, περιμένομε μὲ ἀγωνία μετὰ τὴ δεύτερη προσφώνηση κάτι τρομερώτερο, ὁ ποιητὴς μᾶς βαστᾶ μετέωρους μὲ τὸ μονόλογο τοῦ Κύκλωπα κι ἔπειτα μὲ τὴ δέησή του στὸν Ποσειδῶνα.

Δὲν εἶναι ὅμως μονάχα ἡ ἐκλογὴ τῆς ὕλης καὶ ἡ σύνθεσή της ποὺ κάνει τὴν Κυκλώπεια ἀληθινὸ ἀριστούργημα, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος ποὺ τὴν ἐκθέτει ὁ ποιητής, ἡ ***ποιητικὴ παράσταση***. Θεμελιώδης τρόπος στὴν ἔκθεση μένει πάντα ἡ *ἐπικὴ διήγηση*, ἡ ἁπλὴ καὶ ἄνετη χωρὶς ὅμως τίποτα τὸ περιττό. Σ' αὐτὴ μεγάλο ρόλο παίζουν οἱ περιγραφές. Ἐδῶ ἰδίως τίποτα δὲν εἶναι γενικὸ* καὶ ἀφηρημένο, ὅλα συγκεκριμένα, χεροπιαστά, ὅλο κίνηση καὶ ζωή. Στὴν περιγραφὴ π. χ. τοῦ ἐρημόνησου ἡ ἄψυχη φύση ζωντανεύει μὲ τὴν ἀνθρώπινη δράση**. *Τὸ κάθε* σημαντικὸ *περιστατικὸ τὸ βλέπομε* ἐμπρός μας *στὰ κύρια στάδια τῆς ἐξελίξεώς του*. Ἔτσι ὁ ἐρχομὸς τοῦ Κύκλωπα, ἡ πρώτη σκηνὴ τῆς ἀνθρωποφαγίας, ἡ ἑτοιμασία τοῦ δαυλοῦ, ὁ ὕπνος τοῦ μεθυσμένου τέρατος, ἡ τύφλωσή του, ἡ μανία του ὕστερα ἀπ' αὐτὴν κτλ. κτλ. Ἡ κάθε κύρια κίνηση διατυπώνεται μὲ τὶς κατάλληλες λέξεις ποὺ τὴ ζωγραφίζουν πλαστικά, καὶ συχνὰ καὶ ἡ ἀκουστικὴ εἰκόνα τῶν λέξεων δυναμώνει τὴν καλαισθητικὴ ἐντύπωση· ἔτσι ἀκοῦμε τὶς ρίζες τοῦ ματιοῦ νὰ τρίζουν στὸ ἀναμμένο δαυλί, καὶ τὸ μάτι νὰ τσιτσιρίζη. Κι ἐδῶ συχνὰ μεταχειρίζεται ὁ ποιητὴς τὴ *λεπτομέρεια*, μὲ τρόπο ποὺ οἱ μεγάλες πινελιὲς τῆς εἰκόνας πλουτίζονται πλαστικώτατα μὲ ἄλλες μικρότερες· μετὰ τὸ κομμάτιασμα τῶν ξένων τὸ «*ἔτρωγε χωρὶς τὸ οὐδὲν ν' ἀφήσῃ*» ζωντανεύει πολύχρωμα μὲ τὶς λεπτομέρειες «*ἐντόσθια, σάρκες, κόκαλα, κι ἐρούφα τὰ μεδούλια*»*. Καὶ ὅπου δὲ φτάνει ἡ ἁπλῆ περιγραφή, ἔρχεται ὄχι ὡς στόλισμα μὰ φυσικώτατα καὶ ἀναγκαῖα ἡ ταιριασμένη *παρομοίωση* εἴτε σύντομη εἶναι (ἔκρουσ' αὐτοὺς ὡσὰν σκυ-

---

* *Συχνότατα ὅπου τυχὸν παρουσιάζεται γενικὴ ἔννοια γίνεται παραστατικὴ μὲ τὴν εἰδίκευσή της, π. χ. στὸ νησὶ «ἄσκαρτα τὰ πάντα ἐκεῖ φυτρώσουν, σῖτοι, κριθάρια καὶ ἄμπελοι καὶ δίδει, κρασὶ πλῆθος ὁ μεγαστάφυλος καρπὸς* (στ. 108 κ.ἀ.).

** *Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τρόπος ποὺ καὶ «τὸ σκότος τῆς νυκτὸς π' ἀθώρητα ἦσαν ὅλα»* καὶ τὸ μυστήριο ποὺ τυλίγει τὸν πηγαιμό τους στὸ ἐρημόνησο, ζωντανεύει: «ὅτι κατάχνια κύκλωνε τὰ πλοῖα, καὶ ἡ σελήνη δὲν ἔφεγγε ἀπ τὸν οὐρανὸ καὶ νέφη τὴν ἐκρύβαν», στ. 166. Πρβλ. Βιργιλίου Αἰν. «... obscuro sed nubila coelo et lunam in nimbo nox intempesta tenebat».

λάκια), εἴτε ἀναλυτικὴ ὅπως οἱ δυὸ παρομοιώσεις στὴν τύφλωση, μέσα ποὺ δυναμώνουν τόσο ποικιλότροπα τὴ σχετικὴ εἰκόνα.

Ἡ εἰκονικὴ ὅμως παράσταση ἐκτὸς ἀπὸ *τὴν κίνηση καὶ τὴν πλαστικότητα* ποὺ ἔχει, χαρακτηρίζεται ἀκόμη καὶ μὲ τὴν *πολυμέρειά* της· ὄχι μονάχα ὀπτικὲς ἀλλὰ καὶ πλούσιες ἀκουστικὲς παραστάσεις, ὄχι μόνο τὸ μερικό, ὅσο κι ἂν εἶναι αὐτὸ τὸ κύριο, μὰ τὸ ὅλο, ἔτσι ποὺ νὰ ἔχωμε συνολική, ὁλοκληρωτικὴ τὴν κάθε σκηνή. Ἐνῶ π. χ. ὁ ποιητὴς περιγράφει τὸν Κύκλωπα καὶ τὰ ἔργα του, σύγχρονα δίνει ἀπέναντί του τοὺς ξένους· δὲ βλέπομε μονάχα τὸν Πολύφημο νὰ γυρίζη ἀπὸ τὴ βοσκὴ φέρνοντας τὸ φοβερὸ φορτίο καὶ νὰ τὸ ρίχνη στὴ σπηλιά, οὔτε ἀκοῦμε μόνο τὸ βρόντο του, ἀλλὰ βλέπομε σύγχρονα καὶ τοὺς ξένους νὰ σέρνωνται τρέμοντας στὰ βάθη τοῦ ἄντρου· καὶ κεῖ τὴν ὥρα ποὺ ὁ Κύκλωπας ρουφᾶ τ' ἀνθρώπινα μεδούλια, τοὺς βλέπομε νὰ ὑψώνουν τὰ χέρια κλαίγοντας πρὸς τὸ Δία. Ἡ τέτοια συμπλήρωση δυναμώνει τὴν καλαισθητικὴ ἐντύπωση μὲ τὴν *ἀντίθεση*, μέσο ποὺ τὸ μεταχειρίζεται ἀποτελεσματικὰ ὁ ποιητὴς γιὰ τὸ σκοπό του.

Ὅσο τέλεια καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐπικὴ διήγηση, θὰ καταντοῦσε στὸ τέλος μονότονη, ἂν συχνὰ δὲν τὴν ἔκοβε ***ὁ διάλογος*** φέρνοντας ποικιλία καὶ δραματικὴ ζωηρότητα. Φυσικὰ μιλοῦν μόνο τὰ κύρια πρόσωπα, καὶ οἱ λόγοι τους μετρημένοι καὶ ψυχολογημένοι βρίσκονται σὲ ἁρμονία μὲ τὶς πράξεις τους καὶ καθρεφτίζουν τὸ *χαρακτῆρα* τοῦ καθενός. Βαθμιαῖα καὶ ἀβίαστα ἀπὸ τὰ λόγια, τὰ ἔργα, τὰ κινήματά του, ἀπ' ὅλη τὴν ἔκθεση συμπληρώνεται ὅλο καὶ τελειότερα τὸ κάθε πρόσωπο, ποὺ τὴ χωριστή του ἀτομικότητα τὴ βλέπομε ἀμέσως ἀπὸ τὸ πρῶτο του κίνημα ἢ λόγο (Κύκλωπας σ. 235 κ. ἀ.). Ἀβίαστα ἐπίσης ἔρχεται στὴν κατάλληλη στιγμὴ τὸ ἕνα στοιχεῖο μετὰ τὸ ἄλλο στὸν ἀναγνώστη γιὰ νὰ παρουσιάση στὸ τέλος ἐμπρός του πλούσια ζωγραφισμένες καταστάσεις καὶ εἰκόνες. Ἔτσι ἔχομε ἐδῶ:

α) ***Τὸν πρωτόγονο πολιτισμὸ τῶν Κυκλώπων.*** Μὲ ὅλη τὴν ὑπερφυσική τους δύναμη, οἱ μονομάτηδες γίγαντες ἀνήμποροι ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα περιορίζονται στὴν ἀκαλλιέργητη χώρα τους, ὅπου μποροῦν ν' ἀπολάψουν ὅ τι μόνη της τοὺς δίνει ἡ πλούσια φύση. Ζοῦν τσοπάνικη ζωὴ μέσα σὲ ἄγριες σπηλιές, ὁ καθένας μόνος καὶ ἀπόλυτος κύριος στὴν οἰκογένειά του. Χωρὶς καμιὰ κοινωνικὴ ὀργάνωση, ἄνομοι καὶ ἀκοινώνητοι μεταξύ τους, μόνο στὸ μεγάλο κίν-

δυνο κινημένοι ἀπὸ τὸ ἔνστικτο τῆς αὐτοσυντηρήσεως δείχνουν κάποια ἀλληλεγγύη. Τρομεροὶ στοὺς κοινοὺς θνητοὺς ποὺ τοὺς καταβροχθίζουν, εἶναι σκληροὶ καὶ ἄκαρδοι καὶ στὸν πόνο τοῦ ὁμοφύλου των (410—413). Ὑπερήφανοι γιὰ τὴ δύναμή τους δὲν ψηφοῦν τοὺς θεοὺς ποὺ τοὺς θαρροῦν κατώτερους ἀπ' αὐτούς, καὶ μόνο τὴ μοῖρα ἀναγνωρίζουν' ἕνας τους, ὁ Εὐρυμέδης Τήλεμος, γέρασε μαντεύοντας ἀνάμεσά τους. Ἀπὸ τοὺς Κύκλωπες παίρνει ὁ ποιητὴς ἕνα, τὸ κύριο πρόσωπο τῆς περιπέτειας, τὸν ζωγραφίζει λεπτομερῶς, καὶ αὐτόν—ὅσο καὶ ἂν ξεχωρίζῃ ἀπὸ τοὺς ὁμοφύλους του μὲ τὴν τέλεια μισανθρωπία καὶ τὴν κάθε ἀνομιά—μποροῦμε νὰ τὸν πάρωμε σὰν ἀντιπροσωπευτικό τους τύπο:

6) **τὸν *Πολύφημο***. Μονάχος, χωρὶς οἰκογένεια, ζῇ σὲ ἀπόμερη σπηλιὰ μὲ τὰ κοπάδια του. Αὐτὰ εἶναι ἡ μόνη του φροντίδα καὶ τὰ βόσκει ξέμακρα ἀπὸ τοὺς ἄλλους χωρὶς νὰ ἐπικοινωνῇ μαζί τους. Βαθιὰ αὐλὴ φραγμένη μὲ ψηλὰ δέντρα καὶ πέτρες ἁπλώνεται ἐμπρὸς στὴ δαφνοσκέπαστη σπηλιά, ποὺ τὴν εἴσοδό της τὴν κλείνει βράχος θεόρατος. Μέσα ἔχει διάφορα μαντριὰ χωριστὰ γιὰ τὸ κάθε εἶδος ἀρνιὰ καὶ κατσίκια. Τὰ μόνα σπιτικὰ σκεύη εἶναι τὰ καλόφτιαστα ἀγγεῖα γιὰ τὸ τυρὶ καὶ τὸ γάλα, ποὺ ταχτικὰ τὸ ἀρμέγει καὶ τὸ πήζει ὁ ἴδιος. Μὲ ὅλη τὴν τάξη στὴν τσοπάνικη ζωή, ἡ σπηλιὰ εἶναι γεμάτη κοπριά, κι ἕνας σωρὸς βοῦρλα χρησιμεύει γιὰ στρῶμα στὸ γίγαντα (427).

Τὸ ἐξωτερικό του εἶνκι τρομερό. Μονομάτης, πελώριος σὰν «κορυφὴ λαγκώδης ποὺ ὑψώνεται ὁλομόναχη στὴ μέση ἀπ' ἄλλα ὄρη». Στὴ σκηνὴ τῆς ἀνθρωποφαγίας κατεβάζει ἀχόρταγα σάρκες καὶ κόκαλα, καὶ γιὰ νὰ γεμίσῃ τὴν τρισθαθῆ κοιλιά του καταβροχθίζει δυὸ ἀνθρώπους καὶ πίνει ἀκόμη ἄφθονο ἄκρατο γάλα. Ἡ δύναμή του εἶναι τέτοια ὥστε παίζοντας σηκώνει βράχο (314) ποὺ μόλις μποροῦν νὰ τὸν σείσουν εἰκοσιδυὸ μεγάλα δυνατὰ ἁμάξια. Τὸ ρόπαλό του μοιάζει κατάρτι γιὰ μεγάλο φορτωτικὸ καράβι. Στὸ θυμό του ἡ δύναμή του γίνεται τρομαχτική' ξεκολλᾶ κορυφὲς ἀπὸ μεγάλα βουνὰ καὶ τὶς σφεντονίζει σὲ μακρινὴ ἀπόσταση. Ἡ φωνή του μούγκρισμα βαρύ.

Ἡ νοημοσύνη του στέκει πολὺ χαμηλά. Καὶ ξεμέθυστος ἀκόμη, μάλιστα καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τῶν Κυκλώπων ποὺ τοὺς κάλεσε σὲ βοήθεια, πιστεύει (455) πὼς εἶναι ἀληθινὸ τ' ὄνομα «Οὐδένας» ποὺ τόσο φανερὰ δείχνει τὴν πλαστότητά του. Μὲ ὅλη τὴν προσπάθεια ποὺ κάνει γιὰ νὰ πιάσῃ τοὺς ξένους, ἡ ἔρευνά του εἶναι κουτὰ ἐπιπόλαιη. Ἡ ἀπότομη ἐρώτησή του στὸν Ὀδυσσέα γιὰ τὸ καράβι καὶ τοὺς συντρόφους του ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τ' ἀφιλόξενα λόγια του, καὶ πιὸ πολὺ ἡ πρόσκληση στὸν ἥρωα γιὰ νὰ τὸν φιλοξενήσῃ ὕστερα ἀπὸ τὴν τύρλωσή του, φανερώνουν πονηριὰ ἰσάξια μὲ τὴν ἀνοησία.

Ἀνάλογη μὲ τὴν πνευματική του κατάσταση εἶναι καὶ ἡ ἠθική. Σὰν ἀνθρωποφάγος ποὺ εἶναι μένει σκληρὸς καὶ ἀσυγκίνητος καὶ στὴν πιὸ μεγάλη ἀνθρώπινη δυστυχία (287,294) καὶ παίζει μ' αὐτὴ σαρκαστικά. Ἀντίθετα ὅμως μὲ τὴν ἀσπλαχνιά του στοὺς ἀνθρώπους, εἶναι τρυφερώτατος μὲ τὰ κοπάδια του, ποὺ τὰ φροντίζει πάντα μὲ ἀγάπη' ὅπως ἡ μάνα στὸ παιδὶ μιλεῖ μὲ τὸ κεσέμι του χαϊδεύοντάς το μὲ τ' ἀνθρωποκτόνα χέρια. Ὁ κουτοπόνηρος γίγαντας ἔχει τὴ φιλυποψία τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου (339), ἡ φιλυποψία του ὅμως χάνεται ἐμπρὸς στὴν ὑλικὴ ἡδονή, ποὺ τῆς παραδίνεται σκλάβος χωρὶς κανένα δισταγμὸ (353—360).

Ἀναγνωρίζοντας μονάχα τὴ δύναμή του, ὑπερήφανος γι' αὐτὴν περιφρονεῖ τοὺς θεοὺς καὶ βλαστημᾶ. Ἀδιόρθωτος μὲ ὅλο του τὸ πάθημα περιφρονεῖ ἀκόμη τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἠθικότητα ποὺ νίκησαν τὴν ὑπεράνθρωπη δύναμη' γιατὶ μόνον αὐτὴ μπορεῖ νὰ νιώσῃ (513—516). Ἂν καὶ ὁ Ὀδυσσέας τοῦ τονίζῃ ὅτι παθαίνει ἀπὸ τὴν ὀργὴ τοῦ Διὸς καὶ ὅλων τῶν ἀθανάτων γιὰ τὰ κακουργήματά του, ἐκεῖνος ἀδιόρθωτος ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ βλαστημᾶ (520), καὶ μάλιστα τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ πιὸ μεγάλη συμφορὰ καὶ ἡ ἀδυναμία του τὸν ἀναγκάζουν νὰ καταφύγῃ στὴ θεία δύναμη καὶ νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ὑπεροχή της. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι καταφεύγει στὸν Ποσειδῶνα ὅπως τὸ παιδὶ στὸ δικό του πατέρα, καὶ τοῦ ζητεῖ τὴν ἐκδίκηση σὰ χάρη ἀτομική' κι ἔτσι ὅμως νικᾶ τέλος καὶ στὴν ἀγριώτατη αὐτὴ ψυχὴ ἡ ἰδέα τῆς θεότητας, ὅπως λίγο πρὶν εἶχε νικήσει ἡ ἀνάγκη τῆς κοινωνικότητας στὸ μισάνθρωπο τέρας (399)—Τέτοιος ὁ Πολύφημος, ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῶν πρωτόγονων Κυκλώπων, συμβολίζει τὴν κτηνώδη ὑλικὴ βία. Ἀπέναντι της ἔχομε:

γ) **τὸν *Ὀδυσσέα***. Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ Ὀδυσσέα ποὺ εἴδαμε ὡς τώρα εἴτε σὲ πράξεις καὶ λόγια του εἴτε σὲ ἄμεσους χαρακτηρισμοὺς τοῦ ποιητή, τὰ βλέπομε ὅλα σχεδὸν συγκεντρωμένα στὴν Κυκλώπεια. Ἡ περιπέτεια αὐτὴ παρουσιάζει μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ μεγάλες στιγμὲς ποὺ τοῦ ἔτυχαν ὡς τώρα, καὶ τὴν πιὸ σύνθετη

ἀπ' ὅλες. Γιατί ἐδῶ ἔχει νὰ παλέψῃ ὄχι μόνο γιὰ τὴ δική του ζωὴ μὰ καὶ γιὰ τὴ ζωὴ τῶν συντρόφων του μὲ τὴν ὑπερφυσικὴ δύναμη τοῦ Πολύφημου· καὶ αὐτὴ εἶναι πιὸ ἐπικίνδυνη ἀπὸ τ' ἀγριεμένα στοιχεῖα στὴν τρικυμία π. χ., γιατὶ ἐμψυχώνεται ἀπὸ ἀνήθικη ψυχὴ καὶ πνεῦμα ποὺ ὅσο χαμηλὰ καὶ ἂν στέκῃ, πάντα εἶναι πιὸ ἀπειλητικὸ ἀπὸ τὴν ἄψυχη φύση. Ἀκόμη ἄμεση ἐπέμβαση τῶν Θεῶν, ὅπως στὴν τρικυμία π. χ. καὶ στοὺς Φαίακες, λείπει ἐδῶ, καὶ ὁ ἥρωας εἶναι μόνος, ἀφημένος στὸν ἑαυτό του. Ἔτσι ἡ Κυκλώπεια ἀναγκάζει τὸν Ὀδυσσέα νὰ ἐντείνῃ τὶς ψυχικὲς καὶ τὶς πνευματικές του δυνάμεις καὶ νὰ δείξῃ πολυμερέστερα καὶ ζωντανὰ τὸ χαρακτῆρα του.

Τὸ καθετὶ τὸ παρατηρεῖ προσεχτικά, τὸ συνδυάζει, καὶ μαντεύοντας ἔτσι τὴν πραγματικότητα ποὺ ἔχει ν' ἀπαντήσῃ, προνοεῖ μὲ περίσκεψη καὶ λαβαίνει τὰ κατάλληλα προφυλαχτικὰ μέτρα. Στὴ χώρα τῶν ἀπολίτιστων Κυκλώπων πηγαίνει μόνο μὲ τὸ δικό του καράβι, καὶ ὅταν φτάνῃ στὴν ἀκρογιαλιὰ ἀφήνει παράμερα τοὺς ἄλλους συντρόφους του, διαλέγει δώδεκα, καὶ ἐφωδιασμένος μὲ τὸ δυνατὸ καὶ ἐκλεκτὸ κρασὶ καὶ μὲ λίγα τρόφιμα πάει στὴν πελώρια δαφνοσκέπαστη σπηλιά*. — Ὕστερα ἀπὸ σκέψη βρίσκει τὸν πιὸ σκληρὸ καὶ λιγώτερο ἐπικίνδυνο τρόπο γιὰ τὴν ἐκδίκηση καὶ τὴν τιμωρία τοῦ Πολύφημου. Καὶ τὰ μέσα γι' αὐτὴν τὰ ἑτοιμάζει ὅσο μπορεῖ καλύτερα· διαλέγει ἀπὸ πρὶν τοὺς συνεργάτες του γιὰ τὴν τύφλωση, καὶ τὸ μυτερὸ δαυλὸ τὸν ξερκίνει στὴ Θράκα, ὥστε εὔκολα νὰ πυρώσῃ ὅταν θὰ τὸν χρειαστῇ. Τ' ὄνομα ποὺ βρίσκει εἶναι τὸ μόνο κατάλληλο γιὰ τὴν περίσταση, ἂν καὶ πολὺ ἐπικίνδυνο μὲ ὅλη τὴν ἀνοησία τοῦ Κύκλωπα· καὶ αὐτὸν ὅμως τὸν κίνδυνο ζητεῖ νὰ τὸν ἀποφύγῃ, λέγοντας τ' ὄνομά του ὅσο μπορροῦσε πειστικώτερα ὅταν πιὰ τὸ κρασὶ εἶχε ἀρχίσει νὰ ζαλίζῃ τὸ γίγαντα. Ὅταν βλέπῃ τὸν τυφλὸ Πολύφημο ν' ἀνοίγῃ τὴν εἴσοδο καὶ νὰ ἐρευνᾷ ἐπιπόλαια τ' ἀρνιὰ ποὺ ἔβγαιναν ἔξω, σχεδιάζει καὶ ἀμέσως βάζει σὲ πράξῃ τὸν καταλληλότερο τρόπο γιὰ τὴ φυγή. Προσεχτικὸς πάντα δένει τοὺς συντρόφους του στὸ μεσαῖο ἀπὸ κάθε τρία ἀρνιὰ μὲ σκοινιὰ πρόχειρα μὰ στερεά. Τὶς πιὸ δύσκολες καὶ σπουδαῖες δουλειὲς τὶς κάνει μόνος του γιὰ νὰ εἶναι πιὸ σίγουρος πὼς θὰ πετύχῃ ὁ σκοπός του· ἔτσι στὴν ἑτοιμασία τοῦ δαυλοῦ, στὴν τύφλωση καὶ στὴ φυγή.

* Ἐνῶ μποροῦσε νὰ σκοτώσῃ τὸν Κύκλωπα τὴν πρώτη νυχτιὰ ποὺ κοιμόταν ἀφρόντιστα, δὲν τὸ κάνει, γιατί συλλογίζεται ὅτι μόνοι θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴ φυλακή τους.

—"Οταν οἱ περιστάσεις τὸ ἀπαιτοῦν, τὸν βλέπομε νὰ δείχνῃ μοναδικὴ ἑτοιμότητα, ὅπως π. χ. τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ βράχος ἔσπρωξε βίαια τὸ καράβι στὴν ἀκρογιαλιά. — Τὰ λόγια του δείχνουν ξεχωριστὴ ψυχολογικὴ δύναμη, φαντασία καὶ πειστικότητα· ἔτσι π. χ. ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ μιλῇ στὸν Πολύφημο καὶ ζητῇ νὰ τοῦ ἐμπνεύσῃ τὸν οἶκτο, τὴ συμπάθεια καὶ τὸ σεβασμό, καὶ νὰ τοῦ ὑποδείξῃ ἔντονα μὰ καὶ παρακλητικὰ τὸ καθῆκον ποὺ οἱ θεοὶ ἐπιβάλλουν στοὺς ἀνητούς. Συχνὰ τὸ πλούσιο πνεῦμα του ξεσπᾷ στὸ σαρκασμὸ καὶ τὴν τραγικὴ εἰρωνεία, ὅπως π. χ. στὴ σκηνὴ ποὺ προσπαθεῖ νὰ μεθύσῃ τὸ χορτάτο ἀνθρωποφάγο, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἀνοησία τοῦ ἀντιπάλου του ποὺ τὴν ἀναφέρει μὲ περιφρόνηση καὶ ἀηδία (361,442).

Τὰ πνευματικὰ αὐτὰ χαρίσματα παρουσιάζουν ἕνα πνεῦμα ἀληθινὰ ἀνώτερο, πλούσιο, εὔστροφο καὶ πολυμήχανο. Παίρνουν ὅμως σημασία μεγάλη γιὰ ἄνθρωπο ὅπως ὁ Ὀδυσσέας καὶ τὸν ὑψώσουν σὲ ἥρωα στὴ ζωὴ καὶ στὴ δράση, ὅταν συνδυάζωνται μὲ ἀνώτερα ψυχικὰ καὶ σωματικὰ χαρίσματα. Καὶ πράγματι στὸ ὡραῖο, τὸ δυνατὸ καὶ εὐκίνητο σῶμα (432 κ. ἀ.) πνεῦμα καὶ ψυχὴ διαρκῶς ἀνήσυχα ζητοῦν νὰ ἱκανοποιήσουν μιὰν ἄσβεστη, φιλόμαθη περιέργεια, ἀκόμη καὶ στὸν ὁλοφάνερο κίνδυνο. Τὴν ἡμέρα ποὺ βλέπουν ὅλοι ἀπὸ τὸ ἐρημόνησο τὸν καπνὸ στὴ γῆ τῶν Κυκλώπων καὶ ἀκοῦνε τὶς φωνές, αὐτὸς νιώθει τὴ φιλομάθεια νὰ τὸν σπρώχνῃ γιὰ νὰ γνωρίσῃ τοὺς ἀπολίτιστους κατοίκους. Καὶ ὅταν μόνοι στὴ σπηλιὰ μαντεύουν τὸν κίνδυνο καὶ οἱ σύντροφοί του τὸν παρακαλοῦν θερμὰ νὰ φύγουν γρήγορα, δὲν ὑποχωρεῖ στὴ μικρόψυχη σύνεσή τους, ὅσο καὶ ἂν μετανιώνῃ γι' αὐτὴν τώρα ποὺ λέει τὶς περιπέτειές του. Παντοῦ προβάλλει ἡ ἡρωικὴ τόλμη συνδυασμένη μὲ τὴν καρτερία, τὴ φρόνηση καὶ τὴν ψυχραιμία, ποὺ δὲν τὸν ἀφήνει καὶ σὲ περιστάσεις κρισιμώτατες (256 κ.ἀ., 345, ἰδίως 487 κλπ.)· καὶ ἂν κάποτε ὑποκύπτῃ καὶ αὐτὸς στὸ συναίσθημα τοῦ φόβου ποὺ ἐξ ἐνστίκτου τοὺς κυριεύει ὅλους ἐμπρὸς στὸ ὑπερφυσικὸ καὶ ἄσπλαχνο τέρας (230, 256), αὐτὸ εἶναι στιγμιαῖο καὶ παροδικό. Ὅταν πρόκειται νὰ τυφλώσῃ τὸν Πολύφημο, ἐμψυχώνει τοὺς συντρόφους του, καὶ τὴν τόλμη ποὺ χρειάστηκε γιὰ τὴν τύφλωση, τὴ χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος σὰν ἐμπνευσμένη ἀπὸ δύναμη θεία (381). — Πονετικὸς μὲ τοὺς ἄλλους, εὐσεβὴς καὶ φιλόξενος, συμπάσχει στὴ δυστυχία τους καὶ νιώθει τὸν ἀνθρωπισμό του νὰ ἐπαναστατῇ ὁρμητικὰ στὰ ἀπάν-

θρώπα ἔργα ποὺ βλέπει ἐμπρός του (294). Τὸ δικαιολογημένο ὅμως συναίσθημα τῆς ὀργῆς καὶ τῆς ἐκδικήσεως ἔχει τὴ δύναμη νὰ τὸ συγκρατήσῃ, ὥσπου νὰ πετύχῃ ἄφοβα τὸ φοβερὸ χτύπημα ποὺ πρέπει νὰ δοθῇ.— Γιὰ τὴν τύφλωση τοῦ ἀντιπάλου του ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκδίκηση καὶ τὴν τιμωρία δίνει ὁ ἴδιος καὶ ἄλλο ἐλατήριο, τὴ φιλοδοξία (318). Ἂν κάποτε ὁμολογῇ μὲ αὐταρέσκεια τὰ δικά του προτερήματα καὶ τὴν ὑπεροχή του «ἐγέλασε ἡ καρδία μου — πῶς τ' ὄνομά μου ἀπάτησε κι ἡ ἀλάθευτή μου γνώση», αὐτὸ εἶναι κάτι συνηθισμένο στὴν παιδιάτικη ἀφέλεια τῆς ἐποχῆς του καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀποδώσωμε σὲ ματαιοδοξία ἢ ξιπασιά. Ἴσα ἴσα ἡ δικαιολογημένη ὑπερηφάνεια γιὰ τὴ μεγάλη νίκη δείχνεται ἔτσι ποὺ ἡ ἀτομικότητα τοῦ ἥρωα χάνεται πίσω ἀπὸ τὴ θεία δίκη· αὐτὴ εἶναι ποὺ τιμώρησε τὸν ἄνομο γίγαντα γιὰ τὰ κακουργήματά του καὶ αὐτῆς ὄργανο ἔγινε ὁ Ὀδυσσέας, ὅπως τὸ λέει ὁ ἴδιος.

Στὸν Ὀδυσσέα ὅμως ἐνσαρκώνονται τὰ ἰδανικὰ ὡρισμένης ἐποχῆς. Ἡ παλιὰ αὐτὴ ἡρωικὴ ἐποχὴ συγκρινόμενη μὲ τοὺς πρωτόγονους Κύκλωπες ἀντιπροσωπεύει βέβαια τὸ ἄνθισμα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλά, ὅσο καὶ ἂν ἡ ἠθική της βάση εἶναι ἀπὸ τὶς αἰώνια ἀνθρώπινες, ὅπου μόνο μπορεῖ νὰ στηριχτῇ κοινωνία ἀληθινή, μερικὰ ἰδανικά της καὶ ἀντιλήψεις χτυποῦν στὴν ἠθικὴ ἐκτίμηση ἄλλων ἐποχῶν, καὶ μάλιστα τῆς σημερινῆς, σὰν κάτι πρωτόγονο καὶ ἀνήθικο. Ἡ ἐκδικητικότητα π.χ., ἡ σκληρότητα καὶ ἡ φιλοκέρδεια εἶναι ἔμφυτα στὸν ἄνθρωπο, μὰ σιγὰ σιγὰ ἔφτασε στὴν ἀντίληψη ὅτι ὀφείλει νὰ προσπαθῇ πάντα νὰ τὰ ὑποτάσσῃ τὰ δυὸ πρῶτα ἐμπρὸς στὸν ἀνθρωπισμὸ καὶ τὸ τελευταῖο σὲ ἰδανικὰ εὐγενικὰ καὶ γενναῖα. Ἀλλὰ χωρὶς καμιὰ στενοχωρία καὶ σὰν κάτι φυσικό, ὁ Ὀδυσσέας δίνει πάντοτε τὴν ἐκδίκηση ὡς τὸ κυριώτερο ἐλατήριο γιὰ τὴν τύφλωση τοῦ Κύκλωπα. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς τιμωρίας εἶναι βέβαια τὸ μόνο ποὺ ἐπιβάλλανε οἱ περιστάσεις· ὁ τρόπος ὅμως ποὺ περιγράφει τὴν τύφλωση ὁ ἥρωας, ὅσο καὶ ἂν εἶναι ὡραῖος, δείχνει σκληρότητα ἰσάξια μὲ τὴν ἀπανθρωπιὰ τοῦ Πολύφημου. Ἔπειτα ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φιλόμαθη περιέργεια, στὴν ἐπικίνδυνη σπηλιὰ τὸν σπρώχνει καὶ ἡ τόσο ἀνθρώπινη ἰδιαίτερα ὅμως ἑλληνικὴ φιλοκέρδεια, ποὺ συχνὰ τὴν τονίζει καὶ δὲν τὴν ξεχνᾶ οὔτε καὶ στὶς πιὸ δύσκολες στιγμὲς (269).

Ἡ δύναμη τοῦ ἥρωα νὰ συγκρατῇ τὸν ἑαυτό του ἔχει καὶ τὰ ὅριά της. Ὁ νέος κίνδυνος ἀπὸ τὸ πέταμα τοῦ βράχου, ποὺ μόλις

τὸν ἐγλίτωσε μὲ τὴ δική του ἑτοιμότητα, ξάναψε στὰ «μανιωμένα σπλέχνα» τὴν ὀργή, καὶ αὐτὴ κυριεύοντάς τον ὅλον ἐνίκησε καὶ σύνεση κι εὐσέβεια κι ἐγκράτεια· ἔτσι ξέσπασε σὲ λόγια ἀπ' ὅπου προβάλλει μονάχα ὁ ἐγωισμὸς καὶ ἡ μανία τῆς ἐκδικήσεως: ἐγὼ τὴν ἔκαμα τὴν ἄσχημη τὴν τύφλα τοῦ ματιοῦ σου, ὁ πορθητὴς Ὀδυσσέας. Καὶ ὅταν ὁ Κύκλωπας ἀδιόρθωτος μὲ ὅλο του τὸ πάθημα μιλῇ γιὰ τὸν ἐχθρό του περιφρονητικώτατα, καὶ ἀμέσως ἔπειτα μὲ ἀνυπόφορη κουτοπονηριὰ τὸν προσκαλῇ νὰ τὸν φιλοξενήσῃ, καὶ μὲ ὅλη τὴν ἀναγνώρηση τοῦ Ποσειδῶνα βλαστημᾶ ἀκόμη τοὺς θεούς, τότε πιὰ ὁ Ὀδυσσέας ἀκράτητος στὴν ἐκδικητικότητα, τὸ μῖσος καὶ τὸν ἐγωισμό, χάνει ὅλως διόλου τὴν κυριαρχία στὸν ἑαυτό του καὶ πέφτει στὴ βλαστήμια. Ἀντίθετα ὅμως μὲ τὸν Κύκλωπα, ὁ Ὀδυσσέας ἔχει τὴ δύναμη νὰ ὁμολογήσῃ τὸ λάθος του, καὶ εὐσεβὴς ὅπως εἶναι μετανιώνει ἀμέσως. Ἡ πρώτη του δουλειὰ μόλις ἔφτασε στὸ ἐρημόνησο ἦταν νὰ προσφέρῃ ἐκλεκτὴ θυσία στὸν ὑπέρτατο Δία· ἐκεῖνος ὅμως δὲν τὴ δέχτηκε, ἀλλὰ συλλογιζόταν πῶς θὰ τιμωρήσῃ τὸν ἄνθρωπο ποὺ τάραξε τὴν ἠθικὴ τάξη τοῦ κόσμου.

Τέτοιος ὁ Ὀδυσσέας στὴν Κυκλώπεια. Μέσα ἀπὸ τοὺς πιστούς, τοὺς εὐσεβεῖς καὶ φρόνιμους ἀλλὰ κοινοὺς συντρόφους του ὑψώνεται στὴ μεγάλη πολυσύνθετη στιγμὴ ζωντανὸς καὶ πολυμερέστατος ὁ ἡρωικός του χαρακτῆρας. Ὅσο καὶ ἂν εἶναι δεμένος μὲ τὴν ἐποχή του, ὅσο καὶ ἂν μερικές του ἰδιότητες ποὺ εἴδαμε ὡς τώρα χαρακτηρίζουν προπάντων τὴ φυλὴ ποὺ τὸν ἐδημιούργησε*, καὶ οἱ ἰδιότητες αὐτὲς καὶ ὅλος ὁ χαρακτῆρας του καὶ ἡ ἠθικὴ βάση ποὺ στέκει, εἶναι τόσο ἀνθρώπινα, ποὺ ὑψώνουν τὸν Ὀδυσσέα σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους καὶ τοὺς πιὸ ἀληθινοὺς ἥρωες τῆς ἀνθρωπότητας. Στὴν Κυκλώπεια συμβολίζει φυσικὰ καὶ ἀβίαστα τὸν ἀνθρωπισμὸ ποὺ ἔξω ἀπὸ κάθε ἐποχὴ συντρίβει μὲ τὴν πνευματικὴ καὶ τὴν ἠθική του ὑπεροχὴ τὴν κτηνώδη ὑλικὴ βία, εἴτε σὲ ἄτομα, εἴτε σὲ ὁμάδες, κοινωνίες καὶ ἔθνη τὴν ἀπαντοῦμε**.

---

* Ὅπως ἡ πνευματικὴ εὐστροφία καὶ ὁ δόλος, ἡ ἀνήσυχη φιλομάθεια καὶ ὁ ἄβεστος πόθος γιὰ τὸ ταξίδι, τὴ γνώση τὴ δόξα καὶ τὸ χρυσάφι τῆς ξενιτιᾶς, ἀλλὰ καὶ ἡ λαχτάρα γιὰ τὸ πατρικὸ χῶμα, τὸ σπίτι καὶ τὴν οἰκογένεια.

** Ὅ τι νέο ἔχομε γιὰ τ' ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ὁμηρικοῦ πολιτισμοῦ, τὴ θρησκεία, τὴ φιλοξενία, τὸ πολίτευμα κ. ἄ. εἶναι εὐκολώτατο νὰ χωριστῇ ἀπ' ὅσα εἰπώθηκαν παραπάνω. Παραλείπω ἀκόμη νὰ σημειώσω ἰδιαίτερα

*
* *

Καθὼς εἴδαμε οἱ Κύκλωπες εἶναι φυλὴ γιγάντων μὲ δύναμη ὑπερφυσικὴ καὶ στέκονται στὸ πιὸ χαμηλὸ σκαλοπάτι τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀνάλογους πρωτόγονους γίγαντες βρίσκομε καὶ στὴ νεοελληνικὴ μυθολογία τοὺς Δράκοντες, τοὺς Ἀράπηδες, τοὺς Γίγαντες* κ. ἄ. Οἱ δράκοντες μάλιστα παρουσιάζουν πιὸ πολλὲς ὁμοιότητες καὶ ἀναλογίες μὲ τοὺς Κύκλωπες**: Ἔχουν πελώριο ἀνάστημα — «ἕνας δράκοντας ἤτανε ψηλὸς χιλιάδες χιλιάδες ὀργιὲς» — κάθονται συχνὰ σὲ σπηλιές, «δρακοντοσπηλιές», ἔχουν πρόβατα πολλὰ καὶ ἡ δύναμή τους εἶναι θαυμαστή· κουβαλοῦν ἀπὸ τὰ βουνὰ γιὰ τὴ φωτιά τους δέντρα ὁλόκληρα, ἡ πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τους εἶναι τόσο βαριὰ ποὺ χιλιάδες ἄνθρωποι δὲν μποροῦν νὰ τὴν κουνήσουν, καὶ οἱ θεόρατοι βράχοι εἶναι τὸ προχειρότερο ὅπλο τους. Εἶναι κι αὐτοὶ ἀνθρωποφάγοι μὲ τὴ διαφορὰ μόνο πὼς τὰ θύματά τους τὰ μαγειρεύουν πρῶτα. Ἀνάλογη μὲ τὴν ἠθικὴ καὶ ἡ πνευματική τους κατάσταση· εἶναι κουτοὶ καὶ εὐκολογέλαστοι. Τὴν ἴδια πίστη πὼς ὑπῆρχαν πρὶν τέτοιες πρωτόγονες ὑπερφυσικὲς φυλὲς τὴν ἔχουν καὶ ἄλλοι λαοί, σημερινοὶ καὶ ἀρχαῖοι, καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Κύκλωπες ἀναφέρουν ὅτι τὴν παλιὰ ἐποχὴ ζοῦσαν διάφοροι παρόμοιοι γίγαντες ἐχθροὶ στοὺς θεοὺς καὶ στὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Καὶ στὴν Ὀδύσσεια παρακάτω θὰ ἰδοῦμε τοὺς Ἀλωΐδες καὶ τοὺς Λαιστρυγόνες. Ἔχομε λοιπὸν καὶ τώρα καὶ τὸν παλιὸν καιρὸ σὲ διάφορους λαοὺς κοινὰ ἀνθρωπόμορφα πλάσματα τῆς λαϊκῆς φαντασίας καὶ ψυχολογίας ποὺ θὰ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἴδια πρόληψη καὶ τὴν ἴδια ψυχολογικὴ ἀνάγκη***. Φυσικὸ ἑπομένως εἶναι τέτοια

τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα, τίς τυπικὲς φράσεις καὶ ἐπαναλήψεις κ. ἄ. ποὺ χαρακτηρίζουν ἐξωτερικὰ τὴν ὁμηρικὴ τέχνη, ἰδιωτισμοὺς στὴ γλῶσσα τοῦ μεταφραστὴ — ἀλατρεύουν, ἀναλάτρευτα, κοιλία, πράξεις, ἄμπωθα, ὠδήγα κλπ — καὶ ἄλλα προχειρότατα στὸν κάθε δάσκαλο.

* Παραδόσεις Πολίτη τ. Α'. ἀρ. 126, 128 κ. ἀ.

** «Ὡς οἱ ἀρχαῖοι Κυκλώπων ἐργασίαν ἐθεώρουν καὶ κυκλώπεια ἀπεκάλουν τὰ γιγαντιαῖα οἰκοδομήματα, ἤδη ἀποδίδουσι τὴν οἰκοδομὴν τῶν ἑκασταχοῦ σωζομένων τοιούτων ἐρειπίων συνήθως μὲν εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας (ὡς ἀντρειωμένους), ἐνίοτε δὲ εἰς Δράκοντας. Οὕτως οἱ χωρικοὶ τῆς Εὐβοίας τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους Ὄχης πελασγικὸν οἰκοδόμημα τῆς Τελείας Ἥρας ὀνομάζουσι *τοῦ Δράκου τὸ σπίτι*, νομίζοντες ὅτι οὐδεὶς εἰμὴ ἀνδρειωμένος τις ἢ γίγας ἦτον εἰς κατάστασιν νὰ σηκώσῃ τοιούτου εἴδους πέτρας». Πολίτη. Νεοελλ. μυθολογία μ. Α· σελ. 155 καὶ Παραδόσεις τ. Α' σ. 214 κ. ἀ.

*** Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ διαθέσιμο καιρὸ καὶ τὴν πνευματικὴ ἱκανότητα

δημιουργήματα νὰ εἶχε καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ὅμηρο σὲ θρύλους καὶ παραμύθια. Ὅτι ἀπὸ τέτοιο ὑλικὸ εἶναι καὶ οἱ Κύκλωπες καὶ ὁ Πολύφημος τοῦ Ὁμήρου* φαίνεται ἀκόμη ἀπὸ τὸ σπουδαιότερο στοιχεῖο τοῦ θρύλου καὶ τοῦ παραμυθιοῦ, «τὸ ὑπερφυσικό», ποὺ τὸ ξεχωρίζομε στὴν Κυκλώπεια. Καὶ ὅμως τὸ λαϊκὸ αὐτὸ θέμα, τὸ «τόσο ἀντίθετο μὲ τὸ ἡρωικὸ ἔπος**», πῶς τὸ ὕψωσε ὁ ποιητὴς μὲ τὴ μεγάλη τέχνη! Καὶ τὴν ἀνύψωση αὐτή, τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία ἀπάνω στὸ θέμα ἑνὸς «κοινοῦ παραμυθιοῦ» τὴν καταλαβαίνομε καλύτερα, ἂν συλλογιστοῦμε τὸν κοντορεβιθούλη, τὸ σπανό, τὸν κὺρ-Λάζαρο καὶ ἄλλους παρόμοιους κοινοὺς θνητοὺς ποὺ ἀντιπαραθέτουν δικά μας καὶ ξένα σύγχρονα παραμύθια στοὺς δικούς των ἀνθρωποφάγους γίγαντες. Ἡ πάλη τέτοιων γιγάντων μὲ κοινοὺς θνητούς, ὅπου οἱ πρῶτοι μὲ ὅλη τους τὴ δύναμη τὴν παθαίνουν μὲ τὴ μικρή τους νοημοσύνη ἀπὸ ἀντιπάλους συνήθως δειλοὺς μὰ ἔξυπνους καὶ πονηρούς, εἶναι κάτι συνηθισμένο στὴ νεοελληνικὴ καὶ ἄλλες σύγχρονες μυθολογίες. Ὁ Ὅμηρος ὅμως στὴν ὑπερφυσικὴ καὶ κτηνώδη δύναμη ἀντιτάσσει τὸν ἀτρόμητο πορθητὴ τῆς Τροίας μὲ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν πνευματική του ὑπεροχή. Ἔτσι «τὸ ὑπερφυσικὸ ὑψώνεται στὴ σφαῖρα τοῦ ἡρωικοῦ . . . καὶ σὲ τέτοια ποίηση δὲ βρίσκομε πιὰ οὔτε ἴχνος ἀπὸ κοινὸ παραμύθι καὶ πρόληψη ὠμή»***.

Σὲ κάποιο χωριὸ τῆς Γορτυνίας ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη παράδοση ποὺ ἔχει βέβαια τὴν πηγή της στὸ ἐπεισόδιο τοῦ Πολύφημου καὶ τοῦ Ὀδυσσέα:*** «Ὁ μονομάτης. Ἕνας ἀπὸ μᾶς τοὺς ἀνθρώ-

τῶν παιδιῶν, ἂν ὁ δάσκαλος θὰ ἐξετάση ἢ ὄχι μαζί τους τὴν κοινὴ ψυχολογικὴ πηγὴ τῶν τέτοιων λαϊκῶν πλασμάτων. Θέμα διδακτικώτατο καὶ ὅμορφο — γιὰ γυμνασιόπαιδα — ποὺ γιὰ τὴν ἀνάπτυξή του ἔχει ὁ δάσκαλος τόσες ἑλκυστικὲς νεοελληνικὲς ἰδίως πηγές, φτάνει νὰ κάνη μεγαλύτερη ἀφαίρεση καὶ νὰ πλησιάση τοὺς ἀνθρωποφάγους γίγαντες στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες τοῦ λαοῦ μας καὶ τοὺς ἀντρειωμένους του. Κτ. Πολίτη «Νεοελληνικὴ μυθολογία μ. Β' σελ. 501 κ.ἀ. καὶ Schmidt», Das Volksleben der Neugriechen σελ. 200 κ. ἀ. Ἐδῶ ἀναφέρω ἀπὸ σχετικὴ νεοελληνικὴ παράδοση μέρος χαρακτηριστικώτατο γιὰ τὸ θέμα αὐτό: «Ἡ ἀθρωπότη, παιδί μου, ἀχάμνησε· ἡ συχωρεμένη ἡ λαλά μου μοῦ λέενε τὸ πῶς θὲ νἄρθῃ ἕνας καιρὸς νὰ γίνουνε οἱ ἀθρῶποι τόσο μικροί, ποῦ νὰ ἀνεβαίνουνε 'ς τὴ ροβιθιὰ νὰ τινάζουν τὰ ῥοβίθια».

* Ὅπως καὶ ἡ Κίρκη, οἱ Λωτοφάγοι καὶ οἱ Σειρῆνες.

** Carl Rothe, Die Odyssee als Dichtung σελ. 207.

*** Τὸ ὄνομα νῶν Κυκλώπων δὲ σώζεται στὴ νεοελληνικὴ μυθολογία, κάποια ἀπήχηση ὅμως ἀπὸ τὴ μυθικὴ αὐτὴ φυλὴ τοῦ ὁμηρικοῦ κόσμου βρί-

πους τὸν παλαιὸν καιρὸ ἠθέλησε νὰ γυρίσῃ οὔλονε τὸν κόσμο. Ηὗρε λοιπὸν 'ς ἕνα μέρος ἀνθρώπους πολὺ μεγάλους στὸ ἀνάστημα, ἀλλὰ εἶχανε ἕνα μοναχὰ μάτι. Ἡ γυναῖκα ἑνοῦ μονομμάτη, ποὺ διάη 'ς τὸ σπίτι, τὸν ἔκρυψε τὸ βράδυ, γιατὶ τὴν ἡμέρα δὲν ἤτανε ἐκεῖ ὁ ἄντρας της, ὅπου αὐτὸς ἤτανε κακὸς κ' ἔτρωγε τοὺς ἀνθρώπους. Ἅμα ἦρθε ὁ ἄντρας της κ' ἐμπῆκε 'ς τὸ σπίτι, τῆς εἶπε ὅτι κάτι τοῦ μυρίζει· ἀλλὰ ἡ γυναῖκα τοῦ ἔλεγε, δὲν εἶνε τίποτα. Ὁ μονομμάτης δὲν ἐπίστευε, καὶ ἐσηκώθη καὶ ἔψαξε καὶ ηὗρε τὸν ἄνθρωπο καὶ ἤθελε νὰ τὸν φάῃ. Τὸν ἔβαλε 'ς τὴν ποδιά του μὲ τὰ σπερνὰ ἀντάμα. Ἀλλ' ἀφοῦ ἔτρωγε τὰ σπερνά, χωρὶς νὰ τὸν καταλάβῃ, γιατὶ τήραγε ἀλλοῦθε, ἁρπάχνει καὶ τὸν ἄνθρωπο 'ς τὴ χοῦφτα του, καὶ τὸν ἔβαλε 'ς τὸ στόμα του· ἀλλὰ ἐκόλλησε σὲ μιὰ κουφάλα τοῦ δοντιοῦ του, χωρὶς νὰ τὸν πάρῃ τὸ δόντι του ὁλότελα. Τότε ἀφοῦ τὸν ἔβγαλε, τὠχάρισε τὴ ζωὴ γιὰ χάρη τῆς γυναίκας του, ἐπειδὴ δὲ θὰ χόρταινε οὔτε καὶ μιὰ βολά. Ἀλλὰ τὴν ἄλλ' ἡμέρα ἐμετανόησε, καὶ ἤθελε πάλε νὰ τὸν φάῃ. Ἡ γυναῖκα του τότε τὸν ἐμέθυσε τὸν ἄντρα της, κ' ἔβγαλε τὸν ξένονε κρυφὰ καὶ τὸν ἔδιωξε, ἀλλὰ πρὶν τὸν διώξῃ ἡ γυναῖκα ἐκείνος ἔβαλε τρανὸ ἀναμμένο κάρβουνο 'ς τὸ μάτι τοῦ μεθυσμένου μονομμάτη, χωρὶς νὰ τὸν καταλάβῃ ἡ γυναῖκα, καὶ τὸν ἐστράβωσε. Καὶ ἔτσι ἐτιμώρησε τὸν κακόνε ἄνθρωπο καὶ δὲν ἤγλεπε νὰ ξανατρώῃ ἀνθρώπους. Ὅταν ἔφευγε, τὸν ἐρώτησε ἡ γυναῖκα πῶς τὸν λένε, κ' ἐκεῖνος εἶπε· «Μὲ λένε Κοσμοτριγυριστή, γιατὶ εἶδε καὶ ἔμαθε πολύνε κόσμο».

Ἡ παράδοσῃ αὐτὴ φωτίζει καλύτερα ὅ τι εἶπα παραπάνω σχετικὰ μὲ τὴν ἀνώτερη καλλιτεχνικὴ δημιουργία ἀπάνω σὲ θέμα λαϊκό. Τὸ ἔργο τῆς μεγάλης τέχνης γυμνώνεται σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τὰ καλαισθητικά του στοιχεῖα, χάνει ὅλος διόλου τὴν ἡρωικὴ πνοὴ καὶ ἀπομένει μονάχα τὸ πρωτόγονο στοιχεῖο, «τὸ ὑπερφυσικὸ» στὸ χοντροκομμένο σκελετὸ ἑνὸς κοινοῦ παραμυθιοῦ ἢ παραδόσεως. Γιὰ τὴν τέτοια μετάπτωση καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀφομοιωτικὴ ἐργασία τοῦ λαοῦ μὲ τὸ συγχρονισμὸ τοῦ θέματος διδακτικὴ εἶναι ἡ σύγκριση τῆς παραδόσεως μὲ τὴ μεγάλη της πηγή, σύγκριση ποὺ ὑποβοηθεῖ ἀκόμη τὴ βαθύτερη ἐκτίμηση τοῦ ποιητικοῦ ἔργου. «Ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ, λέει ὁ κ.

σκεται ἐδῶ καὶ κεῖ στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα. Ἔτσι στὴν Ἀράχοβα π. χ. λένε ὅτι: «σὲ μιὰ ξένη ἄγνωστη χώρα ζοῦνε ἄνθρωποι ἄγριοι, ἄθεοι καὶ κακοὶ ποὺ ἔχουν μονάχα ἕνα μάτι στὸ μέτωπο καὶ τοὺς λένε μονομμάτηδες». Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen σ. 208.

Πολίτης* ἔχομεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς Ὀδυσσείας, τῆς τυφλώσεως τοῦ Κύκλωπος ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως, ἀλλὰ παρηλλαγμένον σφόδρα. Παρενεβλήθη μὲν εἰς αὐτὸ καὶ ἄλλο συνηθέστατον εἰς παραμύθια τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων λαῶν ἐπεισόδιον, τὸ τῆς σωτηρίας τοῦ ἥρωος ὑπὸ τῆς συζύγου ἢ τῆς μητρὸς τοῦ ἀνθρωποφάγου τέρατος, ἀλλὰ παρελείφθη τὸ χαρακτηριστικὸν τέχνασμα τῆς διὰ λογοπαιγνίου ἀποφυγῆς τῆς ἀμέσου διώξεως, ὅπερ εἰς πολλὰς ἄλλας παραδόσεις κατὰ διαφόρους παρηλλαγὰς ἐπαναλαμβάνεται**. Τυφλώνει καὶ ὁ ξένος τῆς προκειμένης παραδόσεως τὸν μεθυσμένον Μονομμάτην, καύσας τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ, ὡς ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν τοῦ Πολυφήμου, ἀλλὰ τὸ πεπλασμένον ὄνομα Κοσμοτριγυριστὴς δὲν σκοπεῖ νὰ παραπλανήσῃ τοὺς ἄλλους Μονομμάτους ὡς τὸ Οὔτις τοῦ ὁμηρικοῦ ἥρωος, ἐμφαίνει δὲ μᾶλλον τὴν συνάφειαν τοῦ ξένου πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, σημαῖνον ὅτι καὶ ἐκεῖνος «πολλῶν ἀνθρώπων εἶδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω».

* *
*

Στὴν Κυκλώπεια ὅλα καθὼς εἴδαμε εἶναι ὑποταγμένα σοφὰ στὸ ὑψηλότατο νόημα τῆς τέχνης· καὶ ὅμως ἔρχονται τόσο φυσικὰ καὶ

* Πολίτη, Παραδόσεις, τ. Β' σελ. 702 κ. ἑ.

** Χαρακτηριστικὸ εἶναι τ' ὄνομα ποὺ μεταχειρίζεται στὰ παραμύθια ὁ κοινὸς θνητός, μυλωνᾶς συνήθως, γιὰ νὰ σοβῇ ἀπὸ τὸν καλλικάντζαρο καὶ σπανιώτερα ἀπὸ τὸ διάβολο ποὺ τὸν στραβώνει στὸ μύλο του: «Πῶς σὲ λένε, μπάλμπα;» φωτᾷ ὁ Λυκοκάντζαρος τὸ μυλωνᾶ. «*Ἀτός μου* μὲ λένε» τοῦ λέει· καὶ ὅταν τοῦ ἔκαμε ὁ μυλωνᾶς τὰ μοῦτρα μὲ τὴ φωτιὰ καὶ φώναξε αὐτὸς βοήθεια καὶ μαζεύτηκαν οἱ ὁμόρυλοί του καὶ ρωτοῦσαν: «Ποιὸς σ' ἔκαψε βλέ; —Μ' ἔκαψε ὁ Ἀτός μου, μ' ἔκαψε ὁ Ἀτός μου.—Βλέ, τὶ λές; πῶς ἔκαμες κ' ἐκάηκες ἀτός σου; Στραβὸς ἤσουνε ἢ μεθυσμένος κ' ἐδιάκες κ' ἔπεσες ἀπάνου στὴ θράκα;—Ὄχι δὲν ἐκάηκα ἀτός μου, ἀλλὰ μ' ἔκαψε ὁ Ἀτός μου! μ' ἔκαψε ὁ Ἀτός μου!—Τί θὰ εἰπῇ δὲν ἐκάηκες ἀτός σου, ἀλλὰ σ' ἔκαψ' ὁ ἀτός σου; βλέ, μὴ λάχῃ καὶ εἶσαι μεθυσμένος;» Κι' ἀρχίσανε τὰ γέλια, κι' ἄλλος ἔλεγε τὸ κοντό του, κι' ἄλλος ἔλεγε τὸ μακρύ του, κι' ἄλλος τὸν ἐπείραζε ἀπὸ δῶθε, κι' ἄλλος τὸν ἐπείραζ' ἀπὸ κεῖθε.—Πολίτη παραδόσεις Τ. Α'. σελ. 358—Σ' ἄλλο παραμύθι ὁ μυλωνᾶς βαφτίζεται «Ἀπατὸς»—Μὲ λένε *Ἀπατό*—Μ' ἔκαψε ὁ Ἀπατὸς—Καὶ σ' ἄλλο: «Πῶς λέγεσαι;» ρωτᾷ ὁ Διάβολος τὸν ἥρωα· «*ἐγὼ ὁ Ἴδιος*» ἀπαντᾷ ἐκεῖνος....Στραβώθη ὁ διάβολος κ' ἔβαλε ταῖς φωναῖς. Καταφθάνει ἕνας ἄλλος διάβολος καὶ τὸν ρωτᾷ ποιὸς τὸν στράβωσε. «Ἐγὼ ὁ Ἴδιος» λέει ἐκεῖνος. Σὰν τ' ἄκουσε αὐτὸ ὁ ἄλλος παραξενεύτη καὶ τοῦ λέει· «Ἀφοῦ μόνος σου τὴν ἔπαθες, τί νὰ σοῦ κάμω ἐγώ;» Καὶ δὲν ἐπείραξε τὸ παλληκάρι. Πασῶν τούτων τῶν παραδόσεων πρότυπον εἶναι τὸ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἐπεισόδιον τῆς τυφλώσεως τοῦ Κύκλωπος, παρὰ πλείστοις δὲ λαοῖς φέρονται ὅμοια παραμύθια». Πολίτη παραδόσεις τ. Β' σελ. 1308 κ. π.

ἀβίαστα ποὺ πουθενὰ δὲ μᾶς ἐνοχλεῖ ἠθικὴ ἢ καλαισθητικὴ τάση καμία. Μορφὴ καὶ περιεχόμενο ἑνωμένα σὰ νὰ πηγάζουν αὐθόρμητα «ἐκ τῶν προτέρων» ἀπὸ τὴ μεγάλη ποιητικὴ ψυχή, ὅπως τ' ἀμίμητα δημιουργήματα ποὺ ἀπαντοῦμε στὴ φύση.

Ὅπως στὶς ἄλλες ραψωδίες ἔτσι καὶ σ' αὐτὴ ἄφθονα εἶναι τὰ δραματικά, τὰ ρητορικὰ καὶ τὰ πλαστικὰ στοιχεῖα, ποὺ θὰ τὰ ἰδοῦμε ἀργότερα νὰ χωρίζωνται καὶ ν' ἀνθίζουν σὲ ἰδιαίτερες ξεχωριστὲς τέχνες.

Μορφὴ καὶ περιεχόμενο, ὅσο καὶ ἂν στηρίζωνται στὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ καὶ φύση καὶ σὲ ὡρισμένο τύπο τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, εἶναι τόσο γενικὰ ἀνθρώπινα ποὺ ὑψώνουν τὴν Κυκλώπεια σὲ ἀληθινὸ ἀριστούργημα μέσα στὴν παγκόσμια λογοτεχνία.

* * *

Ἡ αἰτία στὰ τόσα παθήματα τοῦ Ὀδυσσέα ποὺ ἀμέσως στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου (4, 19, 68 κ. ἀ.) ὅπως καὶ σὲ ἄλλα μέρη τὴν τόνισε ὁ ποιητής, ὡδηγοῦσε τὸν ἀναγνώστη μ' ἐσωτερικὴ ἀνάγκη πρὸς τὴν Κυκλώπεια, ὅπου ἐξελίσσεται ἡ τραγικὴ περιπέτεια, ἡ τόσο βαρυσήμαντη γιὰ τὸν ἥρωα. Ἀπὸ τὰ παθήματα ὅμως τοῦ Ὀδυσσέα ὡς τώρα μονάχα ἕνα μέρος εἴδαμε, ἐνῶ ἡ Κυκλώπεια μὲ τὴ βλαστήμια τοῦ ἥρωα, τὴν κατάρα τοῦ Πολύφημου καὶ τὴν ἐχθρικὴ στάση τοῦ Διὸς μᾶς προετοιμάζει καὶ γιὰ παθήματα ἄλλα, ὄχι μόνο μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἰθάκη ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὴ τὴν πατρίδα του. Ἔτσι ἡ ραψωδία αὐτὴ ἔχει γιὰ τὴν Ὀδύσσεια θεμελιώδη σημασία, μᾶς δίνει τὸ κέντρο ἀπ' ὅπου ἐξελίσσεται ὅλο τὸ μεγάλο δρᾶμα.

III

Γιὰ νὰ ἐπικυρωθῆ καὶ ἀπὸ τὰ πράγματα ἡ γνώμη ποὺ διατύπωσα παραπάνω ὅτι καὶ μὲ τὴ μετάφραση μπορεῖ νὰ γίνη ἡ διδασκαλία τῶν κλασικῶν γονιμώτατη, δίνω λίγες ἐκθέσεις γιὰ τὸν ὁμηρικὸ πολιτισμὸ βγαλμένες ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια καὶ γραμμένες ἀπὸ τὶς μαθήτριες τοῦ Λ. Δ. Π. στὰ 1910. Ὕστερα ἀπ' ὅσα εἶπα σχετικὰ μὲ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ, σ..... οἱ ἐκθέσεις αὐτὲς παρουσιάζουν πιὸ πολὺ συνολικὴ παρὰ ἀτομικὴ ἐργασία, δείχνουν ἑπομένως κατ' ἐξοχὴν ἂν καὶ πόσο ἀπὸ τὸ ἴδιο τ' ὁμηρικὸ ἔπος πήγασε ζωντανὴ ἡ εἰκόνα τοῦ ὁμηρικοῦ πολιτισμοῦ ὄχι μόνο γιὰ μιὰ μαθήτρια, μὰ γιὰ τὴν τάξη ὁλόκληρη. Ὁ ἀναγνώστης ὅμως δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶ ὅτι στὰ γραπτὰ αὐτὰ κυρίως μόνο ἡ μιὰ ἄποψη φαίνεται—καὶ αὐτὴ ἐν μέρει, ἡ ζωντανὴ δηλ. κατοχὴ καὶ ἡ ἀφομοίωση τοῦ ὑλικοῦ, *ἄπο καὶ ὅπως μποροῦσε νὰ γίνη ἀπὸ μαθήτριες 14 χρονῶν, μαθήτριες* μάλιστα ὅπως τὶς εἴχαμε παραλάβει *παραμορφωμένες* ἐκεῖ καὶ ἕνα χρόνο ἀπὸ τὰ ἑξατάξια παρθεναγωγεῖα [κτ. Δελτίο 3, 1913, σ. 1—17 «πῶς πῆρα τὰ παιδιά»]. Ἡ ἄλλη ὅμως, ἡ πιὸ σημαντικὴ ἄποψη, ἡ καλαισθητικὴ δηλ. ἀντίληψη καὶ ἐκτίμηση τῶν ἐπῶν, καθὼς καὶ ἡ μορφωτική τους ἐπίδραση, εἶναι κάτι ποὺ μόνο ἔμμεσα μπορεῖ νὰ φανῆ καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ δόθηκε παραπάνω ἡ Κυκλώπεια, καὶ ἀπ' ὅσα θὰ μᾶς δώσουν ἀργότερα οἱ ἴδιες οἱ μαθήτριες σὲ ἐργασίες πιὸ πολὺ ἀτομικὲς καὶ περισσότερο ἐσωτερικές—Στὴν ἐκλογὴ καὶ τὴν κατάταξη τοῦ ὑλικοῦ ἀκολούθησα τὸ Sitzler "Ein ästhetischer Kommentar zu Homers Odysse„.

*Α'. Τὸ Σύμπαν.**

Ἡ γῆ καθὼς φαντάζεται ὁ Ὅμηρος χωρίζεται ἀπὸ τὸν οὐρανὸ μὲ μεγάλες στῆλες ποῦ τὶς βαστᾶ ὁ Ἄτλας. Ὁ οὐρανὸς σχηματίζει θόλο καὶ τελειώνει ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη στὸν ὠκεανὸ ποῦ περιτριγυρίζει τὴ γῆ.

Στὸν οὐρανὸ πρῶτα πρῶτα φαίνεται ἡ *ῥοδοδάκτυλη*, ὀρθρογέννητη καὶ χρυσόθρονη Ἠώ· κάθεται στὸ σπίτι τοῦ Τιθωνοῦ στὸ νησὶ τῆς Αἰαίας, δηλ. στὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ ὠκεανοῦ. Ἀπὸ τὸν ὠκεανὸ ἀνεβαίνει στὸν οὐρανὸ καθισμένη σὲ χρυσόθρονο ἅρμα, ποῦ τὸ σέρνουν τὰ δύο πουλάρια της, ὁ Φαέθων καὶ ὁ Λάμπος. Σὲ λίγο ἀνατέλλει ὁ ἥλιος ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Αἰθιόπων,

> ποῦ εἰς δύο σχισμένοι εὑρίσκονται, ὕστεροι τῶν ἀνθρώπων,
> τοῦ ἡλιοῦ, ποῦ βγαίν' ἡ μιὰ μεριά, τοῦ ἡλιοῦ ποῦ πέφτ', ἡ ἄλλη

ἡ ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ μέρος τοῦ ὠκεανοῦ. Μόλις ἀνατείλη ὁ Ὑπερίονας Ἥλιος ἡ δύση, ὁ οὐρανὸς παίρνει [συχνὰ] τὸ χρῶμα τοῦ χαλκοῦ καὶ γι' αὐτὸ λέγεται πολύχαλκος. Ὁ κοσμοφωτιστὴς ἥλιος ποῦ λάμπει σὰ γυαλισμένος χαλκός, ἀφοῦ περάσει τὸ θόλο τοῦ οὐρανοῦ, πέφτει στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ ὠκεανοῦ. Ἅμα δύση, ἀπὸ τὸν ἀχανῆ αἰθέρα ποῦ εἶναι περιχυμένος στὸν οὐρανό, χύνεται ἡ θεία,

---

* Τὰ γεωγραφικὰ θέματα τὰ εἴχαμε χωρίσει σὲ μικρὰ τμήματα π. χ. Ἰθάκη, Κρήτη, Πύλος, Ἀσία, κλπ. καὶ κάθε μαθήτρια ἐπεξεργάστηκε χωριστὰ τὸ δικό της τμῆμα. Ἔπειτα τὰ ἑνώσαμε σὲ τρεῖς μεγάλες ὁμάδες (τὸ σύμπαν, γνωστὲς χῶρες, μυθικὸς κόσμος) καὶ τὴν κάθε μία τὴν ἀνέλαβε ἡ ἱκανώτερη μαθήτρια. Δύο τέλος, ἡ *Ἰφιγένεια* Ξ. καὶ ἡ *Σοφία* Κ. οἱ πιὸ δυνατές, θέλησαν μόνες τους νὰ συνθέσουν καὶ τὶς τρεῖς ὁμάδες, καὶ τὸ ἔκαμαν, ἀφοῦ πρῶτα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ δασκάλου ἔγινε νέα μεγάλη ἀφαίρεση καὶ συγκέντρωση στὸ ὑλικό.

ἄγρια καὶ αἰθέρια νύχτα· τὸ σκότος της νικάει καὶ διώχνει τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Σὲ λίγο παρουσιάζεται ἡ σελήνη καὶ μαζί της καὶ τ' ἀστέρια. Ἡ σελήνη καὶ τ' ἀστέρια βρίσκονται στὸν κάταστρο αἰθέρα καὶ βασιλεύουν στὸ τρίτο μέρος τῆς νύχτας. Ἅμα περάσῃ καὶ τὸ ἄλλο τέταρτο τῆς νύχτας, φαίνεται καὶ πάλι στὸν οὐρανὸ ἡ Ἠώ, ποῦ φωτίζει καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς ἀθανάτους ποῦ κατοικοῦν

στὸν Ὄλυμπο, τὴν ἄσειστη τῶν ἀθανάτων ἕδρα·
δὲν τὴν τινάζουν ἄνεμοι, μήτε βροχὴ τὴν δέρνει,
μήτε χιονιὰ σιμόνει αὐτοῦ, μόν' ἄπειρη γαλήνη
ἀνέφελη καὶ λευκὸ φῶς ὁλοῦθε εἶναι χυμένο.

Ὁ Ὄλυμπος βρίσκεται στὴν εὔφορη καὶ σιτοδώρα γῆ ποῦ τὴν ἀγκαλιάζει ἡ θάλασσα. Ἀνώτερος θεὸς τῆς θάλασσας εἶναι ὁ Ποσειδῶν, ποῦ μπορεῖ νὰ τὴν ταράξῃ, ὅταν θελήσῃ :

εἶπε, τὰ νέφη ἐσύναξε κ' ἐτάραξε τὸν πόντον
ἁρπάζοντας τὴν τρίαινα· καὶ τῶν ἀνέμων ὅλων
τὶς ζάλες ἔσπρωξεν ὁμοῦ κ' ἐτύλιξε στὰ νέφη
πόντον καὶ γῆ κ' ἐχύθηκε ἀπ' τὸν αἰθέρα νύχτα.

Μέσα βαθιὰ στὴ θάλασσα μένουν καὶ ἄλλοι κατώτεροι θεοί, ὁ Φόρκυς, ἡ Ἀμφιτρήτη καὶ ὁ πατέρας της Νηρεύς. Ἡ θάλασσα χύνεται στὸν ὠκεανό, ποῦ στὸ τέλος του βρίσκεται ἡ χώρα τῶν Κιμμερίων :

«νέφος πυκνὸ καὶ σκοτεινὸ ὁλοῦθε τοὺς σκεπάζει,
οὐδὲ ποτὲ κυττάζει αὐτοὺς ἀκτινοβόλος ἥλιος,
στὸν ἀστροφόρο οὐρανὸ οὔτ' ὅταν ἀνεβαίνῃ,
οὔτ' ὅταν κλίνῃ πρὸς τὴν γῆ ἀπ' τὰ οὐράνια μέρη·
ἀλλὰ τοὺς ἄμοιρους θνητοὺς μαύρη πλακόνει νύχτα»,

Πέρα ἀπ' αὐτὴ τὴ χωρα εἶναι τὰ Ἠλύσια πεδία, ποῦ χρησιμεύουν γιὰ τοὺς νεκροὺς ἀπογόνους τῶν ἀθανάτων. Ἔπειτα ἀπὸ τὰ Ἠλύσια πεδία εἶναι ἡ ἄγρια ἀκρογιαλιὰ τῆς Περσεφόνης σκεπασμένη μὲ δάση ἀπὸ ψηλὲς λεῦκες καὶ χασόκαρπες ἰτιές. Ἐκεῖ εἶναι τὸ χάσμα τοῦ Ἅδη, ὅπου χύνονται οἱ ποταμοὶ Πυριφλεγέθων, Ἀχέρων καὶ ὁ παραπόταμος τῆς Στυγὸς Κωκυτός. Στὸ ἄτερπνο, ἀραχνιασμιένο καὶ σκοτεινὸ δῶμα τοῦ Ἅδη ὑπάρχει ἕνα ἀσφοδελὸ λειβάδι, στὸ ὁποῖο κάθονται οἱ σκιὲς τῶν πεθαμένων.

Β'. Γνωστὲς χῶρες

Στὴν Ὀδύσσεια τοῦ Ὁμήρου ἀναφέρονται οἱ ἑξῆς γνωστὲς χῶρες :

Στὴν Ἀσία : Στὴ Β. Δ. ἄκρη τῆς Μ. Ἀσίας βρίσκεται ἡ πλατειὰ καὶ εὐρύχωρη Τροία. Ν. Α. τῆς Τροίας ἡ Φοινίκη μὲ πόλεις τὴν πολύχαλκη καὶ καλόκτιστη Σιδῶνα καὶ τὴν Τύρο. Ν. Α. τῆς Φοινίκης εἶναι ἡ Αἰθιοπία (μὲ πόλι τὴν Ἐρέμβη).

Στὴν Ἀφρικὴ βρίσκονται ἡ Λιβύη καὶ ἡ Αἴγυπτος· τὴν ποτίζει ὁ ποταμὸς Αἴγυπτος, ὁ σημιερινὸς Νεῖλος, ποῦ τὸν ἔλεγαν διοκαταίβκτο, γιατὶ δὲν ἤξεραν τὶς πηγές του. Ἡ κυριώτερη πόλις τῆς Αἰγύπτου εἶναι οἱ Θῆβες.

Β. Δ. τῆς Μ. Ἀσίας βρίσκεται *ἡ Θρᾴκη* μὲ πόλι τὴν ἱερὴ Ἴσμαρο. Δ. τῆς Θράκης εἶναι *ἡ Ἤπειρος* ποῦ κατοικεῖται ἀπὸ τοὺς Θεσπρωτούς, ἔχει δὲ πόλι τὴν καρποφόρα Ἔφυρα καὶ κοντά της [εἶναι] τὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης. Ν. Α. εἶναι *ἡ Θεσσαλία* μὲ τὰς Φερράς, τὸ ψηλὸ καὶ δασερὸ βουνὸ Πήλιο καὶ τὴ λαμπρὴ χώρα τῶν Μυρμιδόνων.

Πρὸς Ν. τῆς Θεσσαλίας βρίσκεται *ἡ Σ. Ἑλλάδα*. Ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ ψηλὸ βουνὸ Παρνασσὸς μὲ τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν. Στὴν Ἀττικὴ ποῦ τελειώνει στὸ ἱερὸ ἀκρωτήριο Σούνιο, ἀναφέρονται ὁ κάμπος τοῦ Μαραθῶνος καὶ ἡ πόλις Ἀθήνα μὲ τὸ ναὸ τοῦ Ἐρεχθέως. Στὴ Βοιωτία οἱ Θῆβες, καὶ κοντὰ στὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἀχελώου ἡ ναυτικὴ χώρα τῶν Ταφίων.

Ἡ Σ. Ἑλλάδα διὰ ξηρᾶς μπορεῖ νὰ συγκοινωνήσῃ μὲ τὴν *Πελοπόννησο*. Στὸ Ν. Α. της μέρος εἶναι τὸ ἀλογοβόσκητο Ἀχαϊκὸ Ἄργος καὶ πρὸς Β. οἱ χρυσὲς Μυκῆνες. Ν. Δ. τῶν Μυκηνῶν καὶ μέσα στὰ σχισμένα βουνὰ βρίσκεται ἡ πλατύχωρη Λακεδαίμονα. Τὸ μεγαλύτερό της βουνὸ εἶναι ὁ Ταΰγετος ποῦ τελειώνει στὴ θάλασσα. Μέσα στὰ ὄρη εἶναι ἕνας κάμπος ποῦ παράγει σιτάρι καὶ κριθάρι. Σ' αὐτὸ τὸν κάμπο εἶναι ἡ Σπάρτη. Πρὸς Δ. εἶναι ὁ σιτοφόρος κάμπος τῶν Φηρῶν καὶ σ' αὐτὸν ἡ πόλις Φηραί. Στὰ Δ. τῶν Φηρῶν εἶναι ἡ ἅγια, ἀμμώδης ψηλὴ καὶ ἀρνοθρέπτρα Πύλος. Βόρεια τῆς Πύλου καὶ στὴ δυτικὴ παραλία τῆς Πελοποννήσου βρίσκονται οἱ πόλεις Κρουνοί, ἔνυδρη Χαλκίδα, Φεαὶ καὶ Καυκωνία στὴ θεία Ἦλιδα.

Ἀπὸ τὰ νησιὰ δὲ ἀναφέρονται :

Στὴ *Μεσ. Θάλασσα* ἡ Κύπρος ἀπέναντι στὴ Φοινίκη· τὸ μικρὸ νησὶ Φάρος ἐμπρὸς στὴν Αἴγυπτο (στὴ σημιερινὴ Ἀλεξάνδρεια) καὶ

στὰ Β. Δ. ἡ Κρήτη. Στὴ βορεινή της παραλία καὶ κοντὰ στὸ ποτάμι Ἰοροδάνι εἶναι οἱ πόλεις Κυδωνία, Γόρτυνα καὶ Φαιστός. Μεταξὺ τῆς Φαιστοῦ καὶ τῆς Γόρτυνας ὑπάρχει ἕνας μεγάλος βράχος ποῦ σχηματίζει ἀκρωτήριο. Ἐκεῖ ὁ Βορριᾶς σπρώχνει τὰ κύματα. Μεταξὺ τῆς Κρήτης καὶ τοῦ ἀκτωτηρίου Μαλέα εἶναι τὸ νησὶ Κύθηρα.

Στὸ *Λιγαῖο πέλαγος* εἶναι ἡ Εὔβοια μὲ ἀκρωτήριο τὴ Γεραιστό, ἡ ἱερὴ Δῆλος μὲ τὸ ναὸ τοῦ Φοίβου Ἀπόλλωνος, καὶ Α. ἡ Χίος καὶ ἀπέναντί της, στὴ Μ. Ἀσία, τὸ ἀνεμισμένο βουνὸ Μίμας. Κοντὰ στὴ Χίο εἶναι ἡ ψυρὶα (ψαρὰ) καὶ πρὸς Β. ἡ καλόκτιστη Λέσβος.

Στὸ *Ἰόνιο πέλαγος* ποῦ βρέχει τὴ Δ. παραλία τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ πολυδενδρωμένη Ζάκυνθος, τὸ κάρπιμό Δουλίχιο καὶ ἡ τραχεῖα Σάμη. Α. τῆς Σάμης βρίσκεται ἡ Ἰθάκη. Μεταξὺ Σάμης καὶ Ἰθάκης εἶναι τὸ μικρὸ νησὶ Ἀστερὶς ποῦ ἔχει δύο ἀκίνδυνα λιμάνια. Καὶ ἡ *Ἰθάκη* ἔχει δύο ἀκίνδυνα λιμάνια. Τὸ νότιο λέγεται τοῦ Φόρκυνα καὶ εἶναι ἀσφαλέστατο, γιατὶ ἔχει δύο ἀκρωτήρια γυρμένα πρὸς τὰ μέσα καὶ ἔτσι ἐμποδίζουν τὰ κύματα νὰ μποῦν μέσα στὸν κόλπο. Ἀμέσως [στὴν παραλία] εἶναι λιβάδι ποῦ βόσκουν στὴ χλόη του γίδια καὶ πρόβατα. Τὸ λιβάδι αὐτὸ φθάνει ὡς τὶς ὑπώρειες τοῦ κινησίφυλλου βουνοῦ Νήριτου. Στὶς ὑπώρειες τοῦ βουνοῦ καὶ στὸ μέρος ποῦ ὑπάρχει μιὰ μακρόφυλλη ἐλιά, εἶναι «ἀεροχρώματη σπηλιὰ χαριτωμένη»: Αὐτὴ εἶναι ἱερή, γιατὶ ἀνήκει στὶς νύμφες Ναϊάδες. Μέσα στὴ σπηλιὰ εἶναι κρατῆρας γιὰ νὰ βάζουν οἱ μέλισσες τὸ μέλι τους καὶ μεγάλοι πέτρινοι ἀργαλειοί, γιὰ νὰ ὑφαίνουν οἱ νύμφες θαλασσογάλαζα πανιά. Ὑπάρχουν δὲ καὶ πολλὲς βρύσες ποῦ τρέχουν πάντοτε, καὶ δύο εἴσοδοι, μιὰ νότια γιὰ τοὺς ἀθανάτους, καὶ μιὰ βορεινὴ γιὰ τοὺς θνητούς. Αὐτὸ τὸ βουνὸ ἔχει πολλὰ δάση, γιατὶ τὰ νερά του τρέχουν πάντοτε. Ἔχει δὲ καὶ ἕνα πετρωτὸ καὶ ἄγριο μονοπάτι ποῦ πάει στὴν πόλι. Κοντὰ στὴν πόλι βρίσκεται μιὰ πέτρινη βρύση ποῦ τὸ νερό της ἔρχεται ἀπὸ ἕνα ψηλὸ βράχο. Σ' αὐτὸ τὸ βράχο οἱ διαβάτες προσεύχονται στὶς νύμφες ποῦ κατοικοῦν στὸ δάσος ποῦ εἶναι γύρα στὴ βρύση. Τὴν πόλι κλείνουν δύο βουνά, τὸ γνωστὸ Νήριτο καὶ τὸ Λεῖο, ποῦ τελειώνει στὸ βορρεινὸ λιμάνι τοῦ Ρεθύρου.

Σοφία Κ.

Γ'. *Μυθικὸς κόσμος**

Εἴπομεν προηγουμένως ὁποῖαι χῶραι ἦσαν γνωσταὶ ἐπὶ τῆς 'Ομηρικῆς ἐποχῆς' ἅπαντα σχεδὸν τὰ πρὸς Δ. τῆς Ἰθάκης μέρη τῆς Μεσογείου ἦσαν ἄγνωστα. Διὰ τοῦτο ἐκεῖ ἐφαντάζετο ὁ ποιητὴς κείμενον τὸν μυθικὸν κόσμον.

Ἡ χώρα τῶν Λωτοφάγων ἴσως νὰ εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς Ἀφρικῆς, διότι τὸν Ὀδυσσέα ἐκ τοῦ Μαλέα βόρειος ἄνεμος ἔφερεν ἐκεῖ· οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐτρέφοντο διὰ τοῦ καρποῦ λωτοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου ὅστις ἔτρωγεν ἐλησμόνει τὴν πατρίδα αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς χώρας τῶν Λωτοφάγων ὁ ἄνεμος φέρει τὸν Ὀδυσσέα εἰς *τὴν χώραν τῶν Κυκλώπων*. Αὕτη ἦτο χώρα ὀρεινὴ ἀλλὰ καρποφόρος, παράγουσα δημητριακά, οἶνον καὶ κτηνοτροφικὰ προϊόντα.

Οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἦσαν γίγαντες, ἄγριοι καὶ ἀνθρωποφάγοι, κατῴκουν δὲ ἐπὶ τῶν ὀρέων ἐντὸς σπηλαίων. Ἀπέναντι τῆς χώρας τῶν Κυκλώπων ἦτο νῆσος ἀκατοίκητος ὑπ' ἀνθρώπων ἀλλ' ἐπ' αὐτῆς ἔβοσκον πολυάριθμοι ἄγριαι αἶγες. Εἶχεν ἀσφαλῆ λιμένα, εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ὁποίου ἔρρεε διαυγὲς ὕδωρ ἔκ τινος πηγῆς, περὶ τὴν ὁποίαν ἦσαν λεῦκαι.

Ἐκεῖθεν φέρεται ὑπὸ τοῦ ἀνέμου *εἰς τὴν νῆσον Αἰολίαν*, ἥτις ἦτο περιτειχισμένη διὰ χαλκοῦ τείχους. Ἦτο ἡ κατοικία τοῦ Αἰόλου, τοῦ φίλου τῶν ἀθανάτων καὶ φύλακος τῶν ἀνέμων.

Ἔπειτα φθάνει *εἰς τὴν χώραν τῶν Λαιστρυγόνων*. Ἐπ' αὐτῆς ἐπεκράτει πάντοτε ἡμέρα, διότι ὁ ἥλιος μόλις ἔδυε πάλιν ἀνέτελλεν. Λιμένα εἶχεν εὔμορφον καὶ ἀσφαλῆ περικλειόμενον ὑφ' ὑψηλῶν βράχων, ἐπιτρέποντα δὲ τὴν εἴσοδον μόνον διά τινος μικροῦ στομίου. Οἱ Λαιστρυγόνες ἦσαν γίγαντες καὶ ἀνθρωποφάγοι καὶ βασιλεὺς αὐτῶν ἦτο ὁ Ἀντιφάτης.

Μετὰ τοὺς Λαιστρυγόνας ἦλθεν *εἰς τὴν νῆσον Αἰαίαν*, τὴν κατοικίαν τῆς θεᾶς Κίρκης θυγατρὸς τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Πέρσης. Ἦτο κατάφυτος νῆσος καὶ εἶχε καὶ ποταμόν τινα. Τὰ δὲ μέγαρα τῆς Κίρκης ἦσαν εἰς τὸ μέσον τῆς νήσου.

Περὶ τοῦ Ἅδου εἰς τὸ στόμιον τοῦ ὁποίου ἔφθασεν ὁ Ὀδυσσεύς, ὡμίλησα προηγουμένως.

Ἀναχωρήσας ἐκ τῆς νήσου Αἰαίας διῆλθεν πρὸ τῆς νήσου τῶν

* Ἡ ἔκθεσις αὐτὴ τῆς *Ἰφιγένειας Σ.* μόνο στὴν καθαρεύουσα ὑπάρχει.

Σειρήνων· αὗται διὰ τῆς γλυκυτάτης των φωνῆς ἐμάγευον τοὺς διερχομένους τοὺς ὁποίους κατέτρωγον καθήμεναι ἐπὶ λειμῶνος· ἐκεῖθεν δὲ ἔφθασεν *εἰς τὰς Πλαγκτὰς πέτρας*.

Αἱ Πλαγκταὶ πέτραι ἦσαν δύο ἀπόκρημνοι βράχοι κείμενοι ἀπέναντι ἀλλήλων, ἐπειδὴ δὲ ἡ διάπλευσις ἦτο ἐπικίνδυνος ἕνεκα τοῦ σχηματιζομένου ρεύματος καὶ μακρόθεν ἐφαίνοντο ὅτι ἔκλειον οἱ βράχοι, ἐνόμιζον ὅτι οὐδὲν πλοῖον θὰ ἠδύνατο νὰ διέλθῃ· διότι μόλις θὰ διήρχετο θὰ ἔκλειον οἱ βράχοι καὶ τὸ πλοῖον θὰ συνετρίβετο καθὼς ὅσα διῆλθον ἐκεῖθεν. Μόνη ὅμως ἡ Ἀργὼ διῆλθε σῶα διὰ τῆς βοηθείας τῆς Ἥρας.

Ἐδῶ δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ὁπόσον συγκεχυμένος καὶ ἀόριστος ἦτο ὁ μυθικὸς κόσμος. Ἡ Ἀργὼ ἥτις διῆλθε τὰς πλαγκτὰς πέτρας διευθύνετο εἰς τὴν Κοχλίδα δηλ. αἱ πλαγκταὶ πέτραι θὰ ἦσαν ἢ εἰς τὸν Βόσπορον, ἢ εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἤτοι εἰς ἐκ τῶν πορθμῶν ὁ ὁποῖος φέρει εἰς τὸν Εὔξεινον πόντον.

Ὁ Ὀδυσσεὺς ὅμως περιεπλανᾶτο εἰς τὰ Δ. τῆς Μεσογείου, ἐπομένως πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου ἢ διὰ τοῦ Βοσπόρου; Τὸ πλοῖον τοῦ Ὀδυσσέως διαπεράσαν τὰς Πλ. πέτρας ἔφθασεν εἰς τὴν Σκύλλαν καὶ Χάρυβδιν.

Ἡ Σκύλλα ἦτο ἐπὶ βράχων ὑψηλῶν ἐκ τῶν ὁποίων εἰς ἤγγιζε τὸν οὐρανόν. Τὸ ἄντρον της εὑρίσκετο ἐπὶ βράχων πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ἐντὸς αὐτοῦ κατῴκει ἡ Σκύλλα ἡ ὁποία ὀλάκτει φοβερὰ καὶ ἦτο τέρας.

Εἶχε δώδεκα πόδας ἀνομοίους, ἓξ λαιμούς, ἐπὶ τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο κεφαλαὶ τρομακτικαὶ καὶ εἶχε τρεῖς σειρὰς ὀδόντων, (δόντια μεστὰ μαύρου θανάτου). Ἐντὸς τοῦ ἄντρου εὑρίσκετο τὸ ἥμισυ τοῦ σώματός της, ἐπρόβαλλεν εἰς τὸ βάραθρον τὰς ἓξ κεφαλάς αὐτῆς καὶ ἡλίευεν ἰχθεῖς, ἤτοι δελφῖνας, καρχαρίας καὶ ἄλλα μεγάλα κήτη.

Ἀπέναντι ταύτης, ἤτοι πρὸς ἀνατολάς, ἦτο βράχος χαμηλότερος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὑρίσκετο *ἡ Χάρυβδις*, ἥτις τρεῖς φορὰς τὴν ἡμέραν ἐρρόφα τὴν θάλασσαν καὶ τρεῖς ἤμει αὐτήν. Παρ' αὐτὴν δὲ ἦτο ἀγρία συκῆ, ἥτις τὴν ἐσκίαζεν. Πλησίον τῆς Σκύλλης ἦτο *ἡ νῆσος Θρινακία*, ἡ νῆσος τοῦ Ἡλίου. Ἐπ' αὐτῆς ἔβοσκον αἱ ἀγελάδες του, τὰς ὁποίας ἐφύλαττον αἱ θυγατέρες τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Νεαίρας, Φαέθουσα καὶ Λαμπετία.

Ἀπὸ τὴν Θρινακίαν ὅπου κατεστράφησαν οἱ σύντροφοί του, ἔρχεται ὁ Ὀδυσσεὺς μόνος *εἰς τὴν νῆσον Ὠγυγίαν* ὅπου κατῴκει ἡ νύμφη Καλυψώ, ἡ κόρη τοῦ Ἄτλαντος.

Τὸ ἄντρον αὐτῆς ἦτο πλησίον τῆς θαλάσσης καὶ περιεκλείετο σχεδὸν διὰ καταφύτου δάσους ἀποτελουμένου ἐκ κλήθρων, λευκῶν, ἐλατῶν ὑψηλῶν, κυπαρίσσων, κέδρων καὶ ἐξ ἀφθόνων λιγαριῶν. Πέριξ τοῦ σπηλαίου ἐξηπλοῦτο ἤμερον κλῆμα πλῆρες σταφυλῶν. Πλησίον τοῦ ἄντρου ἔρρεον τέσσαρες κρῆναι. Οἱ δὲ λειμῶνες τῆς νήσου ἦσαν πλήρεις γιοφυλλιῶν καὶ σελίνων. Ἐπὶ τῶν δένδρων ὑπῆρχον ἀναρίθμητοι φωλεαὶ πτηνῶν.

Ἀρκετὰ μακρὰν τῆς νήσου Ὠγυγίας ἦτο *ἡ νῆσος Σχερία* ὅπου καὶ ἐτελείωσαν τὰ δεινὰ τοῦ Ὀδυσσέως. Κάτοικοι αὐτῆς ἦσαν οἱ Φαίακες βασιλεῖς δ' αὐτῶν ὁ Ἀλκίνοος καὶ ἡ Ἀρήτη. Εἶχεν ἡ νῆσος ὑψηλὰ ὄρη, τὰ ὁποῖα μακρόθεν ἐφαίνοντο ὡς μία μεγάλη ἀσπίς.

Εἰς τὸ ἕν ἄκρον τῆς νήσου ἔρρεε βαθὺς ποταμός, παρὰ τὸν ὁποῖον ἦσαν ἐκτισμένα τὰ πλυντήρια, μεταξὺ δ' αὐτῶν καὶ τῆς πόλεως ἦτο ὁ λευκὸν τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ἀνέβρυε πηγή. Εἰς τοὺς κήπους τῆς πόλεως ἐφύοντο ἀπιδέαι, ῥοδέαι, μηλέαι, συκέαι, ἐλαῖαι καὶ κλήματα, ἅπασαι ἀειθαλεῖς. Ἐν γένει ἡ χώρα τῶν Φαιάκων ἦτο καρποφόρος.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ Μυθικὸς κόσμος κατὰ τὴν Ὀδύσσειαν τοῦ Ὁμήρου.

Ἰφιγένεια Ξ.

Λατρεία Θεῶν

Οἱ ἄνθρωποι τῆς Ὁμηρικῆς ἐποχῆς αἰσθάνονταν ὅτι ἡ εὐτυχία τους ἦταν στὸ χέρι τῶν θεῶν, ἐπομένως δὲν μποροῦσαν νὰ ζήσουν χωρὶς αὐτούς· «καὶ τῶν Θεῶν οἱ ἄνθρωποι ἀνάγκην ἔχουν ὅλοι». Γι' αὐτὸ ζητοῦσαν νὰ κερδίσουν τὴν εὔνοιά τους μὲ θυσίες καὶ προσευχές.

Ἱερέα εἴδαμε μόνο τὸ Μάρωνα, ἱερέα τοῦ Ἀπόλλωνος στὴν Ἴσμαρο, ἄρα μόνο σὲ λίγα μέρη ὑπῆρχαν ὡς ὑπηρέτες ὡρισμένων ναῶν, τίς δὲ θυσίες τίς ἔκαναν οἱ ἄνθρωποι μοναχοί τους.

Οἱ θυσίες ἦταν αἱματηρὲς καὶ ἀναίμακτες. Στὶς ἀναίμακτες μεταχειρίζονταν κρασί, ἦταν ἀνεπίσημες καὶ τὶς ἔκαναν συνήθως σὲ συμπόσια ἢ ὅταν ἤθελαν νὰ παρακαλέσουν τίποτα τοὺς θεούς. Ἔτσι ὁ Τηλέμαχος, ὅταν ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἰθάκη, μόλις ξεκίνησε τὸ πλοῖο του, ἔκανε θυσία γιὰ νὰ γυρίσῃ μὲ τὸ καλὸ καὶ μὲ καλὲς εἰδήσεις,

και ὁ Ἀλκίνοος ἔκανε ἀναίμακτη θυσία, πριν ξεπροβοδήσῃ τὸν Ὀδυσσέα.

Οἱ δὲ αἱματηρὲς γίνονται [κάθε φορὰ ποὺ ἔσφαζαν ζῶο, και] σὲ μεγάλες γιορτὲς [τὶς ἔκαναν] μ' ἐπισημότητα, γιὰ νὰ παρακαλέσουν τοὺς θεοὺς νὰ τοὺς ἔχουν στὴν εὔνοιά τους ἢ νὰ τοὺς ἐξιλεώσουν, ἂν ἦταν θυμωμένοι· ἔτσι ὁ Ἀλκίνοος ἐν ὀνόματι τῶν Φαιάκων ἐθυσίασε ἑκατόμβη στὸν Ποσειδῶνα, γιὰ νὰ τὸν ἐξιλεώσῃ. Τὶς αἱματηρὲς θυσίες τὶς ἔκαναν ὡς ἑξῆς: Ἔπαιρναν ἕνα ζῶο, τὸ στόλιζαν, ἂν ἦταν βόδι τοῦ χρύσωναν κάποτε τὰ κέρατα, καὶ ἔπειτα, ἀφοῦ τὸ ράντιζαν μὲ νερὸ καὶ κριθάρι, ἕνας τὸ χτυποῦσε στὰ νεῦρα τοῦ σβέρκου καὶ ἀμέσως ἡ δύναμις τοῦ ζῴου λύνονταν καὶ ζαλισμένο ἔπεφτε κάτω· [τότε φώναζαν ὅλες οἱ γυναῖκες μαζί]. Ἔπειτα τὸ ἔσφαζαν καὶ τὴ γλῶσσα καὶ τὰ μεριά, ἀφοῦ τὰ τύλιγαν μὲ ξύγγι κι' ἔβαζαν ἐπάνω τους ἄλλα κομμάτια κρέας, τὰ ἔκαιγαν στὸ βωμό, τὰ δὲ ἐντόσθια καὶ τὸ ὑπόλοιπο κρέας τὰ ἔτρωγαν.

Τὴν ἐπίσημη θυσία τὴν ἔλεγαν ἑκατόμβη, ἐπειδὴ θυσίαζαν πολλὰ ζῶα μαζί. Στοὺς θεοὺς τοὺς ἐπουρανίους θυσίαζαν ζῶα μὲ ἀνοιχτὸ χρῶμα καὶ στοὺς καταχθονίους μαῦρα.

Ἡ προσευχή τους γινόταν πάλι, γιὰ νὰ ἔχουν τὴν εὔνοια τῶν θεῶν· σ' αὐτὲς ζητοῦν ὅ,τι θέλουν καὶ τοὺς ὑπενθυμίζουν τὶς θυσίες ποὺ τοὺς ἔχουν κάνει. Οἱ θεοὶ παρευρίσκονται συχνὰ οἱ ἴδιοι στὶς θυσίες καὶ τιμωροῦν ὅποιους δὲ θυσιάζουν· ἔτσι ὁ Ποσειδῶν δὲν ἄφινε τὸ Μενέλαο νὰ γυρίσῃ στὴν πατρίδα του, ἐπειδὴ δὲν εἶχε προσφέρει θυσίες· καὶ ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ, ὅταν παρακάλεσε τὸν Δία γιὰ τὸν Ὀδυσσέα, τοῦ εἶπε:

« . . . οὐδ' ἡ καρδιά σου Ὀλύμπιε,
μαλάζεται· καὶ μὲ θυσίαις δὲν σ' ἔχει αὐτὸς τιμήσει
στὴν Τροία τὴν εὐρύχωρη, στὰ πλοῖα τῶν Ἀργείων;
ὦ Δία, πῶς ἐμίσησες τόσο τὸν Ὀδυσσέα;

Βασιλικὴ Ν.

Οἰωνοὶ καὶ μάντεις

Στὴν Ὁμηρικὴ ἐποχὴ οἱ ἄνθρωποι νόμιζαν ὅτι οἱ θεοὶ τοὺς φανέρωναν τὴ θέλησί τους μὲ διαφόρους οἰωνούς. Μεγάλη σημασία ἔδιναν στὰ πουλιά, στὸ πῶς πετοῦσαν δεξιὰ ἢ ἀριστερά, καὶ τί ἔκαναν, στὰ ὄνειρα ποὺ περνοῦσαν ἢ ἀπὸ τὴν ἐλεφάντινη ἢ ἀπὸ τὴν κεράτινη πόρτα, στὸ φτέρνιασμα κλπ. Ὅταν ὁ Τηλέμαχος π. χ. κάλεσε τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου, γιὰ νὰ πῇ τί καταστροφὴ τοῦ κάνουν οἱ μνηστῆρες καὶ νὰ ζητήσῃ τὴ βοήθεια τοῦ λαοῦ, γιὰ νὰ τοὺς διώξῃ, ἐπειδὴ αὐτοὶ ἐδήλωσαν ὅτι δὲ θὰ ἔφευγαν, πρὶν ἡ μητέρα του παντρευόταν ἕνα μνηστῆρα, ὁ Τηλέμαχος ἀποκρίθηκε ὅτι θὰ τοὺς καταστρέψῃ μὲ τὴ βοήθεια τῶν θεῶν, ἂν δὲ φύγουν. Καὶ τότε θέλησαν νὰ δείξουν οἱ θεοὶ ὅτι θέλουν νὰ τοὺς καταστρέψουν καὶ ἔστειλαν δύο πουλιὰ ποὺ πετοῦσαν δεξιὰ καὶ ξέσχιζαν μιὰ χῆνα καὶ ἔρριχναν τὰ φτερά της ἀνάμεσα στοὺς μνηστῆρες. Αὐτὸς ὁ οἰωνὸς ἦταν καλὸς γιὰ τὸν Τηλέμαχο, ἐπειδὴ πέρασε δεξιά του καὶ αὐτὸ φανέρωνε ὅτι θὰ καταστραφοῦν οἱ μνηστῆρες· ἐὰν [ὅμως] περνοῦσε ἀριστερὰ [θὰ] ἦταν κακὸ σημάδι. Ἄλλους τέτοιους οἰωνοὺς ἔχομε στὰ ἀνάκτορα τοῦ Μενελάου, ὅταν ὁ Τηλέμαχος ἀποχαιρετοῦσε τὸν Ἀτρείδη καὶ τὴν Ἑλένη, καὶ στὴν Πύλο, ὅταν ἀνταμώνῃ τὸ μάντι Θεοκλύμενο.

Εἴπαμε ὅτι πίστευαν καὶ στὰ ὄνειρα. Ἡ Πηνελόπη διηγεῖται τὸ ὄνειρό της στὸν Ὀδυσσέα, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ὅτι εἶχε τὸν ἄνδρα της ἐμπρός της, καὶ τοῦ ζητεῖ νὰ τὸ ἐξηγήσῃ. «Εἶχα» λέει «20 χῆνες καὶ ἐκεῖ ποὺ τὶς ἔδινα νὰ φᾶνε, ἕνας ἀετὸς ἔκοψε ὅλα τὰ κεφάλια τους καὶ τὶς ἄφησε νεκρές. Ἐγὼ τότε ἄρχισα νὰ κλαίω καὶ ὁ ἀετὸς πάλι φανερώθηκε καὶ μοῦ εἶπε ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Ὀδυσσέας καὶ θὰ ἔλθῃ νὰ δώσῃ τέτοιο ἄσχημο τέλος στοὺς μνηστῆρες». Τότε ὁ Ὀδυσσέας τῆς εἶπε ὅτι θὰ καταστραφοῦν οἱ μνηστῆρες, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ διαφορετικά. Ἀλλὰ ἡ Πηνελόπη δὲν πίστευε καὶ εἶπε ὅτι εἶναι δύο πόρτες ποὺ περνοῦν τὰ ὄνειρα, ἡ μιὰ εἶναι ἐλεφάντινη καὶ ἡ ἄλλη κεράτινη. Καὶ ὅσα περνοῦν ἀπὸ τὴν ἐλεφάντινη, ὅπως αὐτὸ τώρα, δὲν ἀληθεύουν καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ τερπνότερα, ἀλλ' ὅσα περνοῦν ἀπὸ τὴν κεράτινη ἀληθεύουν.

Πολλὲς φορὲς ὅμως δὲν μποροῦσαν νὰ ἐξηγήσουν διάφορα ὄνειρα καὶ ἄλλα σημεῖα, γι' αὐτὸ ὑπῆρχε ἀνάγκη ἀπὸ μάντεις. Αὐτοὶ ἦταν ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὸ θεὸ καὶ γι' αὐτὸ τοὺς θεωροῦσαν ἱερούς, πρόλεγαν τὸ μέλλον καὶ ἐξηγοῦσαν κάθε οἰωνό. Στὴν Ὀδύσσεια τέτοιους μάντεις ἔχομε τὸν Τειρεσία, τὸ μεγαλύτερο ἀπ' ὅλους, ποὺ καὶ στὸν Ἅδη ἀκόμη δὲν εἶχε χάσει τὴν τέχνη του, τὸν Εὐρυμίδη Τήλεμο στοὺς Κύκλωπες, ποὺ προεῖπε στὸν Πολύφημο ὅτι θὰ τυφλωθῇ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα, καὶ τὸ Θεοκλύμενο, ποὺ προεῖδε ὅλη τὴν καταστροφὴ τῶν μνηστήρων.

Ἂν τὴ στιγμή, ποὺ ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι κάποια ἐπιθυμία τους, τύχαινε νὰ φτερνιστῇ κανείς, τὸ θεωροῦσαν γιὰ καλὸ σημάδι, νόμι-

ζαν δηλ. ὅτι ἡ ἐπιθυμία τους θὰ πραγματοποιηθῇ. Ἡ ἴδια ἀντίληψις ἐπικρατεῖ καὶ σήμερα στὸν ἑλληνικὸ λαό. Καὶ σήμερα πιστεύουν ὅτι μπορεῖ νὰ προφητεύσῃ [κανεὶς] τὸ μέλλον ἀπὸ διάφορα σημάδια· π. χ. ὅταν βγαίνῃ κανεὶς πρωΐ πρωΐ ἔξω καὶ ἰδῇ πρῶτα πρῶτα ἕνα παπᾶ, τότε λένε ὅτι κάτι κακὸ θὰ τοῦ τύχῃ. Ὅταν φωνάξῃ κουκουβάγια στὴ σκεπὴ ἑνὸς σπιτιοῦ, κάποιος θὰ πεθάνῃ ἀπὸ κεῖνο τὸ σπίτι· ὅταν μπουσουλίζῃ τὸ παιδί, τότε θὰ ἔχῃς ὅλη τὴν ἡμέρα μουσαφήρηδες· ὅταν σπαρνᾷ τὸ μάτι ἢ ὅταν μπαίνῃ ἕνα εἶδος πεταλούδα στὸ σπίτι, πάλι κάποιος μουσαφίρης θἀρθῇ· τὸ φτέρνισμα ἐπιβεβαιώνει τὰ λόγια ἐκείνου ποῦ μιλεῖ· «γειά σου κι' ἀλήθεια λέω». Καὶ στὰ ὄνειρα, ὅπως καὶ τότε, δίνουν πολλοὶ μεγάλη σημασία, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ἰδιαίτερο βιβλίο «ὀνειροκρίτης» ἔχει γραφῇ, γιὰ νὰ τὰ ἐξηγῇ. Καὶ οἱ μάντισσες δὲ λείπουν· οἱ γύφτισσες καὶ ἄλλες γρηοῦλες προλέγουν τὸ μέλλον κοιτάζοντας τὴν παλάμη καὶ ῥίχνοντας τὰ χαρτιά.

Ἑλένη Ψ.

Ἐπαγγέλματα κατὰ τὴν Ὀδύσσεια τοῦ Ὁμήρου.

Στὰ χρόνια ποῦ ζοῦσε ὁ Ὅμηρος ἦταν διάφορα ἐπαγγέλματα, ἀλλὰ ὄχι τόσα πολλά, ὅπως σήμερα· γιατὶ τότε καθένας ἤξερε νὰ κάνῃ καὶ νὰ διορθώνῃ μόνος του τὰ πιὸ ἀναγκαῖα πράγματα καὶ ἔτσι δὲν εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ τεχνίτες, π. χ. ἀπὸ ῥάφτες, παπουτσῆδες κτλ.

Τέτοια ἱκανότητα εἶχαν ὄχι μόνον οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς· π. χ. βλέπομε τὸν Ὀδυσσέα, ὅταν βρισκόταν στὸ νησὶ τῆς Καλυψῶς, νὰ φτιάνῃ μόνος του τὸ καράβι ποῦ μ' αὐτὸ ἤλπιζε νὰ φθάσῃ στὴν πατρίδα του. Ἐπίσης βλέπομε τὸν Εὔμαιο, τὸ χειροδοσκὸ τοῦ Ὀδυσσέα, νὰ διορθώνῃ τὰ σαντάλια μόνος του, ὅταν εἶχε γυρίσει ὁ κύριος του ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Φαιάκων μεταμορφωμένος σὲ γέρο ζητιάνο. Καὶ οἱ γυναῖκες ὕφαιναν διάφορα ὑφάσματα, πέπλους καὶ ἄλλα. Γι' αὐτὸ λίγοι ἄνθρωποι ἦταν εἰδικοὶ τεχνίτες. Τέτοιοι π. χ. τεχνίτες ἦταν οἱ χρυσοχοὶ καὶ οἱ ξυλουργοί, καὶ οἱ δυό τους ἀπὸ τὴν τάξι τῶν ἐλευθέρων.

Ὁ χρυσοχὸς εἶχε ἐργαλεῖα τὴν τσιμπίδα, τὸ ἀμόνι καὶ τὸ σφυρί. Ἔφτιανε στολίδια, διάφορα ἀγγεῖα, σκέπαζε τοὺς τοίχους μὲ φύλλα χαλκοῦ [ὅπως στὸ παλάτι τοῦ Μενελάου] κλπ. Καὶ καμιὰ

φορά, ὅταν ἤθελαν νὰ κάνουν [ἐπίσημη] θυσία, φώναζαν τὸ χρυσοχὸ νὰ χρυσώσῃ τὰ κέρατα τῆς ἀγελάδας ἢ καὶ ἄλλου ζώου ποῦ θὰ θυσίαζαν. Ὁ Νέστορας π. χ. κάλεσε τὸ χρυσοχὸ νὰ χρυσώσῃ τὰ κέρατα τῆς ἀγελάδας, ποῦ θὰ ἐθυσίαζαν πρὸς τιμὴν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ τέχνη του ἦταν πολλὲς φορὲς μεγάλη. Ὅταν π. χ. ὁ ζητιάνος μιλάει στὴν Πηνελόπη γιὰ τὸν Ὀδυσσέα, γιὰ τὸν πιστέψῃ τῆς περιγράφει τὴ χρυσὴ καρφίτσα ποῦ φοροῦσε ὁ ἄνδρας της: ἕνα σκυλὶ κρατοῦσε στὰ μπροστινὰ πόδια του ἕνα ζαρκάδι καὶ τὸ κοίταζε, ἐνῶ αὐτὸ σπαρταροῦσε· ὅλοι δὲ τὸ θαύμαζαν, γιατὶ ἦταν φυσικώτατα καμωμένο· τὸ σκυλὶ προσπαθοῦσε νὰ πνίξῃ τὸ ζαρκάδι καὶ ἐκεῖνο ἀγωνιζόταν νὰ φύγῃ.

Ἄλλη σπουδαία τέχνη εἶναι καὶ ἡ τέχνη τοῦ μαραγκοῦ [καὶ τοῦ χτίστη]. Τὰ ἐργαλεῖα του ἦταν τὸ σφυρί, τὸ σκεπάρνι, ἡ στάθμη καὶ τὸ τρυπάνι [καὶ ἄλλα]. Ἔφτιανε δὲ [σπίτια, καράβια, καὶ] ἔπιπλα π. χ. θρόνους, καρέκλες, κρεββάτια κτλ. Τὸ θρόνο τῆς Πηνελόπης τὸν εἶχε φτιάσει ὁ ξακουσμένος μαραγκὸς Ἰκμάλιος.

Γιατροὺς ἐξ ἐπαγγέλματος δὲν εἴδαμε στὴν Ὀδύσσεια. Οἱ ἄρρωστοι γιατρεύονται μὲ ξόρκια καὶ μὲ βότανα. Ὅταν π. χ. ὁ Ὀδυσσέας ἐπισκέφθηκε τὸν Αὐτόλυκο καὶ πῆγε μ' αὐτὸν καὶ τὰ παιδιά του στὸ κυνῆγι, χτυπήθηκε ἀπὸ ἕνα ἀγριογούρουνο, καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Αὐτολύκου τοῦ ἔπαψαν τὸ αἷμα μὲ ξόρκια.

Ἄλλο ἐπάγγελμα ἦταν τοῦ ἀοιδοῦ. Αὐτοὶ νομίζονται ἱεροὶ καὶ ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τοὺς θεούς. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔπαιρναν τὴ χάρι τοῦ τραγουδιοῦ κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὶς Μοῦσες, ἄλλοι δὲ τὸ ἀποχτοῦσαν μὲ τὴ διδασκαλία. Τέτοιοι ἐμπνευσμένοι ἀοιδοὶ ἦταν ὁ Δημόδοκος ποῦ τὸν εἶχε στὸ παλάτι του ὁ Ἀλκίνοος καὶ ὁ Φήμιος τοῦ Ὀδυσσέα. Οἱ ἀοιδοὶ τραγουδοῦσαν στοὺς ἀγῶνες, στὰ συμπόσια κλπ. Ἔτσι π. χ. στὸ παλάτι τοῦ Ἀλκινόου τραγουδάει πάντοτε ἕνας ἀοιδός, ὅπως καὶ στοὺς μνηστῆρες.

Ἐκτὸς τῶν ἀοιδῶν ἦταν καὶ οἱ Κήρυκες. Κάθε βασιλιᾶς καὶ κάθε εὐγενὴς εἶχε τὸν κήρυκά του· τοὺς ὑπηρετοῦσαν συχνὰ στὸ τραπέζι καὶ περιποιῶνταν τοὺς ξένους καὶ καλοῦσαν τὸ λαό, ὅταν ἦταν ἀνάγκη, σὲ σύνοδο. Ὁ κήρυκας κρατοῦσε σκῆπτρο καὶ στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου τὸ ἔδινε σὲ ὅποιον ἤθελε νὰ μιλήσῃ.

Λίνα Δ.

Σκλάβοι καὶ σκλάβες

Στὴν ὁμηρικὴ ἐποχὴ θεωροῦσαν ὡς μέλη τῆς οἰκογενείας τὶς ὑπηρέτριες καὶ τοὺς ὑπηρέτες, ποῦ ἢ τοὺς ἀγόραζαν ἀπὸ πειρατάς, ὅπως τὸν Εὔμαιο, ἢ ἦταν αἰχμάλωτοι.

Ὑπηρέτες καὶ ὑπηρέτριες εἶχαν πολλοὺς οἱ εὐγενεῖς καὶ μάλιστα οἱ βασιλεῖς· π. χ. στὸ παλάτι τοῦ Ἀλκινόου ὑπάρχουν περισσότερες ἀπὸ 50 ὑπηρέτριες. Δὲν ἦταν ὅμως ἴσες μεταξύ των, ἀλλὰ τὶς τιμοῦσαν ἀνάλογα μὲ τὶς ἐργασίες ποῦ ἔκαναν. Πρώτη ἦταν ἡ «κελάρισσα», ποῦ κρατοῦσε τὰ κλειδιὰ τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἐπιστατοῦσε στὶς δουλειὲς τῶν ἄλλων, ἔπειτα οἱ δύο ὑπηρέτριες ποῦ συνώδευαν τὴν κυρία τους, ὅταν παρουσιαζόταν στοὺς ἄνδρες, ἐξ ἴσου δὲ τιμοῦσαν καὶ τὴν παραμάνα.

Ἡ κελάρισσα, μόλις σηκώνεται τὸ πρωΐ, δίνει σὲ κάθε μία ὑπηρέτρια τὴ δουλειά της· ἄλλες τακτοποιοῦν τὸ μέγαρο, ἀνάβουν φωτιά, στρώνουν τὸ τραπέζι, ἄλλες φέρνουν νερὸ ἀπὸ τὴ βρύση ἢ ἀλέθουν τὸ σιτάρι. Ὅταν ἐρχόταν κανεὶς ξένος, μία ἀπὸ τὶς ὑπηρέτριες ἔπρεπε νὰ τὸν λούσῃ, ἄλλες δέ, προπάντων ἡ κελάρισσα, νὰ τοῦ προσφέρουν φαγητό, νὰ τοῦ ἑτοιμάσουν τὸ κρεββάτι κτλ. Γενικῶς ὅλες οἱ ὑπηρέτριες ἔκαναν τὶς ἐργασίες τοῦ σπιτιοῦ.

Οἱ ὑπηρέτες ἐργάζονταν κυρίως στὰ χωράφια, τὰ καλλιεργοῦσαν, φύλαγαν ἢ ἔβοσκαν τὰ βόδια τῶν κυρίων των, ὅπως ὁ Φιλοίτιος, ἢ τοὺς χοίρους, ὅπως ὁ Εὔμαιος.

Σκλάβοι καὶ κύριοι ζοῦσαν πάντοτε ἀγαπημένοι. Ὅταν τοὺς ἀγόραζαν μικροὺς, τοὺς ἀνέτρεφαν μὲ τὰ παιδιά τους καὶ τοὺς ἀγαποῦσαν ἴσια μ' αὐτά· π. χ. τὸν Εὔμαιο ἀνέθρεψε ἡ μητέρα τοῦ Ὀδ. μὲ τὴν θυγατέρα της τὴν Κτιμένη:

Τί μ' εἶχεν ἀναστήσει αὐτὴ μαζῆ μὲ τὴν ὡραία
κόρη της ὑστερόγεννη πλατύπεπλη Κτιμένη·
ὁμοῦ μ' αὐτὴν μ' ἀνάτρεφε κ' ἴσια σχεδὸν μ' ἐτίμα.
Καὶ ὅτε καὶ οἱ δύο φθάσαμε στὴν ποθητὴ νεότη,
κείνην στὴν Σάμην ἔδωκαν, κ' ἔλαβαν μύρια δῶρα.
Ἐμὲ κατόπιν ἔνδυσε χλαμύδα καὶ χιτῶνα,
πολὺ λαμπρὰ φορέματα, κ' ἐπόθεσε μ' ἐκείνη,
καὶ στὸν ἀγρὸν μ' ἀπόστειλε, καὶ πάντοτε μ' ἀγάπα.
[Ο. 363-370].

Ὁ Εὔμαιος κάθεται καὶ τρώει στὸ ἴδιο τραπέζι μὲ τὸν Τηλέμαχο [P. 330-335].

Ἡ Πηνελόπη φωνάζει τὴν Εὐρύκλεια «μητέρα» καὶ τὸ βράδυ κάθεται στὸ δῶμα της μὲ τὶς δοῦλες καὶ ὑφαίνει. Ἡ Ναυσικᾶ, ἅμα ἔπλυνε τὰ φορέματα στὸν ποταμό, παίζει μὲ τὶς δοῦλες.

Ὅταν δὲ ὁ δοῦλος ἦταν πιστὸς στὸν κύριό του, ἔπαιρνε κάποτε μεγαλύτερη ἀμοιβή· π. χ. ὁ Ὀδ. ὑπόσχεται στὸ Φιλοίτιο καὶ Εὔμαιο, ἂν νικήσῃ τοὺς μνηστῆρες

τοῦ καθενὸς τότε ἀπὸ σᾶς ἐγὼ θὰ δώσω νύμφην
κ' ἐδῶ σιμά μου κτήματα καὶ ὡραία κατοικία,
καὶ φίλοι θἄσθε καὶ ἀδελφοὶ τοῦ υἱοῦ μου Τηλεμάχου.
[Φ. 213-216].

Σκληρὰ ἀπεναντίας τιμωροῦσαν τοὺς ἀπίστους δούλους. Τὴ φροντίδα αὐτὴ τῶν κυρίων τους τὴν ἀνταπέδιναν οἱ ὑπηρέτες φροντίζοντας τὰ κτήματά τους. Ἔτσι ὁ Εὔμαιος εἶχε διπλασιάσει τοὺς χοίρους τοῦ Ὀδ., ἔχτισε καλὴ αὐλὴ κλπ. Τὴν ἀγάπη δὲ τῶν δούλων πρὸς τοὺς κυρίους βλέπομε πολὺ καλὰ στὴν Εὐρύκλεια, στὴν Εἰρυνόμη, στὸν Εὔμαιο καὶ στὸ Φιλοίτιο. Ὁ Εὔμαιος, ὅταν εἶδε τὸν Τηλέμαχο νὰ γυρίζῃ ἀπὸ τὴ Λακεδαίμονα

. . . πρὸς τὸ κύριον ἔδραμε, τοῦ φίλησε τὰ δύο
μάτια λαμπρά, τὴν κεφαλή, τὸ 'να καὶ τ' ἄλλο χέρι,
κ' ἔχυσε δάκρυα θερμὰ· καὶ ὅπως καλὸς πατέρας
τὸν υἱόν του γλυκασπάζεται, ἂπῶλειπε δέκα χρόνους
εἰς ξένα μέρη μακρυνά, καὶ τοῦ 'καψε τὰ σπλάχνα,
μόνος, ὑστερογέννητος· ἔτσι ὁ βοσκὸς ὁ θεῖος
ἔκλεισε σταῖς ἀγκάλαις του καὶ κατεφίλησ' ὅλον
τὸν θεοειδῆ Τηλέμαχο, τὸν χάρο ὡς νὰ 'χε φύγει,
καὶ κλαίοντας τοῦ ὡμίλησε· ἦλθες ὦ γλυκὸ φῶς μου,
Τηλέμαχε, καὶ νὰ σὲ ἰδῶ δὲν ἔλπιζα ἐγὼ πλέον,
τὰ πέλαγα ἀφοῦ πέρασες ναὖπάγῃς εἰς τὸν Πύλο.
(Π. 13-24).

Ἔτσι τὸν ὑποδέχθηκε καὶ τοῦ μίλησε καὶ ἡ Πηνελόπη. Ἡ δὲ Εὐρύκλεια ἦλθ' ἔμπροσθέν του κλαίοντας· ὁλόγυρα κι' οἱ ἄλλες
δούλαις ἐσυναθροίζονταν τοῦ ἀδάμαστου Ὀδυσσέα,
καὶ μὲ χαρὰς στὴν κεφαλή, στοὺς ὤμους, τὸν φιλοῦσαν.
(P. 32-35).

Περσεφόνη Ζ.

Τὸ πολίτευμα κατὰ τὴν 'Οδύσσεια τοῦ 'Ομήρου

Τὸ πολίτευμα στὴν 'Ομηρικὴ ἐποχὴ εἶναι ἡ ἡρωϊκὴ κληρονομικὴ βασιλεία. 'Ο βασιλιᾶς ἔπαιρνε τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ τὸ Δία καὶ λέγονταν διογενής. Καθήκοντά του ἦταν νὰ ὁδηγῇ τὸ λαὸ στὸν πόλεμο, νὰ δικάζῃ τοὺς ὑπηκόους του καὶ νὰ κάνῃ δημόσιες θυσίες. 'Ο 'Αλκίνοος π. χ. θυσιάζει στὸν Ποσειδῶνα, γιὰ νὰ τὸν ἐξιλεώσῃ. Στὸν πόλεμο εἶχε ἀπεριόριστη ἐξουσία στὴ ζωὴ τῶν ἄλλων. Δικαίωμα τοῦ βασιλιᾶ ἦταν νὰ παίρνῃ τὸ καλύτερο μέρος ἀπὸ τὰ λάφυρα (γέρας), νὰ ἔχῃ τὴν πρωτοκαθεδρία στὶς ἀγορὲς καὶ νὰ παίρνῃ ἀκόμα ἕνα μέρος γῆ καρποφόρο, ποὺ λεγόταν «τέμενος».

'Ο λαὸς ἀγαποῦσε καὶ τιμοῦσε τὸ βασιλιᾶ του σὰ θεό. Παράδειγμα ὁ 'Αλκίνοος, ποὺ στὴν ἐξουσία του ὅλος ὁ λαὸς ζοῦσε εὐτυχισμένα. Οἱ ἀκόλουθοι στίχοι τοῦ 'Ομήρου μᾶς δείχνουν τὴν εὐτυχία τοῦ λαοῦ, ὅταν ὁ βασιλιᾶς εἶναι καλός :

« .. ὁμοίαν φρίμην ἄπταιστος λαμβάνει βασιλέας,
ἂν κυβερνᾷ θεόφοβα λαὸν πολὺν καὶ ἀνδρεῖον,
εἰς ὅλα δίκαιος· καὶ ἡ γῆ σιτοφορεῖ, τὰ δένδρα
γέμουν καρπούς, τὰ πρόβατα καλογεννοῦν, καὶ πλῆθος
ψάρια γεννᾷ τὸ πέλαγος, ἀπ' τὴν χαριτωμένη
τὴν βασιλεία, κ' εὐτυχοῦν τὰ πλήθη στὴν σκιά του».

'Η ἡρωϊκὴ ὅμως βασιλεία δὲν εἶναι κατὰ τὴν 'Ομηρικὴ ἐποχὴ στὴν ἀκμή της. 'Ο βασιλιᾶς, ὅταν ὑπῆρχε εἰρήνη, δὲν εἶχε ἀπεριόριστη ἐξουσία, ἀλλὰ συνεργαζόταν συχνὰ μὲ τοὺς «βουληφόρους γέροντες», ποὺ ἐκλέγονται ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς. 'Ο βασιλιᾶς τῶν Φαιάκων 'Αλκίνοος καλεῖ κάθε μέρα τοὺς δώδεκα γέροντες στὸ παλάτι του ἢ καλεῖται ἀπ' αὐτοὺς στὴν ἀγορὰ καὶ σκέπτεται μαζί τους γιὰ τὶς κοινὲς ὑποθέσεις. Οἱ γέροντες, ποὺ ὀνομάζονται ἀπ' τοὺς Φαίακες κι' αὐτοὶ βασιλεῖς, βοηθοῦσαν ἰδίως τὸ βασιλιᾶ στὰ δικαστικά του καθήκοντα. Ὥστε βρισκόμαστε σὲ ἐποχὴ ποὺ οἱ εὐγενεῖς περιώρισαν τὴ βασιλικὴ ἐξουσία καὶ πῆραν αὐτοὶ ἀρκετὴ δύναμι.

Καὶ ὁ λαὸς ὅμως εἶχε κάπως μέρος στὴ διοίκησι τῶν κοινῶν. Ὅταν π. χ. ἐπρόκειτο γιὰ εἰρήνη, γιὰ πόλεμο, ἢ νὰ στέλλουν κανένα ξένο στὴν πατρίδα του, ὁ βασιλιᾶς προσκαλοῦσε τοὺς γέροντες στὸ παλάτι του, γιὰ νὰ σκεφθοῦν πρῶτοι αὐτοί, καὶ ἔπειτα διάταζαν τοὺς κήρυκες νὰ καλέσουν στὴν ἀγορὰ τὸ λαό, γιὰ νὰ ἀνακοινώσουν τὴν ἀπόφασί τους. Ὅταν μαζευόταν ὅλος ὁ λαός, ἐρχόταν ὁ βασιλιᾶς, καθόταν στὴν ἕδρα καὶ γύρα του οἱ γέροντες, καὶ ὁ κήρυκας κρατοῦσε τὸ σκῆπτρο καὶ τὸ ἔδινε σὲ ὅποιον ἤθελε νὰ μιλήσῃ. Ζητοῦσε λοιπὸν τὸ σκῆπτρο ὁ βασιλιᾶς καὶ ἔλεγε τὸ σκοπὸ τῆς ἀγορᾶς ποῦ προστάτης ἦταν ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Θέμις. 'Ο λαὸς δὲ ὄχι μόνον μὲ βοὴ ἀπέρριπτε ἢ ἐνέκρινε τὴν πρότασί του, ἀλλὰ μποροῦσε ὅποιος ἤθελε νὰ εἰπῇ τὴ γνώμη του, ἂν τοῦ δινόταν τὸ σκῆπτρο ἀπὸ τὸν κήρυκα.

Στὴν 'Οδύσσεια ἀναφέρονται δύο σύνοδοι· μετὰ τῶν 'Ιθακησίων, ποὺ τὴν ἐκάλεσε ὁ Τηλέμαχος γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴ βοήθεια τοῦ λαοῦ ἐναντίον τῶν μνηστήρων ποὺ εἶχαν λάβῃ δύναμι, γιατὶ ἔλειπε ὁ βασιλιᾶς καὶ ὁ Τηλέμαχος δὲν μποροῦσε νὰ τοὺς διώξῃ. Στὴν 'Ιθάκη δὲ θὰ μεταβαλλόταν τὸ πολίτευμα ἀπὸ βασιλεία σὲ ἀριστοκρατία, ἂν δὲν ἐρχόταν ὁ 'Οδυσσέας νὰ σκοτώσῃ τοὺς μνηστῆρες καὶ νὰ γίνῃ πάλιν αὐτὸς βασιλιᾶς. Καὶ μία τῶν Φαιάκων ποὺ τὴν ἐκάλεσε ὁ 'Αλκίνοος, γιὰ τὰ στείλουν τὸν 'Οδυσσέα στὴν πατρίδα του.

'Η ἡρωϊκὴ βασιλεία θεωρεῖται ἀπὸ τὸν "Ομηρο ὡς πολίτευμα προοδευτικό, ἐνῷ οἱ Κύκλωπες κατακρίνονται, ἐπειδὴ

«βουλῶν δὲν ἔχουν ἀγορὰς καὶ νόμους δὲν γνωρίζουν·
ἀλλὰ ταῖς ἄκραῖς κατοικοῦν βουνῶν ὑψηλοτάτων
εἰς βαθειὰ σπήλαια καὶ καθεὶς στὴ σύντροφο, στὰ τέκνα
εἶναι κριτής, οὐδὲ ποτὲ προσέχει πρὸς τὸν ἄλλον».

"Αρτεμις Π.

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΥΣ ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ Α. Δ. Π.

Α'. Τὸ σύμπαν

Οὐρανός : Στύλοι χωρίζουν οὐρανὸ καὶ γῆ, Α. 52.54—πολύχαλκος, Γ. 2— *ἀστροφόρος οὐρανός*, Ι. 527— Οἱ ἀθάνατοι κατοικοῦν τοὺς θόλους τῶν οὐρανῶν, Γ. 479— 'Ο κάταστρος αἰθέρας, Μ. 380.

'Ηώς Ροδαδάκτυλη 'Ηώ, κόρη τοῦ "Ορθρου, Β. 1—φωτεινὴ 'Ηώ, Δ. 188—καλόθρονη 'Ηώ, Ζ. 48— Χρυσόθρονη, Υ. 91— 'Η νῆσος Αἰαία κατοικία τῆς ὀρθρογέννητης 'Ηοῦς, Μ. 4.5 – Γυναῖκα τοῦ Τιθωνοῦ ἀφίνει κάθε πρωὶ τὸ σπίτι του γιὰ νὰ φέρῃ τὸ φῶς στοὺς θνητοὺς καὶ τοὺς ἀθανάτους, Ε. 1— 'Η 'Ηὼ ζέβει στὸ ἅρμα της τὰ γοργὰ πουλάρια Φαέθοντα καὶ Λάμπον, Ψ. 245.

"Ηλιος : 'Υπερίονας, Α. 8— φωτιστής, Κ. 191 καὶ κοσμοφωτιστής, Κ. 188— ἀκτινοβόλος, Λ. 16— ἀνατέλλει ἀπὸ τοὺς Αἰθίοπες καὶ δύει στοὺς Αἰθίοπες, Α. 21.24— ἀνατέλλει ἀπ' τὸν βαθὺν 'Ωκεανό, Τ. 484— 'Ανεβαίνει

ἀπὸ τὴν ὡραιότατη λίμνη στὸν οὐρανὸ νὰ λάμψῃ στοὺς θεοὺς κλπ. Γ. 1.3— γέρνει ὅταν τὰ βώδια λυῶνται, Ι. 58 — ἅμα βασιλεύῃ ἰσκιάζουν ὅλοι οἱ δρόμοι, Γ. 497.

Ἡμέρα καὶ Νύχτα : Τὸ φῶς βυθίζει κάτω στὸ σκότος, Γ. 335 — ἡ ἄφθαρτη νύκτα, Δ. 429 — ἔρχεται ἅμα βυθίζῃ ὁ ἥλιος, Κ. 185 — χύνεται ἀπὸ τὸν αἰθέρα, Ε. 294 — Στὴ Λαιστρυγονία ἔχουν ἐγγὺς τοὺς δρόμους των ἡ νύκτα καὶ ἡ μέρα, Κ. 86.

Ἄστρα : Πούλια, Βοώτης ποὺ ἀργεῖ νὰ βασιλέψῃ, Ἄρκτος ποὺ γυρίζει πάντα στὸν οὐρανὸ καὶ δὲν γνωρίζει τὸ λουσμα τοῦ Ὠκεανοῦ, Ε. 271.275— Τὰ ἄστρα κλίνουν στὸ τρίτο μέρος τῆς νυκτός, Μ. 312 — Τὸ ὁλόλαμπρο ἀστέρι ποὺ ἔρχεται ἐκεῖνο πρῶτο τῆς Ἠῶς τὸ φῶς νὰ προμηνύσῃ, Ν. 93.

Σελήνη : μ' ἐφιλοξενοῦσε ὁλόκληρο φεγγάρι, Κ. 14.

Γῆ : τὴ χωρίζουν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στύλοι, Α. 52 — σιτοδύρα, Γ. 3 — πολυθρέπτρα, Γ. 408.

Ὄλυμπος : ἐκεῖ τ' ἀνάκτορα τοῦ Διός, Α. 74 — Ἡ ἄσειστη καὶ γαλήνια ἕδρα τῶν ἀθανάτων, Ζ. 42 κ. π.

Θάλασσα : πολυκυματοῦσα, Δ. 354 — πλατύτορη, Δ. 432 — θεία, 577 — ἄπατη, Ε. 52 — φριχτὸ χάσμα θαλάσσης, Ε. 175 — τῆς θάλασσας τὸ μέγα στόμα, Θ. 561, ἰχθυοφόρα θάλασσα, Ι. 83 — ἄπειρος κυματισμένος πόντος, Δ. 510 — διάπλατα νῶτα θαλάσσης Γ. 142 — τὰ πλοῖα τρέχουν στοὺς ἰχθυοφόρους δρόμους, Γ. 176 — τὰ σκοτεινὰ πέλαγα, Γ. 286 — λευκὸ κῦμα, Δ. 405 — ἁλμυρὰ κύματα, Ε. 100 — ὁ Φόρκυνας κύριος τῆς ἁγριας τῆς θάλασσας, Α. 72 — Θαλασσινὴ θεὰ ἡ Ἀμφιτρήτη· ὁ ἀμέτρητος βυθός τῆς Ἀμφιτρήτης, Γ. 91 — Θαλασσινὴ νύμφη ἡ Λευκοθέα, Ε. 334 — ὁ Ζέφυρος σηκώνει στὴ θάλασσα μαῦρον ἀνατρίχιασμα, Δ. 403 — Ποσειδῶν, τρικυμία, Ε. 290—6 καὶ 402—3.

Ὠκεανός : ποταμὸς βαθὺς (Α. 640) ποὺ κυλάει σιγανὰ (Τ. 435), στὴν ἄκρη τοῦ κόσμου (Α. 13)· σ' αὐτὸν δύουν τ' ἀστέρια (Ε. 275), καὶ ἀπὸ τὸν ὠκεανὸ ἀνατέλλει ὁ ἥλιος (Τ. 435) περιτριγυρίζει τὴ γῆ (ὀπισθόρμητος ὠκεανὸς (Υ. 65).

Ἅδης : πέρα ἀπὸ τὸν ὠκεανὸ· τοποθεσία : Κ. 508-516 — Δυσκολίες ταξειδιοῦ, Α. 156 κ. π. — ἄφεγγο σκοτάδι, Α. 154 — ἀσφοδελὸ λιβάδι Α. 539 — Οἱ μαῦρες πύλες τοῦ Ἅδη Ξ. 156 — ὀτερπνος κόσμος, Α. 94 οἱ νεκροὶ στὸν Ἅδη, Α.

Β. Γνωστὲς χῶρες

Πελοπόννησος : *Ἄργος* : Ἀχαϊκὸ Ἄργος, Γ. 251, ἀλογοβόσκητο, Δ. 562 — χρυσὴ *Μυκήνη* — *Λακεδαίμονα* μέσα στὰ σχισμένα ὄρη, πλατειὰ πεδιάδα εὔφορη : Δ. 1.602, πλατύχωρη Λακεδαίμονα : Ο. 1 — *Σπάρτη*, Α. 214 — Τὸ ὄρος τοῦ Μαλέα φτάνει ὡς τὴ θάλασσα (Γ. 287 καὶ Ι. 80), ὁ ὑψηλότατος *Ταΰγετος* καὶ *Ἐρύμανθος*, Ζ. 103 — *Φηραί*, Γ. 488, σιτοφόρα πεδιάδα τῶν Φηρῶν, Γ. 495 — *Πύλος*, ἡ λαμπρή, ἡ πόλις τοῦ Νηλέα, Γ. 4, ἡ ὑψηλή, Γ. 485, ἀμμώδης, Α. 214 ἅγια, Α. 307, ἀρυοθρέπτα Πύλος, 0,426 — Παράλιες πόλεις οἱ *Κρουνοὶ* καὶ ἡ ἔνυδρη *Χαλκίδα* (τὶς προσπέρασαν μὲ τὸ καράβι 0.295). *Ἦλιδα*, ἡ θεία, ὅπου δεσπόζουν οἱ Ἐπειοί.

Στερεά : ἡ πλατύδρομη πόλις τῆς *Ἀθήνας*· ἐκεῖ ὁ ναὸς τοῦ Ἐρεχθέως, Η. 79.81, *Μαραθών*, *Σούνιο*, ἅγιο ἀκρωτῆρι, Γ. 278 — *Παρνασσός*, τὸ ὑψηλὸν καὶ δασῶδες ὄρος τοῦ Παρνασσοῦ, Τ. 393.431 — Ναυτικοὶ *Τάφιοι* (ἐκβολὲς Ἀχελώου ;), Α. 181.

Θεσσαλία : ἡ λαμπρὴ πόλις τῶν *Μυρμιδόνων*, Δ. 9 — *Φθία*, Μυρμιδόνες, βασιλιᾶς Πηλέας, Α. 474—*Φεραί*, Δ. 797 — δασῶδες *Πήλιον*, *Ὄσσα*, Α. 315. *Ὄλυμπος* Ε. 50.

Ἤπειρος-Μακεδονία : *Θεσπρωτοί*, βασιλ. Φείδωνας, 1.291 — *Δωδώνη* ὅπου ἡ μαντικὴ δρῦς τοῦ Διός, Ξ. 327 — *Ἐφύρη*, Α. 259, καρποφόρα, Β. 329 — *Ὄλυμπος*, Πιερία, Ε. 50.

Θράκη : ἡ ἄκρη τῶν Κικόνων, ὅπου ἡ πόλις *Ἴσμαρος*, Ι. 39.165, ἱερὴ πόλις τῶν Κικόνων, Μάρωνας ἱερέας τοῦ Ἀπόλλωνα, προστάτη τῆς Ἰσμάρου, Ι. 194 κ. π.

Ἀσία : *Τροία*, εὐρύχωρη, Α. 61, ἱερὴ Τροάδα, Α. 2, *Κοκυτός*, Τ. 260, εὔιππον Ἴλιον, Ξ. 71, ψηλὸ τεῖχος τῆς Τροίας, Ε. 473 — ἀντίκρυ στὴ Χίο τὸ βουνὸ *Μίμαντας*, ὁ ἀνεμισμένος. Γ. 172.

Φοινίκη, Δ. 83, πολύχαλκη Σιδών, 0.425, καλόκτιστη Σιδονία, Ν. 285.

Αἰθιοπία : Α. 22, οἱ Αἰθίοπες κατοικοῦν στὴν ἀνατολὴ καὶ στὴ δύσι στὸ τέλος τῶν ἀνθρώπων.

Ἀφρική : *Αἴγυπτος*, Γ. 300, Αἰγύπτιες *Θῆβαις*, Δ. 125 κ. ἀ., τὸ *ποτάμι τοῦ Αἰγύπτου* διοκατέβαιτο, Δ. 581. *Λιβύη*, εὐφορία τῆς χώρας, Δ. 84 κ. π.

Νησιὰ Μεσογείου : *Κύπρος* Δ. 83, πόλις Τέμεση, Α. 184. *Κρήτη*, Γ. 281, ὡραία, κάρπιμη, περίβρεκτη, Τ. 173 κ. π. — ποταμὸς Ἰάρδανος, πόλεις· Φαιστός, Γόρτυς, Κνωσσός, βασιλιᾶς Μίνως, 90 πόλεις. Κάτοικοι κλπ. Τ. 173 - 9. *Φάρος*, νησὶ ἐμπρὸς στὸν Αἴγυπτο ποταμό, Δ. 355.

Νησιὰ Αἰγαίου : *Εὔβοια*, Γεραιστός, Α. 177, Η. 311 — *Δῆλος*, ὅπου βωμὸς τοῦ Ἀπόλλωνα, Ζ. 162 — *Χίος*, πετρωτή, Γ. 170 — *Ψυρία* (Ψαρά), Γ. 171 — *Λέσβος*, Γ. 169.

Νησιὰ Ἰονίου : *Ἰθάκη*, περίβρεκτη (Α. 386), φωτεινὴ (Β. 166), τόπος αἰγιδοβόσκητος κλπ. (Δ 60 κ. π. Ν. 243 κ. π.) ἡλιακὴ καὶ πετρώδης (Ι. 21 — 27) — Θέσις Ἰθάκης ὡς πρὸς τ' ἄλλα νησιὰ (1.21 κ. π.) — Ἔξω ἀπὸ τὴν πόλι «κάτωθεν τοῦ δασεροῦ Νήτου» τὸ λιμάνι Ρεῖθρον, Α. 185 — τὸ κινησίφυλλον ὄρος Νήριτο (Ι. 21 - 27) καταλήγει στὸ λιμάνι τοῦ Φόρκυνα (Ν. 97 — 111), ἐκεῖ ἡ σπηλιὰ τῶν νυμφῶν. — Ἀπὸ τὸ λιμάνι ἄγριο μονοπάτι φέρνει στὴν καλύβα τοῦ Εὐμαίου (Ξ. 1 - 2), καὶ ἀπὸ κεῖ πρὸς τὴν πόλι πετρωτὸς δρόμος· σιμὰ στὴν πόλη βρύση καὶ δάσος, Ρ 201 - 210. *Δουλίχιο* : κάρπιμο, Ξ. 335, Α. 246, Δ. 24 — *Ἀστερίς*, νησάκι μεταξὺ στὴν Ἰθάκη καὶ τὴν τραχεῖα Σάμη, μὲ δύο ἀκίνδυνα λιμάνια, Δ. 844 — *Ζάκυνθος*, σύδενδρος, Α. 246, πολυδενδρομένη 1.24.

Γ'. Μυθικὸς κόσμος

Ἡ γῆ τῶν Λωτοφάγων : τρώγουν ἄνθη, λωτὸς κλπ. Ι. 83 κ. ἀ.

Ἡ γῆ τῶν Κυκλώπων : ἄγρια, ἀκαλλιέργητη μὰ εὐφορώτατη Ι. 105 κ. ἀ. ἀπέναντι ἀπὸ τὴ χώρα τῶν ἐρημόνησο, 116 κ. ἀ.

Ἡ νῆσος Αἰολία : πλωτὸ νησὶ μὲ χάλκινο τεῖχος· κατοικία τοῦ Αἰόλου, Κ. 1 κ. ἀ.

Ἡ νῆσος Αἰαία : ὀρεινή, εὐρύχωρη καὶ δασωμένη· κατοικία τῆς Κίρκης· κατοικία τῆς Ἠῶς· στὴν Αἰαία πρωτολάμπει ὁ ἥλιος, Μ. 2 κ. π.

Ἡ νῆσος τῶν Σειρήνων : λιβάδια, Μ. 44. 165 κ. π.

Πλαγκταῖς πέτραις : ἀνοιγοκλείνουν· μονάχα ἡ Ἀργὼ τὶς πέρασε. Μ.59 κ. κ.

Σκύλλα : Ἀπότομος, ψηλότατος, γλυστερὸς βράχος· στὴ μέση σκοτεινὸ ἄντρο ὅπου μένει ἡ Σκύλλα. Μ. 73 κ. π. 245 κ. π.

Χάρυβδις : ἡ θεία· κάθεται στὸν ἀπέναντι χαμηλότερο βράχο· Μ. 101 κ. π. 236 κ. π.

Ἡ νῆσος Ὠγυγία : στὴ μέση τῆς θαλάσσης, περίβρεκτη· Α. 50. Ἐκεῖ σὲ ἄντρο μένει ἡ Καλυψώ, κόρη τοῦ Ἄτλαντα· περιγραφὴ σπηλιᾶς Ε. 55 κ. ἀ.

Ἡ νῆσος Σχερία : Φαίακες, Ἀλκίνοος βασιλιᾶς, μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους· πόλις περιτειχισμένη· Ζ. 3 - 15, ἀπότομη παραλία χωρὶς λιμάνι, Ε. 411 κ. ἀ. προσιτὴ ἡ ἐκβολὴ τοῦ ποταμοῦ, 441 κ. ἀ δάσος ἐλιῶν καὶ ἀγριελιῶν στὴν παραλία, 475 — στὸ ποτάμι πλυσταριά, Ζ. 85 κ. π. Ἡ πόλις τῶν Φαιάκων μὲ τὰ δύο λιμάνια κλπ. λευκῶνας τῆς Ἀθηνᾶς· Ζ. 262 κ. ἀ.

Ἄθως : κτ. τὸ σύμπαν.

Στὴ μελέτη αὐτὴ μὲ βοήθησαν τ' ἀκόλουθα βιβλία. 1) *Sitzler* Ein ästhetischer Kommentar zu Homers Odyssee, ἔκδ. β', 1906.

2) *Carl Rothe* Die Odyssee als Dichtung, 1914.

3) *v. Willamowitz-Möllendorf*, Homerische Untersuchungen. . .
— Reden und Vorträge 1914.

Β. ΑΡΘΡΑ

Α. ΦΟΥΤΡΙΔΗ

ΤΟ ΦΑΝΕΡΩΜΑ ΤΟΥ ΗΣΙΟΔΟΥ ΣΤΟΝ «ΑΣΚΡΑΙΟ» ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ*

Ὁ Ἀσκραῖος τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ εἶναι τὸ πρῶτο μέρος ἀπὸ τὰ «Μεγάλα δράματα», καὶ πρωτοφάνηκε μέσα στὴν *Ἀσάλευτη ζωὴ* στὰ 1904. Τὸ ποίημα αὐτὸ ποὺ ἁπλώνεται σὲ 656 στίχους, εἶναι πολὺ ἐκφραστικὸ γιὰ τὴ σκέψη καὶ τὴν τέχνη τοῦ Παλαμᾶ, ἀληθινὰ μεγαλόπρεπο προκνάκρουσμα στὸ μεγάλο του ἀριστούργημα, τὸ «Δωδεκάλογο τοῦ γύφτου».

Μέσα στὸ ποίημα αὐτὸ μιλεῖ ὁ ἀσκραῖος Ἡσίοδος, ποὺ γυρίζοντας «ἀπὸ τ' ἀγύριστο ταξίδι, ἀπὸ τοὺς τόπους — ποὺ ὅλο τὸ ἔμπα ξέρουνε καὶ ποὺ ποτὲ τὸ ἔβγα», ἀνταμώνει τὸν ποιητὴ τῆς νέας Ἑλλάδας στὸ φῶς τοῦ ἀπάνω κόσμου. Τότε φέρνει πάλι στὰ χείλη του τὸ «παλιὸ τραγούδι τῆς ζωῆς» ποὺ θὰ τοῦ γίνῃ ὁδηγός του ἐδῶ, καὶ φανερώνεται ἀρχίζοντας μὲ τὴ σύγκριση τοὺ πρὸς τὸν Ὅμηρο καὶ τὶς διαφορὲς ποὺ τοὺς χωρίζουν.

> Τυφλὸς τοῦ Ὀλύμπου ραψῳδὸς ὁ θεῖος Μελησιγένης
> θνητοὺς ἀτάραχα, ἥρωες, θεοὺς ὑμνολογᾶ.
> Ἀπὸ μιὰ βρύση ἀνήσυχη, τραγούδι μου ἐσύ, βγαίνεις,
> κι ἡ λάβια πάντοτε εἶσ' ἐσὺ κι ἡ φουκοθαλασσιά.
> Ἄκου, ὁ Ἀσκραῖος εἶμ' ἐγώ, δὲν εἶμ' ἐγὼ τεχνίτης
> τῶν ἡσυχων χρυσόνειρων, τῶν ἱλαρῶν σκοπῶν,
> τῆς μαύρης γῆς ποὺ τὴν πατῶ μὲ σέρνει ἐμὲ ὁ μαγνήτης,
> ὁ νοῦς μου πάει μὲ τὰ φτερὰ τῶν ἀναστεναμῶν.
> Ραχοῦλες, εἶμαι ὁ πιστικὸς τῆς ἥμερης ἀρνάδας,
> ὀργώνω, σπέρνω, ἱδροκοπῶ, τοῦ κάμπου δουλευτής,
> καὶ λούζω τὸ τραγούδι μου στῆς δροσοπρασινάδας
> τὰ δάκρυα καὶ στὰ δάκρυα τῆς δύσκολης ζωῆς.

---

* Διαβάστηκε ἀγγλικὰ στὴν ἑντέκατη ἐτήσια συνέλευση τῆς Κλασικῆς ἑταιρείας τῆς νέας Ἀγγλίας στὰ 1916. Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ The Classical Journal τόμ. 12 (1906) ἀρ. 3, μὲ τὸν τίτλο Hesiodic reminiscences in the «Ascraean» of Costes Palamas.

Ξωμάχο εἶσαι, τραγούδι μου, τ᾽ ἀλέτρ᾽ εἶν᾽ ἡ χαρά μου,
τὰ κύματά τους ταίριασαν τὰ στάχυα καὶ οἱ ρυθμοί,
ηγάδων ξεφαντώματα δὲν ξέρουν τ᾽ ὄνομά μου,
τὸ ξέρ᾽ ἡ μοναξιά, τὸ φῶς καὶ ἡ νύχτα, καὶ ἡ ψυχή.

Παρακάτω παίρνει ἀπὸ τὰ *Ἔργα καὶ ἡμέραι* * τοῦ Ἡσίοδου ἕνα μέρος καὶ μᾶς ξανακάνει τὴν ἔννοια μὲ λόγια δικά του καὶ μὲ κάποιο βαθύτερο λυρισμό· εἶναι τὸ μέρος ποὺ μιλεῖ ὁ Ἡσίοδος γιὰ τὴν καταγωγή του:

Στὸ χῶμα τὸ πρωτόγονο τῆς γύμνιας τὰ τσακάλια
μὲς στῶν πατέρων μου σύρλιαζαν τὶς ἄχαρες ζωές,
σκληρὰ ἦταν τ᾽ ἀπαλόπνοα αἰολικὰ ἀκρογιάλια,
ναῦτες κυμαῖοι μᾶς σκρώξανε πρὸς θάλασσες πλατιές.
Ναῦτες κυμαῖοι μᾶς ρίξανε σ᾽ ἀγνώριστα λιμάνια,
λαλοῦσε ὁ ζίζικας, ἀνθοῦσεν ἡ ἀγριαγκαθιά,
κι ἦρθες νὰ βρῆς ἀνάπαψη, τρικυμισμένη ὀρφάνια,
σὲ καλοκαίρια ἀγέλαστα καὶ σ᾽ ἄγρια χειμαδιά.
Ἄσκρα, στὴ ρίζα τοῦ ἱεροῦ βουνοῦ μαυρολογοῦσες,
πῆρ᾽ ἀπὸ σένα τὴν τραχιὰ κι ἀστόλιστη φωνή.
Ἐμὲ δὲ μὲ βυζάξανε στὸν Ἑλικῶνα οἱ Μοῦσες,
ἐμὲ μὲ πικρανάθρεψαν οἱ φτώχιες καὶ οἱ καημοί.

Ἀκολουθεῖ ἕνα μέρος πιασμένο ἀπὸ τοὺς πρώτους στίχους τῆς *Θεογονίας*. Στὸ ἀρχαῖο ποίημα οἱ Μοῦσες φανερώνονται μπροστὰ στὸν τραγουδιστὴ βασκὸ τὴ νύχτα, *ἐννύχιαι* **. Στὸν Ἀσκραῖο τὸ θεϊκὸ αὐτὸ φανέρωμα γίνεται μὲ τὸ φῶς τῆς μέρας, σὲ στιγμὴ ὅμως ποὺ κάτι σὰ νυχτερινὸ θάμπος εἶναι χυμένο στὴν ὁλόγυρα ἐρημιὰ καὶ βαθιὰ στὸ λογισμό του:

Ὅμως μιὰ μέρα ποὺ ὄνειρα βοσκολογοῦσα μαῦρα
στὸ ἔρμο λογκάρι τὸ κρυφό, κι ἔβοσκα τ᾽ ἄστρα ἀρνιά,
νά! τρίσβαθης κι ἀπίστευτης πλάσης μπροστά μου ἀνάβρα,
οἱ ἑλικωνόζωες ἀδερφές, οἱ θέαινες, κι οἱ ἐννιά.

---

* Στ. 633—40:

ὥσπερ ἐμός τε πατὴρ καὶ σός, μέγα νήπιε Πέρση,
πλοίζεσκ᾽ ἐν νηυσὶ βίου κεχρημένος ἐσθλοῦ·
ὅς ποτε καὶ τῇδ᾽ ἦλθε πολὺν διὰ πόντον ἀνύσσας,
Κύμην αἰολίδα προλιπών, ἐν νηὶ μελαίνῃ·
οὐκ ἄφενος φεύγων οὐδὲ πλοῦτόν τε καὶ ὄλβον,
ἀλλὰ κακὴν πενίην, τὴν Ζεὺς ἄνδρεσσι δίδωσι·
νάσσατο δ᾽ ἄγχ᾽ Ἑλικῶνος ὀϊζυρῇ ἐνὶ κώμῃ,
Ἄσκρῃ, χείμα κακῇ, θέρει ἀργαλέῃ, οὐδέ ποτ᾽ ἐσθλῇ.

** Θεογονία, ὅ. 10.

Στὴ *Θεογονία* οἱ Μοῦσες κατοικοῦνε στὸν Ἑλικῶνα, στὸ ἱερὸ καὶ μεγάλο βουνό, καὶ κεῖ γύρω ἀπὸ τὶς ἀγέρινες πηγὲς χορεύουν μὲ ἀνάλαφρο πόδι . . . . καὶ λούζουν τὸ ἁπαλό τους κορμὶ μέσα στὶς βρύσες, στὸν Τερμησσὸ καὶ στὴν Ἱπποκρήνη καὶ στὸν ἱερὸ τὸν Ὀλμειό.» * Ἀπὸ τὶς πηγὲς αὐτὲς ἀνάβρυσε γιὰ πρώτη φορὰ καὶ τοῦ νεώτερου ποιητὴ τὸ μεγάλο ὅραμα. Τὸ φῶς καὶ τὸ νερὸ εἶναι τὰ δύο στοιχεῖα ποὺ μᾶς φανερώνει μ᾽ ἀγάπη στὸ τραγούδι του· κι ἡ τάση τουαὐτὴ θὰ φανῇ φυσικὴ σ᾽ ὅλους ἐκείνους ποὺ γνώρισαν ἀπὸ κοντὰ τοὺς φωτοχυμένους καὶ θαλασσοφίλητους τόπους τῆς Ἑλλάδας:

Κι ἤτανε γύρω ὅλο νερά, ποτάμια, καταρράχτες,
λίμνες, βρυσοῦλες, ρεματιές, πηγές, νεροσυρμές,
κελαηδιστάδες ἥσυχοι καὶ βροντερόηχοι κράχτες,
ὕπνοι νερῶν ἀξύπνητοι καὶ δρόμοι καὶ φωνές.
Νερὰ ἦταν ξεφαντώματα, νερὰ ἦταν πανηγύρια,
κι ἀπὸ νερόχαρα χλωρὰ κρυψῶνες καὶ σκεπές,
καὶ γέρματα σ᾽ ἀμάλαγα κρουσταλλοπαραθύρια,
κι ἀνοίγματα σὲ τρίσβαθες πρωτόβλεφτες θωριές.
Νεράιδες! καὶ κορμὶ καὶ νοῦ τοὺς τάκαμαν τὰ κρύα
καθάρια ἡλιόλαμπρα νερά, κι ἕνα ἤτανε μ᾽ αὐτά,
καὶ τὰ νερὰ πολύφωνη χυμένη συνοδεία
τῶν ἤχων ποὺ ἀναβρύζανε τὰ στόματα τὰ ἐννιά.
. . . . . .
Καὶ κράτησ᾽ ἀπ᾽ τὰ χέρια τους τὴ δάφνινη τὴ βέργα,
κι ἔβραγ᾽ ἀπὸ τὰ χέρια τους τὸ δάφνινο καρπό,
καὶ γνώρισα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν τὰ ἔργα,
κι εἶδα σὰν τώρα καὶ σὰ χτὲς τὸν αὔριο τὸν καιρό.
Κι εἶμαι ἀπὸ τότε ὁ ποιητής, ὁ μαντευτὴς καὶ ὁ μάγος,
καὶ τρεμολάμπει ἡ λύρα μου, ἀτίναχτη ἀστραπή,
κι ὁ πεζοδρόμος ποὺ τραβάει μπροστά, κι ὁ δαφνοφάγος,
μὲ πεῖνα πικρὴ μέσα μου ποὺ τρώει καὶ ποὺ δὲ σβεῖ. . . .**

Ὕστερα ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ αὐτὴ ἀρχίζει τὸ καθαυτὸ ποίημα.

---

* Ἴδ. ἔργ. στ. 1ὰ

Μουσάων Ἑλικωνιάδων ἀρχώμεθ᾽ ἀείδειν,
αἵθ᾽ Ἑλικῶνος ἔχουσιν ὄρος μέγα τε ζάθεόν τε,
καί τε περὶ κρήνην ἰοειδέα πόσσ᾽ ἁπαλοῖσιν
ὀρχεῦνται καὶ βωμὸν ἐρισθενέος Κρονίωνος·
καί τε λοεσσάμεναι τέρενα χρόα Τερμησσοῖο,
ἢ Ἵππου Κρήνης, ἢ Ὀλμειοῦ ζαθέοιο,
ἀκροτάτῳ Ἑλικῶνι χοροὺς ἐνεποιήσαντο
ἕνθεν ἀπαρνύμεναι, κεκαλυμμέναι ἠέρι πολλῇ,
ἐννύχιαι στεῖχον περικαλλέα ὄσσαν ἱεῖσαι.

** Στ. 102, 127, 148, 156, 174, 202.

Ὁ Ἡσίοδος, ποὺ ξυπνᾶ μέσα του ἡ μνήμη, ἀναμετρᾶ τὴν περασμένη του ζωή, ἀρχίζει τὸ μεγάλο του τὸ τραγούδι καὶ μᾶς φέρνει ἐκεῖ σὲ ἕνα φωτεινὸ ἀκρογιάλι, σ' ἕνα ἑλληνικὸ καλοκαίρι μὲ τὴν ὁλόφλογη ζωή του.

Νά! ξεμυτίζει τὸ κεχρί, ροδίζει τὸ σταφύλι,
κορφοπρασίνισε ἡ συκιά, κατάπεσε ὁ θρακιάς,
τὸ στάχυ γέρνει πρὸς τὴ γῆ, πρὸς τὸ φιλὶ ταχείλι,
πρὸς τ' οὐρανοῦ τὰ ὁλόνοιχτα, καπνέ, φιδογλιστρᾶς.
Στὰ φύλλα τῆς βαλανιδιᾶς ὁ κοῦκος κελαηδάει,
γλυκαναπαύει καὶ ἡ φωνή σά νὰ εἶναι ἡ σιγαλιά,
καὶ τίποτε δὲ σώνεται καὶ τίποτε δὲν πάει.
Τὰ πάντα ἀρχὴ ἀπαλώτατη ποὺ λὲς πὼς δὲν περνᾶ. . .*

Κι ὕστερα θυμᾶται τὶς πέντε ἀνθρώπινες ἐποχὲς ποὺ εἶχε ζήσει. Ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς στὰ *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*** μεταχειρίζεται τὸ μοτίβο τῶν πέντε γενῶν μὲ σκοπὸ νὰ μᾶς δείξῃ τὴν ἀπαισιόδοξη ἀντίληψή του γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ζωή, ποὺ ἤτανε πιὸ εὐτυχισμένη τοὺς πρώτους παλιοὺς καιροὺς καὶ ποὺ ὕστερα σιγὰ σιγὰ ἄλλο καὶ χειροτέρευε, ὅσο ποὺ τὸ κρίμα κι ἡ ὀλίψη παραστάθηκαν τοὺς τελευταίους ἀπογόνους, καὶ μάλιστα στὸ στερνὸ γένος, τὸ πιὸ δυστυχισμένο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα. Μὲ τὴ χάρη καὶ τὴν πραότητα τοῦ παιδιοῦ μιλεῖ γιὰ τὰ διάφορα «γένηˮ, ποὺ ἀπεμακρύνονται ὁλοένα περισσότερο ἀπὸ τὴν εἰρήνη καὶ τὴ χαρά· τὰ γένη αὐτά, ἔξω ἀπὸ τὸ τελευταῖο, δὲν ἔχουνε καμιὰ σχέση μὲ τὴ δική του ζωή. Ζητεῖ ἀπὸ μᾶς νὰ τὰ καταξοῦμε ἀντικειμενικὰ σὰ μιὰ ξένη ἀφήγηση. Στὸν Παλαιᾶ ὅμως δὲ γίνεται

* Στὸ μέρος αὐτὸ θυμίζει δύο στίχους ἀπὸ τὴν Ἀσπίδα τοῦ Ἡρακλέους (Λ. 398-99), ποὺ μᾶς λένε πότε ἔγινε ἡ μάχη τοῦ Κύκνου καὶ τοῦ Ἡρακλῆ.

Τῆμος δὲ κέγχροισι πέρι γλῶχες τελέθουσι,
τούς τε θέρει σπείρουσιν, ὅτ' ὤμφακες αἰόλλονται. . .
τὴν ὥρην μάρναντο. . .

** Πβ. Θεογ. στ. 22-32.

αἵ νύ ποθ' Ἡσίοδον καλὴν ἐδίδαξαν ἀοιδὴν
ἄρνας ποιμαίνονθ' Ἑλικῶνος ὕπο ζαθέοιο.
Τόνδε δέ με πρώτιστα θεαὶ πρὸς μῦθον ἔειπον, . . .
Ποιμένες ἄγραυλοι, . . .
ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα,
ἴδμεν δ', εὖτ' ἐθέλωμεν, ἀληθέα μυθήσασθαι.
Ὣς ἔφασαν κοῦραι μεγάλου Διὸς ἀρτιέπειαι·
καί μοι σκῆπτρον ἔδον δάφνης ἐριθηλέος ὄζον
δρέψασθαι θηητόν· ἐνέπνευσαν δέ μοι αὐδὴν
θεσπέσιην, ὥς κλείομαι τὰ τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἐόντα. . .

τὸ ἴδιο. Ὁ νεώτερος ποιητὴς βρίσκει τὴν ἑνότητα ὅλων αὐτῶν μέσα στὸν ὑποκειμενισμό του. Τὰ πέντε γένη δὲν εἶναι χωρισμένα ἀπὸ τὴν ἴδια μας ζωὴ καὶ δὲ βρίσκονται στὰ πιὸ μακρινὰ περασμένα, ἀλλὰ μέσα στὴν ἴδια ἐμπειρία τοῦ ἀνθρώπου, ἢ τουλάχιστον μέσα στὸν ἴδιο τὸν ποιητή. Τὸ «χρύσεονˮ καὶ τὸ «ἀργύρεονˮ γένος, τὸ «χάλκεονˮ γένος καθὼς καὶ τὸ «ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένοςˮ, εἶναι πραγματικὰ μέρη τῆς ζωῆς μας καθὼς εἶναι καὶ τὸ δυστυχισμένο «σιδήρεονˮ γένος.

Ἡ πρώτη ἐποχὴ τῆς ἀνθρωπότητας ἦταν ἡ πιὸ εὐτυχισμένη. Μ' ἕνα αἴσθημα ποὺ θυμίζει τὴν «Ὠδὴ τῆς ἀθανασίας καὶ τῶν στοχασμῶν γιὰ τὰ πρῶτα μας χρόνιαˮ τοῦ Οὐόρσουορθ, ὁ Ἀσκραῖος μιλεῖ μόνος του μὲ τὴν ψυχή του, ποὺ οἱ δρόμοι της εἶναι παντοῦ, «σ' ὅλες τὶς θάλασσες καὶ σ' ὅλες τὶς φουρτοῦνες».*

Κι ἤβρα τὴν πλάση τὴ χρυσή, καὶ στοὺς χρυσόζωους πῆγα,
καὶ τοὺς ἰσόθεους γνώρισα. Παντοῦ εἶν' ἐσένα οἱ δρόμοι,
σ' ὅλες τὶς θάλασσες, παντοῦ καὶ σ' ὅλες τὶς φουρτοῦνες,
ὦ ταξιδεύτρα μου ψυχή. Κι ἦρθε κι ἡ χρυσὴ πλάση
καὶ σάκοψε τὸ δρόμο σου, σὰ γαληνὴ μιὰ λίμνη.
Καὶ τοὺς χρυσόζωους γνώρισα, καὶ στοὺς ἰσόθεους πῆγα.
Κι οἱ ἀθάνατοι χαρούμενα τοὺς πλάσανε, ὅπως πλάθει
τοὺς ἴδιους τοὺς ἀθάνατους, *ἀνείρατ' ἄστρης πέτρας,*
τῆς δύναμης του ἀνασασμούς, καὶ εἰκόνες τῆς ψυχῆς του,
ἀπὸ τὰ πάθη ἀπείραχτος ὁ δυνατὸς τεχνίτης.
Φυτρῶναν ἥσυχα, ἄνθιζαν ἥσυχα, ἥσυχα γέρναν,
πατέρες βασιλεύανε καὶ δίκαιοι κυβερνοῦσαν, . . .
. . . . . .
Καὶ τοὺς ἰσόθεους γνώρισα, καὶ πέρασ' ἀπὸ κείνους
σὰν ταξιαδάρικου πουλιοῦ τρεμουλιασμένο διάβα
ποὺ κόβει μ' ἕνα μαύρισμα τ' ὁλόχυτο τῆς πλάσης,
τῆς πλάσης τῆς χρυσόπλασης, καὶ πουθενὰ δὲ βρίσκει
σκεπὴ τὴ λαβωμένη του φτερούγα ν' ἀναπάψῃ.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἀσημένια πλάση[1] εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ ὁ ἄνθρωπος μοιάζει μὲ παιδὶ χωρὶς νὰ εἶναι, καὶ ποὺ ξυπνᾶ μέσα του τὸ ὑποσυνείδητο τοῦ χαλασμοῦ χωρὶς ὅμως νὰ ξέρῃ καὶ νὰ ξαναχτίσῃ. Ἡ ἐποχὴ ποὺ δὲ μᾶς εὐχαριστεῖ τίποτα τριγύρω μας, περασμένο ἢ τωρινό, καὶ ποὺ καιτᾶμε τὰ παλιά μας κάστρα σὰ συντριμμένους ναοὺς μιᾶς θρησκείας ποὺ ἔχει σβήσει, χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦμε, οὔτε νὰ θέλουμε, νὰ γυρίσωμε τὸ νοῦ μας πρὸς τὰ μελλόμενα. Κι ἔτσι μαζὶ

* Πβ. Ἔργα καὶ Ἡμέραι, στ. 109-112.

μὲ τὰ παλιὰ ἰδανικὰ χάνεται ὁ παλιὸς εὐτυχισμένος καιρός, κι ἁπλώνεται γύρω ἡ ἐρημιὰ κι ἡ τύφλα.

Μιὰ ἄπιστη διάθεση ριζώνει μέσα μας καὶ σκορπίζεται μυστικὰ στὸ θαμπὸ φῶς τῆς σκέψης μας, ἀόριστης κι ἀνοδήγητης. Κάτι ποὺ μοιάζει μὲ τὴ βυρωνικὴ δυσαρέσκεια καὶ τὴ διάστιξη πρὸς ὅλα τὰ πράματα.

Ἐμπρός! Καὶ πάω κι ἀπάντησα τὴν ἀσημένια πλάση.
Τὰ χιονισμένα δάση
μὲ λαμποκόπημα σκληρὸ τὰ δέρνει τὸ φεγγάρι,
κι ἀπὸ μαργαριτάρι
στεφάνια πλέκει καὶ τ' ἀχνὰ κεφάλια στεφανώνει,
τὰ ποτισμένα ἀφιάνι,
ποὺ ἀξεΐκαστο ἕνα θάμπωμα κι ἀξήγητο τὰ δένει
μὲ ζήση ψευτισμένη,
ζήση ποὺ τόσο μόνο ξῆ ὅσο νὰ τὰ κρατάη
σ' ἑνοῦ γκρεμοῦ τὸ πλάι.
Καὶ τ' ἀσημένιου ἀντίφεγγου φασκιώνει τὸ σουδάρι
νοῦ καὶ ὅλα, ὡς τὸ χορτάρι,
κι ὅλο ἕνα φῶς ποὺ μάχεται μιὰ μέρα γιὰ νὰ γένη,
κι ὅλο στὴν ὄρθρο μένει.

Μάταια ἀγωνίζεται ὁ ποιητὴς ν' ἀνυψώση τοὺς συντριμμένους βωμούς. Ἡ ἀπάντηση ἔρχεται γεμάτη ἄρνηση:

«Κάμε φτερὰ τὰ πόδια σου καὶ κάμε ὀργιὰ τὴ λεύγα,
κι ἄμε ἀπὸ μᾶς, καὶ φεῦγα!
Μήτε βωμό, μήτε ναό, μήτε Θεὸ κανένα!
εἴμαστ' ἡ ἄθεη γέννα,
μιᾶς Ἐρινύας θύματα, ἑνοῦ τάρταρου συντρίμμια,
κι ὁ λόγος μας βλαστήμια!
Γενῆκαν οἱ τετράψηλες ὀλύμπιες λαμπυράδες
παλάτια σὲ φρονιάδες.
Κιὰν εἶναι ἀπάνου κύριος, πλάστης κιὰν εἶναι κάτου,
ποιὸς ξέρει τ' ὄνομα του!
Νοοῦμε μὲς στὸ βύθος μας καὶ μὲς στὴν καταδίκη
βλέπουμε, κι ὅλο σκούζουμε: «Θεοὶ δὲν εἶναι οἱ λύκοι!»*

Ἡ ἀνταρτικὴ σκέψη κι ὁ ἀτομισμός, ὅταν μεγαλώνουν χωρὶς ἐμπόδιο, ὁδηγοῦν πρὸς κάθε ἀπάνθρωπη πράξη καὶ κάθε ἀνομία. Μέσα μας ξυπνᾶ ὁ πόλεμος μὲ τὰ βάρβαρά του ἔνστικτα· κι ἔτσι βρισκόμαστε στὴ χάλκινη πλάση.

Κι ὕστερα φύτρωσα στὴ χαλκόβλαστη τραχιὰ πλάση·
νὰ τῶν πολέμων καὶ τῶν ὀλέθρων οἱ λειτουργοί!

* Ἡσιόδ. Ἔργα καὶ ἡμέραι, στ. 127 - 43.

Ρουφᾶν αἱμάτων κρυσὶ σὲ χάλκινο μέγα τάσι
ἡ Βία κι ἡ Ἔχτρα μὲ τὴν Ὀργή.
Χάλκινη γνώμη, χάλκινα σπίτια, χάλκινα κάστρα,
χάλκινα ὅπλα, χάλκινα στήθια, καὶ μιὰν ὁρμὴ
ποὺ πάντα ὁρμάει, καὶ πάντα φόνισσα καὶ χαλάστρα
σπρώχνει χὸ χέρι πρὸς τὸ κορμί.*

Ὅμως ἀκόμη καὶ μέσα ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ μίσους καὶ τῆς ταραχῆς, ἀναζητοῦμε τὸ θεῖο καὶ τὸ ἡρωικό. Τὸ μεγαλεῖο τῆς ἐνέργειας ὑψώνεται σ' ἕλη του τὴ λάμψη ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν ἀνομία. Ἡ ἀνάγκη κι ἡ στέρηση ἀναστένουν τοὺς ἥρωες τῶν μεγάλων ἔργων. Κι ἔτσι περνοῦμε ὕστερα σὲ ἕνα ἄλλο γένος.

Ἐκεῖθε ἀπὸ τοὺς λάκκους τῶν κακῶν,
πέρα κι ἀπὸ τοὺς κήπους τῶν ἀθώων
τράβα· στῆς ὑπαρξῆς βυθίσου τὸν ὠκεανό,
νὰ ὁ κόσμος τῶν ἡμίθεων καὶ ἡ πλάση τῶν ἡρώων!
Στὴν πόλη ἀγνάντια στὴν ἑφτάπορτη
σάλπισε σάλπισμα τρανό!
Σάλπισε σάλπισμα τρανό, νὰ τρίξουν οἱ χρυσόπορτες,
κι οἱ ἑφτὰ χρυσόπορτες ν' ἀνοίξουν,
καὶ τὰ τρανόφτερα ὄνειρα καὶ τὰ τεράστια ἔργα
σὲ μεγαλόπρεπη πομπὴ μακρόσυρτη νὰ σμίξουν...**

Ὅμως καὶ μιὰ τέτοια γενιὰ θὰ διαβῆ κι αὐτὴ γοργά:

Τοῦ κάκου! τὸ τρανὸ τὸ σάλπισμα
τ' ἀντιλαλοῦν περιπαιχτὰ μὲς στάβατα φαράγγια,
καὶ στὰνεμόδαρτα πλατώματα,
καὶ στὰ λακκώματα τ' ἀπάγγεια
χοροὶ ξαδιάντροποι Σατύρων.
Ποῦ εἶναι τῶν ἔργων τὰ ὄνειρα, τὰ ἔργα τῶν ὀνείρων;

Κι ἔτσι ἀπὸ τὸν ἡρωισμὸ τῆς μεγάλης πνοῆς φτάνομε σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἡ δύναμη ἔχει ξεπέσει σὲ ταπεινὴ κακία καὶ τὸ μεγαλόπνοο στὴ δίψα τοῦ ἀκάθαρτου. Βρισκόμαστε τώρα στὴ «σιδερένια πλάση».

Ἂ νὰ μὴν εἶχα γεννηθῆ, γιὰ νὰ μὴν εἶχα φτάσει
στὴ σιδερένια πλάση!
Μισεῖ ὁ πατέρας τὸ παιδί, καὶ τὸ παιδὶ γιορτάζει
γιὰ τοῦ πατέρα τὸ χαμό,

* Πβ. ἴδ. μέρ., στ. 143 - 155, καὶ στ. 150.
Τοῖς δ' ἦν χάλκεα μὲν τεύχεα, χάλκεοι δέ τε οἶκοι,
χαλκῷ δ' εἰργάζοντο...

** Ἴδ. μερ., στ. 156 - 174.

ἀναγαλλιάζει κι ὁ ἀδερφὸς τ' ἀδέρφι νὰ σπαράξῃ,
λύκου μονιὰ τὸ σπιτικό.
Σκιάχτρο τοῦ ἥλιου ὁ ἄνθρωπος γεννιέται καὶ κυλιέται
στὰ σάπια βάλτα τῆς ζωῆς,
κι ἡ νύχτα, ποὺ τὴ μόλεψε, κι αὐτὴ τὸν καταριέται,
λάγνος περνάει κι ἀδικητής.
Ὁ ἄντρας φονιάς, ἡ Βία κυρά, κι εἶν' ἡ γυναῖκα σκύλα·
γύρω στ' ἀγνό σου τὸ κορμὶ
τ' ἄσπρο μαζεύεις φόρεμα, ντροπή, μὲ ἀνατριχίλα,
καὶ φεύγεις φεύγεις, ἀτρωτή. *

Ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς τοῦ *Ἔργα καὶ ἡμέραι* καὶ τῆς *Θεογονίας* παρουσιάζει τὴν Πανδώρα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ πέντε γένη τοῦ ἀνθρώπου, στὸ πρῶτο βιβλίο· θέλει μ' αὐτὸ νὰ εἰκονίσῃ πῶς ἔκαναν οἱ ἀθάνατοι τὴ ζωή μας δύσκολη καὶ ἀσήμαντη. Ὁ μῦθος ἐξιστορίζεται καὶ δῶ ἀντικειμενικά, σὰν κάτι ποὺ εἶχε γίνει τὸν παλιὸ καιρό, ὅταν οἱ δυστυχίες λύθηκαν ἀπὸ τὸ κουτὶ τῆς Πανδώρας καὶ ἁπλώθηκαν στὸν κόσμο. Ὁ Παλαμᾶς ὅμως θέλει νὰ παραστήσῃ μὲ τὴν Πανδώρα τὸ σύμβολο τοῦ πιὸ παθητικοῦ σαρκικοῦ ἔρωτα, καὶ ἔτσι μᾶς τὴν παρουσιάζει ὕστερα ἀπὸ τὴ «χάλκινη πλάση»:

. . . Καὶ σὰ νὰ πήγαινε θυσία νὰ τὸ προσφέρῃ
κι ἀπὸ καρπούς σὰ νὰ ἤτανε ξεχειλιστό,
τρεμούλιαζε στὰ χέρια της πανέρι.
Καὶ τὸ πανέρι σκεπαστό,
κι ἀπύξω καὶ στὰ πλάγια του φιλογραμμένα ταίρια,
σὰ νὰ τὴ γέννησε πνοὴ κι ὄχι γραφὴ χεριοῦ,
χορεῦαν καὶ φιλιούνταν καὶ δίναν τὰ χέρια
ὅλα τὰ νιάτα τοῦ Ἔρωτα καὶ τοῦ Καλοκαιριοῦ.
Καὶ σὰν ἀπὸ τοῦ ρόδινου τοῦ κοχυλιοῦ τὰ βάθη,
καὶ στὸ πανέρι ἂν κάρφωνες τὴν ἀκοή,
θὰ γρίκαες κάτι μέσα του ποὺ δὲν ἐξαναστάθη,
κάτι σὰν ὠκεάνεια μιὰ βοή.
Κι ἤτανε σ' ἕνα περιβόλι, κάστρο τῆς Λύγῆς,
σὲ μιὰ ἀπ' τὴ μοῖρα χωριστὰ σημαδεμένη ὥρα,
κι ἦταν αὐτὴ ἡ θεόσταλτη πληγὴ τῆς γῆς
καὶ τήνε λέγανε Πανδώρα.

Ἡ φύση ὅλη τοῦ μιλεῖ καὶ τὸν προειδοποιεῖ γιὰ τὴν ὁμορφη

* Πβ. ἴδ. μερ. στ. 174—202, καὶ στ. 197.
Καὶ τότε δὴ πρὸς Ὄλυμπον ἀπὸ χθονὸς εὐρυοδείης
λευκοῖσιν φαρέεσσι καλυψαμένω χρόα καλὼ
ἀθανάτων μετὰ φῦλον ἴταν προλιπόντ' ἀνθρώπους
Αἰδὼς καὶ Νέμεσις. . . .

καταστροφὴ ποὺ τὸν φοβερίζει· ὅμως σὰν πάντα ἡ προειδοποίηση της ἀπομένει δίχως ἀποτέλεσμα. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ κρατήσῃ τὴν ὁρμὴ τοῦ πάθους του καὶ μὲ τυφλὰ μάτια βλέπει στὴν ἀγάπη του ἕνα μαγικὸ κόσμο ποὺ ξεπροβάλλει ἀπὸ τὸ χάος. Δὲν ξέρουμε ἂν ἡ Πανδώρα εἶναι ζωοδότρα ἢ καταλύτρα ζωῆς, μένει ὅμως πάντα μιὰ θριαμβευτικὴ νικήτρια. Ἡ ἀνθρωπότητα ὅλη ποθεῖ νὰ πέσῃ στὰ γόνατά της καὶ παραδίνομε τὸ κάθετι σ' αὐτή:

Τὸ πάθος τὸ ἀκαπίστρωτο μὲ σέρνει καβαλάρη
στὸ μονοπάτι τὸ στενό, στὸ γλιστερὸ λογκάρι,
κι ἔπεσα καὶ πατήθηκ' ἀπὸ κάτου
ἀπὸ τὰ σιδερένια πέταλά του·
καὶ τὸ μαχαίρι μ' ἔσφαξε τοῦ Ἔρωτα τοῦ γίγα,
κι ἀπὸ τὸν πόθο ἔλιωσα κι ἀπὸ τὸν πόνο πῆγα
καὶ πέθανα καὶ πέρασα στὸν παγωμένο Ἅδη
νὰ πιῶ νερὸ τῆς ἀρνησιᾶς στῆς Λήνας τὸ λαγκάδι.

Ἔτσι ἡ ἀγάπη γίνεται τὸ μεσουράνημα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς μας. Ὕστερα ἀπ' αὐτὴ πάει πιὰ νὰ χτυπᾷ μέσα στὶς φλέβες μας τὸ αἷμα, κι ἐρχόμαστε στοὺς Ἠλύσιους κάμπους τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς μελέτης, ἐκεῖ ποὺ ἡ Περσεφόνη βασιλεύει, «ἡ διπλὴ καὶ ἡ μία, — βασίλισσα στὸ θάνατο καὶ κόρη στὴ ζωή», καὶ ποὺ τώρα στὸν ἴσκιο τῶν ποδιῶν της ζοῦμε γκληνεμένα κι ἀτάραχα. Ἡ νέα αὐτὴ βασίλισσα μᾶς βγάζει ἀπ' ὅ τι εἶναι σωματικὸ ἢ ἐφήμερο, μᾶς λυτρώνει ἀπὸ κάθε συγκίνηση κι ἀνθρώπινο συμφέρο, γιὰ νὰ μᾶς δείξῃ τὴ δημιουργία ἀπὸ τὶς ψηλὲς κορυφὲς τῆς σκέψης. Τὰ μυστήρια τῆς ζωῆς καὶ τῆς φύσης ξεσκεπάζονται μπροστά μας· κι ὅταν ὁ λυρισμὸς ποὺ μετουσιώνει τὰ πάντα φανερωθῇ μέσα μας, γεννιέται τότε ὁ στοχαστικὸς νοῦς κι ὁ ποιητής:

. . . . . .
Κόσμε, ποὺ σ' εἶδα ὄνειρο στὸν κόσμο τοῦ Ρυθμοῦ!
Ἡ λύρα σὰ λαμπρομιλᾷ στὸ φῶς, τὸ μίλημά της
ξυπνάει τὴν πέτρα, καὶ φυσάει τὴν ἥμερη ψυχή,
κι ὁ τίγρης κλαίει κι ὁ λύκος πάει καὶ γονατάει μπροστά της.
Κι ὅταν ἡ λύρα στὰ βαθιὰ τῆς νύχτας κελαηδῇ,
σὰ νὰ σηκώνῃ φτερωτὴ τοὺς ἴσκιους φωτοσάρκα
γιὰ νὰ τοὺς φέρῃ ἀγνότερους πρὸς τὴ ζωὴ ξανά,
κύκνου σάλεύει σάλεμα τοῦ Χάρου καὶ τὴ βάρκα,
τῶν Ἐρινύων οἱ ὄχεντρες εἶν' ἄνθια φουντωτά. *

* Οἱ στίχοι αὐτοὶ θυμίζουνε καθὼς φαίνεται, ἕνα μέρος ἀπὸ τὴ Θεογονία, στίχ. 94 - 103.

Καὶ ἡ λύρα σὰ λαμπρομιλῆ στὸν ἥλια ἢ στὸ σκοτάδι,
γέρνουν καημοὶ τ'ἀέρινα δαιμόνια πρὸς τὴ γῆ,
κι οἱ Ἀθάνατοι ἀπ τὸν Ὄλυμπο κι οἱ βασιλιάδες τοῦ Ἄδη
στέκουν, ξεχνιοῦνται, ἀρτιάζονται σὰν ἄνθρωποι κι αὐτοί.*

Ὅταν συντελεστῆ αὐτό, φιλιώνομε μὲ τὴ δημιουργία· νέα ἀγάπη τότε, μὲ περισσότερη διάρκεια καὶ ζωτικότητα γεννιέται μέσα μας — μιὰ ἀγάπη πρὸς ὅλα τὰ πράματα, πρὸς ὅ τι ἀκόμα μᾶς ἔβλαψε ἄλλοτε. Τὸ διάλεγμα τῆς Περσεφόνης γιὰ νὰ παραστῆση σὲ σύμβολο μέσα στὸ τραγούδι τὸ νέον αὐτὸν ἔρωτα, εἶναι μιὰ ἐμπνευσμένη ἐπινόηση τοῦ νεώτερου ποιητῆ. Ὁ ὕμνος ποὺ ὑψώνει γιὰ τὴν παρθένα θεά, καὶ ποὺ κάνει τὶς χορδὲς τὶς λύρας του ν' ἀντηχήσουν ἀπὸ οὐρανικὴ ἁρμονία, εἶναι γεμάτος δύναμη πινδαρική. Δὲν ἀντιγράφω ἐδῶ τοὺς στίχους γιατὶ δὲ μᾶς δίνει καμιὰ ἡσιοδικὴ θύμηση.

Ἀνεβάζοντας τὴν Πανδώρα ὡς τὸ σύμβολο τοῦ σαρκικοῦ ἔρωτα, ὁ Παλαμᾶς ἀφήνει τὸν Ἡσίοδο κι ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο τῆς δικῆς του σκέψης, ἂν καὶ ὡς τὸ τέλος τοῦ τραγουδιοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ μιλῆ ὁ Ἡσίοδος. Μέσα στ' ἁμάξι τῆς Περσεφόνης, ἀνεβαίνει πάλι στὸν ἀπάνω κόσμο. Ἐδῶ ἀναγνωρίζει τὸν ποιητὴ τῆς νέας Ἑλλάδας, ποὺ «ἀπὸ τὰ σπλάχνα τού κι ἀπ τὴν κληρονομιά του βγαλμένος, εἶναι λατρευτὴς ὅλων ἐκείνων ποὺ ἂν καὶ μεγάλα περιφρονοῦν οἱ ἄλλοι, καὶ τοῦ παραδίνει τὴ λύρα του μὲ λόγια ποὺ μᾶς θυμίζουν τοὺς στίχους τοῦ Βιργίλιου ἀπὸ τὸ ἕκτο εἰδύλλιο, βαλμένους γιὰ μόνο στὴν ἀρχὴ τοῦ ποιήματος*. Καὶ τελειώνει μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια:

Καὶ τὰ τραγούδια μου τώπλιὰ καὶ τὰ λιτά μου λόγια
φωτιὰ στὰ Τάρταρα ἤβρανε καὶ στὰ Ἠλύσια φῶς.
Κι ἤρθαν καὶ ξανακοῦστε τα, βαθιά, ἐπικά, μεγάλα,
τοῦ κάτου κόσμου τἄγγιζαν οἱ κύκλοι οἱ μυστικοί,
λόγος τὸ τραύλισμα ἔγινε, καὶ νερομάνα ἡ στάλα.
Νά καὶ ἡ ψυχή μου, πάρ' την στὸ νέο κορμί σου ἐσύ!

Εἶναι ἀραγε παρὰ πολὺ νὰ πῆ κανείς, πὼς ὕστερα ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Βιργίλιου, ὁ «Ἄσκραῖος» τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ εἶναι τὸ μεγαλύτερο ποίημα ποὺ πῆρε πνοὴ ἀπὸ τὸν ταπεινὸ ποιητὴ τῆς Ἄσκρας; Ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς ἀκολούθησε πιστὰ τὴν ποίηση τοῦ Ἡσίοδου στὸν ἀγροτικό της χαρακτῆρα. Ὁ Παλαμιᾶς δὲν προσέχει

* Βιργιλίου Βουκολ. 6, 69 - 71.
Hos tibi dant calamos, en accipe, Musae
Ascraeo quos ante seni, quibus ille solebat
cantando rigidas deducere montibus ornos...

διόλου αὐτὴ τὴν ὄψη· ἐμπνέεται ἀπὸ τοὺς ἡσιοδικοὺς μύθους καὶ δίνει στὴ δημιουργική του φαντασία ἐλεύθερη ἑρμηνεία κι ἔκφραση, ποὺ ταιριάζει μὲ τὴ δική του μεγαλοφυΐα καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ξεχώριστὴ σημασία τοῦ νεώτερου αὐτοῦ ἔργου, εἶναι φόρος τιμῆς γιὰ τὸν ἀρχαῖο λησμονημένο ποιητή, ποὺ θἄπρεπε νὰ διαβάζεται σήμερα περισσότερο. Ὅ,τι καὶ νάναι ἔδωσε στὸν ποιητὴ τῆς νεώτερης Ἑλλάδας τὸ ὑλικὸ γιὰ νὰ χτίση ἕνα ναὸ στὴ θρησκεία του.

Ἐλειώνομε μὲ τὴν παρατήρηση πὼς κι ὁ Ἡσίοδος κι ὁ Παλαμᾶς, ποὺ καὶ στοὺς δύο οἱ σύγχρονοι τους ἔδειξαν τὴν ἴδια μεγάλη ἀδικία, βάζουν τὰ βάσανα τους μέσα στὸ τραγούδι τους. Ἀγαποῦνε κι οἱ δυὸ τὰ μικρὰ καὶ τὰ ταπεινά, καὶ βρίσκουνε τὴν εὐγένεια καὶ τὸ μεγαλεῖο μέσα στοὺς ταπεινούς. Κι οἱ δυό τους σταματοῦνε στὴν παράδοση, στὸ δημοτικὸ τραγούδι, στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, καὶ μᾶς λένε τὴν ὁμορφιὰ τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ φροντίδας. Ὁ Ἡσίοδος, ὁ ποιητὴς τοῦ ἀρχαίου καιροῦ, ζωντανεύει τὴ διηγηματικὴ καὶ διδαχτικὴ ποίησή του μέσα στὴ φυσιογνωμία του, ποὺ εἶναι σὰ νὰ πρωτόρχεται στὸν κόσμο καὶ ποὺ φανερώνει αὐτὸν τὸν ἴδιο μέσα ἀπὸ τὴν ἁπλότητα, τὴ μειλιχιότητα καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα ἑνὸς ἀσόφιστου αἰῶνα. Τὰ ἡσιοδικὰ ὁράματα εἶναι ὄμορφα καὶ φεγγόβολα, ὅμως μένουν πάντα τὰ ὁράματα ἑνὸς παιδιοῦ. Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ὅμως ποὺ ἀνήκει σὲ μιὰ ἐποχὴ μεγάλου ἀτομισμοῦ, ἁπλησμένη γιὰ θεωρίες καὶ γιὰ στοχασμούς, φεύγει ἀπὸ κάθε πρωτόγονη ἁπλότητα στὴν ἔκφραση καὶ φτάνει σὲ μιὰ περιπλοκώτερη μορφή, ποὺ κεντρίζει ὁλοένα τὸ νοῦ του μ' ἕνα ἄλυτο πρόβλημα καὶ στολίζει τὸν ποιητικό του κόσμο μ' ὅλη τὴ λάμψη ποὺ τοῦ δίνει ὁ ἦχος, ἡ εἰκόνα, ἡ συγκίνηση. Μὲ δυὸ λόγια ὁ Παλαμᾶς μετουσίωσε τὸ ἡσιοδικὸ ὅραμα μ' ἕνα βαθύτερο ἀτομισμό· ἀντάμωσε μέσα σ' αὐτὸ βαθύτερη σκέψη κι ἕνα ὡραιότερο λυρισμό· μὲ τὴ μεγαλοφάνταστη εἰκόνα, τὸ φλογερὸ αἴσθημα, καὶ μὲ τὴ νεώτερη φιλοσοφική του σκέψη, ἔδειξε πὼς ὁ μεγάλος Πᾶν δὲν πέθανε καὶ πὼς δὲ στέρεψαν, ἀκόμη οἱ βρύσες τῆς ἀνθρώπινης σκέψης.

Μετάφρ. Α. Π.

Μ. ΛΟΓΟΘΕΤΗ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Νομίζω πὼς ἐνδιαφέρει κάθε ἕλληνα μουσικὸ καὶ γενικώτερα κάθε ἕλληνα νὰ ξέρῃ πρῶτα σὲ ποιὸ σημεῖο βρίσκεται σήμερα ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ καὶ πού πρέπει νὰ βασίζεται αὐτή, κι ἔπειτα ἂν ἡ μουσικὴ μόρφωση τῆς νεολαίας γίνεται σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἄποψη καὶ βασίζεται σὲ βάσεις ἐθνικές. Τὰ δύο αὐτὰ ζητήματα θὰ προσπαθήσω νὰ τὰ διευκρινήσω ὅσο γίνεται πιὸ σύντομα καὶ καθαρά.

Νομίζω πὼς εἶναι ἀδύνατο ν' ἀπαντήσῃ κανεὶς στὴν πρώτη ἐρώτησιν, δηλαδὴ *τί εἶναι σήμερα ἡ ἑλληνικὴ μουσική*, ἂν δὲν ἐξετάσῃ *πῶς ἦταν* αὐτὴ ἀνέκαθεν καὶ πῶς ἐξελίχτηκε· ἂν δὲν κάνῃ δηλαδὴ μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση τῆς ἱστορίας της.

Στὸν τόπο μας τελευταῖα μόνο ἄρχισε νὰ γίνεται μιὰ προσπάθεια γιὰ νὰ δημιουργηθῇ τεχνικὴ μουσική· ὡς τώρα ἡ μουσική μας περιορίζουνταν στὰ λαϊκὰ τραγούδια καὶ στὴ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσική. Τοὺς λόγους γιὰ τὴ στασιμότητα αὐτὴ θὰ τοὺς ζητήσωμε πρὶν ἀπ' ὅλα στὴν πολιτικὴ ἱστορία τῆς φυλῆς μας.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν ἀρχαιότητα ἡ μουσικὴ εἶχε τὴ θέση της στὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἀγωγὴ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν νέων. Ἦταν στενὰ δεμένη μὲ τὴν ποίηση καὶ οἱ ποιητικοὶ ρυθμοὶ κυριαρχοῦσαν στὴ μουσική. Ἀκόμη καὶ κομμάτια ποὺ καθὼς φαίνεται, γράφουνταν μόνο γιὰ ὄργανο, π. χ. γιὰ αὐλό, δὲν πιστεύω νὰ σήμαιναν πολὺ στὴν τότε μουσικὴ παραγωγή.

Ἡ μουσικὴ ἐξακολουθοῦσε καὶ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ νὰ εἶναι φωνητικὴ καὶ μονόφωνη, στὴν ἐκκλησία καὶ ἔξω ἀπ' αὐτή. Ὄργανα ὑπῆρχαν βέβαια, ἀλλὰ κανένα μουσικὸ κείμενο δὲ φαίνεται νὰ σώθηκε, ποὺ νὰ μᾶς διαφωτίζῃ γιὰ τὴ μουσικὴ ποὺ ἐκτελοῦσαν τὰ ὄργανα. Ἡ γενικὴ μουσικὴ ἐξέλιξη δείχνει ὅτι πρὶν νὰ διαμορφωθῇ τὸ κοντραποῦντο ἡ μουσικὴ δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι παρὰ μονόφωνη.

Στὴν ἀρχαιότητα ἡ ἑλληνικὴ φυλή, μέσα στοὺς ἄλλους ἀνατολικοὺς λαούς, νοητικώτερη αὐτὴ καὶ θεωρητικώτερη, ξεχώριζε σὲ σύστημα τοὺς μουσικοὺς νόμους καὶ κανόνες, καὶ διατύπωνε τόσο τοὺς πρώτους νόμους γιὰ τὴ σχέση τῶν τόνων, ὅσο ὁλόκληρο σύστημα ρυθμικῆς.

Ἀφοῦ ἐμφανίστηκε καὶ ἐπικράτησε ὁ χριστιανισμός—χριστιανισμὸς ποὺ ἦρθε ἀπὸ τὴν ἀνατολή—ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ κυριαρχεῖ, καὶ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, τὸ φωτεινὸ κέντρο τοῦ μεσαίωνα, ἀκτινοβολεῖ στὴ δύση σὲ ὅλες τὶς δυτικὲς ἐκκλησίες. Ὡς ἐδῶ εἶναι εὔκολο ν' ἀναγνωρίσωμε τὴν ἐπικράτηση τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς, ἀλλὰ ὁ ἑλληνικὸς μεσαίωνας στὴ μουσικὴ δὲν ἄνοιξε νέους ὁρίζοντες ὅπως π. χ. στὴν ἀρχιτεκτονικὴ καὶ στὴ διακοσμητική, καὶ καταλήγει σ' ἐποχὴ παρακμῆς ποὺ τελειώνει μὲ τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης. Ἀπὸ τότε ἡ μουσική, ὅπως καὶ κάθε ἐκδήλωση ζωῆς τοῦ γένους, κάτω ἀπὸ τὴν ἀνοχὴ τοῦ κατακτητή, προσπαθεῖ νὰ διατηρήσῃ τὰ ὑπάρχοντα.

Ὁ δυτικὸς ὅμως μεσαίωνας ἀπὸ τὴ μονοφωνία δημιούργησε λίγο λίγο τὴν *πολυφωνία*, ποὺ εἶναι ἡ βάση τῆς σημερινῆς τεχνικῆς μουσικῆς, καὶ διατύπωσε ὡρισμένο σύστημα γραφῆς, ποὺ καταλήγει ὡς σημερινό. Μ' αὐτὰ τὰ ἐφόδια ἔφτασε στὴν ἀναγέννηση καὶ ἀπὸ τότε ὡς σήμερα ἡ μουσικὴ στὴ δύση δὲν ἔπαυσε νὰ ἐξελίσσεται.

Στὴν ἀνατολὴ δὲ δημιουργήθηκε *τεχνικὴ μουσική*, καὶ ἡ φυλή μας γιὰ μόνῃ μουσικὴ ἐκδήλωση διατήρησε τὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ τὴ βυζαντινὴ ψαλμῳδία. Φυσικὰ τὸ ρεῦμα τῆς δυτικῆς μουσικῆς πλημμύρισε καὶ τὴν ἀνατολή, παραδεχτήκαμε τὸ κοινὸ μουσικὸ σύστημα κι ἐκτελοῦμε τοὺς ξένους συνθέτες. Κι ἐπειδὴ σὲ κάθε ἀνώτερη τέχνη ὑπερτερεῖ τὸ γενικὰ ἀνθρώπινο στοιχεῖο καὶ ὄχι μόνο τὸ ἐθνικό, φυσικὸ ἦταν νὰ μᾶς συνεπάρῃ καὶ νὰ μᾶς συγκινήσῃ ἡ ξένη τέχνη. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη στὴ μουσική, καθὼς σὲ κάθε δημιουργία, νὰ κρατήσωμε ἀκέραιο τὸν ἑαυτό μας μέσα στὶς ξενικὲς ἐπιδράσεις ποὺ μᾶς τριγυρίζουν ἀπὸ παντοῦ, καὶ νὰ μὴν πάρωμε ἀπὸ τοὺς ξένους παρὰ ἐκεῖνο ποὺ σὰ φυσικὸς ὀργανισμὸς μποροῦμε νὰ ἀφομοιώσωμε.

Ὅσο κιὰν μᾶς εὐχαριστῇ καὶ μᾶς συγκινῇ ἡ ξένη τέχνη, δὲν

εἶναι βέβαια δυνατὸ νὰ μὴν αἰσθανόμαστε πὼς μιὰ μεγαλοφυΐα ἑλληνική, ποὺ θὰ σκέπτουνταν καὶ θὰ αἰσθάνουνταν μὲ τὸ δικό μας τρόπο, θὰ μᾶς συγκινοῦσε ἀπείρως βαθύτερα. Θὰ μᾶς ἔδινε συνειδητὰ ὅ τι ἐμεῖς ἀσύνειδα νιώθομε. Ἡ δική μας τεχνικὴ μουσικὴ θὰ βασιστῇ ἀπάνω στὶς *ἐθνικές μας πηγές*, δηλαδὴ τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, θὰ βασιστῇ στοὺς τρόπους τοὺς δικούς μας χωρὶς νὰ πάψῃ βέβαια νὰ μεταχειρίζεται καὶ τοὺς ξένους. Τὸ φυσικὸ δρόμο πρὸς τὸ αἴσθημά μας θὰ τὸν βρῇ ἀβίαστα καὶ ἄνετα ἡ ἑλληνικὴ μουσική, μεγαλοφυΐα. Στὸ μεταξὺ ὅμως, ὅσο κιὰν ἄρχισε ἡ προσπάθεια γιὰ τὴ δημιουργία τεχνικῆς δικῆς μας μουσικῆς, ἡ παραγωγὴ εἶναι ἀκόμη τέτοια, ὥστε νὰ καταφεύγωμε ἀδιάκοπα στὴν ξένη μουσικὴ καὶ νὰ ζητοῦμε ἀπ' αὐτὴ τὶς μουσικές μας ἀπολαύσεις. Εἶναι ἀκόμη ἀπαραίτητο νὰ μελετήσωμε ὅ τι ἔχομε καὶ νὰ διαφωτίσωμε πολλὰ σκοτεινὰ σημεῖα. Δὲν ἔχει γίνει ἀκόμη στὸν τόπο μας ἡ ἀπαραίτητη ἐπιστημονικὴ ἐργασία, ποὺ θὰ φωτίσῃ πολλά, σχεδὸν ἄγνωστα σημεῖα, καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ ὡς σήμερα. Ξένοι μελετοῦν κι ἐξυμνοῦν τὴ ρυθμικὴ τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων, ξένοι τὴν ἀνατολικὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, ξένοι καταπιάνονται συλλογὲς δημοτικῶν τραγουδιῶν.* Μὲ ὅλη τὴ θαυμαστὴ μέθοδο ἐργασίας ποὺ ἔχουν καὶ ποὺ μᾶς διαφωτίζει πολλά, πρέπει ἡ ἔρευνα, ἡ μελέτη καὶ ἡ περισυλλογὴ αὐτὴ νὰ γίνῃ ἀπὸ ἕλληνες, ποὺ φυσικὰ θὰ δοῦν, θ' ἀκούσουν καὶ θὰ αἰσθανθοῦν τὰ πράματα σὰν ἕλληνες.

Σχετικὰ λοιπὸν πρὸς τὸ πρῶτο ζήτημα, δηλαδὴ *σὲ τί σημεῖο βρίσκεται σήμερα ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ* καὶ ποῦ πρέπει νὰ βασίζεται αὐτή, τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι σήμερα ἐκτελοῦμε — ἐκτὸς ἀπὸ λίγες ἐξαιρέσεις — τὴν ξένη μουσική, ἀλλὰ πολυοῦμε καὶ περιμένομε τὴ δική μας, ποὺ μόνο αὐτὴ θὰ ἐκφράζῃ μουσικὰ τὸν ἑαυτό μας. Ἀκόμη, ὅτι ἡ δική μας μουσικὴ πρέπει νὰ βασίζεται στὶς δικές μας πηγὲς καὶ στοὺς δικούς μας τρόπους.

Τὸ δεύτερο ζήτημα εἶναι ἡ *θέση τῆς μουσικῆς μας μέσα στὸ σχολεῖο*. Οἱ μουσικοί, ἐπαγγελματίες ἢ ἐρασιτέχνες, θ' ἀκολουθήσουν βέβαια στὰ ᾠδεῖα ἢ σὲ ἰδιωτικὰ μαθήματα ὡρισμένο κύκλο σπουδὲς καὶ ὡρισμένα μουσικὰ προγράμματα. Σ' αὐτὰ δυστυχῶς θὰ ἔχῃ ἐλάχιστη θέση ἡ ἑλληνικὴ τεχνικὴ μουσική.

* Ὑπάρχουν βέβαια καὶ μερικὲς δικές μας, μὰ εἶναι ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, καθὼς ἡ συλλογὴ τραγουδιῶν τῆς Σκύρου ἀπὸ τὸν Κο Κ. Ψάχο, ὁ «Ἄρίων» ἀπὸ τοὺς κ. κ. Ρεμαντὰ καὶ Ζαχαρίη.

Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας δὲ διδάσκεται εἰδικὰ τὴ μουσική, οὔτε φοιτᾶ στὰ ᾠδεῖα· αὐτὸ περιμένει τὴ μουσική του ἀνάπτυξη ἀπὸ τὰ σ χ ο λ ε ῖ α, κι ἐπειδὴ ἡ βάση εἶναι τὸ τραγούδι, μποροῦμε σχεδὸν ν' ἀντιμετωπίσωμε τὴν κατάσταση μὲ τὰ δημοτικὰ κι ἐκκλησιαστικὰ τραγούδια καὶ μὲ αὐστηρὴ ἐπιλογὴ τεχνικῶν, ποὺ πάντα εἶναι κάπως εὐκολώτερα νὰ γίνουν, ἔστω καὶ ἂν δὲ συμβαδίζῃ ἡ ἄλλη μουσικὴ παραγωγή.

Τί ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τὸ σχολεῖο σχετικὰ μὲ τὴ μουσικὴ μόρφωση τῶν παιδιῶν εἶναι γνωστό: νὰ ἐφοδιάσῃ τὰ παιδιὰ μὲ τραγούδια τέτοια, ποὺ νὰ μποροῦν νὰ ἐκφράσουν τὴ λύπη τους ἢ τὴ χαρὰ ἢ κάθε τους ἄλλο συναίσθημα. Νὰ τοὺς καλλιεργήσῃ τὸ αἴσθημα τοῦ ρυθμοῦ, νὰ τοὺς γυμνάσῃ τὸ ἀφτί, νὰ τοὺς δώσῃ τὶς βάσεις τῆς θεωρίας καὶ ἁρμονίας, καὶ γενικὰ νὰ διαμορφώσῃ τὸ μουσικό τους γοῦστο. Σὲ πολὺ συνοπτικὲς γραμμὲς αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι τὸ πρόγραμμα, ποὺ θὰ διατυπωθῇ βέβαια ἀναλυτικώτερα μὲ ὅλες τὶς ὁδηγίες καὶ λεπτομέρειες σὲ ἰδιαίτερη μελέτη *.

Στὶς πρῶτες τάξεις οἱ ἀρχὲς τῆς θεωρίας τοῦ σολφαΐσμοῦ, ὁ χρόνος καὶ ἡ ρυθμικὴ ἀκρίβεια, ποὺ θὰ τὴν ἐφαρμόσουν σὲ μονόφωνα τραγούδια. Τὰ τραγούδια πρέπει νὰ εἶναι πολὺ ἁπλά, νὰ γίνεται σὲ κάθε τάξη ἐκλογὴ ἀπὸ τὰ δημοτικὰ κι ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ πρωτότυπα νὰ γραφοῦν ἀπὸ συνθέτες ἕλληνες. Τὰ ξένα τραγούδια νὰ παρουσιάζωνται σὰν ξένα, καὶ ὄχι στὰ πρῶτα ἑλληνικὰ λόγια νὰ μπαίνῃ ἡ ξένη πρώτη μελωδία, ὅπως συνήθως γίνεται καὶ διαστρέφεται ἔτσι τὸ γοῦστο τῶν παιδιῶν. Τὸ παιδὶ ἔχει μέσα του φυσικὴ τὴ διάθεση τοῦ τραγουδιοῦ, ἀλλὰ τὸ πιὸ συχνὰ τὸ ἑλληνόπουλο δὲν ξέρει τί νὰ τραγουδήσῃ, κι ὅταν τραγουδῇ λέει ξένους σκοπούς. Στὸ μουσικὸ πρόγραμμα θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ βάλωμε καὶ τὴ διδασκαλία τῶν ἑλληνικῶν χορῶν.

Ὅσο ὁ δάσκαλος θὰ προχωρῇ κατὰ ἡλικίες οἱ ἀπαιτήσεις θὰ μεγαλώνουν, πάντα μὲ τὴν προϋπόθεση πὼς ἡ μουσικὴ δὲν εἶναι γιὰ τὰ σχολεῖα μάθημα εἰδικό, προϋπόθεση ποὺ θὰ ζητᾶ ἔτσι ν' ἁπλοποιῇ ὅσο γίνεται τὴ διδασκαλία καὶ νὰ τὴν κάνῃ φωτεινότερη. Πάντα μ' αὐτὴ τὴν κεντρικὴ γραμμὴ θὰ προχωροῦσε κανεὶς στὴ θεω-

* Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα βλέπε καὶ τὴ μικρή μου μελέτη, «Ἡ μουσικὴ στὰ σχολεῖα» στὸ Λελτίο 3 (1913) σ. 208—215.

ρία, στὸ σολφαΐσμὸ καὶ στὸ τραγούδι. Στὶς μεγαλύτερες τάξεις θὰ προστεθοῦν δίφωνα καὶ τρίφωνα τραγούδια, στὶς ἀνώτερες τάξεις καὶ μελωδίες σόλο, προπάντων ὅ τι ἑλληνικὸ ὑπάρχει, κι ἀπὸ τὰ ξένα μιὰ ἐκλογὴ αὐστηρὴ καὶ διαλεχτή.

Στὰ διδασκαλεῖα νὰ γίνῃ ὑποχρεωτικό, σὰν ἕνας ἀπὸ τοὺς κλάδους τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης, τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας τῆς μουσικῆς μὲ τύπο διαλέξεων, μιὰ ὥρα τὴν ἑβδομάδα. Τὸ μάθημα αὐτὸ θὰ τὸ ὁδηγήσῃ, ὅπως καὶ γενικὰ ὅλη τὴ διδασκαλία, ἡ φροντίδα νὰ ξεκαθαρίσῃ καὶ νὰ διδάξῃ τὴν ἑλληνικὴ ἄποψη. Οἱ διάφορες ἐποχὲς τῆς μουσικῆς ἱστορίας πρέπει νὰ συνοδεύωνται ἀπὸ σχετικὴ καὶ πάντα καλλιτεχνικὴ ἐκτέλεσῃ μουσικῶν ἔργων, ἔτσι ὥστε καὶ τὸ καλλιτεχνικὸ γοῦστο τῶν μαθητῶν νὰ μορφώνεται καὶ νὰ τοὺς δώσῃ κανεὶς μουσικὲς ἀπολαύσεις καλλιεργώντας τὴν ἀγάπῃ τους πρὸς τὴ μουσική.

Ἂν ἐφαρμοστῇ τὸ πρόγραμμα αὐτό, ποὺ θὰ περιλάβῃ λίγο λίγο ὅλη τὴ μαθητικὴ νεολαία, ἡ νεώτερη γενεὰ θ'ἀποκτήσῃ χωρὶς κόπο ἐφόδια μουσικὰ πολύτιμα καὶ θὰ εἶναι πιὸ ἑτοιμασμένη νὰ ποθήσῃ μιὰ ἑλληνικὴ μουσικὴ ἀναγέννησῃ.

Γ. ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

ΠΑΟΛΑΣ ΛΟΜΠΡΟΖΟ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΦΤΩΧΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ *

Ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ τῶν εὔπορων κοινωνικῶν τάξεων ἔχει μελετηθῆ ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις ὡς τώρα ἀπὸ τοὺς σοφούς· ἀπεναντίας ἡ ψυχολογία τοῦ φτωχοῦ παιδιοῦ εἶναι ἀκόμη πάρα πολὺ λίγο γνωστή. Θὰ ἦταν σφαλερὸ νὰ δεχτοῦμε πὼς ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξῃ τῶν μικρῶν δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς ὅρους ὅπου μέσα μεγάλωσαν, νὰ δεχτοῦμε δηλαδὴ πὼς ὅλα τὰ παιδιὰ μποροῦν νὰ μετρηθοῦν μὲ τὸ ἴδιο μέτρο. Χωρὶς νὰ καταλαβαίνωμε τείνομε νὰ πιστεύωμε πὼς οἱ βιοτικὲς συνθῆκες ὅλων μοιάζουν μὲ τὶς συνθῆκες ὅπου συνηθίσαμε νὰ ζοῦμε μεῖς οἱ ἴδιοι. Χρειάζεται κάποια δόσῃ φαντασίας γιὰ νὰ ἐννοήσωμε πόσο οἱ κοινωνικὲς σχέσεις ἀποτυπώνουν τὴ χαρακτηριστικὴ σφραγίδα τους στὴν ἀτομικὴ ψυχὴ καὶ πῶς ἐκδηλώνονται καὶ στὰ παραμικρότερα φαινόμενα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Καὶ γι' αὐτὸν μόνο τὸ λόγο ἡ μελέτῃ τοῦ φτωχοῦ παιδιοῦ ἔχει διπλὸ ἐνδιαφέρο, τόσο ἀπὸ ψυχολογικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ κοινωνικὴ ἄποψῃ.

Ὡς βοηθὸς ἑνὸς σχολείου ἀναψυχῆς (Scuola ricreatoria), ἑνὸς ἱδρύματος ὅπου περνοῦν τὰ φτωχότερα παιδιὰ τὶς ὧρες ποὺ δὲν ἔχουν μάθημα, ἔλαβα τὰ δυὸ τελευταῖα χρόνια εὐκαιρία νὰ παρατηρήσω πολλὰ τέτοια φτωχὰ πλάσματα, νὰ μιλήσω μαζί τους καὶ νὰ σπουδάσω τὸν τρόπο ποὺ συλλογίζονται. Στὴν ἀτμόσφαιρα αὐτὴ ποὺ ἔδινε τὸ «Σχολεῖο καὶ οἰκογένεια», ὅπως λέγεται τὸ ἵδρυμα, μποροῦν τὰ παιδιὰ νὰ παίζουν ἐλεύθερα, νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ κινοῦνται ὅπως στὸ σπίτι τους. Μὲ τὴ στοργή, τὸ ἐνδιαφέρο καὶ τὴ συμπάθεια ποὺ τοὺς ἔδειξα, κέρδισα ἀμέσως τὴν ἐμπιστοσύνη τους. Ἐκεῖνο ποὺ χτυπᾶ περισσότερο στὰ μάτια, ὅταν συγκρίνῃ κανεὶς τὰ μικρὰ αὐτὰ μὲ τὰ μικρὰ τῶν εὐπόρων τάξεων, εἶναι ἡ ἔμφυτη προσπάθεια τῶν τελευταίων νὰ κρύβουν μὲ χάρη καὶ φιλοφροσύνη τὶς ἐγωιστικὲς ὁρμές τους, ἐνῶ στὰ φτωχόπαιδα τὸ πεισματικὸ καὶ ἐγωιστικὸ ἔνστικτο γιὰ τὴν αὐτοσυντήρησῃ ἐκδηλώνεται ἀνεπίπλαστα. Εἶναι, χωρὶς νὰ ἐξηγοῦν τὴν ἀφορμή, κυριευμένα μόνο καὶ μόνο ἀπὸ τὸν πόθο νὰ τρώγουν, νὰ πίνουν καὶ νὰ προσκολλιοῦνται γερὰ στὴ ζωή. Ὅλα τους λοιπὸν τὰ πάθη καὶ οἱ προσπάθειες εἶναι γυρισμένες μόνο στὸ ἔνστικτο αὐτὸ γιὰ τὴν αὐτοσυντήρησῃ.

Ἔτσι λ. χ. ρώτησα πενήντα μικρότερα παιδιά, ποὺ δὲν εἶχαν οὔτε ἀπὸ ἀνάγνωση οὔτε ἀπὸ διδασκαλία τὴν παραμικρότερη ἰδέα ἠθικῆς, ποιὸν ἀγα-

---

* Γιὰ νὰ δώσωμε στοὺς δασκάλους καὶ τοὺς ἄλλους ἀναγνῶστες τοῦ Λελτίου μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ σύγχρονη παιδαγωγικὴ κίνηση δημοσιεύομε καὶ στὸ φετινὸ τόμο ἕνα ἀκόμη κεφάλαιο ἀπὸ τὸ βιβλίο τῆς κ. Παόλας Λομπρόζο, καθὼς καταχωρίσαμε καὶ στὸ περασμένο Δελτίο 5 (1915) σ. 88-96, 267-279 τὸ κεφάλαιο γιὰ τὰ παιδικὰ ἰχνογραφήματα. Βλέπε ὅσα σημειώσαμε ἐκεῖ στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴ συγγραφέα, ποὺ εἶναι ὅμως κόρη καὶ ὄχι γυναῖκα τοῦ περίφημου καθηγητῆ στὸ Τουρίνο καθὼς δημοσιεύτηκε ἐκεῖ κατὰ λάθος.

ποῦν περισσότερο. «Τὸν πατέρα μου καὶ τὴ μητέρα μου» ἀπάντησε ἕνα. «Καὶ γιατί».—«Γιατὶ βγάζουν χρήματα καὶ μὲ συντηροῦν». Ἄλλα ἀπάντησαν: «Περισσότερο ἀγαπῶ τὴ μητέρα μου, γιατὶ μοῦ φτιάνει σούπα».—«Περισσότερο ἀγαπῶ τὸ Γιάννη (τὸν ἀδερφό) γιατὶ μοῦ ἀγοράζει γλυκὰ τὴν Κυριακή».—«Περισσότερο ἀγαπῶ τὸ φίλο μου, γιατὶ μοῦ χαρίζει φορέματα». Ἕνα ἄλλο εἶπε πὼς ἀγαπᾶ τόσο πολὺ τὴν ἀδερφή του ὥστε μοιράζεται μαζί της ὅ τι πρᾶγμα ἔχει.

Ἔπειτα ἔκαμα στὰ μικρὰ τίς ἀκόλουθες ἐρωτήσεις: «Τί πρᾶγμα σ' εὐχαρίστησε περισσότερο;» «Τί πρᾶγμα θυμᾶσαι μὲ μεγαλύτερη χαρά;» Καὶ πάντα ἦταν τὸ στομάχι ποὺ ἐπηρέαζε τὶς ἀπαντήσεις. Δυὸ μικρὰ παιδιὰ ὀχτὼ ὡς ἐννέα χρονῶν μοῦ εἶπαν πὼς ἡ μεγαλύτερη εὐχαρίστησή τους εἶναι νὰ κοιτάζουν ἔξω τὶς βιτρίνες. «Ποιὲς βιτρίνες;» ρώτησα. — «Τὶς βιτρίνες τῶν ψωμάδικων ποὺ ἔχουν ὡραῖα ψωμάκια». Κι ὅταν ρώτησα ἕνα μικρὸ ἀγόρι: «Τί σοῦ ἀρέσει νὰ τρῶς καλύτερα;» ἔλαβα μιὰ ἀπάντηση ποὺ ἔκλεινε μιὰ ὁλόκληρη φιλοσοφικὴ ἀρχή: «σούπα» μοῦ εἶπε.—«Καὶ γιατί;»—«Γιατὶ μοῦ δίνουν πάντα καὶ τρώγω σούπα». Ἕνα ἄλλο ἀγόρι θυμήθηκε μ' εὐχαρίστηση τὸν καιρὸ ποὺ ἦταν ἄρρωστο στὸ νοσοκομεῖο, γιατὶ ἐκεῖ τοῦ ἔδιναν κι ἔτρωγε καλά.

Ὕστερα ρώτησα μερικὰ παιδιά: «Τί θὰ ἔκανες ἂν εἶχες πολλὰ χρήματα;» —«Θ' ἀγόραζα παπούτσια ἢ καπέλο» μοῦ ἀπάντησαν μερικά. Ἕνα ἄλλο παιδὶ εἶπε: «Θὰ πήγαινα μὲ τὸ τράμ» ἕνα τρίτο: «Θὰ ἔτρωγα ἕνα γλυκό» ἕνα τέταρτο: «Θὰ ἔπαιρνα μιὰ φορεσιά» κτλ. Αὐτὲς οἱ ἀπαντήσεις μᾶς δείχνουν πὼς κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς ταλαιπωρίας τὰ εὐγενικώτερα αἰσθήματα, οἱ πόθοι καὶ οἱ κλίσεις τῶν φτωχῶν παιδιῶν βρίσκουν τὴν ἐκφρασή τους μόνο στὸ ἔνστικτο γιὰ τὴν αὐτοσυντήρηση.

Αἰσθάνθηκα πάντα, τ' ὁμολογῶ, μιὰ κάποια κρυφὴ συμπάθεια γιὰ κεῖνα τὰ φτωχὰ ποὺ τὰ χαρακτηρίζουν οἱ δασκάλοί τους ἀναιδῆ καὶ ἐπαναστατικά. Ἅμα συλλογιστῆ κανεὶς μὲ ποιὲς συνθῆκες ἔχουν μεγαλώσει τὰ παιδιὰ αὐτά, ἅμα σκεφτῆ πῶς πιέζεται τὸ πνεῦμα τους ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς δυστυχίας τους, πρέπει νὰ αἰσθανθῆ μεγάλο θαυμασμὸ γιὰ τέτοια μικρὰ πλάσματα, ποὺ μὲ ὅλα αὐτὰ διατηροῦν ἀκόμη μέσα τους ὑπερηφάνεια καὶ δύναμη ν' ἀντιστέκωνται. Τὰ καλοθρεμμένα καὶ καλοντυμένα παιδιά μας μποροῦν εὔκολα νὰ παρουσιάζουν τὸ φαινόμενο τῆς γενναιοψυχίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας: μποροῦν νὰ δίνουν ἀδιάκριτες ἀπαντήσεις δίχως νὰ ἔχουν τὸ φόβο νὰ τιμωρηθοῦν. Μὰ τὰ φτωχὰ ποὺ ἔχουν ὁρμέμφυτα τὸ συναίσθημα πὼς χρειάζονται τὴν ὑποστήριξη τῶν ἄλλων γιὰ νὰ ζήσουν, μὲ τὴν ἐπαναστατική τους στάση ἐναντίον δασκάλων καὶ προϊσταμένων φανερώνουν ἕνα ἐξαιρετικο ἔνστικτο ἀνεξαρτησίας καὶ μεγάλη δύναμη σὲ χαρακτῆρα.

Γνώρισα ἕνα ἀγόρι ἐννέα χρόνων ποὺ ξεχώριζε μέσα στὰ συνομίληκά του σὰν ἕνα στάχυ ὀρθὸ ἀνάμεσα σὲ πολλὰ λυγισμένα καὶ σπασμένα. Ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ φτωχότερα παιδιά—ὀρφανὸ χωρὶς μητέρα—ποὺ ὁ πατέρας του, ἕνας ἀλήτης, τὴ μιὰ μέρα τοῦ ἔδινε κι ἔτρωγε, καὶ τὴν ἄλλη τὸ ἄφηνε νηστικό. Μὲ ὅλο ὅμως τὸ ἀδειανὸ στομάχι του ὁ Μπάργκε—ἔτσι τὸ ἔλεγαν τὸ μικρό—ἦταν περήφανος σὰν αὐτοκράτορας. Δὲ δίσταζε οὔτε μιὰ στιγμὴ νὰ μοῦ ἁπλώση μὲ οἰκειότητα τὸ χέρι, ἀντὶ νὰ χαιρετᾶ μὲ σεβασμό· ἐνῶ τ' ἄλλα παιδιὰ τὸ θεωροῦσαν ἀρκετὸ νὰ μοῦ δίνουν τὸ χέρι μὲ κάποια εὐγένεια, ὁ Μπάργκε ἤθελε νὰ σφίγγη τὸ χέρι καὶ τοῦ διευθυντὴ τοῦ σχολείου, τοῦ δασκάλου, ἀκόμη καὶ τῶν ξένων ποὺ ἔρχονταν νὰ δοῦν τὸ σχολεῖο.

Τὸ παιδὶ αὐτὸ γνώριζε πραγματικὰ τὴν ἀξία τῆς προσωπικότητάς του· τὰ ἄλλα παιδιὰ δὲν ντρέπονταν νὰ γυρίζουν ξεσκισμένα καὶ βρωμερά. Ὁ Μπάργκε ὅμως ντρεπότανε. Φρόντιζε νὰ φαίνεται καθαρός, διώρθωνε μάλιστα τὴν κουρελιασμένη φορεσιά του. Γιὰ λαιμοδέτη φοροῦσε μιὰ κόκκινη παλιὰ λουρίδα· τὰ μαλλιά του ἦταν πάντα καλοχτενισμένα, ὁ λαιμός, τὰ ἀφτιά του καὶ τὰ χέρια πάντα καθαρά. Εἶχε ἀκόμα ἕνα εἶδος μανία νὰ μαθαίνη, νὰ σπουδάση, καὶ τὸν πόθο νὰ γίνη κατιτί, ἕναν πόθο ποὺ σπάνια τὸν ἀπαντοῦμε σὲ φτωχὰ παιδιά. Οἱ συνομίληκοί του στὸ σχολεῖο ποὺ συνήθιζαν στὸ σπίτι τὴ διάλεκτο, δὲ μιλοῦσαν μ' εὐχαρίστηση τὰ καθαρὰ ἰταλικά, γιατὶ τοὺς φαινότανε σὰν ξένη γλῶσσα. Μὰ ὁ Μπάργκε προσπαθοῦσε νὰ μιλῆ καλὰ ἰταλικά· πράγματι ὅμως μεταχειζότανε μιὰ γλῶσσα ἀλλόκοτη, γεμάτη σφάλματα, μιὰ γλῶσσα ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν λέξεις ψαρεμένες ἀπὸ

διάφορα βιβλία. Πάντοτε ἐρχότανε καὶ ξαναρχότανε σ' ἐμὲ καὶ μὲ παρακαλοῦσε νὰ τοῦ ἐξηγῶ νέες λέξεις. Ἐνῶ τ' ἄλλα παιδιὰ δὲν ὀνειρεύονταν νὰ γίνουν κάτι περισσότερο ἀπὸ τσαγκάρηδες ἢ σοβατζῆδες, ὁ Μπάργκε ἦταν ὁ μόνος ποὺ εἶχε τὴν ἐπιθυμία νὰ σπουδάση πραγματικὰ καὶ νὰ γίνη ὄχι μόνο διδάκτορας, ἀλλὰ καὶ καθηγητής.

Μιὰ μέρα μιὰ κυρία ἔφερε τῶν παιδιῶν ἕνα μεγάλο κουτὶ μὲ γλυκίσματα. Μὰ ὅπως φάνηκε ἔπειτα, τὰ γλυκίσματα δὲν ἦταν ἀρκετὰ γιὰ ὅλα τὰ παιδιά. «Ποιὸς ἀποφασίζει» ρώτησα, «νὰ μείνη χωρὶς γλύκισμα;» Μέσα σὲ ὅλα τὰ παιδιὰ δὲ βρέθηκε κανένα ἄλλο νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ τὰ γλυκὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Μπάργκε, ποὺ ἦταν ὁ περισσότερο ἀπ' ὅλα πεινασμένος. Δίχως ἄλλο τὸ παιδὶ αὐτὸ δὲν τὸ ἔκαμε μὲ τὴ συνείδηση πὼς κάνει κάποια θυσία, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ φιλοδοξία γιὰ νὰ δείξη πὼς μπορεῖ νὰ κάμη κάτι ποὺ τ' ἄλλα δὲν εἶναι ἄξια νὰ τὸ κάμουν, καὶ γιὰ νὰ τὰ κάμη ἀκόμη μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ πιστέψουν καλύτερα πὼς δὲν ψοφᾶ τῆς πείνας. Καθέγας ποὺ εἶδε μὲ τί λαίμαργα, μὲ τί πλατιὰ ἀνοιγμένα μάτια ἔτρωγε τὰ γλυκίσματα τὸ παιδί, ἔνιωσε ποιὰ δύναμη χρειάστηκε γιὰ νὰ πνίξη τὰ ταπεινὰ μὰ δυνατὰ αἰσθήματά του καὶ νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ τὸ κομμάτι τὸ γλυκό. Τὸ ἀλύγιστο αἴσθημα ἀνεξαρτησίας ποὺ εἶχε, ἡ ἀδυναμία του νὰ πειθαρχήση, οἱ ἀπότομες ἀπαντήσεις ποὺ ἔδινε στὸ δάσκαλο καὶ ἡ ἐνοχλητικὴ συμπεριφορά του στὸ σχολεῖο ἀνάγκασαν τέλος τὴ διεύθυνση νὰ τὸ ἀποβάλη. Μιὰ μέρα τὸν ἀπάντησα ποὺ πήγαινε στὴν ἀγορὰ μ' ἕνα παλιὸ καλάθι στὸ χέρι. Βάδιζε μὲ τόση ἀξιοπρέπεια, σὰ νὰ κρατοῦσε χαρτοφυλάκιο ὑπουργοῦ. Μὲ χαιρέτησε καταδεχτικὰ καὶ μὲ ρώτησε τί νέα ἀπὸ τὸ σχολεῖο. «Ἔμαθα πὼς ὅλοι εἶναι καλά» εἶπε. Μὰ ὅταν ἔκαμα νὰ τοῦ πῶ νὰ ζητήση συγχώρηση ἀπὸ τὸ δάσκαλο καὶ θὰ φροντίσω νὰ τὸ ξαναδεχτοῦν στὸ σχολεῖο: «Αὐτὸ εἶναι μόνο δικός μου λογαριασμός» μοῦ ἀπάντησε λακωνικὰ καὶ σ' ἕναν τόνο ποὺ δὲ δέχοταν ἀντίρρηση· «ἄλλωστε εἴμαστε ἴσια ἴσια» πρόσθεσε ἀκόμη.

Μπορεῖ νὰ παρατηρήση κανεὶς στὰ φτωχὰ παιδιὰ πράξεις ποὺ δὲν ἔρχονται ἀπὸ φιλοδοξία, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ σπάνια ψυχικὴ λεπτότητα. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ πρέπει νὰ μᾶς ξαφνίση καὶ νὰ μᾶς συγκινήση τόσο περισσότερο, ὅσο τὰ αἰσθήματα αὐτὰ δὲν ἔχουν ἐμπνευσθῆ στὰ μικρὰ ἀπὸ τὴν ἀνατροφή, ἀλλὰ πηγάζουν ἀπὸ τὴν παιδικὴ καλοσύνη τῆς ψυχῆς τους.

Ἡ κυρία Α., διευθύντρια ἑνὸς σχολείου μοῦ διηγήθηκε μιὰ μέρα τὸ ἀκόλουθο περιστατικό: Μέσα στοὺς μαθητές της ὑπῆρχε ἕνα φτωχόπαιδο ὀχτὼ χρονῶν ποὺ φοροῦσε σκισμένα παπούτσια· ἡ διευθύντρια φρόντισε καὶ τὸ σχολεῖο τοῦ ἔδωσε ἕνα ζευγάρι καινούρια. Ὅταν τὸ ἔκραξαν καὶ τοῦ τὰ ἔδωσαν, τὸ μικρὸ πήδησε ἀπὸ τὴ χαρά του καὶ δὲν ἤξερε μὲ τί λόγια νὰ ἐκφράση τὴν εὐγνωμοσύνη του γιὰ τὴν εὐεργεσία. Ἡ διευθύντρια συγκινημένη ἀπὸ τὸν τρόπο αὐτὸ τῆς παιδικῆς εὐγνωμοσύνης, τοῦ ἔδωσε καὶ μιὰ δεκάρα. Τὴν ἄλλη μέρα ἦρθε ὁ μικρὸς στὸ γραφεῖο της μ' ἕνα μικρὸ πακετάκι στὸ χέρι, καὶ χτυπώντας χαροπὰ τὰ τακούνια του στὸ πάτωμα: «Κυρία διευθύντρια» τῆς εἶπε, «σᾶς τὸ στέλνει ἡ μητέρα μου μὲ πολλὰ χαιρετίσματα». Ἡ κυρία ἄνοιξε τὸ πακέτο καὶ βρῆκε μέσα τέσσερα παξιμαδάκια. Ἔπειτα ἀπὸ λίγες μέρες ἦρθε ἡ μητέρα νὰ εὐχαριστήση γιὰ τὰ παπούτσια, καὶ ἡ διευθύντρια θέλησε νὰ τὴν εὐχαριστήση κι αὐτὴ γιὰ τὸ δῶρο της. «Ποιὰ παξιμαδάκια;» ρώτησε ἡ φτωχὴ γυναῖκα ξαφνισμένη καὶ ἄρχισε νὰ ἐξετάζη τὸ μικρό. Αὐτὸς κοκκίνισε καὶ τέλος ὁμολόγησε πὼς ἀγόρασε αὐτὸς τὰ παξιμάδια μὲ τὴ δεκάρα ποὺ τοῦ ἔδωσε ἡ διευθύντρια, γιατὶ νόμιζε πὼς μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο μποροῦσε νὰ δείξη καλύτερα τὴν εὐγνωμοσύνη του. Εἶπε πὼς τὰ ἔστειλε ἡ μητέρα του, γιατὶ τὸ θεώρησε καλύτερο νὰ φανῆ πὼς ἔρχονται ἀπὸ μεγάλον. Φοβήθηκε πὼς ἡ μητέρα του θὰ τὸν ἐμπόδιζε καὶ γιαυτὸ δὲν τῆς εἶπε τίποτε.

Ἕνα ἄλλο ἐκπληκτικὸ φαινόμενο σ' αὐτὰ τὰ παιδιὰ εἶναι ἡ φιλοσοφική τους ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ εἶναι εὐχαριστημένα ἀπὸ τὴν ὕπαρξή τους, ἂν καὶ συχνὰ οἱ ἄνθρωποι γύρω τους τὰ κακομεταχειρίζονται. Μιὰ μέρα ρώτησα μερικὰ παιδιὰ τί πρᾶγμα θεωροῦν χειρότερο ἀπὸ ὅλα. Κάποια ἀπάντησαν: «νὰ λέη κανεὶς ψέματα»· ἄλλα εἶπαν: «νὰ μεθᾶ». Γνώριζαν καλὰ τὴ βαρύτητα ἐκείνου ποὺ ἔλεγαν: «γιατὶ ἀπάνω στὸ μεθύσι ὁ ἄνθρωπος δέρνει ὅλους, κάνει ὅλων κακό, χωρὶς νὰ ξέρη τί κάνει». — «Γιατὶ κρατεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅλα τὰ χρήματα καὶ δὲ δίνει τίποτε τῆς

μητέρας».—«Μὰ εἴδατε ποτὲ σας κανένα μεθυσμένο;» ρώτησα. Μερικὰ ἀφοῦ συλλογίστηκαν πρῶτα κάμποσο, ὁμολόγησαν ἔπειτα πὼς εἶδαν μεθυσμένο τὸν πατέρα τους. Ἄμα γύρισα καὶ ρώτησα ἕνα ἀγόρι πιὸν ἀγαπᾶ περισσότερο: «Τὴ μητέρα μου» ἀπάντησε, «γιατὶ δὲ μὲ δέρνει ποτέ».—Καὶ ὁ πατέρας σου σὲ δέρνει;» — «Ὢ ναί!» — «Βέβαια, ὅταν δὲν κάνῃς φρόνιμα;»—«Ὄχι, ὅταν εἶναι μεθυσμένος».

Τὰ παιδιὰ διηγήθηκαν τὰ περιστατικὰ αὐτὰ χωρὶς καμιὰ παρατήρηση καὶ συμπλήρωση, σὰ νὰ αἰσθάνονταν πὼς μόνη ἡ διατήρησή τους εἶναι μεγάλο βάρος-για τοὺς γονεῖς τους καὶ πὼς αὐτοὶ ἀπάνω στὸ θυμό τους μποροῦσαν νὰ τὰ ἐκδικηθοῦν γιὰ ὅσα λόγια εἶπαν. Καὶ δὲν ἄκουσα ποτὲ παιδὶ νὰ παραπονιέται γιὰ τοὺς γονεῖς του.

Ἐγὼ ἡ ἴδια εἶδα μὲ τὰ μάτια μου τὸ ἀκόλουθο ἐνδιαφέρον περιστατικό: Μιὰ μέρα ἦρθε στὸ σχολεῖο ἕνας κύριος ποὺ ἔρχονταν συχνὰ κι ἔβλεπε τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς ἔφερνε δῶρα· ἔπειτα ἀπὸ λίγη ὥρα ἦρθε ἕνα ἀγόρι καὶ μοῦ εἶπε πὼς ἕνα συμμαθητή του τὸν ἐδάγκασε ἕνα λυσσιασμένο σκυλί. Τὸ πληγωμένο παιδὶ ἔδειξε κλαίοντας τὰ σημάδια τῆς νοστῆς ἀκόμη δαγκαματιᾶς. Ὅταν θέλησαν νὰ τὸ στείλουν στὸ νοσοκομεῖο, μ' ἔκραξε κατὰ μέρος καὶ μοῦ εἶπε πὼς δὲν τὸ εἶχε δαγκάσει σκυλί, καὶ ὅταν εἶπαν νὰ τὸ φέρουν στὴ μητέρα του, μιὰ γυναῖκα ποὺ πουλοῦσε λαχανικά, τὸ παιδὶ ἄρχισε νὰ κλαίῃ καὶ δὲν ἤθελε νὰ πάῃ.

Ὡστόσο τὸ ἔφεραν στὸ σπίτι, ὅπου ἡ μητέρα του τὸ δέχτηκε μὲ βρισιές· τῆς ἔδειξαν τὶς πληγὲς τοῦ παιδιοῦ. Τότε τὰ ἔβαλε κεῖνη ἀπ' μανιακὴ μὲ τὸ δάσκαλο, λέγοντάς του πὼς καλὰ θὰ κάνῃ νὰ κοιτάζῃ μόνο τὴ δουλειά του καὶ πὼς μόνη αὐτὴ ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀναθρέψῃ ὅπως θέλει τὸ παιδί της. Ἔτσι ἀποδείχτηκε πὼς τὸ παιδὶ τὸ εἶχε δαγκάσει ἡ ἴδια ἡ μητέρα γιατὶ τῆς ἔκλεψέ πατάτες ἀπὸ ἕνα κασόνι. Λιγώς ἄλλο τὸ πληγωμένο παιδὶ δὲ θὰ ἔκανε διόλου λόγο γιὰ ὅλα αὐτά, ἂν δὲ λιμπαργοῦσε τὰ γλυκίσματα ποὺ ἔφερε μαζί του ὁ κύριος. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ θέλησε νὰ βγάλῃ ὠφέλεια ἀπὸ τοὺς πόνους του.

Ἡ ἐπιφυλακτικότητα ποὺ δείχνουν τὰ παιδιὰ κρύβοντας τὶς σκληρότητες τῶν γονέων τους, εἶναι τόσο περισσότερο ἀξιοπαρατήρητη, ὅσο γνωρίζομε πόσο εὔκολα αὐτὰ γιὰ τὴ παραμικρότερη ἀφορμὴ εἶναι πρόθυμα νὰ καταγγέλλουν τοὺς συμμαθητές τους.

Μὰ ἐκεῖνο ποὺ μᾶς φαίνεται ἀληθινὰ ἐκπληκτικὸ στὰ φτωχὰ μικρά! εἶναι τὸ πρακτικὸ πνεῦμα ποὺ τοὺς εἶναι ἔμφυτο καὶ τὰ κάνει ν' ἀναγνωρίζουν τὴν ἀνάγκη τῆς ἐργασίας. Ἀπὸ πνευματικὴ ἄποψη μένουν βέβαια πίσω ἀπὸ τὰ παιδιὰ τῶν εὔπορων τάξεων· δὲν ἔχουν τὸ δῶρο τῆς εὔκολης ἀντιλήψης ποὺ ἔχουν ἐκεῖνα καὶ μπορεῖ νὰ μὴ κανεὶς μαντεύσῃ τὴ σημασία ἄγνωστων ἐκφράσεων. Ἴσως θὰ μποροῦσαν κιόλα τὰ παιδιὰ τῶν προλετάριων νὰ ἐννοήσουν γοργὰ νέες ἰδέες, μιὰ καὶ δὲν γνωρίζουν τέλεια τὴ γλῶσσα!

Ἀπεναντίας τὸ πρακτικὸ πνεῦμα τους εἶναι θαυμαστὰ ἀναπτυγμένο· δὲν ὑπάρχει οὔτε ἕνα μεταξὺ στὰ παιδιὰ αὐτὰ ποὺ νὰ μὴ γνωρίζῃ ἀκριβῶς πόσο στοιχίζουν τὰ τρόφιμα, ποὺ νὰ μὴν μπορῇ νὰ κάνῃ τὶς δουλειὲς τοῦ σπιτιοῦ καὶ νὰ μὴν μπαλώνῃ μόνο τὰ φορέματά του. Χαίρεται κανεὶς νὰ τὰ βλέπῃ πῶς θέλουν νὰ βοηθοῦν παντοῦ, νὰ ξεκουράζουν τοὺς γονεῖς τους, σὰ νὰ ἔχουν τὴ συναίσθηση πόσο στοιχίζει σ' αὐτοὺς ἡ συντήρησή τους. Ἕνα κοριτσάκι ὀχτὼ χρονῶν, νιώθοντας μὲ πικὶ στενοχώρια ζοῦσε ἡ πολυάριθμη οἰκογένειά της, πῆγε καὶ μισθώθηκε μόνη της σ' ἕνα χαρτοπωλεῖο ποὺ ἦταν κοντὰ στὸ σχολεῖο, κι ἔκανε τόσο καλὰ τὴν ὑπηρεσία του ὥστε οἱ προϊστάμενοί του ἔμειναν καταευχαριστημένοι. Μικρὰ κοριτσάκια φτωχῶν οἰκογενειῶν πέντε ὡς ἕξι χρονῶν, εἶναι συχνὰ ἀναγκασμένα νὰ περιποιοῦνται τὰ μικρότερα ἀδέρφια τους, νὰ τὰ ἐπιτηροῦν, καὶ νὰ μαγειρεύουν γι' αὐτά· τὰ χειμῶνα μάλιστα εἶναι ὑποχρεωμένα ν' ἀνάβουν καὶ φωτιά, πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἐπικίνδυνο πολλὲς φορές.

Συχνὰ τὶς ἐργασίες αὐτὲς εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ τὶς κάνουν καὶ τ' ἀγόρια. Ἔτσι ἕνα ἀγοράκι ἕξι χρονῶν ἔπρεπε νὰ ἐπιβλέπῃ τὴ μικρή του ἀδερφή, καταλάβαινε ἐξαίρετα νὰ τὴν τραῖζῃ κτλ. Τὸ ἴδιο ἀγόρι μοῦ ὁμολόγησε μὲ περηφάνεια μιὰ μέρα πὼς ἔκαμε ἕνα δῶρο τῆς μητέρας του γιὰ τὰ γενέθλιά της: «Τῆς ἀγόρασα μιὰ σκόνη γιὰ νὰ τὴ δίνῃ τῆς μικρῆς νὰ καυμᾶται» μοῦ εἶπε. Ὅταν τοῦ παρατήρησα πὼς αὐτὴ ἡ σκόνη μπορεῖ νὰ κάμῃ κακὸ τῆς

ἀδερφῆς του, ὁ μικρὸς ἀπάντησε: «Ὅταν ἡ μικρὴ κλαίῃ πολύ, πρέπει νὰ τῆς δώσουμε κάτι νὰ σοπάσῃ!» Ἕνα ἄλλο ἀγόρι ὀχτὼ χρονῶν συνώδευε τὸ μικρότερο ἀδερφό του στὸ γιατρό, στὸ σχολεῖο, στὴν ἐκκλησία κτλ.

Στὰ φτωχὰ παιδιὰ δὲν ἀναπτύσσεται μόνο τὸ πρακτικὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἐπιδεξιότητα ἀπὸ τὴν ἀνάγκη, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπαγγελματικὸ πνεῦμα τους ὀξύνεται σὲ μεγάλο βαθμό.

Πόσο τὸ αἴσθημα τῆς ὁμοιοπάθειας εἶναι ἀναπτυγμένο στὰ μικρὰ αὐτά, φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο αὐθεντικὸ περιστατικό: Ἕνα παιδὶ σωματικὰ καὶ πνευματικὰ καθυστερημένο τὸ μετεχειρίζονταν οἱ σκληροὶ γονεῖς του μὲ ἀπάνθρωπο τρόπο. Πρωὶ πρωὶ μὲ ὅλη τὴν παγωνιὰ ποὺ ἔκανε τὸ ἔδιωχναν ἀπὸ τὸ σπίτι, ὅπτε τὸ δυστυχισμένο ἕνα βράδυ προτίμησε ἀντὶ νὰ πάῃ στὸ σπίτι, νὰ ξενυχτίσῃ στὸ δρόμο κιὰς ἦτανε χειμῶνας. Ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου ποὺ πήγαινε γνώριζε τὴν κακὴ ζωὴ ποὺ ἔκανε τὸ παιδὶ καὶ φρόντισε νὰ τὸ βάλῃ σὲ κάποιο ἄσυλο. Τὸ πρᾶγμα ὅμως βράδυνε. Ἀφοῦ περιπλανήθηκε τὸ παιδὶ τρεῖς μέρες, τὸ βρῆκαν κάποιοι πεινασμένο καὶ μισοπαγωμένο καὶ τὸ μάζεψαν. Τέλος τὸ πῆρε σπίτι της γιὰ μερικὲς ἡμέρες ἡ μητέρα τοῦ συμμαθητή του Λάλα. Ὁ Λάλας, ἕνα παιδὶ ἐννέα χρονῶν, ἔνιωσε ἀμέσως τὴ θλιβερὴ κατάσταση τοῦ συμμαθητή του καὶ ἀποφάσισε μόνος του νὰ κάμῃ κάτιτι γιὰ τὸ μικρό. Τὸν πῆρε ἕνα πρωὶ στὰ χέρια καὶ τράβηξε θαρρετὰ στὸ δημαρχεῖο, χωρὶς νὰ ξέρῃ καλὰ σὲ ποιὸν πήγαινε κεῖ. Ἄμα ἔφτασε, ἄρχισε νὰ διηγῆται τὴν ἱστορία στὸ θυρωρό. Τὸ παράξενο σύμπλεγμα τῶν παιδιῶν κίνησε τὴν περιέργεια στοὺς διαβάτες καὶ σὲ λίγο σχηματίστηκε ἕνας κύκλος καὶ ἄκουε τὴν ἱστορία τοῦ δυστυχισμένου προστατευομένου του ποὺ διηγόταν ὁ Λάλας. Ἔτυχε νὰ ἔρθῃ κοντὰ ἕνας κύριος ἀπὸ τὴν καλὴ τάξη, ποὺ ὅπως ἀποδείχτηκε ὕστερα ἦταν ὑπάλληλος τῆς δημαρχίας.

Προσφέρθηκε νὰ ὁδηγήσῃ τὰ παιδιὰ ἐπάνω στὸ γραφεῖο, ὅπου τὸ μεγαλύτερο ἀπ' αὐτὰ ἔδωσε τὶς ἀναγκαῖες πληροφορίες, γιὰ νὰ στείλουν τὸ μικρὸ σ' ἕνα ἄσυλο γιὰ πνευματικὰ καθυστερημένα παιδιά. Τὸ πρᾶγμα ἔγινε γραστὸ καὶ γράφτηκε στὶς ἐφημερίδες, ὅπου ὁ Λάλας παραστάθηκε σὰ μικρὸς ἥρωας. Οἱ ἔπαινοι ποὺ ἄκουσε ὁ μικρὸς ἀπὸ παντοῦ τοῦ ἄναψαν τόσο τὸ κεφάλι, ὥστε μιὰ ὁλόκληρη ἑβδομάδα μάζευε ὅλα ὅσα γράφονταν γι' αὐτόν, τὰ ἔφερνε στὸ σχολεῖο καὶ τὰ ἔδειχνε περήφανος στοὺς συμμαθητές του. Ὅταν συλλογίζομαι τὴ χαρὰ τοῦ μικροῦ Λάλα γιὰ τὴν πρᾶξη του, ἐννοῶ καλύτερα πόση περηφάνεια, πόσο ἐπιχειρηματικὸ πνεῦμα κρύβεται συχνὰ μέσα σ' αὐτὰ τὰ χοντροκέφαλα, ποὺ ἐντελῶς ἀνίκανα γιὰ τὴν ἐλαφρότερη ἀριθμητικὴ πρᾶξη, ἐννοοῦν καλύτερα ἀπὸ τοὺς καλύτερους μαθητὲς τῶν γυμνασίων τὸ πρακτικὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς.

Ὅταν παρατηρῇ κανεὶς τὸν κόσμο αὐτὸ τῆς παιδικῆς δυστυχίας, ποὺ θὰ τὴν ἀκολουθήσῃ ἀσφαλῶς μιὰ ζωὴ ἐπίπονη, μιὰ ζωὴ ἄκαρπης ἐργασίας καὶ πικπινοφροσύνης, ὅταν μὲ ὅλα αὐτὰ βρίσκῃ κανεὶς σὲ αὐτὰ τὰ ἀπόκληρα τῆς ζωῆς παιδιὰ τόσα πολλὰ σπέρματα ἐπιχειρηματικοῦ πνεύματος, θάρρους, αἰσθήματος ἀνεξαρτησίας καὶ ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, τότε αἰσθάνεται πράγματι ὄχι μόνο τὴν ἀδικία τῆς τυφλῆς μοίρας ποὺ τὰ κρατεῖ στὰ νύχια της, ἀλλὰ καὶ μιὰ ζωηρὴ θλίψη ποὺ τόση πολύτιμη ἐνέργεια χάνεται μάταια ἐξαιτίας τῶν ἐλαττωματικῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν.

Μετάφρ. Κ. Χ.

Δ. ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Συνεργάτες στὴν ἐπιθεώρηση αὐτὴ εἶναι οἱ κ. κ. Στίλπων Κυριακίδης (Σ. Κ.), Λέαντρος Παλαμᾶς (Λ. Π.), Μανόλης Τριανταφυλλίδης (Μ. Τ.) κ. ἄ.

Γλῶσσα

H. Pernot, Grammaire de Grec Moderne (langue parlée), 3. ἔκδ. Παρίσι [1917], 300 σελ., χαρτόδετο φρ. 5. Στὴν Collection de manuels pour l'étude du grec moderne.

Κοντεύουν τετρακόσια χρόνια ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἕνας φωτισμένος κερκυραῖος, ὁ Νικόλαος Σοφιανός, ζήτησε πρῶτος νὰ συντάξῃ τὴ γραμματικὴ τῆς νέας μας γλώσσας, καὶ νὰ «βοηθήσῃ, ἔτσι, τὴν περιφρονημένη γλῶσσα», καθὼς ἔκαμε λίγο ἀργότερα ὁ Πόρτιος, ὁ πρῶτος ποὺ δημοσίεψε, στὰ 1638, μιὰ γραμματικὴ «τῆς ρωμαΐκης γλώσσας», καὶ καθὼς μᾶς λέει, neglectae linguae praestitit auxilium. Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴ γλῶσσα μας ἔγιναν ἀπὸ τότε πολυμερέστερες καὶ πλουσιώτερες,, ἡ ἀδιαφορία ὅμως ποὺ ἐξακολούθησε νὰ βασιλεύῃ γιὰ τὴ λαϊκή μας γλῶσσα, καὶ κυρίως ἡ καλλιέργεια τῆς καθαρευούσας, ποὺ παράστρατησε τὸ γραπτὸ λόγο τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὴν πηγή του καὶ ἀπὸ τὸν προορισμό του, στάθηκαν αἰτία νὰ μὴν ἔχομε ἀκόμη ἀποχτήσει τὴ γραμματικὴ ποὺ μᾶς χρειάζεται. Καὶ ὅμως σήμερα πολλοὶ τὴν περιμένουν, σχεδὸν ὅλος ὁ κόσμος τὴ θέλει, γιὰ νὰ ξαναμιλήσω μὲ τὸν Πόρτιο, καὶ δὲν ὑπάρχει φόβος νὰ μὴ βγοῦν τὰ ἔξοδά της, καθὼς τὸ φοβοῦνταν ἀκόμη στὰ 1600 ὁ πρωτονοτάριος τῶν πατριαρχείων στὴν Πόλη Ζυγομαλᾶς.

Μοῦ δόθηκε ἄλλοτε εὐκαιρία νὰ δώσω στὸ Δελτίο μιὰ σύντομη εἰκόνα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς γραμματικῆς (τόμ. 2., σ. 43—65), καὶ στὸν τελευταῖο ἀκόμη τόμο του (5., σ. 280—284), κρίνοντας τὶς δυὸ τελευταῖες γραμματικὲς τῆς δημοτικῆς ποὺ εἶχαν βγῆ, τοῦ Βλαστοῦ καὶ τοῦ Thumb, σημείωνα πὼς τὸ ζήτημά τῆς γραμματικῆς ὁρμάζει ὅλο καὶ περισσότερο, κι᾽ ἂς μὴν πέτυχαν νὰ μᾶς τὴ δώσουν στὰ νεόβγαλτα ἔργα τους οἱ δυὸ αὐτοὶ συγγραφεῖς. Καὶ αὐτὸ δὲν ἔγινε, γιατὶ ὁ Thumb περιορίζεται νὰ μᾶς δώσῃ τοὺς κυριώτερους κανόνες τῆς λαϊκῆς γλώσσας, χωρὶς νὰ τὸν μέλῃ γιὰ τὴ φιλολογική της χρησιμοποίηση καὶ διαμόρφωση στὰ χρόνια μας, ἐνῶ ὁ Βλαστὸς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μὲ πλατύτερο πρόγραμμα καὶ σκοπιμώτερη φροντίδα θέλησε νὰ βοηθήσῃ νὰ «γράφουμε τὴ δημοτικὴ κανονικὰ» καὶ νὰ τὴ διδάξωμε ἀκόμη στὸ σχολεῖο, δὲ στέκεται ὅμως ἐντελῶς στὴ βάση ἐκείνη ποὺ κρίνομε σήμερα ἀπαραίτητη, καὶ ποὺ θὰ μᾶς κάμῃ νὰ χρησιμοποιήσωμε τὸ βιβλίο του. Καθὼς καὶ στὴ βιβλιοκρισία ἐκείνη τόνιζα, καὶ ὅπως ἀναλυτικώτερα ἔχω διατυπωμένη τὴ γνώμη μου στὴν περσινή μου ἀνακοίνωση (βλ. Δελτίο 6., σ. 200, καὶ σ. 64ἀ § 22α), ἡ γλῶσσα ποὺ γράφομε σήμερα ὄχι μόνο στὴ φωνητικὴ ἔχει καθιερώμενους ἀρκετοὺς δασκαλισμούς, μὰ καὶ στὸ τυπικὸ δείχνει, παράλληλα συνήθως μὲ τὴ λαϊκὴ γραμματική, καὶ λίγους λόγιους τύπους, ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τοὺς ἀποκλείσῃ σήμερα ἡ νέα γραμματική.

Σήμερα ἔχομε καὶ μιὰ καινούρια γραμματική, γραμμένη καὶ αὐτὴ ἀπὸ ξένο, τὸ Γάλλο Hubert Pernot, καθηγητὴ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας στὸ Παρίσι, γνωστὸ ἀπὸ τόσες ἄλλες του ἐργασίες γιὰ τὴ γλῶσσα μας, τὴν ἱστορία της καὶ τὴ λογοτεχνία της. Ἐκεῖνο ποὺ κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι πῶς κατορθώνει νὰ λύσῃ αὐτὴ τὸ γλωσσικό μας πρόβλημα καὶ ποιὰ θέση παίρνει στὰ ζητήματα ποὺ ἔθεσα παραπάνω. Αὐτὸ σὰ νὰ μᾶς τὸ καθορίζῃ ἀπὸ τὸν πρόλογο ὁ συγγραφέας : Ζήτησε νὰ μᾶς καθιερτίσῃ στὴ γραμματική του τὴ γλῶσσα ποὺ μιλοῦν σήμερα στὴν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα. Ὡς πρὸς τὴν ἀρχή, εἶναι δύσκολο ν᾽ ἀντικρούσῃ κανεὶς τὸν συγγραφέα. Καιὸς ἀπὸ καιρὸ ἔχω παρατηρήσει (Δελτίο 2., σ. 60 ἀ) «ἡ σημερινή μας κοινὴ ὁμιλουμένη τῶν πόλεων, καθὼς μᾶς παρουσιάζεται στὴν ἀνεπιτήδευτη καθημερινὴ ὁμιλία μορφομένων κι ἀμόρφωτων, μάλιστα ὅταν τὴν ἐξετάσωμε ὡς πρὸς τὴ ζωτικότητα τῶν στοιχείων της, δὲν ἄλλαξε τόσο ὥστε νὰ χωριστῇ ἀπὸ τὴ δημοτική», καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δέχτηκα πὼς μερικοὶ δασκαλισμοὶ εἶναι, καθὼς διατυπώνει ὁ κ. Pernot, «γεγονότα γλωσσολογικά», καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἰδέα αὐτὴ ἔλεγα πὼς ἡ γραμματικὴ τῆς νέας γλώσσας ποὺ γράφομε θὰ πρέπῃ νὰ λογαριάσῃ τὶς ἀνάγκες τῆς γλώσσας αὐτῆς καθὼς καὶ τὴ σημερινὴ ἀστικὴ γλωσσικὴ χρήση (Δελτίο, 6., σ. 67).

Τὸ ζήτημα μένει ποιὰ κριτήρια θὰ μᾶς ὁδηγήσουν ν᾽ ἀναγνωρίσωμε καὶ νὰ πολιτογραφήσωμε τὰ «γεγονότα» αὐτά, ὡς εἶναι καὶ ὡς ἐξαιρέσεις, στὴ νέα γραμματική. Τέτοια κριτήρια κρίνω—ὅσο εἶναι ὁ λόγος ὄχι γιὰ λέξεις, μὰ γιὰ τύπους, φωνητικοὺς καὶ μορφολογικούς, τ᾽ ἀκόλουθα : Πρέπει δηλαδή,

α) οἱ τύποι νὰ βρίσκωνται σὲ καθολικὴ χρήση ἀπ᾽ ὅσους κατοικοῦν τὶς πόλεις, μεγάλες καὶ μικρές,

β) ἡ χρήση τῶν ἀντίστοιχων λαϊκώτερων τύπων νὰ εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ σημερινὸ γλωσσικὸ αἴσθημα τοῦ καθενός μας, μὲ τὴν προϋπόθεση πάντοτε πὼς μένομε ἔξω ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ πρόληψη, καὶ δὲν εἴμαστε βουτημένοι σὲ ἀρχαῖες σοφίες, ὥστε νὰ μιλοῦμε ἢ νὰ ὁμιλοῦμε γιὰ τὴ γλῶσσα *ἐν ᾗ ὀνειρώττομεθα*,

γ) νὰ ἁρμονίζονται μὲ τὴ δόκιμη λογοτεχνικὴ χρήση, καὶ

δ) νὰ μὴν εἶναι ἀπὸ κεῖνους ποὺ ἡ πεῖρα μᾶς ἔδειξε ὡς τώρα πὼς ὁ λαὸς δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς χρησιμοποιήσῃ.

Ἂν μὲ τὶς δυὸ πρῶτες ἀρχὲς λογαριάζωμε ὅσο φαίνεται σωστὰ τὴ χρήση καὶ τὸ αἴσθημα τῶν κατοίκων τῶν πόλεων, μὲ τὶς δυὸ τελευταῖες βρίσκει τὸ δίκιο του καὶ ὁ λαός, ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ τοῦ δώσωμε τυπικό, τῆς δημοτικῆς τύχη, ποὺ ὅστόσο νὰ μὴν μπορῇ νὰ τὸ χονέψῃ. Καὶ νὰ μὴν ξεχνοῦμε πὼς ἀκόμη καὶ ὁ Χατζιδάκις, ποὺ μὲ ὅλη του τὴν ἐξαιρετικὴ εὐμένεια στὴ θεωρία γιὰ τὴ λαϊκή μας γλῶσσα, στὴν πράξη δείχτηκε πάντοτε, ἀπὸ 31 ἀκριβῶς χρόνια, ὁ πιὸ μελετημένος ἀντιδραστικὸς ἅμα ἦταν νὰ τὴν καλλιεργήσωμε, ὁ ἴδιος ὁ Χατζιδάκις ποὺ καὶ τώρα πολέμησε τὸ δημοτικισμὸ στ᾽ ὄνομα τύχης τῆς «κολτικῆς» μὲ δέκα λέξεις, ποὺ ἀνήκουν ὅστόσο στὴν κοινή, ἢ ποὺ δὲν ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ τὶς ἀποκλείσωμε, ἔχει ἀναγνωρίσει ὁ ἴδιος, πάνω ἐπιμονὴ δείχνει ὁ λαός μας στὸ τυπικὸ τῆς δημοτικῆς, καὶ δέχτηκε—μόλις στὰ 1916, ὥστε νὰ πρόκειται γιὰ ἐντελῶς σύγχρονη γλωσσικὴ χρήση—πὼς ὁ τύπος *μαθμές, δικαστὲς* κτλ. ὑπλώνεται ὡς στοὺς περίφημους κύκλους τῶν *ἀθανάτων*.

Οἱ παραπάνω ἀρχές, ποὺ πρώτη φορὰ ἔτσι διατυπώνονται, ἔχουν βέβαια ἀνάγκη νὰ ξεκαθαριστοῦν σὲ ἄλλη θέση ἀναλυτικώτερα καὶ προγραμματικώτερα. Κι ἔτσι ὅμως, μὲ ὅλη τους τὴ γενικότητα, ἐκφράζουν, καθὼς νομίζω, τὴ χρήση ποὺ διαμορφώνεται στὴ νέα μας γραφομένη. Κι ἐπειδὴ καθὼς

καὶ ἀλλοῦ ἔλεγα, ἡ γραμματικὴ ποὺ περιμένομε θὰ ἔχη περισσότερο κανονιστικὸ καὶ λιγώτερο νομοθετικὸ χαρακτῆρα ἀπ' ὅ τι σήμερα ἀκόμη φαντάζονται πολλοί, εἶναι, νομίζω, ἀρχές, ποὺ ἡ ἐφαρμογή τους θὰ μᾶς βοηθήση νὰ γράψωμε συστηματικώτερα καὶ πιὸ γλήγορα τὴ νέα γλῶσσα, ἐναρμονίζοντας μὲ τὸν καλύτερο τρόπο τὰ γενικὰ γλωσσικὰ κι ἐκπαιδευτικὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ μας, μὲ τὸ γλωσσικὸ αἴσθημα καὶ μὲ τὶς φραστικὲς ἀνάγκες τῶν διαβασμένων του, ποὺ δυστυχῶς εἶναι καὶ σήμερα ἀκόμη οἱ μόνοι καὶ μοναδικοὶ κριτὲς στὰ ζητήματα τῆς ἐθνικῆς γλώσσας.

Πῶς θὰ κρίνομε τώρα σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς αὐτὲς καὶ τὴ γλωσσικὴ χρήση ποὺ ἐκφράζουν τὴν καινούρια γραμματικὴ τοῦ Pernot; Ὁ συγγραφέας ἐφαρμόζει τὴν τόσο ἀναγκαία μὰ καὶ τόσο ἐπικίνδυνη ἀρχή, ποὺ εἴδαμε τὸ Βλαστὸ ν' ἀκολουθῆ μὲ δειλία καὶ μὲ προφύλαξη μεγάλη, μὲ ὑπερβολικὴ εὐκολία. Ἔτσι ὅμως, μὲ ἀρκετὸν ὑποκειμενισμὸ πάντοτε (αὐτὸν δύσκολα θὰ τὸν ξεφύγη ἐντελῶς ὁ συντάκτης νεοελληνικῆς γραμματικῆς, καὶ σήμερα καὶ γιὰ καιρὸ ἀκόμη) μᾶς καθρεφτίζει μὲ τὸ παραπάνω στὴ γραμματική του τὸ καθετὶ σχεδὸν ποὺ μπορεῖ σήμερα ν' ἀκουστῆ ἀπὸ χείλη Ἀθηναίου. Ἐκεῖ ποὺ θὰ μᾶς ἀνάγκαζε ὁ Βλαστὸς στ' ὄνομα τῆς «γλωσσικῆς πειθαρχίας» νὰ γράφωμε *τῶ σκεσῶ*, ὁ Pernot, ἐφαρμόζοντας πλατύτατα τὴν ἀρχὴ τῶν «γλωσσολογικῶν γεγονότων» ἐπισημοποιεῖ τὴν καθαρεύουσα μὲ τὸ καντάρι. Ἔτσι μᾶς παρουσιάζει τύπους, φωνητικοὺς καὶ γραμματικούς, καθὼς *σύνταγμα, εὐχαριστῶ, συγχαίρω, σχέσεις, τοῦ γράμματος* καὶ κοντὰ σ' αὐτοὺς ἄλλους τύπους καθὼς οἱ ἀκόλουθοι: *ὁ κλητὴρ τοῦ κλητῆρος, ὁ ἀστὴρ τοῦ ἀστέρος, τὸν ἀρτοπώλην, ὦ συγγραφεῦ, ὦ διερμηνεῦ, ὦ εὐγενές, τὸ εὐγενές, αἱ κυβερνήσεις τὰς κυβερνήσεις.* Δὲν ὑπάρχει βέβαια ἀμφιβολία πὼς μὲ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ ἀναρχία τριῶν γενεῶν ποὺ γέννησε τὴ σημερινὴ γλῶσσα τῶν πόλεων, τὴν ἐπίσημη καὶ τὴν κυριακάτικη, τόσα καὶ τόσα μποροῦμε ν' ἀκούσωμε καθημερινὰ σ' αὐτές, σὲ διάφορες περιστάσεις. Ὥστε εἴτε λιγώτερη εἴτε περισσότερη καθαρεύουσα ἔπαιρνε ὁ Pernot, πάντοτε θὰ μᾶς καθρέφτιζε κάποια γλωσσικὴ χρήση. Γιαυτὸ δίνει ἡ γραμματική κι ἔτσι καθὼς εἶναι, ἕνα χρήσιμο βοήθημα στοὺς ξένους, γιὰ ὅ τι μποροῦν ν' ἀκούσουν καὶ νὰ ποῦν χωρὶς νὰ φανοῦν ἀστεῖοι—πρᾶμα ποὺ πάντοτε ἦταν φόβος νὰ τὸ πάθουν μὲ τὶς ἄλλες γραμματικὲς τῆς «νέας ἑλληνικῆς» ποὺ ἔπαιρναν ὡς τώρα—καὶ εἶναι καὶ γιὰ ἕναν Ἕλληνα πάντα χρήσιμη· ἀπὸ τὴ ἄποψη ὅμως τοῦ κανονισμοῦ τῆς κοινῆς, μολονότι θεωρῶ γόνιμη τὴν ἀρχὴ ποὺ ὡδήγησε τὸ συγγραφέα, ἀφήνει ἡ γραμματικὴ αὐτὴ τόσο πολὺ τὴ β ά σ η τῆς δημοτικῆς, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὸ νὰ μᾶς κανονίση τὴ γλῶσσα ποὺ γράφομε.

Αὐτὰ γενικὰ γιὰ τὴν κεντρικὴ ἰδέα τῆς γραμματικῆς. Κοντὰ σ' αὐτὰ ὅμως μιὰ γραμματική, καὶ μάλιστα τῆς νέας ἑλληνικῆς, ἔχει χίλια δυὸ μικροπροβλήματα νὰ λύση, καὶ στὴ διάταξη καὶ στὴν ἔκθεση τῶν γλωσσικῶν φαινομένων, καὶ δῶ πρέπει νὰ τονίσω πόσο ἡ ἐργασία τοῦ Pernot μᾶς εἶναι χρήσιμη καὶ καλοπρόσδεχτη. Ἴσως σὲ ἄλλη θέση κάμω συστηματικώτερη καὶ ἀναλυτικώτερη κριτική. Ἐδῶ σημειώνω μόνο πὼς κοντὰ σὲ νέα κεφάλαια, ἢ ξαναχυμένα ἀπὸ τὶς παλιὲς ἐκδόσεις, καὶ πάντοτε καλογραμμένα, ἔχομε καὶ διάφορες λεπτὲς παρατηρήσεις, ποὺ πρώτη φορὰ ἔτσι διατυπώνονται. Ὅσο γιὰ τὴν ὀρθογραφία, ὁ συγγρ. δείχνει συχνὰ τὴν προτίμησή του γιὰ τὶς εὐκολώτερες καὶ φωνητικώτερες γραφές, ἀντὶς ἄλλες ποὺ θὰ ἦταν μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀρχὴ σωστότερες (*κυνήγι—κυνῆγι, ἑξήντα—ἑξῆντα*) καὶ κάνει πολὺ καλά.

Μ. Τ.

Λογοτεχνία

Κωσταντίνου Χατζόπουλου, Τ ά σ ω, Σ τ ὸ σ κ ο τ ά δ ι κ ι ἄ λ λ α δ ι η γ ή μ α τ α. Ἀθήνα, 1916, 174 σελ. Δρ. 2.25.

Ἡ «Τάσω» καὶ «Στὸ σκοτάδι», ποὺ πλέκονται καὶ τὰ δυὸ γύρω ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς ἴδιας σκληρῆς κι ἀφώτιστης βιοπάλης, τῆς ἴδιας ἀνθρώπινης ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας, εἶναι στὸ βιβλίο αὐτὸ τὰ μεγαλύτερα καὶ πιὸ χαρακτηριστικὰ διηγήματα τῆς νέας τέχνης τοῦ Κωσταντίνου Χατζόπουλου. Πλέκονται κι οἱ δυὸ ἱστορίες, καὶ μάλιστα ἡ δεύτερη, στὸν ἴδιο κόσμο τῆς τραγικῆς μοίρας καὶ τοῦ ἀνθρώπινου καημοῦ· οἱ ἥρωες τους, ποὺ εἶναι παρμένοι ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωή, συχνὰ διαβαίνουν ἀπὸ κοντά μας ἀγνώριστοι καὶ σκυμμένοι, κι ὅσες φορὲς σαλέψη μέσα τους ζεστότερη κάποια ὁρμή, δὲν τοὺς ἀφήνει ἡ φροντίδα τοῦ ψωμιοῦ καὶ ἡ καθημερινὴ ἀνάγκη νὰ σβήσουν τὴ δίψα τους καὶ νὰ φύγουν πέρα ἀπὸ τὰ σίδερα, ποὺ τοὺς ἔχει περιζώσει μ' αὐτά, τὸ κοινωνικό τους στρῶμα. Σὰ ζητήσουν αὐτοὶ τὸ μερδικό τους ἀπὸ τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς, τὸ σκίρτημα τους θὰ μουδιάση μπροστὰ σὲ μιὰ ἀνώτερη δύναμη, ὅπως κιὰν λέγεται, μοῖρα, ἀνάγκη, κοινωνία, καὶ θὰ πέσουνε κάτου πιὸ συντριμμένοι ἀπὸ πρῶτα.

Οἱ δύο αὐτὲς ρεαλιστικὰ γραμμένες ἱστορίες πλέκονται γύρω ἀπὸ τὸ πάλεμα γιὰ τὴν ἐπικράτηση στὴ ζωή, γύρω ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ ἐρωτικοῦ πόθου. Μᾶς θυμίζουνε κι οἱ δυὸ τὸ πλάνεμα τῆς ἀγάπης, ἡ πρώτη τὸ πλάνεμα τῆς γυναίκας ποὺ πλανᾶ καὶ ποὺ πλανιέται, κι ἡ δεύτερη τῆς γυναίκας τῆς πλανεμένης. Ποιὸς μπορεῖ νὰ ξεχάση τὴν Τάσω, παιδούλα ἀκόμα, «τὴν ἄσπρη καὶ καστανόξανθη, μὲ τὰ μεγάλα καστανά της μάτια, ποὺ βαστοῦσαν ἕνα ξάστερο ψιχάλισμα μέσα σὲ ὅλη τὴν παιδιάτικη ἄγρια τρέλα καὶ κάποιες φορὲς κοιτάζανε τόσο παράξενα! . . .» Ὅσο γιὰ τὴν «Τάσω» εἶναι τὸ ἁμάρτημα μιᾶς αὐγουστιάτικης νύχτας μέσα στὰ χλωρὰ μποστάνια, ἱστορισμένο ὕστερα ἀπὸ χρόνια ἀπὸ κάποιον ἐπαρχιώτη γιατρό — ἥρωα μάλιστα τῆς περιπέτειας — ἱστορισμένο μ' ἀρκετὴ χιουμοριστικὴ ἀκεφιὰ καὶ μ' ὅλη τὴν ἀφροντισιὰ μιᾶς μικρῆς συνείδησης. Ἡ «Τάσω» ἔχει τὴ μονότονη τραγικότητα μιᾶς γυναίκας τοῦ λαοῦ ποὺ παραδέρνει ἀνάμεσα ἀπὸ τὴν κακομοιριὰ καὶ τὴν καταδίκη τῆς γύρω ζωῆς κι ἀπὸ τὸ κρυμμένο μέσα της ἀνυπόταχτο πάθος, ποὺ σ' ἄλλη περίσταση θὰ τὴν ὕψωνε σὲ δυνατότερη ἡρωίδα.

Ἀκόμα πιὸ τραγικὴ εἶναι ἡ ἱστορία «Σ τ ὸ σ κ ο τ ά δ ι», ζωντανεμένη μὲ πολλὴ δραματικὴ γοργότητα. Ἡ Στέλα πέρασε τὴν πρώτη ζωή της σ' ἕνα λασποχώρι, κοντὰ στὸν Ἄραχθο, ἀπόξω ἀπὸ τὸ ρωμαίικο σύνορο· κατατρεγμένη ἀπὸ τοὺς δικούς της, γυμνὴ καὶ ξυπόλυτη, δουλεύει στὰ χωράφια. Ἐκεῖ γνωρίζει μιὰ μέρα τὸ Σταῦρο, τὸ γιὸ κάποιου φτωχοκολήγα, ποὺχε ἔρθει βαθύτερα ἀπὸ τὸ τούρκικο μὲ τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ ποὺ ὑποχωροῦσε στὰ παλιὰ σύνορα. Ὁ Σταῦρος στὴ σύγχυση τῆς φυγῆς, κλέβει τὴ Στέλα κι ἔρχεται νὰ ζήση μαζί της στὸ ρωμαίικο. Κάποιοι φαντάροι ὅμως βρίσκουν τὴ Στέλα μονάχη της, τὴν παίρνουν μαζί τους φεύγοντας, κι ἡ Στέλα, ποὺ δὲν «ξεχνοῦσε ποτὲ μέσ' ἀπὸ τὸ νοῦ της πὼς κι ἄλλοτε μιὰ φορὰ οἱ νιζάμηδες τὴν ἔσυραν μαζὶ μὲ τὴ μάνα της ἔξω στὰ χωράφια καὶ πέρασαν μαζί τους τὴ νυχτιά», πέφτει στὰ πόδια τοῦ Σταύρου, ποὺ τὸν ξαναβρίσκει ἀργότερα, καὶ τοῦ διηγιέται κλαίγοντας ὅσα τῆς ἔτυχαν· κι αὐτός, ἀφοῦ πρῶτα τὴ δείρη, τὴ συγχωρεῖ καὶ τὴν στε-

φανώνεται. Μιὰ μέρα ὅμως ὁ Σταῦρος μαλώνει στὴν ταβέρνα, δέχεται μιὰ μαχαιριά, καὶ τὸν πηγαίνουν λαβωμένο σπίτι πρὶν ἀκόμα ἡ γυναῖκα του σηκωθῆ ἀπὸ τὴ γέννα της. Ὁ λαβωμένος πίνει τώρα ἀδιάκοπα στὸ κρεβάτι, βλαστημάει καὶ βογκάει, κακοφορμίζει ἀγιάτρευτα τὴν πληγή του. Ἕνας φίλος, ποὺ ζητάει νὰ πλανέψη τὴ Στέλα, προμηθεύει καθημερινὰ στὸν ἄρρωστο οἰνόπνευμα. Ἡ Στέλα, ὅταν εἶδε πὼς ὁ ἄντρας της δὲ θέλει νὰ διώξη τὸ διαφθορέα, πετιέται ἔξω σὰν τρελή, μὲ τὸ παιδί της ἀγκαλιά, σὰν παραλογισμένη μέσα στὸ σκοτάδι. Νικημένη ἀπὸ τὴν ἀπελπισία της, ξαναγυρίζει στὸ σπιτικό της, ποὺ ὁ ἄντρας της τώρα περνάει τὶς στερνές του μέρες ἀπάνω στὸ στρῶμα τοῦ θανάτου, κι ὁ Ἀντώνης — ὁ φίλος τοῦ ἄντρα της — θρονιάζεται κυρίαρχος μέσα στὸ ρημαγμένο σπίτι, καὶ κοιμᾶται κοντά της τὶς νύχτες, δίπλα στὸ τζάκι, μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ ἑτοιμοθάνατου. Καὶ μιὰ νύχτα ποὺ μεθυσμένος θέλει νὰ τὴν ἀγκαλιάση πιὸ σφιχτά, ὁ Ἀντώνης πνίγει μέσα στὸ σκοτάδι τὸν ἄρρωστο ἄντρα της. Τοῦ κάκου ἡ Στέλα κυνήγησε τὸν φονιὰ καὶ φώναξε νὰ τρέξουν κατόπι του!

Μὲ τὸν τόμο του αὐτὸ τὰ διηγήματα καὶ τ' ἄλλα του τελευταῖα πεζογραφήματα, ὁ Κ. Χατζόπουλος ζητεῖ νὰ φέρη τὸ ρεαλιστικὸ διήγημα. Ἀπὸ τὴν ἄμεση παρατήρηση τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὸ κι ἀπρόσωπο ξανάδωμα της μέσ' ἀπ' αὐτὰ τὰ πράματα καὶ τὰ γεγονότα, πιστὰ καὶ στυγνὰ ξαναπαρμένα, ζητάει νὰ μᾶς δώση τοὺς ἀνθρώπινους ἐκείνους τύπους ποὺ ζοῦνε καὶ σαλεύουν μέσα στὴν ἄμορφη ζωή. Ἀλλὰ ἡ κίνηση τους αὐτὴ δὲ θάφτανε νὰ βγάλη ἀπὸ μόνη της κάποια ἔννοια, κάποιο κρυμμένο βάθος τῆς ζωῆς. Ὁ συγγραφέας ἀντιγράφει μόνο, χωρὶς τὰ μᾶς δίνη καμιὰ ἑρμηνεία, καμιὰ συναρμολογημένη ὄψη τῆς ζωῆς· ἡ τέχνη αὐτὴ ἔχει ὅλες τὶς ἀσήμαντες λεπτομέρειες, ὅλες τὶς ἀτέλειες, τὶς ἀνηθικότητες καὶ τὶς κακομοιριὲς τῆς ζωῆς, τέλος μοιάζει περισσότερο ἀπ' ὅ τι θὰ ἔπρεπε μὲ τὸ ἐξωτερικὸ μέρος τῆς ζωῆς, καὶ γιὰ νὰ ξεσκεπάση κανεὶς τὸ ψυχικὸ βάθος τῶν προσώπων, θάπρεπε νὰ σκύψη ἀπάνου ἀπ' αὐτὰ καὶ νὰ μεταχειριστῆ τὴν ἄμεση παρατήρηση του, καθὼς θάκανε γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὁλόγυρα ζωή. Εἶπαν, γράφοντας γιὰ τὰ διηγήματα αὐτά, πὼς ἂν κι ὁ συγγραφέας παίρνει τοὺς ἥρωες του στὸν κόσμο τῆς ἑλληνικῆς ἐπαρχίας, φεύγει ἀπὸ τοὺς μεταχειρισμένους δρόμους τῆς συνηθισμένης ἠθογραφίας, καὶ πρῶτος αὐτὸς φροντίζει νὰ δημιουργήση ζωντανοὺς ἀνθρώπους. Ὅσο ὅμως κιὰν κυριαρχῆ στὸ διήγημά του ἡ προσπάθεια γιὰ τὸ γνώρισμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ τὸ φανέρωμα τῆς αἴσθησης τοῦ πραγματικοῦ μέσ' ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀφήγηση, ἡ βαθύτερη ψυχικὴ ὄψη τῶν προσώπων ποὺ ζοῦνε μέσα στὴν ἱστορία μένει γιὰ μᾶς ἀφανέρωτη, καὶ μαζὶ μ' αὐτὴ κι ἡ ἀόρατη ἔννοια τῆς ζωῆς. Ἐκτὸς πιὰ ἂν παραδεχτοῦμε πὼς οἱ τόσο ταπεινοὶ καὶ σκοτεινοὶ ἥρωες ζοῦνε βασανισμένα καὶ χυδαῖα μέσα στὴν πλανερὴ ζωὴ γιὰ νὰ φτάσουνε μιὰ μέρα μοιραῖα σὲ μιὰ σύγκρουση, σὲ μιὰ τραγικότητα. Οὔτε μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ συγγραφέας μᾶς δίνει τὴ σάτιρα μιᾶς κοινωνικῆς συνθήκης ἢ τὴ διαμαρτυρία του γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς ὅρους τοῦ τόπου του, ἂν προτοῦ κάνη αὐτὸ δὲ σατίριζε ἄθελα ὁλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη φύση, καὶ δὲν ξεσκέπαζε τὰ πιὸ χυδαῖα καὶ σκοτεινὰ μέρη τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι ὁ Κ. Χατζόπουλος στὰ δυό του αὐτὰ διηγήματα, ποὺ τὰ χαρακτηρίζει παντοῦ ἡ ἴδια πικρὴ παρατήρηση τῆς ζωῆς, παρουσιάζεται σὰν ἕνας μεγάλος ἀπαισιόδοξος ποὺ μᾶς ξαναλέει πὼς ἡ γῆ εἶναι ἡ κοιλάδα τῶν κλαυθμῶν.

Ἐδῶ θάπρεπε κανεὶς νὰ φανερώση ὅλη του τὴν ἐκτίμηση γιὰ τὴ μορφὴ ποὺ δίνει ὁ συγγρ. στὰ διηγήματα του, κάτι ποὺ μᾶς φανερώνει δίχως ἄλλο μιὰ φωτεινὴ λογοτεχνικὴ συνείδηση. Πόσο λαμπρὰ γραμμένες καὶ μὲ τὶ στέρεο ὑλικὸ ποὺ εἶναι δοσμένες οἱ ἱστορίες αὐτές! Μὲ πόση λιτότητα καὶ ἄνεση ὁ Κ. Χατζ. ἔρχεται νὰ μᾶς θυμίση καὶ ζωντανέψη μὲ τὸ παράδειγμα του, μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες μορφὲς τῆς τέχνης, ποὺ ὅσο κιὰν λέγαμε πὼς τὸ ἄκρατο μεταχείρισμα της δὲ θὰ τὸ παρακολουθούσαμε μὲ ἀγάπη, ἡ ἐπίδραση του θὰ ἦταν πάντα ἀγαθὴ στὴ φιλολογικὴ κίνηση τοῦ τόπου μας· δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς ἀπὸ τὴν ἄμεση παρατήρηση τῆς ζωῆς, ἑνωμένη μὲ τὴ βαθύτερη προσωπικὴ συγκίνηση τοῦ καλλιτέχνη, θὰ τραφῆ καὶ θὰ μεγαλώση μιὰ μέρα τὸ ἑλληνικὸ μυθιστόρημα.

Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου εἶναι κι ἄλλα μικρότερα διηγήματα. Μέσα σ' αὐτὰ εἶναι καὶ «Τ' ὄνειρο τῆς Κλάρας» κι «Ἡ ἀδελφή», ποὺ ὁ ποιητὴς ξεχνᾶ τὴ ρεαλιστικὴ παρατήρηση καὶ γυρίζει στὸ ποιητικό του αἴσθημα. Ἡ Ἀδελφὴ μᾶς δίνει μιὰ τόσο λυπημένη χάρη, κι ὁ μῦθος ὅλος ξετυλίγεται μέσα ἀπὸ μιὰ ἀόρατη καὶ παιδιάτικη θλίψη.

Λ. Π.

Σὴμ Μπενέλλη, Ὁ Δεῖπνος μὲ τὰ σκώμματα, τραγῳδία μὲ 4 μέρη. Μεταφραστής: ***Ν. Ποριώτης***. Ἐκδοτικὴ ἑταιρεία τὰ Ἔργα. Ἀθήνα 1916, 80 σελ. Δρ. 1.

Μὲ τὸ Δεῖπνο καὶ τὰ σκώμματα τοῦ ἰταλοῦ ποιητὴ Σὴμ Μπενέλλη, πέμπτο βιβλίο στὴ σειρὰ τῆς Ἐκδοτικῆς ἑταιρείας τὰ Ἔργα, ὁ Ν. Ποριώτης μᾶς δίνει πάλι ἕνα ἐξαίρετο παράδειγμα ἀπὸ γλωσσικὴ συνείδηση καὶ μεταφραστικὴ δεξιοτεχνία· τὰ βιβλία αὐτά, βγαλμένα ὅλα μὲ τὴν ἴδια ἐπιμέλεια, στὴν ἴδια προσιτὴ τιμή, μᾶς γνωρίζουν τὸ καθένα τους μὲ μιὰ ξένη ποιητικὴ πηγή, κι εἶναι προωρισμένα νὰ ξυπνήσουνε στὸν πολὺ κόσμο τὴν ἀγάπη γιὰ παρόμοια διαβάσματα. Ἂν μάλιστα σκεφτοῦμε πόσο πρόχειρα κι ἀπροετοίμαστα μεταφράζονται σήμερα στὴ γλῶσσα μας καὶ δίνονται στὸν πολὺ κόσμο τ' ἀριστουργήματα τῶν ξένων λογοτεχνιῶν, τὸ ἐξαίρετο παράδειγμα τοῦ Ν. Ποριώτη παίρνει ἀκόμα πιὸ μεγάλη σημασία. Ὁ Δεῖπνος μὲ τὰ σκώμματα, ἔμμετρη ποιητικὴ τραγῳδία, πλέκεται στὴ Φλωρεντία, στὸν καιρὸ τῶν Μεδίκων. Ὁ μεταφραστὴς προσπάθησε ν' ἀποδώση ὅσο μποροῦσε πιστότερα, ὄχι μόνο τὰ λόγια καὶ τὸ ὕφος, ἀλλὰ καὶ τὴ στιχουργικὴ τεχνοτροπία τοῦ ἰταλικοῦ κειμένου, μὲ τὸν *ἄνετο καὶ λυμένο του ἐντεκασύλλαβο*. . . » Ἂν ὁ Κ. Χατζόπουλος ξανάδωσε στὴ γλῶσσα μας μερικὰ ξένα λογοτεχνικὰ ἀριστουργήματα, κάνοντας νὰ κυριαρχήσουν στὸ μεταφραστικό του ἔργο, περισσότερο ἀγνὰ ἀπὸ κάθε ἄλλον, ἡ πνοὴ τῶν βορείων ἀνταμαμωμένη μὲ τὴν ποιητικὴ ἀντίληψη τοῦ καιροῦ μας, ὁ Ποριώτης δοκίμασε ἀπάνω σ' ἄλλα πρότυπα, ν' ἀναστήση τὴν ἄπλαστη δημοτικὴ γλῶσσα, μὲ τὴν καλλιτεχνικὴ ἐντέλεια καὶ τὴ λατρεία τῆς μορφῆς στὴν ποιητικὴ φράση. Τὰ καλλιτεχνικὰ αὐτὰ γνωρίσματα, κιὰν ἀκόμα ὁ Ποριώτης δὲν ἦταν ὁ ποιητὴς τῆς Ροδόπης, θάφταναν γιὰ νὰ τοῦ δώσουν μιὰ ξεχωριστὴ κι ἰδιόρρυθμη θέση στὴ νέα μας λογοτεχνία. Τὰ δυὸ αὐτὰ ὀνόματα συνεχίζουν στὴν Ἀθήνα, συστηματικώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο, τὴ φωτεινὴ μεταφραστικὴ προσπάθεια τῶν κερκυραίων, κι ἐγκαινιάζουν ἕνα νέο τρόπο, μὲ περισσότερη ὁμογένεια στὴ γλωσσικὴ μορφή, ἀφοῦ ἐδῶ χάνονται τὰ στοιχεῖα τοῦ τοπικισμοῦ.

Λ. Π.

μείωμα «1677 Βιτζέντζος Κορνάρος» καὶ ἴσως νὰ εἶναι τοῦ ποιητή, πρὶν ἔρθη στὸ Ἡράκλειο ὅπου πάντρεύτηκε· αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀκόμη βέβαιο οὔτε τὸ παίρνει γιὰ τέτοιο ὁ ἐκδότης.

Τώρα ποιὸν ἐδιάβασε ὁ Κορνάρος, ἢ ποιὲς εἶναι οἱ π η γ έ ς τοῦ ὅπως λέμε στὴ φιλολογία. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἔχει γίνει μεγάλη συζήτηση καὶ ἄλλοι εἶπαν ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος φραγκοφέρνει καὶ ἄλλοι ὅτι εἶναι καθαρὰ δημοτικός. Ὁ ἐκδότης ποὺ βοηθήθηκε σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὸ σοφὸ κ. Κ. Θεοτόκη καὶ ἀπὸ τὸν πατριώτη του τὸν κ. Λεκατσᾶ, ἔφτασε στὸ συμπέρασμα, πὼς ὁ Κορνάρος φὰν ἔκαμε τὸ ρομαντικό του ποίημα, εἶχε διαβασμένα ἰταλικὰ δράματα καὶ ποιήματα τῆς ἐποχῆς του ἢ παλαιότερα, κι εἶχε πάρει ἀπὸ κεῖ πολλὲς εἰκόνες καὶ πολλὲς γνῶμες. Ὁ Κορνάρος ὅμως, ποὺ ἦταν φαίνεται μνημονικὸς πολύ, θυμότανε καὶ τὴ λαϊκὴ μοῦσα καὶ παίρνει πολλὲς παροιμίες, κι ἔτσι δὲν εἶναι ξένος ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ποίηση. Μὰ εἴτε ἀπὸ τοὺς ξένους παίρνει εἴτε ἀπὸ τὴ λαϊκὴ μοῦσα ὁ Κορνάρος δὲν ἀντιγράφει, δὲν εἶναι τυφλὸς μίμος, ἀλλὰ χωνεύει καὶ ἀφομοιώνει καὶ δημιουργεῖ δική του δουλειά κι ἔτσι μποροῦμε νὰ κοῦμε πὼς εἶναι ἀληθινὸς καλλιτέχνης. Ὁ πρῶτος ποὺ ἔνιωσε τὴν ἀξία τοῦ Ἐρωτόκριτου ἦταν ὁ Χιώτης σοφὸς Στέφανος Κανέλλος (σ' ἕνα γράμμα του ποὺ ἔστειλε στὸν Ικεν γιὰ τὴ Leucothea, τὴν πρώτη ἀξιόλογη ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς φιλολογίας. Ὁ Κοραῆς ὀνόμασε τὸν Ἐρωτόκριτο «Ὅμηρο τῆς χυδαϊκῆς φιλολογίας», καὶ ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος τὸν ἔπαιρνε ἀνώτερο τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα ποιήματα τῆς Εὐρώπης. Σίγουρο εἶναι ὅτι ἡ βυλκανικὴ δὲν ἔχει ἄλλο ποίημα ἰσάξιο καὶ τοῦτο μόνο φτάνει γιὰ νὰ εἴμαστε περήφανοι γι' αὐτὸ καὶ νὰ τὸ ἀγαποῦμε καὶ νὰ τὸ προσέχωμε. Ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ κ. Ξανθουδίδη θὰ σιερέωση τὴ φήμη του καὶ θὰ βοηθήση τὴν Εὐρώπη νὰ τὸν καταλάβη καὶ νὰ τὸν μεταφράση. Μιὰ μελαγχολικὴ σκέψη δὲν μπορεῖ ν' ἀφήση τὸν ἀναγνώστη τοῦ Ἐρωτόκριτου, ἂν οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔπαιρναν τὴν Κρήτη καὶ δὲν ἔκοβαν ρίζα τὴ φιλολογικὴ κίνηση, ποιὸς ξέρει τί ἄλλα ἔργα θὰ εἴχαμε σήμερα ἔξω ἀπὸ τὸν Ἐρωτόκριτο! Καὶ αἴφνουρα τὸ γλωσσικὸ ζήτημα θὰ τὸ εἶχε λυμένο ἀπὸ τότε τὸ βάρος τῆς φιλολογίας αὐτῆς.

Ἀφοῦ ἔδωσε ὁ κ. Ξ. στὴν εἰσαγωγή του τὴ γνώμη του γιὰ ὅλα τὰ σχετικὰ ζητήματα τοῦ Ἐρωτόκριτου, δημοσίεψε ξεκαθαρισμένο καὶ κοσκινισμένο ἐπιστημονικὰ τὸ κείμενο καὶ στὸ τέλος μεγάλα γλωσσικὰ σημειώματα, ποὺ ἐξηγοῦν ἢ ἐτυμολογοῦν δύσκολες λέξεις καὶ φράσεις. Μπορεῖ φυσικὰ ἐδῶ κι κεῖ νὰ ὑπάρχη κανένα λάθος, μπορεῖ καὶ τὸ ὀρθογραφικό του σύστημα νὰ μὴν εἶναι ὅλος διόλου σωστό, αὐτὰ ὅμως εἶναι μικρολεπτομέρειες ποὺ δὲ θέλω νὰ τὶς ἐξετάσω γιατὶ μοῦ φαίνεται πὼς ἔτσι βλάπτομε τὴν ἀξία τοῦ καλοῦ βιβλίου. Ἔπειτα γιὰ τὴ συζήτηση γιὰ ἐτυμολογίες καὶ ἄλλα γλωσσικὰ ζητήματα ὑπάρχει τόπος στὰ εἰδικὰ περιοδικά. Οὔτε στὴν ἀνάλυση τοῦ περιεχόμενου τοῦ ποιήματος θὰ μπῶ· γιὰ Ἕλληνες ἀναγνῶστες, ποὺ κάτι ξέρουν ἐπιτέλους ἀπὸ τὸν Ἐρωτόκριτο, δὲν εἶναι τοῦτο ἀναγκαῖο· θὰ τὸν πάρουν νὰ τὸν διαβάσουν, ὅσοι ἀκόμη δὲν τὸν ἐδιάβασαν. Ξαναλέω μόνο πὼς τὸ περιεχόμενο τοῦ Ἐρωτόκριτου εἶναι ἑλληνικό, φάλλει τὸν ἀγνὸ καὶ πατρῶο ἔρωτα, τὴ φιλία, τὴν παλικαριά, τὴ φιλοπατρία, καὶ πρέπει νὰ ξαναρχίση τὸ διάβασμά του, ὅπως στὰ περασμένα. Τώρα μιὰ καὶ τὸ σχολεῖο πρέπει νὰ διαλέξη ἀπὸ τὸν Ἐρωτόκριτο τὰ παιδαγωγικώτερα κομμάτια (τὸ κονταροχτύπημα), καὶ τὸ μάθημα τῆς νέας ἑλληνικῆς ἀφόχτησε ἀληθινὰ πολύτιμο ὑλικὸ μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Ἐρωτόκριτου. Γιὰ τὸν πολὺ κόσμο

χρειάζεται μιὰ λαϊκὴ ἔκδοση, μὲ μικρὴ εἰσαγωγὴ καὶ σύντομα ἐξηγήματα, γιατὶ ἡ μεγάλη κριτικὴ ἔκδοση δὲν μπορεῖ νὰ διαδοθῆ εὐκολα. Πρέπει ὅμως ὁ κ. Ξ. νὰ τὴν κάμη καὶ τὴ λαϊκὴ ἔκδοση, ἀλλιώτικα θὰ δοῦμε κανένα βιβλιοκάπηλο νὰ κάμη καμιὰ ἐμπορικὴ δουλειὰ καὶ νὰ χαλάση τὸ κείμενο.

Μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ κ. Ξ. θ' ἀρχίση νέα ἐποχὴ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ θὰ δοῦμε γρήγορα σχετικὴ φιλολογικὴ κίνηση στὴν Εὐρώπη. Ἀπὸ τὸν κ. Ξ. τώρα πρέπει νὰ περιμένωμε καὶ τῶν ἄλλων κρητικῶν ποιημάτων καὶ δραμάτων τὴν ἔκδοση, γιατὶ δείχτηκε πὼς εἶναι ὁ πιὸ θεληματικὸς καὶ ὁ πιὸ εἰδικός.

Β. Γ.

Λεωνίδα Χ. Ζώη, ἀρχειοφύλακος, Ἀ ν α γ ρ α φ ὴ σ υ γ γ ρ α φ ῶ ν κ α ὶ ἐ κ δ ό σ ε ω ν (1887-1914). Ζάκυνθος 1914.

Ἀκόμη φαίνεται εἶναι στὴν παιδίδα μας πολὺ μακριὰ ἡ ἐποχὴ ποὺ θὰ καταλάβωμε πὼς ἡ ἐπιστήμη σήμερα καὶ ἡ λογοτεχνία μὲ τὴν τέχνη ὁδηγοῦν τὰ ἔθνη ἐμπρὸς στὸν πολιτισμὸ καὶ δὲν τ' ἀφήνουν ἑκατὸ χρόνια πίσω ἀπ' ἄλλα, ποὺ θὰ πῆ ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ σκλαβωθοῦν πολιτικῶς ἢ πνευματικῶς. Καὶ βέβαια αὐτὴ τὴν ὁδηγία δὲν τὴν κάνουν οἱ χασομέρηδες τῶν καφενείων μὰ ἐκεῖνοι ποὺ μὲ τὴ μεγάλη τους ἐργατικότητα καὶ μὲ τὸ μυαλό τους μελετοῦν τὰ περασμένα τῆς φυλῆς ἢ τὴν τωρινή της ζωή — οἰκονομική, πολιτική, γεωργική κτλ., κι ἔτσι φωτίζουν καὶ ἀνοίγουν τὸ δρόμο ποὺ πάει μπρός.

Ἕνας τέτοιος προτιστὴς τῶν περασμένων εἶναι καὶ ὁ κ. Ζώης, ποὺ τριάντα χρόνια τώρα δουλεύει—μὲ μισθὸν ἀπάνω κάτω κλητῆρα!—γιὰ νὰ φωτίση τὴν ἱστορία τοῦ ὄμορφου νησιοῦ του. Λέν τοῦ ἔδωσε κανεὶς θάρρος, τὸ κράτος δὲν τὸν ξέρει, οἱ ἐφημερίδες ποὺ μᾶς παρουσιάζουν κάθε μέρα μεγάλους ἄντρες, φυσικὰ δὲν τὸν ξέρουν καὶ αὐτές. Ἀλλὰ ὁ Ζώης δὲ χρειάστηκε τὴν ἐξωτερικὴ ἠθικὴ συνδρομή· ὅπως ὅλοι οἱ ἰσορροπημένοι καὶ γεροὶ ἄντρες βρῆκε μέσα του τὸ θάρρος. Ἔτσι λοιπὸν μέσα σὲ τριάντα χρόνια ποὺ δουλεύει τώρα δὲν ἄφησε τίποτε ἀξέταστο τοῦ τόπου του· καὶ τὴ γλῶσσα καὶ τὴ λαογραφία καὶ τὴν ἱστορία καὶ τὴ βιογραφία καὶ τὸ καθετὶ τὸ προσέχει, τὸ κοιτάζει καὶ τὸ φωτίζει μὲ τὸ νοῦ καὶ τὴν ψυχή του. Ἀπὸ τὸ 1893 κι ἔπειτα κατόρθωσε νὰ βγάζη ἕνα περιοδικό, τὶς «Μοῦσες», μόνος κατάμονος, καὶ νὰ σκορπίζη ἐκεῖ τοὺς κόπους του. Στὸ «Φιλολογικὸν καὶ στορικὸν λεξικὸν τῆς Ζακύνθου» ποὺ βγάζει ἀπὸ τὸ 1898 καὶ ἔπειτα — δὲν τέλειωσε ἀκόμη—μελετᾶ καὶ μαζεύει γλωσσικὸ καὶ ἱστορικὸ ὑλικό. Μὲ ἄλλες του μελέτες μάζεψε ἕνα σωρὸ πράματα, γράμματα τοῦ Ἰούλιου Τυπάλδου, ἔγγραφα, ἀνέκδοτα καὶ εἰδήσεις γιὰ τὸ Μαρτζώκη, τὸ Ρώμα καὶ τόσους ἄλλους Ζακυνθινούς. Ὅ τι περιοδικὸ ἑλληνικὸ βγῆ τοῦ ζητεῖ τὴν ἐπιστημονική του συνδρομή· καὶ δὲν τελείωσε· ὁ Ζώης ἑτοιμάζει νὰ δημοσιέψη τὴν ἱστορία τῆς Ζακύνθου κι ἕνα σωρὸ ἄλλες ἀκόμη δουλειές· ἂν κάθε τόπος ἑλληνικὸς εἶχε τὸ Ζώη του, θὰ ἦταν ἀλλιώτικος, θὰ ἦταν ἑλληνικώτερος.

Β. Γ.

Π. Μ. Κοντογιάννη, Οἱ π ρ ο σ τ α τ ε υ ό μ ε ν ο ι. Ἀθῆναι 1917, 258 σελ., Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ, τ. 29.

Τὸ νέο βιβλίο τοῦ κ. Π. Κοντογιάννη ἐξετάζει α) τὴν προστασία ποὺ βρῆκαν οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ τῆς Τουρκίας ἀπὸ τὸ 16. αἰῶνα καὶ ὕστερα

ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, β) τὴν ἱστορία τῶν ἑλλήνων προξένων καὶ διερμηνέων τῶν Δυνάμεων, γ) τὴ στάση τῶν τούρκων πρὸς τοὺς προστατευόμενους, καὶ δ) τὴν προσπάθεια ποὺ ἔκαμε ἡ πόλη ὥσπου νὰ καταργήσῃ τὴν προστασία. Στὸ τέλος δημοσιεύει σ' ἕνα παράρτημα διάφορα ἔγγραφα ἑλληνικά, τουρκικὰ (μεταφρασμένα) καὶ γαλλικὰ σχετικὰ μὲ τὴν προστασία. Μαζὶ μὲ αὐτὰ δημοσιεύεται καὶ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Λάζαρου Κουντουριώτη καὶ μία τοῦ ἐπισκόπου Γαλαντίου Νεόφυτου. Μὲ τὴ συνηθισμένη του διηγηματικὴ δύναμη καὶ τὴν ὁμαλὴ γλῶσσα ἔγραψε ὁ κ. Κ. τὸ βιβλίο του, ὅπου μαζεύτηκε πολύτιμο ὑλικὸ ἀπὸ περιηγητὲς καὶ ἄλλες ἱστορικὲς πηγές. Θὰ προσπαθήσω μὲ λίγα λόγια νὰ πῶ στοὺς ἀναγνῶστες τοῦ Δελτίου τὶς γενικὲς γραμμὲς τοῦ ἔργου αὐτοῦ.

Γιὰ νὰ συνεννοοῦνται οἱ Τοῦρκοι μὲ τοὺς ξένους πρέσβεις χρειάζονταν διερμηνεῖς ἢ δραγουμάνους, καὶ πρῶτοι πρῶτοι αὐτοὶ τὸ 16. αἰῶνα γιὰ νὰ ἐξασφαλισθοῦν ἀπὸ τὴ συνηθισμένη τότε τούρκικη κρεμάλα ρίχτηκαν στὴν προστασία τῶν ξένων, καὶ φόρεσαν φόρεμα καὶ καλύμματα ξεχωριστά· τέτοιους διερμηνεῖς προστατευόμενούς εἶχε τότε ἡ Ὁλλανδία, ἡ Γαλλία, ἡ Βενετία, ἡ Νεάπολη, ἡ Ἀγγλία καὶ ἄλλα μικρότερα κράτη. Σιγὰ σιγὰ διορίζουνταν καὶ ἄλλοι τάχα διερμηνεῖς, μόνο κατ' ὄνομα, γιὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ προστασία τῶν ξένων· ἔπειτα στὸ 18. αἰῶνα οἱ ξένοι ἔδιναν πιὰ φανερὰ διπλώματα προστάσιας σὲ ὅσους χριστιανοὺς ἤθελαν, καὶ ἔτσι πολλοὶ γλίτωναν ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ τούρκου χωρὶς κἂν νὰ εἶναι ὑπήκοοι ξένοι. Τοὺς πιὸ πολλοὺς προστατευόμενους τοὺς εἶχε ἡ Ρωσία ὕστερα ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ—Καϊναρτζὴ (1774), οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνο γλίτωναν ἀπὸ τὴν ἀτέλειωτη ἔκτακτη φορολογία τῶν πασάδων κάθε τόπου ἀλλὰ βρῆκαν ἔτσι εὐκαιρία ν' ἀρχίσουν μεγάλο ἐμπόριο μὲ τὴ Ρωσία. Μὲ τὸ ἐμπόριο αὐτὸ πλούτισαν πρῶτοι πρῶτοι οἱ Ἕλληνες, μὲ τὴ ρωσικὴ προστασία μπόρεσαν νὰ φυλάξουν τὰ πλούτη των ἀπ τὰ τούρκικα χέρια καὶ νὰ βοηθήσουν τὴν ἐκκλησία καὶ τὰ σχολεῖα. Καὶ τὸ πατριαρχεῖο βρῆκε τότε μεγάλη ὑποστήριξη ἀπὸ τοὺς Ρώσους, καὶ ναυτικὸ ἑλληνικὸ μὲ ρωσικὴ σημαία, πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες, ἄρχισε πάλι ν' αὐλακώνῃ τὴν Ἄσπρη καὶ τὴ Μαύρη θάλασσα. Κοντὰ στοὺς διερμηνεῖς διορίστηκαν τὸ 16. αἰῶνα ἀκόμη, καὶ ὕστερα συχνότερα, καὶ ἕλληνες πρόξενοι, καὶ αὐτοὶ ρωσικὰ βοήθησαν σὲ πολλὲς περιστάσεις τοὺς δικούς μας. Ὁ κ. Κοντογιάννης σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο μάζεψε ἕνα σωρὸ πολύτιμες οἰκογενειακὲς πληροφορίες γιὰ τοὺς προξένους τούτους ποὺ δὲν τὶς βρίσκει κανεὶς πουθενὰ ἀλλοῦ εὔκολα.

Ἡ πόλη φυσικὰ δὲν ἔβλεπε μὲ καλὸ μάτι πὼς τόσοι χριστιανοὶ δὲν πλήρωναν φόρους—γιατὶ οἱ προστατευόμενοι γλίτωναν κι ἀπ' αὐτούς, καὶ ἄρχισε τὸ 18. αἰῶνα νὰ χτυπᾷ τὴν προστασία ὅσο μποροῦσε. Τὸ 1787 κατὰ τὸ ρωσοτουρκικὸ πόλεμο βρῆκε εὐκαιρία νὰ διώξῃ ὅλους τοὺς προξένους καὶ προστατευομένους τῆς Ρωσίας. Τὸ 1797 ἔκαμε τὸ ἴδιο γιὰ τὴ Βενετία, τὸ 1806 γιὰ τοὺς Ἄγγλους, καὶ ἔτσι μὲ κάθε εὐκαιρία ρήμαζε τοὺς χριστιανούς. Ἡ πόλη τόσο πολὺ πειράζότανε ἀπὸ τὴν προστασία ὥστε ἔβαλε τὸ πατριαρχεῖο νὰ συστήσῃ νὰ μὴ ζητοῦν οἱ χριστιανοὶ νὰ γίνωνται προστατευόμενοι τῆς Εὐρώπης. Ἀκόμα ἡ πόλη ἐμπόδιζε τοὺς μικτοὺς γάμους ποὺ γίνουνταν μὲ εὐρωπαίους προξένους καὶ ἑλληνίδες, γιατὶ αὐτὸ μπέρδευε πολλὲς φορὲς τὰ πράγματα καὶ προκαλοῦσε τὴν προστασία.

Εἴπαμε πὼς ἡ προστασία ἡ ρωσικὴ γέννησε τὸ ἑλληνικὸ ναυτικὸ τὸ 18. αἰῶνα. Τρία νησιά, ἡ Ὕδρα, οἱ Σπέτσες καὶ τὰ Ψαρὰ ὠφελήθηκαν πιὸ πολὺ καὶ ἔκαμαν πρώτης τάξεως ἐμπορικὸ ναυτικό. Ἡ πόλη γιὰ νὰ τραβήξῃ τὰ νησιὰ ἀπ τὴ φιλία καὶ τὴ βοήθεια τὴ ρωσική, γιατὶ οἱ ναῦτες γίνουνταν καὶ Ρῶσοι ὑπήκοοι, ἔκαμε ὑποσχέσεις πὼς θὰ δώσῃ προνόμια, ὅταν ἀφήσουν τὴ ρωσικὴ προστασία· οἱ νησιῶτες ὅμως δὲν ἐγελάστησαν φυσικά, γιατὶ ἤξεραν τί θὰ πῇ τουρκικὴ ὑπόσχεση· μόνο μὲ τὴ ρωσικὴ σημαία καὶ βοήθεια ἔφτιασαν τὸ ναυτικὸ ποὺ ἔκαμεν ὕστερα τὴν Ἑλλάδα ἐλεύθερη.

Τὸ θέμα ποὺ ἐξέτασεν ὁ κ. Κοντογιάννης εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ σπουδαῖα καὶ μᾶς δείχνει ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ μέσα ποὺ βρῆκε τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος γιὰ νὰ μὴν καταστραφῇ ὁλότελα ἀπὸ τοὺς τούρκους. Ἕνα ἄλλο εἶναι τὰ προνόμια ποὺ πῆραν πολλὰ μέρη ἑλληνικὰ ἀπ τοὺς ἴδιους τοὺς τούρκους καὶ γιὰ αὐτὸ πρέπει νὰ εὐχηθοῦμε νὰ μᾶς κάμῃ ὁ κ. Κ. μιὰ μελέτη ἐξετάζοντας τοὺς εὐρωπαίους ἱστορικοὺς καὶ περιηγητάς, ποὺ δὲν ἔγινε ὡς τώρα γιὰ αὐτὸ τὸ ζήτημα.

Β. Γ.

Λαογραφία. Δελτίον τῆς ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἑταιρείας. Τόμος 6, τεῦχ. α' καὶ β'. Ἀθῆναι 1917.

Ἡ «Λαογραφία» εἶναι τὸ μόνο ἑλληνικὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ ποὺ βγαίνει ὅπως τὸ θέλει ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη, μὲ τὴ βιβλιογραφία του. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνο ἡ βιβλιογραφία ποὺ ξεχωρίζει τὴ Λαογραφία ἀπὸ τὰ ἄλλα περιοδικά. Ὁ κ. Πολίτης βρῆκε τὸν τρόπο νὰ κεντᾷ ἕνα σωρὸ ἀνθρώπους νὰ στέλνουν ὑλικὸ λαογραφικό. Πῶς τὸ κατόρθωσε αὐτὸ στὴν Ἑλλάδα; Μὲ τὴν προσοχὴ ποὺ καταχωρίζει ὅ τι τοῦ στέλνουν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστελλάτορα. Ἄλλο προτέρημα τῆς Λαογραφίας εἶναι ὅτι ὁ κ. Πολίτης μὲ τὸ θησαυρὸ τὸ μοναδικὸ τῆς σοφίας του μπορεῖ σὲ κάθε συλλογὴ ποὺ τοῦ στέλνουν νὰ διορθώσῃ τὸ λάθος, νὰ ἐξηγήσῃ, νὰ πῇ ἂν τὸ ὑλικὸ εἶναι ἀνέκδοτο, ἂν ἔχει ἐκδοθῇ ἀπὸ ἄλλους καὶ ποιούς, κι ἔτσι νὰ ὁδηγήσῃ τὸν ἀναγνώστη σίγουρα στὴ σχετικὴ μελέτη.

Τὸ νέο φυλλάδιο, ὅπως ὅλα τ' ἄλλα ἔχει πλῆθος ὑλικό: παροιμίες, γνώσματα ἢ ἀπεικαστὰ (αἰνίγματα), παραμύθια, παιχνίδια, συνήθειες, δεισιδαιμονίες, τραγούδια, τοπονύμια ἀπὸ διάφορα μέρη ἑλληνικά. Μὲ τὸν τρόπο ποὺ μαζεύεται τώρα τὸ ὑλικὸ αὐτό, ἀνοίγει νέος δρόμος γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου. Μὲ ἄλλο φῶς βλέπομε τὰ περασμένα καὶ ἄλλα συμπεράσματα βγάζομε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία. Φαίνεται πὼς μὲ ὅλες τὶς καταστροφὲς καὶ τοὺς ἀκρωτηριασμούς, βαστᾷ μιὰ συνέχεια στὴ ζωὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἂν ὄχι πάντα ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχή, σίγουρα ὅμως ἀπὸ τὸ μεσαίωνα. Μὰ ἡ συλλογὴ τόσου ὑλικοῦ δὲ μᾶς βοηθεῖ μόνο νὰ καταλάβωμε τὰ περασμένα ἀλλὰ καὶ τὴ σημερινή μας ζωὴ ποὺ δὲν τὴ ξέρομε καλά. Λύτού θὰ στηριχτῇ ἡ λογοτεχνία μας ἂν θέλῃ καὶ ἐθνικὴ νὰ εἶναι καὶ νὰ πετύχῃ καλύτερα.

Τὰ κυριώτερα περιεχόμενα τοῦ τελευταίου διπλοῦ ἀριθμοῦ τῆς Λαογραφίας εἶναι τ' ἀκόλουθα: Ὁ κ. Α. Παπαδόπουλος, συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ, δημοσιεύει παροιμίες τοῦ Πόντου τὶς ὁποῖες καταγράφει μὲ ἀκρίβεια γλωσσική, γιατὶ ὁ ἴδιος εἶναι φιλόλογος καὶ Ποντικός, καὶ τὶς ἑρμηνεύει πολὺ καλά· δὲν τὶς ἐμάζεψε ὅλες ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ διάφορες μελέτες γλωσσικὲς ποντικές, πρώτη φορὰ ὅμως γίνεται τόσο μεγάλη συγκέντρωση μὲ σωστὴ ἐξήγηση καὶ μὲ τὴν ἰδιωματικὴ ἀκρίβεια. Ἔτσι ἡ συλλογὴ τοῦ κ. Παπ. καταντᾷ πρώτης τάξεως ποντικὸ γλωσσικὸ μνημεῖο, ποὺ εὐχαριστιέται κανεὶς νὰ βλέπῃ τὸ νοῦ καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ μακρινοῦ ἑλληνισμοῦ

τοῦ Πόντου. Παίρνω ἐδῶ δυὸ παραδείγματα γιὰ νὰ κεντήσω τοὺς ἀναγνῶστες νὰ πᾶνε νὰ κοιτάξουν τὴ διαλεκτικὴ συλλογή: *τ' ἀδέλφια τ' ἀναδέλφωτα δέντρα χωρὶς τὰ φύλλα* = τ' ἀμάνοιαστα ἀδελφια εἶναι δέντρα χωρὶς τὰ φύλλα, *τὸ ψαχὶν μὲ τὸ ψαχὶν κι ἀντριῶν', ἄθρωπον μὲ τὸν ἄθρωπον ἀνταμώνται* = βουνὸ μὲ βουνὸ δὲ σμίγει, ἄνθρωπος μὲ ἄνθρωπο σμίγει.—Ὁ κ. Ε. Κυριακίδης, συντάκτης τοῦ Ἱστορ. λεξικοῦ, δημοσιεύει τὴ λαογραφικὴ μελέτη «Θυσία ἐλάφου ἐν νεοελληνικῇ παραδόσει καὶ συναξαρίοις». Ὁ κ. Κυριακίδης, ὁ καθαυτὸ λαογράφος, μαθητὴς τοῦ κ. Πολίτη, μάζεψε καὶ ὁ ἴδιος ἀνέκδοτο ὑλικὸ καὶ ἐξετάζει καὶ δημοσιευμένες παραλλαγές, καθὼς καὶ δυὸ συναξάρια τοῦ ἁγίου Ἀθηνογένους καὶ τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Στυλίτου, καὶ ἔβγαλε μὲ πολλὴ προσοχὴ στὸ σίγουρο συμπέρασμα ὅτι οἱ σχετικὲς παραδόσεις δὲν εἶναι σημερινὸ οὔτε μεσαιωνικὸ πλάσμα ἀλλ' ἀπομεινάρια ἀπὸ ἀρχαίους μύθους καὶ ἀρχαίες λατρεῖες. Σύμφωνα λοιπὸν μ' αὐτὲς λέγεται σὲ πολλὰ ἑλληνικὰ μέρη ὅτι σὲ παλαιότερο καιρὸ «καθ' ἕκαστον ἔτος καὶ εἰς ὡρισμένην ἑορτὴν ὁ Θεὸς ἢ ὁ ἑορταζόμενος ἅγιος ἀπέστελλε μίαν ἔλαφον, τὴν ὁποίαν οἱ πανηγυρίζοντες ἔσφαζον καὶ ἔτρωγον. Ἐπειδὴ ὅμως κάποτε συνέλαβον καὶ ἔσφαξαν αὐτὴν πρὶν ἀκόμη ἀναλάβῃ ἀπὸ τὸν κόπον τοῦ δρόμου, ὠργίσθη ὁ Θεὸς ἢ ὁ ἅγιος καὶ διέκοψε πλέον τὴν ἀποστολήν. Ἔκτοτε ἀλλοῦ μὲν ἤρχισαν ἀντὶς τῆς ἐλάφου νὰ σφάζωσι ταύρους (Θράκη), ἀλλοῦ δὲ ἔπαυσεν ἐντελῶς ἡ θυσία καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν εἰς μερικὰ μέρη καὶ ἡ πανήγυρις». Τὸ λάφι ποὺ ἀναφέρεται στὶς σημερινὲς παραδόσεις ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ λαφιοῦ τῆς Ἀρτέμιδας, καὶ ἡ θυσία ποὺ γίνεται ἀκόμη στὴ Θράκη ἔχει σχέση μὲ τὴ θυσία ποὺ ἀναφέρεται στοὺς παλαιοὺς μύθους γιὰ τὸν Ἀκταίωνα. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ βγάζει μὲ μὲ δυνατὰ ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα καὶ μὲ πολλὴν λογικὴ ὁ κ. Κυριακίδης.—Ἄλλη μελέτη ἀξιόλογη εἶναι τοῦ κ. Φ. Κουκουλέ, συντάκτη τοῦ Ἱστορ. λεξικοῦ, γιὰ τὰ κωσταντινάτα. Ὁ κ. Κ. δείχνει ὅτι τὰ βυζαντιακὰ νομίσματα — ὅλα αὐτὰ λέγονται *κωσταντινάτα*—ὄχι μόνο σήμερα ἀλλὰ καὶ στοὺς περασμένους αἰῶνες καὶ στὸ μεσαίωνα ἀκόμη περνοῦσαν γιὰ γιατρικὰ ποὺ γιατρεύουν ὡρισμένες ἀρρώστειες, τὸ σελήνιασμα, τὴ θέρμη, τὴν αἱμορραγία κτλ. Ἀπὸ ἄλλες μελέτες εἶναι γνωστὸ ὅτι καὶ ὡς φυλαχτὰ χρησιμεύαν, στοὺς σκοτεινοὺς χρόνους, ποὺ ὁ ἄνθρωπος μὴν ξέροντας πῶς νὰ σωθῇ ἀπὸ ἕνα κακὸ ἔπεφτε, χεροπόδαρα καὶ ζητοῦσε βοήθεια ἀπὸ τὴ μαγεία καὶ τὴ σκοτεινὴ φαντασία. Γιὰ τὶς ἄλλες μελέτες τῆς Λαογραφίας δὲν κάνω ξεχωριστὸ λόγο ὕστερα ἀπὸ τὰ γενικὰ ποὺ εἶπα στὴν ἀρχή.

Β. Γ.

Μιὰ ἀνακοίνωση γιὰ τὴ γλῶσσα μας.

Τὴν περασμένη ἄνοιξη, στὶς 4 Μαΐου 1917, στὴν αἴθουσα τῆς Ἑταιρείας τῶν κοινωνικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ὁ κ. Τριανταφυλλίδης ἀνακοίνωσε σὲ κύκλο καλεσμένων μέρος γλωσσικῆς του μελέτης μὲ θέμα «Ἡ δημοτικὴ ὡς γλῶσσα τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης» (βλ. Δελτίου σ. 46). Στὸ τέλος διατύπωσε, σὰν πόρισμα τῆς μελέτης του, τὶς ἀκόλουθες *θέσεις*:

«Μὲ τὴν καλλιέργεια καὶ πρόοδο τῆς νέας γραφομένης μεγαλώνει ἡ ἀνάγκη νὰ μελετηθῇ ἡ σημερινὴ γλωσσικὴ κατάσταση καὶ ἡ συγγραφικὴ χρήση, ὥστε νὰ μορφωθῇ γληγορώτερα ἡ νέα γλῶσσα.

Α. Ἡ γραμματικὴ διαμόρφωση τῆς *λογοτεχνικῆς* μας *γλώσσας*, ὅπως γράφεται ἀπὸ τοὺς δοκιμώτερους συγγραφεῖς, παρουσιάζει ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὴ ἑνότητα καὶ ἐπάρκεια γιὰ τοὺς σημερινοὺς ὅρους τῆς λογοτεχνίας:

Στὸ τυπικὸ ἀκολουθεῖ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα· οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι λίγες καὶ σπάνιες. Στὴ φωνολογία δείχνει κάποια συστηματικώτερη ἀπομάκρυνση, κυρίως στὶς λόγιες λέξεις.

Τὴν προκοπὴ τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας θὰ βοηθήσῃ κατάλληλη συστηματικὴ μεταφραστικὴ ἐργασία.— —

Γιὰ νὰ ὑπηρετηθοῦν ὅμως πλατύτερα ὅλες οἱ πνευματικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀνάγκες ἡ λογοτεχνικὴ γλῶσσα δὲν ἐπαρκεῖ. Πρέπει νὰ λογαριάσῃ τὴ σημερινὴ πραγματικότητα καὶ νὰ προσαρμοστῇ σ' αὐτήν, κρατώντας πάντα τὴ δημοτική της βάση.

Ἔξω ἀπὸ τὴ λογοτεχνικὴ χρήση παρουσιάζεται ἡ δημοτικὴ σὲ ἀρκετὰ σχετικῶς ἔργα, ἀκολουθώντας τὸ δρόμο ποὺ τῆς ἔδειξε ἡ λογοτεχνία.

Β. Τῆς *νέας* αὐτῆς *γραφομένης* ὁ κοινὸς τύπος ἔχει βρεθῇ. Ποῦ καὶ ποῦ θὰ εἶχε νὰ δεχτῇ ἡ γραμματική της διπλοὺς δημοτικοὺς τύπους.—

Περισσότερες δυσκολίες παρουσιάζει: ὁ καθαρισμὸς ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα:

Γ. Ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιο, δὲ δημιουργοῦνται πιὰ συστηματικὰ λέξεις καθὼς ἄλλοτε. Σὲ ἀρκετὲς περιστάσεις θὰ μείνουν διπλὲς λέξεις, ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα καὶ τὴ δημοτική — κάποτε μὲ διαφορετικὴ ἀπόχρωση στὴ σημασία τους.

Δ. Σχετικὰ μὲ τὴ λογοτεχνία ἡ ἐπιστήμη θὰ παρουσιάσῃ ἀναγκαστικὰ στὴ φωνητικὴ περισσότερους δασκαλισμούς.

Ε. Καὶ στὸ τυπικὸ θὰ διατηρήσῃ μερικοὺς λόγιους τύπους. Ἔτσι ἡ γραμματικὴ θὰ ἔχῃ σὲ μερικὲς περιστάσεις τύπους διπλούς.

Ζ. Ἡ σύνταξη τῆς νέας γραφομένης δὲν ἔχει ἀκόμη διαμορφωθῇ τελειωτικά. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτό, καὶ γιὰ νὰ κανονιστοῦν καὶ τ' ἄλλα γραμματικὰ ζητήματα, σύμφωνα μὲ τὶς φραστικὲς ἀνάγκες, στὴν ἐπιστήμη ἰδίως, πρέπει νὰ γράψουν πολλοί. Τὸ ἔργο εἶναι μεγάλο καὶ ἡ γραπτὴ γλῶσσα ἑνὸς ἔθνους δὲν φριμάζει μόνη της.

Τὸ σκοπὸ αὐτὸ θὰ βοηθήσῃ μιὰ βιβλιοθήκη μὲ ἐπιστημονικὰ καὶ ἐκλαϊκευτικὰ ἔργα, πρωτότυπα καὶ μεταφράσεις.

Η. Εἶναι πιθανὸ πὼς μὲ τὸν καιρὸ θὰ κανονιστοῦν σύμφωνα μὲ τὴ δημοτικὴ μερικὰ ἀπὸ τ' ἀναφομοίωτα γιὰ τὴν ὥρα στοιχεῖα τῆς νέας γραφομένης.— —

Στὴ συζήτηση ποὺ ἀκολούθησε μὲ τὴν προεδρία τοῦ κ. Κ. Τριανταφυλλόπουλου μίλησαν κοντὰ σὲ ἄλλους οἱ κ. κ. Ν. Πορφύρης καὶ Ν. Χατζιδάκης. Ὁ πρῶτος ὑποστήριξε πὼς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γλῶσσα ἀνάγκη εἶναι γ' ἀκολουθήσῃ πιστότερα τὴ δόκιμη λογοτεχνικὴ χρήση, καθὼς γράφεται σύμφωνα μὲ ὅλους τοὺς κανόνες τῆς δημοτικῆς, ἐνῶ ὁ κ. Χατζιδάκης τόνισε πὼς χρειάζεται νὰ καθιερωθοῦν συστηματικώτερα νέοι ὅροι, ἐπιστημονικοὶ καὶ τεχνικοί, στὴ δημοτική, γιὰ νὰ κατορθώσωμε νὰ τὴ γράψωμε καθαρώτερη. Οἱ ἰδέες ποὺ ἔδωσαν εὐκαιρία στὶς συζητήσεις αὐτὲς βρίσκονται στὶς σελ. 62—69 (§§ 20—28) τοῦ σημερινοῦ Δελτίου.

Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωή.

Καθὼς ἔγινε καὶ στὸν περασμένο τόμο (Δελτίο Ε', σ. 131) ἔτσι σημειώνονται καὶ σήμερα λίγα «σημάδια τῶν καιρῶν», ποὺ νὰ δείχνουν μέσα στὴν κα-

θημερινὴ κοινωνικὴ ζωὴ τὴν προκοπὴ τῆς ζωντανῆς γλώσσας, ποὺ μᾶς παρουσιάζεται ὅλο καὶ πιὸ ἄφοβα.

Ποιὸς θὰ τὸ περίμενε ἐδῶ καὶ λίγα ἀκόμη χρόνια, νὰ διαβάζη στὰ φραγκοκαθαρευουσιάνικα π ρ ο γ ρ ά μ μ α τ α τῶν κοντσέρτων μας δημοτική; Καὶ ὅμως στὰ τελευταῖα χρόνια, ὄχι μόνο τὸ πρόγραμμα τὸ βλέπομε κάποτε ἑλληνικὰ γραμμένο, ἀντὶς γαλλικά, μὰ καὶ ἡ ἑρμηνεία δίνεται στὴ ζωντανὴ γλῶσσα, Νά κι ἕνα δεῖγμα: «...Τὸ scherzo ἀρχίζει κι αὐτὸ μὲ μιὰ τρομακτικὴ καταδίωξη καὶ ξεφρενιασμένη φυγή. Ὁ θάνατος κρυφογυρίζει σὰν μέσα σὲ μιὰν αἴθουσα χοροῦ· ἀκοῦμε τοὺς ἀντίλαλους νάρχωνται ἄλλοτε εὔθυμοι καὶ ζωηροὶ κι ἄλλοτε ἀργόσυρτοι καὶ σβησμένοι. Καὶ κοντὰ στὴν ὄμορφη καὶ γλυκειὰ μελῳδία, φωνὲς βαθιὲς καὶ μυστικὲς σὲ διαδοχικὲς συγχορδίες ψιθυρίζουν κάποια ταραγμένη ψαλμῳδία...»

Μὰ καὶ σὲ κάθε εἶδος προγράμματα βλέπομε τώρα τὴ δημοτικὴ νὰ ξεθαρρεύεται. Ἀληθινὰ ὁ πάγος ἔσπασε καὶ οἱ συντάχτες τους δὲ φοβοῦνται πιὰ μήπως γράφοντας τὴν «ἀνεπίσημη» γλῶσσα ἀποτύχουν στὸ σκοπό τους καὶ τρομάξουν τὸν κόσμο. Νά ἔξαφνα πῶς ἀρχίζει ἡ ἀγγελία τῆς «Ἀκαδημίας τῆς γυναικείας παιδεύσεως διὰ κυρίας καὶ δεσποινίδας» τοῦ κ. Η Κωνσταντινίδη, ποὺ μᾶς ἐξηγεῖ πῶς καὶ γιατί συστήθηκε:

«Κάθε στοχαστικὸς παρατηρητὴς βλέπει ὁλοφάνερα ὅτι τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια μιὰ μεγάλη μεταβολὴ ἔγινε στὴν ψυχὴ τῆς γυναίκας στὴν Ἑλλάδα. Πρωτύτερα ἦταν ἐξαρτημένη ὁλότελα ἀπὸ τὸν ἄντρα, πατέρα, ἢ ἀδερφό, καὶ τὸ μόνο ἐπάγγελμα ποὺ τῆς ἐπέτρεπε ἡ κοινωνία ν' ἀκολουθήση γιὰ νὰ ζήση—ἂν δὲν ὑπῆρχαν ἄλλα χέρια νὰ δουλέψουν γι' αὐτήν—ἦταν νὰ γίνη δασκάλα, μοδιστρούλα ἢ ἐργάτρια σὲ κανένα ἐργοστάσιο. Τώρα βλέπουμε τὴ γυναῖκα νὰ ζητᾶ περισσότερη θέση κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο, νὰ θέλη νὰ ὑψωθῆ ἴσα μὲ τὸν ἄντρα καὶ νὰ διεκδικῆ ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ ἀπαιτοῦν τάξη, προσοχή, διανοητικὴ ἐργασία καὶ κάποια μόρφωση. Τράπεζες, ὑπουργεῖα, ταχυδρομεῖα, μεγάλα καταστήματα ἐγέμισαν ἀπὸ κορίτσια, δακτυλογράφους, γραφεῖς, τηλεφωνήτριες, ταμίες. Τὰ γυμνάσια ἀριθμοῦν κατὰ δεκάδες τὰ γυμνασιοκόριτσα καὶ ἰδιαίτερα γυμνάσια ἱδρύθηκαν γι' αὐτά. γιατὶ διψοῦν μάθηση τὰ κορίτσια μας, καὶ πυκνὰ τρέχουν νὰ καθίσουν καὶ στὰ θρανία τοῦ Πανεπιστημίου...».

Τὴν ἴδια λιτὴ καὶ φυσικὴ γλῶσσα ἀρχίζομε νὰ βλέπωμε καὶ σὲ διάφορα γ ρ ά μ μ α τ α ποὺ δημοσιεύονται σ' ἐφημερίδες. Οἱ ἐπιστολογράφοι ἀρχίζουν ν' ἀφήνουν γράφοντας τὰ καθαρευουσιάνικα «μανικέτια». Ἡ Ἑστία ἔξαφνα τῶν 26 Ἀπρ. 1916 καταχωρίζει μὲ τὸν τίτλο «Κατόρθωμα τῶν ἑλλήνων μουσουργῶν» τ' ἀκόλουθα:

«Ἀγαπητὴ «Ἑστία», Ἂς ἐπιτραπῆ στὸν γραμματέα τῆς «Ἑνώσεως ἑλλήνων μουσουργῶν» νὰ ἐξηγήση μὲ δύο λόγια τί σκοπὸ ἔχει ἡ ἕνωσίς μας, ποὺ ἐμφανίζεται αὔριον γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἀθηναϊκὸ κοινό. Μερικοὶ ἕλληνες μουσουργοί, ἀποφασίσαμε... νὰ βάλωμε κατὰ μέρος κάθε διαφορὰ στὴν καλλιτεχνική μας ἀντίληψη καὶ νὰ ἐργαστοῦμε ὅλοι μαζὶ γιὰ τὸ καλὸ τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς δημιουργίας καὶ τὴν διάδοσίν της στὸ ἑλληνικὸ κοινό. Τὸ σκοπό μας αὐτὸν ἐλπίζομε νὰ κατορθώσωμε πρῶτα ἀπ' ὅλα μὲ τὴν *κατὰ τὸ δυνατὸν* τελειοτέραν ἐκτέλεσιν σὲ ἰδιαίτερες συναυλίες ἑλληνικῶν ἔργων... ἀκόμη καὶ μὲ τὴ γενικώτερη διαφώτιση τοῦ κοινοῦ σὲ διαλέξεις καὶ ἑορτὲς σχετικὲς μὲ τὴν ἑλληνικὴ μουσική, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀνεύρεση καὶ ἐκτέλεση ἔργων παλαιοτέρων ἑλλήνων μουσουργῶν...».

Τὴ δημοτικὴ διαβάζομε ὅλο καὶ συχνότερα σὲ ἀ γ γ ε λ τ ή ρ ι α ἀρραβώνων καὶ γάμων: «Στέφανος Πάργας—Εὐτυχία Κωστὴ Μποΐου, ἐστεφανώθηκαν στὴν Ἀλεξάντρεια, στὶς 16/29 τοῦ Ὀκτώβρη 1916».—Τί ὄμορφο αὐτὸ τὸ *ἐστεφανώθηκαν*.—«Μάνος Βατάλας—Σπυριδία Παπαηλιοῦ, παντρευτήκανε, Θεσσαλονίκη, 10 τοῦ Φλεβάρη 1916»· καὶ ἔτσι τόσα ἄλλα παραδείγματα. Τὸ ἴδιο ἀρχίζει νὰ γίνεται καὶ σὲ ἀγγελτήρια γιὰ κηδεῖες, ὅπου ἡ δημοτικὴ μπαίνει πιὸ σιγά: «Τὸ ἀγαπημένο μας παιδί, τὸν Κώστα, θανόντα χθὲς...» ἤ: «Τὸ ἀγγελούδι μας Βάσω...»

Ἀληθινὰ πρέπει νὰ δυνάμωσε ἡ *ἐπισημότητα* τῆς δημοτικῆς, ὥστε στὴ στιγμὴ τοῦ πόνου νὰ σπᾶ μὲ τέτοιο τρόπο ἡ παράδοση καὶ νὰ χάνωνται τὰ τελικὰ ν, ποὺ ἄδικα τόσο καιρὸ προσπάθησε νὰ τὰ ζωντανέψη ἡ καθαρεύουσα. Καὶ σ' ἕνα ἄλλο ἐπιμνημόσυνο διαβάζω (28 Ἀπρ. 1916):

«Τριγυρισμένη ἀπὸ τὴν ἀγάπην ὅσων τὴν ἐγνώρισαν μέσα στὰ χάδια τοῦ καλοῦ της πατέρα καὶ τὴν ἀγκαλιὰ τῆς γλυκειᾶς μανούλας της, ἡ ἄδολη Ἰ., δώδεκα μόλις ἐτῶν παιδούλα, ἀνίσχυρη μπροστὰ στὴν θέληση ζηλότυπης Μοίρας, ἔκλεισε τὰ ματάκια της καὶ ἀπεκοιμήθη στὸν αἰώνιο ὕπνο τοῦ χαμοῦ. Στὴν τραγικὴ πάλη τῆς βαριᾶς ἀρρώστιας της δὲν ἐβαρυγκόμησε γιὰ τὴν δύναμη τοῦ Μοιραίου, ἀλλὰ μὲ χαμόγελο στὰ χείλη ἐδέχθηκε τὸν θάνατον. Στὸ ταχὺ πέρασμα τῆς ζωῆς της, ποῦ ἦταν σὰν φύσημα ἁπαλοῦ ζεφύρου, ὅλων τὰ μάτια ἂς δακρύσουν καὶ ὅλα εὐλαβικὰ ἂς προσευχηθοῦν γιὰ τὴν ψυχήν της καὶ ἂς εὐχηθοῦν, ἐκεῖνος ποὺ εἶνε ὑψηλά, νὰ χύση τὸ γλυκύτερο βάλσαμο στὴν βαθιὰ πληγὴ ποὺ ἄνοιξε ἄσπλαχνος ὁ Χάρος... ἀποτραβώντας ἀπὸ τὴν ἀγκάλη τους τὴν ἀγαπημένη τους...»

Νά ὅμως καὶ ἄλλο εἶδος ἀγγελίες ἀπὸ ἐφημερίδες. Δείχνουν πόσο πιὸ πρωτότυπη γίνεται ἡ σκέψη καὶ πῶς ζωντανεύει τὸ ὕφος καὶ πῶς δροσίζει ἡ φράση, ὅσο σβήνει ἡ γλωσσικὴ πρόληψη καὶ γίνεται ἡ γλῶσσα ἁπλούστερη:

«Νερὸ Χαλκοκονδύλη, πίνετε διὰ νὰ ἔχετε ἐσεῖς καὶ τὰ παιδιά σας τὸ κεφάλι σας ἥσυχο ἐναντίον παντὸς κινδύνου».

«Μὰ αὐτὸ εἶνε φαινόμενον, νὰ πωλῇ τόσον εὐθηνὰ τὰ κασμήρια ὁ Χρυσικόπουλος».

«Ἀπὸ περιέργειαν ἐλᾶτε νὰ 'δῆτε τὰ κασμήριά μας κι' ἂς μὴν ἔχετε ἀνάγκην. Χρυσικόπουλος».

«Τὸ καπέλλο. Φορεῖτε ἕνα ὡραῖον ἀγγλικὸ καπέλλο, κάμνετε ἕνα κοστοὺμ εἰς τὸν καλλίτερον ράπτην τῶν Ἀθηνῶν, τὸ κολλάρο σας τῆς μόδας, τὸ ὑποκάμισσόν σας τῆς ὥρας καὶ ἐν τούτοις δὲν εἴσθε ἀκόμη τελείως ἐνδεδυμένοι διότι σᾶς λείπει τὸ Καπέλλο, τὸ ὁποῖον διὰ νὰ εἶναι ὡραῖον, νὰ ταιριάζῃ μὲ τὸ κοστοῦμί σας, νὰ σᾶς πηγαίνῃ εἰς τὸ πρόσωπον, δὲν μπορεῖτε νὰ τὸ ἀγοράσητε ἀλλοῦ, παρὰ μόνον εἰς τὸ καπελλάδικο τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Β. Κασδόνη. Λοιπὸν τὸ καπέλλο στολίζει τὸν ἄνδρα».

«Θέλετε τὴν ὑγείαν σας;—Καλημέρα Κώστα! ἀπὸ ποῦ ἔρχεσαι;—Ἀπὸ τὸν κὺρ Ἀνδρέα —Γιὰ τὸν Γιαννέτσο θὰ λές. Εἶδες γάλα, εἶδες βούτυρο, εἶδες μέλι καὶ γιαούρτι!- Ναί μὰ δὲν ξεύρεις καὶ τὸ ἄλλο μυστικό, ἀπὸ τοῦ Γιαννέτσου προμηθεύονται ὅλα τὰ καλλίτερα ξενοδοχεῖα καὶ ὅλοι οἱ μεγάλοι. —Καὶ φτήνεια, σχεδὸν χάρισμα.—Ὅποιος θέλει λοιπὸν τὴν ὑγείαν του, νὰ πηγαίνῃ εἰς τοῦ κὺρ Ἀνδρέα τοῦ Γιαννέτσου, ὁδὸς Πραξιτέλους 5».

«Μὰ τί φθηνὲς ψάθες καὶ ὡραῖες ποὔχει ὁ Χρυσικόπουλος!»

«Ἀληθέστατον. Πολλὲς φορὲς θὰ ἐπείσθητε ὅτι τὸ φθηνὸ πρᾶγμα εἶνε χρῆμα πεταμένον. Ὁ Χρυσικόπουλος ὅμως κατώρθωσε νὰ τὰ συνδυάσῃ ὅλα: γοῦστο ὡραῖον, τιμὴν φθηνὴν καὶ πράγματα καλά. Αὐτὴ εἶνε ἡ γενικὴ γνώμη».

«Ἐλάβαμε κἄτι πουκάμισα σήμερα χρωματιστὰ ἔκτακτα καὶ εὐθηνότατα».

«Τὰ γνήσια καπέλλα παναμᾶ γίνονται στὸν Ἰσημερινόν, ἔχουν τὸ προτέρημα νὰ μὴ χαλᾷ τὸ σχῆμά των οὔτε ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν καὶ νὰ εἶνε πολὺ δροσερά. δύνασθε δὲ νὰ τὰ πλύνετε μόνος, διὰ νὰ εἶνε πάντα λευκά...»

«Τὸ Νουβωτὲ καὶ φίνο καπέλλο σας θὰ τὸ ἀγοράσετε εἰς τὸ καπελλάδικο τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Β. Κασδόνη».

«Ὅ,τι ἐκλεκτὸν ὅ,τι κομψὸν θὰ τὸ εὕρετε εἰς τὴν ἐμποροραπτικὴν ἕνωσιν Ἀθηνῶν μὲ τὰ σκερτζόζικα ἀγγλικὰ κασμήρια».

«Τὸ καλὸ λάδι κάνει τὸ καλὸ φαΐ. Καρακώστας καὶ Γιαννακός, ὄπισθεν δημαρχίας».

Ἕνα ζήτημα σημαντικὸ εἶναι, καθὼς τονίστηκε συχνὰ στὸ Δέλτιο, οἱ ὁ δ η γ ί ε ς κ α ὶ σ υ σ τ ά σ ε ι ς γ ι ὰ τ ὸ λ α ό, τοὺς γεωργούς, τὸν πολὺ κόσμο νὰ γράφωνται στὴ δημοτική. Στὸ ζήτημα αὐτὸ εἴδαμε πῶς ἔγινε τὰ τελευταῖα χρόνια σημαντικὴ πρόοδος (Δελτίο 5., σ. 135, 297), ἐννοεῖται ὅμως πῶς καὶ δῶ πᾶμε δύο βήματα μπρὸς καὶ ἕνα πίσω. Κοντὰ στὶς ὁδηγίες δηλαδὴ τὶς γραμμένες ἁπλὰ καὶ ἀνθρωπινὰ, μᾶς παρουσιάζονται κάθε τόσο καὶ ἄλλες, ποὺ οἱ συντάκτες τους πρῶτα πρῶτα θέλουν, καθὼς φαίνεται, νὰ «διορθώσουν» τὴ γλῶσσα ἐκείνων ποὺ θὰ τὶς διαβάσουν. Ἔτσι κυκλοφόρησαν τελευταῖα ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν (Ἀθῆναι 1917):

«Ὁδηγίαι περὶ τῆς ἐκ τῶν ἐνόντων διατροφῆς συνταχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἰατροσυνεδρίου πρὸς χρῆσιν τῶν ἱερέων, τῶν ἰατρῶν, τῶν ἐπιστημόνων, τῶν

δημοσίων, δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν ὑπαλλήλων, τῶν ἀξιωματικῶν, τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, τῶν ἰδιοκτητῶν καὶ τῶν διευθυντῶν μεγάλων κτημάτων καὶ βιομηχανικῶν καταστημάτων καὶ ἐν γένει παντὸς ἐγγραμμάτου». Καὶ καθὼς ἐξηγεῖ ὁ πρόλογος: «Χάριν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, παρακαλοῦνται οἱ ἀναγνῶσται τῶν ὁδηγιῶν τούτων ὅπως φροντίσωσι περὶ τῆς ὡς οἷόν τε εὐρυτέρας διαδόσεως τῶν ἐν αὐταῖς γνώσεων. Ἰδίως δύνανται νὰ πράξωσι τοῦτο οἱ ἱερεῖς... οἱ ἰατροὶ διὰ τοῦ κύρους ὅπερ προσδίδει εἰς αὐτοὺς τὸ ὕψος τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν ἀποστολῆς, τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν ἀμφοτέρων τῶν φύλων διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ περιεχομένου εἰς τοὺς μαθητὰς μετὰ τῆς ἐντολῆς ὅπως ἀνακοινώσωσιν αὐτὸ εἰς τὰς οἰκογενείας αὐτῶν, κτλ.»

Καθὼς γίνεται φανερὸ οἱ ὁδηγίες αὐτὲς προορίζονται γιὰ νὰ τὶς διαβάση καὶ νὰ τὶς καταλάβη ὁ καθένας. Φαίνεται ὅμως πὼς τὴ συνταγὴ τοῦ γλωσσικοῦ τύπου ποὺ γράφηκαν τὴν ἔδωσε ὁ κ. Χατζιδάκις, σύμφωνα μὲ τὶς γνωστές του θεωρίες γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν καὶ τῶν κωμοπόλεων. Νὰ πῶς ἀρχίζει τὸ φυλλάδιο (σ. 5): «Ὁδηγίαι περὶ τῆς ἐκ τῶν ἐνόντων διατροφῆς τῶν κατοίκων. Αἱ κρίσιμοι στιγμαί, ἃς ἀτυχῶς διέρχεται σήμερον ἡ χώρα ἡμῶν, καθιστῶσιν ἐπιβαλλομένην τὴν μεταβολὴν πολλῶν βιωτικῶν ὅρων, κυριώτατα δὲ τῶν τῆς διατροφῆς. Ἡ παρακώλυσις τῆς ἔξωθεν προσκομιδῆς δημητριακῶν καρπῶν καὶ πρὸ παντὸς σίτου κατέστησεν ἀνέφικτον τὴν παροχὴν ἄρτου ἐκ καθαροῦ σιταλεύρου, ἴσως δὲ μετ' οὐ πολὺ προβληματικήν, ἂν μὴ τελείως ἀδύνατος, θὰ εἶναι ἡ παρασκευὴ τοιούτου καὶ ἐξ ἄλλων δημητριακῶν καρπῶν, ὡς κριθῆς ἢ ἀραβοσίτου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄρτος παρ' ἡμῖν ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν τροφὴν τῶν λαϊκῶν ἰδίως τάξεων, εὐνόητον εἶναι ὅτι εἰς μεγάλας δυσχερείας θέλει προσκόψει ἡ διατροφὴ τῶν κατοίκων...»

Παρακάτω, σελ. 15, μαθαίνει «ἐν γένει πᾶς ἐγγράμματος» γιὰ νὰ μεταχειριστῶ τὴν ἐπίσημη φρασεολογία, πὼς στὰ ὄσπρια «καταλέγονται οἱ φασίολοι, τὰ πίσα... οἱ κύαμοι, οἱ ἐρέβινθοι» καὶ πὼς στὰ λαχανικὰ ἀνήκει ἡ «ἀνθροκράμβη (κουνουπίδι)».

Οἱ παρενθέσεις αὐτὲς ποὺ πιὸ πολὺ φαίνονται νὰ φροντίζουν γιὰ τὸν «ἐκ τῶν ἐνόντων» ἐξαρχαϊσμό, παρὰ γιὰ τὴ διατροφὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ ὅπου σὰ γιὰ χάρη παραίχνονται οἱ κοινὲς δημοτικὲς λέξεις, εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ σημάδια τῆς ἐπίσημης νεοελληνικῆς φρασεολογίας. Ἔτσι, ἀπὸ ἕνα ἄλλο ἐπίσημο φυλλάδιο, «Σχέδια ὑγειονομικῶν ἀστυνομικῶν διατάξεων. Διεύθυνσις δημοσίας ὑγείας καὶ δημοσίας ἀντιλήψεως», βγαλμένο καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τυπωμένο στὸ ἐθνικὸ τυπογραφεῖο, μαθαίνομε ἀπὸ τὰ μυστικὰ ποὺ κρύβουν οἱ παρενθέσεις, πῶς μετονομάζει ἡ ἐπίσημη γλῶσσα λέξεις γνώριμες καὶ κοινές: "Αρθρ. 42. «Πρὸς λειοτρίβησιν καὶ κονιοποίησιν τροφίμων... καὶ παρασκευὴν σιροπίων καὶ ταριχῶν (κονσερβῶν) ἐπιτρέπεται ἡ χρησιμοποίησις ὑγδίων, παρένθεση: *γουδιῶν*». Οἱ κομπόστες τῶν ζαχαροπλαστείων, ἐξακολουθοῦν οἱ ὑγειονομικὲς διατάξεις, πρέπει νὰ ἔχουν σιρόπιον λίαν πυκνὸν πρὸς παρακώλυσιν ἀναπτύξεως εὐρωτιάσεως, παρένθεση: *μούχλας*.

Πδρακάτω ὅμως ἡ συνέχεια παραθέτεται χωρὶς καμιὰ πιὰ ἐπεξήγηση: «Ἀπαγορεύεται ἡ ἐπὶ οἱαδήποτε προφάσει διαφύλαξις εὐρωτιώντων συντετηρημένων ὀπωρικῶν, καρπῶν, ἠλλοιωμένων ᾠῶν, ὀξυνίσαντος γάλακτος, μὴ προσφάτων γλυκισμάτων καὶ ἐν γένει οὐσιῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπέστησαν ἀλλοίωσιν ἐπιβλαβῆ ἢ καὶ ἁπλῶς ἀηδῆ». Ἐπίπασις ἀμυλοκόνεως εἶναι τὸ πασάλειμμα μὲ *πούδρα* καὶ χρωστήρ, τῶν κουρέων τὸ *πινέλο*. Ἀδρὸν σάρωθρον, εἶναι ἡ *ἀγριόσκουπα* τῶν σκουπιδιάρηδων. Κοντὰ στοὺς ἐξελληνισμοὺς αὐτοὺς καλλιεργεῖται καὶ ἡ ὑποταχτικὴ μὲ μεγάλη εὐλάβεια: *νὰ βερνικωθοῦν, νὰ τοποθετηθοῦν, νὰ τεθοῦν*. Μόνο στὰ εἰς -μι ρήματα σὰ νὰ γίνεται κάποια ἐξαίρεση στὸ γ' πληθυντικό: *δταν ἐκτεθοῦν*.

Πρέπει νὰ ἔχωμε τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ πετύχη ἡ γλωσσικὴ τουλάχιστο προπαγάντα, ποὺ τόσο φιλότιμα γίνεται ἀπὸ τὸ ἰατροσυνέδριο καὶ τὴ διεύθυνση τῆς δημόσιας ὑγείας, γιατὶ ὡς πρὸς τὸ πραγματικὸ μέρος τῶν ὑγειονομικῶν αὐτῶν διατάξεων, τὴν οὐσιαστικὴ δηλαδὴ καθαριότητα στὴν καθημερινὴ ζωή, καὶ ὄχι τὴ χιμαιρικὴ καθαρότητα τῆς γλώσσας, ξέρομε δυστυχῶς ὅλοι μας πὼς ἐξακολουθεῖ «τὸ ἀπὸ τῶν παραθύρων καὶ ἐξωστῶν τίναγμα, καὶ ὁ καθαρισμὸς ὡς καὶ ἡ ἔκθεσις παντὸς εἴδους ταπήτων, εἰδῶν κλινοστρωμνίας, ἐνδυμάτων», καὶ πὼς μὲ ὅμοιο περίπου τρόπο φυλάγονται ἀπὸ

τοὺς γαλατοκομους, ζαχαροπλάστες, ξενοδόχους κτλ.κτλ. καὶ οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἄλλες ἀξιόλογες διατάξεις τοῦ ἰατροσυνεδρίου σὲ γλῶσσα καθαρεύουσα.

Τὸ σύστημα αὐτὸ μὲ τὶς παρενθέσεις δὲν εἶναι ὅμως ἰδιαίτερη ἐπινόηση τῶν ὑγειονομικῶν διατάξεων. Τὸ βρίσκει κανεὶς συχνότατα, ἀκόμη καὶ σὲ κείμενα γραμμένα ὅπως καὶ νὰ εἶναι ἁπλά. Τελευταῖα ἔβγαλε ἡ Γεωργικὴ ἑταιρεία κάτι ὁδηγίες γιὰ ὅσους θέλουν νὰ γιατρέψουν τὰ ζῶα τους ποὺ ἔπαθαν βδέλλα. Οἱ ὁδηγίες ἀρχίζουν ἔτσι: «Πῶς νὰ θεραπεύετε τὰ ζῶα ποὺ πάσχουν ἀπὸ διστομίασιν (κλαπάτσαν ἢ βδέλλαν). Ἡ διστομίασις (κλαπάτσα ἢ βδέλλα) εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἀσθενείας ποῦ προξενοῦν μεγάλην ζημίαν κάθε χρόνον εἰς τὰ γιδοπρόβατα...» Τί διάβολο, δὲν μποροῦσε νὰ λείψη ἐκείνη ἡ *διστομίασις*; Μὰ ὄχι, πρέπει ὁ κάθε τσοπάνης νὰ μάθη στὴ στάνη του—τὸ *αἰγοστάσιον*—πῶς λένε τάχα καὶ καλύτερα τὴ βδέλλα τῶν γιδιῶν του ποὺ ἀρρώστησαν. Τὸ ἴδιο βλέπομε καὶ στὶς ὁδηγίες ποὺ μοίρασε σιὰ παιδιὰ ἡ Μαθητικὴ πολικλινική. Ἀρχίζουν: «Ὁδηγίαι πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῆς ὀξείας καταρροϊκῆς ἐπιπεφυκίτιδος [τί τρομερὸ τέρας. Θὰ συλλογιστῆ ὁ μαθητὴς ποὺ τὸ διαβάζει· μὰ ἀκολουθεῖ μιὰ παρένθεση:] (κ. πονόμματος). Α' Τι εἶναι πονόμματος· ὁ πονόμματος (ἐπιστημονικῶς ὀξεῖα καταρροϊκὴ ἐπιπεφυκῖτις) εἶναι κολλητικὴ ἀρρώστεια τῶν ματιῶν· Ἡ αἰτία εἶναι ἕνα μικρόβιο...»

Ὅλο καὶ περισσότερο στερεώνεται στὴ συνείδηση τῆς κοινωνίας ἡ νέα γλῶσσα, ἡ γραφομένη δημοτική, καὶ τόσο περισσότερο καταλαβαίνουν πὼς δὲν εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν δημοτικιστῶν ποὺ δὲν καταλαβαίνεται μὰ ἡ καθαρεύουσα. Χαρακτηριστικὴ ἐπιβεβαίωση δόθηκε στὴ Βουλὴ τοῦ 1916, τῆς 31 Μαρτίου. Ὁ βουλευτὴς Ἀλὴ Ντίνο βέης παραπονέθηκε πὼς στὸ νομὸ Πρεβέζης δὲν προστατεύεται ἡ ἰδιοκτησία καθόλου... 24 χωριὰ ἔχουν ἕναν ἐνωμοτάρχη καὶ 8 χωροφύλακες· ἀλλὰ ὁ κ. Πώπ δὲν μᾶς θεωρεῖ Ἕλληνας, λέγει, καὶ δὲν ἤθελε νὰ μᾶς δοθοῦν τὰ κτήματά μας.—Ὁ κ. Πώπ ἐξηγεῖ ὅτι δὲν εἶπε ποτὲ ὅτι θεωρεῖ μὴ Ἕλληνας τοὺς Μουσουλμάνους ποὺς ζῶντας ὑπὸ τὴν αὐτὴν σκέπην τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Εἶπον μόνον ὅτι οἱ ἴδιοι Μουσουλμάνοι, ἴσοι κατὰ τὰ δικαιώματα ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ὑποχρεώσεις, ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων.—Ἀλὴ Ντίνος. Τὰ εἴπατε εἰς τὴν καθαρεύουσαν καὶ δὲν σᾶς ἐννοῶ. Σᾶς παρακαλῶ νὰ μοῦ μεταφράσετε ὅσα εἴπατε εἰς τὴν δημοτικήν. (Γέλωτες).—Πώπ. Ζητήσατε ἀπὸ τὸν ὑπουργὸν ποῦ σᾶς ἔδωκε τὰ κτήματα νὰ σᾶς εὕρη καὶ καθηγητὴν τῆς καθαρευούσης.

Φαίνεται ὅμως πὼς ἡ καθαρεύουσα ἦταν καὶ ἄλλη φορὰ ἀφορμὴ στὴ Βουλὴ νὰ μὴν καταλόβουν τὸ ρήτορα, καὶ μάλιστα νὰ τοῦ ποῦν γιαυτό—ἄκουσον, ἄκουσον—μαλλιαρό! Κι ὁ βουλευτὴς ποὺ κατηγορήθηκε στὴ Βουλὴ μαλλιαρός—ὁ κ. Πώπ πάλι—εἶπε γιὰ ν' ἀπολογηθῆ: «Ὑποτίθεται, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ ὀλιγώτερον μαλλιαρός, καὶ πάντοτε βεβαίως, ὅταν ὁμιλῶ τὴν ἑλληνικήν, τὴν ὁμιλῶ μετὰ τοῦ τύπου τοῦ μὴ μαλλιαροῦ, ἀδιάφορον ὂν δὲν γίνωμαι ἀπό τινας ἀντιληπτούς». Καθὼς βλέπομε, ὁ κ. βουλευτὴς ὑποστηρίζει ὅτι μαλλιαρὸς θὰ πῆ νὰ μεταχειρίζεσαι τύπους «ἀμάλλιαρους», καὶ ὄχι τέτοια γλῶσσα ποὺ νὰ σὲ καταλαβαίνουν.

Κ. Κ.

Γλωσσικὲς πενιὲς

Στὸ πλημμελιοδικεῖο.

Ὁ πρόεδρος, βλέποντας πὼς ὁ μάρτυς δὲ λέει τίποτε, τοῦ διαβάζει ἀπὸ τὴν κατάθεσή του: «Εἶδον τὸν κατηγορούμενον νὰ προτείνῃ τὸ ὅπλον καὶ νὰ πυροβολήσῃ κατὰ τοῦ παθόντος, ὅστις ἔπεσε χαμαὶ ἐντὸς τοῦ χάνδακος». Βλέπεις πόσο διαφορετικὰ τὰ λές;—Ὁ μάρτυς. «Ἐγὼ τὰ εἶπα αὐτά;»

«Ἐν Σπέτσαι τὴ 1/8/16. Ἀξιότιμε κ. Ἰ. — Θεορῶ ἐκ τῶν προτέρων μου ὅπως ἐκφράσω πρὸς ὑμᾶς τὰς ἀσκέπτους μου χαρᾶς καὶ ἀπείρους μου εὐχαριστίας, καὶ σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν εὐγενῆ φροντίδα σας εἰς ἐμὲ τὸν πιστόν σας ἠπηρέτην καὶ πάλιν σᾶς εὐχαριστῶ χιλιάκις καὶ κατὰ διαταγήν σας ἐσωκλείω δύο ἐπιστολὰς εἰς τοὺς Γονεῖς μου εἰς Σμύρνην· ἐλπίζω νὰ ἔχω μίαν ἀπάντησιν μὲ τὴν φροντίδα σας. Σᾶς χαιρετῶ κτλ.»

«Ἀξιότιμη Κυρία Κ. Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω ὑμῖν ὅτι χάριν τὴν Εὐγενῆ καὶ φιλανθρωπὶν ὑμῶν αἰσθήματα ποσέρχομαι τὴν ἡμέραν ταύτην μετὰ Θερμοτάτης παρακλήσεως νὰ προσπέσω εἰς τοὺς πόδας ὑμῶν ἵνα δρέψητε εἰς ἐμὲ χεῖραν χρηματικῆς βοηθείας ἵνα ἐξοικονομήσω τὰ πρὸς τὸ ζῆν

μου ἀπόλυτως ἀναγκαῖα καὶ νὰ διέλθω τὰς ἅγιας ταύτας ἡμέρας χάριν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὔχομαι ἵνα ὁ ὕψιστος διαφυλάττη ὑμᾶς πάντοτε ὑγύεις καὶ νὰ χιλιαπλασιάζη καὶ τὴν περιουσίαν σας Διατελῶ μεθ' ὑπερβαλούσσης τιμῆς καὶ ὑπολύψεως».

Ε. ΔΙΑΦΟΡΑ

Ὁ Ἐκπαιδευτικὸς Ὅμιλος τιμήθηκε μὲ τὸ Ζάππειο βραβεῖο ἀπὸ τὸ Σύλλογο γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν στὸ Παρίσι.

Νέες ἐκδόσεις τοῦ Ὁμίλου.

Ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1916 βγῆκαν: Στὴ σειρὰ τῆς Διαφωτιστικῆς μας βιβλιοθήκης ἡ ὄμορφη μελέτη τοῦ A. Thumb, Οἱ Νεοέλληνες καὶ ἡ καταγωγή τους, μετάφρ. Φ. Δραγούμη, ποὺ δημοσιεύτηκε καὶ στὸν τελευταῖο τόμο τοῦ Δελτίου.—Στὴ σειρὰ τῆς Παιδικῆς βιβλιοθήκης: Ἱστορίες τοῦ παλιοῦ καιροῦ. Περσέας, Περσεφόνη, γιὰ μικρὰ παιδιά, διασκευασμένη ἀπὸ τ' ἀγγλικὰ ἀπὸ τὴν κ. Λ. Ζαρίφη.

Νέα βιβλία.

Ἐξαρχοπούλου Ν., Σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἀνθρώπου. 1916, 20 σελ. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Πανεπιστήμιου, 1915-1916.

Τζαρτζάνου Ἀχ., Ὁδηγίαι πρὸς μεθοδικὴν διδασκαλίαν τῶν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις καὶ γυμνασίοις διδασκομένων μαθημάτων. Μέρος α', τεῦχ. β'. Ἀρχαῖα ἑλληνικά, γλωσσικὴ καὶ πραγματικὴ ἐπεξεργασία. (Κολλάρος) 1917, 328 σελ.

Διοσκορίδου Χ., Μελέτη περὶ τοῦ συστήματος τῆς διδασκαλίας τοῦ διέποντος τὴν καθ' ἡμᾶς μέσην ἐκπαίδευσιν. 1916, 123 σελ.

Κουρτίδου Ἀρ. καὶ Τσιλήθρα Π., Ὁ σύμβουλος τοῦ διδασκάλου. Ἡ οἰκία καὶ ἡ αὐλὴ ὡς συμβιωτικαὶ κοινότητες, κατὰ τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων. 1916, σ. 132. Δρ. 2. (Κολλάρος).

Μαθητικὴ πολικλινικὴ Ἀθηνῶν, ἔτος 1916. Ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, γραφεῖον τῆς σχολικῆς ὑγιεινῆς. 1917, 32 σελ.

Σταΐκου Ἀθ., δημοδιδασκάλου, δῆμος Τρικκαίων, χάρτης σχεδιασθεὶς ὑπό, σὲ κλίμακα 1 : 40000.

Κας Δραγούμη Ι., Τρία παιδιά, Παιδικὴ βιβλιοθήκη Ἀγκύρας [1916] 187 σελ.

Μπέρνετ Φρ., Ὁ μικρὸς λόρδος, μτφρ. Κας ***Ε. Β.***, [1916;], 219 σελ. (Ἄγκυρα).

Ἔλατου Νώντα, Ἀντρέας Λάρας. Βιβλιοθ. «Νέα γενεά» ἀρ. 8. Ἔκδ. «Ἀκροπόλεως» 1916, 149 σελ.

Περγιαλίτη Γι., Οἱ 150 παιδαγωγικοὶ μῦθοι, Αἰσώπου, ξένοι, πρωτότυποι, (Ἄγκυρα) [1916].

Καραβία Ἀχ., Μέρος Α' Σχολικὰ ποιήματα. Μέρ. Β', Τωβίτ, δρᾶμα. [1916;] 93 σελ. (Ἄγκυρα).

Δεναντεΐγ Κας, Δύο ἡρωικοὶ φίλοι, παράφρ. ***Α. Κουρτίδου***· 1917, 208. σελ. Δρ. 3 (Κολλάρος).

Παπαδοπούλου Ἀρσ. Κας, Ἡ Φωτεινή, Ὁ μαγευμένος ἐργαλειός, Ἡ καλὴ νεράιδα. 1917, 48 σελ. Δρ. 0.50 (Κολλάρος).

Φωκᾶ Μ., Κας Ἐκλεκτὰ παιδικὰ διηγήματα. 56 σελ. Δρ. 1. (Δικαῖος).

Παυσανίου, Ἑλλάδος περιήγησις, Βιβλ. α' Ἀττικὰ μετὰ εἰσαγωγῆς περὶ τοῦ Παυσανίου καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ περιλήψεων τῶν κεφαλαίων, ἐπιμελείᾳ ***Ν. Νικολαΐδου***, 1917, 96 σελ. Δρ. 1.60. (Δικαῖος).

Μεταξᾶ Ν., Χάρτης τῆς ἀσιατικῆς Τουρκίας, κλῖμαξ 1 : 2500000 (Κολλάρος).

Κ. Φλώρη, Ὁ Ψυχάρης καὶ τὸ ἔργο του. Ἔκδοση τῆς δημοτικιστικῆς ὁμάδας, ἀρ. 1. Κάιρο 1916, 31 σελ.

Γιὰ τὴ γλῶσσα μας. Ἔκδ. τῆς δημοτ. ὁμάδας ἀρ. 2. Κάιρο 1917, 39 σ.

Κακριδῆ, Καιναὶ λέξεις καὶ ἀήθεις σημασίαι. 1916, 28 σελ. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Πανεπιστημίου 1915-1916.

Κανονισμὸς συντάξεως τοῦ νεοελληνικοῦ λεξικοῦ. Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Παράρτημα τοῦ Δελτίου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. 1916, 28 σελ.

Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, Συνόπτικὴ ἱστορία τῶν λατινικῶν γραμμάτων, τεῦχ. α', 1915, 166 σελ., β', σ. 167—254.

Δραγούμη Στ., Εἰς Ἡσυχίου λέξεις. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ 28 (1917) 307—316.

Σκιᾶ Α., Περὶ τοῦ ἐξελληνισμοῦ ξενοφώνων πληθυσμῶν. 1917, 34 σελ. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν τόμ. 13. τῆς Ἐπετηρίδας τοῦ Παρνασσοῦ.

Ν. Γ. Πολίτου, Τοπωνυμικά, 1915, 91 σελ.

Ἀλ. Σάρου Κας, Τὸ κάστρον τῆς Χίου. 1916, 159 σελ.

Ἔκθεσις τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1916 τελεσθέντος ***γλωσσικοῦ διαγωνισμοῦ*** τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς ἑταιρείας. 1917, 16 σελ. [Εἰσηγητὴς ***Φ. Κουκουλές***]. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ.

Μπούτουρα Ἀ., Περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἐκτάσεως τοῦ *τσ (τζ)* φθόγγου ἐν τῇ ἑλλ. γλώσσῃ. 1917, 18 σελ. 4°. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ἀγωγή, τ. 1.

Βλαχογιάννη Γι., Ὁ γάλλος συνταγματάρχης Φαβιέρος ἔσωσε τὴν Ἀκρόπολη. 1917, σελ. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ Προπύλαια.

Βλαχογιάννη Γι., Τὰ πρῶτα ταχυδρομεῖα, 1917.

Μπαλάνου Δ., Ἡ μεγάλη ἑβδομὰς καὶ τὸ Πάσχα. 1917, 80 σελ. (Σιδέρης). Σύλλογος ὠφελίμων βιβλίων. Δρ. 0.75.

Σωτηρίου Γ., Ἡ ἁγία Σοφία. Ἱστορία καὶ τέχνη. 1917, 142 σελ. (Σιδέρης). Σύλλ. ὠφελίμων βιβλίων. Δρ. 1.

Ἀριστοφάνους Θεμοσφοριάζουσαι, μετφρ. καὶ διασκευὴ ***Π. Δημητρακοπούλου***, 61 σελ. (Ἄγκυρα). Δεμ. δρ. 1 75.

Ἀστερίου Α., Τὰ ἑλληνοσερβικὰ σύνορα, μὲ ἕνα χάρτη, 76 σ. (Ἄγκυρα).

Ἀδὰμ Ι. Κας, Ἑλληνίς, μεταφρ. Η. Οἰκονομοπούλου. 140 σελ. (Ἄγκυρα). Δεμ. δρ. 1.70.

Νιρβάνα Π., Ἡ ζωὴ τοῦ δρόμου. 188 σελ. (Ἄγκυρα). Δεμ. δρ. 2.25.

Λάθη καὶ ἀβλεψίες.

Στὸν τελευταῖο ἀριθμὸ τοῦ Δελτίου (τόμ. 5, ἀρ. 3-4) ξέφυγαν μερικὰ λάθη, ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθοῦν ἐδῶ.

1) Στὴ βιβλιοκρισία γιὰ τὰ Σονέτα τοῦ Α. Σοφιστή, σ. 314, στὸν 4. στίχο τοῦ ἀναδημοσιευμένου σονέτου, ἀντὶ «τὰ φίλτρα τῆς ψυχῆς» πρέπει νὰ διαβαστῆ «τὰ φίλτρα τῆς φυλῆς».

2) Στὴ μελέτη τοῦ A. Thumb, Οἱ Νεοέλληνες καὶ ἡ καταγωγή τους, σ. 165-193, σημείωσε τ' ἀκόλουθα:

σελ. 177 στ. 2	νὰ διαβαστῆ		«γιαυτὸ» ἀντὶ «κι αὐτὸ»
» 179 σημ. 27	»	»	«γλῶσσα ρομανικὴ» ἀντὶ «ρουμανικὴ»
» 182 στ. 3 ἀποκάτω	»		«μόνο ἐκεῖνα τὰ ἄτομα» ἀντὶ «ὀνόματα»
» 184 » 2	»		«δὲ θὰ εἶχε καμιὰ» ἀντὶ «εἶναι» «εἶναι
» 189 » 2			κατοικημένα» ἀντὶ «κατοικημένη»
» 189 » 7	»		«νὰ σχηματίσωμε» ἀντὶ «ξαναρχίσωμε»
» 191 » 2			«τὴν ἐριστικὴ ἰδιοσυγκρασία» ἀντὶ «ἐρωτικὴ»

Στὸ ἄρθρο τοῦ κ. Φ. Δραγούμη, Οἱ ἰδέες τοῦ Chamberlain γιὰ τὸ μεσαιωνικὸ καὶ νέον ἑλληνισμό, σημείωσε:

σελ. 206 τίτλος,	νὰ διαβαστῆ	«νεοελληνικὸν ἑλληνισμὸ» ἀντὶ «νέον ἑλληνισμὸ»
σελ. 206 στ. 3	νὰ	προστεθῆ «ἔκλεισε τὴ μελέτη του»
» 207 στ. 27	»	διαβαστῆ «γιὰ νὰ σχηματιστοῦν. . . . γιὰ νὰ φτάσουν» «ἀντὶ «σχηματίση . . . φτάση»

σελ. 209 στ. 12 ἀποκάτω νὰ διαβαστῆ «καὶ τὰ παλαιότερα» ἀντὶ «ο παλαιότεροι»
» 211 » 19 » » «πιὸ ταιριασμένα» ἀντὶ «περιωρισμένα»
» 218 » 3 » προστεθῆ «πνευματικὰ προτερήματα»
» 218 » 13 » διαβαστῆ «παραδεχτῆ τὴν πάρα πάνω ἄποψη» ἀντὶ «παρὰ πάνω τὴν ἄποψη»

Ἔγιναν ἀκόμη στὸ σημερινὸ 6. τόμο τ' ἀκόλουθα λάθη:
σελ. 37, στ. 34, ἀντὶ 1914¹, διάβαζε: 1914³.
» 66, στ. 8 ὑποσ., ἀντὶ 5.19 διάβαζε: 5.219.
» 67, στ. 6, ἀντὶ § 22, διάβαζε: § 22α.
» 73, στ. 6 ὑποσ., ἀντὶ νὰ καταλάβω διάβαζε: νὰ καταλάβη.
» 216, στ. 5 ἀντὶ Ε. Κυριακίδης διάβαζε: Σ. Κυριακίδης.

Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ πὼς ἔγινε κάποιο λάθος στὴν ἀρίθμηση τῶν σελίδων. Ἔτσι ἔπειτα ἀπὸ τὴ σελ. 144, στὸ 10. τυπογραφικὸ ἀντὶ ν' ἀριθμηθῆ 145-160, ἀρχίζει πάλι ἀπὸ τὴ σελ. 137-152.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 6. ΤΟΜΟΥ

σελίδα

Νίκη 1-5

Α. Μελέτες.

Κ. Παλαμᾶ. Πῶς τραγουδοῦμε τὸ θάνατο τῆς κόρης..... 6-32
Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια 1914-1916 33-120
Α. Δελμούζου, Οἱ κλασικοὶ σὲ μετάφραση..... 121-182

Β. Ἄρθρα.

Λ. Φουτρίδη, Τὸ φανέρωμα τοῦ Ἡσιόδου στὸν «Ἀσκραῖο» τοῦ Κωστὴ Παλαμᾶ..... 186-193
Δδας Μ. Λογοθέτη, Ἡ ἑλλην. μουσικὴ καὶ ἡ θέση της στὸ σχολεῖο 194-198

Γ. Μεταφράσεις.

Πάολας Λομπρόζο, Γιὰ τὴν ψυχολογίαν τῶν φτωχῶν παιδιῶν 199-203

Δ. Ἐπιθεώρηση.

Γλῶσσα. *Η. Pernot*, Grammaire de Grec Moderne (Μ.Τ.), 204.

Λογοτεχνία. *Κ. Χατζοπούλου*, Τάσω, στὸ σκοτάδι (Λ.Π), 207· *Μπενέλλη*, Ὁ δεῖπνος μὲ τὰ σκώμματα μετφρ. *Ν. Πορφύρη* (Λ.Π.), 209.

Διάφορα. *Ν. Πολίτου*, Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ἀσμάτων (Σ.Κ.), 210· *Στ. Ξανθουδίδου, Β. Κορνάρου* Ἐρωτόκριτος (Β.Γ.), 210· *Λ. Ζώη*, Ἀναγραφὴ συγγραφῶν καὶ ἐκδόσεων (Β.Γ.), 213· *Η. Κοντογιάννη*, Οἱ προστατευόμενοι (Β.Γ.), 213· Λαογραφία τ. 5, τεῦχ. α-β (Β.Γ.), 215· Μιὰ ἀνακοίνωση γιὰ τὴ γλῶσσα μας (Μ.Τ.), 216· Ἡ γλῶσσα μας στὴν κοινωνικὴ ζωὴ (Κ.Κ.) 217. Γλωσσικὲς πενιὲς 221.

Ε. Διάφορα. 222-224

Ἄρχισε νὰ τυπώνεται τὸ Νοέμβριο 1917. Κυκλοφόρησε στὶς 5 Ἰουλίου 1918.

Στέλνεται μόνο στοὺς παλιοὺς συνδρομητὲς ποὺ ἔχουν πληρωμένη τὴ συνδρομή τους γιὰ τὸν 5. τόμο τοῦ Δελτίου (1915).